A vajdasági magyarok politikai eszmetörténete és önszerveződése 1989–1999

Szerkesztette:
Losoncz Márk
Rácz Krisztina

L'Harmattan

1306

A VAJDASÁGI MAGYAROK POLITIKAI ESZMETÖRTÉNETE ÉS ÖNSZERVEZŐDÉSE 1989–1999

Szerkesztette:
Losoncz Márk – Rácz Krisztina

A VAJDASÁGI MAGYAROK POLITIKAI ESZMETÖRTÉNETE ÉS ÖNSZERVEZŐDÉSE 1989–1999

L'Harmattan

Budapest, 2018

A kötet a Magyar Tudományos Akadémia Domus Alapítványának támogatásával készült.

© Losoncz Márk, 2018
© Rácz Kriszina, 2018
© L'Harmattan Kiadó, 2018

ISBN 978-963-414-479-3

L'Harmattan France
5-7 rue de l'Ecole Polytechnique
75005 Paris
T.: 33.1.40.46.79.20
Email: diffusion.harmattan@wanadoo.fr

L'Harmattan Italia SRL
Via Degli Artisti 15, 37
10124 Torino
T.: (39) 011.817.13.88 / (39) 348.39.89.198
Email: harmattan.italia@agora.it

A kiadásért felel a L'Harmattan Kiadó ügyvezetője.
A kiadó kötetei megrendelhetők, illetve kedvezménnyel megvásárolhatók:
L'Harmattan Könyvesbolt
1053 Budapest, Kossuth L. u. 14–16.
Tel.: (36) 1-267-5979
www.harmattan.hu
webshop.harmattan.hu

Recenzensek: Beretka Katinka, Magyar Attila, Vukman Péter
Olvasószerkesztő és műszaki szerkesztő: Losoncz-Kelemen Emese
Nyomdai kivitelezés: Prime Rate Kft.
Felelős vezető: Tomcsányi Péter

A kötet szerzői

Dévavári Zoltán (Szabadka, 1977) történész, az Újvidéki Egyetem Magyar Tannyelvű Tanítóképző Karának docense, a Veritas Történetkutató Intézet tudományos munkatársa. Doktori tanulmányait a Szegedi Tudományegyetemen végezte. Szabadkán és Budapesten él. Írásai magyar, szerb és angol nyelven jelentek meg. Fontosabb művei: *Új partok felé. Kisebbségi kiútkeresés, szellemi és politikai irányzatok a Délvidéken és a Magyar Párt megalakulása (1918–1923).* (Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta, 2014), *A szabadkai zsidóság eszme- és politikatörténete (1918–1944).* (GlobeEDIT-OmniScriptum GmbH & Co. KG., Saarbrücken, 2016), *Egyetemes történelem az ókortól a rendszerváltásig. Egyetemi tankönyv.* (Újvidéki Egyetem – MTTK, Szabadka, 2016), *A szuezi válság és Magyarország – 1956. Diplomáciai iratok.* (szerk. Dévavári Zoltán et alii, Veritas Történetkutató Intézet, Magyar Napló, Budapest, 2017).

Kocsis Árpád (Verbász, 1988) filozófus, irodalmár, a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara Irodalomtudományi Doktori Iskolájának hallgatója. Tanulmányait az Újvidéki Egyetemen, a Bécsi Egyetemen és a Pécsi Tudományegyetemen végezte. Kishegyesen él. Esszéi, kritikái és tanulmányai szerbiai és magyarországi folyóiratokban jelentek meg.

Losoncz Márk (Újvidék, 1987) filozófus, a Belgrádi Egyetem Filozófiai és Társadalomelméleti Intézetének munkatársa. Doktori tanulmányait az Újvidéki Egyetemen, illetve a párizsi EHESS-en végezte. Temerinben él. Írásai angol, francia, német, szlovén, szerb/horvát és magyar nyelven jelentek meg. Könyvei: *Vakító gépezetek* (Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2013), *Engaging Foucault* (szerk. Mark Losoncz – Igor Cvejić – Adriana Zaharijević, IFDT, Belgrade, 2015), *Thinking Beyond Capitalism* (szerk. Mark Losoncz – Igor Krtolica – Aleksandar Matković, IFDT, Belgrade, 2016), *Ki vagy te, vajdasági magyar?* (szerk., Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2017), *Holokaust i filozofija* (szerk. Mark Lošonc – Predrag Krstić, IFDT, Beograd, 2018), *Vreme, svest i kompleksnost* (IFDT – IKZS, Beograd – Novi Sad, 2018), *Slepilo i kapital* (Karpos, Beograd, 2018).

Rácz Krisztina (Zenta, 1981) angol nyelvet és irodalmat tanult a Szegedi Tudományegyetemen, szociológiát és szociális antropológiát a Közép-európai Egyetemen,

illetve Balkán-tanulmányokból doktorált a Ljubljanai Egyetemen. Az Oslói Egyetem a Habsburg Monarchia társadalmi hagyatékát kutató projektjén munkatárs, többnyelvűséggel, multikulturalizmussal és transznacionalizmussal foglalkozik. Oslóban él, vajdasági és erdélyi terepmunkákkal megszakítva. Az említett témákon kívül a társadalmi nemmel és a kollektív emlékezettel foglalkozó publikációi angol, magyar és szerb nyelven jelentek meg.

Szerbhorváth György (Topolya, 1972) szociológus, az MTA TK Kisebbségkutató Intézetének munkatársa. A *Regio* és az *EX Symposion* folyóirat szerkesztője. Könyvei: *Viszolygás a várostól* (szerk., Teleki László Alapítvány, Budapest, 2000), *Vajdasági lakoma.* (Kalligram, Pozsony, 2005).

Ternovácz Dániel (Újvidék, 1992) a Szegedi Tudományegyetem Irodalomtudományi Doktori Iskolájának harmadéves hallgatója. Az alap- és mesterképzést Újvidéken végezte (BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék; mesterdolgozatának címe: *A vizuális reprezentáció alakzatai a kortárs magyar regényben*). Doktori tanulmányai során modern magyar irodalommal és déli szláv–magyar irodalmi kapcsolatokkal foglalkozik. Szerbiában, Magyarországon és Romániában adott elő szakmai konferenciákon. Kritikákat, tanulmányokat és fordításokat publikált magyarországi és szerbiai folyóiratokban és konferenciakötetekben.

Tóth Szilárd János (Szabadka, 1991) alapfokú tanulmányait a Nemzetközi Tanulmányok szakon végezte a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán, mesterfokú tanulmányait pedig politikatudomány szakon, a Budapesti Corvinus Egyetem (BCE) Társadalomtudományi Karán. Jelenleg a BCE Politikatudományi Doktori Iskolájának harmadéves hallgatója. Elsődleges kutatási területe a politikai filozófia. Doktori értekezését a patriotizmus fogalmának republikánus értelmezéséről írja. Tanulmányai magyar, angol és szerb nyelven jelentek meg a *Regio*, a *Filozofija i društvo* és a *Symposion* folyóiratokban.

Vataščin Péter (Érsekújvár, 1987) etnológus, a Fórum Kisebbségkutató Intézet komáromi Etnológiai Központjának belső munkatársa, ill. a Pécsi Tudományegyetem Interdiszciplináris Doktori Iskolájának hallgatója. A mesterképzést a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszéken végezte 2012-ben. Doktori tanulmányai során a jugoszláv háborúk következtében Vajdaságban letelepedett horvátországi és boszniai származású szerb kényszermigránsok identitásával foglalkozik. Írásai magyar és angol nyelven jelentek meg. Szabadkán, Ebeden és Komáromban él. A vajdasági magyarokat érintő eddigi publikációi: Terepmunka multietnikus vajdasági közegben. Adalékok a kutatói én és terep viszonyához. (*Híd*, 2017, 8. 81–86), Vajdaság olvasata – „etnográfiai" szemmel (In Losoncz Márk szerk.: *Ki vagy te, vajdasági magyar? Írások az identitásról és annak hiányáról.* Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2017, 224–238).

Zakinszky Toma Viktória (Temerin, 1980) újságíró, szerkesztő, egyetemi tanársegéd. A szabadkai Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar Társadalom- és Humántudományi Tanszékének segédtanára, vállalkozó, a temerini Victory PR-Ügynökség vezetője, a szabadkai Pannon RTV állandó munkatársa. Doktori tanulmányait az Újvidéki Egyetemen folytatja. Temerinben él. Kutatási területei: média és társadalom, kommunikációelmélet, média és irodalom. Tudományos publikációi jelentek meg a kisebbségi jogok, a kisebbségi média, a kvantitatív és kvalitatív médiaelemzés, valamint a tulajdonjogok a médiában témakörében, magyar, szerb és angol nyelven. Gyermekkönyveket is publikál.

Wágner Tamás Zoltán (Budapest, 1990) uniós szakjogász, a Kisebbségi Jogvédő munkatársa. Uniós szakjogászi képesítését a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karához tartozó Deák Ferenc Intézetben szerezte 2017-ben. 2015-től kezdve doktori tanulmányokat folytat a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Doktori Iskolájában, 2018-ban abszolutóriumot szerzett. Budapesten él. Írásai magyar és angol nyelven jelentek meg. A vajdasági magyarságot érintő tanulmányai: Szerbiai parlamenti választások (In *Magyarok jogvédelme a Kárpát-medencében.* Kisebbségi Jogvédő Intézet, Budapest, 2016), Kis létszámú magyar osztályok helyzete a Vajdaságban (In *Magyarok jogvédelme a Kárpát-medencében*, Kisebbségi Jogvédő Intézet, Budapest, 2017).

1. Előszó

Losoncz Márk – Rácz Krisztina

2015-ben, egy olyan periódusban, amikor megbolydult a vajdasági magyar közélet, s úgy tűnt, nagy szükség van arra, hogy a közösségi létkérdéseket az aktuálpolitikai konfliktusokat meghaladva, tudományos szellemben gondoljuk újra, merült fel azon kutatócsoport létrehozásának ötlete, amely végül ezt a kötetet eredményezte. Így Losoncz Márk, Rácz Krisztina és Tóth Szilárd János kezdeményezésére olyan kutatócsoport alakult, amelynek tagjai már évek óta foglalkoztak vajdasági magyar eszme- és politikatörténeti kérdésekkel, de csak ritkán volt alkalmuk arra, hogy kutatásaikat egy szélesebb, kifejezetten a vajdasági magyarsággal foglalkozó projektbe ágyazzák. Többek között az a meggyőződés vezérelte a kezdeményezőket, hogy a rendkívül szövevényes 1990-es éveket csak a különböző diszciplínákból érkező kutatók összekapcsolásával lehetséges megragadni, így került a csoportba antropológus, filozófus, irodalomteoretikus, jogász, médiakutató, politológus, szociológus és történész. Az összefogás eredménye *A vajdasági magyarok politikai eszmetörténete és önszerveződése (1989–1999)* elnevezésű konferencia volt, amelyre Újvidéken, a Forum-házban került sor 2017. december 13-án.

Korántsem véletlen, hogy a közösségi létkérdések reflektálásában az 1990-es évekre való visszanyúlás tűnt a legkézenfekvőbbnek. Ugyanis ebben a korban alakult ki a vajdasági magyar politizálás alapvető koordinátarendszere, máig ható következményekkel. Mindenekelőtt a kulturális/perszonális autonómia, a kettős állampolgárság és az európai integráció igénye volt a későbbiekre nézve meghatározó tényező. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a 2000-es években értek be az 1990-es évekbeli törekvések gyümölcsei – az autonómia megvalósulásának első fejezetét az Ideiglenes Nemzeti Tanács 1999-es megalakítása jelentette (majd ezt a Magyar Nemzeti Tanács különböző változatai követték, kisebb vagy nagyobb jogkörökkel), 2010-ben a magyarországi parlament megszavazta a kettős állampolgárságról szóló törvényt, az európai integrációs folyamatok pedig a miloševići rendszer 2000-es összeomlásával kezdődhettek meg. Ugyanakkor annak ellenére, hogy mindmáig e keretek között manőverezünk, zavarba ejtően kevés tudományos kutatást végeztek az 1990-es évekről. Az okok alighanem sokrétűek. A korszakhoz még mindig kapcsolódó közvetlen érdekek, illetve a még mindig fájó sebek okán a distanciált tudományos megközelítés csak kevesek részéről tűnhetett megvalósíthatónak. Emellett az a benyomás keletkezhetett némelyekben, hogy Jugoszláviának az általános kelet-európai tendenciáktól eltérő válság-, majd felbomlástörténete figyelmen

kívül hagyható anomália mindössze, a vajdasági magyarok pedig csupán sokadrangú szereplői voltak e folyamatoknak; más szóval legfeljebb egy szűk politikai elit lehetett tevőleges aktor – a fajsúlyos döntéseket a vajdasági magyarok feje fölött hozták meg „Belgrádban", „Budapesten" és nemzetközi csatornákon. Az 1990-es évek vajdasági magyar dimenzióira vonatkozó kutatások csekély száma annak is betudható, hogy nem létezik vajdasági magyar, de legalábbis a vajdasági magyarokra kitüntetett figyelmet fordító társadalomkutató intézmény, amelyre támaszkodhattunk volna. Végül említsük meg, hogy éppen az a nemzedék szenvedte meg leginkább a korszakot, s vándorolt el jelentős arányokban, amelynek tagjai mára tudományos karrierjük csúcsára kerültek, kerülhettek. A vajdasági magyar közösségben egyébként is szüntelen kihívást jelent a múlttudat folyamatos elhalványodása – ez alól szemlátomást az 1990-es évek sem jelentenek kivételt.

Arra törekedtünk, hogy a kötet minél átfogóbban jelenítse meg a történteket, figyelembe véve mind a „Talpra álltunk, megmaradunk!" pátoszát, mind az egykoron ható prózai körülményeket. Kitüntetett figyelemben részesítettük az általános közösségi igénnyel fellépő politikai eszméket (így a kisebbségi és a vajdasági autonómiagondolat alakulástörténetét) és a kisebbségszervezési dilemmákat, ám egyúttal azon voltunk, hogy az „alulról jövő", „hétköznapi" és helyi vetületek, valamint az egyéni reflexió szintje vizsgálatának legalább ugyanakkora szerep jusson. A kutatásainkat megannyi irányban lenne érdemes folytatni. Így például fölöttébb fontos lenne részleteiben feltárni a vajdasági magyarság és Szerbia, illetve a vajdasági magyarság és Magyarország közötti viszony történetét, annak hivatalos diplomáciai és informális aspektusaiban egyaránt. A számos lehetséges kutatási téma között hadd emeljünk ki még kettőt: alapos oknyomozó munkát kívánna a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége (VMDK) 1994-es pénzügyi botránya, s mindenképpen szükség lenne annak feldolgozására, hogy az Ideiglenes Magyar Nemzeti Tanács miképpen, milyen feltételek mellett alakulhatott meg 1999-ben. Kétségtelenül új fényt vethet majd az 1990-es évek vajdasági magyar dimenzióira az is, ha a szerb (és más) nyelvű történetírás belefog a korszak szisztematikus feldolgozásába – egyelőre még a szocialista Jugoszlávia mértékadó történetével is adós.

*

A kötet négy egységre tagolódik, amelyek tematikailag és módszertanilag különböznek egymástól: két blokk tanulmányokat tartalmaz, amelyekből az első öt a vajdasági magyarság kisebbségi helyzetét, a közösségi autonómia elméleti és gyakorlati modelljeit, valamint az eszmetörténeti alakulásukat elemzi, a második négy pedig más-más térben és időben kontextualizált esettanulmányokon keresztül foglalkozik az 1990-es évekre való emlékezés, a háború, a trauma és az ellenállás tematikájával. A harmadik egység a kort jelentősen befolyásoló személyekkel készült mélyinterjúk átiratát tartalmazza, így az olvasó egyfajta közvetlenebb „polifónián" keresztül belátást nyerhet abba, hogyan értelmezi két évtized távlatából az eseményeket Balla Lajos „Laci", Csorba Béla, Hódi Sándor, Várady Tibor és Vékás János,

illetve a néhai Kasza József. A negyedik blokkban Wágner Tamás Zoltán számos forrásra támaszkodva az 1989-től 1999-ig terjedő időszak részletes politikai kronológiáját nyújtja.

A kötet első tanulmánya Tóth Szilárd Jánosé, aki a vajdasági magyar autonómia eszemtörténetét tárja az olvasó elé. Nem csupán történeti áttekintést nyújt a különböző autonómiakoncepciókról, hanem kortárs elméleti belátások nyomán definiálja is az alapvető fogalmakat, strukturáltan mutatja be az egyes modelleket, elemzi az őket alakító tényezőket. A vajdasági magyar szempontokon kívül a szerbiai, a magyarországi és a nemzetközi kontextust is figyelembe veszi, valamint fölvázolja az autonómiakoncepciók kialakításának legfőbb stratégiáit. A tanulmány által az olvasó részletes betekintést nyerhet a vajdasági magyar autómia politikatörténetébe.

Szintén történeti-elemző jellegű Losoncz Márk *Vajdaságiság és etnikai politizálás – a vajdasági magyarság regionális önazonosságának kérdéséhez* című tanulmánya. Nem csupán magyar nyelvű forrásokból dolgozik, hanem a szerb történetírásnak a vajdasági autonómiára vonatkozó következtetéseit is szem előtt tartja, részben ezekbe ágyazva a vajdasági autonómiatörekvések magyar dimenzióit és az autonómia időnkénti megvalósulásának történetét.

Dévavári Zoltán szövege a vajdasági magyarság két világháború közötti és 1990-es évekbeli helyzetét hasonlítja össze. A történelmi források, többek között a választási eredmények és a statisztikák elemzésén alapuló munkából az tűnik ki, hogy a különbségek ellenére a két korban mind az általános társadalomszerkezeti, mind a közösségszervezési kérdések, valamint az államalkotó nemzet viszonyulása a magyar kisebbséghez olyan párhuzamokat mutatnak, amelyekből a jelenre nézve is fontos tanulságok vonhatóak le.

Kocsis Árpád tanulmánya, noha a címből ítélve esettanulmánynak tűnhet, valójában jóval átfogóbb: Csorba Béla szövevényes pályáját, pontosabban annak politikai vonatkozásait körbejárva a vajdasági magyar közösség 1990-es évekbeli általános dilemmáiról szól. A tanulmány két fő tartalmi egységének egyike pontosan az általános érvényű és a helyi jellegű közti (vélt vagy valós) dichotómia, míg a másik az erőszak és béke kettőssége köré strukturálódik.

Zakinszky Toma Viktória a vajdasági magyar sajtó szerkesztéspolitikájának és a tulajdonjogi viszonyainak prizmáján keresztül vizsgálja a vajdasági magyar kisebbségi politika alakulását az 1990-es években. A tanulmány visszanyúl az 1989 és 1999 közti periódust megelőző időszakra is, illetve hangsúlyt fektet a kisebbségi sajtó specifikumaira, és ezt szem előtt tartva végzi a vajdasági magyar média hiánypótló elemzését.

A kötet második tematikus egységének alaphangját Szerbhorváth György *A délszláv háborúk emlékezete a vajdasági magyaroknál* című tanulmánya adja. A szerző különféle forrásokat elemezve foglakozik az emlékezetpolitika, a kollektív emlékezés, a felejtés és a trauma(tizáltság) kérdésköreivel. A sorozás, a békemozgalmak, az ellenállás, az önkéntesek és az elesettek témáin keresztül az olvasó áttekintheti az 1990-es évekre vonatkozó emlékezetpolitika alakulását, nem csupán a vajdasági

magyarság kulturális és politikai elitjének perspektívájából, hanem a „hétköznapi" emberek szemszögét is figyelembe véve.

Az emlékezetpolitikai vonalat folytatva a következő szöveg, amelynek Rácz Krisztina a szerzője, egy konkrét esetnek, az oromhegyesi Zitzer Szellemi Köztársaságnak a társadalmi emlékezetét kutatja. Az eseményről szinte minden rendelkezésre álló, sokrétű anyag, valamint a Zitzer jelentős szereplőivel készített interjúk fölhasználásával készült tanulmánynak köszönhetően az olvasó három különböző, de egymással szorosan összefüggő kérdéskör elemzését kapja: az etnicitását, a társadalmi nemét és a közösségi emlékezetét a vajdasági magyar közösségben.

Vataščin Péter tanulmányában a Horvátországból és Bosznia-Hercegovinából Vajdaságba, pontosabban Szabadkára érkezett menekültek társadalmi megítélésére összpontosít. A többéves terepmunka anyagát részleteiben feldolgozó munka hangsúlya az etnikai határok fölállításán, szilárdságán, illetve fluiditásán van. Ehhez a már önmagában gazdag tematikához kapcsolódik az 1990-es évek traumatikus eseményeinek emlékezetpolitikája, amelynek egyik jelentős gócpontja a délszláv háborúk menekültjeiről szóló diskurzus.

Tovább görgetve az emlékezetkutatás módszerét, a kötet utolsó tanulmányában Ternovácz Dániel az 1999-es NATO-bombázás emlékezetével foglalkozik, mégpedig a vajdasági magyarság néhány kiemelkedő képviselőjének, Csorba Bélának, Hódi Sándornak, Major Nándornak, Utasi Csabának és Végel Lászlónak a korabeli naplóit fölhasználva. A szerző irodalomelméleti keretbe ágyazva tárja föl a vajdasági magyarok specifikus dilemmáit a történtek kapcsán, illetve a politikai és a köznapi, a többségi és a kisebbségi, valamint a személyes és a közösségi diskurzusok dichotómiáit.

A kutatócsoport reményei szerint a kilenc tanulmány, kiegészülve a hat mélyinterjú átiratával és a vizsgált időszak jelentős eseményeit összefoglaló kronológiával, megfelelő alapot szolgáltat az olvasónak a vajdasági magyar közösség sokban sorsfordító időszakának áttekintéséhez és értelmezéséhez.

*

A kutatásainknak, a konferenciának, illetve a kötet megjelenésének költségeit a Magyar Tudományos Akadémia csoportos Domus-ösztöndíjából fedeztük. A kutatások lebonyolításában és a konferenciaszervezésben segítségünkre volt a Regionális Tudományos Központ (Belgrádi Egyetem, Filozófiai és Társadalomelméleti Intézet), az újvidéki Multikulturális Központ, az MTA TK Kisebbségkutató Intézete, az újvidéki Forum-ház, valamint a Híd Kör Egyesület. Köszönjük Dormán Lászlónak, hogy rendelkezésünkre bocsátotta a történelmi VMDK-ról készített fotóit, valamint a recenzenseknek az alaposan elvégzett munkát.

I. rész
Kisebbségpolitika és autonómia

2. Vajdasági magyar autonómia – egy politikai eszme tíz esztendeje (1989–1999)*

Tóth Szilárd János

A tanulmányban egy politikai eszme 1990-es évekbeli pályafutásáról fogok szólni. Az eszme a vajdasági magyar autonómia eszméje, amely a legáltalánosabban értelmezve olyan különleges önkormányzati rend fölállításának a kívánalmát mondja ki, ami a vajdasági magyar közösséget mint közösséget kezeli egyfelől jogok hordozójaként, másfelől pedig politikai *szubjektumként*. A belátás kettős. Egyfelől a vajdasági magyarság és általában a nemzeti kisebbségek jogegyenlőségi igényei sajátos igényekként tételeződnek, amelyek kielégítése csakis a közösségi jogok megalkotása révén lehetséges, azaz túllépve a tisztán egyéni állampolgári jogok szféráján. Másfelől ezek a közösségi jogok csakis akkor tekinthetőek valódi közösségi jogoknak, ha a közösséget nemcsak objektumként, hanem szubjektumként is kezelik: nemcsak azt kell tehát kiküzdeniük a vajdasági magyaroknak, hogy kapják meg, úgymond, „ami jár", hanem azt is, hogy valamilyen formában önmaguk is beleszólhassanak annak a meghatározásába, hogy pontosan mi az, ami jár. Körülbelül ez a kettős belátás jelöli ki a vajdasági magyar autonómia eszméjének *mint az autonómia eszméjének* a legalapvetőbb vonalait. Hangsúlyos, hogy nem általánosságban az autonómiáról, hanem az autonómiáról *mint politikai eszméről* – azaz mint politikai ideálról, célról – fogok szólni, vagyis arról, miként jelent meg kívánalomként a vajdasági magyar politikai elit részéről a vonatkozó időszakban.

Az eljárásom során a következő rendet követem. Először tisztázom, mit értek az autonómia fogalma alatt. Másodszor megjelölöm a legalapvetőbb forrásokat. Harmadszor elhelyezem a vajdasági magyar autonómia politikai eszméjének megjelenését a vajdasági (illetve szerbiai, jugoszláviai) és a regionális politikatörténet tágabb környezetében. Negyedszer megvizsgálom az eszme konkrét megjelenési formáit és a vajdasági magyar politikai elit részéről fölmerült érdekérvényesítési stratégiákat. Végül, építve a megelőző négy lépés tanulságaira, számot adok az eszme pályafutásáról, történelmi fejlődéséről. Amellett érvelek, hogy ha ez utóbbi értelmezése során túlzottan az eszme konkrét tartalmi alakzataira figyelünk, egykönnyen megtévesztő következtetésekre juthatunk. Következésképpen, legalábbis ezúttal, nagyobb jelentőséget kell tulajdonítanunk a politikatörténeti környezetnek.

* Hálás vagyok Bárdi Nándornak, Losoncz Alpárnak, Losoncz Márknak, Rácz Krisztinának és Szakács Borbálának az írás korábbi verzióihoz fűzött kommentárjaikért.

I. AZ AUTONÓMIA FOGALMA

Legelső körben néhány mondatban tisztázom, pontosan mire is gondolok, amikor *autonómiáról* beszélek. Az autonómia fogalma alatt, legalábbis ebben a tanulmányban, nem a minden kisebbségi állampolgár által ténylegesen gyakorolt önkormányzatot, közvetlen politikai részvételt fogom érteni, hanem azt a törvényileg intézményesített konstrukciót, amely lehetővé teszi, hogy a közösség közvetetten, a megválasztott képviselői útján hatékonyan bele tudjon szólni a kisebbséget *mint kisebbséget* leginkább érintő döntésekbe. Az autonómia ebben az értelemben, utalva egy lényegi fogalmi megkülönböztetésre, nem *gyakorlatot,* hanem *képességet* jelent (DAGGER 2005). Ez a képesség a hatalom egyfajta megosztását föltételezi az állami kereteken belül. Hogy pontosan milyen fajtát, az természetesen változó. Három kérdés szokott fölmerülni ennek kapcsán. Az első a hatalom *szféráit* illeti, vagyis azt, hogy milyen területekre terjedjen ki az autonómia által hordozott hatalom. Egyáltalán nem magától értetődő ugyanis, hogy pontosan melyek azok a döntéshozatali szférák vagy területek, illetve melyek azok az ügyek, amelyek a kisebbséget mint kisebbséget a leginkább érintik. A második kérdés a hatalom megosztásának a *minőségét* illeti, vagyis azt, hogy milyen típusú hatalmi jogosítványok járjanak az autonómia intézményeinek a hozzájuk rendelt területeken vagy szférákban. Önálló vagy a központi törvényhozással összehangolt, előbbit az utóbbi alá rendelő jogalkotási jogosítványok járjanak-e, vagy esetleg csupán javaslattételiek, véleményezésiek, vagy annál is korlátozottabbak? Végül, a harmadik kérdés az, hogy a központi kormányzat *milyen elv szerint* ossza meg a hatalmat. E tekintetben két alapvető koncepciót szokás elkülöníteni, az egyik a területi, a másik pedig a személyi elvű autonómia (SALAT 2001: 116–117, KIMLIKA 2002: 46–51, BAUBÖCK 2004, LOŠONC 2007).

A területi koncepció szerint a kisebbségi autonómia egy, az államon belül lehatárolt, de annak szuverenitását nem sértő területi önkormányzat formájában kell, hogy intézményesüljön. Az efféle autonómia erénye, hogy jobbára több mozgásteret nyújt a kisebbség megválasztott vezetőinek, hiszen a hatalom megosztását nemcsak a kisebbséget mint kisebbséget a *legszorosabb* értelemben érintő területeken föltételezi – mint amilyen az oktatás, a nyelvhasználat vagy a kultúra –, hanem azon túlmenően a gazdaság, a szociálpolitika, sőt akár a bevándorlás szabályozásában is. Az önkormányzat határait lehetőség szerint úgy kell kijelölni, hogy magába foglalja azokat a településeket, amelyekben a kisebbség helyi többséget alkot, és amelyekhez valamiféle hagyományos kötelékek fűzik. A legtöbb államban, ahol fölállítottak valamiféle kisebbségi területi autonómiát – így például Kanadában Quebec, Finnországban az Åland-szigetek, vagy Spanyolországban Baszkföld és Katalónia tekintetében –, ezt az általános irányelvet többé vagy kevésbé figyelembe is vették, de persze nem mindenütt. Oroszországból például olyan esetet is ismerünk, ahol a kisebbség a neki rendelt autonóm körzet területén egyáltalán nem képez többséget, sőt olyat is, ahol ezenfölül az előlátott autonóm körzet az ország-

nak egy olyan régiójában helyezkedik el, amelyhez a kisebbségi közösségnek semmiféle hagyományos kötődése nincsen. Utóbbi a Kelet-Szibériában, az Amur folyó partján fekvő Zsidó Autonóm Körzet (SALAT 2001: 116–117, KIMLIKA 2002: 46–51).

A másik koncepció, a személyi elvű autonómiáé, nem az állam területének, hanem a lakosságának a fölosztását kívánná meg, úgymond, egymástól lehatárolt közösségekre. Az autonómia szerveit ezek a közösségek és a közösségekhez tartozó – jobbára oktatási, kulturális és tájékoztatási – intézmények fölött juttatná bizonyos hatalmi jogosítványokhoz, jobb esetben azok beleegyezésével (FREY 2001). Ennek a modellnek is van egy nyilvánvaló erénye a másik elvvel szemben, jelesül az, hogy potenciálisan a kisebbség minden egyes tagját fedni tudja. Különösen azokban az államokban nagy a tét, ahol a kisebbség nem koncentráltan él, hanem több régióban szétszóródva, vagy ahol a kisebbség nem képez abszolút többséget egyetlen nagyobb összefüggő területen sem. Ebben a tekintetben a szerbiai magyarság helyzete az 1990-es években ellentmondásos volt. Egyfelől Bácska és Bánát északi körzeteiben a magyarság abszolút többséget alkotott, igaz, számottevő szerb, montenegrói, bunyevác és horvát közösségek mellett. Másfelől viszont Bácska és Bánát északi körzeteiben a teljes közösségnek alig hatvan százaléka élt, a többi pedig szétszóródva Bácska déli és nyugati, Bánát középső és déli részeiben, valamint Szerémségben.

Létezik ugyanakkor a területi és a személyi elvű koncepciók mellett egy harmadik, a fogalom szigorúbb értelmében autonómiának nem föltétlenül nevezett intézményi megoldás is, éspedig az, amit Arend Lijphart konszociációs modellnek nevez (LIJPHART 2004: 97). Ez a modell az elkülönülő kisebbségi szervek létrehozása helyett a kisebbség választott képviselőinek a központi hatalmi apparátusba való kooptálását foglalja magába, azaz jobbára a törvényhozó, a végrehajtó, sőt akár a bírói hatalom csoportarányossá tételét nemzetiségi kvóták bevezetésével. Ami, ha korlátozott értelemben is, de mégis egyfajta autonómiaformává teszi ezt a modellt, az a kisebbség politikai szubjektivitásának implicit elismerése, illetve az, hogy – akár a fönti két koncepció estében – az elérni kívánt ideál itt is a kisebbségi közösség hatékony beleszólása a kisebbséget mint kisebbséget leginkább érintő döntésekbe.

Akármilyen elv szerint gondoljuk el a kisebbségi autonómiát, van egy minden esetben érvényes szempont. Ez pedig az, hogy az autonómia sohasem öncél, hanem sokkal inkább egyfajta eszköz. Elég világosan kitűnik ez a vajdasági tervezetekből is, hiszen ezek hol a nemzeti önazonosság, a hagyományok vagy a kultúra védelmére, hol a hatékony közéleti részvételre, a diszkrimináció megszüntetésére, az egyenrangúságra, a kisebbségeknek az államhoz fűződő lojalitásának és végső soron a nemzetiségek közti béke szavatolására hivatkoznak, *valamint impliciten a többség és a kisebbség közti hatalmi aszimmetria fölszámolására utalnak* mint közvetett célokra, amelyek eléréséhez az autonómia mindössze eszközértékkel bír. De még ha eszköz is, mint ilyen, megkerülhetetlen.

II. A VAJDASÁGI MAGYAR AUTONÓMIA ESZMÉJÉNEK DOKUMENTUMAI

Következő lépésként *részlegesen* beillesztem a vajdasági magyar autonómiatervezeteket a fönti fogalmi eszköztárba, tipológiába. Részlegesen, ugyanis ezen a ponton még csak a hatalom megosztásának az elvére szorítkozom, az autonómia másik két alapvető kérdésének – a hatáskörök szférájának és a minőségének – a tárgyalását a negyedik fejezetre halasztom. Mielőtt azonban minderre rátérnék, néhány szót szólok arról, pontosan melyek is azok a dokumentumok, amelyeket a vajdasági magyar autonómia eszméje releváns forrásainak tekintek az 1990-es évekre nézve. Kulcsfontosságú például, hogy bár az autonómia melletti felületes politikai állásfoglalások száma temérdek, ezek tárgyalásától eltekintettem, hacsak nem olyan párt vagy politikai cselekvő részéről hangzottak el, amely egyébiránt kidolgozott vagy elfogadott valamiféle részletes autonómiatervezetet. Annak, hogy miért így jártam el, egyszerű indoka van. Azt hiszem ugyanis, hogy amikor egy politikai eszme történetéről beszélünk, legalábbis részint az eszme *tartalmáról* beszélünk, és ha egy-egy megszólalás erről semmi érdemlegeset nem foglal magába – vagyis semmit nem mond arról, hogy tulajdonképpen micsoda, vagy miféle kellene, hogy legyen a vajdasági magyar autonómia –, akkor a megszólalás legföljebb arra lehet jó, hogy a segítségével megállapítsuk, az adott megszólaló alany nem ellensége, hanem pártolója az autonómiának.

Másfelől éltem egy további *elvi* megszorítással is a források kiválogatása során. Éspedig, tekintetbe véve, hogy a vajdasági magyarság helyzetét hatékonyan rendezni kívánó tervezetekkel foglalkozik a tanulmány, úgy határoztam, hogy a figyelmem azokra a dokumentumokra korlátozom, amelyek valamiféle politikai relevanciával is bírtak. Azokra a dokumentumokra tehát, amelyeket vagy már a kidolgozásuktól fogva, vagy pedig később egy vagy több, demokratikus legitimációval bíró, politikailag hatékony párt vagy szervezet a magáévá tett. Hangsúlyos persze, hogy ez a megszorítás végső soron csakis elvi maradt, hiszen tudomásom szerint a vonatkozó korszakban nem is született olyan, részletesen kidolgozott autonómiatervezet, amelyet a politikai élet bizonyos szegmentuma – akár etnikai párt, mint a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége (VMDK), vagy pedig nem etnikai szervezet, mint a Társulás a Jugoszláv Demokratikus Kezdeményezésért (Udruženje za jugoslovensku demokratsku inicijativu, UJDI)[1] –, ne támogatta volna.

Akárhogy is, a kidolgozott tervezetek száma viszonylag – a politikai állásfoglalások viszonylatában, de nem a többi határon túli magyar közösség hasonló dokumentumainak a viszonylatában – csekély[2] (BOGNÁR 2006: 86). Az alábbi hét dokumentum tekinthető a leginkább lényegesnek:

1 Udruženje za jugoslavensku demokratsku inicijativu (Társulás a Jugoszláv Demokratikus Kezdeményezésért), 1989-ben alakult jugoszláviai politikai párt, amelynek szerbiai ága 1992-ig aktív, ekkor beolvad a Građanski savez Srbije (Szerbiai Polgári Szövetség) nevű csoportosulásba.

2 Bognár Zoltán az 1990-es évek első feléből kilenc romániai magyar tervezetet számolt össze.

1. *A VMDK 1990-es programja* (a továbbiakban: VMDK 1990a).
2. A VMDK Tanácsa által 1991-ben elfogadott, *A vajdasági magyarság a rendszerváltásban* című dokumentum (a továbbiakban: VMDK 1991).
3. Az ekkoriban az UJDI színeiben politizáló Várady Tibor 1991-ben megjelent munkája, a *Tézisek (a volt) Jugoszlávia kisebbségeinek minimális jogairól* (a továbbiakban: VÁRADY 1991).
4. A VMDK 1992-es tervezete, a *Memorandum a Szerb Köztársaságban élő magyarok önkormányzatáról* (a továbbiakban: VMDK 1992b).
5. A Vajdasági Magyar Szövetség (VMSZ) 1996-ban elfogadott dokumentuma, *A vajdasági magyarok önszerveződésének alapjairól szóló megállapodás tervezete* (a továbbiakban: VMSZ 1996).
6. A Vajdasági Magyar Demokrata Párt (VMDP) 1997-es dokumentuma, *A magyar (perszonális) autonómia modellje* (a továbbiakban: VMDP 1997).
7. A VMSZ második, 1999-ben véglegesített dokumentuma, a *Megállapodás Vajdaság és a vajdasági nemzeti közösségek önkormányzatának politikai és jogi kereteiről – tervezet* (a továbbiakban: VMSZ 1999).

Ha végigtekintjük ezeket a tervezeteket, azt láthatjuk, hogy az előző részben fölsorolt autonómiatípusok mindegyike megtalálható köztük, sőt, többük ezeket kombinálni is igyekezik valamilyen formában. Így például három tervezet a tisztán személyi elvű autonómiáról szól (VMDK 1990a, 1991, VMDP 1997). Kettő a személyi és a területi elvről, illetve a tartományi intézmények csoportarányosításáról (VMSZ 1996, 1999). Két másik a személyi, a területi és a helyi közösségi elv egyidejű kívánatosságáról (VMDK 1992b, 1996), egy pedig a személyi elvről, kombinálva azt a törvényhozás mindhárom szintjének – azaz mind a tartományi, mind pedig a köztársasági és a szövetségi szintnek – a csoportarányossá tételéről (VÁRADY 1991). Nyilvánvaló tehát egyfajta sokszínűség az autonómia eszméjének az *elvi* kérdése körül. Hogy ez mivel magyarázható, arról a tanulmányom negyedik részében szólok bővebben. Ezen a ponton elég, ha tudomásul vesszük magát a sokszínűséget mint adottságot.

Személyi elv	Személyi, területi és önkormányzati elv	Személyi elv és csoportarányos vajdasági, szerbiai és szövetségi törvényhozás	Személyi és területi elv, csoportarányos vajdasági intézmények
VMDK (1990a, 1991), VMDP (1997)	VMDK (1992b, 1996)	VÁRADY (1991)	VMSZ (1996, 1999)

III. A POLITIKAI KÖRNYEZET

A fönti tervezetek, talán mondanom sem kell, nem légüres térben, hanem egy olyan vajdasági (illetve szerbiai, jugoszláviai) politikai környezetben jelentek meg, amely számos meghatározottsággal bírt. Mármost ha el akarjuk helyezni a vajdasági magyar autonómia eszméjének megjelenését ebben a tágabb politikatörténeti környezetben, azt hiszem, négy aspektus érdemel külön figyelmet. Az első a belgrádi politikai elit – a mindenkori kormány és az ellenzék nagy részének hasonló – szkepszise a vajdasági magyar autonómia kívánatossága tekintetében. A második a nemzetközi közösség érdektelensége. A harmadik a magyarországi kormányok jobbára óvatos nemzetpolitikája. Végül a negyedik az ötvenes évek óta folytatott jugoszláviai multikulturális politika örökségét képező vajdasági magyar intézményi hálózat, amelynek a szemszögéből tekintve az autonómia egyfajta potenciális hatalmi konkurenciát képezett. Azt állítom tehát, hogy a vajdasági magyar autonómia eszméjének, illetve az autonómia megvalósításáért vívott küzdelemnek az 1990-es években „négyes harapófogóval" kellett szembenéznie. Egyfelől belföldön, mind a jugoszláv hatóságok, mind pedig a fennálló kisebbségi intézmények részéről ellenállással került szembe, másfelől pedig sem a nemzetközi közösség, sem pedig a Magyar Köztársaság részéről összességében nem kapott elegendő támogatást.

III.1. A belgrádi politikai elit

A belgrádi politikai elitnek az 1990-es évek során a Jugoszláviát szétfeszítő centrifugális erők sokaságával kellett szembenéznie, és nemcsak a horvát, a szlovén vagy a bosnyák föderális entitások tekintetében, hanem Szerbia Köztársaság határain belül is (MARKO 2010, MUJKIĆ 2010). Ezek a centrifugális erők, ahogy közismert, nemzeti mozgalmak, amelyek némelyike – mindenekelőtt a koszovói albán és a szandzsáki muszlim/bosnyák – a köztársasági határok szűkülésével fenyegetett. Egy ilyen forgatókönyv Koszovó kapcsán utóbb valóra is vált, de nem sokon múlott, hogy ne váljon valóra például Szandzsák esetében is, ahol 1991 októberében a muszlim/bosnyák közösség politikai vezetőinek bizonyos része a belgrádi hatóságok által alkotmányellenesnek ítélt népszavazást szervezett, voltaképpen a tartomány elszakadásáról (DIMITROVOVA 2001, LYON 2008). Az efféle centrifugális erők megjelenése törvényszerűen kéz a kézben járt a kisebbségek és a szerb többség közti bizalmi viszony megromlásával, a belgrádi politikai elit centralizációs stratégiájának megerősödésével és a kisebbségi kérdést biztonsági problémára redukáló gondolkodás térnyerésével, amely szerint az állam csakis akkor lehet erős és egységes, ha a kisebbség, illetve a kisebbségi vezetés befolyása a lehető legcsekélyebb (ÖKTEM 2011, MESIĆ 2006). Mármost ez, belátható, nehezen egyeztethető össze a hatalom megosztásának kívánalmával, amit az autonómia eszméje magába foglal.

A centrifugális erők jellegéből fakadóan – jelesül abból, hogy ezek nemzetiségi, kisebbségi mozgalmak –, a belgrádi politikai elit domináns stratégiája, a centrali-

zációs politika is egy bizonyos típusú, éspedig a kisebbségi törekvésekkel szemben általánosan *szkeptikus,* sőt ellenséges, a nemzeti egységet a zászlajára tűző stratégia volt. Ebből fakadóan a magyar autonómia kérdése sem tudott egyszerűen „magyar kérdésként" megjelenni – hiába próbálta időnként ilyetén módon keretezni a VMDK –, hiszen elkerülhetetlenül beágyazódott a jócskán általánosabb, „jugoszláviai nemzeti/kisebbségi kérdés" világába. Ez a világ pedig, minthogy hemzsegett a kisebbségi szeparatizmus eseteitől – szerb részről is Horvátországban –, a magyar autonómiára is a gyanú árnyékát vetette. Fokozottan érintette ez a területi autonómia eszméjét (ILIĆ 2009, JOVANOVIĆ 2012, KOLSTO 2002). Nemcsak azért, mert a Szlovén, a Horvát, a Macedón, illetve Bosznia-Hercegovina Köztársaság a már egyébként is létező föderális határokok mentén kiáltotta ki a függetlenségét, hanem mert egyes szerbiai kisebbségek – az albánok és a muszlimok/bosnyákok – vezetői éppen a területileg definiált autonómiát kezelték az elszakadás első lépcsőfokaként. A szandzsáki muszlim/bosnyák népszavazás esete ebben a tekintetben tipikus, hiszen a polgároknak föltett kérdés pont azt firtatta, járjon-e a Szandzsáknak teljes körű politikai és területi autonómia, *továbbá* dönthessen-e a majdani szandzsáki autonóm tartomány szabadon arról, melyik jugoszláviai föderális entitásba kíván integrálódni. Az implicit módon megfogalmazott kérdés természetesen könnyen kikövetkeztethető: szakadjon-e el a muszlim/bosnyák többségű régió Szerbia Köztársaságtól, hogy utána a muszlim/bosnyák relatív többséggel rendelkező Bosznia-Hercegovinához csatlakozzék?

Mindebből következően a belgrádi politikai elit számára erősek voltak az ösztönzők, hogy a magyar autonómia eszméjéhez, mint az *egyik* kisebbségi törekvéshez a *sok* potenciálisan veszélyes közül, némi szkepszissel viszonyuljon. Ez rövid- és középtávon annak ellenére sem tudott másként lenni, hogy a magyar közösség nem termelt ki említésre méltó szeparatista erőket. Az autonómia, különösen a területi elvű, megmaradt a gyanú árnyékában.

III.2. A nemzetközi közösség

Az, hogy a magyar autonómia kérdése elkerülhetetlenül részét képezte a „jugoszláviai nemzeti/kisebbségi kérdésnek", és ebből fakadóan nem tudott egyszerűen „magyar kérdésként" megjelenni, nemcsak a szerbiai, hanem a nemzetközi politika viszonylatában is többé-kevésbé érvényes megállapítás. Mármost a nemzetközi közösség számára a fő kihívás a jugoszláviai válság *kezelése,* megoldása volt. Az, hogy a válság nemzeti mozgalmak összeütközéséből nőtt ki, világossá tette, hogy az egyetlen járható út, vagy legalábbis a béke visszaállításának a kulcsa pontosan a nemzeti/kisebbségi kérdés megoldása.

A magyar autonómia ügyére nézve mindebből, legalábbis logikailag, levezethető egy kedvező képlet. Ez a következő. *Először is,* láttuk, a jugoszláviai válság kezelésének a kulcsa a nemzetiségi/kisebbségi kérdés megoldása. *Másodszor,* a nemzetközi közösség erőfeszítést tesz a válság kezelésének az érdekében. Ezért,

harmadszor, minthogy a magyar közösség egyike a jugoszláviai kisebbségeknek, a nemzetközi közösség – mindenekelőtt a békét visszaállítani kívánó Jugoszlávia-konferencia[3] – számára a magyar autonómia ügye is része lehet a jugoszláviai válságkezelés kulcsának tekintett általános kisebbségi kérdéskör megoldásának.[4] Világos volt ez azok előtt is, akik a vajdasági magyar politikai elit autonómiapárti szegmentumát képezték. Ágoston András, a VMDK elnöke 1992 tavaszán, Várady Tibor köztársasági képviselő pedig 1991 őszén juttatta el a Jugoszlávia-konferenciának, pontosabban az elnöklő Lord Carringtonnak a saját autonómiatervezetét, amelyre válaszul ez utóbbitól mindketten meghívást kaptak a konferencián való részvételre, igaz, csak megfigyelőkként. Várady 1992-ben, már szövetségi igazságügyi miniszterként, a genfi értekezleten a jugoszláviai küldöttség tagjaként tárgyalt többek között Paul Szasszal[5], Martti Ahtisaarival[6], Cyrus Vance-szel[7] és Lord Owennel[8] a kisebbségi kérdés lehetséges rendezési módjairól, a kisebbségek kollektív jogainak az ügyéről. A VMDK emellett igyekezett kapcsolatot keresni az Európa Tanáccsal is (VÉKÁS 2000: 773), ám végső soron mind a VMDK, mind pedig Várady igyekezete kevésnek bizonyult ahhoz, hogy a jugoszláviai válságkezelés során a nemzetközi közösség számottevő támogatásban részesítse a vajdasági magyar autonómia ügyét.

Ennek az indokát abban látom, hogy a vajdasági magyar autonómia, és tágabban értelmezve a szerbiai magyar kisebbség ügye valamilyen módon talán mégis megmaradt „magyarnak", amennyiben eltért, különbözött a többi nagyszámú szerbiai kisebbség, így az albán és a muszlim/bosnyák kisebbség eseteitől. Két dolog érdemel említést ennek kapcsán. Egyfelől, mint fentebb írtam, a magyar kisebbség részéről nem jelentkezett az államot súlyosan destabilizáló stratégia, sem fegyveres, sem pedig békés mozgalom, amely az elszakadást tűzte volna a zászlajára. Másfelől pedig a szerbiai hatóságok a magyar kisebbség ellen nem követtek el afféle tömeges jogsértéseket, mint amilyeneket Koszovóban az albánok vagy a Helsinški odbor za ljudska prava u Sandžaku (Helsinki Bizottság az Emberi Jogokért a Szandzsákban) és a Committee for the Protection of Human Rights and Freedom James Lyon által összegzett jelentései szerint Szandzsákban a muszlimok/bosnyákok ellen (LYON

3 A Jugoszlávia-konferencia, pontos nevén International Conference on the Former Yugoslavia (ICFY), az Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ) és az Európai Közösségek (EK) közvetítő mechanizmusa, a délszláv válságkezelés egyik fő nemzetközi fóruma.

4 Ez alól kivételt képez a szlovéniai magyarság esete. A függetlenedett Szlovén Köztársaságban ugyanis már az 1991-es alkotmány lehetőséget biztosított a kisebbségi autonómia konszociációs és személyi elvű formáinak létrehozatalára.

5 Paul Szasz Cyrus Vance és Lord Owen fő jogi tanácsadója, a háborúzó felek közti közvetítés kiemelkedő szereplője, az 1995-ös daytoni békeszerződés egyik szerzője.

6 Martti Ahtisaari Nobel-díjas (2008) diplomata, 1992 és 1993 során az ENSZ főtitkárának jugoszláviai különmegbízottja.

7 Cyrus Vance 1977 és 1980 között az Egyesült Államok külügyminisztere, 1992 augusztusa és 1993 májusa között Secretary-General's Co-Chairman (társelnök az ENSZ főtitkár megbízásából) a Jugoszlávia-konferencián.

8 Lord David Owen 1977 és 1979 között az Egyesült Királyság külügyminisztere, 1992 augusztusa és 1995 júniusa között President of the European Community's Co-Chairman (társelnök az EK elnöke részéről) a Jugoszlávia-konferencián.

2008). Így hát a déli régiókhoz viszonyítva a vajdasági magyarok ügye a jugoszláviai válságon belül legföljebb potenciális vagy lappangó gócként jelentkezett, és nem követelt azonnali, radikális beavatkozást.

A nemzetközi közösség ezért, amint belátta azt az amerikai útjáról 1994 novemberében hazatérő Kasza József is (VÉKÁS 2000: 784), csakis másodrendű jelentőséget tulajdoníthatott a vajdasági magyar autonómiának a jugoszláviai helyzet rendezése során. Az autonómia ügyét ennyiben sajátos ambivalencia jellemezte. Míg a szerbiai politikai elit számára határozott ellenállásra ösztönző, túlságosan nagy biztonsági kockázatként jelent meg, addig a nemzetközi közösség számára túlságosan csekélyként ahhoz, hogy beavatkozást indokoljon. Belföldön túl soknak, külföldön túl kevésnek mutatkozott.

III. 3. A magyarországi kormányzat

Az 1990-es évek során a magyarországi kormányok három, egymással potenciális feszültségben álló stratégiai célkitűzést vállaltak magukra. Egyrészt jó viszonyt igyekezetek kialakítani a szomszédos államokkal, másrészt be kívántak lépni az euro-atlanti szövetségi rendbe, harmadrészt pedig képviselni igyekeztek a Magyarország határain kívül élő magyar közösségek érdekeit (BÁRDI 2008). A feszültség az előbbi két célkitűzés együttese, és a harmadik között jelentkezett a legmarkánsabban, következésképpen a magyarországi kormányzatok kénytelenek voltak egyfajta egyensúlyozási politikát folytatni. Ez azt jelentette, hogy a határokon kívüli magyar érdekek képviselete, így hát a vajdasági magyar autonómia létrehozásának a támogatása is, csakis bizonyos korlátok mellett volt észszerű, egészen pontosan addig, amíg nem veszélyeztette túlságosan sem Magyarország euro-atlanti integrációját, sem pedig a Jugoszláviával való jó szomszédi viszonyt.

Munkált ugyanakkor egy további ösztönző is, jelesül a jugoszláviai válsághelyzet körülménye, amely ugyancsak óvatosságra intett, hiszen félő volt, hogy a vajdasági magyar autonómia kérdésének a kiélezése esetleg ellenreakciót válthat ki a szerbiai politikai elit, vagy annak egy szegmentuma részéről, és közép- vagy hosszú távon a centralizációs politika megerősödéséhez, sőt akár a magyar és a szerb etnikum közötti konfliktusok elszaporodásához is vezethet. A kényes körülmények számbavétele természetesen nem mindenkor ugyanabba az irányba tolta el a hangsúlyokat. Így például nem ugyanazt a jelentőséget tulajdonította a magyarországi kormányzat a vajdasági magyar autonómia ügyének az 1990-es évek legelején, mint az 1994-es kormányváltás után, és ez kihatással volt az autonómia megvalósulásának a perspektívájára, sőt, egyes értelmezések szerint a vajdasági magyar politikai szervezetek közti erőviszonyok alakulására is (BÁRDI 2008, JENNE 2004).

III.4. A jugoszláviai multikulturális politika öröksége

Az 1989-ben többpártivá vált vajdasági magyar politikai elit kisebbségi autonómiapárti szegmentuma nem a semmiből kívánta létrehozni az autonómiát, nem is kívánhatta volna, hiszen ekkorra már évtizedek óta fönnállt egy másik típusú, „fölülről" létrehozott magyar hálózat Jugoszláviában. Ez a hálózat mindenekelőtt azoknak az intézményeknek az együttesében, az újvidéki Magyar Tanszékben, a Hungarológiai Intézetben, a Forum-házban, a magyar nyelvű folyóiratokban – *Híd, Új Symposion, Létünk* –, nyomtatott és digitális tömegmédiában – *Magyar Szó, 7 Nap,* Újvidéki RTV – öltött testet, amely a magyarokat *nemzetiségként,* azaz egyfajta kollektív szubjektumként elismerő jugoszláviai multikulturális politika öröksége volt. Az elismerés persze felemás természetű volt. Egyfelől a magyar intézményi hálózat elég jól lefedte a kultúra, az oktatás és a tájékoztatás területeit, sőt bizonyos mértékig összefonódott a tartományi hatalmi apparátussal is. A tartományi hatalmi apparátus magyar nemzetiségű képviselői ugyanis nem ritkán pontosan ebből az intézményi hálózatból toborozódtak. Másfelől viszont a jugoszláviai multikulturális modell egy nem demokratikus állami rendhez tartozott, amely magától értetődően kizárta a demokratikus szelekciót, illetve a szó szoros értelmében vett önkormányzatiságot. Ennyiben tehát az 1989-ig fennállt rendben a magyar közösség csakis igen korlátozott politikai szubjektivitással bírt. Pontosan ezt kívánta meghaladni a többpártivá vált vajdasági magyar politikai elit magyar autonómiapárti szegmentuma. Sőt, nem pusztán meghaladni, hanem inkább fölcserélni, amennyiben a javasolt intézményi megoldások radikálisan átrendezték volna a hatalom megosztásának a fennálló rendjét. Ezek a vajdasági magyar autonómia befolyása alá vonták volna a magyar kötődésű intézményeket, következésképpen pedig gyöngítették volna a tartományi apparátusban pozíciót betöltő magyarok dominanciáját a vajdasági magyar politikai eliten belül.

Jelentékenyek voltak tehát az ösztönzők, amelyek a vajdasági magyar politikai elit és a vajdasági magyar értelmiség egy bizonyos szegmentumát a magyar autonómiával szembeni szkepszis irányába terelték. Hogy ezek az ösztönzők valóságosan milyen erővel hatottak, azt persze lehetetlen határozottan megítélni. Az mindenesetre tény, hogy a VMDK érzékelte az érdekek közötti feszültséget, és a magyar autonómia eszméjével szembeni ellenállás egyik legfőbb bázisát pontosan ebben a fenti körben, az Ágoston András szóhasználata szerint *restaurációs ellenzék* körében vélte fölfedezni (LOSONCZ – TÓTH 2018a). Tény az is, hogy mind az újvidéki Magyar Tanszékről, mind a Forum Házból, mind pedig a tartományi hatalmi apparátusból – legalábbis az 1990-es évek első felében – csak nagyon csekély számú ember csatlakozott a vajdasági magyar autonómia eszméjét politikailag fölvállaló csoportosulásokhoz (LOSONCZ – TÓTH 2018a). És végül tény az is – a fentiektől függetlenül –, hogy a vajdasági magyar politikai elit jó része úgy általában nem állt a magyar autonómia ügye mellé, és ehelyett a vajdasági magyar autonómiával szemben szkeptikus pártok, így például a szocialista párt sorait erősítette.

IV. ÉRDEKÉRVÉNYESÍTÉSI STRATÉGIÁK

Összefoglalva a föntieket és megismételve a korábban előrebocsátott állításomat, a vajdasági magyar autonómia eszméjének „négyes harapófogóval" kellett szembenéznie. Egyfelől erős ösztönzők voltak mind az általános szerbiai, mind pedig a vajdasági magyar politikai elit és értelmiség egy bizonyos szegmentuma számára, amelyek a magyar autonómiával szembeni szkepszis felé mutattak, és amelyek több vagy kevesebb intenzitással az 1990-es évek során mindvégig hatottak. Másfelől pedig az autonómia ügye sem a nemzetközi közösség, sem pedig a Magyar Köztársaság részéről összességében nem kapott elegendő támogatást. Ezek a tényezők természetesen, egy trendbe illeszkedve, gyakorta kölcsönhatásban voltak egymással (BRUBAKER 2006). Az a körülmény például, hogy a szerbiai politikai elit jelentős részének az autonómiát elutasító magatartása nem párosult tömeges jogsértésekkel, némi óvatosságra, be nem avatkozásra ösztönözte mind a nemzetközi közösséget, mind pedig a Magyar Köztársaságot. Cserébe ez a be nem avatkozó magatartás csak tovább erősítette a szerbiai politikai elit jelentős részének az autonómiával szembeni elutasító stratégiáját, hiszen világos volt, hogy ez nem von maga után számottevő negatív politikai következményt. A tanulmányom alábbi, negyedik részében a vajdasági magyar politikai elit magyar autonómiapárti szegmentumának az érdekérvényesítési stratégiáiról adok számot, egészen pontosan azokról a stratégiákról, amelyek a fönt bemutatott négyes harapófogó hatását tompítani, vagy leküzdeni voltak hivatottak. Ebben a tekintetben két alapvető időszakot lehet elkülöníteni. Az egyik az 1989 és 1994 közötti időszak, a másik pedig az 1994 és 1999 közötti.

Az elkülönítést a vajdasági magyar politikai elit szerkezetének 1994 után kezdődő átrendeződése indokolja. Mert míg az első időszakot részint a VMDK és a Várady-féle tervezetek versengése, részint pedig a VMDK tagságán belüli viták jellemezték, addig a másodikat a vajdasági magyar politikai elit széttöredezéséből fakadóan már jóval inkább az egyes pártok – a VMDK, a VMSZ és a VMDP – által támogatott különböző tervezetek versengése. Látni fogjuk: azt, hogy az egyes történelmi pillanatokban milyen típusú tervezet és milyen típusú érdekérvényesítési stratégia jelent meg dominánsként, sohasem politikán kívüli, hanem mindig politikai fejlemény határozta meg, jelesül az, hogy mely erők kerültek helyzetbe a vajdasági magyar politikai eliten belül. Nem lényegtelen, hogy az autonómiát létrehozni célzó egyes érdekérvényesítési stratégiák nem önmagukban álltak, hanem a magyar kisebbség politikai elitjének a szerbiai politikai elitbe való eltérő integrációs módozataihoz illeszkedtek. A tárgyalás során szólok az egyes tervezetek tartalmáról is, különös figyelmet szentelve azoknak az aspektusoknak, amelyeket a tanulmány első részében előrebocsátottam. Az egyik ilyen aspektus a hatalom megosztásának szféráira, a másik a hatalom megosztásának a javasolt minőségére vonatkozik.

IV.1. Várady Tibor és a VMDK versengő érdekérvényesítési stratégiái (1989–1994)

Várady Tibor a vajdasági magyar politikai elit nagy részével ellentétben nem Újvidéken, hanem Belgrádban, a Jogi Karon végezte az egyetemi tanulmányait (LOSONCZ – TÓTH 2018d). Ebből következően a belgrádi politikai eliten belül szinte egyedülálló módon, már ifjúkorára rendelkezett viszonylag széleskörű, elsősorban disszidens értelmiségieket tömörítő kapcsolati hálóval. Részint az itt szerzett tapasztalatokra építve, részint nagyapja, Várady Imre[9] nyomdokaiba lépve arra a – később bizonyos fokig módosított – belátásra jutott, hogy a kisebbségi érdekérvényesítés csakis a szerb értelmiséggel és a politikai elittel, vagy inkább annak a kisebbségi igények iránt viszonylag nyitottnak mutatkozó szegmentumával való szoros együttműködés, és nem pedig az etnikai keretekbe való bezárkózás, illetve a szerbiai politikai elit egészével való konfrontáció útján lehet hatékony. Így hát nem is a VMDK-hoz, hanem a nem etnikai elven szerveződő, összjugoszláv UJDI-hoz csatlakozott 1989-ben. Ennyiben a szerbiai politikai elitbe való integrálódásának az útja egyéni jellegű.

Az érdekérvényesítésnek ez a stratégiája, ahogy maga Várady fogalmaz, ügyvédi logikát követett (LOSONCZ – TÓTH 2018d). Az UJDI-t ugyanis, minthogy nem vagy nem elsősorban a magyar voksok megszerzéséért küzdött a választási kampányok során, nem terhelte a bizonyítás kényszere sem a magyar választópolgárok – azaz a kisebbségi érdekérvényesítés fő *kliensei* – előtt olyan mértékig, mint a VMDK-t. Aki a klienshez kénytelen szólni, annak a követeléseit egyfajta maximumként, olyan ideálként kell ábrázolnia, amely elég vonzó lehet az ügyfél számára ahhoz, hogy fölsorakozzék mögötte. Az UJDI, és az UJDI színeiben politizáló Várady Tibor ehelyett kellően nagy mozgástérrel rendelkezett, hogy a kívánt kisebbségi jogi reformokat egyfajta minimumként, *látszólag* csekély súllyal bíró követelésekként tűzze napirendre, amelyet a döntéshozó – úgy, mint egy tárgyaláson a *bíró* – nyugodtabb szívvel elfogadhat, bármilyen indokból.[10] Vagy azért, mert elősegítheti az ország demokratizálását és a nyugati elfogadottságát, vagy akár azért, mert mintát nyújthat a Szlovéniában, Horvátországban és Bosznia-Hercegovinában élő szerb kisebbségek helyzetének rendezéséhez. Az előbbi különösen a szerbiai ellenzék, az utóbbi pedig a szerbiai kormányzat számára volt létkérdés ebben az időszakban. Várady a kisebbségi jogokról szóló *Tézisek*et (VÁRADY 1991) először 1991. szeptember 15-én jelentette meg a Nebojša Popov által szerkesztett, progresz-

9 Várady Imre (1867–1959) nagybecskereki ügyvéd, a Magyar Királyság országgyűlési képviselője. A trianoni békeszerződés megkötése után szenátor a jugoszláviai törvényhozásban, a Magyar Párt egyik kezdeményezője, később elnöke.

10 Várady Tibor a kötetünkben közölt interjúban így fogalmaz: „Amikor a klienshez szólok, ha neki kívánok tetszeni, azt kell mondanom, hogy amiért küzdök, azok a maximális jogok. Ha a döntéshozóhoz szólok, ugyanarról az igényről beszélve jobb, ha azt mondom, hogy csak egy minimumot kérek. Ha egy házat árulok mint ingatlanközvetítő, nem azt mondom a vevőnek, hogy a vételár, amit kérek, a lehető legmagasabb vételár (bár az eladónak ez tetszene), hanem ugyanazt az összeget úgy magyarázom, hogy ezzel csak egy szerény vételár megfizetését kérem. Ez stratégiai kérdés" (LOSONCZ – TÓTH 2018d).

szív *Republika* folyóiratban, szerb nyelven. Magyarul először a *7 Nap* hozta le, szeptember 20-án. A *Tézisek*nek Várady 1990 és 1992 között köztársasági képviselőként, illetve 1992-ben hat hónapig tartó szövetségi igazságügyi miniszteri megbízatása során igyekezett érvényt szerezni. Még 1991 őszén eljuttatta a Jugoszlávia-konferenciának is. A szöveg nagyobbik része arról szól, hogy mi az, ami jár, úgymond, azokon a területeken - Várady tervezetében az oktatás, a tájékoztatás, a kultúra és a tudomány -, amelyek a kisebbséget mint kisebbséget a leginkább érintik. Így például tartalmaz kitételeket arról, hány tanuló esetén volna jogos kisebbségi tannyelvű tagozatot nyitni az iskolákban, arról, hogy mi indokolja a kisebbségi nyelveken működő tájékoztatási és kulturális intézmények pénzügyi támogatását és így tovább. Az autonómia csak mint a kisebbségi kollektív jogok védelmezésének egyik lehetséges eszköze jelenik meg, például az alkotmányos garanciák, a nemzetközi jogvédelem vagy a tevékenységi területek szerint alakuló érdekvédelmi szervezetek mellett, vagy azokat helyettesítendő. Arról, hogy pontosan miként álljon föl, az autonómiának miféle intézményi formája volna kívánatos, részletes magyarázatot nem olvashatunk, csupán két alapvető tézist. Az egyik azt mondja ki, hogy a kisebbséget arányos képviselet illeti meg mind a tartományi, mind a köztársasági, mind pedig a szövetségi törvényhozásban. A másik azt, hogy kívánatos egy személyi elvű autonómiamodell, azaz egy „általános szervezet [...] a kisebbség egészének szintjén, mely különbözne egyes politikai pártoktól, [és amelynek] a fölépítésében az általános szavazati jogból kell kiindulni" (VÁRADY 1995: 136).

Várady Tiborhoz viszonyítva a VMDK mind a kidolgozott autonómiatervezetek tartalma, mind pedig a választott érdekérvényesítési stratégia tekintetében merőben más utat járt be. Mint az első, és 1994-ig az egyedüli, etnikai elven szerveződő vajdasági magyar párt - igaz, az alapítók a „Párt" kifejezéstől ódzkodtak, helyette az ideológiailag kevésbé terheltnek tételezett „Közösséget", „érdekvédelmi közösséget" használták - a legkülönfélébb csoportokat integrálta magába. Ebből következően nagyfokú pluralitás jellemezte, többek között a magyar autonómia ügyének a kérdésében is. Egyes erők, mindenekelőtt a községekben és a helyi közösségekben működő politikusok a helyi közösségeik, községeik ügyeire koncentráltak, és ezeken belül igyekeztek, természetszerűen, pragmatikus válaszokat adni a szerb-magyar együttélés alapvető kihívásaira. Az autonómia ügye a számukra mindvégig másodlagos maradt. Nem így a VMDK felsőbb vezetőinek a számára, akik a helyi közösségek és a községek helyett a *vajdasági magyar közösségi* szintű ügyekre figyeltek elsősorban, és akik számára a magyar autonómia voltaképpen a párt létrehozásától kezdve az egyik legfőbb célkitűzés (BÁRDI 2000). Azonban még ezen a csoporton belül is kitapintható volt egyfajta pluralitás. Míg a VMDK észak-bácskai tagságának jelentős hányada, közte mindenekelőtt Hódi Sándor, a területi elven szerveződő autonómia mellett tette le a garast, addig a dél-bácskai vezetés - közte Ágoston Andrással, Csorba Bélával és másokkal - inkább a személyi elv irányába hajlott. Hogy miért, arra Csorba Béla előbb 1991-ben, a Lajkó Nándorhoz címzett

nyílt levélben (CSORBA 1995: 106), majd pedig a kötetünkben közölt, föntebb már hivatkozott interjúban a következő választ adta.

A vajdasági magyar területi autonómiával szembeni szkepszist két kifogás indokolta, állítja Csorba a hivatkozott interjúban. Egyfelől, tekintetbe véve, hogy a vajdasági magyarság csaknem fele él az északi tömbön kívül szórványban, azaz Nyugat- és Dél-Bácskában, Közép- és Dél-Bánátban, valamint Szerémségben, olyan községekben, amelyekben sem abszolút, sem pedig relatív többséget nem alkot, óhatatlanul kívül rekedne egy esetleges területi autonómia határain. Egy ilyen autonómia ebből fakadóan nem tudna minden vajdasági magyart képviselni, csakis az északi tömböt. Másfelől, még az északi községekben is, ahol a vajdasági magyarok relatív vagy abszolút többséget alkotnak, számottevő délszláv – elsősorban szerb, horvát, bunyevác és montenegrói – közösség él, amely egy, a területi autonómián belüli kisebbséget alkotna, és amely számára potenciálisan erősek lennének az ösztönzők, hogy a magyar autonómia döntéshozatali mechanizmusait akadályozzák.

Akárhogy is, a VMDK-t az autonómia kérdését illetően pluralizmus, eltérő igények és koncepciók versengése jellemezte, és a párt így vagy úgy, de meg kellett, hogy feleljen ezeknek az eltérő igényeknek és koncepcióknak. Igaz, a korai tervezeteken még nem igazán látszik meg ez a megfelelési kényszer. Ezek tulajdonképpen a dél-bácskai vezetés preferenciáit tükrözik, amennyiben egyedül a személyi elvű autonómia kívánatosságát mondják ki (VMDK 1990a, 1991). A hatalom megosztását, akár Várady, elsősorban az oktatás, a kultúra és a tájékoztatás szféráiban tartják indokoltnak, de ezen fölül egészségügyi, szociális és lakóépületek tulajdonba vételét is indítványozzák, sőt azt is, hogy az autonómia saját elhatározásából tagja lehessen gazdasági vállalkozásoknak is, továbbá hitelt vehessen föl, és kötvényt bocsáthasson ki. Más szóval egy olyan típusú, ha úgy tetszik *profitorientált* autonómia modellje rajzolódik ki, amely széles, a közösség alapvető egzisztenciális kihívásainak a kezelésére is képes hatalmi jogosítványokkal rendelkezne, és amely ennyiben helyettesíteni tudná a – hagyományosan több mozgásteret nyújtó – területi elven szerveződő autonómia intézményeit.

Változás 1992 januárjától állt be. Ekkor adta ki az elnökség a *Rövid jelentés a vajdasági magyarság helyzetéről és törekvéseiről* című állásfoglalását, amelyben először fogalmazódik meg testületileg egy plurális, a VMDK-n belüli eltérő igényeknek már ténylegesen megfelelni igyekvő autonómiatervezet alapvetése. Ez később, 1992 áprilisa után, amikor a közgyűlés elfogadta egy részletesen kidolgozott változatát, *hárompilléres modellként* vált közismertté (VMDK 1992b). A három, egymást kiegészíteni hivatott pillér a magyar többségű szórványfalvaknak szánt helyi önkormányzatok rendszere, az északi tömböt egyesítő, klasszikus önkormányzati hatáskörökkel bíró területi autonómia és a közvetlenül megválasztott, országos személyi elvű magyar autonómia intézménye. Utóbbi a korábbi tervezetekhez viszonyítva némi tartalmi korrekción ment át, amely mindenekelőtt a hatalom megosztásának a minőségét érintette. Míg ugyanis az 1990-es *Program* (VMDK 1990a) a személyi elvű autonómia határozatainak és javaslatainak szeretett volna

javaslati erőt a köztársasági népképviselőházi eljárásban, addig az 1992-es modell már törvényhozási hatáskört követelt.

Ami a VMDK 1989 és 1994 közötti érdekérvényesítési stratégiáját illeti, itt ismét vissza kell utalnunk a párt sokféleségére, pluralitására. Az autonómiáért vívott küzdelem módszerei kapcsán ugyanis talán még komolyabb feszültségekről beszélhetünk, mint az autonómiatervezetek tartalmának a tekintetében. A VMDK-nak a vajdasági magyar közösségi ügyekre koncentráló elnöksége az autonómiát jobbára magyar kérdésként igyekezett keretezni – maguk a tervezetek is magyar autonómiáról, magyar kollektív jogokról szólnak (szemben Várady jóval általánosabb, *kisebbségeket* emlegető szóhasználatával). A létrehozását a szerb politikai elittel szembeni, pontosabban a szerb politikai elitnek az autonómia iránt szkeptikus szegmentumával szembeni, alkut nem ismerő konfrontáció útján gondolta el. Ebből logikusan következett, hogy még az ellenzéki erők, köztük az UJDI és Várady Tibor tekintetében is mindennemű együttműködést az autonómiatervezet elvi elfogadásához kötött. 1990 legvégén, amikor közeledni látszott egymáshoz a VMDK és a rezsimet leváltani óhajtó Reformerők Szövetsége, az esetleges választási együttműködésről szóló tárgyalások – amelyeken előbbi képviseletében Ágoston András, utóbbi képviseletében pedig Várady Tibor volt jelen – rövid idő alatt zátonyra futottak. Az egyik 1991. januári *Hírmondó* szerint többek között pontosan azért, mert a Reformerők Szövetsége és vezérük, Ante Marković nem kívánta elfogadni a VMDK első autonómiatervezetét (ÁGOSTON 1991).

Ez az alkut nem ismerő, sőt, konfrontatív politika az elnökség tagjainak egy másik, az autonómiával szorosan összefüggő célkitűzésével magyarázható, jelesül azzal, hogy a vajdasági magyarság politikai szubjektivitássá szervezését és a vajdasági magyar politikai elit integrációját a szerbiai politikai elitbe egy, a magyar választók támogatására építő párt keretei között igyekeztek megvalósítani. Várady, ahogy láttuk, a szubjektivitást egy esetleges magyar autonómia és a törvényhozásba – nem etnikai pártok listájáról – való bejutás keretei között gondolta el. A VMDK ehhez képest egyfajta egységfrontot, a politika minden szintjén közösen cselekvő csoportosulást épített. Mármost a szubjektivitás VMDK-féle megalapozása – azon túl, hogy a diskurzust a kisebbségi érdekérvényesítés *klienseihez* idomítja – definíció szerint nehezen viseli a kétértelműséget. Egyértelmű téziseket kíván arról, hogy pontosan kicsoda is a szubjektum, mi az a közjó, amelyért harcol, mit szabad és mit kell elvárnia a képviselőitől. A VMDK vezetői, ha hihető feleletet kívántak nyújtani ezekre a kérdésekre, egy elbeszélést, amely a magyar választópolgárokat mozgósítani tudja, úgy viszonylag merev elvekhez kellett ragaszkodniuk. Ha a vajdasági magyar autonómiát a közösség egyik alapvető politikai célkitűzéseként jelölték ki, nem kerülhettek egy platformra az autonómiával szemben szkeptikus erőkkel.

A községekben és a helyi közösségekben tevékenykedő magyar politikusok ehhez képest, ahogy már utaltunk rá, a saját helyi közösségeik, községeik ügyeire koncentráltak, a helyi szintű szerb–magyar együttélés legalapvetőbb kihívásaira. Ezek némelyike a lehető legköznapibb, így például a béke megőrzése, a helyi hatalom

stabilizálása, a költségvetés elfogadása és így tovább. Az ilyen ügyek, természetüknél fogva, némi pragmatizmust kívántak, adott esetben együttműködést még a magyar autonómia ügyével szemben szkeptikus erőkkel is. Minthogy erre sokan hajlandóak is voltak, kialakult, majd többé-kevésbé állandósult a feszültség egyfelől a polgármesterek és a helyi közösségek vezetői, másfelől pedig a párt felsőbb vezetése között. Egyebek mellett ez vezetett a VMDK 1994-es szétszakadásához.

Mielőtt továbblépnénk, összegzem, miként is jelent meg az autonómia eszméje az 1989 és 1994 közötti időszakban a vajdasági magyar politikai elit részéről. Ahogy láttuk, ez az öt esztendő két alapvető koncepció versengésének a jegyében telt.[11] Az egyik Várady Tiboré, a másik pedig a VMDK-é. Ezek mind a tartalom, mind pedig a választott érdekérvényesítési és integrációs stratégiák tekintetében eltértek egymástól. Ami a tartalmi aspektust illeti, míg Várady Tibor tervezete a személyi elvű autonómia és a csoportarányos törvényhozás kettősében, addig a VMDK vezetése előbb a személyi elvű, majd pedig a hárompilléres modellben gondolkodott. Az érdekérvényesítés és az integráció tekintetében Várady – részint a nagybecskereki körzetben elért választási sikerre, a helyi támogatottságára építve – a szerbiai politikai elittel, pontosabban a szerbiai politikai elit *viszonylag* nyitott szegmentumával való szoros együttműködésre, illetve a fővárosi lobbizás említett formájára, a VMDK vezetői pedig a vajdasági magyarok etnikai pártba szervezésére, a magyar választók által nyújtott legitimitásra és a szerbiai politikai elit egészével való konfrontáció stratégiájára támaszkodott. Körülbelül ez a képlet uralta a vajdasági magyar politikát 1994-ig. Ebben az esztendőben ugyanis megkezdődött egy átszerveződés, amely messzemenő következményekkel járt, egyebek mellett az autonómia eszméjének a megjelenése tekintetében is.

IV.2. Versengő pártok – VMDK, VMSZ, VMDP (1994–1999)

Az 1990-es évek közepén a VMDK, amelyet ma már visszatekintve *történelmi* VMDK-ként szokás emlegetni, két felvonásban bomlott föl. Az első felvonás 1994-ben játszódott, amikor a tagság jelentékeny része, köztük az észak-vajdasági községek polgármesterei és helyi közösségek vezetőinek többsége, továbbá a pénzügyi botrány[12] középpontjába került Hódi Sándor megalapította a VMSZ-t, és hamarosan kivált a VMDK-ból. Hozzájuk csatlakozott a korábbi, az etnikai elven szerveződő pártokkal szembeni szkepszisét ekkorra elhagyó Várady Tibor is (LOSONCZ – TÓTH 2018d). A második felvonás 1996 vége és 1997 legeleje, amikor a VMDK Páll Sándor körül csoportosuló szárnya az őszi, a VMSZ-től elszenvedett

11 Azzal, hogy – amint a III.4-es szakaszban láttuk – létezett a vajdasági magyar politikusoknak egy olyan szegmentuma is, amely a magyar autonómiával szemben szkeptikus volt.

12 1994-ben a VMDK elnöke, Ágoston András, és két alelnöke, Vékás János és Csorba Béla, a pártban szintén alelnöki pozíciót betöltő Hódi Sándort a Magyarországról érkező pénzügyi források hűtlen kezelésével vádolta meg. Hódi Sándor tagadta a vádakat, ám az ügy komoly töréshez vezetett a párton belül azok között, akik Hódi, és azok, akik Ágoston mellé álltak.

választási vereséget követően leváltotta a VMDK teljes korábbi vezetését. Egy nagyobb számú csoportosulás, élén a korábbi vezetőkkel, Ágoston Andrással, Csorba Bélával és másokkal, válaszul kilépett a pártból, és megalakította a VMDP-t. A két új párt, a VMSZ és a VMDP is új autonómiatervezeteket dolgozott ki, a VMDK Páll Sándor vezette maradványa pedig az 1992-es tervezet mellett tartott ki. A vajdasági magyar politikai elit magyar autonómiapárti szegmentuma és az autonómiáért vívott küzdelem ezzel új szerkezetet kapott. Többé nem egy plurális, etnikai elven szerveződő párton *belüli* nézeteltérések, valamint az etnikai elven szerveződő párt és a nem etnikai elven szerveződő UJDI soraiban politizáló Várady Tibor koncepcióinak és érdekérvényesítési stratégiáinak a versengéséről volt szó, hanem több, etnikai elven szerveződő párt versengéséről, amit a VMSZ 1996 őszétől dominált.

Minthogy a Páll Sándor vezette VMDK nem dolgozott ki új autonómiatervezetet, ennek a pártnak a tevékenységére nem térek ki külön. Ami a VMDP-t illeti, láttuk, a párt tagsága és a vezetése elsősorban a VMDK dél-bácskai tagságából, illetve a VMDK régi vezetőségéből toborozódott, voltaképpen azokból, akik a történelmi VMDK-n belüli nézeteltérések során mindvégig a személyi elvű autonómia kívánatossága mellett foglaltak állást, a területi modellel szemben pedig szkeptikusak voltak. Ez a csoportosulás, minthogy már nem kényszerült jelentősen eltérő igényeknek megfelelni, visszatérhetett a tisztán személyi elvű autonómia politikai napirendre tűzéséhez. Ennek részletesen kidolgozott tervezetét 1997 novemberében fogadta el a párt választmánya (VMDP 1997). Eszerint a hatalom megosztásának javasolt szférái, akárcsak Várady és a történelmi VMDK korábbi tervezeteiben, a kultúra, az oktatás és a tájékoztatás, a minősége pedig, hasonlóan az 1990-es *Program*hoz (VMDK 1990a), javaslattételi, vagyis a magyar autonómia Tanácsa által elfogadott határozatoknak óhajtott volna törvényjavaslati erőt a köztársasági népképviselőházi eljárásban. Ezek a VMDP által 1999-ig és azóta is javasolt autonómiamodell alapvonalai.

Mármost a VMSZ esete ehhez képest összetett, ellentmondásos. Ha magukat a tervezeteket, illetve a tervezetek betűjét nézzük, meglehetős folytonosságot vélhetünk fölfedezni mind a VMDK egyes korábbi (VMDK 1990a, 1992b), mind pedig Várady Tibor 1991-es tervezeteivel (VÁRADY 1991). Mind az 1996-os, mind pedig az 1999-es dokumentum átvette a területi modellt, az eredetileg Várady által javasolt csoportarányos törvényhozás elvét (igaz, csak a tartományi szintre nézve) és végül a személyi elvű autonómia valamilyen verzióját is (VMSZ 1996, 1999). Ez föltehetőleg azzal magyarázható, hogy a párt tagságában ott találhatjuk mind a korábbi VMDK-s, a területi modellt szorgalmazó északi csoportosulást, köztük Hódi Sándorral, mind pedig a személyi elvet a csoportarányos megoldásokkal kombináló Várady Tibort. Mégis, a folytonosságok kiemelését nem szabad eltúloznunk. A VMSZ egyes tervezetei bizonyos kérdésekben eltértek a korábbiaktól. Az 1996-ban elfogadott dokumentum például – szakítva mind a VMDK, mind pedig Várady tervezeteivel – decentralizált, öt különálló, közvetett úton megválasztott tanácsból álló, személyi elvű autonómiát javasolt. Az öt közül a legfontosabb a Po-

litikai Tanács, amelyet a magyar nemzetiségű tartományi, köztársasági és szövetségi képviselők, a leendő magyar területi autonómia községeinek négy-négy küldötte, valamint a szórvány legalább négy helyi közösségi képviselője alkotott volna. A testület a magyar érdekérvényesítés koordinálását látta volna el, valamint „egyetértési joga" lett volna a kisebbségeket mint kisebbségeket leginkább érintő köztársasági és szövetségi törvények meghozásánál és módosításánál. A VMSZ 1999-ben véglegesített második tervezete ezt az intézményi megoldást már elejti, és visszatér a VMDK által korábban javasolt centralizált, közvetlen demokratikus legitimitással bíró, személyi elvű autonómiamodellhez. A hatalom megosztását illetően a tervezet végrehajtási és bizonyos – nem pontosított – jogalkotási jogosítványok átvételéről szól.

A VMSZ ugyancsak folytonosságot követett egyes korábbi VMDK-s tervezetekkel, amennyiben a területi autonómiát is bevette a képbe, igaz, annak egy valamivel kevésbé centralizált döntéshozatali mechanizmussal rendelkező változatát, és az 1996-os dokumentum esetében mindössze mint távlati célkitűzést. Csakhogy – és ebben áll a VMSZ esetének az összetettsége –, ha elszakadunk a konkrét tervezetek betűjétől, kérdésesnek tűnhet, mennyi valódi politikai akarat állt emögött. Ha figyelembe vesszük a pártelnök, Kasza József korabeli megnyilatkozásait (VÉKÁS 2000: 784) és a kötetünkben közölt interjút (LOSONCZ – TÓTH 2018c), úgy legalábbis kétségesnek tűnik, hogy valóban, akár csak távlati célként is, komolyan gondolta-e a párt vezetése a területi modell követelését. Ugyanezt sejteti, hogy a területi elvű autonómia egyik legfőbb támogatója, Hódi Sándor, a visszaemlékezései szerint – szemben az 1992-es hárompilléres modell kidolgozása során játszott szerepével – az 1996-os és az 1999-es tervezeteket kidolgozó bizottságokban már nem rendelkezett igazán nagy befolyással (HÓDI 2016, LOSONCZ – TÓTH 2018b).

Kérdéses, hogy a területi modell mellett a VMSZ számára nem szorult-e ideiglenesen háttérbe az autonómia ügye az 1990-es évek derekán általánosságban, például a hatékony tartományi részvétel érdekében, vagy Jugoszlávia demokratizálásának a politikai célkitűzése javára. Tény például, hogy ekkoriban a VMSZ-en belül a községekben és a helyi közösségekben tevékenykedő, pragmatikusabb politikusok domináltak, köztük Kasza József pártelnök, Szabadka polgármestere. Tény az is, hogy a VMSZ nemcsak a szerbiai politikai elitnek a magyar autonómia eszméje iránt viszonylag nyitott tagjaival volt hajlandó együttműködni, mint Várady Tibor az 1990-es évek elején, hanem a magyar autonómiát ellenző szocialistákkal is, igaz, csupán községi szinteken. A még Ágoston András vezette VMDK pontosan erre alapozva vádolta a VMSZ-t az ügy hátráltatásával, és pontosan erre hivatkozva utasította vissza a vajdasági magyar pártok közti választási együttműködési javaslatát két ízben is, előbb 1996 januárjában, utóbb pedig 1996 áprilisában. Végül az sem elhanyagolható körülmény, hogy az egyes stratégiai célkitűzések között egyébként is egyensúlyozni kénytelen magyarországi kormányzat az 1990-es évek

derekán a korábbiakhoz képest még óvatosabb álláspontot foglalt el[13] a határon túli magyar ügyek képviseletében, ami a vajdasági magyar politikai elitet domináló VMSZ-t erőteljesen a követelések mérsékelésére ösztönözte (JENNE 2004, SZÉKELY 2014: 169).

Akárhogy is, 1996 őszétől, a köztársasági választáson kivívott győzelmének köszönhetően a VMSZ vált a vajdasági magyar politikai elit domináns erejévé, így az autonómia eszméjének az a verziója, és az érdekérvényesítési stratégiának is az a verziója vált dominánssá, amelyet a VMSZ javasolt. Hogy a párt vezetői – és tegyük hozzá: a VMDK és a VMDP vezetői – pontosan miként alakították ki a prioritásokat, visszatekintve lehetetlen volna egzakt módon megítélni. Annyi bizonyos, hogy a föntebb említett politikai célkitűzések, a hatékony tartományi részvétel és a jugoszláviai demokratizálás talán nem is egészen választhatóak el a magyar autonómia ügyétől. Sőt, egy elbeszélés szerint az, hogy az ezredforduló után megkezdődhetett a kisebbségi közösségi jogok ügyének a rendezése Jugoszláviában, az nagyon is szoros összefüggésben volt a szocialista rezsimnek a kisebbségek részvételével zajló megbuktatásában (KORHECZ 2010). Az első vajdasági magyar személyi elvű autonómia, az Ideiglenes Magyar Nemzeti Tanács (IMNT) 1999 augusztusában alakult meg *ex lex*, azaz mindennemű törvényi fölhatalmazás nélkül. Kasza József, mint ismeretes, 2000. október 5-én részt vett a Slobodan Milošević rendszerével szembeszálló tüntetéseken, és amikor 2001 januárjában megalakult a Szerbiai Demokratikus Ellenzék (SZDE, Demokratska Opozicija Srbije) Zoran Đinđić által vezetett egységkormánya, abban alelnöki pozíciót foglalt el. Ezt a kedvező körülményt a vajdasági magyar politikai elit, illetve a VMSZ természetszerűen arra igyekezett kihasználni, hogy az IMNT jogi helyzetét rendezze, és nem pedig arra, hogy a csoportarányos megoldásokat vagy a területi elvű magyar autonómia, a szerbiai politikai elit részéről még mindig erős ellenérzéseket kiváltó követelését tűzze napirendre. A rendezés 2002 februárjában, az új szövetségi szintű kisebbségi törvény elfogadásával, részlegesen sikerrel járt. A törvényt előkészítő munkacsoportban hat magyar is részt vett: Józsa László, Kartag-Ódri Ágnes, ifj. Korhecz Tamás, Losoncz Alpár, Várady Tibor és Végel László. Losoncz és Végel, kifogásolva a résztvevők többségének ragaszkodását a nemzeti tanácsok közvetett megválasztásához, az előkészítő munka lezárása előtt nem sokkal kilépett a bizottságból.

V. ZÁRSZÓ

Az 1999-es esztendővel, talán ennyit meg lehet kockáztatni, lezárult egy korszak. A vajdasági magyar érdekérvényesítő politika tett egy lépést az autonómiatervezetek politikai napirendre tűzésétől a gyakorlati megvalósítás irányába. Hogy erre

13 Az évtized legvégén, a jugoszláviai rendszerváltozás küszöbén ismét váltás következik be a magyar külpolitikai irányvonalban, a vajdasági magyar autonómia ismét erőteljesebb támogatást kap.

miért csak ekkor, azaz tíz évvel az első tervezetek megírása után került sor, arra a választ föntebb már előrebocsátottam. A vajdasági magyar autonómia ügyének egy négyes harapófogó hatásával – vagyis belföldön két típusú ellenállással, külföldön két tényezős érdektelenséggel, vagy pedig a megfelelő mértékű támogatás hiányával – kellett mindvégig szembenéznie. A vajdasági magyar politikai elit persze ezt a hatást – változatos eszközökhöz nyúlva – igyekezett leküzdeni. Hogy ennek a meglehetősen plurális elitnek a részéről mikor, milyen eszköz, az érdekérvényesítés mely stratégiája, és miféle tervezet jelent meg dominánsként, azt mindig az eliten belüli erőviszonyok alakulása határozta meg. Mégis – túl azon, hogy az érdekérvényesítésnek voltak bizonyos területeken eredményei – a magyar autonómia ügye az 1990-es évek végéig nem tudott a megvalósulás irányába elmozdulni. Ehhez a politikai körülmények számottevő változására, illetve megváltoztatására volt szükség, mint utóbb kiderült. Egyfelől arra, hogy a VMSZ és a VMSZ köré csoportosuló értelmiség úgy határozzon, valamiféle autonómiát gyakorlatilag is kezdeményez, éspedig olyat, amilyet politikailag a hatalmában áll. Ez, amint láttuk, törvényi fölhatalmazás nélküli konstrukció lehetett. Törvényi fölhatalmazás híján márpedig csakis személyi elvű autonómiát lehetett felállítani. Némi túlzással ehhez csak terem, iroda és néhány tucat telefonhívás szükségeltetett. A területi autonómiát vagy a csoportarányos törvényhozást, túl azon, hogy törvényi fölhatalmazás nélkül létrehozni képtelenség, továbbra is jóval erőteljesebb szkepszis övezte a szerbiai politikai elit részéről. Előbbire a szeparatizmus árnyéka vetült, utóbbi a pártok jelöltállítási szabadságát korlátozta volna. Maradt tehát a személyi elvű modell, mint egyedüli reális opció. Hogy az 1990-es évek derekán a VMSZ a VMDP, vagy pedig a történelmi VMDK viszonylatában csakugyan hátrébb sorolta-e a célkitűzések között az autonómia kiharcolását, láttuk, egzakt módon képtelenség megítélni. 1999-ben, amikor az IMNT létrejött, Slobodan Milošević rendszere még állt, a politikai körülményeket meglehetős bizonytalanság jellemezte. Az, hogy a vajdasági magyar politikai elit, beleértve a VMSZ-t, ennek ellenére lépett, mindenesetre arra utal, a vajdasági magyar autonómia ügye általában nem szorult egészen a háttérbe. Ami háttérbe szorult, az a területi és a csoportarányos modellek követelése.

Másfelől az kellett, hogy a magyar autonómia megvalósulásának a legerőteljesebb akadálya, a szerbiai politikai elit szkepszise enyhüljön. 2000 őszének és telének az eseményei – a jugoszláviai rendszerváltozás és a VMSZ részvétele ebben a folyamatban – minden korábbinál kedvezőbb föltételeket teremtettek ezen a téren. Az új döntéshozó, az SZDE-féle kormányzat már jóval nyitottabbnak bizonyult, nem kis részben éppen annak köszönhetően, hogy a vajdasági magyar politikai elit egyes cselekvőitől politikai támogatásban részesült. Ráadásul az IMNT realitása a terepen azt is jelentette, hogy az SZDE-féle kormányzatot már nem egy, a semmiből létrehozni kívánt intézmény kívánatosságáról kellett meggyőzni, hanem egy kezdetleges formában már működő intézmény jogi helyzetének a rendezését, a hatáskörök átruházását kellett elérni. Ahogy ismeretes, ez is majdnem egy teljes évtizedbe került. A föntebb említett 2002-es szövetségi törvény volt az első lépés, ám a kielé-

gítő, vagy legalábbis – az önálló törvényhozói jogosítványok hiányát napjainkig kifogásoló VMDP kivételétől eltekintve[14] – a vajdasági magyar politikai elit zöme számára viszonylag elfogadható állomást – de semmiképpen sem kielégítő lezárást – csak a 2009-es, kisebbségi nemzeti tanácsokról szóló törvény hozott.

IRODALOM

Dokumentumok

VÁRADY Tibor 1995. Tézisek (a volt) Jugoszlávia kisebbségeinek minimális jogairól. In VÁRADY Tibor: *Történelemközelben*, Forum Könzvkiadó, Újvidék.

VMDK 1990a. *A VMDK programja: 1990.* Ada.

VMDK 1990b. *Önkormányzatot! Kezdeményezés a személyi elven alapuló kisebbségi önkormányzat létrehozatalára: 1990.*

VMDK 1991. A vajdasági magyarság a rendszerváltásban (a VMDK Tanácsa). *VMDK Hírmondó,* 1991. április 19. 4.

VMDK 1992a. Rövid jelentés a vajdasági magyarság helyzetéről és törekvéseiről (elnökség). *VMDK Hírmondó,* 1992. január 31. 1.

VMDK 1992b. *Memorandum a Szerb Köztársaságban élő magyarok önkormányzatáról.* Logos, Tóthfalu.

VMDK 1996. Kezdeményezés a Szerb Köztársaságban élő magyarság önkormányzatának létrehozására: 1995. *VMDK Hírmondó,* 1996. február 17. 2–9.

VMSZ 1996. A vajdasági magyarok önszerveződésének alapjairól szóló megállapodás tervezete: 1996. *Magyar Szó,* 1996. január 21. 10–11.

VMSZ 1998. Megállapodás Vajdaság és a vajdasági nemzeti közösségek önkormányzatának politikai és jogi kereteiről – tervezet: 1999. *Magyar Szó,* 1998. december 27.

VMDP 1997. *A magyar (perszonális) autonómia modellje: 1997.*

Másodlagos források

ÁGOSTON András 1991. Győzött a vajdasági magyarság, *VMDK Hírmondó,* 1991. január 12. 6.

BÁRDI Nándor 2000. Törésvonalak keresése a határon túli magyar politikában 1989–1998. In BÁRDI Nándor – ÉGER György (szerk.): *Útkeresés és integráció. Határon túli magyar érdekvédelmi szervezetek dokumentumai 1989–2000.* TLA, Budapest, 2000, 21–44.

14 Ágoston András, a VMDP elnöke 2007-ben tömörített állásfoglalás formájában fogalmazta meg a „perszonális autonómia ismérveit", amit eljuttatott koalíciós partnereihez; 2016-ban a párt választmánya ezt az elvi állásfoglalást ismét megerősítette.

BÁRDI Nándor 2008. A budapesti kormányzatok magyarságpolitikája 1989 után. In BÁRDI Nándor – FEDINEC Csilla – SZARKA László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században.* Gondolat–MTA KI, Budapest, 368–375.

BAUBÖCK, Rainer 2004. Territorial or Cultural Autonomy for National Minorities. In DIECKHOFF, Alain (ed.): *The Politics of Belonging, Nationalism, Liberalism, and Pluralism.* Lexington Books, Lanham, 221–258.

BOGNÁR Zoltán 2006. Romániai magyar autonómiakoncepciók. Az 1989 és 2006 között kidolgozott törvénytervezetek. In BOGNÁR Zoltán et al.: *Autonómia, liberalizmus, szociáldemokrácia.* EÖKK, Budapest, 85–117.

BRUBAKER, Rogers 2006. Nemzeti kisebbségek, nemzetiesítő államok és anyaországok az Új Európában. In BRUBAKER, Rogers: *Nacionalizmus új keretek között.* L'Harmattan, Budapest, 61–81.

CSORBA Béla 1995. *Ceruza vagy cenzúra.* Hatodik Síp Alapítvány, Budapest.

DAGGER, Richard 2005. Autonomy, Domination, and the Republican Challenge to Liberalism. In CHRISTMAN, John – ANDERSON, Joel (ed.): *Autonomy and the Challenges to Liberalism – New Essays.* Cambridge University Press, Cambridge, 177–203.

DIMITROVOVA, Bohdana 2001. Bosniak or Muslim? Dilemma of one Nation with two Names. *Southeast European Politics,* 2. 94–108.

FREY, Bruno S. 2001. A Utopia? Government without Territorial Monopoly. *The Independent Review,* 1. 99–112.

HÓDI Sándor 2016. *Lesz-e magyar autonómia?* Kézirat.

ILIĆ, Snežana 2009. Srbija između multietničnosti i multikulturnosti. *Migracijske i etničke teme,* 4. 363–386.

JENNE, Erin 2004. A Bargaining Theory of Minority Demands: Explaining the Dog that Did not Bite in 1990s Yugoslavia. *International Studies Quarterly,* 4. 729–754.

JOVANOVIĆ, Miodrag 2012. Minority Territorial Autonomy in Eastern Europe – A Closed Chapter. In PODUNAVAC, Milan (ed.): *Challenges of Multiculturalism.* Heinrich Böll Foundation, Regional Office for Southeastern Europe, Belgrade, 47–61.

KIMLIKA, Vil 2002. *Multikulturalno građanstvo.* Centar za multikulturalnost, Novi Sad.

KOLSTO, Pal 2002. Teritorijalna autonomija kao režim manjinskih prava u postkomunističkim društvima. In KIMLIKA, Vil – OPALSKI, Magda (ed.): *Može li se izvoziti liberalni pluralizam?* Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 184–198.

KORHECZ Tamás 2010. Valóra válhat az autonómia-álom? In KORHECZ Tamás: *Otthonteremtőben a szülőföldön.* Forum, Újvidék, 41–58.

LIJPHART Arend 2004. Constitutional Design for Divided Democracies. *Journal of Democracy,* 2. 96–109.

LOŠONC, Alpar 2007. Aspekti teritorijalnih i kulturnih autonomija: za i protiv. *Habitus,* 14. 21–36.

LOSONCZ Márk – TÓTH Szilárd János 2018a. Losoncz Márk és Tóth Szilárd János beszélgetése Csorba Bélával. In LOSONCZ Márk – RÁCZ Krisztina (szerk.): *A vajdasági magyarok politikai eszmetörténete és önszerveződése (1989–1999).* L'Harmattan, Budapest, 207–228.

LOSONCZ Márk – TÓTH Szilárd János 2018b. Losoncz Márk és Tóth Szilárd János beszélgetése Hódi Sándorral. In LOSONCZ Márk – RÁCZ Krisztina (szerk.): *A vajdasági magyarok politikai eszmetörténete és önszerveződése (1989–1999).* L'Harmattan, Budapest, 279–300.

LOSONCZ Márk – TÓTH Szilárd János 2018c. Losoncz Márk és Tóth Szilárd János beszélgetése Kasza Józseffel. In LOSONCZ Márk – RÁCZ Krisztina (szerk.): *A vajdasági magyarok politikai eszmetörténete és önszerveződése (1989–1999).* L'Harmattan, Budapest, 229–248.

LOSONCZ Márk – TÓTH Szilárd János 2018d. Losoncz Márk és Tóth Szilárd János beszélgetése Várady Tiborral. In LOSONCZ Márk – RÁCZ Krisztina (szerk.): *A vajdasági magyarok politikai eszmetörténete és önszerveződése (1989–1999).* L'Harmattan, Budapest, 249–278.

LYON, James 2008. Serbia's Sandžak under Milošević: Identity, Nationalism and Survival. *Human Rights Review,* 9. 71–92.

MARKO, Joseph 2010. Processes of Ethnic Mobilization in the Former Yugoslav Republics Reconsidered. *Southeastern Europe,* 34. 1–15.

MESIĆ, Milan 2006. Nacionalne manjine i integracija Europe. *Habitus,* 13. 40–70.

MUJKIĆ, Asim 2010. Ethnic Mobilization in the Former Yugoslavia as a Kind of Structural Setting and Framing. *Southeastern Europe,* 34. 16–37.

ÖKTEM, Kerem 2011. Between emigration, De-Islamization and the Nation-State: Muslim Communities in the Balkans Today. *Southeast European and Black Sea Studies,* 2. 155–171.

SALAT Levente 2001. *Etnopolitika – a konfliktustól a méltányosságig.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely.

SZÉKELY István Gergő 2014. *Dynamics of Party Politics, Electoral Competition and Cooperation within the Hungarian Minorities of Romania, Serbia and Slovakia.* Doktori disszertáció (CEU), Budapest. Kézirat.

VÉKÁS János 2000. Kronológia – Jugoszlávia. In BÁRDI Nándor – ÉGER György (szerk.): *Útkeresés és integráció. Határon túli magyar érdekvédelmi szervezetek dokumentumai 1989–2000.* TLA, Budapest, 2000, 771–792.

3. Vajdaságiság és etnikai politizálás – a szerbiai magyarság regionális önazonosságának kérdéséhez[1]

Losoncz Márk

A tanulmány a hiánypótlás jegyében igyekszik feltérképezni a 20. századi vajdasági autonomista hullámok magyar vetületeit, illetve a politikai vajdaságisággal kapcsolatos alapvető tendenciákat és dilemmákat a szerbiai/jugoszláviai magyar közösségen belül. Többek között az a meglátás lesz a fejtegetéseink vezérfonala, hogy a vajdaságiság 1990-es évekbeli magyar dimenzióit nem érthetjük meg a korábbi évtizedekben történtek ismerete nélkül. A politikai vajdaságiságot önazonosság-diskurzusnak, valamint mobilizáló és legitimációs ideológiának fogjuk tekinteni, ám annak figyelembevételével, hogy éppen úgy szolgálhatott a magyar identitás számára közömbösként, mint fontos kiegészítő elemként vagy veszélyforrásként. Rendkívül fontos szem előtt tartani annak veszélyét, hogy valamely visszatekintő perspektíva eltorzítja, monolitként kezeli, és ideológiai premisszái okán alul- vagy túlértékeli azt, amit egykoron sűrű jelentésháló vett körül és a lehetőségek bonyolult mozgásterébe ágyazódott be. Továbbá lényeges számunkra, hogy rámutassunk azokra az egyáltalán nem vagy nem kellőképpen feldolgozott kérdésekre, amelyek további kutatások témái lehetnek.

Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy amikor Vajdaságról van szó, mindenképpen szükséges – a historizálás szellemében – figyelembe venni a jelentésbeli sokrétűségét és változékonyságát. Egyfelől sajátos poliszémia jellemzi a „Vajdaság" kifejezést a földrajzi, történelmi, gazdasági, kulturális, politikai és közjogi dimenziók vonatkozásában. Tünetértékű, hogy még a földrajzi referenciák sem stabilak, így a 19. századi Szerb Vajdaság kisebb területet jelölt, mint a mai Vajdaság, s arra is volt példa, hogy a Vajdaság önállóságáért küzdők a mostaninál jóval nagyobb területért szálltak síkra, lásd például Eugen Jocić, Adalbert Karl-Gaus és Kornel Filipović 1958-as Salzburgi nyilatkozatát, amely az akkoriban fennálló Vajdaság területét horvátországi, romániai és magyarországi területekkel bővítette volna (BJELICA 2015: 25–26). Látni fogjuk, hogy a történeti jelentésváltozás magyar szemszögből is kiemelkedően fontos, s hogy a politikai vajdaságiság konnotációi másfél évszázad leforgása alatt csaknem 180 fokos fordulatot vettek (bár kétségtelen, hogy ha geometriai képpel kívánjuk leírni a változásokat, szerencsésebb lenne egy kifejezetten több dimenzióra utaló metafora). Azt

1 A szerző e mű megírásának idején a Belgrádi Egyetem Filozófiai és Társadalomelméleti Intézete 43007-es számú, Szerbia Köztársaság Oktatásügyi, Tudományos és Technológiai Fejlesztési Minisztériuma által támogatott projektjének munkatársa, illetve a Délvidékért Alapítvány ösztöndíjasa volt.

is érdemes rögzíteni, hogy a „Vajdaság" kifejezéshez önmagában véve nem kötődik egyértelmű politikai előjel, hiszen kapcsolódhattak hozzá nagy- és kisszerb nacionalista eszmék, liberális-republikánusok, kommunisták stb., s ez a változatosság nagyban tükrőződik a vajdaságiság magyar megközelítésein is. Ezen túl újra és újra felmerül egy olyan kisajátító ideológia, amely Vajdaságot (vagy legalábbis valamely elemét) az etnikailag színezett területi pretenziókban vagy nosztalgiában oldaná fel; többek között ez nyilvánul meg a „Német Bánát", „Román Bánát", „Horvát Szerémség" vagy a „Szerb Vajdaság", „Északi Tartomány" *(Severna pokrajina)* szókapcsolatokban. E törekvések végső, reduktív változatában „Vajdaság", az egyes elemeit is beleértve, egyenesen eltűnik: „Szerb Északká" *(Srpski sever)*, vagy mondjuk „Kelet-Horvátországgá" minősül. Noha kétségtelenül bonyolult és ambivalens jelentéshálót működtet, részben ide sorolható a „Délvidék" meghatározás, s annak szerb olvasata, a – leginkább fenyegető kifejezésként megélt – *Južni krajevi* is. Összességében véve elmondhatjuk, hogy „Vajdaság" szüntelenül afféle lebegő jelölőként *(floating signifier)* működik, amelynek rugalmassága akár ki is használható. Nem véletlen hát, hogy a tartomány neve gyakran a fikció, az illúzió, a szimuláció és a mítosz konnotációi közepette tűnik fel. Így például a horvát Stjepan Radić 1921-ben Vajdaságot „szerb kitalációnak" minősítette, a csetnikek pedig később azzal vádolták a vajdasági autonomistákat, hogy valamiféle „pannon nemzetet" kívánnak konstruálni (BJELICA 2015: 19, 23). Frissebb példákkal is élhetünk: Jovan Komšić szerint Vajdaság autonómiája, a regionalizáció szándéka valójában szimulatív, s ezzel szembeállítja a „lényegi autonómiát" (KOMŠIĆ 2014: 80, 181). Hasonlóképpen szimptomatikus Szerbhorváth György a tartományról szóló írásának címe: *Vajdaság – egy mítosz vége* (SZERBHORVÁTH 2017). „Vajdaság" tehát minduntalan a valóság és az eszmé(nye)k között ingadozik, „befejezetlen" vagy egyenesen „befejezhetetlen projekt", talán sosem beteljesíthető diskurzív alakzat. Magyar szempontból is rendkívüli jelentősége van annak, hogy a politikai vajdaságiság nem egyszer olyan entitást tűzött a zászlajára, amely közjogilag nem vagy csak minimalizáltan létezett, ám még ennél is relevánsabb, hogy Vajdaság pusztán – pejoratív értelemben – konstruált jellege fontos hivatkozási pont azon magyar diskurzusokban, amelyek elutasítják a politikai vajdaságiságot. Noha e régió politikai eszméje számos történelmi periódusban kifejezetten integratív gondolatként tűnt fel, a multikulturalizmus és a népi-demokratikus törekvések jegyében, nem szabad eltekintenünk attól, hogy ez az eszme nem feltétlenül mentes a Másik alakjával való szembenállástól, illetve a Másik kizárásától. Mi több, a vajdaságiságnak lényegi vetülete a mindenkori központi hatalomtól (Bécs, Budapest, Belgrád) való távolságtartás, netalán a vele való nyílt szembeszegülés. Nem ismeretlenek az „inkluzív kizárás" (AGAMBEN 1998: 11–12) stratégiái sem, amelyekre az jellemző, hogy ami az adott közösségen belül van, vagy amit legalább felemásan befogadtak, az egyúttal ki is rekesztődik, mint a közösség identitásának ellenképe (erről az agambeni elmélet kontextusában lásd LOSONCZ 2016: 74–75). Így a „Vajdaságot a vajdaságiaknak" 1920-as és 1930-as évekbeli (lásd például az 1932-es *Zombori rezolúció* szövegét) (erről lásd KOMŠIĆ 2014: 166, BOAROV 2012: 138), majd a század végén

felelevenített elve és jelszava alkalmas lehetett a Belgrádból és máshonnan Vajdaságba hívott állami dolgozókkal és a betelepítettek ezreivel szembeni gyűlöletkeltésre is – ez többek között az „őslakosok" *(starosedeoci)* és a „betelepülők", „telepesek" *(kolonisti)* közti ellentétpárban csapódott le. Ehhez hasonlóan az 1990-es évek menekülthullámainak vajdasági kontextusában megjelent az alsóbbrendűnek titulált „jöttment" *(došo)* alakja (s jóval későbbi, 2013-as példa is van a „Halál a jöttmentekre!" és a „Jöttmentek, húzzatok el Újvidékről és Vajdaságból!" típusú feliratokra [Grafiti mržnje – Dođoši marš iz Novog Sada, internet]). Magyar vonatkozásban sem elhanyagolható, hogy a vajdaságiság olyan identitásként működhetett, amely az integratív dimenziók mellett feltételezte a nem vajdaságiakkal szembeni kizárás, a távolságtartás és a szembeszegülés szempontjait is, a vajdaságiságot elutasítók pedig ehhez képest alternatív felosztásokat igyekeztek játékba hozni. Mindent egybevetve elmondhatjuk, hogy a vajdaságiság jelentései sohasem semlegesek. Míg egyfelől a vajdasági autonómia eszméjének képviselőit a 20. század során számos alkalommal érte a szeparatizmus, a „nagyautonomistaság" *(velikoautonomaštvo)*, a „lokálsovinizmus", a „lokalizmus" vagy a partikularizmus vádja, addig nem egyszer a vajdasági önazonosság is igényelte a konstitutív Másikat, a saját identitással szembeállítható ellenségképet, amelyet a mindenkor kizsákmányolónak tekintett, ám az elhelyezkedése tekintetében variábilis központ képviselői és a belső idegenek töltöttek fel tartalommal.

Úgy véljük, hogy – Obrad Stanojević meglátásait kiegészítve (KOMŠIĆ 2014: 166) – a 20. században három vajdasági autonomista hullámról beszélhetünk: 1. a két világháború közöttiről, amely a Vajdasági Frontban csúcsosodott ki; 2. a kommunista mozgalom hatására kialakultról, amely az 1974-es alkotmányban teljesedett ki, s amelyet Vajdaság autonómiájának 1988 és 1990 közötti jelentős visszanyesése zárt le; 3. az 1990-es évekbeliről, amelynek során több, a vajdasági autonómiáért (is) küzdő politikai párt és mozgalom alakult meg, s amely hullám előkészítése a vajdasági autonómia 2000-es évekbeli részleges visszaállításának. Írásunk első felében az első két hullámra és annak magyar vetületeire összpontosítunk, amelyek a harmadik hullám eszmei és politikai előtörténetét képezik, írásunk második felében pedig a harmadik hullámmal, tehát az 1990-es évekkel foglalkozunk, különös tekintettel a magyar pártok álláspontjára.

I. AZ ELSŐ (1918–1938) ÉS A MÁSODIK (1938–1988/1990) VAJDASÁGI AUTONOMISTA HULLÁM MAGYAR DIMENZIÓI

Árulkodónak tekinthetjük, hogy a mai Vajdaság területének Szerbiába, illetve a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságba való bekerülésekor Vajdaság autonómiája nem került szóba. Ez a korábban részben premodern elemekre (a mindenkori uralkodónak alárendelt vajda intézményére, olykor az egyházi autonómiára), illetve részben a 19. századi szerb liberális nacionalizmusra támaszkodó gondolat meg-

haladottnak tűnhetett abban a pillanatban, amikor a szerbek egyazon államban egyesülhettek. A határőrvidéki helyzettudatból kibontakozó vajdaságiság, s ezen belül az 1849-ben kiküzdött (és korlátolt formájában 1860-ig fennálló) Szerb Vajdaság és Temesi Bánság jelentős történelmi emléknek számított, de az új koordináta-rendszerben sokak számára irrelevánssá vált. E folyamat első fázisában, tehát az első világháborút követően ugyan a Nagy Nemzetgyűlés megalakította a kormányzás tartományi szerveit is, ezek csupán ideiglenesen, három hónapon át működhettek (anélkül, hogy formálisan elismerték volna őket), annak érdekében, hogy segítsék az adott területen való hatalomátvételt. A Protić-kormánynak nem volt vajdasági tagja. Az új koordináta-rendszerben Vajdaság politikai eszméje veszélyforrásnak számíthatott a szerb nemzetpolitika szempontjából, hiszen a tartományban a szerbek mindössze a lakosság egyharmadát képezték, s félő volt, hogy az autonómiagondolat felemlegetése a nem szláv népek, elsősorban a németek és/vagy a magyarok elszakadási vagy önállósodási szándékaihoz járul hozzá, de legalábbis olyan politikai-közjogi entitást eredményezne, amelyben a szerbség kisebbségben van (ne feledkezzünk meg a horvátoknak a Szerémségre és egyéb, a Tiszától nyugatra levő területekre vonatkozó pretenzióiról sem). Másfelől viszont az is elmondható, hogy – mint Slobodan Bjelica írja – „az új délszláv államban nem a kisebbségiek kötelezték el magukat az autonomista eszmék mellett, hiszen ők, különösen a magyarok, határrevíziót kívántak. A Vajdaság autonómiájáért küzdő mozgalom a szerb és a bunyevác értelmiségiek és földbirtokosok körében jött létre" (BJELICA 2015: 18, saját fordítás, ahogyan a későbbi Bjelica-idézeteknél is). Bjelica szerint a Vajdaság kizsákmányolásával szembeszálló első hangokat már a Szerb Királyságba, illetve a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságba való bekerülést követő első hónapoktól hallani lehetett, s e hangok felerősödéséhez nagyban hozzájárult a valutakérdés, az agrárválság, az állami hivatalnokok korruptsága és a tartományra kirótt aránytalan adók (Vajdaságra rótták ki a szerbiai adók huszonöt százalékát, noha a vajdasági lakosság az összlakosság 14,8 százalékát képezte, területileg nézve pedig Szerbia 10,6 százalékát tette ki [Vojvođanski klub, internet]). Ezt a listát kiegészíthetjük a betelepítések által teremtett új kihívásokkal, illetve a kisebbségi jogok megnyirbálásával. Az elégedetlenség illusztrációjaként szolgálhatnak a radikális, a fentebb már megemlített, rövid életű vajdasági szerveket elnöklő Jovan „Joca" Lalošević szavai: „[a] mód, ahogyan Vajdasággal bántak, irányították és ahogyan ott gazdálkodtak, olyan rettenetes, hogy általános, keserű és mély elkeseredést kell kiváltania" (BOAROV 2012: 109). A Vajdaság gazdasági egyenlősége mellett kardoskodók között tehát megtaláljuk a Radikális Párt, illetve a Demokrata Párt vajdasági tagjait is (1918-ban „még a radikálisok is abból indultak ki, hogy Vajdaság politikai szubjektivitás" [BOAROV 2012: 110, vö. BEŠLIN 2017: 285]). A Žarko Miladinović köré csoportosuló radikálisok 1921-ben Újvidéken követelték az egykoron a Vajdasági Radikálisok feloszlatott Főbizottságának (amely a Szerb Népi Radikális Párthoz kötődött) újbóli felállítását, ám összességében véve elmondható, hogy a radikálisok elutasítóak voltak Vajdaság politikai autonómiája tekintetében, s hajlamosak voltak ezen eszme képviselőit árulóknak minősíteni (míg országos

szinten a Demokrata Párt volt centralistább). A helyzetet tovább bonyolította, hogy 1921-ben Szerémség, Bácska egy része és Bánát egyes területei különböző közigazgatási egységekbe kerültek, amikor a Vid-napi alkotmány az SZHSZ Királyságot harminchárom területre osztotta. Kezdetben csupán a kevésbé fontos politikai aktorok alkotmánytervezeteiben szerepelt az „északi terület" mint különleges entitás. Ám Dušan „Duda" Bošković (a *Pančevac,* illetve későbbi változatában a *Vojvođanin* néven futó lap vezetője), a Pribičević-féle Önálló Demokrata Párt tagja a Horvát Parasztpárttal összefogva 1927-től a szerbiai hegemónia ellen küzdött, megteremtve az „odaátiak", azaz a Szávától és a Dunától északra élők politikai frontját, és alkotmánymódosítást követelve, amelynek nyomán Vajdaság a Királyság hetedik föderális egységévé válhat. Emellett a 20. század első vajdasági autonomista hullámában kiemelkedő szerepe van az 1932-ben elfogadott *Újvidéki rezolúció*nak, amely immár a bánságokra osztott Jugoszláv Királyságban született, s amelynek támogatói különböző pártokból kerültek ki. Ez a rezolúció nagy hangsúlyt fektetett Vajdaság gazdasági helyzetére, illetve a Szerémséggel és Baranyával kiegészített Vajdaság önrendelkezését, föderális egységgé avatását kezdeményezte, valamint társadalmi igazságosságot, ez utóbbin is mindenekelőtt a vajdaságiak felzárkóztatását értve. A rezolúciót támogatók egy része Vajdasági Mozgalom, illetve Vajdasági Front néven indult az 1938-as választásokon, említésre méltó eredmények nélkül. A Vajdaság politikai eszméje mellett elköteleződők között érdemes kiemelni a szabadkai Bunyevác-Sokác Pártot, amelyet Blaško Rajić vezetett, és amelynek lapja, a *Neven,* Vajdaság gazdasági önállósága mellett tört lándzsát – később ez a párt Vajdasági Néppártra változtatta a nevét, s a tartomány katolikusait igyekezett maga mellett tudni. Rajić később Stjepan Radić Horvát Parasztpártjának támogatója lett. Vajdaság politikai eszméjének a kegyelemdöfést az 1939-es Cvetković–Maček egyezmény adja meg, amely a tartomány területének Szerbia és a Horvát Bánság közti felosztását irányozta elő.

E korszak magyar vetületeinek értelemezésekor fontos szem előtt tartani, hogy a Vajdaság önállósodásáért küzdők számára ezen eszme nem feltétlenül vonta magával a szerb nacionalizmustól való eltávolodást. A fentebb említett Jovan Lalošević az önmagáról adott leírása szerint „szerb nacionalista és vajdasági hazafi", s ugyancsak szimptomatikusnak tekinthető, hogy számos korabeli autonomista a csetnikmozgalomhoz csatlakozott (BJELICA 2015: 25). Arról is tudomásunk van, hogy az olyan autonomisták, mint Nikola Milutinović, voltaképpen a tartománybeli szlávok számának megnövelésére törekedtek (CSORBA 2009: 164). A vajdaságiság politikai eszméje tehát továbbra is kötődhetett a 19. századi gyökereihez, az autentikus szerb államiság egykori vágyához (jellemző, hogy Svetozar Miletić egykoron Vajdaságot „a szerb nép lényegének" nevezte). Mindebben közrejátszott a királyi diktatúra elleni harc, s egyúttal „a sértődöttség amiatt, hogy a szerb nemzeti identitás kialakításában olyan fontos vajdasági szerbség teljesen háttérbe szorult a szerb nemzet kialakulásának másik pólusával, a szerbiai szerbség képviselőivel szemben" (BÁLINT, internet). Mindent egybevetve, a Belgráddal avagy

a centralista-unitarista és korrupt állammal való szembeszegülés önmagában még nem jelentette a „kisszerb" nacionalizmus zárójelezését.

Ám magyar szempontból lényegi szerepe volt annak, hogy egészen más jellegű tendenciák is feltűntek: a vajdasági identitás olyan többletként is működhetett, amelynek révén meg lehetett haladni a szerb nacionalizmus vagy az integratív jugoszlávizmus által szabott korlátokat. Milan L. Popović egykori magyar – délvidéki – országgyűlési képviselő arról írt 1922-ben a *Bácsmegyei Napló*ban, hogy a szerbeknek megértéssel kell viseltetniük az új állam nemzetiségei iránt, s ebben a vezető szerep „minket, vajdaságiakat, akik a magyar uralom alatt éltünk, illet legelső sorban, hogy ezt a kötelességet teljesítsük, és hogy a kisebbségek problémáját megoldjuk" (idézi DÉVAVÁRI 2014: 127). Sokat elmond e korról, hogy a vajdasági radikálisok arra panaszkodtak, hogy a Pašić-féle Radikális Főbizottság megbízhatatlansággal vádolja, s „magyaroknak" minősíti őket, továbbá a belgrádi propaganda a fennálló helyzettel szembeni vajdasági zúgolódást többször „magyarkodásként" írja le – az 1920-as évek elejének szerbiai nacionalista diskurzusában tehát a „vajdasági", a „magyar" és az „áruló" azonos szemantikai mezőbe tartozhattak (BOAROV 2012: 122, 126). A mérföldkőnek tekinthető, egy vajdasági párt alakulását sürgető cikk, amely 1925-ben jelent meg a *Politiká*ban, hangsúlyozta, hogy a németek és a románok mellett a magyarokra is számít. A már említett *Újvidéki rezolúció* Vajdaság autonómiájáért síkra szállva kiállt a régióban élő nemzeti kisebbségek kulturális autonómiája mellett. Az 1932-es *Zombori rezolúció*, amely a „Vajdaságot a vajdaságiaknak" elvet és a vajdasági történelmi tudat felújítását tűzte zászlajára, követelte a vajdasági nemzeti közösségek kérdésének megoldását is (s ne feledjük, a rezolúció kidolgozásában részt vettek a Magyar Párt képviselői is). Az 1936-ban afféle döntőbíróként Jugoszláviában tartózkodó Robert Seton-Watson szerint a vajdasági autonomista mozgalmat a tartományban élő szerbek kilencven százaléka támogatja, s mellette teszik le voksukat a kisebbségek is, beleértve a magyarokat (BOAROV 2012: 153–154) – noha nem kell készpénznek venni az eredményeit, fontos tünetnek tekinthetők.

Márpedig e tendenciák nem maradtak visszhang nélkül a magyarok részéről. Az Országos Magyar Pártnak, illetve az előkészítőinek a stratégiáját meghatározta az a felismerés, hogy a manőverezési tér jelentősen megnőhet, ha elsősorban nem a kormánypártok centralistáival keresik a kapcsolatot, hanem azokkal, akik Vajdaság autonómiájáért küzdenek, de legalábbis elfogadhatónak tartják. A konkrét politikai követelések tekintetében ez a Protić-féle alkotmánytervezet által előirányozott külön vajdasági tartománygyűlés és kormány igenlését jelentette, s önállóságot a belügy, a közigazgatás és az igazságszolgáltatás terén. A Magyar Párt ideológusa, Gráber László így írt: „[h]a a nemzeti kisebbségek arra a meggyőződésre jutnak, hogy a centralista alapon álló kormány és parlamenti tényezők részéről az ő lojalitásuk nem talál megértő viszonzásra, hanem ellenkezőleg, éppen erről az oldalról zúdul feléjük a sérelmeknek egész özöne, amelyek nem állnak ugyan a centralista állásponttal semmiféle okozati összefüggésben, de amelyek jó része Vajdaság tartomány autonómiája mellett soha be nem következhettek volna, a désinteressement állás-

pontjának revíziója és az autonomista irányban való orientálódás elkerülhetetlenné válik" (idézi DÉVAVÁRI 2014: 130). Gráber szavai jól mutatják, milyen dinamika jellemző erre a korszakra: míg a 19. században a magyarság közömbös volt a Vajdaság politikai eszméjével szemben (Mihailo Polit-Desančić a Horvát Száborban tartott beszédében arról szólt, hogy a pesti Országgyűlésben „egy magyar szó sem hangzott el, mely Vajdaságot említené" [BOAROV 2012: 64]), vagy veszélyforrásnak tekintette (s a „Vajdaság" kifejezést Magyarország területi integritását veszélyeztetőnek tartotta), addig az első világháborút követő impériumváltás által kirajzolt új politikai erőtérben egyre több magyar híve lesz, mindenekelőtt stratégiai-taktikai okokból, de akár mélyebb meggyőződésből is. Már a Magyar Párt megalakítására felhívó, 1922 márciusában megjelent szöveg is „vajdasági magyarságról beszél", mi több, „a vajdasági magyarság politikai egységesítésének munkájára" szólít fel (A. SAJTI 2016: 148). A Magyar Párt 1922-ben kiadott röplapja pedig követelte, hogy a „Vajdaság ne legyen továbbra is az az országrész, mely a legtöbb adót fizeti, és melynek gazdasági érdekeire van az államhatalom legkevésbé figyelemmel", továbbá a „mostani kerületi beosztás megváltoztatását. A Vajdaság egyes részei ne egyesíttessenek egy kerületté más országrészekkel" (A. SAJTI 2013: 151–152). Árulkodó, amellett hogy alapjában véve a magyarságot e korban a kormánypártok tagjai revizionistának tartották, vajdasági autonomista álláspontot is tulajdonítottak neki. A belgrádi *Vreme* arról írt 1922 szeptemberében, azaz a Magyar Párt által bejelentett nagygyűlés kapcsán, hogy szerb alakulatok indulnak Belgrádból Zentára, mert „olyan hírek terjedtek el, hogy ott Vajdaság autonómiáját fogják követelni" (idézi DÉVAVÁRI 2014: 136). Végül a szeptember 14-én megszervezett nagygyűlésen Gráber ugyan kijelentette, hogy a Magyar Párt elismeri a Vid-napi – centralizált – alkotmányt, nyitva hagyta a nagyobb önkormányzati egységek létrehozásának lehetőségét. Ami a párt 1922-es programját illeti, elmondhatjuk, hogy a negyedik pontja, a „Stojan Protić által beterjesztett alkotmánytervezet leglényegesebb decentralizációs javaslatának a beemelése – a Vajdaság területén önálló – autonóm – közigazgatási kerület kialakításának követelése a Magyar Pártot tehát már alakulásakor az autonómiát követelő erők felé sodorta" (DÉVAVÁRI 2014: 143). Hasonló dinamikára figyelhetünk fel később is, amikor a magyarok jelentős része az Egyesült Ellenzék, illetve a vajdasági mozgalom magyar szárnya mellett kötelezte el magát. E magyar irányzat országos értekezletet tartott Zentán 1937. december 9-én Nagy Iván, az újvidéki *Nép* című hetilap szerkesztőjének vezetésével, amelynek eredménye a *Zentai Határozat*. Ennek negyedik pontja az állam átszervezését, a szélesebb önkormányzatok bevezetését javasolta, amelyek révén Vajdaság önálló területi egységgé válhat. Az ötödik pont pedig „a vajdasági népek egymásrautaltságát és érdekazonosságát hangoztatva kimondja a vajdasági népmozgalom támogatását" (BOTLIK – CSORBA – DUDÁS 1994: 117). Nagy Iván egy 1940-ben tartott bezdáni gyűlésen arról beszélt, hogy „számunkra és az összes vajdasági népek számára is a legkedvezőbb megoldás a Vajdaság teljes önkormányzata. [...] Az eddigi húsz év tapasztalata arra indított bennünket, hogy a Vajdaság önkormányzata nélkül minden jogunk csak írott malaszt volna, ame-

lyeknek teljesítése csak puszta ígéret marad, vagy pedig a hatóságok kényétől-kedvétől függ" (idézik BOTLIK – CSORBA – DUDÁS 1994: 121). Herceg János így írt 1938-ban a *Kalangyá*ban: „a Vojvođanski Zbornik mozgalma közelebb van hozzánk, mint bármilyen anyaországi mozgalom, ha nem is magyar, de vajdasági" (idézi BÁLINT, internet). Nem kevésbé fontos, hogy a másik – kormánypárti – magyar irányzat sem hagyta figyelmen kívül Vajdaságot, így Várady Imre, Deák Leó és Strelitzky Dénes állást foglalt azokkal szemben, akik Vajdaság felosztására törekedtek. Sokat elmond e korról az is, hogy a budapesti kormányból „[f]elhívták a figyelmet arra is, hogy a magyarok feltétlenül tartózkodjanak a vajdasági autonómia gondolatának propagálásától" (A. SAJTI 2016: 59) –, nyilvánvalóan mert ezt reális veszélynek tekintették. Mindezt figyelembe véve elmondható, hogy a történelem során először ebben a korszakban tűnnek fel nagy számban magyarok, akik sorsdöntőnek látták, hogy elköteleződjenek Vajdaság politikai eszméje mellett.

A vajdasági autonomizmus második hulláma a kommunista mozgalomnak tulajdonítható, amely Vajdaságot mint önálló egységet a „nemzeti kérdés" megoldása kulcsának tekintette („az összes vajdasági nemzetet érintő kérdéseket mindezeknek a nemzeteknek az együttműködésével és Vajdaság számára az autonómia biztosításával lehet megoldani" – írta Jovan Veselinov 1943-ban a Horvát Kommunista Párt Központi Bizottsága Szlavóniai és Szerémségi Bizottságának [BOAROV 2012: 167]). Az 1945 előtti kommunista mozgalomban felmerült Vajdaság Magyarországhoz való visszacsatolásának lehetősége, egy új jugoszláv vagy balkáni föderációhoz való társulása önálló entitásként, illetve az önrendelkezési jog biztosítása a régió számára. Ezen ideológia szempontjából tehát Vajdaság autentikus politikai alany volt, s ezt a szemléletet tovább erősítették a második világháború során létrejött vajdasági katonai és politikai szervek, így a Vajdasági Tartományi Tanács és Vajdaság Népfelszabadító Főbizottsága. A hovatartozás kérdésére nagyban kihatott az a gondolat, miszerint a Szerbiában elterjedt monarchista eszméket Vajdaság „másságával" lehetne ellensúlyozni, illetve a szerbek relatív többségének ténye Vajdaságban – ennek megfelelően 1945-ben a régió Szerbiához csatlakozott, s így lett a vajdasági pártszervezet a szerbiainak az ága, ugyanakkor Vajdaság száz év után ismét autonóm lett Vajdaság Autonóm Tartomány néven. A magyarság 1945 utáni hangulatát és mozgásterét számos tényező határozta meg, így a délvidéki vérengzéseknek nevezett erőszakhullám, amelynek jelentős számú magyar is áldozatául esett (az ezzel kapcsolatos kérdésekről lásd LOSONCZ, internet). Másrészt azonban nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy a kommunista mozgalomnak számos magyar tagja volt, s Vajdaság kommunista koncepciója egészen más következményekkel járt a magyarok számára, mint a Vajdaságot elszerbesíteni kívánó csetnikek győzelme járt volna. „A magyarok páriaszocializmusa kétfajta reményt táplált: hogy a feudálkapitalista világtól megszabadulva jobbra fordul a paraszti és munkástömegeinek sorsa, és hogy a kommunista világrendben megszűnik a kelet-európai kisebbségek nyomorúsága" (LOSONCZ 2017: 144). Vajdaság mint politikai eszme pontosan ezen okok miatt bizonyulhatott fontosnak magyar szempontból: összpontosulhatott benne a gazdasági és nemzetiségi emancipáció reménye, azaz

a kizsákmányoló központokhoz képesti önállóságot, illetve a más nemzet(iség)ekkel való egyenrangúságot jelentette. Érdemes kiemelnünk, hogy – mind a magyar származású, mind az egyéb vajdasági autonomisták számára – a Vajdaság autonómiája melletti érvek között soha nem csupán a gazdaságiak és a „mindennapi élet" argumentumai számítottak, hanem a tartomány nemzetiségi összetétele, multikulturális volta is. 1947-ben jelent meg *A magyarság állásfoglalása,* amelyet a Vajdasági Főbizottság két magyar tagja, Kek Zsigmond és Sóti Pál írt alá: „mivel Vajdaság nemzetiségi vidék sajátos viszonyokkal, szüksége van a föderális egységen belül bizonyos autonómiára. [...] Vajdaság mai csatlakozása [Szerbiához] alapjában más, mint Vajdaságnak a volt Jugoszláviához való tartozása. Akkor Vajdaság ténylegesen csak a nagyszerb érdekek kis függvénye volt. [...] Mi, magyarok a régi Jugoszláviában egy gyarmati terület kihasználható népcsoportja voltunk" (idézik BOTLIK – CSORBA – DUDÁS 1994: 192–193). A Kommunista Párt szemléletéről sokat elárul, hogy Jovan Veselinov tartományi bizottsági titkár 1945-ben a párt tartományi konferenciáján arról szólt, hogy „a magyarok esete sokkal bonyolultabb [mint a szlovákoké és románoké]. Önök tudják, hogy sok magyar részt vett Horthy vérengzéseiben. De nekünk különleges álláspontunk van a magyarokat illetően. Magyarország mint állam sosem lehet olyan veszélyes, mint a hitleri Németország volt. [...] Emellett mi, kommunisták, internacionalisták vagyunk. A következő elvet alkalmaztuk a magyarokra: ki kell fejleszteni náluk annak szükségét, hogy ebben az országban dolgozzanak, és harcoljanak érte. [...] Ugyanakkor itt [a háborús bűnök dolgában] nincs, ami igazolhatná az egykoron történteket. Azok a magyarok, akik ezeket a bűnöket elkövették, a megszálló kiszolgálói voltak, s ennek jegyében ítélkezünk fölöttük" (idézi BJELICA 2015: 29). Veselinov az idézett beszédében arra figyelmeztette a párt tagságát, hogy a nemzeti kisebbségek kérdése Vajdaságban mindaddig nem fog megoldódni, amíg nem szűnik meg – a többi között – a magyarokhoz való „szektás", azaz „soviniszta" viszonyulás (Veselinov adatai szerint a magyar párttagok kevéssé aktívak, illetve a magyarok nem szavaznak a szerbekre, s fordítva; a későbbiekben is jellemző volt, hogy a magyarok aránytalanul kis mértékben lettek párttagok, különösen a montenegróiakkal való összehasonlításban [BJELICA 2015: 44]). Amikor viszont a Kommunista Szövetségnek az alkotmányról szóló vitáiban felmerült annak kérdése, hogy a nemzeti(ségi) közösségek a vajdasági autonómia konstituensei-e, a párt szerbiai vezetősége elvetette ezt a lehetőséget arra hivatkozva, hogy ezzel elismernék, hogy a tartomány nem csupán Szerbiához tartozik, hanem a nemzeti(ségi) közösségekhez is (BEŠLIN 2017: 305).

Jellemző a párton belüli „soviniszta tendenciákra", hogy az 1950-es években, amikor a centralizmus bírálata és a vajdasági autonómia kiszélesítése mind fontosabb lett egyes tartományi politikusok számára, Belgrádban azzal vádolták őket, hogy „Ferenc József mellett vannak" és „nekik jobban megfelel Pest" (Stevan Doronjski pedig később arra panaszkodott, hogy azzal vádolják, Vajdaságot Magyarországhoz szeretné csatolni [BJELICA 2015: 65, 135]) – mindez érdekes párhuzamot mutat a vajdasági radikálisokkal szembeni, 1920-as évekbeli vádakkal. Đorđe Nikšić 1962-ben egy tartományi pártértekezleten azt állította, hogy Újvidé-

ken aktivizálódtak a magyarok, s el akarják foglalni a vajdasági pozíciókat, illetve el kívánnak szakadni Szerbiától. Nikšić értelmezésében a magyarok veszélyeztetik a vajdasági szerbeket, „az autonómiáért 1944-ig kellett volna küzdeni", sugallta (BJELICA 2015: 138). A beszámolók szerint egyesek azt állították, hogy „Vajdaság magyar tartomány lett" (BJELICA 2015: 39). Jovan Veselinov 1962-ben a tartományi bizottsági értekezleten fontosnak tartotta, hogy felszólaljon azon nacionalista gondolat ellen, miszerint „az autonómia csak a magyarok miatt létezik", s feltűnt az a vád is a pártban, miszerint a tartományban a magyarokat favorizálják (BJELICA 2015: 123, 127). Később, 1968-ban Dobrica Ćosić a Szerbiai Kommunista Szövetség Központi Bizottságának gyűlésén azt bizonygatta, hogy a magyar nacionalizmus és szegregacionizmus egyre erősebb, s ezzel együtt a „vajdasági bürokratikus autonomistaság" is mind veszélyesebb (BJELICA 2015: 243, vö. KOMŠIĆ 2014: 94), három évvel később pedig a Szerb Íróegyesület azt sugallta, hogy Vajdaság elkülönült tartományként való fennállása „kegyelemdöfés a szerb népnek" (BOAROV 2012: 196). Mindent egybevetve, e vádak megfogalmazásában jelentős szerepe lehetett annak, hogy ekkoriban, majd a következő évtizedekben a nagyobb vajdasági autonómiáért síkra szállók között számos magyar, illetve magyar kötődésű volt, köztük Sóti Pál, Nagy József, Farkas Nándor, Rehák László és a szabadkai születésű, később a magyarországi nagykövet posztot betöltő Geza Tikvicki, illetve érdemes megemlíteni a központosítottság mérsékléséért és a Vajdaságnak szánt források növeléséért küzdőket, így Szabó Idát és Kelemen Mátyást. 1962-ben és 1963-ban, amikor megbüntették azokat, akik a vajdasági autonómia bővítéséért küzdöttek, fő bűnösként emlegették Sótit, illetve Tikvickit és Nagyot, s 1965-ben titkosszolgálati nyomozás is indult a „szeparatista magyarok" múltjára vonatkozóan (BJELICA 2015: 129, 134, 152–157, 189–190). Ezek a folyamatok nagyban hozzájárultak a magyaroknak a Kommunista Szövetségen belüli visszaszorulásához.

Úgy véljük, hogy magyar szempontból tekintve „Jugoszlávia tapasztalata kétértelmű. Ez az államalakulat az etnikai kulcsrendszerével, közigazgatási kétnyelvűségével Vajdaságon belül, »kisebbségek« helyett a »nemzetiségek« jogi terminusával vagy a nemzetiségi szimbólumok használatával olyan környezetet jelentett, amely felszabadító volt az SZHSZ Királyság és a királyi Jugoszlávia represszív gyakorlatai ellenében, s az előnyei még inkább látszanak a miloševići rendszerrel összehasonlítva (amely az etnikai arányok megbontása érdekében alakította ki a nagykikindai körzet máig érvényes összetételét, megszüntette az etnikai kvótákat a részarányos foglakoztatást illetően, kiszorította a latin betűs írásmódot a hivatalos nyelvhasználatból stb.)" (LOSONCZ 2017: 142). A nemzetiségek, különösen a magyarok vajdasági helyzetének megragadásában segítségünkre lehetnek azok a dokumentumok, amelyek tartalmazzák a Szerb Kommunista Szövetség Vajdasági Tartományi Bizottsága 1968. február 23-ai gyűlésének anyagát, így *A nemzetek közötti viszony fejlődésének időszerű eszmei-politikai kérdései és a kommunisták feladatai Vajdaságban* című beszámolót, illetve a körülötte kialakult vitát, továbbá a Szocialista Szövetség Tartományi Választmánya 1969. április 2-án megtartott ülésének anyagát, azaz Mileta Radovanović beszámolóját *A Szocialista*

Szövetség aktivitása és feladatai a nemzetek közti viszonyok területén címmel, illetve a vita szemelvényeit (Vajdaság és a nemzetiségi kérdés 1970). Ezekből a dokumentumokból kiderül, hogy a párt nem csupán teret biztosított a fennálló állapotok kritikájának, hanem egyenesen kívánatosnak tartotta az önkritikus álláspont kialakítását. E viták során a többi között a következő fogyatékosságokat említik meg a nemzetiségek vajdasági helyzetét illetően: aránytalanságok tapasztalhatók a dolgozók nemzeti(ségi) összetételében (különös tekintettel a közigazgatásra), problémák vannak a nyelvhasználati jogok érvényesítésében, a községi hírek Szabadkát kivéve sehol sem hozzáférhetőek magyar fordításban, nincs elegendő anyanyelvi oktatás az általános és középiskolákban (eszerint el kell utasítani a „minden áron való racionalizálást"), elhanyagolják az anyanyelv ápolását, sok helyen nagy az asszimilációs kényszer, és számos nemzetiségi gyermek minden (vagy a legtöbb) tantárgyat szerbhorvát nyelven tanul (és egyáltalán, „túlzott hangsúly" van a szerbhorvát tanulásán), a szerb, a horvát és a Crna Gora-i diákok számára nem teszik kötelezővé a nemzetiségi nyelvek úgynevezett környezetnyelvként való tanulását (s a szerbhorvát tankönyvekből hiányoznak a nemzetiségi tartalmak), sok helyen a nemzetiségi tagozatok megszűnése fenyeget, a nemzetiségi tankönyvek „nem veszik kellőképpen figyelembe a műveltség és a történelem nemzeti sajátosságait" (Vajdaság és a nemzetiségi kérdés 1970: 24), fogyatkoznak a nemzetiségek művelődési egyesületei, a Kommunista Szövetségben aránytalanul alacsony a magyarok száma, nem foglalkoznak eleget a tanyákon élő magyar családokkal és a mezőgazdasági magántermelőkkel, a Vajdasági Televízióban pedig nincs elegendő magyar nyelvű műsor. E dokumentumok segítségével rekonstruálható a vajdasági nemzetiségi politikával kapcsolatos, akkoriban uralkodó diskurzus: noha hangsúlyozzák az elért sikereket s az egyes nemzetek és nemzetiségek erőfeszítéseit, korántsem söprik szőnyeg alá a „nemzetiségi kérdést", s a feltárt problémák nem sokban különböznek azoktól, amelyeket az 1989 utáni pluralizálódást követően emlegettek a magyar pártok (mi több, a szocialista Jugoszláviában megfogalmazott követelések radikálisabbaknak mondhatók). Fontos kiemelni, hogy az e vitákban felszólaló pártkáderek igyekeztek meglelni a problémák gyökereit (s ezeket a „nacionalista örökség negatív jegyeiben" és a „primitivizmusban", a bürokratikus-etatista felfogásban és az unitarista szemléletben vélték felfedezni), elvi szinten pedig olyan álláspont mellett kardoskodtak, amely éppen úgy szemben áll az egyes nemzeti(ségi) kultúrák elszigeteltségével és a „nemzeti elhajlással", mint a nemzeti(ségi) sajátosságok tagadásával és az egyenjogúság elvitatásával (így például bírálják az egységes, azaz nemzetiségileg vegyes művelődési egyesületekbe való kényszerítést, illetve a jugoszlávság hangsúlyozását). A felszólalók természetesnek ítélték, hogy a nemzetiségekre többet kell költeni, s bírálatban részesítették Jugoszlávia nagy népeinek majorizáló törekvéseit. Az ezekben a dokumentumokban tükröződő szemlélet szerint a sajátos nemzeti(ségi) szükségletek magától értetődőek, így Rehák László külön bírálta a „fiatalok avantgardizmusát", amely közömbös a nemzeti hovatartozást illetően: „minden kultúrának elsősorban nemzetinek kell lennie, hogy nemzetközivé válhasson" (Vajdaság és a nemzetiségi kérdés 1970: 113).

A vajdasági autonomizmus második hulláma az 1974-es alkotmányban kulminálódott, amely csaknem köztársasági státuszt biztosított a tartomány számára, azaz saját törvényhozást, igazságszolgáltatást és adórendszert. A tartomány szinte *corpus separatum*ként működött, másrészt pedig a szerbiai alkotmányt nem lehetett módosítani vajdasági beleegyezés nélkül. A fentebb említett Tikvicki és Sóti „aranykorként" írták le ezt a periódust. A magyarság egy része számára úgy tűnhetett, hogy az új tartományi keretek a manőverezési tér megnövekedését hozták el, és a nemzetiségi jogok érvényesítésének újabb dimenzióit (ám látni fogjuk a történelminek nevezett Vajdasági Magyarok Demokratikus Közösége dokumentumaiból, hogy mindennek más típusú értelmezései is léteztek). A szerbiai liberálisokkal való 1972-es leszámolásban már részben azon represszív folyamatok testesültek meg, amelyek az 1980-as években még intenzívebbé váltak. Az újabb idők szeléről árulkodik, hogy a politikai karrierjét megkezdő Slobodan Milošević már 1984-ben fellépett a tartományi önállósággal szemben („egység vagy szeparatizmus" – nyilatkozta [idézi BOAROV 2012: 203]). A szerb központosító nacionalizmus egyre nagyobb tömegeket vonzott, s 1988-ban huszonnyolc nagygyűlésen követelték Vajdaság autonómiájának megszüntetését. Az antibürokratikus, úgynevezett joghurtforradalom államcsínyszerű eseményeinek eredményeképpen „Vajdaság autonómiája formálissá vált, valós törvényhozói hatáskörök, önálló vagyon és költségvetés nélkül. Az alkotmányos garanciák nélkül pedig a kilencvenes években a szerbiai törvényhozás minden jelentősebb közjogi funkciótól, vagyontól és forrástól megfosztotta a Vajdaságot" (ifj. KORHECZ 2009: 16). E körülmények között jött létre a vajdasági autonomizmus harmadik hulláma.

II. A HARMADIK VAJDASÁGI AUTONOMISTA HULLÁM (1990–2000) MAGYAR DIMENZIÓI

Az előző részben felvázoltuk, hogy a 20. század első két vajdasági autonomista hullámának milyen magyar vonatkozásai voltak. Megfigyelhettük, hogy noha a 19. században Vajdaság politikai eszméje közömbösnek vagy egyenesen veszélyforrásnak számított magyar szempontból, az első világháború után a tartományi önállóság gondolata stratégiai-taktikai, illetve szubsztantív okokból egyre lényegesebbé vált. Ahogyan az 1920-as és 1930-as években, úgy a szocialista szövetségi Jugoszláviában is külön nehézséget jelentett a revizionizmus vádjával való küzdelem – a lojalitás bizonygatása egyfelől, a kitűzött célokhoz való ragaszkodás másfelől. Vajdaság politikai eszméje a szerb (illetve részben: a királyi-integratív jugoszláv) nacionalizmus perspektívájából az önállósodás és a szeparatizmus veszélyét hordozta, s a Vajdaság autonómiájáért küzdőket, illetve már pusztán a vajdasági identitást hangsúlyozókat több ízben „magyarkodással" vádolta, s magától értetődőnek vette, hogy maguk a magyarok is elköteleződnek ezen eszmék mellett. A másik oldalon viszont pontosan a vajdaságiság deetnicizálódására (és egyúttal

tájfogalommá válására [BOTLIK – CSORBA – DUDÁS 1994: 51]) lehetünk figyelmesek – a vajdasági mozgalmak, illetve a magyarok számára is mindinkább olyan politikai eszmét jelentett, amely elszakadt a szerb nacionalista konnotációitól, és immár a nemzet(iség)ek közötti összhangra vonatkozott. A jelentések nagy mértékben megváltoztak és bővültek, így nem igaz, hogy „[a]z 1945 után létrejött »Vajdaság« mint közigazgatási és területi elnevezés tehát semmi egyéb, mint egy igen régi, egyszer már átmenetileg megvalósult szerb területszerző igény diktálta elnevezés" (DOMONKOS 1992: 10). Stratégiai-taktikai vonatkozásban elmondhatjuk, hogy a magyar politizálás két tényező közé szorult: ha túlhangsúlyozták a Vajdaság autonómiájáért való küzdelmet, azt kockáztatták, hogy visszavonhatatlanul elidegenítik maguktól a lehetséges szerb partnereik egy részét, másfelől viszont jelentős mértékben arra a következtetésre jutottak az 1920-as és 1930-as évek során, majd részben a szocialista Jugoszláviában is, hogy a vajdaságiság hívei lehetnek a legfőbb szövetségeseik, többek között a nemzetiségi jogokért és az érvényesítésükért folytatott küzdelemben. Mozgásterüket tehát nagyban meghatározták a szerb–szerb konfliktusok, a szeparatizmustól való félelem dinamikája, valamint a föderalizmus és az unitarizmus ellentétei. Márpedig hasonló strukturális tendenciákra figyelhetünk fel az 1990-es években is. Egyfelől a tartományi önkormányzatiságért, az annak tartalmi visszaállításáért való küzdelemre és annak magyar vonatkozásaira nagyban kihatottak a központosító és a decentralizációért (valamint a dekoncentrációért) síkra szálló politikai erők összetűzései, továbbá a szeparatizmus vádja (amelyet nagyban befolyásoltak a délszláv háborúk fejleményei, különös tekintettel a másik, felemásan autonóm tartomány, Koszovó kérdésére [Govor predsednika Miloševića 02 oktobra 2000-te (iz jednog dela), internet; Ko je i šta hoće Vuk Drašković (1 deo), internet; Obračun pod Palmom – Šešelj – Čanak – Batić – Velka. 1.05.2000, internet; az amerikai viszonyulással kapcsolatban lásd PARENTI, internet]). Másfelől a magyar politizálás mellett elköteleződők közül sokaknak úgy tűnt, hogy Vajdaság politikai eszméje újfent olyan közjogi kereteket eredményezhet, amelyek kedvezni fognak a nemzetiségi jogok érvényesítésének, s nem egyszer a vajdasági autonomista pártokban leltek stratégiai partnerekre.

Szembetűnő, hogy az 1990-es években a jelentős szerepet betöltő szerbiai magyar politikai pártok regionális identitásukat kiemelve határozták meg magukat, tehát mint a *Vajdasági* Magyarok Demokratikus Közössége, *Vajdasági* Magyar Szövetség és *Vajdasági* Magyar Demokrata Párt. Ami a történelmi VMDK-t illeti, úgy véljük, az alapvető dokumentumaiban három tendencia van jelen Vajdaságot illetően.

1. Az *Önkormányzatot! Kezdeményezés a személyi elven alapuló kisebbségi önkormányzat létrehozatalára* című 1990-es, illetve *A VMDK követelései* című 1991-es dokumentum szerint a magyar autonómiára azért (is) van szükség, mert Vajdaság önállósága jelentős mértékben csökkent. E koncepció szerint tehát a magyar autonómia részint a vajdasági autonómia bizonyos elemeinek helyettesítőjeként, pótlékaként fog funkcionálni („Szerbia új alkotmánya Vajdaság tartomány eddigi autonómiájának fontos elemeit leépíti. Ezért a

VMDK e népcsoport [értelemszerűen a magyar] kollektív jogainak érvényesítéséért szükségesnek tartja egy személyi elven alapuló önkormányzat létrehozását" [BÁRDI – ÉGER, internet]).

2. Más dokumentumok, például *A vajdasági magyar hírközlő eszközök szerkesztőségeinek* című, arról tanúskodnak, hogy a történelmi VMDK számára Vajdaság Autonóm Tartomány egyfajta „vetélytárs" volt, de legalábbis olyan szerv, amelynek hatáskörét csökkenteni kell a kisebbségi önkormányzatok javára (így a VMDK azt kérte a Tartományi Képviselőháztól, hogy ruházza rá a vajdasági magyar médiák alapítói jogát). *A Vajdasági Magyarok Demokratikus Közösségének programja* pedig, amelyet 1990 márciusában fogadtak el Doroszlón, azt állította, hogy „[a] másféle gondolkodással szembeni türelmetlenség Vajdaságban különösen az autonómiás hatalom idejében volt kifejezett. Koncepciója nem engedélyezte a nemzeti egyenjogúság megvalósulásával kapcsolatos problémák tudományos felmérését, mert a kedvezőtlen eredmények veszélyeztették volna az önmagáról alkotott képet." (BÁRDI – ÉGER, internet).

3. Végül olyan dokumentumokra is bukkanhatunk, amelyek legalábbis úgy említik meg Vajdaságot, mint a vajdasági magyar lét természetes adottságként funkcionáló keretét, s a tartományi autonómia kérdését nyitva hagyják, vagy – mint a hárompilléres modell kifejtésekor – kezdeményezik a róla való szavazást („A VMDK és a vajdasági magyarság tudatában van annak, hogy magának a tartománynak a jövőjéről csak az itt élő más nemzetiségű lakossággal együtt nyilatkozhat, hiszen a tartományon belül is kisebbséget képez. Mégis szükségesnek tartjuk kiemelni, hogy Vajdaságot olyan európai régiónak fogjuk fel, amelyben a történelmi körülmények folytán multikulturális társadalom alakult ki. Ezért e területen a nemzeti egyenjogúság olyan politikai szükségszerűség, amely nélkül nincs békés fejlődés" [BÁRDI – ÉGER, internet]). Jellemző, hogy a VMDK 1990 szeptemberében Adán elfogadott programja ugyan tartalmaz olyan fejezetet, amelynek *Autentikus tartományokat* a címe, ám e cím megtévesztő, hiszen a VMDK mindössze „a polgárok szabad véleménynyilvánítását" követelte ebben a kérdésben, „a viták rendezését", „nemzeti közmegegyezést" (A VMDK Programja 1990: 23), s nem magát a vajdasági autonómiát.

Természetesen e tendenciák nem feltétlenül zárják ki egymást, ugyanakkor a Vajdasághoz való viszonyulás más és más aspektusait tükrözik. Ami közös bennük, az az, hogy hiányzik a vajdasági autonómia igenlése. Ha utalnak is a tartományi önállóság megszűnésének negatív következményeire, úgy tűnik, a továbbiakban a tartományi autonómiát nem tekintik olyan keretnek, amelynek révén például megkönnyíthető a nemzetiségi közösségek jogainak érvényesítése. Nem csupán arról van szó, hogy a történelmi VMDK etnicizált, a magyar közösség érdekeire, elsősorban a magyar önkormányzatiságra összpontosító politikafelfogásába nem feltétlenül illett bele Vajdaság deetnicizált (vagy más szemszögből: multietnikus) politikai eszménye, hanem stratégiai-taktikai okokról is: a magyar közösség sorsát

függetleníteni igyekeztek a szerb–szerb konfliktusok által is meghatározott Vajdaság státuszától. Így érthetjük meg, hogy 1990 végén és 1991 elején, amikor – a tényleges autonómiájától megfosztott – Vajdaság új statútumáról szóló vita zajlott, a VMDK úgy vélekedett, hogy először meg kell tartani a tartományi többpárti választásokat, s csak utána kell kidolgozni Vajdaság más jellegű statútumát. „A VMDK irányválasztását a vajdasági körök eltérően ítélték meg, leggyakrabban jelként fogták fel, hogy a kisebbség lemond Vajdaságról, és a belgrádi döntéshozatali központ felé fordul, hogy ily módon eszközöljön ki engedményeket a legszükségesebb érdekeinek érvényesítéséhez" (BOAROV 2012: 213, vö. ILIĆ 1994: 94–95). S talán hasonlóképpen magyarázható, hogy 1995-ben, amikor a Daytoni Egyezmény aláírását követően az újvidéki Vojvodina Szállóban tizenhét politikai párt és csoportosulás fogadta el a *Kiáltvány Vajdaság autonómiájáért* című dokumentumot, a VMDK nem szerepelt az aláírók között.

Tünetértékűnek tekinthetjük Csorba Béla 1990-es cikkét, annak a Csorbának, aki a VMDK egyik alapítója volt, a Temerini Körzeti Szervezet elnöke, majd a VMDK alelnöke:

> „[a] VMDK többször leszögezte, hogy Vajdaság magyarságának nem azért követeli a kulturális autonómiát, mert titkos szándéka volna cserében föladni a tartomány önállóságának hagyományait. Erről nincs és nem is lehet szó. Azt azonban szintén hangsúlyoztuk, hogy Vajdaság autonómiájának ügye nem kizárólag és nem is elsődlegesen magyar ügy, egyszóval e kérdést kizárólag a többi nemzetiséggel és nemzettel (főleg a Vajdaságban élő szerbekkel) együtt lehetne megoldani. [...] Az úgynevezett autonomista pártokkal szemben elsősorban két kifogásunk van. Az egyik »mennyiségi«, a másik »minőségi« természetű. [...] a közeljövőben jelentős bázisra nem számíthatnak: kevés szerb szavazatot fognak kapni. (Egyesek közülük talán abban bíznak, némi zavarkeltés hatására a magyarok egy része is rájuk szavaz.) A másik kifogásunk elvi természetű... Az eddigi autonomista pártok közül tudtommal egyetlen sem támogatja a nemzetiségi kulturális autonómia, a nemzetiségi önkormányzat gondolatát. Egyszóval, úgy akarnak nagyobb politikai autonómiát a tartománynak, hogy azon belül a nemzetiségek ismét demokratikus és független érdekképviselet nélkül maradnának. Én úgy vélem, hogy a nemzetiségi önkormányzat nincs ellentétben a Vajdaság autonóm törekvéseivel. Nincs ellentétben, de nem is lehet függvénye annak. [...] Mi sajnos túlságosan emlékszünk azokra az időkre, amikor ugyan nagyfokú volt a tartomány önállósága, mégis tucatjával szüntették meg a magyar iskolákat, verték szét a művelődési intézményeket, szerkesztőségeket, s hallgattatták el azokat, akik mukkanni mertek a nemzetiségi érdekképviselet, a vertikális szerveződés ügyében" (CSORBA 1995: 95–96).

Csorba cikke jelentős részben tükrözi a fentebb vázolt tendenciákat: megtaláljuk benne a magyar önkormányzatiság ügyének függetlenítését Vajdaság autonómiájának kérdésétől, ugyanakkor nyitva hagyja, s elvben a magyar önkormányzatisággal összeegyeztethetőnek minősíti a tartományi autonómia kérdését. Figye-

lemre méltó, hogy a vajdasági autonomisták lehetséges, ám erőtlen politikai vetélytársakként jelennek meg a szövegben. Csorba más cikkeiben azzal vádolta a kisebbségek önálló politikai alanyiságát elismerni nem kívánó autonomistákat, hogy a nagyszerb nacionalizmust „kisszerb nacionalizmussal helyettesítik" (CSORBA 1995: 108). Egy későbbi, 2006-os cikkében pedig arról esik szó, hogy „az 1974-es tartományi autonómiával is ez volt a baj [...]: a valóságban [...] nem a szerbség integrálódott a vajdaságiassághoz mint olyanhoz, hanem a kisebbségek saját nemzeti kultúrájuktól való elszigetelése történt meg több-kevesebb sikerrel" (CSORBA 2009: 107), s hozzáteszi, hogy Vajdaság autonómiája mindenekelőtt szerb ügy. Ez a szemlélet tehát Vajdaság jelentésének reetnicizálását, szerbként való értelmezését is eredményezheti. Hogy Csorbánál az alapvető dilemmák tekintetében az 1990-t megelőző évekre vonatkozóan is folytonosságot figyelhetünk meg, jól mutatja a következő részlet egy 1986. november 4-ei naplófeljegyzéséből: „[a] magyarság nem veszít az autonómia megszűnésével, hiszen a területi önállóságnak ez esetben nincsen nemzetiségi színezete. [...] Egy tartományok nélküli Nagyszerbia lehet, hogy tágabb kulturális autonómiát biztosítana számunkra, mint a jelenlegi tartomány, azonban hosszú időre megsemmisítené a reményét annak, hogy politikai érdekképviselethez jussanak a nemzetiségi közösségek. A tartományi autonómia, noha nem értünk, mégis miattunk van: olyan, mint egy üres zárójel, még bármivel kitölthető"[2] (Csorba kiemelése) (CSORBA é.n.). A Csorbáéhoz hasonló gondolatokra bukkanhatunk Vékás János *A VMDK és a Vajdaság* című, a VMDK *Hírmondó*jában 1990 őszén megjelent írásában. Érdemes figyelembe venni, hogy az írás megjelenésekor még friss a tényleges vajdasági autonómia leépítésének tapasztalata, és az autonómia visszaállítása kivitelezhetőbbnek tűnhetett, mint a későbbi években. Vékás is elutasítja azt a vádat, miszerint a VMDK a kisebbségi önkormányzatot Vajdaság autonómiája *helyett* követelné. „A két háború között a Stojadinović-kormány gyakran arra igyekezett felhasználni a magyar kisebbséget, hogy ígéreteivel megossza a vajdasági ellenzéki frontot. [...] A vajdasági magyarságnak mindent meg kell tennie azért, hogy ne saját elkülönülési tendenciája legyen a szerb nemzet homogenizálásának tényezője" (VÉKÁS 1990: 5). Vékás úgy véli, hogy az ideális az lenne, ha a kisebbségi önkormányzat tartományi keretekben működne, ám azt is világossá teszi, hogy a szerbek „térfelén pattog a labda", azaz nekik kell dönteniük Vajdaság pontos státuszáról, a magyarok számára pedig fontos, hogy kezükbe vehessék sorsuk irányítását.

Érdemes megemlíteni, hogy Körmendi Ferenc, a VMDK köztársasági képviselője által 1992-ben elkészített, a *Magyarok Jugoszláviában – a magyar kisebbség helyzete Vajdaságban* címet viselő összefoglalója szerint „[a] Vojvodina [Vajdaság] névnek semmiféle történelmi, etnikai vagy földrajzi alapja nem volt, a szerb eredetű elnevezést csak azért vezették be a geopolitikai fogalmak közé, hogy e terület magyar jellegét megváltoztassák" (idézi DOMONKOS 1992: 201). Ebben az esetben is a vajdaságiság diskurzív reetnicizálásának lehetünk tanúi, mi több, kizárólag a

2 Ezúton mondunk köszönetet Csorba Bélának, amiért rendelkezésünkre bocsátotta a vonatkozó naplófeljegyzéseit.

szerb–magyar ellentétek mentén való értelmezésének. Mások Vajdaságnak a szocialista Jugoszlávián belüli autonómiája újraértekelésére biztattak. Így például Vajda Gábor, aki kezdetben a történelmi VMDK tagja volt, árulkodó című könyvében, *Az autonómia illúziójá*ban, amelyen az 1990-es években kezdett el dolgozni, „a tartományi autonómia állambürokratikus színjátékának" (VAJDA 2007: 24) negatív aspektusait hangsúlyozta. Tudomásunk van arról, hogy a történelmi VMDK tagságában voltak olyanok is, akik kifejezetten affirmatívan viszonyultak a tartományi autonómia kérdéséhez (így id. Korhecz Tamás, aki korábban Vajdaság Legfelsőbb Bíróságának bírája volt), ám ezen álláspontjuk kevéssé juthatott kifejeződésre. Erre az alternatív lehetőségre jó példa az a dokumentum, amelyet a VMDK temerini szervezete nevében Csorba Béla fogalmazott meg a VMDK Kezdeményezőbizottsága számára: „javaslom, hogy a jelenleg még ideiglenesnek tartott programunkba kerüljön bele [...] a következő rövid kiegészítés: [...] »miként a Vajdaságban élő nemzetek és nemzetiségek történelmi joga a [vajdasági] területi autonómia intézményének megőrzése.« Én enélkül a mondat nélkül csupán lojális külső támogatója lehetek a közösségnek, ezt előre hangsúlyozom, hogy ne áruljunk zsákbamacskát" (Csorba kiemelése) (CSORBA Béla levele a VMDK Kezdeményezőbizottságának).

A későbbiekben sem szűntek meg azon tényezők, amelyek indokolttá tehették, hogy a vajdasági magyar politikai pártok affirmatívabban viszonyuljanak a tartományi autonómia kérdéséhez, illetve szorosabb kapcsolatot ápoljanak a vajdasági autonomista pártokkal. Némely politikai erők számára Vajdaság politikai eszméje hasznos eszköznek bizonyulhatott a miloševići – központosított – rezsimmel szembeni közös front dolgában, s ezen túl úgy tűnhetett, hogy a nemzeti közösségek jogaiért könnyebb harcolni olyan közjogi koordináták közepette, amelynek alapvető keretét nemcsak „Belgrád", hanem „Újvidék" is biztosítja, s mindebben motivációként szolgálhattak a szocialista Jugoszlávia tartományi autonómiájának emlékei. Ennek megfelelően az 1994-ben létrejött Vajdasági Magyar Szövetség, amelynek meghatározó elnöke, Kasza József az 1990-es évek során a kisebbségi önkormányzatot nem mindig tartotta reális elképzelésnek (erről lásd például CSORBA 2009: 60), s amely párt a történelmi VMDK-nál (illetve későbbi összehasonlításban: a VMDP-nél[3]) sokkal inkább hajlott arra, hogy együttműködjön és összefogjon olyan pártokkal, amelyek programjában a kifejezetten magyar szempontok minimális szerepet játszottak, a VMDK-étól eltérő álláspontot képviselt Vajdaság autonómiájának kérdésében. Tegyük hozzá, hogy a VMSZ hajlamos volt széles keretekben elhelyezni a mondandóját, tehát a regionalizáció, a szubszidiaritás, a decentralizáció és a dekoncentráció elveinek nemzetközi, európai kontextusában. A VMSZ 1995-ös programja szerint a párt támogatja „Vajdaság tény-

3 Az 1997-ben létrejött VMDP nem csupán eszmei értelemben tekinthető a történelmi VMDK (egyik) örökösének, hanem a személyi kontinuitás is fontos. A VMDP elnöke tizenhat éven át a történelmi VMDK egykori elnöke, Ágoston András volt, őt követően pedig, azaz 2013-tól az írásunkban többször megemlített Csorba Béla vette át az elnöki széket.

leges autonómiájának visszaállítását", valamint a „decentralizációt és a regionalizációt Szerbia és Jugoszlávia egész területén" (BÁRDI – ÉGER, internet). Nyilvánvaló, hogy ez a megfogalmazás jóval inkább igenli a tartományi autonómiát (s a „különféle autonómiák rendszeréről" beszél), mint a történelmi VMDK modelljei, amelyek alapjában véve nyitva hagyták e kérdést. Másrészt a VMSZ koncepciója túllép az etnikai perspektíván azzal is, hogy a regionális önállóság megteremtését Vajdaságon túl Szerbia más részeit illetően is támogatja. Fontos dokumentumnak tekintendő a VMSZ 1996-os koncepciója, *A vajdasági magyarok önszerveződésének alapjairól szóló megállapodás tervezete* című, amelyben a „vajdasági multikulturális együttélés" mellett szó esik arról is, hogy a személyi elvű kisebbségi autonómia anyagi alapját Vajdaságban a tartományi szervek által elkülönített eszközök jelenthetnék (BÁRDI–ÉGER, internet). Az 1990-es évekbeli autonomista küzdelmekről így ír Dimitrije Boarov: „[a] Vajdaság autonómiájának felélesztéséért vívott harcban abban az időben nagyon jelentős volt az is, hogy a Vajdasági Magyar Szövetség [...] bizonyos módon visszatért erre a kérdésre, amikor bemutatta a *Vajdaság önkormányzati politikai kereteiről szóló egyezmény javaslata* című dokumentumot. A javaslatban, amelyet Kasza József írt alá, hasonló megoldások találhatók, mint amelyeket Koszovóval kapcsolatban az amerikai nagykövet, Robert Hill szorgalmazott a rambouillet-i értekezlet előkészületei során, Vajdaság számára is kétházas – polgárok tanácsa és nemzeti közösségek tanácsa – autonóm képviselőházat követel. Követeli továbbá az ombudsman intézményének bevezetését, valamint a művelődési és oktatási kérdésekben illetékes külön nemzeti tanácsok megalakítását" (BOAROV 2012: 223). A VMSZ ezen, konszociálisnak mondható javaslata tehát a nemzeti közösségek politikai képviseletét részben közvetlenül az autonóm Vajdasághoz kötötte volna – ezzel nyilvánvalóan eltávolodott a történelmi VMDK (illetve a VMDP) koncepciójától, amely a magyar önkormányzatiságot teljességében függetleníteni igyekezett a tartományi önállóság kérdésétől. Ám ne feledjük, hogy a VMSZ az 1990-es évek végétől elállt attól, hogy a nemzeti közösségek tanácsát a tartományi autonómiához kösse, s az 1999-ben létrejött Ideiglenes Magyar Nemzeti Tanácsot más keretbe ágyazta.

Ahhoz, hogy megérthessük, milyen értelemben láthatta a VMSZ stratégiailag-taktikailag is fontosnak Vajdaság politikai eszméjét, fel kell vázolnunk, hogy a többi szerbiai párt milyen álláspontot képviselt ebben az ügyben. A Szerbiai Szocialista Pártról (illetve állandó szövetségeséről, a Jugoszláv Egyesült Baloldalról) voltaképpen már esett szó, hiszen ezen párt segítségével érte el Milošević, hogy a tartomány önállósága pusztán formálissá váljék. Ebben az ügyben sem jöhetett szóba partnerként a Vojislav Šešelj nevével fémjelzett Szerb Radikális Párt, amely Vajdaság autonómiájának követelését eleve szeparatizmusnak és a szerb érdekek elárulásának tekintette. Bonyolultabb a helyzet az 1990-es évekbeli szerbiai ellenzék egyéb jelentős pártjai esetében. A leginkább Vojislav Koštunica által fémjelzett Szerbiai Demokrata Párt egymástól nagyban eltérő álláspontokat képviselt a tartományi autonómia kérdésében: olykor adminisztratív értelemben elfogadhatónak tartotta, ámbár az „államiság elemei nélkül", s úgy vélte, hogy a regionalizáció összhangban

van az általános európai tendenciákkal, máskor viszont teljesen elfogadhatlannak minősítette (KOMŠIĆ 2014: 110–116). Másként szövevényes a Demokrata Párt esete. A párt meghatározó belgrádi tagjai közül sokan (így például Zoran Đinđić) olyan centralista álláspontot képviseltek Szerbia berendezését illetően, amely még a Radikális Párt elképzeléseihez képest is központosítottabb államot eredményezett volna. Ehhez híven a Demokrata Párt az 1990-es években a vajdasági autonómiát igen korlátozott mértékben emlegette, többnyire mint a helyi önigazgatás egy változatát. Elmondható, hogy – részben az eltérő meggyőződések, részben a taktika változása okán – a párt különböző álláspontok között ingadozott később is: míg a párt 2001-es programja a tényleges vajdasági autonómiáért szállt síkra, számos dokumentum és politikai lépés arról tanúskodik, hogy ezt is szűkös értelemben (például törvényhozói hatalom nélkül) képzelték el, s a párt álláspontját a későbbiekben is meghatározta az aszimmetrikus decentralizáció đinđići gondolata, amely szerint Vajdaságnak és Koszovónak nem jár azonos típusú önállóság. Végül nem feledkezhetünk meg azokról a politikai pártokról, amelyek programjában Vajdaság autonómiája mindvégig központi szerepet töltött be, így a Reformerők Vajdasági Szövetségéről, a Vajdasági Demokratikus Reformpártról, Vajdaság Össznemzeti Demokratikus Frontjáról és a Vajdasági (Jugoszláviai) Szociáldemokrata Ligáról. Utóbbi, a Nenad Čanak személyével összefonódó VSZL, tett szert a legnagyobb jelentőségre, s egyúttal ez a párt ment el a legmesszebbre a követelések tekintetében: az 1999-es kongresszusán elfogadott dokumentum szerint Vajdaság Köztársaságért száll síkra, s ezt a programpontot csak hét év múlva adta fel. A VSZL a következő évtizedben is többször sürgette a közös „vajdasági front" kialakítását. Az 1996-os szövetségi és helyi önkormányzati választásokon, amikor a VSZL és a VDRP Vajdasági Koalíció néven indult, csatlakozott hozzájuk Dragan Veselinov Népi Parasztpártja is, amely „kiemelte a vajdasági szerbeknek a szerbiai szerbekhez viszonyított történelmi és civilizációs különbségeit", s hozzátette, „Vajdaság nem lehet sem magyar, sem szlovák, sem szerb. Vajdaság csak polgári lehet" (BOAROV 2012: 220). Nem feledkezhetünk meg azokról a jelentős szervezetekről sem, amelyek nem politikai pártokként működtek, mindenekelőtt a *Vajdaság korszerű autonómiájáért platform*ot kezdeményező Vajdasági Klubról. Végül említsük meg, hogy 2000-ben, amikor a Szerbiai Demokratikus Ellenzék (DOS) tagjai Athénben közös kommünikét írtak alá, e dokumentumban ez állt: „Vajdaság autonómiája a Szerb Köztársaság keretében összhangban áll Szerbia demokratizálásának és decentralizálásának érdekeivel, valamint szuverenitásának és területi integritásának megőrzésével" (BOAROV 2012: 225, KOMŠIĆ 2014: 85–86). Ugyanakkor ez a dokumentum nem pontosította, hogy miben áll majd a tartományi autonómia. A szerbiai politikai térben tehát számos ellenzéki párt és mozgalom működött, amelyek okán a VMSZ számára a tényleges tartományi autonómiáért való küzdelem stratégiai-taktikai értelemben is fontos lehetett. Ugyanakkor nem árt kiemelni, hogy a vajdasági autonómiáért következetesen küzdő pártok az 1990-es évek során leginkább csak lokális szinten tudtak érvényesülni, s hogy tagságuk, eredményeik eltörpültek a nagyobb pártokéhoz képest. Nem volt tehát megalapozatlan Csorba

Béla idézett előrejelzése, miszerint ezek „a közeljövőben jelentős bázisra nem számíthatnak."

Egészítsük ki mindezt egy másik tényező figyelembevételével, jelesül azzal, hogy a szerbiai magyarság jelentős mértékben azonosult a regionális létével. Nincs tudomásunk az 1990-es években végzett kutatásokról a témában, ám nincs okunk arra, hogy a 2000-es évek során készült felmérések eredményeit ne tartsuk nagy részben a korábbi évtizedre is kiterjeszthetőnek (nem elhanyagolva azt a tényt, hogy a tartományi autonómia 2000-es évekbeli részleges visszaállítása és az e körül kialakult diskurzus befolyásolta az ebből a periódusból származó adatokat). A Jovan Komšić által prezentált, az újvidéki Scan kutatócsoport által végzett 2001-es, nem csupán magyarok megkérdezésével készült, azaz összvajdasági, továbbá a hasonló szempontok alapján létrejött, a Lázár Zsolt és Dušan Marinković által vezetett 2002-es, és a Gábrity Molnár Irén által bemutatott, a Magyarságkutató Tudományos Társaság által végzett, kizárólag a vajdasági magyarokra fókuszáló 2007-es felmérések szerint a szerbiai magyarság döntő mértékben vajdaságinak tartja magát (KOMŠIĆ 2014: 148–155, GÁBRITY MOLNÁR 2008, BADIS 2008). A 2001-es adatok szerint csupán a magyarok 1,4 százaléka szüntetette volna meg a vajdasági autonómiát, 10,4 százalék a fennálló keretek között maradt volna, 44,7 százalék bővítette volna a tartományi önállóságot, a maradék 41,7 százalék pedig egyenesen köztársasági státuszt biztosított volna Vajdaságnak. A 2007-es felmérések szerint a válaszadók (akik, mint jeleztük, kizárólag magyarok voltak) 67 százaléka elsősorban Vajdaságot tekinti szülőföldjének, s 54,9 százalék elsősorban Vajdaságot tekinti a hazájának is. Nagyon erősen Vajdasághoz tartozónak érezte magát a válaszadók 71,3 százaléka, erősen a 17,8 százaléka, közepesen 8,1, nemigen 2,2, egyáltalán nem pedig 0,7 (ehhez képest például Magyarországhoz a megkérdezettek 49,1 százaléka egyáltalán nem kötődött). Mindezen adatokat szem előtt tartva leszögezhetjük, hogy a Szerbiában élő magyarok a 20. század során a vajdaságisággal szembeni teljes közömbösségtől és a vele kapcsolatos ellenérzésektől eljutottak a tartománnyal, sőt annak autonómiájával való jelentős mértékű azonosulásig. A miloševići rezsim leváltását követően pedig olyan politikai atmoszféra keletkezett, amelyben a tényleges vajdasági autonómiáért való küzdelem reálisabbnak tűnhetett, mint korábban. Noha az egyes magyar pártok különbözőképpen vélekedtek Vajdaság autonómiájának jelentőségéről, szimptomatikusnak tekinthetjük, hogy a VMSZ, a VMDP és a VMDK által alkotott Magyar Koalíció 2007-es, kompromisszumok eredményeképpen létrejött autonómiakoncepciója szerint „a Magyar Koalíció célja Vajdaság autonómiájának alkotmánymódosítás útján történő jelentős kiszélesítése, tartományunk törvényhozói, végrehajtási és részbeni igazságszolgáltatási autonómiájának a megteremtése" (A Magyar Koalíció autonómiakoncepciója, internet). Ez ugyan egy másik történet része már, ám javarészt a korábbi, többek között az 1990-es évekbeli vajdasági autonomista küzdelmek lecsapódásának tekinthető.

* * *

E ponton a szerbiai magyarság regionális identitását egy tágabb, komparatív keretbe helyezhetjük. Bárdi Nándor így ír ezzel kapcsolatban: „[a] húszas évek kisebbségi elitje a revíziós jövőképet dédelgette, de nyilvánosan a nemzeti autonómiát tűzte elérendő politikai célként. Ehhez Erdélyben különböző konkrét autonómiaterveket dolgoztak ki. A másik alternatív jövőkép a regionális politikai, illetve kulturális ideológiák felépítése volt. Erdélyben a transzilvanizmus, Kárpátalján az őslakos ideológia, Felvidéken a szlovenszkóiság gondolata, míg a Vajdaságban mint helyi irodalmi idea a Szenteleky Kornél és a *Kalangya* képviselte »colour local« [*sic*] jelent meg" (BÁRDI 2013: 560). A fentebbiek nyomán kiegészíthetjük ezeket a meglátásokat, s leszögezhetjük, hogy a regionális identitás Vajdaságban nem csupán kulturális dimenziójában tűnt fel, hanem kifejezetten politikai vonatkozásai is voltak a magyarok számára. Nem csupán a 20. század második és harmadik vajdasági autonomista hullámára érvényes ez, hanem a két világháború közti korszakra is, amelynek során – Gráber, Nagy és mások állásfoglalásai révén – a politikai vajdaságiság túllépett az irodalmi szférán. Ami a kisebbségi autonómia modelljének és a regionális jövőképnek a kettősét illeti, elmondhatjuk, hogy míg olykor – ha más miatt nem, akkor a külső körülmények okán – kizárták egymást (így a második vajdasági autonomista hullám olyan kontextusban zajlott, amelyben a nemzetiségek kulturális autonómiája veszélyes „vertikalizmusnak" számított), máskor maguk a magyar politikai aktorok hangsúlyozták, hogy e két szempont függetlenítendő egymástól, ha nem is feltétlenül zárják ki egymást (alapvetően így foglalható össze a történelmi VMDK üzenete), végül pedig feltűnt az a felfogás is, amely e két szempontot lehetőleg kibékítette, harmonikussá tette volna (ez a VMSZ koncepcióiról mondható el). A kisebbségi társadalomban, a belső intézményépítésben való gondolkodás el is zárhatta a tartománnyal kapcsolatos affirmatív stratégiákhoz vezető utakat, de elő is segíthette őket – a nemzeti és a tartományi öntudat ki is egészíthették egymást. Kétségtelen, hogy a politikai vajdaságiság a magyar kontextusában részben az elitek önlegitimációját is szolgáló, s – ellenzékben, a „hatalmon kívüliek ideológiájaként", vagy pedig a hatalom részeseinek üzeneteként – az intézményesíthető kompromisszumokat serkenteni igyekvő, „egységretorikaként" többségi partnereket kereső, az általános keretekbe illeszkedő, mobilizáló stratégia. Ennyiben a kettős önpozicionálás eszköze is: irányelveket mutat, az útkereséshez járul hozzá úgy a magyar közösségen belül, mint rajta kívül. Ám másfelől azt is rögzíthetjük, hogy a vajdaságiság mint önazonosság-diskurzus nem szűkíthető az elitek domináns beszédmódjára, hanem a szélesebb, demotikus diskurzusoknak is része lett. E tágabb vonatkozásában egyszerre jelent kulturális és politikai identitást, egyfajta integráló harmadik, multietnikus keretbe ágyazott, a konfliktusokon túllépő, „értékcserén" alapuló özazonosságot, amely a nemzetek közti összhangból indul ki. Láthattuk, hogy az 1990-es évek során a szerbiai ellenzéki pártok körében nem volt konszenzus Vajdaság jövőjét illetően, ám e tekintetben magyar – intraetnikus – egyetértés sem alakult ki. A további kutatások egyik feladata annak rekonstruálása lehetne, hogy a 20. század végén miként tett szert fontos szerepre a délvidékiségre való hivatkozás

a kisebbségi elitek egy része számára, s hogy ennek milyen következményei voltak a vajdaságiság általános diskurzusára nézve. Termékeny lehetne továbbá a Magyarországon kialakult Vajdaság- és Délvidék-képek elemzése, különös tekintettel ezek visszahatására a szerbiai magyarságra, másfelől pedig azt is érdemes figyelembe venni, hogy a vajdaságiság (s meglepő módon: olykor a délvidékiség is) mennyiben szolgálhatta a Magyarországtól való távolságtartás helyzettudatát. Érdemes szem előtt tartani a belső differenciálódás problémáját is, jelesül a Vajdaságon belüli – a magyarok szemszögéből is releváns – szubregionális önazonosságok kérdését, amely a Szabadka és Újvidék közti, időről időre felbukkanó feszültség révén politikai dimenzióval is bír. Mindezt olyan kritikai diskurzusanalízisbe kellene ágyazni, amely részleteiben és korszakról korszakra, a mikro- és makroszinteket is figyelembe véve vizsgálná a magyarok vajdaságiságának politikai és kulturális vetületeit.

IRODALOM

A. SAJTI Enikő 2016. *Kisebbségpolitika és társadalomszervezés. Várady Imre (1867–1959) bánáti magyar politikus iratai.* Forum Könyvkiadó, Újvidék.

AGAMBEN, Giorgio 1998. *Homo Sacer. Sovereign Power and Bare Life.* Stanford University Press, Stanford.

A Magyar Koalíció autonómiakoncepciója, internet. URL: https://www.vajma.info/docs/MK_autonomiakoncepcio_2008_03_17.pdf (Letöltés ideje: 2018.01.09.).

A VMDK Programja 1990. A Programot a VMDK Tanácsának megbízásából összeállította: Dr. Hódi Sándor, a VMDK alelnöke. Felelős kiadó – Dr. Hódi Sándor: Ada.

BADIS Róbert 2008. A vajdasági magyarság identitásstratégiái. In PAPP Richárd – SZARKA László (szerk.) *Bennünk élő múltjaink. Történelmi tudat – kulturális emlékezet.* Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta, 319–329.

BÁLINT István, internet. *Van-e vajdasági-délvidéki magyar identitás? Adalékok a vajdasági magyarság múltjának és jelenének egy vonatkozásához.* URL: http://www.mrtt.hu/vandorgyulesek/2011/2/balint.pdf (Letöltés ideje: 2018. 01. 09.).

BÁRDI Nándor 2013. *Otthon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről.* University of Jyväskylä – Pro-Print Könyvkiadó, Jyväskylä – Pécs.

BÁRDI Nándor – ÉGER György, internet. *Útkeresés és integráció. Határon túli magyar érdekvédelmi szervezetek dokumentumai 1989–2000.* URL: http://adatbank.transindex.ro/inchtm.php?akod=160 (Letöltés ideje: 2018. 01. 09.)

BEŠLIN, Milivoj 2017. Vojvodina u Jugoslaviji. Borba za autonomiju. In *Jugoslavija u istorijskoj perspektivi.* Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 279–327.

BJELICA, Slobodan 2015. *Sporovi oko autonomije Vojvodine. Knjiga prva: 1961–1974.* Službeni glasnik, Novi Sad.

BOAROV, Dimitrije 2012. *Vajdaság politikai története.* Forum Könyvkiadó, Újvidék.

BOTLIK József - CSORBA Béla - DUDÁS Károly 1994. *Eltévedt mezsgyekövek. Adalékok a délvidéki magyarság történetéhez (1918–1993).* Hatodik Síp Alapítvány - Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.

ČULINOVIĆ, Ferdo 1961. *Jugoslavija između dva rata.* Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb.

CSORBA Béla levele a VMDK kezdeményezőbizottságának (1990. március 21). Dokumentum.

CSORBA Béla é.n. *Napló.* Kézirat.

CSORBA Béla 1995. *Ceruza vagy cenzúra. Publicisztikai írások.* Hatodik Síp Alapítvány, Budapest.

CSORBA Béla 2009. *Puskalövés nélkül. Glosszák, naplók, levelek, kisesszék.* Magánkiadás, Temerin.

DÉVAVÁRI Zoltán 2014. *Új partok felé. Kisebbségi útkeresés, szellemi és politikai irányzatok a Délvidéken és a Magyar Párt megalakulása (1918–1923).* Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta.

DOMONKOS László 1992. *Magyarok a Délvidéken.* Zrínyi Kiadó, Budapest.

GÁBRITY MOLNÁR Irén 2008. A délvidéki identitástudat nyomában. In PAPP Richárd - SZARKA László (szerk.) *Bennünk élő múltjaink. Történelmi tudat - kulturális emlékezet.* Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta, 307–319.

Govor predsednika Miloševića 02 oktobra 2000-te (iz jednog dela), internet. URL: https://www.youtube.com/watch?v=9rc7yo7TrRo&t=4m35s (Letöltés ideje: 2018. 01. 09.).

Grafiti mržnje: Dođoši marš iz Novog Sada, internet. URL: http://www.kurir.rs/vesti/srbija/846899/grafiti-mrznje-dodosi-mars-iz-novog-sada (Letöltés ideje: 2018. 01. 09.).

Ifj. KORHECZ Tamás 2009. *Otthonteremtőben a szülőföldön.* Forum Könyvkiadó, Újvidék.

ILIĆ, Miroslav 2012. *Vojvodina direktno. Politički eseji.* Vojvođanska politička asocijacija - Cenzura, Novi Sad.

JANKOVIĆ, Dragoslav 1973. *Srbija i jugoslovensko pitanje 1914–1918.* Institut za savremenu istoriju, Beograd.

Ko je i šta hoće Vuk Drašković (1 deo), internet. URL: https://www.youtube.com/watch?v=sbumrH09M8I&t=47m (Letöltés ideje: 2018. 01. 09.).

KOMŠIĆ, Jovan 2014. *Vojvođansko pitanje u procesu srpske tranzicije (1988–2013).* Dan Graf, Beograd.

KONČAR Ranko 2008. Vasa Stajić és a Vajdaság Szerbiához csatolása 1918-ban. *Létünk,* 3. 18–27.

KONČAR, Ranko - BOAROV, Dimitrije 2011. *Stevan Doronjski - odbrana autonomije Vojvodine.* Muzej Vojvodine, Novi Sad.

KONČAR, Ranko 1994. *Opozicione stranke i autonomija Vojvodine 1929–1941.* Agencija Mir, Novi Sad.

LOSONCZ Márk 2017. Merre tartasz, vajdasági magyar? In LOSONCZ Márk (szerk.) *Ki vagy te, vajdasági magyar?* Forum Könyvkiadó, Újvidék, 124–168.

LOSONCZ Márk, internet. *Mindannyiunk múltjáról, halottak napjára.* URL: http://hu.autonomija.info/losoncz-mark-mindannyiunk-multjarol-halottak-napjara/ (Letöltés ideje: 2018. 01. 09.).

LOSONCZ, Mark 2016. Macht und indifferente (Im)Potenz in Agambens Philosophie. In RADINKOVIĆ, Željko et alii. (ed.): *Politiken des Lebens. Technik, Moral und Recht als institutionelle Gestalten der menschlichen Lebensform.* Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Belgrad, 55–79.

MILUTINOVIĆ, Kosta 1961. Vojvodina i stvaranje Jugoslavije. *Historijski pregled,* 3–4. 200–201.

Obračun pod Palmom – Šešelj-Čanak-Batić-Velka. 1.05.2000, internet. URL: https://www.youtube.com/watch?v=_3q9Cf9e4QM&t=13m30s, (2018. 01. 09.).

PARENTI, Michael, internet. The Rational Destruction of Yugoslavia. URL: http://www.michaelparenti.org/yugoslavia.html, (2018. 01. 09.).

SZERBHORVÁTH György 2017. A Vajdaság – egy mítosz vége. In LOSONCZ Márk (szerk.): *Ki vagy te, vajdasági magyar?* Forum Könyvkiadó, Újvidék, 180–203.

VAJDA Gábor 2007. *Az autonómia illúziója. A délvidéki magyarság eszme- és irodalomtörténete (1972–1989).* Magyarságkutató Tudományos Társaság, Szabadka.

Vajdaság és a nemzetiségi kérdés 1970. A SZKSZ Vajdasági Tartományi Bizottságának 1968. február 23-i és a Szocialista Szövetség Tartományi Választmánya 1969. április 2-i ülésének anyaga. Forum Könyvkiadó, Újvidék.

VÉKÁS János 1990. A VMDK és a Vajdaság. *VMDK Hírmondó,* 1990. szeptember 15., 5.

Vojvođanski klub, internet. Kratka istorija autonomije. URL: http://vojvodjanskiklub.rs/kratka-istorija-autonomije/ (Letöltés ideje: 2018. 01. 09.).

4. Dilemmák és kisebbségszervezés - A Magyar Párttól a VMDK-ig

Dévavári Zoltán

Jogosan merül fel a kérdés, hogy lehet, kell-e párhuzamokat keresni, következtetéseket levonni két, egymástól aránylag távoli, mintegy hét évtizednyire lévő történelmi eseménysorozat között. Kellő mértéktartással, higgadtsággal és az objektivitás szem előtt tartásával meg lehet, s meg is kell ezzel próbálkozni, annál inkább, mert a történelemben az ok-okozati összefüggések, azoknak a társadalomra/társadalmakra gyakorolt hatása nem egy esetben eddig is, s ezután is évszázadokra determinálják egy-egy térség, állam, s az abban élők életét.

Ebből a logikai felfogásból kiindulva arra teszek kísérletet, hogy áttekintsem a délvidéki/vajdasági magyarság immáron történelmi távlatú, más-más korszakban született és működő, két érdekérvényesítő politikai szervezetének – az Országos Magyar Pártnak (MP), illetve a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közösségének (VMDK) – a történelmi kapcsolódásait, hasonlóságait és különbözőségeit, a kisebbségi sorsból eredő mozgásterüket, illetve kényszerpályájukat.

A teljes és objektív kép megfestését azonban határozottan árnyalja az a kézzelfogható tény, hogy míg a két világháború közötti, tehát az 1918-tól 1941-ig tartó első kisebbségi periódus időszakának politika-, eszme- és kultúrtörténetét a korabeli sajtó és a levéltári források alapján az elmúlt évtizedekben részletekbe menően is feldolgozták, addig a kisebbségi lét 1945 utáni második, illetve az 1988–1991-gyel[1] kezdődő legújabb, harmadik történelmi korszakával kapcsolatos levéltári források még napjainkban is jelentős mértékben feltáratlanok, ismeretlenek, s vélhetőleg ezeknek egy jelentős része zárolt, a potenciális kutató számára hozzáférhetetlen, vagy nehezen hozzáférhető iratnak számít. Ugyanakkor nagyívű, áttekintő munkák révén alapjaiban is megismerhetjük a történteket, az abban szerepet játszó személyeket.

Talán megérett már az idő arra, hogy a két világháborúval kapcsolatos – napjainkban is zajló – levéltári feltárások, kutatások mellett a belátható közeljövőben kezdetét vegye egy olyan feltáró munka, amelynek eredményeként egy nap elké-

1 Értékelésem szerint még korai konkrét időponthoz kötni a harmadik kisebbségi lét kezdő dátumát. A dilemma abból fakad, hogy ezt a kérdést szorosan Vajdaság autonómiájának a felszámolásához, vagy az ország végleges szétesésének a kezdetéhez rendeljük. Bár az kétségtelen, hogy a vajdasági autonómia felszámolása az úgynevezett joghurtforradalommal kezdődött, s ezzel a jugoszláv belpolitikai válság látványos eszkalálódása, ami az 1990. július 1-jén megtartott népszavazással jogi értelemben is centralizálta Szerbiát. Jugoszlávia *de facto* szétesése azonban Szlovénia és Horvátország 1991. nyári kiválásával lett egyértelmű.

szülhetnek azok a tanulmányok, monográfiák, amelyek a már megjelent munkák mellett, kutatásaik fókuszába a levéltári iratokat helyezve az 1945 és 1988–1991 közti, majd az ezt követő időszakot térképezik fel.

Az alábbiakban néhány olyan kérdést igyekszem érinteni, körüljárni, amelyek meglátásom szerint az elkövetkező időszakban egyes részaspektusaiban is bővebb kutatások tárgyát képezhetnék.

I. ETNIKUM, TÁRSADALMI STRUKTÚRA

Az elmúlt évszázad sorsfordító szenvedélyei során alapjaiban alakult át, változott, s most is hektikusan és felgyorsuló ütemben formálódik a ma Szerbiához tartozó, egykori történelmi magyar területeknek, a mai Bácskának és a Bánság nyugati felének, a Bánátnak az etnikai struktúrája.

Közismert tény a németség és a zsidóság szinte egészének az eltűnése, valamint a szláv, elsősorban a szerb elem mennyiségi-statisztikai térnyerése. Témánk kötöttsége és a rendelkezésünkre álló korlátozott terjedelem miatt nem vállalkozhatunk részletes statisztikai vizsgálatra, a népmozgások kvantitatív és kvalitatív elemzésére, ezért leegyszerűsítve csak a magyar etnikumnak az 1921-es és 1991-es népszámlálási adatokon nyugvó számbeli aránya változására fókuszálunk (BIACSI 1994, MIRNICS 2000). Ennek a két népszámlálásnak az összevetése során a következőket láthatjuk: 1910-ben, vagyis az utolsó magyar népszámlálási adatok szerint a később a Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz került Bácskában és a Bánság nyugati felében összesen 400 786 magyar élt. Közülük 291 433-an Bácskában, 109 343-an pedig a Bánátban. Az 1921-es első jugoszláv összeírás szerint az SZHSZ Királyság területén 467 658 magyar élt, ebből 378 107 fő a mai Vajdaság területén (A. SAJTI 2004). Hét évtizeddel később, 1991-ben közvetlenül a második jugoszláv állam szétesésekor a hivatalos népszámlálási adatok szerint e két vidéken összesen 339 491 magyar élt (BADIS 2008: 105). A két adat összevetéséből az állapítható meg, hogy a húszas évek kiutasításai, az első kivándorlási hullám (ĐERE 2004: 105–126, TÁTRAI – KOCSIS – GÁBRITY – TAKÁCS 2013: 35–54, DÉVAVÁRI 2016: 147–166, CSORBA 2017: 27–46), a második világháború embervesztesége, az 1944–1945-ös vérengzések, majd az 1960–1970-es években megindult második nagy emigrációs időszakasz és a felgyorsuló asszimiláció mellett a magyarok abszolút száma az 1910-es utolsó magyar népszámlálási adatban megadott 400 786 főről az 1991-es népszámlálásra 339 491-re esett. A teljes fogyás tehát 61 295 főt tett ki, ez 15,2%-os csökkenést jelent. A magyarság számbeli csökkenése hét évtized leforgása alatt tehát jóval azon számarány alatt maradt, mint ami az ilyen heves történelmi fordulatok után feltételezhető, elvárható lenne.

Érdemes megvizsgálni a magyar társadalom struktúrájának a változását is. Az utolsó, 1910-es magyar népszámlálás adatai szerint az SZHSZ Királysághoz került területeken a lakosság több mint 70%-a mezőgazdaságból élt, 15%-a iparból, és nagyjából 2,8% volt az állami hivatalnokok, közalkalmazottaknak az aránya

(A. SAJTI 2004: 141). A húszas évek elején az iparban mindössze 8 224-en dolgoztak. Önálló iparos 44 705 fő, kereskedő pedig 14 472 fő volt (A. SAJTI 2004: 17).

1991-ben a vajdasági magyarok egyszerűsített társadalmi megoszlása a következő volt: 33,45%-uk közvetlenül a mezőgazdasághoz kötődött. Az iparban, kisiparban a számarányuk 32,34%-ot tett ki. Kereskedelemből élt a lakosság 6,67%-a, az oktatás, a tudomány, a kultúra 5,02%-ot tett ki. Az egészségügyben dolgozott a magyarok 4,39%-a, míg az állami hivatalnokok, közalkalmazottak számaránya 2,96%-ot tett ki (BADIS 2008: 135).

A fentiekből látható, hogy bár hét évtized alatt a magyar etnikum társadalmi struktúrájában történtek elmozdulások, s a mezőgazdaságból élők létszáma megfeleződött, radikális fordulat mégsem következett be. Az arányokat tekintve elmondható, hogy mindkét periódusban az alsóbb társadalmi rétegek domináltak. Míg az impériumváltás körüli időkben a magyar etnikum 85-86%-a tartozott az agrár- és ipari proletariátus sorába, addig 1991-ben továbbra is ez a két társadalmi osztály képezte a teljes lakosság messze több mint a felét, 65,79%-át. A magyarok abszolút többsége tehát egzisztenciálisan és képzettségében továbbra is a társadalmi piramis alsó rétegéhez tartozott.

Azt is láthatjuk, hogy e két – társadalmi berendezkedésében és nagyhatalmi konstellációjában merőben eltérő idősíkon létező – magyar kisebbség társadalmi pozíciójában nem történt lényegi elmozdulás a magyar nemzetiségű állami hivatalnokok, közalkalmazottak számarányában sem – a 2,8%-os 1921-es kiindulási arányból hét évtized után, 1991-ben is 3% alatt, 2,96%-on maradt.

A fentiekből két következtetés vonható le. Egyrészt az, hogy a politikai és a társadalmi mozgások, átalakulások, valamint a tulajdonviszonyokban, illetve a népességmozgásban bekövetkező mélyreható változások ellenére a délvidéki/vajdasági magyar kisebbség hét évtized alatt sem tudott – a kisebbségi sors által kijelölt politikai, gazdasági, kulturális kényszerpályája okán nem is tudhatott – lényegileg kitörni az 1918/1920-ban[2] kijelölt társadalmi és szociális keretekből. A társadalmi, a szellemi és a vagyoni felemelkedés determináltságában mindvégig egy zárt és merev, nagyjából azonos szociális struktúrában rekedve a magyarok abszolút többsége 1921-ben és 1991-ben is az agrár- és az ipari proletariátus mélyszegény rétegéhez tartozott. Ennek ellenére 1921-hez viszonyítva a lélekszámuk 1991-re 15,2%-kal csökkent.

2 A határvonalak itt is elmosódnak, mivel az 1918 novemberétől a trianoni békeszerződés 1921. július 31-én történt becikkelyezéséig terjedő időszakig az antanthatalmak által megszállt délvidéki magyar területek (is) a nemzetközi jog értelmében a magyar állam részét képezték. Mindezt egyébként az 1918. november 13-án megkötött belgrádi konvenció 17. pontja is deklarálta, amely a szövetséges haderők által megszállt területeken a közigazgatást a magyar állam kezén hagyta. Az más kérdés, hogy az azt aláíró szerb fél nem tartotta be, s szinte azonnal hozzákezdett a magyar közigazgatás, az állami intézményrendszer felszámolásához, ezzel készhelyzetet teremtve a Párizs környéki tárgyalásokon.

II. NEMZETKÖZI- ÉS BELPOLITIKAI KÜLÖNBSÉGEK, PÁRHUZAMOK

A nagyhatalmi küzdőtéren 1921-ben és 1991-ben merőben ellentétes folyamatok játszódtak le. A húszas évek elején megszilárdulni látszottak a Párizs környéki békék, s előtérbe került a győztesek – elsősorban Franciaország – érdekeinek az érvényesítése. Ennek keretében különösen a vesztes Németországot (és részben Magyarországot, Bulgáriát és Törökországot), illetve a formálódó kommunista Szovjetuniót igyekeztek elszigetelni a közép-kelet-európai térség politikai térképének a radikális átalakításával, s a nagy „nemzetállami" láncolat kialakításával a Baltikumtól az Adriáig. A nyolcvanas évek végén, a kilencvenes évek elején azonban alapjaiban rendült meg a versailles-i diktátumokat megerősítő, Németország esetében egyenesen tovább szigorított 1947-es párizsi békével létrejött, a hidegháborúval pedig kiteljesedő új világrend. Ezzel összefüggésben és párhuzamosan, az erejét visszanyerő Németország érdekei mentén meginduló – elsősorban a történelmi múlt konfliktusai, valamint a belső társadalmi és szociális feszültségek által indukált – felbomlási folyamat vezetett Európa politikai térképének újbóli, radikális átalakulásához, a közép-kelet-európai kisállami rendszer kiépüléséhez – a Szovjetunió, Csehszlovákia és Jugoszlávia felbomlásához. A Balkánon pedig óhatatlanul is előtérbe kerültek, majd egyre inkább felerősödtek az első délszláv állam formálódásakor is elemi erővel kirobbanó viták, történelmi sérelmek.

A szerb politikai elit a kétségtelenül meglévő, s a délszláv népek jelentős hányadára komoly hatást gyakorló integratív jugoszlavizmus ideológiája ellenére 1918-ban, de később is a területi nyereségeket lényegében a háborút a győztesek oldalán befejező Szerbia területi kiteljesedéseként élte meg. Csakhogy ez a győzelem nem a szerb állam gazdasági és hadi potenciáljának volt köszönhető; Bulgária hadba lépése után, 1915 második felében Szerbia lényegileg összeomlott, s területe a központi hatalmak megszállása alá került. A hadi események innentől kezdve tehát tőle függetlenül, elsősorban a nagyhatalmi küzdőtéren zajlottak, s csak az események és a körülmények szerencsés egybeesésének és alakulásának köszönhetően fordult meg a balkáni ország helyzete.

A szerb politika a valós, ugyanakkor nem reális, s nem önerőből kivívott győzelmi mámor összefüggésében kísérelte meg a formálódó első délszláv állam egészére a szerb szupremácia és dominancia kiterjesztését. Ehhez képest a lényegében a Stjepan Radić befolyása alatt álló, idővel pedig egyenesen nagyhorvát ambíciókat dédelgető horvát politikai elit az 1918-ban megindult szerb törekvéseket szinte azonnal, már 1920-ban, az alkotmányozás kérdésénél a horvát nemzeti kiteljesedés ellenében alkalmazott permanens szerb agresszió eredményeként értékelte. Ezek a konfliktusok aztán konstans belpolitikai válságot okoztak az ország 1941-es széteséséig.

Az első délszláv állam létrejöttekor és fennállása során keletkezett sérelmek, kiegészülve a második világháborúban lezajlott polgárháború érzelmileg is túlfűtött negatív emlékeivel, a csetnik, az usztasa és a partizán múlt eltérő értelmezésével, illetve megítélésével, a berlini fal leomlásakor és a közép-kelet-európai átalakulás-

kor az egyre inkább kulminálódó belső társadalmi és szociális feszültségek mellett addig nem látott energiával törtek a felszínre, s vezettek végül az ország felbomlásához.

A második Jugoszláviában az 1988 és 1991 közötti időszak a belpolitikai krízis kulminálódásának, majd a véres polgárháború kirobbanásának a periódusa volt. Csak a legjelentősebb eseményekre utalnék: 1988. október 6-a a joghurtforradalom, 1989. június 28-a Milošević rigómezei beszédének, 1990. július 1-je pedig a Szerbia alkotmányáról szóló népszavazásnak napja, amely jogilag is felszámolta Vajdaság és Koszovó autonómiáját, s végül 1991 júliusában megtörtént Szlovénia és Horvátország kiválása, megkezdődött a polgárháború.

Azt is látni kell, hogy az 1920 és 1929 közti parlamentáris időszakban, majd az 1990-ben formálódó jugoszláv többpártrendszerben a valós támogatottsággal, súllyal bíró politikai pártok szinte kivétel nélkül alapjaiban nem program-, hanem elsősorban nemzeti pártok voltak, s hatókörük egy-egy nemzettel volt azonos.

Akárcsak a két világháború között, úgy a nyolcvanas évek második felétől a jugoszláviai belpolitikai élet meghatározó eleme volt a centralizmus és a föderalizmus küzdelme, a szerb hatalmi elit dominanciája, a szerbek vezető szerepe a politikai, a közigazgatási szférában és a hadseregben. Mindkét korszak jellemzője volt a szemben álló felek közötti politikai intolerancia fokozatos erősödése, az erő és a nyers erőszak politikájának a fokozatos előtérbe helyeződése.

A magyar kisebbség, amely a trianoni békeszerződés után már csak eltérő etnikai eredete miatt is idegen organizmusként ékelődött be a délszláv államok testébe, mindkét időszakban a szerb–horvát konfliktusok ütközőzónájában perifériku szerepet játszva mégis a céltáblára került, a pártpolitikai élet ilyen jellegű alakulására reagálva az 1920-as, de az 1990-es években szintén a nemzeti alapú szerveződés útjára lépett, s annak fókuszába kisebbségi ügyeinek és sérelmeinek képviseletét helyezte.

Térjünk ki röviden Magyarország külpolitikai helyzetére is. Az 1921. április 14-én alakult Bethlen-kormány lényegében az első világháborús területi veszteséggel, az őszirózsás forradalom, majd a Tanácsköztársaság hagyatékával, a maradék ország politikai megosztottságával, az összeomlás következtében kialakult társadalmi és szociális feszültségekkel volt kénytelen szembesülni (VINAVER 1971, A. SAJTI 2004: 24–27, BÁRDI 2004b: 86–100, HORNYÁK 2004, ROMSICS 2005: 235–239). Erejét lekötötte a megmaradt ország gazdasági és politikai konszolidációja és talpra állítása, s az ellenséges országokkal való bekerítettség állapotában, a háborús vereség következményeként járó külpolitikai elszigeteltségből való kitörés kezdetben lassan és nehézkesen haladt. Ilyen adott körülmények között a magyar külpolitika érdekérvényesítő helyzete és szerepe a kisebbségi magyarok irányába, beleértve a délszláv államba került magyarokat is, kezdetben rendkívül szűk mozgástérrel bírt.

1990-ben a demokratikusan megválasztott Antall-kormány a rendszerváltoztatás nehézségeivel, a társadalmi átalakulás és a gazdaság átalakításának a problémáival, az ezzel járó feszültségekkel és érdekellentétekkel, az ország politikai megosztottságával volt kénytelen szembesülni. Külpolitikailag pedig az éppen akkor

leomló és átalakuló világrend kihívásaival, az esetleges területi újrarendezéstől tartó szomszédok erősödő gyanakvásával – ezzel összefüggésben pedig a román, a szlovák, a szerb, később részben az ukrán nacionalizmus térnyerésének tényét kellett tudomásul vennie.

Annak ellenére, hogy az ország nagyhatalmi megítélése és ezzel együtt a befolyása merőben eltérő és összehasonlíthatatlanul jobb volt, mint az első világháborút követő időszakban, a külpolitikai – a szomszédok erősödő, sőt erőszakos nacionalizmusával szembesülő magyar kisebbségekkel kapcsolatos – mozgástér, különösen a nyílt polgárháború állapotába sodródó, idővel gyakorlatilag a szerb rezsim túszává váló vajdasági magyarság esetében, akárcsak az 1920-as években, úgy az 1990-es jugoszláviai/szerbiai rendszerváltást követő időszakban is meglehetősen szűk, a végletekig determinált volt (BÁRDI 2004b: 131–146, SÁRINGER 2015, JESZENKSZKY 2016).

III. KISEBBSÉGSZERVEZÉSI DILEMMÁK

1918 előtt Bács-Bodrog és Torontál vármegyékben, mint a történelmi magyar állam közigazgatási egységeiben a magyarok természetszerűen az uralkodó, államalkotó nemzetet képviselték. Mindez 1918 novemberében a frontok és a Monarchia összeomlásával egyik napról a másikra megváltozott. Az először kisebbségi sorba került magyarság politikai szerveződését a bizalmatlansági légkörön túl adminisztrációs nehézségek, az állampolgári jogok tényleges megszerzésének elhúzódása is nehezítette.[3] Elsősorban ez volt az oka annak, hogy a magyarok végül csak 1922 szeptemberében kezdhették meg – heves támadások és ellenkezések mellett – politikai szervezkedésüket.

Teljesen más volt a helyzet a nyolcvanas évek végén, a kilencvenes évek elején. 1974 és 1988 között a jugoszláviai, a szerbiai és a vajdasági alkotmány értelmében a magyarok államalkotó nemzetiségnek számítottak, s mindez – elvileg – széleskörű jogegyenlőséget, valamint részarányos helyeket biztosított az államigazgatás struktúráiban is (MIRNICS 1999: 117–156, HORNYÁK 2008: 250–255).

A valóságban mindez inkább a kirakat- és a látszatpolitika része volt, mintsem a valódi és teljes jogegyenlőség időszaka. Az ugyan kétségtelen, hogy a húszas évekkel ellentétben ebben a periódusban létezett egy szűk magyar politikai elit, amely a második jugoszláv államban, s a Vajdaságban is bírt némi korlátozott politikai befolyással, azonban a lényegi kisebbségi, illetve nemzetiségi kérdésekben a vajdasági magyarság önálló mozgástere gyakorlatilag a nullával volt egyenlő.

A valóságban mindez nem egy organikus, alulról építkező, valós tömegtámogatottsággal bíró erő és befolyás volt, hanem kizárólag a vertikálisan szerveződő politikai egypártrendszer következménye. A magyar politikai elit tagjai kizárólag

3 Az SZHSZ Királyság fennhatósága alá került magyarok az új állam állampolgársági kötelékébe az optálási jog lejárta után, 1922. január 26-át követően léphettek be.

a Kommunista Szövetség tagjaiból, a jugoszlavizmus ideológiáját ilyen vagy olyan mértékben magukévá tevők és vallók köréből, az állampárt kizárólagos diszkréciós jóváhagyásával és engedélyezésével kerültek ki.

Ebben a légkörben és politikai helyzetben a nemzetiségi hovatartozás a valóságban tehát nem volt, nem lehetett több mint a látszatdemokrácia és a kirakatpolitika része. Önálló gondolatokra, valós politikai érdekérvényesítésre esély sem volt; a valódi etnikai önszerveződés szigorúan tilos volt, nem létezett szólás- és vallásszabadság sem, a magyar kisebbség tényleges problémáit feszegetőkkel, azokat esetleg szóvá tevőkkel pedig a rendszer kíméletlenül leszámolt. Itt és most utaljunk csak azokra a közismert történésekre, mint a *Symposion*-, a Mirnics-, a Vicei-ügyek (BÁRDI 2004a: 251–274, BÁRDI 2004b: 115).

A politikai felemásságok és ellentmondások ellenére ez az időszak mindent összevetve azért mégiscsak összehasonlíthatatlanul kedvezőbb gazdasági, kulturális és intézményi légkört, s egyben létbiztonságot jelentett a vajdasági magyar kisebbségnek a húszas évek totális tagadásához képest, ráadásul a kimondatlanul is ismert játékszabályok és tabutémák, ha úgy tetszik az aczéli TTT (tiltott, tűrt, támogatott) kultúrpolitika egyfajta jugoszláviai magyar kisebbségi adaptációjának a betartása mellett szerteágazó magyar kulturális intézményrendszer működött, s minden hiányossága ellenére biztosított volt az anyanyelvű oktatás is.

Ezt a felemás jóléti állapotot törték aztán derékba az 1988-ban felgyorsuló országos politikai folyamatok (VÉKÁS é.n.), a délszláv nacionalizmusok kiéleződései, amelyek a kilencvenes évek elejére a gyakorlatba is visszahozták a szerb közéletben a húszas évek heves és sovén retorikai kliséit, a magyar kisebbség egykori megítélésének újratematizálását és a médiában a széles tömegekhez eljutó ezzel kapcsolatos kommunikációs paneleket.

A kisebbségi magyar politikai önszerveződés iszapos talajára lépőknek azonban nemcsak a külső hatásokkal, az ezekből származó nehézségekkel, hanem a magyar közösségen belül meglévő, nem egy esetben áthidalhatatlannak tűnő problémákkal is szembesülniük kellett.

A Magyar Párt szervezésénél szinte azonnal jelentkeztek az 1918 előtti világ sérelmei – a függetlenségi és a munkapárti ellentétek, az őszirózsás forradalom és a Tanácsköztársaság eltérő megítélése, az októbrista emigráció szerepe és a zsidókérdés, s mindebből kifolyólag az Újvidék–Szabadka ellentét. Hasonló problémák jelentkeztek aztán a nyolcvanas évek végén, a kilencvenes évek elején is: a(z egykori) kommunista párttagok és a pártonkívüliek kimondatlan, sokszor tabunak tartott, ezért napjainkban is még teljesen rekonstruálatlan személyi ellentétei, s a már több évtizedes múltra visszatekintő Újvidék–Szabadka közötti konfliktus, rivalizálás. Tegyük hozzá: a két város magyar értelmiségi elitje közti szellemi, ideológiai és személyi konfrontációk az idők folyamán teljesen más síkokon mozogtak. A két világháború között a Fáth Ferenc apátplébános köré tömörülő újvidéki értelmiség a *Délbácska* napilappal alapvetően a hivatalos magyar politikai kurzus támogatója, sőt, egyes ideológiai kérdésekben hozzá képest is jobbra hajló konzervatív szárnya volt, mely dühödt és heves harcot folytatott a szabadkai *Bácsmegyei Napló*t kiadó

Minerva nyomda tulajdonosa, a zsidó származású, liberális politikai nézeteket valló Fenyves Ferenc körével, amelynek befolyása volt a Magyar Párt ideológiai, politikai irányára is. Ezek a konfliktusok aztán az 1925-ös választások előtt a végletekig kulminálódtak, amikor a külső ráhatások miatt is meggyengült Magyar Párt gyakorlatilag három, egymással heves belharcot vívó frakcióra szakadt.

1945-öt követően az új jugoszláviai kommunista hatalom Újvidéken állította fel azt a magyar intézményrendszert – *Magyar Szó* (1945), Forum Könyvkiadó Intézet (1957), Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék (1959) –, amelynek kulcsszerepe volt a jugoszláviai magyar kisebbség kultúrpolitikájának a formálásában. A fent említett két városban élő magyar – elsősorban irodalmi – elitek közti ellentétek 1945 után alapvetően a kultúrpolitika mezsgyéjén bontakoztak ki, de kétségtelenül politikai, ideológiai töltettel is bírtak, s bizonyos értelemben még napjainkban is éreztetik utóhatásukat (MIRNICS 2001, VAJDA 2006, VAJDA 2007). Ezek az ellentétek azonban sok síkon mozogtak, mára már sokszor átláthatatlan átfedések soraival voltak tarkítva, s akárcsak a húszas években – példának okáért Profuma Béla, az 1918 előtti utolsó újvidéki magyar polgármester jelöltségét 1925-ben éppen a *Délbácskához* közel álló körök buktatták meg „liberális elhajlás" vádjával (Bácsmegyei Napló 1924: 2) –, úgy ekkor sem lehetett kizárólag a lakóhely szerinti állapotra levetíteni.

Ilyen előzményekkel, a belső ellentmondások és viták terhével a Magyar Párt megalakításának a gondolata hosszas egyeztetések után, 1921. január 17-én vetődött fel (A. SAJTI 2004: 34), azt követően, hogy a magyarok megkapták az állampolgári jogokat, s a párt végül 1922. szeptember 17-én Zentán alakult meg (DÉVAVÁRI 2016: 99). Ezen első politikai szerveződés centrumai Szabadkán, Nagybecskereken, Zomborban és Zentán voltak. A párt elnöke Sántha György szabadkai orvos lett, társelnökök (alelnökök) Várady Imre nagybecskereki, Gráber Lászó pancsovai és Falcione Árpád zombori ügyvédek, az ügyvezető elnök pedig Nagy Ödön szabadkai ügyvéd volt.

A VMDK megalakítása 1989. december 18-án merült fel először nyilvánosan, s végül 1990. március 31-én Doroszlón alakult meg (MIRNICS 2001). Elnöke a jogász Ágoston András lett, alelnökei Hódi Sándor pszichológus és az újságíró Vékás János.

Láthatjuk, a Magyar Párt vezetői a jogászok, ügyvédek, orvosok és középbirtokosok soraiból kerültek ki, s a VMDK-nál szintén értelmiségi túlsúly mutatható ki – itt is a jogászok, ügyvédek, írók, értelmiségiek vállaltak vezető szerepet, ugyanakkor, míg a Magyar Pártban igyekeztek a területiség elvét leképezni, addig a VMDK-ban jelentős többletteret és ezzel együtt információs befolyást szerzett a dél-bácskai szárny.

IV. A SZERB POLITIKAI ELIT VISZONYULÁSA

A magyarság politikai szervezkedésére a szerb politikai elit mindkét korban szinte azonosan reagált. 1922-ben a demokraták és a kormányzó radikálisok az egymás-

sal vívott belpolitikai harcaik ellenére a magyar kérdésben egyaránt elutasítóak voltak. Azaz mindkét párt hevesen ellenezte az önálló magyar politikai szervezkedést, fő céljuk a magyar tömegeknek a szerb pártokba történő beterelése, azok engedelmes szavazóbázisává tétele volt. Ebben a koncepcióban a radikálisok, mint a legjelentősebb szerb politikai párt, határozott sikereket értek el: a Radikális Párt magyar tagozataiba 1922 és 1925 között hol erőszakkal, hol ráhatással, hol hitegetéssel, de tömegével tagosodtak be a magyarok.

Hét évtizeddel később, azaz a kilencvenes években, ha más formában ugyan, de lényegi elemeit tekintve megismételte magát a történelem. Ekkoriban a VMDK megalakulásának a hírét a szerb politikai elit ugyanolyan ingerülten fogadta, mint Pašić és Pribičević köre a húszas években. Arra is voltak kísérletek, hogy a magyarokat a regnáló Szerbiai Szocialista Párt felé kanalizálják, azonban a húszas évekkel ellentétben ekkor nem sikerült a magyarok széles tömegeit beterelni a kormánypártba, sem annak engedelmes szavazógépezetévé tenni.

Míg a két világháború időszakában a magyarság politikai megosztottságát a Radikális Párt magyar tagozataival sikerült tartósítani, addig a miloševići éra ilyen kísérletei, a szocialistákhoz és az állambiztonsági szervekhez köthető „magyar" ellenpárt, a Josip Molnar vezetése alatt álló Magyarok Hazájukért, Szerbiáért, Jugoszláviáért Egyesület esetében teljes kudarcot vallott.

A Magyar Pártot a hatóságok 1924. május 3-án hivatalosan is betiltották (Politika 1924: 2, Pravda 1924: 1, Vreme 1924: 1). A párt működésének újbóli megkezdését 1924. szeptember 9-én lényegében annak köszönhette, hogy a belpolitikai porondon a centralizmus és a föderáció, sőt a horvát függetlenségi törekvésekkel kapcsolatban kulminálódó szerb–horvát, illetve a szerb–szerb összecsapások következményeként átmenetileg megbukott a Pašić vezette kabinet. Ráadásul a Demokrata Párt is két részre szakadt – azt elhagyta a Pribičević nevével fémjelzett jobboldali, radikális szárny, s egy rövid, átmeneti periódusban a kisebbségekkel toleráns politikát folytató Ljubomir Davidović töltötte be a miniszterelnöki tisztséget.

Bár a VMDK-t hivatalosan sosem tiltották be, 1990 és 1994 között a szerb politikai élet szélsőségesei többször is követelték azt. A hasonlóságokhoz tartozik aztán a pszichológiai hadviseléshez is sorolható, politikai indíttatású letartóztatások sora, amelyeket a szerb hatalom mindkét korszakban alkalmazott a magyar érdekérvényesítő szervezetben szerepet vállalók ellen. Ilyen volt 1923 áprilisában Gráber László, Nagy Ödön, majd közvetlenül a választások előtt, 1925 januárjában többek között Sántha György, Deák Leó és Fischer Jákó letartóztatása, melynek során Nagy Ödönt másodszor is börtönbe vetették (Bácsmegyei Napló 1925a: 3, Bácsmegyei Napló 1925b: 1). 1991-ben pedig az ismertebb nevek közül Csorba Béla került erre a sorsra – hivatalosan a katonai behívó átvételének megtagadása miatt (VÉKÁS é.n.).

A félhivatalosan intézményesített pszichológiai és verbális terror ugyancsak mindkét korszak kísérőjelensége volt. 1922-től a Demokrata Párthoz köthető szabadcsapat, a Dobroslav Jevđević későbbi csetnikvezér irányítása alatt álló ORJUNA és a Radikális Párt égisze alatt működő rohamosztag, a SRNAO a korszakban rend-

szeresen verbális és fizikai támadásokat intézett a magyarok ellen (DÉVAVÁRI 2017: 147–170).

Ezek az események megismétlődtek a kilencvenes években is: 1991-ben Milan Paroški fegyveres tábort hozott létre a Tisza mentén, az Arkan vezetése alatt álló szerb szabadcsapatok Szabadkán vonultak fel, s akárcsak 1922–1925 között, úgy a kilencvenes években is többször sorozatlövés érte a magyarok házait, leverték, átfestették a magyar cégfeliratokat, vagy éppenséggel a szabadkai templomok ellen intéztek támadást (VÉKÁS é.n.).

Közös vonásai tehát e két korszaknak a magyar intézményrendszer elleni fellépés, a leépítésére tett kísérletek, a magyar kisebbség tagjainak az államhoz köthető szférákban való ellehetetlenítése, a magyar nyelv használatának törvényi szűkítése, illetve a magyar nyelvű oktatás erőteljes leépítésére tett erőfeszítések. Ez utóbbi kapcsán csak utalni szeretnénk Pribičević oktatási miniszternek az oktatáspolitikai rendeleteire, amelyekkel a húszas évek közepére gyakorlatilag felszámolta a teljes magyar iskolarendszert, illetve az 1992 márciusában a magyar nyelvű középiskolai rendszer totális felszámolását elfogadó parlamenti határozatra (VÉKÁS é.n.), melyet végül nemzetközi nyomásra Milošević kénytelen volt köztársasági elnökként megvétózni, s így nem került be a jogrendbe.

Végezetül hadd említsük meg azt is, hogy a szerb politikai elit mindkét periódusban sikeresen meg is valósította a térség etnikai arányainak a megbontását.

V. AZ MP ÉS A VMDK PROGRAMJA, VÁLASZTÁSI EREDMÉNYEK

A Magyar Párt magát társadalmi, felekezeti hovatartozástól függetlenül minden magyar egyetlen képviselőjeként határozta meg (A. SAJTI 2004: 44–47, DÉVAVÁRI 2016: 117–118, 139–143). A VMDK öndefiníciója lényegében nem tért el ettől, önmagát a polgárok önkéntes társulásán alapuló független szellemi-politikai mozgalomként definiálta, amely a vajdasági magyarok kollektív érdekeit volt hivatott képviselni.[4]

Hasonlóságot mutat az is, hogy míg a Magyar Párt programjában hangsúlyos tézisként szerepelt a kisebbségvédelmi szerződés és az alkotmányban biztosított jogok betartásának a követelése, addig a VMDK mindezt a nemzeti egyenrangúság sürgetésével nyomatékosította.

Mind az MP, mind a VMDK programjában megfigyelhető a választási körzetekkel, illetve a közigazgatási egységekkel kapcsolatos állásfoglalás. A Magyar Párt a választási körzetek és a választói jognak a kisebbségekre nézve hátrányos rendelkezéseinek a módosítását sürgette, a VMDK pedig az 1991. április 21-ei szabadkai kongresszusán határozatban utasította el a szerbiai körzetesítési politikát (MIRNICS 2001).

4 *A VMDK programja.* A programot a VMDK tanácsának a megbízásából összeállította: Hódi Sándor. Ada, 1991 márciusa.

Hasonló volt a két pártnak az oktatással kapcsolatos koncepciója is. A Magyar Párt és a VMDK is külön foglalkozott az anyanyelvű oktatás fontosságával, s mindkét programban megtalálható a magyar felsőoktatási intézményekkel kapcsolatos álláspont is.

A gazdasági kérdéseknél szintén számos átfedés mutatható ki. A Magyar Párt a gazdasági szervezkedés szabadságát, a Vajdaságra hátrányos adórendszer megváltoztatását, az agrárreform intézkedéseinek a korrigálását követelte. A VMDK pedig a programjában a hatékony gazdaságról és a korszerű mezőgazdaságról értekezett.

Látható, hogy az idők távlata ellenére a két pártprogram számos hasonlóságot mutat, a lényegi különbség azonban az, hogy míg a VMDK programja egyenesen a kisebbségi önkormányzati rendszer kiépítésére fókuszál, addig ilyennel a Magyar Pártnál nem találkozhatunk. Bár hét évtizeddel előbb, az előkészítő munkálatok során a Magyar Párt gondolkodói is mérlegelték az autonómiával kapcsolatos álláspontokat, sőt a pártprogramba az autonóm közigazgatási kerület követelése kapcsán be is emelték a Stojan Protić által beterjesztett alkotmánytervezet decentralizációs javaslatát (igaz, a vajdaságival kapcsolatosakat, elvégre az adott korban egy esetleges magyar autonómia gondolata nem merülhetett fel), azonban a valóságban ehhez sosem sikerült elnyerni a kormányzó szerb politikai elit támogatását.

Végezetül vizsgáljuk meg, vessük össze a Magyar Párt és a VMDK maximális országos, tartományi[5] és községi választási eredményeit. A Magyar Párt a megalakulását követő, 1923. márciusi, az első országos parlamenti választásokat a választói névjegyzékek körüli anomáliák és visszaélések miatt végül bojkottálta (A. SAJTI 2004: 47, DÉVAVÁRI 2016: 147–159). Az 1925-ös választásokon a párt a külső támadások és a belső frakcióharcok miatt katasztrofális vereséget szenvedett, s mindössze 11 059 szavazatot szerzett, s nem került be a parlamentbe (A. SAJTI 2004: 51). Az áttörést aztán az 1927. januári tartományi választások hozták meg: a Magyar Párt a radikálisokkal kötött paktumnak köszönhetően hat-hat helyet szerzett a Bácskai, illetve a Belgrádi Tartományi Gyűlésen. (A Tisza mente kivételével ekkor a Bácska a Bácskai Tartományhoz tartozott, a Bánát a Tisza menti területekkel a Belgrádi Tartományhoz.)

Az 1927. szeptemberi parlamenti választásokon – ismét a radikálisok listáján – előbb két mandátummal sikerült bejutni a parlamentbe, később egy radikális képviselői hely megüresedése következtében egy harmadik helyet is sikerült megszerezni. Streliczky Dénes, Várady Imre és Nagy Ödön azonban nem fejthetett ki önálló tevékenységet és politikát, mivel a választási paktum értelmében a Radikális Párt Klubján belül voltak kénytelenek tevékenykedni (A. SAJTI 2004: 69–71).

A Magyar Párt első, saját erőből megvalósított sikerét az 1927. novemberi községi választásokon érte el. A párt ezeken már önállóan vett részt, s összesen 532 helyet sikerült megszereznie. Szabadkán a száz képviselői helyből tizennégyet,

5 A két korszak tekintetében ez az összevetés persze hipotetikus, mivel – ahogyan arra a főszövegben is utalni fogok – teljesen eltérő volt az ország közigazgatási berendezkedése.

Zentán a nyolcvan képviselői helyből ötvenötöt, Adán pedig a helyi képviselőtestület összes helyét a Magyar Párt szerezte meg (A. SAJTI 2004: 74).

A VMDK a Magyar Párttól eltérően 1990-ben és 1992-ben is önállóan indult a választásokon. Az 1990-es köztársasági megmérettetésen 132 726 szavazattal nyolc mandátumot szerzett. Az 1992-es szövetségi választásokon 106 831 szavazattal három képviselői helyhez jutott, az akkori önkormányzati választásokon pedig mintegy háromszáz tanácsnoki helyet szerzett. Az ugyanabban az évben lezajlott köztársasági választásokon 140 825 szavazattal kilenc képviselőt delegálhatott Belgrádba, míg a tartományi választások eredményeként tizenhetet a vajdasági parlamentbe (MIRNICS 2001).

Jelezzük: a két korszak választási rendszere alapjaiban tért el, így a végkövetkeztetést természetszerűleg fenntartásokkal kell fogadnunk, már csak azért is, mert a Magyar Párt esetében nem mérhető a parlamenti szavazatok valós száma. Ettől függetlenül érdemes a Magyar Párt 1927-es és a VMDK 1992-es maximális eredményeit a képviselői mandátumok számával összehasonlítani.

A Magyar Pártnak a SZHSZ Királyság parlamentjében három mandátuma volt, a VMDK-nak pedig a Szövetségi Parlamentben szintén három képviselője. (Azonban a VMDK igazi sikere, mint azt fentebb láthattuk, az 1992-es szerbiai választásokon elért kilenc mandátum volt.)

A Magyar Párt 1927-ben a Bácskai és a Belgrádi Tartományi Parlamentbe hathat, vagyis összesen tizenkét képviselőt küldhetett, a VMDK 1992-ben az újvidéki Tartományi Parlamentbe tizenhetet. A Magyar Pártnak 1927-ben 532 önkormányzati képviselője volt, míg a VMDK-nak 1992-ben háromszáz.

Ezekből az adatokból látható, hogy a parlamenti és a tartományi képviselők száma – a választási rendszerek közti eltérések ellenére – a két periódusban nagyjából megegyezett.

Megfigyelhető: annak ellenére, hogy a magyar etnikum száma a két vizsgált időszak között 61 295 fővel csökkent, s 1945-öt követően Vajdaság etnikai struktúrája lényegi átalakuláson ment keresztül, a magyarok politikai súlya mindkét időszakban nagyjából azonos volt. Ehhez kétségtelenül az is hozzájárult, hogy míg az 1920-as évek választásain a magyar etnikum nagy részénél obstruálták a választójog megadását, addig az 1990-et követő időszakban ilyen egyértelmű jogfosztásra nem került sor. Az is tény, hogy míg a húszas évek elején a helyi választásokat leszámítva a tartományi és az országos politika porondjára alapvetően a radikálisokkal kötött alkuk révén kerültek magyarok a törvényhozás testületeibe, addig az 1990-et követő időszakban ezek az eredmények önerőből megvalósított képviselői helyeket jelentettek.

ÖSSZEGZÉS

1918 novemberétől a trianoni békeszerződés jogi életbelépéséig, tehát az 1921. július 31-ig terjedő provizórium időszakában a délvidéki magyarság először szembesült

mindazokkal a tőle független, ugyanakkor az életminőségét megváltoztató és meghatározó folyamatokkal (a közigazgatás átalakítása, a magyar köztisztviselők tömeges elbocsátása, a magyar iskolarendszer leépítése, az agrárreform igazságtalanságai, a koncepciós- és kémperek sorai, a nyers erőszak különböző esetei), amelyek az elkövetkező évtizedekben is determinálták a mozgásterét; államalkotó etnikumból legjobb esetben is megtűrt kisebbséggé lett.

Már ebben a periódusban kibontakoztak azon intézkedéssorozatok, amelyek a két világháború közötti, majd az 1988–1991-es időszaktól jellemezték a szerb politikai elitnek a magyar kisebbségi kérdéshez való hozzáállását.

A fentiekből láthattuk, hogy az eltérő korok, az időközben eltelt hosszú évtizedek ellenére a szerb politikai elit a magyar kérdéshez szinte ugyanúgy állt hozzá, s megdöbbentően azonos technikákkal igyekezett a kisebbségi magyarok politikai, de egyben kulturális és gazdasági érdekérvényesítő szerepét minimalizálni, ellehetetleníteni.

A magyar közösség ugyanis mindkét korszakban egyfajta idegen organizmusként ékelődött be a többségi szláv nemzetek – elsősorban a szerb–horvát etnikumközi és egyben politikai – konfliktusaiba. Ennek ellenére, vagy éppen ezért, mellékhadszíntérként is kiemelt figyelmet kapott a magyar közösség ellen irányuló tettleges, verbális és nem egy esetben jogi erőszak.

A magyar iskolarendszer leépítése, sőt felszámolása, az önálló magyar politikai szerveződés ellehetetlenítése, a verbális és a nonverbális erőszak, a pszichológiai hadviselés, valamint a magyarok által lakott területek etnikai struktúrájának megbontására tett kísérletek egyértelműen kimutatható jellemzői az 1920-as, de az 1990-es éveknek is.

A magyar politikai szerveződések programjaiban is számos átfedés és hasonlatosság mutatható ki, s mindkét időszakban hasonlóan alakult az általuk megszerzett mandátumok száma az országos, illetve tartományi törvényhozó testületekben.

Annak ellenére, hogy 1945-öt követően a magyar kisebbség majdnem négy évtizedig látszólagos nyugalomban, kulturális és gazdasági értelemben pedig felemás, de mindenképpen prosperáló időszakot tudott maga mögött, társadalmi struktúrájának egészében érdemi változást, előrelépést nem tudott elérni – az mindvégig megmaradt egy zárt, többnyire merev, a 19. században kialakult rendszerben és keretben.

Bár a két világháború közötti magyar agrárproletár- és zsellérréteg az 1990-es évek elejére megfeleződött, lényegi strukturális változás, átalakulás mégsem történt, mivel ez a számszerűen is kimutatható tömeg alapvetően az iparban helyezkedett el, ennélfogva anyagi, műveltségi és társadalmi predesztinációja tekintetében alapvetően nem tudott kitörni eredeti társadalmi struktúrájából és közegéből.

FORRÁSOK

Az első magyar vadlista – A Délbácska megalakitotta a „Lukácsok pártját" – Pleszkovics Lukácstól Vukov Lukácson keresztül Slezák Rezsőig, *Bácsmegyei Napló*, 1924. november 27. 2.

Pred skorim rešenjem krize – Kombinacije opozicije o izlalu iz krize – Vladine naredbe protiv mađarski političkih organizacija – Očekuje se slične mere i protiv nemaca, *Vreme*, 1924. május 5. 1.

Govori se o koncentracionoj vladi – Vlada protiv Mađara, *Politika*, 1924. május 4. 2.

Kriza se razvija na sastavu radne vlade – Juče je razvoj krize pokazao da Pašičev zahtev o izborima ispada iz svake kombinacije – Vlada je zabranila mađarski zbor u V. Bečkereku... *Pravda*, 1924. május 4. 1.

Letartóztatták a magyar párt suboticai vezetőit – A Hirlap egyik elbocsátott alkalmazottjának följelentése alapján indult meg az eljárás, *Bácsmegyei Napló*, 1925. január 6. 3.

A magyar párt vezetői ellen a rendőrség befejezte a nyomozást – Tizenhárom gyanusitottat már szabadlábra helyeztek – A magyar párt elnökségének letartóztatott tagjait szerdán kisérik át az ügyészséghez, *Bácsmegyei Napló*, 1925. január 7. 1.

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

A. SAJTI Enikő 2004. *Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918–1947.* Napvilág Kiadó, Budapest.

A. SAJTI Enikő 2010. *Bűntudat és győztes félény. Magyarok a Délvidéken 1918–1947.* SZTE – TDI, Szeged.

BADIS Róbert 2008. A vajdasági magyar népesség társadalmi szerkezete két népszámlálás tükrében. *Regio*, 4. 102–154.

BÁRDI Nándor 2004a. Összezárkózás és szétfejlődés. Kísérlet a magyar kisebbségek történetének periodizációjára. In FEDINEC Csilla (szerk.): *Nemzet a társadalomban.* TLA, Budapest, 251–274. URL: http://bardi.adatbank.transindex.ro/belso.php?k=19&p=4488. (Letöltés ideje: 2018. január 29.)

BÁRDI Nándor 2004b. *Tény és való. A budapesti kormányzatok és a határon túli magyarság kapcsolattörténete.* Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 86–100.

BIACSI Antal 1994. *Kis délvidéki monográfia.* Életjel Könyvek, Szabadka.

CSORBA Béla 2017. „Mikor kezdtem nagy vízen utazni..." Vajdasági magyarok kivándorlása Észak- és Dél-Amerikába a trianoni döntést követő években. In CSORBA Béla: *Kérdések és látleletek. Esszék, glosszák, talált tárgyak Trianontól errefelé.* Forum Könyvkiadó, Újvidék, 27–46.

CSUKA János 1995. *A délvidéki magyarság története 1918–1945.* Püski, Budapest.

DÉVAVÁRI Zoltán 2016. „Elindult a birnámi erdő…" Kivándorlás a Délvidékről 1923–1925. In *VERITAS Évkönyv 2016,* Veritas Történetkutató Intézet, Budapest, 147–166.

DÉVAVÁRI, Zoltán 2017. Violence as the Weapon of Political Parties. The Operation of ORJUNA and SRNAO in Vojvodina (1922–1924.). *Istraživanja, Journal of Historical Researches.* 28. 147–170.

ĐERE, Zoltan 2004. Skica promena etničkog sastava stanovništva na tlu današnje Vojdovine 1526–1910. godine. *Istraživanja, Journal of Historical Researches.* 15. 105–123.

HÓDI Sándor (szerk.) 1991. *A VMDK programja.* Ada.

HORNYÁK Árpád 2004. *Magyar–jugoszláv diplomáciai kapcsolatok 1918–1927.* Forum Könyvkiadó, Újvidék.

HORNYÁK Árpád 2008. A jugoszláviai külön út kisebbségpolitikai következményei. Magyarok a horvát, szerb és szlovén tagköztársaságban. A vajdasági autonómia és a magyarok 1945–1989. In BÁRDI Nándor – FEDINEC Csilla – SZARKA László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században.* Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 250–255.

JESZENKSZY Géza 2016. *Kísérlet a trianoni trauma orvoslására. Magyarország szomszédsági politikája a rendszerváltás éveiben.* Osiris Kiadó, Budapest.

MÁK Ferenc 2013. *Magyarok a Vajdaságban 1918–1945. Kronológia.* VMMI, Zenta.

MÁK Ferenc 2013. *Vesztegzár. Jugoszlávia és utódállamai – Szerbia, Horvátország és Szlovénia – magyarságának sorstörténetéből.* Méry Ratio, Somorja – Budapest.

MESAROŠ, Šandor 1981. *Položaj mađara u Vojvodini 1918–1929.* Filozofski fakultet u Novom Sadu – Institut za istoriju, Novi Sad.

MESAROŠ, Šandor 1989. *Mađari u Vojvodini 1929–1941.* Filozofski fakultet u Novom Sadu – Institut za istoriju, Novi Sad.

MIRNICS Károly 1999. A vajdasági magyarok politikai önszerveződése és a magyar politikai pártok egymás közötti harca a VMDK megalakulásától 1996-ig. *Regio,* 2. 117–156.

MIRNICS Károly 2000. Demográfiai jellemzők, társadalmi mutatók. In GÁBRITYNÉ MOLNÁR Irén – MIRNICS Zsuzsa (szerk.): *Vajdasági Marasztaló.* Magyarságkutató Tudományos Társaság, Szabadka, 23–52.

MIRNICS Károly 2001. *A délvidéki politikai és értelmiségi elit múltja 1945 és 1989 között. Jugoszláv–szerb politikai háttéreseményekkel.* URL: http://www.mtt.org.rs/publikaciok/tanulmanyok/MirnicsKdelvidekielit2001.pdf (Letöltés ideje: 2018. január 29.)

ROMSICS Ignác 2005. *Magyarország története a XX. században.* Osiris Kiadó, Budapest.

SÁRINGER János 2015. *Iratok az Antall-kormány külpolitikájához és diplomáciájához (1990. május–1990. december).* I. kötet, Veritas Történetkutató Intézet, Budapest.

TÁTRAI Patrik – KOCSIS Károly – GÁBRITY MOLNÁR Irén – TAKÁCS Zoltán 2013. A Vajdaságot érintő migráció és annak történeti előzményei. *Tér és Társadalom/Space and Society*, 2. 35–54. URL: http://adatbank.transindex.ro/inchtm.php?kod=56 (Letöltés ideje: 2017.február 1.)

VAJDA Gábor 2006. *Remény a megfélemlítettségben. A délvidéki magyarság eszme- és irodalomtörténete (1945–1972).* Magyarságkutató Tudományos Társaság, Szabadka.

VAJDA Gábor 2007. *Az autonómia illúziója. A délvidéki magyarság eszme- és irodalomtörténete (1972–1989).* Magyarságkutató Tudományos Társaság, Szabadka.

VÉKÁS János 2011. *Magyarok a Vajdaságban 1944–1954. Kronológia.* VMMI, Zenta.

VÉKÁS János 2012. *Magyarok a Vajdaságban 1955–1959. Kronológia.* VMMI, Zenta.

VÉKÁS János 2013. *Magyarok a Vajdaságban 1960–1964. Kronológia.* VMMI, Zenta.

VÉKÁS János é.n. *Jugoszlávia 1989–1999. Kronológia.* URL: http://adatbank.transindex.ro/inchtm.php?kod=56 (Letöltés ideje: 2017. február 1.)

VINAVER, Vuk 1971. *Jugoslavija i Mađarska 1918–1933.* Institut za savremenu istoriju, Beograd.

5. Rögeszmélet – Erőszak és lokalitás Csorba Béla politikai gondolkodásában

Kocsis Árpád

A mai közvélemény önmagának hazudik, mert fájdalmas elismernie, hogy más korszakok nemesebbek, nagylelkűbbek, merészebbek és eredményesebbek voltak, mint a jelenkor. Nemcsak azt nem hiszi ez a közvélemény, hogy jöhet bármi jobb, hanem azt se, hogy valaha volt, lehetett vagy (legalább) lehetett volna bármi jobb az akkori mizériánál. A jelenkori gondolattalanság nem butaság. Pusztán reménytelenség. Az első eset a modernség kezdete óta, hogy a kapitalizmus teljesen betölti a láthatárt, rajta kívül nem észlelhető semmi, minden alternatívát visszagyömöszölnek az utópia bugyrába. Az, ami egykor a morális világ jobbik fele volt, erő és terv, az ma szubkultúrák enklávéiban vegetál – bár távoli inspirációként ott gomolyog múzeumok és könyvesboltok és színháztermek levegőjében.

Tamás Gáspár Miklós: *Bibó*

I. BEVEZETŐ

Ahogyan a vajdasági magyarság esetében is lehetetlen arra törekednünk, hogy egyetlen leírásba tömörítsük „lényegtermelésként az azonosság formáit" (LOSONCZ 2017a: 85), s közben beszámoljunk azokról az eltérésekről is, amelyek megkülönböztetik ennek a közösségnek az identitását a környező, hasonló történelmi és társadalmi változásokon átesett közösségekétől – ugyanígy Csorba Béla munkássága sem egységesíthető. Erőmön fölül állna, s a dolgozat terjedelmi korlátait is túlfeszítené, ha egyszerre kívánnám tárgyalni Csorba költészetét, helytörténeti munkáinak sokaságát, műbírálatait, amelyek az elmúlt negyven évben születtek, ha szólnék azokról az írásairól, amelyekben a nyelvhelyességről és a nyelvhasználatról értekezik, valamint felsorakoztatnám mindazokat az irodalmárokat, filozófusokat, történészeket és eszmetörténészeket, akik hatással voltak Csorba munkásságára. Ugyanakkor ez a hatalmas munka – ha majd egyszer megvalósul – termékenynek bizonyulna. Csorba sokszólamú, sok műfajú munkásságában számos az összekötő elem: a sajtó romló nyelvezetén töprengő Csorbában (CSORBA 1981a, CSORBA 1995: 50–58) felismerhetjük a közösségi embert, aki aggódik a közbeszéd állapota miatt; verseiben társadalmi problémákat is feszeget; recenzióinak, konfe-

renciabeszámolóinak témái is árulkodnak arról, hogy milyen eszmei kérdések foglalkoztatják; helytörténeti munkái (CSORBA 2017a, CSORBA 2017b: 10–71) pedig már önmagukban megerősíthetnek bennünket abban, hogy Csorba mélyen elkötelezett a lokalitás iránt.

Amikor tehát redukcióval fogok élni, s csupán Csorba politikai gondolkodásáról szólok, a szükségszerűség is vezet. De nem csupán az. Meglátásom szerint azzal, hogy Csorba politikai gondolkodását felvázoljuk, az összekötő elemek okán Csorba teljességgel el nem különíthető, de műfajilag és stilárisan nagyon is különböző munkáinak egészére is rálátásunk nyílik.

Ugyanakkor látni fogjuk, hogy Csorba politikai gondolkodása sem egységesíthető. Ha csupán azokra az elemekre fókuszálnánk, amelyek változtak az idők folyamán – s amely módosulások fő eredőjét a társadalmi-történelmi változásokban azonosíthatjuk –, tévútra kerülnénk. Az a benyomásunk támadna, hogy Csorba teljességgel elfordult egyes, korábban meghatározó nézeteitől. Ha pedig mindenképpen egységet kívánnánk teremteni a politikai gondolkodásában, elvesztenénk azokat a sajátosságokat, amelyek egyes polemikus hangvételű írásaiban jutnak kifejezésre. Szintézisre törekszem tehát azáltal, hogy az elkülönülő elemekben is az egységet kutatom csakúgy, mint ahogyan a különbségeket azokban a témákban, amelyekhez Csorba évtizedeken keresztül újra és újra visszatért. Ebből következőleg a kutatásom főbb kérdései így határozhatók meg: Melyek azok a témák, amelyek évtizedeken keresztül megjelennek Csorba publicisztikájában? Milyen okokból történhetett, hogy egyes politikai kérdésekre az idők során más előjelű válaszokat adott? Írásaiban és nyilatkozataiban választ találunk-e arra, hogy önmaga politikai pályáján lát-e változásokat vagy sem?

A következőkben áttekintem Csorba Béla politikai és gondolkodói pályájának meghatározó állomásait. Különös jelentőséget fognak nyerni a Sinkó Ervinhez kötődő reflexiói, amelyek taglalása során eljutunk az erőszak problémájához. Meggyőződésem, hogy Csorba politikai útját ez a kérdés lényegében határozta meg. Az erőszak, s különösen a forradalmi erőszak elméleti problémája mellett szólok az *Új Symposion*ban, a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közösségében (VMDK), később pedig a Vajdasági Magyar Demokrata Pártban (VMDP) kifejtett tevékenységéről, a békemozgalmakban betöltött szerepéről és a vajdasági autonómiáról szóló nézeteiről. Az utóbb felsoroltak már határozottan oda vezetnek, hogy Csorba politikai megfontolásainak lokális aspektusaival foglalkozzam. A *Rögeszmélet* címet (amely Csorba második verseskötetének a címe), amely önmagában jelentést generáló szóösszetétel, s az elemei egységbe foglalva többet jelentenek, mint külön-külön, ennek a kettősségnek – az elvont fogalmi probléma és a helyi cselekvés lehetőségének az egymás mellé állítása miatt választottam.

II. POLITIKA AZ *ÚJ SYMPOSION*BAN

> Ne mondják, hogy nem mondtam semmi újat; új az anyag elrendezése; a labdajátékosok is ugyanazzal a labdával játszanak, csak éppen az egyik jobban helyezi, mint a másik.
> Blaise Pascal: *Gondolatok*

Csorba Béla az *Új Symposion* folyóirat harmadik generációjának tagjaként „a rendszer kissé újbalos, kissé anarchista kritikusaként" (CSORBA 2017d: 48) indul. Bölcsészhallgatóként kerül a folyóirat közelébe – gyakorta megjelenik az újvidéki Ifjúsági Tribün rendezvényein, vitaestjein, amely ekkor Darko Hohnjecnek, az intézmény vezetőjének köszönhetően „egy ideig még sikerrel fenn tudta tartani azt a szabad szellemi nyitottságot, amit elődjétől, Végel Lászlótól örökölt" (CSORBA 2017d: 47), s amely szellemi légkör számos embert vonzott az *Új Symposion*ból is. „Az Ifjúsági Tribün volt a fiatal nemzedék újvidéki centruma, írók, alternatív filmesek, képzőművészek napi táborhelye" (THOMKA 2017: 39). Az 1968-as belgrádi diáktüntetések után a hatalom fokozott gyanúval kezelte az ifjúsági szervezeteket és a kritikus hangú folyóiratok szerkesztőségeit. Csorba érzékelte a generációt különösen fenyegető veszélyt: „egyre dermesztőbb szelek fújtak a politikában, egymást érték a leszámolások liberálisokkal, klerikálisokkal, nacionalistákkal, újbaloldaliakkal, a feketehullámosnak tartott filmesekkel, egyszóval mindenkivel" (CSORBA 2017d: 47). Egy ideig „visszavonult", Temerinben tanított, alapítója lett a temerini Helytörténeti Múzeumnak és a helyi Művelődési Körnek, amelyből később kinőtte magát a Temerini Alkotóműhely és Képzőművészeti Tábor (TAKT). Az *Új Symposion* szerkesztőségébe 1976-ban került, s mivel úgy látta, hogy „a csapból is költők folynak" (CSORBA 2017d: 47), társadalomtudományi folyóiratok szemlézésébe fogott. Az érdeklődésének irányultsága visszahatott a költészetére is. Erre első kritikusai is felfigyeltek, megjegyezve, hogy „[a *Rögeszmélet*-kötet verseinek] legjellegzetesebb nyelvi síkjai [...] az intellektuális, filozófiai, illetve a naturalista, népies, szociográfiai, ideológiai, publicisztikai lexikális rétegek" (THOMKA 1990: 234). A versek „*couleur locale*"-ja „a *couleur locale*-nak az éles bírálata" (THOMKA 1990: 234), amelyekben „a politika *natura naturans*-szá módosul a helyi színek és az életrajzi mozzanatok e kavalkádjában, meghatározó közeggé válik, amely ott kísért a hömpölygő kultúrtörténeti adalékokban is" (LOSONCZ 1990: 83).

Minek köszönhető, hogy a társadalmi kérdések taglalása, a politika hangsúlyossá válik nemcsak Csorba költészetében és társadalomtudományi értekezéseiben, publicisztikáiban, hanem általában véve a *Symposion* úgynevezett „harmadik generációjának" (LOSONCZ 1990, CSORBA 2017d) a körében? Nem elégséges ezt csupán azzal magyarázni, hogy értelmiségiek fokozott politikai kritikával válaszoltak az 1968-os diáktüntetéseket követő retorziókra – érdemes megvizsgálnunk a kérdést

a *Symposion* első (Tolnai Ottó, Domonkos István, Bányai János és mások) és a második (Danyi Magdolna, Böndör Pál és mások) generációjának az avantgárddal kapcsolatos nézeteivel összehasonlítva is. Hiszen például a párizsi Magyar Műhely az 1968-as diák- és munkástüntetéseket követően, noha szintén avantgárd folyóiratról volt szó, továbbra is apolitikus maradt. Ez azzal magyarázható, hogy „az 1960–1970-es évek avantgárdja felemás jelenség volt. Budapesten, Újvidéken és Méliusz személyében Bukarestben a baloldaliság különböző változataihoz kötődött, amely a nyugati baloldali terrorizmussal való rokonszenvezéstől egészen az uralmon levő kommunista pártok elfogadásáig terjedt, különböző anarchista beállítottságokat mutatott – sok variánsa volt" (TAKÁTS 2017: 82). Az *Új Symposion*ban sajátos folyamatok játszódtak le. A 70-es években induló harmadik generációnak ki kellett találnia önmagát, hiszen az előző generációk szerkesztéspolitikája, poétikai eljárásai folytathatatlannak bizonyultak a számára. A folyóirat második generációja elvesztette azokat a kritikai potenciálokat, amelyek az első generációnak még adottak voltak, s náluk a poétikus nyelv teherbírása került érdeklődésük középpontjába. A harmadik generációnak viszont „nem volt követhető az első nemzedék avantgárd magatartásából fakadó hadiállapot-lírája sem, amelynek igazi talaja a hatvanas évek messianisztikus légkörének utópikusan kisarkított cselekvéstana volt – amely mintegy állandó készenlétet és mozgósítást jelentett –, de nem nyújtott magatartásmintát a második nemzedéknek a hallgatás és a beszéd határmezsgyéjén egyensúlyozó poézise sem. A második nemzedéknek már szembe kellett néznie azzal a ténnyel, hogy az előző nemzedék nyugtalanító destrukcióját elnyelte a hagyomány ideologikus elsajátítása, felőrölte az irodalmi technológia gépezete. Megszűnt ilyeténképp az őseredetien symposionista érzékenység kisugárzása, kimerült radikalizmusának éthosza. [...] A harmadik nemzedék költői számára azonban mindez már nem tűnt folytathatónak, légüres térben érezték magukat, elveszettnek tűnt az a hagyomány, amelyre támaszkodhattak volna: szembekerültek a kihívással" (LOSONCZ 1990: 81). A kihívásra pedig a harmadik generáció tagjai (Sziveri János, Csorba, Balázs Attila és mások) azzal válaszoltak, hogy az érdeklődésükben egyszerre jelentek meg a „helyi színeket" meghatározó társadalompolitikai kérdések és az új kifejezési formákkal való kísérletezések: „Mi magunk voltunk a *couleur locale*, csak sokkal drasztikusabban, mint ahogyan azt Szentelekyék és későbbi követőik elképzelték. Mi voltunk a tagadás tagadásának a tagadása: a »hasadás a tudaton«, ahogy Jancsi [Sziveri János] írta" (CSORBA 2017d: 48).

Csorba 1981-ben Sinkó-díjban részesült, s a díj kapcsán vele készült interjúban mind a költészetének társadalmi meghatározottságáról, mind pedig a vajdasági magyar irodalompolitikáról, a jugoszláviai kultúrpolitikáról szólt. Ebben az interjúban beszélt először Sinkó Ervinről, akivel kapcsolatos viszonya a dolgozatunk egyik meghatározó pontja, így itt hosszabban fogunk idézni Csorbától. „Ha az ember az irodalommal, amelyet művel, megpróbál a saját kis partikuláris problémáin túlemelkedni, akkor óhatatlanul is a társadalmi lét legkülönfélébb problémáiba ütközik. [...] Nemcsak vajdasági sajátosság az, hogy a hetvenes évek egy sereg utópisztikus álomból józanították ki a gondolkodó értelmiségieket.

A marxizmus Lukács György által előrelátott reneszánsza elmaradt, de válságba jutottak a modern polgári eszmeáramlatok is, kivétel nélkül. S mindez párhuzamosan a gazdasági-társadalmi válságokkal, világszerte. [...] Ki kell már mondanunk, mert nincs miért szégyellnünk, hogy a hatvanas évek korszerű jugoszláviai magyar irodalmának szemléletét, döntő módon, ha nem is kizárólagosan, a különféle neomarxista iskolák befolyásolták, beleértve ezek közé a jugoszláviai marxizmust is. A jugoszláviai magyar irodalom újjászületésének, felfutásának a modern marxista gondolat volt az egyik hajtómotorja. Innen a Sinkó iránti szimpátia. Mert eszmei »vérrokonok«. Manapság viszont a nagy kijózanodások állapotát éljük, a kompromisszumokét. Ezt nevezte valaki szellemi másnaposságnak" (CSORBA 1981b: 163–165). Az interjúban Csorba számos példát hozott arra, hogy a vajdasági magyar irodalom hanyatlik, a szellemi élet csak pislákol. Csorba nem adott választ arra, hogy szerinte miért maradt el a „marxizmus reneszánsza", s hogy a polgári eszmeáramlatok (liberalizmus, szociáldemokrácia s í.t.) miért kerültek válságba. Csorba felismerte a változást, amely a válság révén jutott kifejezésre, s amely nyomán mind a marxizmus, mind a polgári eszmeáramlatok veszítettek a súlyukból. A fent említett Lukács György reflektált a változásokra, s így többek között a klasszikus liberalizmust kiszorító ordoliberalizmussal foglalkozott. Lukács „már az ötvenes években pontosan érzékeli, hogy a liberalizmus mélyenszántó változásnak rendelődik alá: több, mint merő tünet, hogy *Az ész trónfosztásá*ban egyenesen »felújított liberalizmusról« beszél" (LOSONCZ – LOSONCZ 2016 : 169). Az az eszmeirányzat, a neoliberalizmus, amely mintegy a második világháború után született jóléti társadalmakra adott válaszként jelent meg, évtizedes formálódás után a hetvenes évek végétől vált megkerülhetetlenné.

Csorba nyilatkozatának másik jellegzetessége, hogy Sinkót a vajdasági magyar irodalom egyik hajtómotorjaként nevezte meg. Sinkónak nemcsak az *Új Symposion* megalapításában volt „meghatározó" (CSORBA 2017d) szerepe, de akadémiai tagsága révén (VÉKÁS 2010) az újvidéki Magyar Tanszék létrehozásában is, ahol az *Új Symposion* szerkesztőinek és munkatársainak többsége tanult. A későbbiekben, amikor Csorba Sinkóhoz való viszonyulását részletesebben tárgyalom, látni fogjuk, hogy a nyolcvanas évek után Csorbának a Sinkó második világháború utáni szerepéről vallott nézetei lényegesen megváltoztak.

Csorba balsejtelmű nyilatkozata a vajdasági magyar irodalom hányódásával kapcsolatban (CSORBA 1981b: 163–165) hamarosan beigazolódott. 1983-ban ő is azok közt volt (ekkor már szerkesztőbizottsági tagként), akiket politikai okokból eltávolítottak a folyóiratból.

A Vajdasági Szocialista Ifjúsági Szövetség Tartományi Választmányának Elnöksége 1983. május 9-ei határozata alapján megvonta a bizalmat Sziveri János felelős- és főszerkesztőtől, mivel az *Új Symposion* szerkesztői néhány olyan „szembeötlő" hibát is elkövettek, amelyeknek szándékossága felől az Elnökségnek nem lehetett kétsége, s amely mulasztások mögött „a szerkesztőségi tagok zöme eszmei érzéketlensége és eszmei éretlensége" (CSORBA – VÉKÁS 1994: 81) állt. A határozatnak számos előzménye volt. 1981-ben Balázs Attila novellái miatt érte támadás

a folyóiratot a *Hét Nap* részéről, amely „pornográfnak" minősítette Balázs *Közjáték Irmával* című novelláját (CSORBA – VÉKÁS 1994: 34). Pár hónappal később Fenyvesi Ottó versei miatt a Forum vezérigazgatója leállíttatta a folyóirat nyomtatását (CSORBA – VÉKÁS 1994: 35). 1982-ben az Eörsi István által készített kétrészes Lukács György-interjú második része cenzúrázva és késleltetve jelent meg (CSORBA – VÉKÁS 1994: 35). Mák Ferencet, aki a *Magyar Szó* munkatársa volt, több alkalommal is inzultus érte a napilap kiadói részéről az *Új Symposion*ban megjelenő írásai miatt (CSORBA – VÉKÁS 1994: 35–36). Radics Viktória színikritikája és Tolnai Ottó verse számos helyről kapott bírálatot, Csorba Béla *Előre, pennabajnokok!* című írását pedig Erdélyi Károly, a *Magyar Szó* főszerkesztője a Szerbiai Kommunista Szövetség Központi Bizottságának hetedik ülésén nyilvánosan bírálta annak eszmeisége miatt (CSORBA – VÉKÁS 1994: 36).

Csorba tevékeny szerepet játszott majdnem valamennyi polémiában. Balázs Attila védelmére kelt, amikor a szövegeinek esztétikai értékét hangsúlyozta (CSORBA 1995: 11), a szerkesztőségi ülésen a Lukács-interjú kapcsán figyelmeztetett, hogy azt már egy másik újvidéki folyóirat, a *Letopis* teljes terjedelmében, s problémák nélkül megjelentette szerb nyelven (CSORBA – VÉKÁS 1994: 47). A Tartományi Választmány Elnökségének határozata után Csorba visszavonta a szándékát, hogy az *Új Symposion* szerkesztőségében lévő kéziratait megjelentessék, sikertelenül indult az üresen maradt főszerkesztői posztért, majd pedig több társával együtt évekig „bojkottálta" a lapot (CSORBA – VÉKÁS 1994: 84–116, CSORBA 1995: 71).

Meggyőződésem, hogy Csorba politikai nézeteire az *Új Symposion* „meghurcolása" nagy befolyással bírt. A folyóirat számos olyan írását közölte, amelyekben azokkal a témákkal foglalkozott, amelyek a kilencvenes években visszaköszöntek. Az *Új Symposion* közölte a Bibó István munkásságával foglalkozó írásait, Sinkóról szóló rövid esszéjét vagy a *Juhfarknyi konzervativizmus* című írását, amelyben az akkor konzervatív nézeteket valló Tamás Gáspár Miklóst bírálta, s megjósolta a filozófus második politikai fordulatát (CSORBA 1995: 79–80). A szakmai kötődésen kívül pedig még erősebb volt az a kötelék, amely a szerkesztőség tagjaihoz, s főként Sziveri Jánoshoz fűzte. Csorba több írásában is utalt rá, hogy mindazok, akik szerepet játszottak Sziveri meghurcolásában, felelősek voltak a költő korai haláláért (CSORBA 1995: 25, CSORBA 2003). A főszerkesztő leváltása egy generáció kibontakozási lehetőségének a meghiúsítását jelentette. „Mi [...] egy addigra már feledésbe merült radikalizmussal kezdtünk hozzá a különféle tabuk döntögetéséhez, és igen gyorsan a hatalmi-politikai pornográfia bástyái alatt találtuk magunkat" (CSORBA 2017d: 52). Vagy ahogyan Losoncz Alpár megfogalmazta: „Megégetett a *Symposion*-történet, mint mindenkit, szétesett az, amit építeni kezdtünk, szétroncsolták fölépítő erőnket..." (LOSONCZ 2017b: 100).

Csorba öt évvel később kísérletet tett arra, hogy az eltávolított szerkesztőséget rehabilitálja. A Vajdasági Íróegyesület elnökségének címzett levelében 1988 októberében így fogalmazott: „[...] ha figyelembe vesszük az egész országban tapasztalható megromlott légkört, a különféle euforikus nacionalista törekvéseket és kitöréseket, kész csodának kell tartanunk, hogy a jugoszláviai magyarság meg-

őrizte emberi és nemzeti méltóságát, s nem alakult ki körében semmiféle szervezett nacionalizmus. Ne legyünk azonban túlságosan derűlátóak, ha a felvázolt problémákat [a magyar szellemi élet gettósodása, az 1975. évi iskolareform ódiuma] továbbra is megoldatlanul hagyjuk, illetve ha a bürokratikus politikai voluntarizmus korábbi módszereit alkalmazzuk. Nyílt, bátor, elfogulatlan és tisztességes eszmecserére van szükség ezekben a kérdésekben. Azt hiszem, velem együtt igazat adtok Ady Endrének, aki szerint nem jövőtlen az a nemzet, amely internacionalista luxusokat enged meg magának. Ezekre a kölcsönös »internacionalista luxusokra« lenne most szükség valamennyiünk számára, talán jobban, mint bármikor" (CSORBA 1995: 20–21). Csorba az *Új Symposion* ügyének újravizsgálási kezdeményezését arra alapozta, hogy a folyóirat szerkesztősége a szellemi és a politikai gettóba szorítás ellen emelte fel a szavát, éppen az ellen a folyamat ellen, amely a szerkesztőség leváltásához vezetett. Egy évvel később hasonló kezdeményezéssel élt a veszélybe került kisebbségekkel kapcsolatban, amelyet az Ifjúsági Tribünön és az újvidéki Bölcsészettudományi Karon vita követett. Ezekben a vitákban már formálódtak egy új kisebbségpolitika körvonalai. A viták után néhány nappal, 1989. december 17-én Ágoston András, a VMDK leendő elnöke tíz társával átadta a Szocialista Szövetség Tartományi Választmányának a mozgalom megalapítására vonatkozó kezdeményezést (LOSONCZ – TÓTH 2018). Csorba Béla a szervezet alapító tagja, kisvártatva pedig a VMDK Temerini Körzeti Szervezetének az elnöke lett.

Az *Új Symposion* szerkesztőségének felszámolása után tíz évvel, 1993-ban szamizdatként, majd 1994-ben bővített kiadásban megjelent *A kultúrtanti visszavág* című kötet előszavában Csorba Béla és szerzőtársa, Vékás János így értelmezte az úgynevezett „Sziveri-nemzedék" eltávolítását a lapból: „A fiatalokkal szembeni hatalmi leszámolás módszere nem új keletű. Pluralista értékrend, és főként szabad, független intézményrendszer hiányában a nemzedéki harc szükségszerűen újratermeli a politikai hatalommal szembeni permanens oppozíciós törekvéseket. Az 1950-es úgynevezett »áprilisi hidasok«, a 60-as évek *Symposion*ja, majd az 1983-ban kiebrudalt Sziveri-féle nemzedék ellen indított ideológiai és politikai hadjárat során megfogalmazott vádak és az alkalmazott módszerek ugyanarra a célra irányultak: lehetetlenné tenni minden csoportos (nemzedéki) affirmációt, ezzel párhuzamosan és ennek érdekében viszont egyengetni az egyéni érvényesülés, s a hatalom különféle köreibe történő beintegrálódás folyamatát. Ezzel a stratégiával kisebb megrázkódtatásokat leszámítva, lényegében negyven éven át kezelni lehetett a vajdasági magyar irodalmat, sőt, az irodalmárok, az irodalmi élet és a sajtó kitüntetett szerepénél fogva a magyar kisebbség teljes szellemi és közéletét" (CSORBA – VÉKÁS 1994: 1). Az *Új Symposion* ekkorra már megszűnt létezni, szellemiségét a veszprémi *Ex Symposion*, valamint az Újvidéken, később pedig Szabadkán szerkesztett *Symposion* vitte tovább. Az *Új Symposion* egykori szerkesztői és munkatársai közül sokan emigrálni kényszerültek a katonai mozgósítások elől.

III. AZ ERŐSZAK AKARÁSA

> Az emberiség fogalmának megszületésével az elmúlt, a jelen és a bekövetkező események megszűnnek elszigetelt és rapszodikus kalandokként szerepelni az öntudatban, a történelmi folyamat összefüggő mozzanataiként jelennek meg, egyetlen, egymásról nem tudó és mégis közös erőfeszítés cselekményeiként. Megszületik az ótestamentumi prófétai optimizmus, mely életek és halálok, győzelmek és vereségek addig vak és szeszélyes egymásutánjában, fejlődést, tervszerűséget, értelmet és célt akar felfedezni. Az emberiség fogalmával a történelem és az ember az idő egy addig nem sejtett távlatában jelenik meg.
>
> Sinkó Ervin: *Don Quijote útjai*

Csorba Béla politikai gondolkodásában két központi téma van, amelyek idestova közel negyven éve kísérik az útján. Az egyik a lokális cselekvés praxisa, amellyel a későbbiekben foglalkozunk. A másik téma pedig Sinkó Ervin eszmei hagyatéka.

De miért éppen Sinkó? Hiszen a *(z Új) Symposion* első nemzedékének esetében könnyebben megmagyarázhatjuk a szimpátia okát. Az első generáció számos tagja Sinkó tanítványa volt, „az előadásaiból áradó izzó szubjektivitás, a világirodalommal való intenzív kapcsolata" (LOSONCZ 2012: 1) megragadta a hallgatóságát, s a *(z Új) Symposion* nemzetköziségében. Csorba – mint már láttuk – az 1980-as évek elején az irodalomteremtőt, a vajdasági magyar irodalom hajtómotorját ünnepelte Sinkóban.

Kétségtelen, hogy a mai napig van valami különösen izgalmas Sinkó életútjában, amely Csorbát is foglalkoztatta. Nem lehet Sinkót egyszerűen elhelyezni a csalódott kommunisták táborába, akiket így aszerint lehetne osztályozni, hogy kinek hány csalódás és milyen mélységű kiábrándulás kellett ahhoz, hogy szakítson a kommunizmussal. Hiszen nyomban megjegyezhetjük, hogy a második világháború után a mindig kétkedő Sinkó méltatta a titói rendszert. „Az olvasó ezért felkapja a fejét, amikor az erőszakot (is) gyakorló titói gépezetet hol explicite, hol implicite dicséretben részesíti, és apologetikus hangot üt meg, vagy amikor ideológiai szólamokat szajkózva kioktató hangon szólal meg" (LOSONCZ 2012: 11). Ám a titói rendszer affirmálásának mélyén mégiscsak az a kívánság fejeződött ki, hogy Sinkó levesse magáról az idegenség köpenyét, s hogy a számos csalódás után feloldódjék az otthonosban. Még akkor is, ha ez az otthonosság nem kevés erőszak árán született meg. Sinkó huszonöt éven keresztül kereste az otthonosságot, azt a biztos közeget, amit utoljára tizenhat évesen a szabadkai szociáldemokrata munkásotthonban tapasztalt meg. S amely biztos közeget, amelyből „a világot testvérek országává lehet tenni" (SINKÓ 1983: 52), egy pillanat alatt veszítette el 1914 nyarán, amikor kiderült, hogy a német szociáldemokraták – elpártolva a békétől, a proletariátus érdekével szembemenve – megszavazták a hadi hiteleket. A *Szemben a bíróval* című esszéjében erre az 1914-es nyárra így emlékszik vissza: „[...] és velük [a szabadkai

szociáldemokrata munkásotthon közösségével] együtt hittem, hogy a nemzetközi szociáldemokrácia le fogja rombolni az országhatárokat, a kaszárnyákból múzeumokat és iskolákat fogunk csinálni, és hogy mi, egyedül mi, szociáldemokraták fogjuk megvalósítani a próféták legmerészebb álmait, testvérek országává tenni a világot. Gyönyörű volt – és akkor elkövetkezett 1914 július hónapja. Tizenhat éves voltam akkor" (SINKÓ 1983: 52). Az első világháború okozta megrázkódtatás és csalódása a szociáldemokráciában Sinkót a messianizmus, a próféták hitének reményteljes beteljesedésétől az individualista krisztianizmus (és Ady Endre költészete) felé terelte. „Az egész 20 millió lakost számláló Magyarországon ő [Ady] volt az egyetlen ember, aki hű maradt magához, aki az emberség, a szépség és a hazafiság nevében mindenkinek félreérthetetlenül vétót kiáltott, aki a háború négy és fél esztendején keresztül megmaradt a kétségbeesett, hűséges és hősies vétója mellett" (SINKÓ 1977: 56).

Ez „az eszmei változás mindig is sokkal közelebb állt hozzám" (CSORBA 2017c), mondja Csorba, mint Sinkó forradalmi messianizmusa. Sinkó a Tanácsköztársaság idején a forradalom mellé szegődött, Kecskemét katonai parancsnoka lett, s megakadályozta, hogy a forradalmi törvényszék halálos ítéletet hozzon jómódú polgárok és parasztok ellen (SINKÓ 1977: 74–77). Azonban hamarosan újabb csalódás következett, a Tanácsköztársaság megbukott, kezdetét vette a fehérterror. Sinkó a Tanácsköztársaság bukása után, előbb Bécsben, később Párizsban bujkálva, szembesülve a fasizmus megerősödésével ismét elfogadta a forradalmi erőszak szükségszerűségét. Sinkó a fasizmusban nem a polgári demokrácia eltévelyedését látta, hanem a kapitalizmus legagresszívebb kifejeződését (SINKÓ 1977). A forradalmi erőszak kérdése erkölcsi kérdéssé vált nála. A kor meghatározta kérdésről volt szó, hiszen „Sinkó etikai érzékenysége nem úgy pattant ki, mint Pallasz Athéné Zeusz fejéből [...]. A moralizáció tehát az akaraton kívüli jelenségként jött létre" (LOSONCZ 2012: 3).

A forradalmi erőszak kérdését fogalmi szigorral Lukács György bontotta ki az 1918 és 1920 közt írott esszéiben, mindenekelőtt a *Taktika és etiká*ban, valamint *A bolsevizmus mint erkölcsi probléma* című írásában, amelyek keletkezésekor már a kommunizmust képviselte, amihez nem „megtért", mivel „valami olyasvalamit választott, amiben egyszerre van jelen a kételynek és az esély latolgatásának módszertani követelménye. Tudva, hogy választása intellektuális kockázattal is jár, és sikere a történelem empíriájától is függő" (MESTERHÁZI 1987: 24). Az utóbbiban Lukács a következőképpen foglalja össze a morális kételyt, amelyet a bolsevizmus hatalomra kerülése okozott: „A morális probléma felvethetősége tehát azon fordul meg, vajon a demokrácia a szocializmusnak csak taktikájához tartozik-e (mint harci eszköz arra az időre, amíg kisebbségben, amíg az elnyomó osztályok jogba foglalt és jogtalan terrorja ellen küzd), vagy pedig olyan integráns része, amelyet nem lehet belőle kihagyni, mielőtt összes erkölcsi és világnézeti következményei tisztázva nem lennének. Mert ez utóbbi esetben minden felelősségérzettel bíró és tudatos szocialista számára súlyos erkölcsi probléma a demokrácia elvével való szakítás" (LUKÁCS 1971: 12).

Sinkó (aki az erőszak kérdésének végiggondolásában Lukács leghűbb tanítványa maradt) a morális kérdésre, hogy vállalható-e az erőszak a fasizmus elleni küzdelemben, igenlő választ adott. Ebből az igenlésből következett *Szemben a bíróval* című esszéjének híres utolsó pár sora: „A proletárforradalom a kapitalizmus dögletes levegőjében felnőtt embereket kapja örökségbe. Minekünk nincs szükségünk hazugságra, s forradalmi írónak lenni nem azt jelenti, hogy úgy kell tennünk, mintha a forradalmat gyönyörűnek vélnénk. A forradalom céljai gyönyörűek, és a mai társadalom gyilkosabb minden társadalomnál. Mi a forradalom céljait akarjuk, s azért akarjuk mielőbb s minden konzekvenciájában a forradalmi erőszakot" (SINKÓ 1977: 90).

Csorba számára nem nyújt igazolást a bolsevik forradalmi erőszakra a történelmi kényszer (PIPES 1997). 1989-ben közölt *Vázlat egy „történetfilozófiai" dilemmáról – Sinkó ürügyén* című esszéjében különbséget tesz „elitista, erős hatalmat kiépítő forradalmak" (CSORBA 1995: 38) és alulról szerveződő forradalmak között. Míg az előbbiek föntről, erőszakkal rendelik hozzá a forradalmi célokat a kijelölt osztályokhoz, addig az utóbbiak nem „projektálják a terrort" (CSORBA 1995: 38), még ha élniük kell is vele. Csorba olvasatában Sinkó jól látta az 1919-es forradalmár kisebbség dilemmáit, de elsiklott a tekintete a forradalom ellentmondásai fölött. „Ezért követelhette például egyik legmegrázóbb önéletrajzi esszéjének *[Szemben a bíróval]* zárószavában – kissé az esszé gondolatmenetének ellentmondóan – »a minden konzekvenciájában forradalmi erőszakot«, úgy, hogy közben nemcsak a forradalom lehetségességével vagy lehetetlenségével nem vetett számot, hanem az esetleges alulról jövő forradalom tényleges alanyaival sem" (CSORBA 1995: 38). Csorba értelmezése szerint a forradalom etikai dilemmáival küszködő Sinkó rokonítható Bibó Istvánnal, aki a forradalmi erőszakot történetfilozófiai oldalról gondolta végig, ám csak rövid ideig tartó, intenzív cselekvésnek képzelte el, amely kizárja annak a lehetőségét, hogy a forradalom végtelenné és öncéllá váljék (CSORBA 1995: 38). Mivel Sinkó – Csorba értelmezése szerint – nem vette figyelembe, hogy a forradalom alulról is megszerveződhetett volna, szemtanújává kellett válnia annak, hogy „a forradalmi messianizmus bürokratikus messianizmusba váltott át, noha a végeredménnyel csupán Moszkvában ismerkedhetett meg" (CSORBA 1995: 37). Csorba itt Sinkó 1935 és 1937 közti moszkvai tartózkodására utal, amely során Sinkó szembesült a sztálini rendszer mindennapjaival (RADICS 2017). Sinkó az *Egy regény regénye*ben írta meg moszkvai tapasztalatait. A naplóregényben végigkövethető, hogy a Párizsból való szabadulás örömét (Sinkó Franciaországban külföldiként nem vállalhatott munkát, a felesége nem gyakorolhatta orvosi szakmáját) csakhamar felváltotta a csalódás. „Először lelkesíti a modern villanypóznákat építő, a korszerű technika folyományait használó közeg, a tervgazdaság, a szabványosított technika, úgy tűnik számára, hogy ott az új ember, aki odafigyel a másik rezdülésére, ott a szolidaritás, amely túlmutat a pőre érdeken, a politikai gyűlések nem a képmutatás szertartásai, a párttitkár falán mélyenszántó festmény található, a mindennapi embert a szépérzék ösztönzi [...]. Majd a jelek zavarossá válnak, és a feleszmélés mégis megszületik..." (LOSONCZ 2012: 9).

A meghatározó élmény immár az lesz, hogy az *Optimisták* német és orosz nyelvű kiadásának ügyében eljáró Sinkó elől – szó szerint – az asztal alá bújt a regény ideológiai megkérdőjelezhetetlenségében bizonytalan, a feletteseitől rettegő kiadóhivatal vezetője (SINKÓ 1988, BALOGH 2013: 156).

Csorba az erőszak kérdésével lényegében utoljára az 1999-es NATO-légibombázások idején foglalkozott. Későbbi töprengései az iraki háború kapcsán is az 1999-es események megértését célozták azáltal, hogy összehasonlította a két katonai beavatkozást. Csorbának a NATO-bombázások ideje alatt vezetett naplójában (TERNOVÁCZ 2018) tanúi lehetünk annak a vívódásnak, amely – bár a bombázások kezdetén szükségszerűnek fogadta el, hogy az uralkodó hatalom csak külső beavatkozás útján buktatható meg – látva, hogy a bombázásoknak egyre több civil áldozatuk is van, elbizonytalanodott. „Kérdés mármost, hogy vajon nem lépett-e a NATO olyan útra, amely még a katonai etika (ha egyáltalán még van ilyen) szempontjából sem védhető. Ha nap mint nap történik egy tragikus tévedés, akkor felmerül a gyanú, vajon nem leplezett szándékosságról van-e szó? Már legalább hatszáz polgári áldozata van a bombázásoknak, viszont a katonai »élő erőt« úgyszólván alig-alig bántották. Mi ez? Tehetetlenség vagy cinizmus, véletlen vagy tervszerűség?" (CSORBA 2002: 49) A NATO-légicsapások után négy évvel, immár az iraki bombázások kapcsán visszatért a kérdéshez. Úgy értelmezte az 1999-es eseményeket, hogy Milošević rezsimje háromszorosan is kiérdemelte azt, hogy a NATO hadat üzenjen Jugoszláviának: egyrészt „állapotának törvénytelenségével" (CSORBA 2009: 82–83) (vélhetőleg Csorba a választási csalásokra utal), másrészt „az állampolgárok egy csoportja ellen elkövetett népirtással" (CSORBA 2009: 83), harmadrészt pedig „a szomszédos államok fenyegetésével" (CSORBA 2009: 83–84). A kanti *Örök béke* ötödik cikkelye, mely szerint „egy állam sem avatkozhat bele erőszakosan egy másik állam alkotmányába és kormányzásába" (KANT 2007), azért volt megsérthető Jugoszlávia esetében, mert az elszakadt a „polgári-törvényes állapottól" (CSORBA 2009: 82). Ugyanez azonban Irak kapcsán nem volt bizonyítható.

Az iraki háborút követően Csorba nem foglalkozott az erőszak kérdésének elméleti aspektusaival. A későbbiekben az erőszakot – főként a vajdasági kisebbségek ellen elkövetett, 1944-től kezdődő megtorlásokról szóló tanulmányaiban – történeti kontextusban értelmezi, s nem politikafilozófiai kérdésként. Sinkó Ervin azonban továbbra is tárgya maradt írásainak. Csorba adalékokkal szolgál Sinkó kecskeméti tevékenységéhez (CSORBA 2017: 75–82), s elemzi Sinkó 1945 után betöltött szerepét a titói Jugoszláviában (CSORBA 2017: 83–97). *Sinkó, az ideológus* című esszéjében az írót elmarasztalja amiatt, hogy a titói rendszerrel kapcsolatban nem gyakorolt kritikát, sőt annak „apologétájává vált" (CSORBA 2017: 87). Noha Sinkónak kétségkívül értesülései voltak arról, hogy „a berendezkedő fiatal baloldali totalitarista állam országszerte a legkíméletlenebb terrort gyakorolja" (CSORBA 2017: 86), és az író tudhatta, hogy 1945. március 15-én a szülőfalujának (Apatinnak, amely akkor még falu volt) teljes lakosságát a gádori (Gakovo) haláltáborba vitték (CSORBA 2017: 86), mégis ünnepelte Titót. Csorba idézi Sinkónak a Magyar Tan-

széken tartott székfoglaló előadásában (1959) elhangzott köszönetnyilvánításait „a forradalom [a kommunista párt hatalomátvétele], és a Jugoszláv Szövetségi Köztársaság iránt" (CSORBA 2017: 96). A tanszékalapító „azt mondja, amit várnak tőle. Vagyis, a látszat ellenére, minden jól van. Utópia valóban épül. Látni már a szocialista jövőt is: édes és jó. S ráadásul jugoszláv" (CSORBA 2017: 96). Csorbának ebben az írásában Sinkónak az *Új Symposion*hoz fűződő kapcsolatáról expliciten nem esik szó. Ám beszél arról, hogy Sinkó a pártját fogta az ifjúságnak az úgynevezett „áprilisi *Híd*" körül kirobbant vitákban[1]. Ugyanakkor nyomban hozzáteszi, hogy Sinkó „nemcsak azért jött Újvidékre, hogy megkísérelje az öregek és a fiatalok közötti viszályt elsimítani, hanem azért is, hogy ideológiai eligazítást tartson a vajdasági magyar írók feladatairól" (CSORBA 2017: 95).

IV. A HELYI JELLEG

„Nem attól lesz valami lokálisan meghatározott (ti. »helyi jellegű«), hogy bármi szubsztanciálisan eredeti lenne azon a helyen, ahol az ember esetlegesen találja magát. A lokalitás-globalitás ellentét nem a »mi itt és ti ott« vagy a »mi itt és ők ott« konstruktivizmus-ellenes szembeállításában gondolandó el" (BAGI 2012: 25). Bagi a nem-autoritatív struktúrákat kutatja a lokalitásról elmélkedve, amelyeket szembeállít az autoritatív struktúrákkal. E kettő, az értelmezése szerint, az integritáshoz fűződő viszonyukban különbözik.

Csorba nem kívánt politikus lenni (LOSONCZ – TÓTH 2018). Hogy mégis a VMDK tagja lett, s a következő harminc évet politikusként (is) töltötte, abban az vezette elsősorban, hogy az elmúlt időszakban a vajdasági magyarság mindig krízishelyzetben volt. A joghurtforradalom után a régi vajdasági magyar politikai elit teret veszített, s lehetőség nyílt új elképzelések megnyilvánulására. A VMDK egy megüresedő helyet tölthetett be a vajdasági politikai térben. Más szóhasználattal, a VMDK megtörte a csendet. Nem véletlen, hogy a VMDK 1991-ben kiadott évkönyvének ez volt a címe: *Sokáig éltünk némaságban* (LOSONCZ 2017: 129). A VMDK-ban a megalakulásakor megjelent a lokális aspektus, hiszen a mozgalom ismert helyi közszereplők megszólítása révén szerveződött.

A VMDK, a Bagi-féle értelmezést alapul véve, az autoritatív és a nem-autoritatív struktúrák közt helyezhető el. Noha hálózatosan szerveződött, s nem pártként jelölte magát, az autoritatív jelleg (hierarchia) mégis jellemezte. Amikor a következőkben Csorba lokális cselekvéseiről adunk számot, azokat a példákat keressük, amelyekben Csorba integritása (amelyet a mozgalmon belül is élvezett)

1 Az 1950-es januári-februári *Híd* megszerkesztése után menesztették a felelős szerkesztőt, Olajos Mihályt, és a helyére B. Szabó Györgyöt nevezték ki. Az áprilisban megjelent *Híd* kritikus hangvételű írásokat közölt. A társadalmi problémákra reflektáló alkotások megjelenése nyomán jelentős vita kezdődött a vajdasági magyar irodalommal, s az irodalom szerepével kapcsolatosan. Számos írás elmarasztalta az áprilisi *Híd*-számot. Noha a *Híd*ban szereplő írók, költők, szociográfusok és kritikusok nem alkottak egységes nemzedéket, az „áprilisi hidasok" megnevezés rajtuk maradt.

egészen kifejezett volt: vagy azért, mert a VMDK egyes tagjainak véleményétől eltérő nézetének adott hangot (az 1990-es években Horvátországból és Bosznia-Hercegovinából Vajdaságba érkező menekültek megítélése, az autonómiakoncepció hangsúlyos pontjai), vagy pedig azért, mert csupán a mozgalom helyi (temerini) szervezetét érintette az adott tevékenység (a pártház elfoglalása), nem az egész mozgalmat.

Csorba Béla rendszeres résztvevő volt az 1991-es és 1992-es, vajdasági magyar kötődésű békemozgalmakon, megmozdulásokon (zentai tartalékosok lázadása, ómoravicai tüntetés). Az oromhegyesi Zitzer Club elfoglalása és a Zitzer Szellemi Köztársaság kikiáltása idején többször is ellátogatott a kényszerbehívások ellen tüntetők közé (RÁCZ 2018). Csorba mindvégig amellett foglalt állást, hogy a kényszerbesorozásoknak nem szabad engedni, a behívóparancsra nem kell felelni (CSORBA 1995: 132), politikai ellenállást kell tanúsítani a mozgósítások ellen. Csorba nem volt hajlandó a többszöri behívásnak sem engedelmeskedni, bujkálni volt kénytelen, míg 1992. február 7-én le nem tartóztatták (VÉKÁS 1998: 5). Nemzetközi nyomásra (TAMÁS 1992) csak pár nappal később engedték szabadon (BALLA 2017: 97). A szabadulása után, 1992 júliusában, néhány temerini tartalékos kereste fel Csorba Bélát, hogy a tanácsát kérjék, miként fejezhetnék ki a tiltakozásukat a kényszersorozások ellen (CSORBA 2017c). Csorba azt javasolta, hogy foglalják el a temerini pártszékházat. Erre pár nappal később került sor. Csorba mellett több mint negyven tartalékos és a VMDK néhány helyi vezetője vett részt az akcióban (CSORBA 2010). A pártszékházban végül három napon keresztül tartózkodtak. Már a következő napon rendőrök ütöttek rajtuk, ám az épület kiürítésére nem került sor: a rendőrség tehetetlenül állt az előtt, hogy Csorba a mentelmi jogára hivatkozott (az 1992. május 31-ei választások alkalmával került a Szövetségi Képviselőházba). A tiltakozásnak július 20-án az vetett véget, hogy közvetítőkön keresztül sikerült kiharcolni a tartalékosok biztonságát, s ígéretet kaptak arra is, hogy az épületfoglalókat később sem éri inzultus (CSORBA 2010, CSORBA 2017c).

A VMDK 1992-ben közölt hárompilléres autonómiatervezetének – *Memorandum a Szerb Köztársaságban élő magyarok önkormányzatáról* (HÓDI – HÓDI 1992) – kidolgozása során az a szándék érvényesült, hogy minden felmerülő igény kielégüljön (LOSONCZ – TÓTH 2018). Az egyik pillér (különleges státusú magyar területi önkormányzat, azaz: Magyar Autonóm Körzet) magyar területi autonómiát jelentett volna a magyar többségű községekben „[...] önálló törvényhozással, rendőrséggel, intézményrendszerrel és a nemzeti szimbólumok szabad használatával" (HÓDI – HÓDI 1992). S közben ne feledjük a VMDK *Memorandum*ának a helyi önkormányzatokat felállítani kívánó pillérét, amellyel a szórványban élő magyarság politikai képviseletét igyekezett volna előmozdítani; továbbá a dokumentum azon sajátos jellegét, hogy a három pillér követelése mellett nulladik lépcsőt is tartalmaz, jelesül a Vajdaság államjogi státusára vonatkozó népszavazási kezdeményezést; valamint az Otto Bauer-i és Karl Renner-i hagyományból építkező perszonális autonómia követelését sem (TAMÁS 2018). Csorba egyenesen ez

utóbbit tartotta a *Memorandum* legfontosabb vívmányának. „[...] a magyar területi autonómia *önmagában* (és az önmagában szót ismételten hangsúlyozni szeretném) [kiemelések az eredetiben] nem védene, hanem lefegyverezne bennünket. Éppen ezért [...] a vajdasági magyarság semmilyen körülmények között sem mondhat le a személyi elvű autonómiáról, a VMDK nem árulhatja el egy Tisza menti magyar területi autonómia igen kétséges önállóságáért cserébe a másik kétszázezer magyart. Nem vitás számomra ugyanakkor az sem, hogy bármilyen jó is legyen, a személyi elvű autonómia bizonyos veszélyek elhárítására elégtelen. Ilyen létező és nem légből kapott veszély például a nemzetiségi területek kizsákmányolása és a településrendezés nyomában járó etnocidium" (CSORBA 1995: 105–106). A VMDK-n belül nem gondolta mindenki úgy, hogy a *Memorandum* legfontosabb pillére a perszonális autonómia. Id. Korhecz Tamás, Csorba szerint, a nulladik pillér felvételét sürgette (LOSONCZ – TÓTH 2018), Hódi Sándor szerint az autonómia önmagában nem volt elegendő, Kasza József és Csubela Ferenc pedig egy minimalista program mellett köteleződtek el (Kasza később változtatott az álláspontján); számukra az autonómia is sok volt (LOSONCZ – TÓTH 2018). „Nekünk, dél-bácskaiaknak alapvetően három kifogásunk volt a területi modellel szemben. Az egyik gyakorlati volt, szembesültünk a demográfiai mutatókkal, és úgy láttuk, a magyar többség, ahol egyáltalán megvan, ott is meglehetősen vékony. Így pedig nem megy, hiszen a helyi szerbség mindenkor számíthatott volna Belgrád támogatására, ez ellehetetlenítette volna a magyarok hatékony föllépését, az autonómia működésképtelenné vált volna. Másrészt volt egy elvi kifogásunk, éspedig az, hogy a területi autonómia újabb, belső kisebbségeket teremtett volna, konkrétan szerb kisebbséget a magyar területen belül. Harmadrészt a területi autonómia nem lett volna megfelelő arra, hogy az egész vajdasági magyarság érdekeit képviselje, hiszen kívül esett volna a jelentős lélekszámú szórvány. Mi a perszonális autonómia modelljét általános érvényűként fogtuk fel, amit kiegészíthet a területi autonómia, de nem helyettesítheti, hiszen ez utóbbi etnikailag nem egy vegyértékű. Mások viszont a perszonális autonómiát a szórványok számára tartották volna fenn, afféle csökkent értékű önkormányzatiságként. Akik így gondolkodtak, épp a lényeget nem értették meg" (LOSONCZ – TÓTH 2018). Jegyezzük meg, hogyha a Magyar Autonóm Körzet terve a *Memorandum*ban megfogalmazott módon valósággá vált volna, akkor Temerin, ahol Csorba a VMDK helyi szervezetének az elnöke volt (s amelyet ebben az időszakban a menekültválság különösen sújtott), is kívül került volna ezen a körzeten.

Az 1990-es évek balkáni háborúi során tömegesen érkeztek menekültek a Vajdaságba. 1996 júliusáig kétszázötvenezer menekültet számoltak össze a tartományban (GÁBRITY 2009). A VMDK hevesen tiltakozott az ellen a politika ellen, hogy „a menekülteket az etnikai arányok megváltoztatásának célzatával" (CSORBA 2009: 64) telepítsék be. Egyes – többségükben magyarok lakta településeken (például Szilágyin) – elhagyatottan álló házakban szállásolták el a menekülteket. Csorba több érintett településre személyesen is ellátogatott, a VMDK taktikájának megváltoztatását sürgette, miszerint ne csak a magyar többségű köz-

ségeket, hanem a magyar többségű településeket is vegyék védelem alá (CSORBA 2009: 64), valamint annak a küldöttségnek is tagja volt, amely a VMDK nevében tárgyalt 1995-ben az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságának belgrádi vezetőivel (CSORBA 2009: 67, LOSONCZ – TÓTH 2018). Csorba meglátása az volt, hogy a VMDK-nak határozottan ki kell állnia amellett a politika mellett, hogy a Boszniából és Horvátországból érkező menekülteket ne a zömmel vajdasági magyarok lakta településeken helyezzék el, s elégtelennek találta azt az érvelést, amely az „arányosság" be nem tartása miatt marasztalta el a hatóságokat (CSORBA 2009: 69). Csorba szerint nem az aránytalanságokkal volt baj, azaz nem a mennyiségi kérdésekkel, hanem az etnikai arányok megbontásának államilag szervezett „minőségi" kísérletével (CSORBA 2009: 70). Csorba a VMDK-n belüli, a menekülteket illető cinikus megnyilvánulásokat határozottan elutasította, amellett érvelt, miszerint: „[v]ilágosan szét kell választanunk egyfelől a szenvedőkkel szembeni magatartásunkat – ebben nem tűrhetünk meg semmilyen cinizmust –, másfelől azt a tényt, hogy a menekültek ügyét a magyarok ellen akarják felhasználni – ebben a kérdésben viszont makacsnak és hajthatatlannak kell lennünk, még ha velünk szemben a humanizmusra is hivatkoznak" (CSORBA 2009: 67).

V. BEFEJEZÉS

A tanulmányomban Csorba Béla politikai útját kívántam elemezni az erőszak és a lokalitás kérdésén keresztül. Közel negyven év politikai dilemmái és erkölcsi megfontolásai közül a legjellemzőbbekre tértem ki. Ez alatt az időszak alatt hatalmas társadalompolitikai változások történtek, s ezek nyomot hagytak Csorba írásain. Az 1968-as diáktüntetéseket követő években, amikor a hatalom különös figyelemmel és gyanúval kezelte az ifjúsági szervezeteket, az egyetemista köröket, az irodalmi és társadalomelméleti-filozófiai folyóiratok szerkesztőségeit, természetesen – a kornak megfelelve – más választ adott a politikai elnyomásra az *Új Symposion* folyóirat Sziveri-nemzedéke, s maga Csorba Béla is, mint amire a kilencvenes években, az etnonacionalizmus uralma idején lehetősége volt.

Ezek a különbségek talán éppen a sinkói életműhöz való viszonyulásában érhetőek a legjobban tetten. Míg az 1980-as években affirmálta Sinkót, hangsúlyozta Sinkó és a marxizmus rokonságát, valamint elévülhetetlen érdemének tartotta a vajdasági magyar irodalomért tett erőfeszítéseit, ugyanezt az időszakot szemlélve harminchat évvel később már teljesen másként ítéli meg a szerepét. Arra szerettem volna rámutatni a tanulmányomban, hogy ebben a módosulásban Csorbának az erőszakhoz, a forradalmi erőszakhoz való mindenkori viszonyulása meghatározó. Ez a viszonyulás pedig az idők során változott, s ezzel együtt változott Csorba írásaiban Sinkó második világháború utáni szerepének megítélése is. Így lett Sinkó az avantgárd, a vajdasági irodalmat felrázó *Új Symposion* pártolójából a vajdasági magyar íróknak ideológiai eligazítást adó, a titói rendszer apologétájává váló „megtért" író.

Azok mellett az elméleti kérdések mellett, amelyek hosszabb-rövidebb ideig foglalkoztatták Csorbát, hangsúlyozni kívántam az életútját végigkísérő lokális aspektusokat is. A lokalitást olyan politikai fogalomként értelmeztem, mint amelyben az integritás a legjobban kifejeződik. Csorba esetében erre három példát adtam.

Csorba Béla politikai és gondolkodói pályája nem zárult le, Csorba továbbra is aktív szereplője a vajdasági magyar közéletnek. A tanulmányomban arra törekedtem, hogy felmutassam munkásságában azokat a hidakat, amelyek a nagyon is különböző érdeklődési irányultságú írásait összekötik.

IRODALOM

BAGI Zsolt 2012. *Helyi arcok, egyetemes tekintetek.* Műút könyvek, Miskolc.

BALLA Lajos 2017. *Kispiactól Oromhegyesig – lehetett bátran is félni (1991–1992).* Oromhegyesi Faluház Alap, Oromhegyes.

BALOGH Magdolna 2013. Sinkó Ervin kommunistasága: a messianizmustól a titóizmusig. *Múltunk,* 2. 145–164.

BIBÓ István 1986. *Válogatott tanulmányok. 1945–1949.* Második kötet. Magvető Könyvkiadó, Budapest.

CSORBA Béla 1981a. Ceruza vagy cenzúra? *Új Symposion,* 193. 184.

CSORBA Béla 1981b. Pluralisták, de nem mindenevők! Kalapáti Ferenc beszélgetése Csorba Bélával. *Új Symposion,* 193. 163–165.

CSORBA Béla – VÉKÁS János 1994. *A kultúrtanti visszavág. A Symposion-mozgalom krónikája 1954–1993.* Magánkiadás.

CSORBA Béla 1995. *Ceruza vagy cenzúra. Publicisztikai írások.* Hatodik Síp Alapítvány, Budapest.

CSORBA Béla 2002. *Egy végjáték kezdete.* Kisebbségekért – Pro Minoritate Alapítvány–Osiris–BIP, Budapest.

CSORBA Béla 2003. *Húsz év múltán.* URL: www.zetna.org/folyoiratok/csorba1 (Letöltés ideje: 2018. 02. 25.)

CSORBA Béla 2009. *Puskalövés nélkül.* Magánkiadás. Temerin.

CSORBA Béla 2010. *A „történelmi" VMDK és a temeriniek.* URL: https://www.vajma.info/cikk/tukor/3290/A-tortenelmi-VMDK-es-a-temeriniek.html (Letöltés ideje: 2018. 02. 25.)

CSORBA Béla 2012. *Elhunyt dr. Pál Tibor.* URL: https://www.vajma.info/cikk/vajdasag/14030/Elhunyt-dr-Pal-Tibor.html (letöltés: 2018. 02. 25.)

CSORBA Béla 2017a. *A halál első könyve. Gyerekek Tito járéki gyűjtőtáborában.* Temerini Újság, Temerin.

CSORBA Béla 2017b. *Kérdések és látleletek. Esszék, glosszák, talált tárgyak Trianontól errefelé.* Forum Könyvkiadó, Újvidék.

CSORBA Béla 2017c. *Kocsis Árpád interjúja Csorba Bélával.* Kézirat.

CSORBA Béla 2017d. „Mi voltunk a tagadás tagadásának a tagadása". Csorba Bélával beszélgetett Kocsis Árpád. *Ex Symposion,* 98. 44–52.

GÁBRITY Molnár Irén 2009. *Balkáni válság okozta változás Vajdaság népességének magatartásában.* URL: http://www.szociologia.hu/dynamic/GabritiMI_MSZT_konf_2009_tanulmany.doc (Letöltés ideje: 2018. 02. 25.)

HÓDI Sándor – HÓDI Éva 1992. Esély a megmaradásra. In HÓDI Sándor – HÓDI Éva: *A VMDK évkönyve.* VMDK, Ada, 87-107. URL: http://adatbank.transindex.ro/inchtm.php?akod=160 (Letöltés ideje: 2018. 02. 25.)

KANT, Immanuel 2007. *Történetfilozófiai írások.* Ictus, Szeged, 255–335.

LOSONCZ Alpár 1990. „Lírai" publicisztika. Csorba Béla: Rögeszmélet. *Alföld,* 6. 80–83.

LOSONCZ Alpár 2012. Idegenség forever. *Ex Symposion,* 78. 1–11.

LOSONCZ Alpár – LOSONCZ Márk 2016. Fasizmus, posztfasizmus, neoliberalizmus. In BÖCSKEI Balázs (szerk.): *A forradalom végtelensége. Tanulmányok Lukács Györgyről.* L'Harmattan, Budapest, 159-185.

LOSONCZ Alpár 2017a. Az autonómia/heteronómia horizontja. In LOSONCZ Márk (szerk.): *Ki vagy te, vajdasági magyar?* Forum Könyvkiadó, Újvidék, 85–123.

LOSONCZ Alpár 2017b. Feszítőerők a mélyben. Losoncz Alpárral beszélgetett Virág Zoltán. *Ex Symposion,* 98. 90–108.

LOSONCZ Márk 2017. Merre tartasz vajdasági magyar? In LOSONCZ Márk (szerk.): *Ki vagy te vajdasági magyar?* Forum Könyvkiadó, Újvidék, 124–167.

LOSONCZ Márk – TÓTH Szilárd János 2018. Losoncz Márk és Tóth Szilárd János beszélgetése Csorba Bélával. In LOSONCZ Márk – RÁCZ Krisztina: *A vajdasági magyarok politikai eszmetörténete és önszerveződése (1989–1999).* L'Harmattan, Budapest, 207–228.

LUKÁCS György 1971. *Történelem és osztálytudat.* Magvető Kiadó, Budapest.

LUKÁCS György 2002. [1918] *A bolsevizmus mint erkölcsi probléma.* URL: https://www.marxists.org/magyar/archive/lukacs/bmep.htm (Letöltés ideje: 2018. 02. 25.)

MARX, Karl 1973. *A tőke.* I. kötet. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.

MESTERHÁZI Miklós 1987. *A messianizmus történetfilozófusa.* MTA Filozófiai Intézet, Lukács Archívum, Budapest.

PIPES, Richard 1997. *Az orosz forradalom története.* Európa Könyvkiadó, Budapest.

RÁCZ Krisztina 2018. A tankokkal körbevett falu. Legenda és valóság a Zitzer Szellemi Köztársaságban. In LOSONCZ Márk – RÁCZ Krisztina: *A vajdasági magyarok politikai eszmetörténete és önszerveződése (1989–1999).* L'Harmattan, Budapest, 143–164.

RADICS Viktória 2017. Sinkó és Krleža Moszkvában. *Ex Symposion,* 97. 48–53.

SINKÓ Ervin 1964. *Epikurosz hervadt kertje. Negyven év terméséből.* Forum Könyvkiadó, Újvidék.

SINKÓ Ervin 1977. *Szemben a bíróval. Válogatott tanulmányok.* Gondolat, Budapest.

SINKÓ Ervin 1988. *Egy regény regénye. Moszkvai naplójegyzetek 1935–37.* Magvető Könyvkiadó, Budapest.

TAKÁTS József 2017. Elmozduló formák. Kocsis Árpád interjúja Takáts Józseffel. *Híd,* 10. 80–90.

TAMÁS Gáspár Miklós 1992. Csorba Béla bátorsága. URL: http://beszelo.c3.hu/cikkek/csorba-bela-batorsaga (Letöltés ideje: 2018. 02. 25.)

TAMÁS Gáspár Miklós 2018. *Székely bánja.* URL: http://welemeny.transindex.ro/?cikk=27051 (Letöltés ideje: 2018. 02. 25.)

TERNOVÁCZ Dániel 2018. A NATO-bombázás a vajdasági magyar naplóírás tükrében. In LOSONCZ Márk – RÁCZ Krisztina: *A vajdasági magyarok politikai eszmetörténete és önszerveződése (1989–1999).* L'Harmattan, Budapest, 189–201.

THOMKA Beáta 1990. Töménység, szigorúság, fegyelem. *Holmi,* 2. 232-235.

THOMKA Beáta 2017. Friss szellemiség, tájékozódási igény. Thomka Beátával beszélgetett Ladányi István. *Ex Symposion,* 98. 39-44.

VÉKÁS János 1998. Vajdasági magyar eseménynaptár 1988-1997. *Regio,* 2. 151–185.

VÉKÁS János 2010. *Utak. Életinterjúk 1980–1990.* Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta.

6. Tulajdonjogi viszonyok és szerkesztéspolitika a vajdasági magyar írott sajtóban az 1989 és 1999 közötti időszakban

Zakinszky Toma Viktória

I. BEVEZETŐ

A vajdasági magyar kisebbség társadalmi-politikai helyzetét alapvetően a Magyarország és Szerbia, illetve a szerb nemzet és a magyar nemzet mint egész iránti viszonya határozza meg. Ez rányomja bélyegét a vajdasági magyar sajtóra az általunk vizsgált 1989 és 1999 közötti periódusban is. A tanulmány történeti áttekintés a regionális jelentőségű, magyar nyelvű, napi írott sajtóról az említett (és részben az azt megelőző) periódusban. Figyelmünk a tulajdonjogi-alapítói viszonyokra és az ezekből eredő szerkesztéspolitikára összpontosul. A kisebbségi médiadefiníciók áttekintése után a vajdasági magyar sajtóról következik egy rövid történeti áttekintés, majd rátérünk az 1989 és 1999 közötti időszak részletesebb elemzésére az alapítói jogok és még inkább a szerkesztéspolitika vonatkozásában. Tanulmányunk a napi szintű magyar nyelvű tájékoztatásra fókuszál, így az elemzés tárgya a *Magyar Szó*, mint az egyetlen vajdasági magyar napilap, melynek alapítója a tartományi parlament. Az elektronikus sajtó (a televízió és a rádió) is fontos szerepet játszott a jelzett időszakban, de a tanulmány terjedelmére való tekintettel ez egy következő kutatás témája lesz. Továbbá nem kevésbé fontos a helyi jellegű írott és elektronikus sajtó, illetve a hetilapok kérdése sem. Mindezekkel az elemzés folytatásaként mindenképpen érdemes lenne foglalkozni.

II. KISEBBSÉGI MÉDIADEFINÍCIÓK

A kisebbségi média kutatási területének egyik úttörőjeként elismert Stephen Riggins szerint a kisebbségi sajtónak egyrészt az etnikai hovatartozást és a kulturális értelemben vett folytonosságot, másrészt a tágabb társadalmi környezetbe való beilleszkedést kell szolgálnia. Ehhez a meghatározáshoz hozzátartozik az is, hogy a kisebbségi sajtó hosszú távon nem maradhat fenn a többség, illetve a többségi hatalom támogatása nélkül. Itt nemcsak anyagi támogatásról van szó, hanem ide értődik az adott ország kisebbségpolitikája, stratégiája is (RIGGINS 1992). Riggins meghatározása alapján a kisebbségi sajtó kettős szerepe egyértelműnek tűnik, annak ellenére, hogy a két cél egymással szembeállítható. Ugyanis a tágabb társadalmi környezetbe való beilleszkedés sok esetben végződhet asszimilációval, ami szemben áll az etnikai hovatartozás, a kisebbségi nyelv és a többségétől eltérő kultúra meg-

őrzésével. A kisebbségi média ambivalens szerepe sok esetben ennek a kettősségnek tudható be. A Riggins-féle meghatározás másik összetevőjét, miszerint a kisebbségi média hosszú távon nem maradhat fenn a többségi hatalom támogatása nélkül, az alábbi kisebbségi médiadefinicíók is alátámasztják.

A kisebbségi média a szakirodalomban fellelhető definícióinak taglalása előtt tegyünk egy rövid kitérőt, melyben Ligeti Ernőt idézzük, aki 1924-ben a *Bácsmegyei Napló* jubileumára készült levelében a következőket írta: „A felelősségérzés, egy egész néprész élete-halála a mi vállainkon nyugszik, a kötelesség, hogy népünknek parlamenti képviselői is mi vagyunk, a feladat átmenteni a múltból a jövőbe a szellemi birtokállományunkat, mindez oly gazdagodás, ható területünk oly kiszélesbedése, amelyről soha álmodni nem mertünk. A kisebbségi újságíró nemcsak riportot ír, nemcsak regisztrál, hanem kopoltyút is ad a népének, hogy lélegzeni tudjon" (LIGETI 1924: 99–100).

Ligeti Ernő a kisebbségi újságírás követelte „plusz"-ról szólt, és azt úgy fogalmazta meg, hogy az újságíró összekötő kapocs saját népe és a tágabb társadalmi környezet között. A kisebbségi létben ezek szerint a küldetés érzete erősebb lenne, mint a többségi vagy a *mainstream* médiában? Nagyobb felelősség terhelné a kisebbségi újságírót? Miért? És nem utolsósorban, ki iránt tartozik felelősséggel? Ligeti szerint ez az elkötelezettség maga a nemzet felé irányul, de akkor felvetődik a kérdés, hogyan éli meg saját nemzetét a kisebbségi létben hétköznapjait élő újságíró? Először is a szakirodalomban keressük a választ ezekre a kérdésekre. Több kisebbségi médiadefiníciót is találunk, melyek összegzése teret ad a vajdasági magyar média mint kisebbségi média körülírására és elemzésére.

Charles Husband, aki a nyugati demokráciákban vizsgálta a kisebbségi média sorsát, felhívta a figyelmet arra, hogy a kisebbségi közösségek médiaintézményei az úgynevezett *small scale media,* vagyis helyi, esetleg regionális érdekeltségű médiának számítanak, viszonylag kicsi célközönséggel, ezért esetükben mindenképpen felmerül az anyagi függőség kérdése (HUSBAND 1994). Az ilyen média hosszú távon kereskedelmi szempontból nem tartható fenn, ezért minden esetben valamilyen anyagi függőség alakul ki, ami azután kihat a szerkesztéspolitikára is. A továbbiakban kifejtett részletes elemzés során a *Magyar Szó* példáján is láthatjuk Husband meghatározásának helytállóságát, hiszen a vajdasági magyarok egyetlen napilapjának sorsa is alapvetően mindig „mások", azaz a mindenkori hatalom vagy valamilyen politikai opció kezében van. Elvileg persze azzal, hogy a Magyar Nemzeti Tanács (MNT) 2004-ben átvette az alapítói jogokat a Tartományi Képviselőháztól, és tulajdonjogi, illetve vállalati szempontból is átszerveződött – nagyobb teret adva a saját forrásból megvalósított eszközök beáramlásának (közvállalatból kft. lett),[1] a *Magyar Szó* „függetlenedett", ha szabad így fogalmazni. A gyakorlatban

1 A kft., lévén magántulajdonban lévő vállalati forma, profitorientált, míg a közvállalatok nem, így a kft. forma a *Magyar Szó* számára jogi szempontból lehetővé tette, hogy nagyobb bevételt valósítson meg az eladásból, hirdetésekből stb. Ezek a bevételek azelőtt is léteztek, viszont nem voltak olyan hangsúlyosak a „közvállalatiságból" eredően, hiszen egy közvállalat nem lehet profitorientált. Ilyen módon az új vállalati forma tulajdonképpen pénzügyi szempontból függetlenebbé és önállóbbá tette a *Magyar Szót*.

azonban ezzel az átalakulással nem (sem) került sokkal közelebb a lap a sajtószabadság eszméjéhez, mint korábban. E kisebbségi lapnak tehát tulajdonképpen sohasem – vagy csak rövidebb időszakokra – sikerült csökkentenie a rá nehezedő jelentős politikai befolyást.

A média és a nemzeti identitás összefüggéseiről értekezett Anderson, akinek „képzelt közösségei" *(imagined communities)* közvetlenül kötődnek a média által teremtett virtuális világhoz, és a nemzet imaginárius közösségéhez hasonlatosak (ANDERSON 1991). A nemzeti identitás és a nemzetállamok témában született kutatások során többen is rámutattak arra, hogy az etnikai önazonosság (más identitásokhoz hasonlóan) valamivel szemben definiálódik (HOROWITZ 1975). Tehát bizonyos értelemben a különbözőségre épül, arra, ami valamilyen módon más (kinézetében, viselkedésében, nyelvében). Egy adott kisebbségi közösséghez tartozók társadalmi, nyelvi, kulturális identifikációja kétirányú, s ebből természetszerűen adódik, hogy az adott közösség médiumai is hasonlóan kétirányúak (ARONSON 1976). A vajdasági magyar közösség esetében is megfigyelhető ez a kétfelé irányultság, nevezetesen a mindenkori szerb és magyar nemzet, kultúra, illetve állam felé. Ez persze csak egy részét képezi a vajdasági magyarok identitásának, hiszen a nemzeti identitást az esetek többségében felülírja a regionális és a helyi identitás, melyet e témában folytatott kutatások is igazoltak (PAPP Z. 2017).

A fentiek alapján elmondhatjuk, ahhoz hogy megérthessük a vajdasági magyar kisebbségi média működésének mechanizmusait, elsősorban meg kell vizsgálnunk a vajdasági magyar közösséget. Ez több modell alapján is történhet. Ami a média szempontjából meghatározó lehet, az adott kisebbség politikai-társadalmi pozíciója, melynek definiálásához megfelelő modellt nyújthat Rogers Brubaker megközelítése, mely szerint a nemzeti kisebbségek politikai és társadalmi helyzete a nemzetiesítő állam *(nationalizing state)* és az anyaország *(external national homeland)* iránti viszonyrendszer alapján határozható meg (BRUBAKER 1996). Alapvetően ez a viszonyrendszer az, amely rányomja bélyegét a vajdasági magyar sajtóra is, és ebben a viszonyrendszerben fogjuk azt vizsgálni az 1989 és 1999 közötti periódusban is, figyelembe véve a tulajdonjogi-alapítói viszonyokat, és az ebből eredő szerkesztéspolitikát. A felvetődő kérdésre, miszerint a média vonatkozásában miért az adott kisebbség társadalmi-politikai helyzete a mérvadó, a sajtónak a közéletben megkerülhetetlen szerepe adja a választ. Tudniillik, a sajtónak mint „negyedik hatalomnak" politikai szerepe van, hiszen a választók hatalmuk egy részét a politikusoknak, egy másik részét pedig az újságíróknak delegálják (PAPP Z. 2005: 10). Másrészt a kisebbségi közösségek esetében (is) a médiának közvetítő szerepe van, jelesül a magyar előjelű politikai pártok és az adott kisebbség tagjai, valamint egyéb politikai opciók között (ZAKINSKI-TOMA 2008).

A kulturális tanulmányok *(cultural studies)* kutatói, Stuart Hall, Douglas Kellner és Adam Briggs (HALL 1980, KELLNER 1995, BRIGGS 2012) szerint a média és a tömegtájékoztatás fogyasztóinak, illetve a közönségnek a viszonyában kiemelik a kulturális, illetve a társadalmi-politikai közeg meghatározó szerepét. Magyarán, egyetlen médiatartalom és -üzenet sem értelmezhető a tartalmat generáló és befo-

gadó csoport, illetve az egyének kulturális-társadalmi-politikai hátterének elemzése nélkül. Ezt a gondolatmenetet folytatva hasonló viszonyrendszer alkalmazható a kisebbségi média esetében. A kisebbségi média működését kifejezetten az adott kisebbségi csoport történelmi, politikai és szociális feltételrendszere által érthetjük meg (MCQUAIL 1991). Mi az a többlet, vagy éppenséggel hiány, ami a kisebbségi médiát megkülönbözteti a többségi nemzet, illetve a *mainstream* tömegtájékoztatás, valamint a többségi társadalmi média elemeivel szemben? Az eddigiekben a kisebbségi média tekintetében egy bizonyos „plusz"-ról beszéltünk, amit korábban kifejtettem, viszont figyelembe kell venni az esetleges „mínuszokat" is, mint amilyen a gettósodás, az izoláció és a lokális jelleg. Minderre mindenképpen kihat a kulturális, illetve a társadalmi-politikai közeg sokrétűsége: magyarán, egy adott kisebbség tagjára párhuzamosan két, esetleg három kulturális kontextus is hat egyidejűleg. Ezen kulturális közegek hatása erősödik és gyengül bizonyos időszakonként, de a mindezen szférák iránti nyitottság fennáll, amit nem mondhatunk el a többségi kultúra és nemzet tagjairól, akik legtöbb esetben nem is érzékelik a másik, „kisebbségi" kultúra és nemzet jelenlétét.

Az újabb szempont, melyet nem hagyhatunk figyelmen kívül, amikor a kisebbségi médiáról beszélünk, maguk a kisebbségi tájékoztatás szereplői, művelői, vagyis a médiában dolgozók. A kisebbségi nyilvánosság kettőssége, mely egyrészt a szakmai értékek és a kisebbségvédelembe ágyazott beállítódások[2] közötti állandó egyensúlyozásban nyilvánul meg, alapvető módon határozza meg a kisebbségi média milyenségét (PAPP Z. 2005). Papp Z. Attila a romániai magyar sajtóról írt tanulmányában a következőképpen tette fel a kérdést: kik működtetik a sajtót (ki az, aki a kisebbségi sajtót fenntartja és nap mint nap újratermeli)? Papp Z. szerint a válasz a következő sorokban rejlik: „a különböző elitcsoportok harcát a szakmai koncepciók és a kisebbségi érzület eltérő mértékű felvállalásának hangsúlyai tovább árnyalják, azonban e szembenállásnak alapvetően nincs tétje: E harcnak nem győztesei és vesztesei vannak, hanem egymás mellett létező beszédmódok, amelynek szélesebb keretet a kisebbségi, interetnikus mező ad. A nyilvánosság működtetői nap mint nap hozzájárulnak a keretek fenntartásához, egyfajta »keretizmusról« is beszélhetünk" (PAPP Z. 2005: 6). A „keret" fenntartása egyébként nem csak a kisebbségi média jellemzője, a kulturális tanulmányok brit kutatói szerint a *status quo*, vagyis az uralkodó eszme folytonosságának biztosítása többek között a tömegtájékoztatás egyik elsődleges szerepe a *mainstream* tájékoztatásban is, és ezt a szerepet a média sikerrel teljesíti. A kisebbségi média milyenségét tehát nagyban meghatározza a „keret" milyensége és a fentebb említett egyensúlyozási hajlam.

Weaver és Wilhoit érvelése szerint is a média híreit és azok tálalásának módját meghatározza az újságírók szociális háttere és különböző beállítódásaik (WEAVER – WILHOIT 1986). A kisebbségi sajtó, illetve a kisebbségi újságírók

2 Ezek egyfelől a kisebbségi közösség politikai és kulturális elitje által meghatározott irányvonalat és az adott kisebbséghez tartozók etnikai és kulturális identitása által teremtett légkört jelölik a közösségen belül, másfelől a többségi nemzet politikai elitjének a kisebbségi kérdések iránti érzékenységét és álláspontját.

esetében a szociális háttérhez csatlakozik a nemzeti-kulturális háttér, amely a többségi nemzeti-kulturális háttértől eltérő. Mindemellett egy-egy lap szerkesztéspolitikai irányvonalainak taglalásakor az újságot írók szociális, politikai és kulturális hátterén kívül figyelembe kell venni a laptulajdonosok befolyását, illetve górcső alá kell venni az alapító intézmény(eke)t. Mindezek elemzésének eredményeként kaphatunk csak teljes képet az adott lapról.

Beata Klimkiewicz lengyel kutató említésre méltó kisebbségi médiamodelleket vázolt fel kutatásai során. Klimkiewicz megkülönbözteti az autonóm modellt, amikor a kisebbségi nyelvű média nem, vagy csak minimális mértékben függ állami támogatásoktól, a diverzitásmodellt *(anti-discrimination/diversity model),* melyet alapvetően erőteljes állami támogatás és célirányos kisebbségi politika jellemez, azután a kisebbségvédelmi modellben a kisebbségi média jelentős állami támogatásban részesül, de a forrásokat autonóm módon használják fel, végül pedig az asszimilációs modell következik, melyben a kisebbségi közösség tagjai többségi nyelvű médiatermékek egyenrangú munkatársai (KLIMKIEWICZ 2008). A lengyel kutató által felvázolt kisebbségi médiamodellek nyomán elmondhatjuk, hogy a vajdasági magyar sajtó pozíciója a diverzitás és a kisebbségvédelmi modell közötti, hiszen a meghatározó kisebbségi médiaintézmények – legalábbis az írott sajtó vonatkozásában – hathatós állami támogatással működnek (beleértve itt a szerb és a magyar állam támogatását). A magyar állam támogatása a *Magyar Szó* esetében a 2004-ben történt alapítócserét követően jut nagyobb mértékben kifejezésre, hiszen azzal, hogy az MNT átvette az alapítói jogokat a tartományi parlamenttől, a magyar állam az MNT-nek juttatott jelentős támogatása közvetve a kisebbségi sajtó – így többek között a *Magyar Szó* – pénzbeli támogatását is jelenti.

III. TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS

III. 1. A VAJDASÁGI MAGYAR SAJTÓ 1914-TŐL A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚIG

1913 előtt Vajdaságban még egyáltalán nem lehetett fejlett magyar sajtóéletről beszélni, az 1914-től 1939-ig terjedő időszakban pedig csak helyi sajtóról beszélhetünk Vajdaság területén. Budapest közelsége és a jó összeköttetés akadályozták egy erős vidéki sajtó kialakulását. A vajdasági adminisztrációs egységek nagy részét a 18. és a 19. században alakították ki, úgyhogy azoknak nemzetileg vegyes lakossága még nem formálódhatott szerves kulturális egységgé. A vidék földművelő jellege és a városi lakosság alacsony százaléka szintén nem kedvezett a sajtó fejlődésének (BOLGÁR 1941). Bolgár László a jugoszláviai magyarság vonatkozásában a „helyi kultúra hiányáról" beszél, Mák Ferenc szerint pedig Trianon után a jugoszláviai magyar közösség bizonyult a legtörékenyebbnek mind társadalmi, mind kulturális szempontból (MÁK 2014). Az akkor félmilliónyi jugoszláviai magyarság nyelvének

és kultúrájának, nemzeti hagyományai megőrzésének – mint ahogyan most is – egyik eszköze a sajtó volt. 1920 után a magyar hírlapirodalom a délszláv állam hatalmi fellépései és a kényszerű szünetek ellenére is újjászületett, feléledt, és akkoriban három napilap is megjelent a Délvidéken: Szabadkán a *Bácsmegyei Napló* (1929-től *Napló* néven), Nagybecskereken a *Torontál* (később mint *Híradó*), Újvidéken pedig 1920-ban megalakult a *Délbácska* (majd *Reggeli Újság*) című lap. Helyi lapok voltak még Óbecsén, Zentán és Zomborban is. A magyar lapok olvasottsága – főként a viszonylag magas áruk miatt – sohasem volt nagy, magyarországi tudósítók alkalmazását pedig a lapok korlátozott anyagi lehetőségei nem engedték meg. Az elszigeteltség fokozódott, amikor 1934-ben kitiltották Jugoszláviából a magyarországi lapokat, úgyhogy a közvetlen kapocs a magyarországi írók részvétele volt a kisebbségi lapok hasábjain (MÁK 2014).

A vajdasági magyar sajtó ekkoriban került rendszeres összeköttetésbe Belgráddal. „Ez az összeköttetés a magyar és szláv kultúrák különbözősége folytán leginkább technikai, és főként a beogradi hírforrások igénybevételében, valamint ottani tudósítók tartásában merül ki. Ezen túlmenően azonban a magyar kisebbségi sajtó maradandó érdemeket szerzett magának az államalkotó szlávság és a magyarság közti hídverés terén, úgyhogy tagadhatatlan része volt a két ország közt legutóbb létrejött barátsági és békeszerződés megkötésében" (BOLGÁR 1941). Láthatjuk, hogy már ebben a legkorábbi időszakban is a vajdasági magyar nyelvű sajtónak jelentős szerep jutott a két – a magyar és a szerb – állam viszonyában, de közvetített a többségi és a kisebbségi nemzet között is. A jugoszláviai magyar sajtó helyzetét Bolgár a fent idézett cikkében jónak ítéli meg. Szerinte a magyar kisebbség sajtóviszonyai messze túlszárnyalják minden más jugoszláviai kisebbségét, beleértve a németekét is. Ugyanakkor Bolgár megállapítja azt is, hogy a vajdasági magyar sajtó lehetőségei meglehetősen szűkre vannak szabva. Olvasóközönségként kizárólag Jugoszlávia jön számításba; Magyarországon a nagyobb napilapok mindössze néhány száz példányt adnak el (BOLGÁR 1941).

A társadalmi környezet meghatározó szerepe ebben az időszakban is kifejezésre jutott. A magyar olvasóközönségnél erős korlátot jelent a nincstelenek közel 50%-osra becsült aránya, valamint a műveltebb és tehetősebb városi osztály gyengesége (arányuk kevesebb 20%-nál). A számításba jövő elemek közül a legjobb olvasót a városi intelligencia, a nagybirtokosok egy része, az iparosok, a kereskedők és a törpebirtokosok jelentik, míg a nagybirtokosok egy másik részének és a vagyonosabb gazdáknak „bácskai közönye" immár közmondásossá vált. Az összes sajtóterméket tekintve majdnem minden huszadik személy vásárolt újságot (BOLGÁR 1941). Bolgár a vertikális társadalmi rétegződés tekintetében vizsgálja az olvasóközönséget, de odafigyel egyéb társadalmi és politikai beállítódások megnyilvánulására is: megfigyelései szerint ebben a térségben a szélsőséges politikai irányzatú lapok sohasem tudtak boldogulni, s a legnagyobb eredményt mindig a mérsékelt, de az öntudatosan nemzeti szellem vezérelte újságírás tudta felmutatni (BOLGÁR 1941). Így lesz ez egyébként a későbbi periódusokban is, ami azt jelzi,

hogy a kisebbségek nem engedhetik meg maguknak azt a luxust, hogy a szélsőségek felé tolódjanak a politikában – de az újságírásban sem.

A jugoszláviai magyar kisebbségi lapok a második világháború előtt sem szólnak valamely meghatározott társadalmi osztálynak vagy pontosan körülírható rétegnek. A lapok vásárlásánál a legfontosabb szempont az ár volt. A *Reggeli Újság* és a *Napló* versengésében például gyakran sokkal nagyobb szerepet játszik a féldináros árkülönbség, mint a faji, vallási vagy politikai nézetek (BOLGÁR 1941). Érdekes módon ez az „általános vélemény" a lapárakat illetően sokkal később, tehát az 1990-es években a két hetilap, a *Hét Nap* és a *Családi Kör* versengésében is visszaköszön. Az emberek túl drágának találták a magánkézen lévő *Családi Kör*t (amely természetesen kénytelen piaci árakkal dolgozni, hogy fennmaradhasson), és inkább a *Hét Nap*ot vásárolták, hiszen az sokkal olcsóbb volt.

Bolgár továbbá ír az újságíró-utánpótlásról is, és fájlalja, hogy ilyen szempontból „semmiféle intézkedés sem történt, úgyhogy az egyes tehetségek csakis saját erejükből és kezdeményezésből bukkanhatnak föl" (BOLGÁR 1941). Ez a probléma is fennmaradt mindmáig, hiszen a vajdasági magyar újságírói utánpótlás-nevelésre a jelenlegi vajdasági felsőoktatási rendszer még mindig nem biztosít megfelelő keretet. Az újvidéki Magyar Tanszék irodalom- és nyelvtudományi orientáltsága nem ad teret az újságírói mesterség elsajátítására, az Újvidéki Egyetem Bölcsészkarának Média Tanszékén pedig szerbül folyik az oktatás. Ugyan utóbbi tanszéken néhány tárgyat hallgathatnak magyarul a diákok, és egyes tárgyakból igény szerint megszervezik magyar nyelven a gyakorlati oktatást, de ez korántsem jelenti azt, hogy létezne magyar nyelvű újságíróképzés a Vajdaságban.

Ha a múlt századeleji lapok anyagi helyzetét elemezzük, általában súlyos pénzügyi állapotokról beszélhetünk. Csak a napilapok és két-három nagyobb példányszámú hetilap önfenntartó, míg a többség tengődik, és csupán szerkesztőjének áldozat- és munkakészségéből él. A lapok 65%-a közöl hirdetéseket, amik a nagy lapok bevételének 30–40%-át teszik ki. A nagyobb újságok előfizetéses rendszert alakítanak ki, míg a kisebbeknek meg kell elégedniük a helyi olvasóközönséggel. Egy-két részvénytársaság kivételével az összes lap családi- vagy magánkézben van (BOLGÁR 1941). Már itt látszik, hogy hathatós állami támogatás nélkül hogyan tengődik a kisebbségi média. A magánkézben lévő, hirdetésekből és a lap árából befolyt bevételből gazdálkodó lapok egyszerűen nem tarthatóak fenn hosszú távon. Hivatástudatból és nemzeti elhivatottságból ideig-óráig lehet ugyan lapot írni, de – a kisebbségi média esetében – hosszú távú fenttarthatóság elképzelhetetlen intézményes háttér nélkül.

Jugoszláviában 1939. május 1-jén összesen negyvenöt magyar újság jelent meg. Ezek között szerepelnek olyan szaklapok is, melyek magyar és szerbhorvát, illetve magyar, szerbhorvát és német nyelven jelentek meg. Azok a sajtótermékek, melyek ugyan magyar nyelven, de csak alkalmi célzattal jelentek meg, ebbe az összegzésbe nem kerültek be (BOLGÁR 1941).

III. 2. A VAJDASÁGI MAGYAR SAJTÓ A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ ALATT ÉS UTÁN

A második világháború alatti sajtóélet – tekintettel a körülményekre – „a hagyományos civil értékekkel", azaz a békeidőben érvényes általános mércék alapján nehezen mérhető, és a háborús viszonyok teremtette különleges politikai és a nemzetek közötti viszonyok figyelembevételével értékelhető. Mindössze néhány bátortalan lapalapítási kísérletről beszélhetünk. Szabadkán 1941 elején Csuka János kért és kapott engedélyt az 1929-ben betiltott *Hírlap* újbóli elindítására. 1941. április 2-tól *Délmagyarország*, illetve két szám után *Délvidéki Magyarság* címmel indult Szabadkán egy „keresztény politikai napilap", amely 1944 őszéig szolgálta a „nemzeti ügyet". A nagybecskereki *Híradó* újra *Torontál* néven jelent meg, az *Új Hírek*ből *Délvidék* lett (1941–1944), a *Reggeli Újság* pedig *Újvidéki Reggeli Újság*. 1942. február 14. és 1944. szeptember 30. között jelent meg az *Óbecsei Járás*, a *Sentai Újság*ból pedig *Zentai Újság* lett. Amíg az 1941. április 11-ei délvidéki bevonulást követően a civil élet gyorsan konszolidálódott, addig a sajtó a háborús propaganda szolgálatába került (MÁK 2014).

A jugoszláviai, regionális jelentőségű, magyar nyelvű kisebbségi sajtó második világháború utáni jelenség. „1944 dermesztő telének utolsó napjaitól kezdődően a Jugoszlávia területén berendezkedő titói hatalom sorra teremtette meg a szigorúan ellenőrzött, gondosan válogatott újságírók által készített magyar nyelvű sajtótermékeket" – írja Mák Ferenc 2014-ben megjelent tanulmányában (MÁK 2014: 186). A vajdasági magyar szerzők tollából származó tanulmányok nem ennyire kategorikusak a második világháború utáni „válogatott újságírók" vonatkozásában (FODOR 2014, KALAPIS 1994), de érdekes és tanulságos Mák sorait olvasni arról, hogyan látták/látják Magyarországról az akkor állami pénzekből működtetett vajdasági magyar sajtót. Mák a következőképpen ír a második világháború utáni vajdasági magyar sajtóról. „A *Szabad Vajdaság* – később *Magyar Szó* – első száma 1944 decemberének utolsó napjaiban, az *Ifjúság Szava* 1945. október 5-én, a *Híd* folyóirat kettős száma pedig 1945 októberében jelent meg. 1946. április 5-én – a »szabadság és béke második évében« – az olvasók kézbe vehették a vajdasági Népfront új hetilapját, a *7 Nap*ot is" (MÁK 2014: 186–187).

Mák Ferenc Kek Zsigmondot, az első főszerkesztőt „bizalmi embernek" nevezi, ugyanakkor nem egyértelmű Keknek a partizán eszmék és a kommunista állam iránti lojalitása, hiszen később maga is kegyvesztett lesz, sőt Goli otokra kerül. Lévay Endre a *Megélt élet* című visszaemlékezéseinek második kötetében, a 2002-ben megjelent *Holnapvárók*ban foglalta össze a kezdeteket. Ezek szerint 1944 novemberében Kek Zsigmond levelet kapott Újvidékről, a párt tartományi vezetőségétől: „Azzal a felhívással fordultak hozzánk, hogy a tartományi székvárosban magyar nyelvű napilapot kell indítani. A feladat teljesítését megnehezíti az a körülmény, írták, hogy ott magyar újságíró nincsen" (idézi MÁK 2014: 185).

„A magyar napilap tehát a romokból indult, és később *Magyar Szó*ként sem vállalt semmilyen közösséget a két háború között virágzó, a közösségépítésben, a

magyar irodalom és kultúra ápolásában kimagasló teljesítményű, polgári újságírással" – írja Mák Ferenc (MÁK 2014: 189). Azzal a polgári újságírással, amely az előző időszak „vidéki újságírásának" hagyományaira épül, illetve a Belgrád és Budapest felé egyaránt igazodó újságírói nemzedékre. A kép korántsem volt olyan feketefehér, ahogyan Mák látja, hiszen a *Szabad Vajdaság*ba, később a *Magyar Szó*ba „beválogatott" emberek ennek a polgári hagyománynak voltak utódai, és az újságírásra hivatásként tekintettek. Ilyen értelemben ők folytatták ezt a hagyományt, és a tény, hogy vállalták a tartomány által alapított lapnál az újságírói munkát, nem feltétlenül politikai meggyőződésüket, mint inkább szakmai elhivatottságukat tükrözte. Egyértelműen jelentős dolog volt az, hogy a vidéki sajtótermékek helyett most egy regionális terjesztésű lapnak írhattak. Az más kérdés, hogy abban az időben a kommunista párt mondta tollba a sajtónak, hogy miről és hogyan kell írnia, mit lehet leközölni, és ez a többségi és a kisebbségi sajtót egyaránt érintette. Tehát azokban az időkben semmiképpen sem lehetett sajtószabadságról beszélni, mindazonáltal rendkívüli jelentőséggel bírt egy regionális jellegű, azaz vajdasági magyar médium kialakulása, hiszen mindaddig csak helyi sajtóról és sajtótermékekről beszélhettünk.

A *Szabad Vajdaság* 1945. szeptember 27-én jelent meg először *Magyar Szó* címmel, a hangnem, a retorika azonban maradt a régi. A címváltozást a vezércikk jelentette be: „Lapunk új alakja és címe is azt igazolja, hogy a magyar sajtó, a magyar népjogok szabadon fejlődnek a demokratikus Jugoszláviában. Címében is ki akarjuk fejezni, hogy lapunk a magyarság lapja, szabad a magyar szó és a gondolat. [...] Nem volt a magyar szó a megszállás szava, a jöttmenteké, svábokból jötteké, csendőröké és katonatiszteké. Ez most az igazi magyarok szava. [...] A becsületes, dolgozó magyar nép szava, ez a munkásoké, parasztoké, dolgozó értelmiségé, a felébredt demokratikus magyarság szava. Az önmagát megtalált, felszabadult népi magyarságé" (MÁK 2014: 197). Tagadhatatlan, hogy ez a vezércikk egyetlen politikai üzenetté formált közlemény, mely ugyanakkor hierarchikusan értelmezi a magyarságot, hiszen egyfelől az „igazi magyarok" vannak, a dolgozó, becsületes nép, a munkások és a parasztok, másrészről pedig a jöttmentek, a csendőrök és a katonatisztek. Még több évtized elteltével sem írhatott a *Magyar Szó* a partizán megtorlásokról és a magyar áldozatokról. Először éppen az általunk lentebb részletesebben elemzett 1989–1999-es időszakban írnak ezekről az eseményekről, folytatásos tárcában.

A későbbi főszerkesztő, Kalapis Zoltán *A Magyar Szó fél évszázada – Adalékok a jugoszláviai magyar napilap történetéhez* címmel 1994-ben monográfiát írt az ötvenéves lapról. Ő Vébel Lajos (1957–1963), Varga László (1963–1967), Vukovics Géza (1967–1973) főszerkesztők tevékenységét tekintette a napilap aranykorának (Kalapis 1973 és 1975 között volt főszerkesztő). Ezen újvidéki napilap fényes korszakának legfőbb ismérvét röviden így foglalta össze: „a *Magyar Szó* a magyar nyelvterület legjobban szerkesztett, a legtöbb információt közlő, legszabadabban lélegző napilapja volt, a vidéki mutációi révén egyben a legszínesebb is. Az 1960-as évek végétől, egészen az 1990-es évek elején kirobbant délszláv háborúk okozta

katasztrófáig a *Magyar Szó*nak számos – csak egyes bácskai és bánsági régióban megjelenő – melléklete létezett, melyek a helyszínen, a maguk regionális szerkesztőségeiben készültek" (idézi MÁK 2014: 198). Kalapis értékelése szerint tehát a *Magyar Szó* ebben az időszakban egy „szabadon lélegző" lap, de vajon nem inkább a korlátok tudatosítása, a kényelmes *status quo* nyújtotta keretek közötti szabadság volt ez? Hiszen, ha tudjuk, hogy mit szabad és mit nem, illetve ha teljesen beépültünk a tágabb társadalmi környezetbe – amely ez esetben a Jugoszlávia nyújtotta kényelmes „nemzetiségi státusz" a délszláv népek és a nemzetiségek szövetségén belül –, akkor vajon nem természetes, hogy szabadnak érezzük magunkat a meglévő keretek között? A sajtószabadság eszméje azért ennél valamivel tágabb mozgásteret követel meg az újságírótól, bármennyire eszményinek is tüntették fel ezt az időszakot, és erre már a 90-es évek újságíró nemzedéke felel, ha nem is túl éles, de érezhetően szemrehányó bírálattal.

Másrészt ebben az összetettségében „a hetvenéves *Magyar Szó* a délvidéki magyarság kisebbségi történetének talán a legfontosabb krónikája – mindazzal együtt, amiről hírt adott, és mindazzal együtt, amit elhallgatott" –, fogalmaz Mák Ferenc, aki szerint a vajdasági magyarok napilapja a titói korszakban – melynek fejléce alatt sokáig „a Vajdasági Népfront napilapja" volt olvasható – erőteljesen a Kommunista Párt, illetve Szövetség irányítása alatt állt. 1980 után a haldokló Jugoszlávia politikája erősen rányomta bélyegét, majd sorsa a miloševići diktatúra és a délszláv háborúk történetével forrt össze (MÁK 2014: 201).

Bogdánfi Sándor 1985-ben, az akkor negyvenéves lapot így méltatta: „Amellett, hogy érvényre juttatja a Jugoszláv Kommunista Párt programelveit és politikáját, a *Magyar Szó* nemcsak hírközlő, nemcsak közvélemény-formáló szerepet tölt be, hanem mozgósít is, aktív résztvevője a társadalmi és politikai folyamatoknak, és felelős a folyamatok alakulásáért. Hatása tehát túlhalad az általános ismeretterjesztő kereteken, s a dolgozó ember felszabadítását, humanizálását szolgálja" (MÁK 2014: 193). A továbbiakban szintén Mák elemzését idézzük, hiszen érdekes perspektívába helyezi az „aranykor" újságírását: „Mindezek ismeretében fölmerül a kérdés: vajon a jugoszláviai egypártrendszer idején, az 1944–1989 közötti időkben a jugoszláviai magyarság ügyét szolgálta-e a *Magyar Szó*? Segítette-e a közösséget a boldogulásában, az útkeresésében, jogainak érvényesítésében? Mivel járult hozzá a kommunista pártfegyelemnek alávetett napilap a délvidéki magyarság megmaradásához és boldogulásához? Kétségtelen, hogy a *Magyar Szó* magyar nyelven tájékoztatta a kezdetben félmilliónyi, majd egyre fogyatkozó olvasóit. Ám az is bizonyos, hogy az egypártrendszer idején a nemzeti létkérdések elfedésével és elhallgatásával jelentősen hozzájárult a magyar közösség talajvesztéséhez, tanácstalanságához és megfogyatkozásához. Azzal, hogy esetenként akadályozta a nemzeti történelemmel és a közösségi hagyományokkal kapcsolatos kérdések fölvetését, mérhetetlen károkat okozott az olvasóinak" (MÁK 2014: 202). Mák kérdésfelvetései talán jogosak, de mindenesetre elgondolkodtatóak, és ismét a kisebbségi sajtó ambivalens szerepére irányítják a figyelmünket. Rámutatnak arra, hogy a kisebbségi újságíró – még ha végre tisztességes, anyagi értelemben megfe-

lelően díjazott körülmények között dolgozik is – nem veszítheti szem elől a nemzet felé tanúsítandó elkötelezettségét, és nem feledheti nemzetének – akár a múltban, akár a jelenben tapasztalt sérelmeit, mert akkor szolgaként az aktuális többségi hatalmat saját közösségének kárára élteti.

A Mák Ferenc által kritikus hangvételben jellemzett korszak végén (a 80-as években) már kezdett kicsúcsosodni a vajdasági magyar sajtó „mostohagyerek" volta. A jelzett időszakban zajlott események taglalása elengedhetetlen a későbbi folyamatok megértéséhez. Példának okáért a *Magyar Szó* dolgozói kisebb fizetéseket kaptak, mint például a *Dnevnik*éi,[3] ezért elégedetlenség, zúgolódás volt bőven a szerkesztőségben. Az akkori főszerkesztő, Erdélyi Károly azonban nem ment szembe az alapítóval, és nem követelőzött, igyekezett az adott keretek között működtetni, és azokban megtartani a lapot. Emiatt számos bírálat érte, azonban érdekes Csorba Zoltán későbbi főszerkesztő feljegyzése, miszerint ő is ekkor került a laphoz, és ebben az időszakban volt a legtöbb ösztöndíjasa a *Magyar Szó*nak, a fiatalítás prioritás volt (FODOR 2014: 81).

Az, hogy nem történt meg a nyílt szembefordulás az alapítóval, ami később a háború alatt mindinkább egyértelművé vált, a „keretek" meglétét, és azt az újságírói reflexet bizonyítja, miszerint a meglévő keretek mindaddig fennállnak, ameddig a kulturális és nemzeti értelemben különböző közösség kénytelen lesz meghasonulni saját kulturális és nemzeti identitásával, és tovább már nem vállalja a *status quo*hoz való hozzájárulását. A tömegeket mozgósító 90-es évekbeli vészhelyzet arra ösztönzi a kisebbségi közösséget, hogy elforduljon a fennálló hatalomtól. Erre példa a *Magyar Szó* „magatartása" a 90-es években, illetve kiviláglik a mindenkori hatalom reakciója is egy ilyennemű magatartásra, és ismételten felszínre kerül a kisebbségi sajtó hatalomtól való függősége is az adott társadalmi-politikai rendszeren belül.

III. 3. AZ 1989 ÉS 1999 KÖZÖTTI IDŐSZAK – TULAJDONJOGOK ÉS SZERKESZTÉSPOLITIKA

Az 1988-as joghurtforradalom után a hatalom elsősorban a gazdaságra és a nagyobb vállalatokra, ezek központosítására koncentrált, és a média eleinte kívül esett ezen a körön. Azonban ez az 1990-es, első többpártrendszeri választások előtt megváltozott. A többpártrendszer természetéből adódóan a média szerepe is változott, ugyanakkor a központosított hatalom továbbra is egy homogén médiaszíntér megteremtésén munkálkodott. Az általános szerbiai helyzet természetesen kihatott a kisebbségi médiára is. A múlt század utolsó évtizedét az államhatalom közvetlen beavatkozásai (főszerkesztő-leváltások, pártalapú kinevezések, politikus-főszer-

3 A *Dnevnik* laptörténeti szempontból a *Magyar Szó* testvérlapja. A két lap elődei a *Slobodna Vojvodina*, illetve a *Szabad Vajdaság* voltak, mindkettőt a Tartományi Képviselőház alapította. E lapok 1944. november 19-étől jelentek meg, székhelyük Újvidéken volt. A *Slobodna Vojvodina* eredetileg még 1942-ben indult antifasiszta lapként, és székhelye az újvidéki állandósulásáig többször változott.

kesztők) jellemezték. Egy ilyen időszakban a kisebbségi médiában sem voltak elkerülhetőek a nagy hullámzások. Voltak időszakok, amikor egy időre sikerült fellélegezni a hatalom gyakorolta nyomás alól, és voltak olyan időszakok is, amikor ez az igyekezet nem járt sok sikerrel.

Az államvezetés általában igyekszik elkerülni a közvetlen beavatkozást a médiaszférába, ugyanakkor bizonyos esetekben – például háború vagy nemzeti szükségállapot idején – ez demokratikus keretek között is megengedett (O'SULLIVAN – DUTTON – RAYNER 2003). Ezt mindenképpen észben kell tartani, amikor a szerbiai sajtó e korszakbeli tanulmányozására vállalkozunk. Az akkori hatalom sok esetben legitimnek tűnő módon tudott közvetlenül beavatkozni, hatni a média köreire, és a kormányzatnak, az adott politikai konstellációnak megfelelő médiatartalmakat közvetíteni. Ennek a hatalmas államapparátusnak az akkori kisebbségi sajtó is része volt – az elkülönülési törekvések ellenére. A háborús időben vagy vészhelyzetben az illojális médiára nagyon könnyen rásüthető az áruló/nemzetáruló címke, és ez a kisebbégi sajtóra mint kulturális és nyelvi értelemben idegen elemre kétszeresen érvényes. Nem véletlen, hogy ebben az időszakban tartományi szinten a *Magyar Szó* is a figyelem középpontjába került. A lapot ugyanis ezen a szinten próbálták megregulázni, ami az alapítói viszonyokat tekintve természetesnek hatott. Lévén, hogy a *Magyar Szó* alapítója a Tartományi Képviselőház volt, bizonyos mértékű befolyás a tartományi hatalom részéről mindig is jelen volt a szerkesztéspolitika vonatkozásában, viszont ebben az időszakban ez sem bizonyult elegendőnek, nem tudták „kellő mértékben" ellenőrzés alá vonni a lapot, ezért született meg az a politikai döntés 1989. június 21-én, hogy az alapítói jogok egy részét (a főszerkesztők és az igazgatók felmentésére és kinevezésére vonatkozót) a tartományi kormányban összpontosítsák, aminek folytán közvetlen irányítás alá vonták volna a *Magyar Szót*. Ez ellen a szerkesztőség zöme tiltakozott, az akkori főszerkesztő, Csorba Zoltán leváltása ellen pedig bírósági úton próbáltak tenni Várady Tibor tanácsára, aki arra figyelmeztetett, hogy a leváltás alkotmányellenes volt. Ezzel sikerült időt nyerni, de a nyomás a *Magyar Szó*ra továbbra sem szűnt meg.

A *Magyar Szó* ebben az időszakban az állam kegyeit élvező lapból mérsékelt ellenzéki lappá vált. A délszláv háborúk idején a konfliktus békés rendezése mellett foglalt állást, híven tükrözve a vajdasági magyarok általános állásfoglalását, azaz távolságtartásukat a háborútól. Mindezzel párhuzamosan megkezdődtek a lap anyagi gondjai is, melyek következtében a *Magyar Szó* 1993-ban egy rövid ideig nem is jelent meg, 1999-ben pedig több alkalommal is sztrájkkal tiltakoztak dolgozói. A többszöri főszerkesztő-leváltások és a Forum Holding igazgatóinak gyakori cseréje mind-mind a lap szerkesztéspolitikájára történő befolyásolási szándéknak a megnyilvánulása volt. Mindent egybevetve, ez a tízéves időszak hatalmas veszteséget hozott a lapnak, mind a munkaerő, mind az anyagiak tekintetében. A háború elején még százhatvanöt dolgozója volt a lapnak, ez a 90-es évek végére kilencvenháromra csökkent (FODOR 2014).

1990. július 7-étől a *Magyar Szó* fejléce alatt már nem az alapító neve szerepelt, hanem az, hogy „a demokratikus közvélemény napilapja". A vajdasági magyarok

egyetlen napilapja ezzel is igyekezett elhatárolódni az államgépezet által generált háborús hangulattól. Ez a megnyilvánulás ugyanakkor lehetett a többpártrendszer sajtó-visszatükröződése is: elvileg a *Magyar Szó* most már a demokratikus közvélemény napilapja lehetett, hiszen megteremtődtek a politikai feltételek egy ilyen közvélemény létrejöttére. Ne feledjük, ekkor még élt a remény, hogy az, ami még megmaradt a Jugoszláv Szövetségi Köztársaságból (JSZK), „normális" államként működhet a továbbiakban, és a joghurtforradalom és a koszovói történések ellenére még elkerülhető a fegyveres konfliktus. Illetőleg ekkor még egyben volt a régi Jugoszlávia, tehát méltán reménykedtek a lap dolgozói.

Csorba Zoltán, az akkori főszerkesztő, a következőképpen határozta meg a szerkesztéspolitikát: „Ki kell használni, javunkra, a politikai változások légkörét. Az új hatalom Szerbiában és Vajdaságban a demokratizálódás hírnökeként tüntette fel magát, külön bírálva a sajtóban a korábbi gyakorlatot, hogy a pártbizottságok és egyáltalán a politikai vezetés irányította a sajtót. Nekik mindebben persze az fájt, hogy a volt vezetés olyképpen irányította a tájékoztatást Vajdaságban, ami ellenük szólt. De ha már deklarálták az elvet, használjuk ki, és soha többet ne engedjünk beleszólást a politika, a pártvezetés vagy bármilyen külső tényező részéről a szerkesztéspolitikába. Az volt a célom, hogy olyan lapot készítsünk, ahol érzi az olvasó, hogy neki íródik, hogy foglalkozzunk mindazokkal a kérdésekkel és gondokkal, amelyek a vajdasági magyarságot érintik. Azokkal a kérdésekkel is, amikről a korábbiakban nem írtunk, nem úgy írtunk, ahogy azt az olvasóink zöme elvárta volna, vagy éppenséggel elhallgattuk" (idézi FODOR 2014: 91).

Ebben a főszerkesztői *credó*ban felsejlik a bírálat a korábbi államhű/párthű *Magyar Szó*val szemben. Ez némileg ellentmond annak a Kalapis Zoltán által felrajzolt ívnek, miszerint a vajdasági magyarok egyetlen napilapjának csúcsát a 60-as és 70-es évek jelentették. Lehet ugyanis, hogy anyagi szempontból a csúcson volt a lap, de ennek megvolt az ára. Az 1990-es évek elején kezd megfogalmazódni egy autonóm szerkesztéspolitika, vagyis a mérleg a kisebbségi állásfoglalás felé billen, nem feltétlenül a szakmaiság rovására. Csupán egy olyan folyamat kezdetéről van szó, amikor a közösségért való kiállás kiemeltebb szerepet kap, mint a korábbi időszakban, amely a Klimkiewicz-féle kisebbségi médiabesorolásban a diverzitásmodell felé sodorja el a *Magyar Szót*, mint kisebbségi médiaintézményt (KLIMKIEWICZ 2008).

A háború ellen – háborúban a hatalommal: sokat elárul a 90-es évek elejéről Fodor István könyvének alcíme, mellyel a 90-es évek első felének történetét illette (FODOR 2014). A vajdasági magyar közösség „kereteibe" úgy tűnik, hogy nem fért bele a nagyszerb ideológia, mely ezreket vitt a halálba. Az a „vészhelyzet", melynek mentén a szerb nemzetet a szélsőséges nacionalista eszmék felé terelhették a tömegtájékoztatás eszközeinek segítségével, a magyar közösséget nem tudta hasonló módon mozgósítani. A vajdasági magyar sajtó ehelyett inkább saját közössége felé fordult, és szembeszállt az aktuális hatalommal, amely tulajdonképpen a kenyéradója volt. Ebben az időszakban a vajdasági kormány, illetve a Tartományi Tájékoztatási Titkárság évi elemzéseiben a *Magyar Szót* „szerbellenesnek", „dezertálásra felbujtónak",

„a horvát szecesszionizmus támogatójának" is nevezte, miközben a tartományi vezetéstől eredő, fentről diktált főszerkesztőcserékkel próbálták a hatalom szócsövévé tenni (FODOR 2014: 123).

1991. december 4-én a szerkesztőség nyílt levéllel fordult olvasóihoz: „Mától kezdve valószínűleg mi leszünk az egyetlen napilap a világon, amelynek impresszumában a főszerkesztői név helyett egy csoport, azaz a szerkesztőbizottság szerepel, amelynek vezetője Kubát János. Erre a nem mindennapi lépésre pedig azért kényszerültünk, mert a Tartományi Képviselőház valakinek a sugallatára szentesítette: olyan embert bízott meg a főszerkesztéssel, aki hivatásos újságíróként soha nem dolgozott még. Ezt az arculcsapást és a szakma lealacsonyítását úgy végezte el, hogy a legdemokratikusabb úton megválasztott öt dolgozónk egyikét sem találta méltónak a 47 éves *Magyar Szó* vezetésére" (FODOR 2014: 101). Ez a nyilatkozat is arról árulkodik, hogy tulajdonképpen a második világháború óta most ébred igazán öntudatára a vajdasági magyar újságírás, a vajdasági magyar újságírótársadalom. Miért emeljük ki külön, hogy a vajdasági magyar újságíró-társadalom? Mert elértünk ahhoz az egyensúlyozási ponthoz, amikor a nemzeti elhivatottság mellett mindinkább hangsúlyozzák a szakmaiságot és a politikai elfogulatlanság fontosságát. Itt a különböző beállítódások vagy társadalmi rétegződés mellett az újságírói szakma elvárásairól, a szakmai-etikai kódex alapvető kerékcsapásainak betartásáról is szó van. Függetlenül attól, hogy a kisebbségi újságírók közpénzből kapják a fizetést, hogy mindig is a többségi nemzet, a mindenkori kormány jóakaratától függtek, elfogadhatatlan számukra, hogy egy olyan ember vezesse őket, akinek az újságíráshoz semmi köze sincs. Weaver szerint a professzionalitás némileg a politikai rendszer sajátosságaival, míg a szakmai-etikai vonatkozás megítélése a kulturális mintákkal magyarázható (WEAVER 1998). Ezek szerint nem véletlenül került előtérbe a szakmaiság ebben az időszakban, hiszen változott a politikai rendszer. Másrészt a nyelvi és kulturális korlátok, a rurális, vidéki tömörülés, a marginalitás miatt a kisebbségek nem annyira érzékenyek és nyitottak a többségi (ez esetben szerb) populáris kultúra iránt, amely a 90-es években nemcsak, hogy nyíltan kiszolgálta a hatalmat, hanem hősökként éltette a háborús bűnösöket. Tehát a vajdasági magyar közösség részben emiatt is tisztábban látott a háborús években, és mindamellett, hogy nem kívánt részt venni a háborúban, erős ellenérzést táplált minden iránt, ami ezt az értékrendszert bármilyen módon támogatta. Ez azután természetesen kihatott az újságírók etikai szemléletére is. Természetesen az újságírótársadalmak sajátosságait nehéz megragadni földrajzi, politikai és kulturális minták mentén (PAPP Z. 2005: 10), de – amint ezt a fentiek is példázzák – mindezen körülményeket nem szabad figyelmen kívül hagyni.

Ebben az időszakban történt a legdrasztikusabb példányszámcsökkenés a lap történetében. 1991-ben még 43 270 volt a lap vasárnapi példányszáma,[4] ami 1993-ban 26 415-re csökkent, míg a hétköznapi átlag 19 616-ról 11 381-re fogyott.

4 A *Magyar Szó* esetében a vasárnapi és a csütörtöki példányszám a lap megléte óta magasan a heti átlag felett alakult, és ez a trend fennáll mind a mai napig. E két napon a példányszám növeléséhez jelentősen hozzájárul

„És fogytak az újságírók is: akadt, aki csak ideiglenesen ment külföldre, mások ideiglenesnek hitték a távozást, de tartós lett..." – írja Fodor István monográfiájában (FODOR 2014: 120). Az újságírókkal együtt az olvasóközönség jelentős része is külföldre távozott. Ez hosszú távon hatalmas népességcsökkenéshez vezetett, ami a vajdasági magyarságot illeti, és ez a trend máig folyatódik, folyamatosan csökken a vajdasági magyarok száma Szerbiában.

Közben a vajdasági hatalom továbbra is azon igyekezett, hogy rátenyereljen minden jelentősebb médiumra. Ezt részben az anyagi támogatás visszatartásával érték el. Ugyanakkor még mindig nem egyértelmű, hogy az anyagi támogatás elmaradása mennyiben volt a háború és a hatalmas infláció következménye, és mennyiben volt szándékos. Annyit mindenképpen el lehet mondani, hogy a kisebbségi sajtótéremékeket ez a válság valamivel súlyosabban érintette, amire az alábbi idézetek adhatnak választ. Fodor István a *Magyar Szó. Hét évtized* című könyvében idézi a Tartományi Tájékoztatási Titkárság közleményét: „Az alapító továbbra is a legnagyobb erőfeszítéseket teszi, hogy javítson a vajdasági tömegtájékoztatási eszközök súlyos anyagi helyzetén, de nem engedi meg, hogy nyomást gyakoroljanak rá, és nem is ad többet annak, aki hangosabb, rámenősebb, »veszélyeztetettebb«" (FODOR 2014: 118).

A tartományi hatalom támadással válaszol a *Magyar Szó* részéről megfogalmazott számonkérésre, amely arra vonatkozott, hogy miért lehetetlenítik el a lap munkáját. „A *Magyar Szó* nem állt a háborúzó hatalom oldalára, ezért a bonyolult összefüggések miatt valóban nem könnyű kibogozni, hogy a lap életét mikor nehezítette objektív, az adott pillanatban szinte megoldhatatlan gond, és mikor zajlott tudatos ellehetetlenítés" – elemez Fodor István. Mindenesetre a „testvérlap", a *Dnevnik*, korántsem küzdött olyan nagy gondokkal, mint a *Magyar Szó*, hiszen ott rendszeresen kapták a fizetést az újságírók (FODOR 2014: 118).

Ez a rendkívül nehéz időszak, amikor a lap a fennmaradásért küzdött, fontos a támogatások pluralitása szempontjából. Ekkor kezdett el ugyanis a *Magyar Szó* külföldről, az anyaországról segítséget kapni. Ebben az időben kért segítséget Bálint Sándor, az akkori főszerkesztő, saját elmondása szerint a „magyar Külügyminisztériumtól, a Soros Alapítvány újvidéki és budapesti irodájától, az Illyés Közalapítványtól, a Magyarok Világszövetségétől és a *Népszabadság*tól" (FODOR 2014: 119). A *Magyar Szó* ebben az időszakban fél évig csak hetente kétszer jelent meg. A források pluralitása azért is fontos, mert elvileg az a vélemények különbözőségét is szavatolhatja, és nagyobb teret ad az eddigiekben is oly sokszor emlegetett „egyensúlyozásra", amely meghatározza a kisebbségi sajtó milyenségét. Magyarán, ha nem csupán az alapítótól függ anyagilag a lap, a szabadsága is nagyobb lesz, bátrabban közelíthet a sajtószabadság eszméje felé.

A Vajdasági Magyarok Demokratikus Közösségének (VMDK) elnöksége egyébként már 1990 októberében kinyilvánította, hogy kész átvállalni az alapító fel-

a két melléklet, a csütörtöki számhoz a *Tarka Világ*, amelyben műsorújság van, a vasárnapi lap mellé pedig a *Hétvége*, továbbá keresztrejtvény és egyéb közkedvelt rovatok.

adatait, majd pár évvel később a kisebbségi jogok csorbulására és a magyar nyelvű sajtó végzetes leépítésére hívta fel a figyelmet. 1993. február 20-ai ülésén a VMDK a kisebbségi jogok szűkítését vitatta meg elnökségi ülésén. Az elnökség megállapította: „A tájékoztatásban ezek a folyamatok oda vezettek, hogy a magyar nyelvű sajtó anyagi alapja szétforgácsolódott, a szerkesztőségek többsége ma már csak a magyar állam hathatós segítségével tudja a rendszeres megjelenést biztosítani..." (FODOR 2014: 119).

Ami nem sikerült annak idején a VMDK-nak, sikerült tíz év múlva a Vajdasági Magyar Szövetségnek (VMSZ). Az újságíró-társadalom jelentős része ellenérzéssel fogadta az alapítói jogoknak az MNT-re való átruházását. Nem véletlenül, hiszen az alapítói jogok átruházásával a *Magyar Szó* ismét (vagy folytatólagosan) függőségi viszonyba került. Ezúttal azonban nem a mindenkori szerb hatalomtól, hanem tulajdonképpen a legnagyobb vajdasági magyar párttól, a VMSZ-től függ. Ennek pedig nem maradtak el a következményei a lap szerkesztéspolitikájában sem. Térjünk azonban vissza még a 90-es évek közepére, hiszen ez tanulmányunk központi témája.

A Tartományi Tájékoztatási Titkárság 1994-re vonatkozó elemzése szerint „a *Magyar Szó* szerkesztéspolitikája részben tett eleget az alapító, azaz a Vajdasági Képviselőház követeléseinek és elvárásainak. [...] Az olvasók egy rétegének és egyes pártoknak, különösen az ellenzéki pártoknak (közöttük elsősorban a VMDK-nak és a VMSZ-nek) a nyomása következtében a főszerkesztő és a szerkesztőbizottság világosan megfogalmazta a szerkesztési elveket: a *Magyar Szó* a Statútum értelmében nem független, de írása és felfogása alapján igen, ami leginkább abból látszik, hogy az SZSZP [Szerbiai Szocialista Párt], a VMDK vagy a VDRP [Vajdasági Demokratikus Reformpárt] időnként részrehajlással vádolja. [...] Az ilyen cikkekben a lap nem riad vissza a hamisítástól sem, amelyekkel megkísérlik kétségbe vonni közösségünk alapjait. Ezzel támadást intéz Szerbia egysége és integritása ellen, ösztönzi a szeparatizmus minden formáját, és lebecsüli a JSZK és Szerbia vezetőinek azon törekvéseit, hogy békés megoldást találjanak a JSZSZK térségében dúló válságban" (FODOR 2014: 123–124).

A Tartományi Tájékoztatási Titkárság elemzése alapján arra következtethetünk, hogy a *Magyar Szó* elsősorban a szerb nép és a szerb vezetők között keresi és találja meg a bűnösöket, akiket a háborúra uszítás és az ezt támogató politika szószólóiként nevez meg. Természetesen nem tekinthető reális elemzésnek a titkárság értékelése, mindazonáltal érdekes jelenség a kisebbségi sajtóban is rendre jelentkező afganisztanizmus, amely később, a 2000-es években csúcsosodik ki, amikor az MNT átveszi az alapítói jogokat. Az afganisztanizmus fogalma Lemert nevéhez kötődik (LEMERT 1989), és arra vonatkozik, hogy az újságíró a távoli, nem saját ügyekkel szemben nagyon kritikus, a saját területén viszont mellőzi a konfliktusok tárgyalását és felvállalását. Ezt illetően fontos szem előtt tartani, hogy a kisebbség a saját nyelvén, melyet a többség nem ért, merészebben és nyíltabban kritizálhat, mint a többségi nemzet nyelvén író vagy sugárzó médiumok.

Az, hogy a 90-es évek során a lap folyamatosan eladósodott, végül oda vezetett, hogy fél évet késtek a fizetések, ezért 1999. február 18-án a szakszervezetben bejelentették a sztrájk lehetőségét, és miután a nyomda sztrájkba lépett, ezt tették az újságírók is. Ezzel végső elkeseredésükben maguk az újságírók szüntették be egy időre a lapot. A sztrájk azonban nem tartott sokáig, mert annak ellenére, hogy az alapító vajmi keveset teljesített a követelésekből, a *Magyar Szó* újságírói úgy érezték, nem hagyhatják lap nélkül az olvasókat. Mint sok más esetben, itt is egyensúlyozásra kényszerültek a *Magyar Szó* újságírói. Szakmai és nemzeti elhivatottságuk egyaránt amellett szólt, hogy folytassák az újságírást, azonban szociálisan már olyan helyzetbe kerültek, hogy mindaz, ami a kisebbségi újságírásban azt a bizonyos „többletet" adja, amelyre oly sokszor hivatkoztunk a tanulmány elején, egyszerűen már nem tudta ellensúlyozni az egzisztenciális gondok jelentette fenyegetettséget. Ugyanakkor ismét kicsúcsosodott a kisebbségi sajtó mindenkor kiszolgáltatott helyzete, az a politikai értelemben vett függőségi viszony, amely a magánkézen lévő sajtóban a piac támasztotta követelmények és a tulajdonjogi helyzet függvényében keletkezett erőviszonyok közepette lép fel. A kisebbségi média politikai értelemben tehát kiszolgáltatottabb a többségi sajtónál, mind saját közössége meghatározó politikai opciói, mind a mindenkori kormány felé.

1998-tól egészen 2001. február 14-éig volt érvényben az Aleksandar Vučić hírközlési minisztersége idején elfogadott sajtótörvény, melynek rendelkezései alapján szinte bárki perbe vonható volt rágalmazás vádjával, éppen ezért a legkevésbé sem beszélhetünk sajtószabadságról ebben az időszakban (a *Magyar Szó*ban Kecskés István ellen indult per becsületsértés vádjával, de 1999 végén a bíróság megszüntette az eljárást).

IV. KÖVETKEZTETÉS

A kisebbségi média pozicionálására keresett támpontok közül kiemelhetjük az adott kisebbség társadalmi-politikai helyzetét, valamint a többségi nemzethez és saját nemzetéhez fűződő viszonyát, amelyek egyaránt befolyásolják a kisebbségi média milyenségét. További szempontként megemlítendők maguk a kisebbségi tájékoztatás szereplői, művelői, vagyis a médiában dolgozók. A kisebbségi nyilvánosság kettősége, mely részben a szakmai értékek és a kisebbségvédelembe ágyazott beállítódások közötti állandó egyensúlyozásban nyilvánul meg, alapvető módon határozza meg a kisebbségi médiateret. A *Magyar Szó*t, a vajdasági magyarok egyetlen napilapját is jellemzi a szakirodalomban felsorakoztatott „tünetegyüttes", amely a kisebbségi sajtót a „keretizmus", a keretek közti létezés bűvkörében definiálja. A *Magyar Szó* esetében a múlt század utolsó évtizedére összpontosítottunk, mint olyan időszakra, amikor jelentős változások álltak be a társadalmi-politikai viszonyokban, ugyanakkor az országban uralkodó háborús helyzet tovább bonyolította a kisebbségi közösségek – így a kisebbségi média – sorsát. A „demokratikus tartományi hatalom" az 1989–99-es időszakban igyekezett rátenyerelni a kisebbségi

lapokra (is). Ebben az időszakban történt a legdrasztikusabb példányszámcsökkenés a *Magyar Szó* történetében, és az elvándorlás miatt ekkor volt a legnagyobb érvágás az újságírók számának tekintetében is. A háborús helyzet miatt valóban nem könnyű kibogozni, hogy a lap életét mikor nehezítette objektív, az adott pillanatban szinte megoldhatatlan gond, és mikor zajlott tudatos ellehetetlenítés. Ugyanakkor ez a rendkívül nehéz időszak, amikor a lap a fennmaradásáért küzdött, fontos a támogatások pluralitása szempontjából. Ekkor kezdett el a *Magyar Szó* külföldről, az anyaországról segítséget kapni. A több forrásból érkező támogatások valamilyen módon a vélemények pluralitását is feltételezik, így adva nagyobb teret a sajtószabadság eszméjéhez való közelítéshez. Az 1989–99-es korszak legvégén maguk az újságírók voltak kénytelenek munkabeszüntetéshez folyamodni, hiszen a puszta megélhetésük kérdőjeleződött meg. A fent jelzett tízéves periódus történései, de a *Magyar Szó* második világháborút követő története, és a vajdasági magyar kisebbségi média korábbi példái is arra engednek következtetni, hogy a kisebbségi média politikai értelemben kiszolgáltatottabb a többségi sajtónál, mert felelős mind saját közössége, illetve annak vezető politikai opciói, mind a többségi nemzet mindenkori kormánya irányában, amit ráadásul egy állandó anyagi függőség tetéz, melyet – újságírói és szakmai elhivatottság ide vagy oda – nem lehet figyelmen kívül hagyni.

IRODALOM

ANDERSON, Benedict 1991. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism.* Verso, London – New York.

ARONSON, Dan R. 1976. Ethnicity as a Cultural System: An Introductory Essay. In HENRY, Frances (ed.): *Ethnicity in the Americas.* Mouton, The Hague, 9–19.

BOLGÁR László 1941. A jugoszláviai magyar kisebbségi sajtó. *Kalangya,* 1–2. URL: http://adattar.vmmi.org/?ShowObject=folyoirat_oldal&id=3547&page=3 (Letöltés ideje: 2018. január 5.)

BRIGGS, Asa 2012. *A média társadalomtörténete.* Napvilág Kiadó, Budapest.

BRUBAKER, Rogers 1996. *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe.* Cambridge University Press, Cambridge.

FODOR István 2014. *Magyar Szó: hét évtized.* Magyar Szó Lap- és Könyvkiadó Vállalat, Újvidék.

HALL, Stuart 1980. Cultural Studies: Two Paradigms. In: HODKINSON, Paul (ed.): *Media, Culture and Society.* Sage, London, 57–72.

HOROWITZ, Donald L. 1975. Ethnic Identity. In GLAZER, Nathan - MOYNIHAN, Daniel Patrick (ed.): *Ethnicity: Theory and Experience.* Harvard University Press, Cambridge, 111–141.

HUSBAND, Charles 1994. *A Richer Vision. The Development of Ethnic Minority Media in Western Democracies.* UNESCO Publishing, John Libbey, London – Paris – Rome.

KALAPIS Zoltán 1994. *A Magyar Szó fél évszázada.* Magyar Szó Lap- és Könyvkiadó Vállalat, Újvidék.

KELLNER, Douglas 1995. *Media Culture: Cultural Studies, Identity and Politics Between the Modern and the Postmodern.* Routledge, London.

KLIMKIEWICZ, Beata 2008. Media Pluralism and Enlargement: the Limits and Potential for Media Policy Change. In WARD, David (ed.): *The European Union and the Culture Industries: Regulation and the Public Interest.* 81–104.

LEMERT, James B. 1989. *Criticizing the Media.* Sage, London.

LIGETI Ernő 1924. Erdélyi levél az öreg lapírók megifjodásáról. In *A Bácsmegyei Napló jubiláris almanachja 1924.*

MÁK Ferenc 2014. Magyar sajtó a Délvidéken 1914–1989. In APRÓ István – PAÁL Vince: *A határon túli magyar sajtó Trianontól a 20. század végéig. Fejezetek a magyar sajtószabadság történetéből.* Médiatudományi Intézet, Budapest, 165–228.

MCQUAIL, Denis 1991. Media Performance Assessment in the Public Interest: Principles and Methods. In ANDERSON, A. James (ed.) *Communication year book.* Sage, London.

MILIVOJEVIĆ, Snežana 2008. *Kritička tradicija u istraživanju medija: kulturne studije.* Časopis za upravljanje komuniciranjem – Protokol i Fakultet političkih nauka, Novi Sad – Beograd, 29–50.

O'SULLIVAN, Tim – DUTTON, Brian – RAYNER, Philip 2003. *Studying the Media.* Bloomsbury Academic, London.

PAPP Z. Attila 2005. *Keretizmus. A romániai magyar sajtó és működtetői 1989 után.* Soros Oktatási Központ, Csíkszereda.

PAPP Z. Attila 2017. *Változó kisebbség. Kárpát-medencei magyar fiatalok. A Genezys 2015 kutatás eredményei.* Mathias Corvinus Collegium – Tihanyi Alapítvány – MTA TK Kisebbségkutató Intézet, Budapest.

RIGGINS, Stephen Harold 1992. *Ethnic Minority Media: An International Perspective.* Sage, London.

SMITH, Anthony D. 1994. The Problem of National Identity: Ancient, Medieval and Modern? *Ethnic and Racial Studies,* 17. 375–399.

VALIĆ NEDELJKOVIĆ, Dubravka 2007. *O novinarima i novinarstvu, univerzitetski udžbenik.* Filozofski fakultet, Novi Sad.

WEAVER, David H. (ed.) 1998. *The Global Journalist. News People around the World.* Hampton Press, Inc. Cresskill, New Jersey.

WEAVER, David – WILHOIT, Cleveland 1986. *The American Journalist: A Portrait of U.S. News People and Their Work.* Indiana University Press, Bloomington.

ZAKINSKI-TOMA, Viktoria 2008. *Minority Media in Vojvodina and Slovakia: A Test of Self-Governance.* VDM Verlag Dr. Muller Aktiengesellschaft & Co. KG., Berlin.

II. rész
Háború és emlékezet

7. A délszláv háborúk emlékezete a vajdasági magyaroknál

Szerbhorváth György

Csak azért beszélünk annyit az emlékezetről, mert már nincs.
Pierre Nora: *Emlékezet és történelem között*

E tanulmányban arra teszünk kísérletet, hogy felvázoljuk, a vajdasági magyarok miképpen emlékeznek a délszláv háborúkban történtekre. Arra, hogy mi és hogyan történt velük, továbbá hogyan viszonyulnak azokhoz, akik elestek e háborúk során 1991 és 1999 között. Kitérünk arra is, miképpen emlékeznek az 1991–92-es békedemonstrációkra, amelyekre több településen is sor került, valamint megpróbáljuk azt is értelmezni, hogy a vajdasági magyarság egy jó része, illetve a politikum, hogyan és miért, illetve miért nem emlékezik meg e történésekről és az elesettekről. Az emlékezés a múlt megkonstruálásának folyamatába ágyazódik be, tehát egyúttal a nemzet, a nemzettudat, az identitás, a történelem és az emlékezet problémaköréről beszélünk. Az elesettekre való emlékezés – tanulmányunkban inkább a rájuk való nem emlékezés – pedig azért is súlyos téma, mert ahogyan Jan Assmann írja, a halottakról való megemlékezés esetén „mindannak eredetéről és magváról van szó, amit az emlékezés kultúrájának nevezhetünk" (ASSMANN 1999: 61). És ismét őt idézve, amiről szólni kívánunk mi is, az az „»emlékezés« (vagy múlthoz való viszony), »identitás« (avagy politikai képzelőerő) és »kulturális folytonosság« (avagy hagyományteremtés) hármasának összefüggése" (ASSMAN 1999: 16).

Felejteni vagy emlékezni – régi és fontos kérdés (WEINRICH 2002). Hogy egy-egy közösség, nemzet vagy kisebbség építése folyamán milyen fontosak a közös élmények, a kollektív emlékezés, azaz a közös mítoszok és emlékek, annak ma már tengernyi irodalma van. Arra is felhívja a figyelmet a szakirodalom, hogy a társadalmi tudat létrejöttében, annak folyamatos ki- és újjáépítésekor a társadalmi gyakorlatok – mint amilyen a megemlékezés és az emlékműépítés –, és az általánosabbnak tekinthető kulturális konstrukciók – a hagyomány, a mítoszok – létrehozásakor legalább annyira, ha nem még inkább fontos, hogy mi esik ki a társadalmi emlékezetből, akár a (kollektív) tudatalatti szintjén (OLICK – ROBBINS 1999). Ennek egyik klasszikus példája, ahogyan a németek 1945 után „elfelejtették" náci múltjukat, majd a hatvanas-hetvenes évektől mégis újra emlékeztek rá, és elkezdték feldolgozni. Szintén óriási irodalma van a holokausztnak ama vonatkozásáról is, hogy közvetlenül a világháború után ugyan egyes túlélők leírták, mi történt velük,

de sokan inkább el akarták felejteni mindazt, és csak két évtizeddel, illetve még később került a holokauszt emlékezete a figyelem középpontjába.

A vajdasági magyarok kapcsán pedig nem árt felidézni Pierre Nora koncepcióját „a történelem felgyorsulásáról", ti. hogy „[a] túl sok felejtés, a túl sok emlékezés veszélye és izgatottsága mélyen és széles körben jelen van a kultúrában, melyet már megtapasztalhattunk" (K. HORVÁTH 1999). E tanulmányban tehát azt kívánjuk felidézni, hogy a közösség számára nagyon is „hosszú" kilencvenes évekre miképp (nem) emlékeznek a vajdasági magyar közösség tagjai, miközben a 2000-es évektől valóságos ünnepáradat öntötte el a térséget, és „túl sok mindenre" emlékeznek, olyasmire is, amihez nem sok közük volt, mint például 1956-ra.

Az első világháború után alakult ki Európa-szerte az elesett katonák emlékezetének kultusza. Gigantikus emlékműveket emeltek az „ismeretlen katonának", de még a kisebb településeken is az onnan származottaknak. A temetők gondozása a kölcsönösség jegyében történt, civilizált módon. Gyökeresen más történt a második világháború alatt, illetve után: a rombolás minden emlékezetpolitikai helyre kiterjedt, a totális háború nemcsak a Másik megsemmisítésére vonatkozott, de egész városokra, településekre, így az emlékhelyekre, temetőkre, szobrokra is. A Vajdaságban sem volt másképpen: már az 1918-at követő impériumváltás után az új királyi hatalom semmisítette meg a vajdasági/délvidéki magyar és egyéb szobrok, emlékhelyek jelentős részét, gyakran a helyükbe, a városközpontokban állítva fel az új, saját szobrokat, emlékműveket. 1941-ben a bevonuló magyar hadsereg tett ugyanígy Bácskában, 1944 után pedig immár az új, jugoszláv hatalom robbantotta fel a néhány évvel azelőtt állítottakat. A titói éra a partizánkultusz jegyében telt; a magyarok lakta településeken ma is állnak a zömében magyar önkéntesekből, de leginkább kényszerbesorozottakból álló Petőfi brigád harcosainak emelt emlékművek, de a Vörös Hadsereg katonáinak emlékműveit sem rombolták le.

A Vajdaság megúszta mindezt, bár egyes helyeken robbantottak fel templomajtókat, emlékhelyeket csúfítottak meg. A háború leginkább magukat az embereket érintette, és itt most elsősorban azokra gondolunk, akiket erőszakosan hurcoltak el a háborús övezetekbe, valamint a tényleges sorkatonai szolgálatukat töltőkre utalhatunk, akik egy része már a szlovéniai háborút is megjárta 1991-ben. E tanulmány „hősei" ők, illetve azok a vajdasági magyar kiskatonák, besorozottak és önkéntesek (utóbbit sokszor idézőjelben kell írnunk), akik 1991 és 1999 között estek el. Számukat pontosan nem tudjuk, ahogyan a délszláv háborúk áldozatairól is csak becslések vannak: a vajdasági magyarok esetében legalább hetven ilyen áldozatról tudhatunk.

I. A VAJDASÁGI MAGYAROK EMLÉKEZETKULTÚRÁJA A 90-ES ÉVEKTŐL

1990-ben a forrongó Jugoszláviában, a többpártrendszer kialakulásával létrejött a vajdasági magyarok első érdekképviseleti szervezete, majd pártja, a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége (VMDK). A kisebbség szimbolikus újjáépítésekor fontossá vált az új emlékezetkultúra kialakítása is. A hagyományos nemzeti ünnepek, azaz március 15-e, augusztus 20-a és október 23-a mellett az 1944–45-ös vérbosszú kapott központi szerepet. Emellett érzékelhető volt egy szakrális irányzat, amely az aracsi pusztatemplomhoz kapcsolódik, a 90-es évek elején jelent meg újra (korábban, 1914 előtt is jelen volt), s 1999 után élénkült meg igazán pár évig. A tordai Aracs Hagyományápoló Társaság szervezésében már 1996-ban elindított emléknap inkább a vallási és a politikai elit felvonulási terepévé vált, nem tömeges rendezvény. A sajtó is úgy ír róla a politikusok nyomán, hogy Aracs „az elmúlt években zarándokhely és a vajdasági magyarság megmaradásának jelképe lett" (Emléknap... 2017). Az először 1952-ben megrendezett palicsi Magyar Ünnepi Játékok helyébe lépő, szintén itt évente megtartott augusztus 20-ai esemény vált egyfajta központi ünnepségévé a magyar kisebbségnek, melyre részben szervezetten utaznak a látogatók, s a Vajdasági Magyar Szövetséghez (VMSZ) kötődik. Különösen 2000 után figyelhető meg a helyi ünnepségek „cunamija". Gombamód szaporodnak a fesztiválok, a nyári játékok, a parasztolimpiák, a bográcsfőző versenyek, azaz elsősorban a gasztro- és borkultúrához, a szórakoztató zenéhez köthető események. Felélednek az aratóünnepségek, a lovas felvonulások, újabban a Vajdasági Vágta elnevezésű lóverseny stb. Hogy mindez sok-e vagy kevés, nem annyira érdekes, mint az a kérdés, hogy ezeknek az új, de rögtön hagyományosnak beállított ünnepeknek, eseményeknek milyen a jellegük, mi a céljuk, mit jelentenek a közösségépítés során – e tekintetben biztosan legalább annyira fontosak, ha nem fontosabbak, mint a „klasszikus" nemzeti ünnepek alkalmából szervezett megemlékezések. Talán megkockáztatható, hogy minél kisebb a település, annál fontosabb egy profánabb, a „népnek" szánt rendezvény, amelyhez bárki társulhat, semmint egy elitistább jellegű esemény, ahol politikusok és vallási vezetők lépnek fel a „színpadon", mások pedig csak szemlélői mindennek.

A Magyar Nemzeti Tanács 2005-ben fogadta el az ünnepek hivatalos listáját: a három nemzeti ünnep (március 15., augusztus 20. és október 23.) mellett két emléknap szerepel rajta (október 6. és november 1.), továbbá tizennyolc jeles nap, melyek elsősorban a kultúrához, a művészetekhez, az anyanyelvhez, a tudományhoz stb. kapcsolódnak (MNT 2005). Figyelemre méltó azonban az is, hogy nincs olyan emléknap, amely 1944–45-öt célozná meg, még ha a vérbosszú egy naphoz nem is köthető, illetve az érintett településeken más-más napon emlékeznek meg rá. Az utóbbi időben Csúrog vált valamelyest központi hellyé, 2013. június 26-án emeltek ott új emlékművet, ahol Áder János magyar és Tomislav Nikolić akkori szerb államfő együtt koszorúzott. Felmerült ugyan, hogy emléknapot szentelnek a vérbosszúnak, ám ez nem történt meg, és már pár héttel az emlékmű felavatása

után belepte a gaz a környéket, és kecskék, marhák legelésztek körülötte (Folytatatódik... 2013).

A kérdés: a délszláv háború vajdasági magyar áldozataira miért nem emlékeznek meg sem egy emléknapon, sem az érintett településeken? Kishegyesen az aradi vértanúk napján a második világháborús emlékműnél egyszerre emlékeznek meg az 1849-es csata, az első világháború, a második világháború áldozatairól, és ennek során említik meg a 90-es évek elején elhunytakat is, akiknek a nevét ezen emlékműre vésték fel. Az időtávlat nagyon lényeges eleme az emlékezetnek, ahogyan az emlékezés új formáinak megjelenése is a számítógépek, a videók és különösen az internet révén. Jan Assmann *A kulturális emlékezet* című, 1992-ben megjelent munkájának előszavában jelzi a második világháborúra utalva: „[n]egyven esztendő korszakos küszöb a kollektív emlékezésben: az eleven emlékezés megfakulásával és a kulturális emlékezés formáinak megkérdőjeleződésével fenyeget" (ASSMANN 1999: 11). Azok az események pedig, amelyekről most szólni kívánunk, húsz-harminc éve zajlottak, az emlékezés tehát még eleven, a tanúk, túlélők java még él, habár az emlékek halványulnak.

Vagyis a kérdés: mikortól múlt a múlt? A hagyományápolás is emlékezés, s szinte minden egyes ünnep esetében előkerül, hogy immár hagyományos módon sokadik alkalommal tartják meg (még ha csak harmadszor is), vagy pedig hogy hagyományt kívánnak teremteni egy-egy eseménnyel. A vajdasági magyar sajtóban is azt olvassuk/halljuk/látjuk, hogy szinte minden napra esik egy ünnep, megemlékezés, *hagyományos* esemény, s az arra is bizonyíték – a szervezők szándékaitól függetlenül –, hogy a közösség számára fontosak. Élményt jelent az ünnep sokak számára, felemelkedést, kiszakadást a mindennapokból és közös sorsélményt. Ennek fényében viszont talán jobban megérthetjük, hogy a közösség egyfelől azokra a szakralizált történelmi eseményekre emlékszik szívesebben, amelyek egy nagyobb közösséghez, a nemzethez való tartozást bizonyítják és erősítik. Másfelől olyan profán eseményekre van szükség, amelyeken a közösség közelebbi tagjaival, például a falubeliekkel teremtik meg a közösségi élményt.

Az ünnepek tehát azért fontosak, mert rögzítik a múltat, de ezt a múltat olykor nem árt megváltoztatni. A szenvedéstörténetre való hivatkozás ugyan jelen van a szakrális, azaz a hivatalosabb, nemzeti ünnepek alkalmával, de ezek már a múlt ködébe vesznek. Az 1944–45-ös események pedig ma már főleg a túlélők utódai, azaz közvetítés révén élhetők meg. Az új, ám gyorsan „hagyományossá" vált ünnepek viszont a közösségben rejlő megmaradási potenciált mutatják fel. E kontextusban talán nem is tűnik oly értelmetlen magyarázatnak az, hogy a közösség azért nem akar emlékezni a legfrissebb veszteségeire, azaz a délszláv háborúk áldozataira, illetve tágabb értelemben a térségből elmenekülők tízezreire, mert sorsuk összekapcsolódik az utóbbi időkben elvándorlók sorsával, s azt idézné fel, hogy minden nappal egyre kevesebben vannak.

Ám van itt egy csavar. Ha nem is mindenki a vajdasági magyarok közül, hiszen relatíve sokan csatlakoztak, bár megannyian a karrierjük érdekében, a Milošević-rendszer kiszolgálóihoz, a közösség többsége nemet mondott a rendszerre is (ez jól

látszódik a választási adatokból, különösen a magyar többségű önkormányzatok esetében), és nemet a háborúra is. Egyes helyeken tüntetések törtek ki, és tudható, hogy tízezrek menekültek el – bár a katonaszökevények, illetve később az inkább gazdasági okokból emigrálók pontos számát nem ismerjük. Mindeközben akik maradtak, azok nagy része eleget tett a behívóparancsnak – arányukat tekintve többen, mint például a belgrádiak, a városiak –, azaz a maradók lojalitása, legalábbis annak egy formája megmaradt. A magyarok nem ragadtak fegyvert mások ellen a Vajdaságban, sőt, az atrocitások elszenvedői voltak több helyütt. Ha egy közösségről egy adott időszak kapcsán nem is lehet általában bizonyítványt kiállítani, talán mégsem túlzás azt állítani, hogy e kisebbség a legjobb arcát mutatta a háborús időszakban. A vajdasági magyar sajtónak is csupán egy piciny része volt rezsimhű – az újságírók több esetben fellázadtak. Politikusaik is kiálltak a közösségért, többen börtönbüntetést, vagy akár az életüket kockáztatva – ne feledjük, hogy a VMSZ első elnöke, Csubela Ferenc homályos körülmények között vesztette életét egy autóbalesetben (nevét azonban ma semmilyen emléknap vagy díj nem őrzi, sírjánál szoktak évente megemlékezni). Továbbá ne feledjük a helyi ellenállást sem, amely főleg a vajdasági magyar nőkhöz kötődik. Azaz akadtak a vajdasági magyaroknak, az áldozatokon kívül, hősei is – emlékük ma azonban homályba vész.

Ám még mielőtt az utóbbiakra bővebben kitérnénk, szóljunk először a tágabb, szerbiai kontextusról.

II. A DÉLSZLÁV HÁBORÚK EMLÉKEZETKULTÚRÁJA SZERBIÁBAN

Az úgynevezett második Jugoszlávia 1945 után gyökeresen szakított az első, királyi Jugoszlávia emlékezetkultúrájával. A titói időkben generációk nőttek fel úgy, hogy a militarizáció a mindennapok része volt: a honvédelem-oktatás az iskolákban, az általános hon- és területvédelem; a művészeti alkotások állandó témája volt a Népfelszabadító Háború. Emlékművek százait emelték, néphősökről, Titóról nevezték el az utcákat, a városokat, a gyárakat stb. Az iskolai kirándulásoknak kitüntetett úticéljai voltak a nevezetes csaták helyszínei. Az egykori partizánok, a katonák a hadsereg napján felkeresték az iskolákat, a diákok pedig a kaszárnyákat. Az egyik kiemelten látogatott hellyé vált a horvátországi Jasenovac. Az ottani koncentrációs táborban a második világháború idején elsősorban szerbeket, cigányokat és kommunistákat gyilkoltak le az usztasák (a jugoszláv emlékezetpolitika e részéről lásd KARGE 2014).

1991 után mindez feledésbe merült, elhalványult a partizánkultusz, a volt Jugoszlávia utódállamaiban a kollektív emlékezetből vagy kitörölték, vagy felemásan kezelik a fasizmus elleni harcot. Horvátországban és Bosznia-Hercegovinában az emlékművek megsemmisítésére is sor került a háborúk folyamán, ahogy az utcák, terek stb. átnevezésére, a historiográfusok pedig teljes erővel dolgoznak a történelem átírásán, ahogyan a tankönyvekén is.

Ugyanakkor a délszláv háborúk után is megmaradt a hős harcos kultusza, az 1991–1995 közötti „honvédő háborúk" törvények általi „védelme", mint például Horvátországban. Szerbiában pedig ma, ha más dátumokhoz kötődően is, de a katonaságnak, a különböző hadnemeknek megvan a saját napjuk. A mindenkori (elesett) katona kultusza a szerb tradíció részeként folyamatosan erős.

Nem mellékes, hogy az utódállamok nyilvánosságában, de a szerb, horvát, bosnyák stb. történészek, politológusok, politikusok, értelmiségiek közt is folyamatos vita zajlik úgy a második világháborúban történtekről, mint a közelmúlt eseményeiről: az usztasák és a csetnikek rehabilitációjától kezdve a háborús bűnökön át az agresszió kérdéséig. Egy-egy országon belül is megkérdőjeleződik, ki volt az áldozat vagy a hős, ki az agresszor, és ennek fényében ki az, aki „megérdemli", hogy pozitív példaként emlékezzenek rá. Ilyen kontextusban, amikor a médiákból számtalan üzenet, értelmezés, „kép" érkezik arról, „mi történt", azt hogyan kell értelmezni, mi az, amit a többség vagy a hatalom elképzel arról, mi a helyes, a jó, az igazságos, korántsem egyértelmű az úgynevezett egyszerű emberek, de a politikusok számára sem, mire szabad vagy kell emlékezni. Azaz fölöttébb kényes kérdés, hogyan is emlékezzünk a délszláv háborúkra, az elesettekre. Aki „rosszul" gondolkodik vagy emlékezik, azt könnyedén lehazaárulózzák, illetve a patriotizmus ékes bizonyítéka lehet az, ki miképpen értelmezi a délszláv háborúban történteket.

Slobodan Milošević bukása után, 2001-től az új, úgynevezett demokrata, Zoran Đinđić vezette kormánynak kisebb dolga is nagyobb volt annál, hogy az előző évtizeddel kapcsolatos emlékezetkultúrával foglalkozzon. Ám gyorsan megváltozott a helyzet miután Vojislav Koštunica lett a kormányfő. Részben a külügyminiszter, Vuk Drašković hatására rehabilitálták a csetnikeket – a szerb háborús kultusz egy más perspektívából való újjáélesztéséről beszélhetünk. Ebben az időszakban azonban kevésbé foglalkoztak a délszláv háborúk áldozataival, s 2000 után kerültek Hágába szerb(iai) vezetők háborús bűnök vádjával. A társadalom is inkább felejteni, (és részben) megbékélni akart, semmint háborúzni, és a háború emlékével foglalkozni (kivéve a NATO-bombázást, amit egyöntetűen elítélnek a szerbiai nyilvánosságban). Az emlékezés tehát a többségi társadalomra sem volt ekkor jellemző – sem az eltelt idő, sem az újabb és újabb társadalmi változások nemigen tették ezt lehetővé. Mindez azért fontos, mert e kontextusba ágyazódik részben a szerbiai magyarok emlékezete is.

A szerb színtéren a legutóbbi évek egyfajta fordulatot hoztak, amelynek nyomán ismét hősökké válnak a délszláv háborúk szerb katonái, s mint végül látni fogjuk, egy vajdasági magyart is beemeltek a hősök közé. Szerbiában egyébként a 90-es években igen kevés helyen emeltek emlékművet az akkor elesetteknek. Kifejezetten az akkor elhunyt katonák nevei szerepelnek a szabadkai és a nagybecskereki emlékműveken, mások neveit pedig a második világháborús emlékműre vésték fel, mint Kishegyesen, Szivácon és Oromhegyesen. A polgárok önkéntes adakozásából még 1994-ben emelt szabadkai emlékkút kétnyelvű („*Njihovoj vernosti* – Hűségükért" fölirattal), és a katonák nevei is (vélhetően) anyanyelvükön szerepelnek (Preoblikovanje... 2016). Az 1999-es NATO-bombázás után elsősorban a légicsa-

pások áldozatainak emeltek több helyen emlékműveket, vagy helyeztek el emléktáblát. Zentán és Magyarkanizsán a Koszovón elesettek emlékét őrzik a rendőrség épületében, illetve a mellette kifüggesztett emléktáblákon.

A Szerb Haladó Párt hatalomra kerülése, azaz 2012 óta, s különösen, hogy 2017 óta Aleksandar Vulin a hadügyminiszter, jelentős hangsúlyeltolódás történt a szerbiai hadügyben a szerb katonakultusz újraélesztése terén. Így Vulin 2017. december 6-án, a Katonai Veteránok Napján a Harcosok Napjának bevezetését kérte, amit úgymond a világon minden ország megünnepel „a háborúk elesettjeinek és túlélőinek (sic!) emlékére". Minderre a veteránok úgy reagáltak, hogy nekik nem nap kell, hanem a veteránok jogairól szóló törvény, amelyről már 2015-ben elkezdődött az úgynevezett társadalmi vita, de érdemben semmi sem történt. A veteránok elsősorban azt sérelmezik, hogy a különféle ünnepségekre meghívják őket, de a jogaikkal semmi sem történik. Azonban a Honvédelmi Minisztérium továbbra is azt kéri a kormánytól, hogy hozza létre az új ünnepnapot, „azok emlékére, akik eleget tettek az állam felhívásának, és a védelmére keltek. Lényegében arról szól az ötlet, hogy a hazáért elesett egyszerű emberek megkapják az elismerést, és hogy a közelmúlt háborúira való emlékezés kultúrája megerősödjön." A miniszter hozzátette: „Elég volt abból, hogy mások akaratából szégyelljük a saját hőseinket" (ZORIĆ 2017; Vulin... 2017).

Ám megfigyelhető, hogy miközben a veteránok egyesületét a Szerb Háborús Veteránok Egyesületének hívják *(Udruženje srpskih ratnih veterana)*, addig a nacionalista diskurzus, a nemzetépítés újabb, a kormányzati körökből megkezdett etapja óvatosabbnak tűnik, amennyiben nem a *szerb* veteránokról, hanem katonai veteránokról van szó, és nem a *szerb* harcosok napjáról, hanem a Harcosok Napjáról – azaz mintha a szerb jelzőt kerülni igyekeznének, és inkább általában beszélnek a hősökről is (akárcsak a titói Jugoszláviában).

A kevés szobor egyikét – mely akár az új hőskultusz kialakítása kezdetének is tekinthető – szintén 2017-ben emelték egy szerb nemzetiségű katonatiszt emlékére Belgrádban, a nevét viselő utca közelében. Esete azért különleges, mert hogy áldozat-e, az szintén nem egyértelmű. A szobrot állító és felavató Vulin honvédelmi miniszter számára ő hős, mivel feláldozta az életét. A horvátországi Bjelovarban szolgáló Milan Tepić egy bázis parancsnokaként 1991-ben úgy döntött, felrobbantja a kaszárnyát az ott lévő fegyverrel és munícióval együtt, hogy az ne kerülhessen a horvátok kezébe. Azaz öngyilkos lett, de tette a szerb közvélemény jelentős részének szempontjából heroikus volt (Herojski... 2017). Vagyis egy öngyilkos, illetve magát feláldozó katonatiszt válik hőssé egyesek szemében (aminek megvan a hagyománya a jugoszláv partizánkultuszban is). Más szerb katonatiszteket, akik másképpen cselekedtek, s átadták az adott horvátországi kaszárnyát a horvát egységeknek, meghurcoltak, sőt, el is ítéltek a bíróságon. A helyzet paradox voltára utal, hogy egyiküket, Vladimir Trifunovićot ugyanazért a tettéért elítélte a horvát és a szerb bíróság is.

Hogy az 1991 és 1995 közti háborúkra inkább csak homályosan emlékeznek, és a „NATO-agressziót" emelik ki a szerb nyilvánosságban, szintén jó példa egy újabb,

2017-es emléktábla, amelyen hangsúlyosan megjelenik a szerb jelző: „Ők szülték a szerb hősöket!" – írja az újságcím, amely kissé megtévesztő, mert az emléktábla a ma még mindig tinédzsereket nevezi szerb hősöknek, akik 1999-ben születtek –, valójában az emléktáblát azoknak a szerb nőknek emelték, akik 1999-ben szültek „szerb hősöket". Az emléktábla-avatáson részt vett az akkori szerb elnök is, de Tomislav Nikolić elsősorban a NATO elítélésével foglalkozott, s inkább általában említette meg a „szent anyákat", akik az államférfiakat (sic!) és hősöket szülik (One su... 2017).

Mindez bizarrnak tűnhet, mert a szülés időpontja véletlenül esett egybe 1999 tavaszával, de a háborús kultuszoknak régi, ismert eleme az *anya*, aki egyfelől sok gyereket szül, másfelől boldogan engedi el vagy küldi fiait a háborúba, hogy akár az életüket is feláldozzák a hazáért. Ugyanígy nem újdonság, hogy a gyermekkorú áldozatokat állítják egy-egy emlékmű középpontjába. A NATO-bombázás alatt elhunyt gyermekek emlékére 2014-ben hoztak létre emlékkutat Zimonyban (Batajnica.... 2015). Ám ez esetben is megfigyelhető volt, hogy a park felújításakor ismét Aleksandar Vulinnál jelentkezett a nacionalista retorika, illetve az a diskurzus, amely nem ismeri el, hogy a szerbek közül bárki is bármi negatívat elkövetett volna, a gyermekek áldozatokként való reprezentálása pedig pont azt bizonyítja, hogy a szerb nép ártatlan: „A szerb nép soha nem lesz agresszor, a szerb nép sosem fog mások házába bemenni, a szerb nép sosem fogja mások gyerekeit megölni, a szerb nép sosem fogja megengedni, hogy amit vele tettek, azt másokkal megtegyék"[1] (ŽESTIĆ 2017).

A magyarok esetében rendszeresen csak Padén és Egyházaskéren emlékeztek meg a helybeli áldozatokról, így Padén a három elesett emléktáblájánál. Emléktábla őrzi emellett az óbecsei, a törökbecsei, a zentai és a szabadkai áldozatok nevét. A kishegyesi emlékműhöz hasonlóan Szivácon is a második világháborús áldozatok nevei alá írták fel az elesettek nevét. Hogy az áldozatok listája korántsem teljes, arra így utalt az egyik elesett katona apja: „Tudom, hogy nem ő volt az egyetlen, aki meggondolatlanul cselekedett, tudom, hogy Nagybecskerekről is nagyon sokan részt vettek a háborúban. A legtöbbjüket vitték, ha akarta, ha nem. Az egykori pártszékház előtt áll három egyforma emléktábla. Az egyiken az én fiam neve is ott van. De ismertem legalább még 20 olyan embert, akikről meg sem emlékeztek, akiknek még a nevét sem említik" (SZABÓ 2014: 45). A város honlapján az „Emlékművek" rovatban viszont ezek a táblák nincsenek fenn, míg az első és második világháborús emlékművek igen (Spomenici é.n.).

III. A BÉKETÜNTETÉSEK ÉS A TILTAKOZÁSOK EMLÉKEZETE

Az adott időszakban a vajdasági magyar írott sajtó, a *Magyar Szó* napilap, a *Napló*, a *Családi Kör* és a *7 Nap*, s részben a *Képes Ifjúság* című hetilapok példaértékűen

1 Saját fordítás – Sz. Gy.

foglalkoztak az eseményekkel. A *Napló* és a *Családi Kör* magánkézben lévő hetilapok voltak, de az állami (tartományi) kézben lévő *Magyar Szó* és a *7 Nap* is ellenzéki módon, határozott bátorsággal, kritikusan nyúlt a háború témájához, és tudósítottak a háborúellenes tüntetésekről, az erőszakos mozgósításról és az elesettekről is (így a *Magyar Szó* 1991-ben közölte a Zadarban elesett László Gábor naplóját). Itt és most nincs módunk az adott időszak sajtótermékeit elemezni, de ki kell emelni azt a kétkötetes művet, mely *Téves csatatéren* címmel jelent meg 1993-ban, illetve 1995-ben a *Napló* kiadásában, és a hetilapban megjelent vallomásokat, riportokat, interjúkat gyűjtötte egybe. Noha az írások nem csak a magyarokról szólnak, a zömében 1991 és 1992 során született cikkekből jól kiolvasható az a komplex, „két tűz közötti" helyzet, amibe a vajdasági magyarok kerültek: a Domonkos István *Kormányeltörésben* című verséből származó „téves csatatéren" kifejezés máig a legismertebb – és legpontosabb, még ha költői – leírása a szituációnak. Szintén kiemelkedően fontos az az interjúkötet, amelyben 1993 és 1994 során készült beszélgetések olvashatóak az otthon maradó, illetve külföldre távozó vajdasági magyar értelmiségiekkel (GRAJLAH – KESZÉG – TÓTH 1997). A könyv címe – *Menni vagy maradni?* – szintén emblematikus szófordulattá vált, és mind a mai napig használatos. Ám utóbbi kapcsán is megmaradt az ambivalencia: az elmenekülők, az emigrálók milyen „elbírálás" alá essenek, hogyan maradjanak meg a közösség emlékezetében? Jól szemlélteti a kérdés bonyolultságát egy 1994-es vélemény Várady Tibortól: „Azt hiszem, erkölcsileg az ittmaradás az értékesebb, a keményebb, a komolyabb. [...] Ha ennek az időszaknak hősei vannak, akkor azok azok, akik ittmaradtak. Nem szeretném, ha vádaskodás indulna az elmenők és megmaradók között – ami sajnos már folyamatban van mindkét oldalról –, de megismétlem, az ittmaradás az igazi" (VÁRADY 1997: 111).

A ma hivatalos vajdasági magyar emlékezetkultúrának nem része az, ami a különösen 1991-ben és 1992-ben történt a háborúval kapcsolatosan, de a későbbi időszak sem. (Hivatalos emlékezetkultúrán azt értjük, amit valamely önkormányzat, illetve vele együtt valamely politikai párt szervez. Ritka kivétel a zentai önkormányzat által állított emléktábla a mozgósítások elleni, 1991-es tiltakozásokról.) Ez azért feltűnő, mert mint említettük, egyes településeken béketüntetések, tiltakozások zajlottak – vagy spontán módon, vagy helyi vezetők szervezésében, illetve a kialakuló spontán eseményekbe kapcsolódtak be politikusok, a tiltakozások élére állva. Utóbbira példák az oromhegyesi Zitzer Szellemi Köztársaság (erről lásd kötetünkben Rácz Krisztina tanulmányát) vagy a moravicai (bácskossuthfalvi) események. De Oromhegyesen is csak 2017. december 23-án sikerült emléktáblát elhelyezni a valamikori Zitzer Club falán, a faluban évente megszervezett fafaragó tábor művészei és vezetője, Erdélyi István oromhegyesi fafaragó kezdeményezésére, a Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt. támogatásával.[2]

Az első béketüntetésre Topolyán került sor 1991 augusztusának végén, majd az első, a fronton szolgáló katonák szülei által megszervezett (mások szerint spontán)

2 Interjú Balla Lajossal. Oromhegyes, 2018. február 2.

háborúellenes megmozdulásra 1991. szeptember elején Kispiacon került sor. „Ennek hibáit Zentán küszöböltük ki, de mivel ott is sok hiba akadt, azokat már Oromhegyesen javítottuk ki" – emlékezett vissza Balla Lajos.[3]

1991 augusztusától már több tiltakozásra, békemegmozdulásra került sor, ökumenikus istentiszteleteken imádkoztak a békéért, de egyes topolyai és kishegyesi pártszervezetek, köztük a VMDK-é is, közös üléseken fogalmazták meg kiáltványaikat, amelyekben a lakosságot felkérték a háborúellenes ellenzék támogatására. Szeptember 27-én Magyarkanizsán tartottak béketüntetést, melyet a VMDK helyi szervezete (köztük Balla Lajos) szervezett. E rendezvényeken rendszerint felbukkant Nenad Čanak vajdasági politikus is. Októbertől még inkább felgyorsultak az események, amelyek kicsúcsosodása talán a novemberi zentai, a mozgósítások ellen szervezett több ezres tiltakozások voltak (BALLA 2017). Ki kell emelni, hogy számtalan formában és okból került sor tiltakozásokra: akadt tehát mise, a harcoló katonák édesanyjai által szervezett tüntetés, bulival ötvözött tiltakozás, a behívott tartalékos férfiak kollektív védelme, a frontról hazajövők tiltakozása, falugyűlés stb. A történtek ilyen vagy olyan formában szinte minden magyar családot, illetve települést érintettek – nehéz lenne tehát azt állítani, hogy a vajdasági magyarok egy részének nincs mire emlékeznie.

Az események dokumentálására, a visszaemlékezésekre már 1992 után sor került – különösen a Zitzer Szellemi Köztársaság vált érdekessé, német dokumentumfilm készült róla már 1996-ban. Hogy a Zitzer emléke a mai napig él, az elsősorban Balla Lajosnak, a főszervezők egyikének köszönhető, aki 2017-ben, az oromhegyesi megmozdulás huszonötödik évfordulója kapcsán könyvet adott ki a történtekről, és a *Családi Kör*ben is közzétette folytatásokban mind az emlékeit, mind az egyes dokumentumokat (lásd BALLA 2017, RÁCZ 2018), valamint már 1994-ben megjelent *A Clubtól a Szellemi Köztársaságig* címmel egy szamizdat dokumentumgyűjtemény, melyet szintén ő szerkesztett (BALLA 1994).

A Zitzer emléke vélhetően el is veszett volna, vagy elveszne Balla nélkül, aki jelentős politikai tőkét kovácsolt magának mindebből – szövetségi képviselő volt, ma is a település helyi közösségének elnöke. Ám megkockáztatható, hogy éppen konfliktusos és „örök lázadó", ellenzéki személyisége – amit mindig is felvállalt, így szakított a VMDK-val, a Kasza-vezette VMSZ-szel, a mai, Pásztor István vezette VMSZ-szel pedig nem működött együtt – az egyik oka annak, hogy a Zitzer sem lett központi emlékhely. Balla pikírten azt is megemlíti, hogy 1991 novemberében a zentai demonstrációkon „a VMDK helyi (és országos) vezetői közül jó néhányan ahelyett, hogy élére álltak volna a történéseknek, vagy bekapcsolódtak volna a megmozdulásokba, a városháza előtti park fái között elbújva lesték az eseményeket. Mindezért senkit sem ítélek el, az illetőknek saját lelkiismeretükkel kell elszámolniuk" (BALLA 2017: 50). S itt nemcsak moralizálásról van szó, hanem arról is, hogy a VMDK-n belül már akkor elkezdődött a harc, hogy mit hogyan kellene tenni, ki a bátor vezető stb. Hogy milyen fontos lehetne egy-egy személy az emlékezetkul-

3 Interjú Balla Lajossal. Oromhegyes, 2018. február 2.

túra megteremtésében, szintén jó példa a VMSZ későbbi, első elnökének, Csubela Ferencnek a személye, aki a bácskossuthfalvi tüntetések élére állt.

A Zitzeren kívül csak a zentai tüntetéseknek alakult ki kollektív emlékezete. A tízéves évfordulón a városházán szerveztek kiállítást Gulyás József fotóiból *Tíz éve mondtunk nemet a háborúra* címmel, és egy háromlapos kiadványt is kiadtak az önkormányzat támogatásával (HAJNAL 2001). A tizenötödik évforduló kapcsán a *Magyar Szó*ban hat helyi újságíró több részletben dolgozta fel a történetet (BOTH 2016). Ezekből, de a későbbi írásokból (lásd VÍGI ZSOLDOS 2016a, 2016b, 2016c) is kiderül, hogy a szervezők közt nem volt VMDK-s politikus, illetve olyan, aki ma is aktív lenne. Először a családtagok gyűltek össze, később csatlakoztak hozzájuk politikusok, mint Nenad Čanak, de a tüntetés támogatásában nagy szerepet vállalt az azóta elhunyt Varga Zoltán nagykikindai/zentai író, valamint az akkor még működő Forum könyvesbolt dolgozói (MEZEI 2016). A békedemonstráció szervezői és irányítói közül a tüntetés után többeket meghurcoltak. A válságtörzs elnöke Szabó János villanyszerelő, tartalékos tiszt lett, aki a tornyosi improvizált kiképzőtáborból hazavezette a kényszermozgósítottakat (SZLOBODA 2006). A következő napokban letartóztatták a válságtörzs három tartalékos altiszt tagját: Szabó Jánoson kívül Bodó Józsefet és Pap Józsefet. Két évig tartott a kálváriájuk, a börtön után megjárták a frontot, majd a katonai bíróságot is. A tüntetésen Nenad Čanak, Teleki Júlia óbecsei békeharcos, a VMDK képviselője és Szloboda János zentai levéltáros szónokolt (VÍGI ZSOLDOS 2016a).

2001-ben emléktáblát emeltek a zentai városháza falán a megmozdulás emlékére, az eseményen Nenad Čanak és Kasza József, a VMSZ akkori elnöke, kormányfőhelyettes mondott beszédet (annak, hogy tíz évvel korábban Kasza Zentán járt volna, nincs nyoma). A táblát később megrongálták, emiatt a huszonötödik évfordulón, 2016-ban újra cserélték. A kétnyelvű táblán a „Békét akarunk!" felirat szerepel; vélhetően ez az egyetlen ilyen jellegű emlék a Vajdaságban a korabeli eseményekről. Hogy a sajtóban huszonöt év múlva újra teret kapott az esemény, az egy személyhez, Vígi Zsoldos Zsaklina újságíróhoz kötődik, aki a *Szabad Magyar Szó*ban írt a huszonötödik évfordulóról (VÍGI ZSOLDOS 2016a). E cikkből tudhatjuk meg, hogy „Zenta község önkormányzata, a Szerb Haladó Párt, a Vajdasági Magyar Szövetség községi szervezete, a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége, valamint a Magyar Mozgalom képviselői helyeztek el koszorút az új emléktábla alatt. A pártokon kívül egyetlen polgár, Balázs Aranka béketüntető hozott pár szál virágot a béketüntetés 25. évfordulójára emlékezve." A polgárokat nemigen érdekelte az évforduló: „2016. november ötödikén délelőtt szintén szitált az eső, mint 25 évvel ezelőtt, és a város központjában csak a piaci árusok várakoztak a vevőkre. Pár ember siet a dolgára az utcán, vagy a piacra vagy pékhez, majd haza a meleg kályha, a terített asztal mellé. Az általam megállított és szóra bírt polgárok közül senki sem tudta, hogy pár perccel azelőtt emléktáblát avattak és megemlékezést tartottak csak pár méterre tőlünk, a városháza aulájában." Az újságíró levonja a következtetést is: „Beszélgetőtársaimmal megegyezünk, hogy huszonöt év múlva találkozunk a városháza előtti megemlékezésen, aminek mindhármunk szerint tömegesebbnek kell

lennie, hisz nem szabad elfelednünk, hogy bátrak is tudunk lenni" (VÍGI ZSOLDOS 2016a).

Szintén ő írt a *Családi Kör*ben a huszonötödik évfordulóról, részben az előbb idézett riport újraközlése ez (VÍGI ZSOLDOS 2016b). Emellett írt még egy riportot egy negyedszázados fénykép szereplőit felkeresve – a tüntetés emblematikus fotója ez: a feleség biciklin tolja kislányukat, a férj mellettük áll katonaruhában a zentai főtéren. A férj egyébként horvát nemzetiségű, bár magyar iskolába járt, és magyarok közt nevelkedett (VÍGI ZSOLDOS 2016c). Vígi Zsoldos Zsaklinán kívül azonban csak a részt vevő Balla foglalkozott az események évfordulójával, illetve a *VajdaságMA* tudósított az eseményről – magyarán, ha Vígi Zsoldosnak (aki egyébként nem zentai, s az események idején még gyerek volt) mint újságírónak nem kelti fel az érdeklődését a téma, még ennyire sem emlékezik meg a sajtó a zentai tüntetésekről (a *Magyar Szó* a címlapon a doroszlói templombúcsút is fontosabbnak tartotta a következő számában). Az érdektelenség egyik oka az emberek apátiája, a kivándorlás, a szegénység stb., mondhatnánk, esetleg a rossz szervezés – de ennél talán többről van szó. Hogy a zentai események „kiesnek" a helyiek emlékezetéből, az nemcsak a politikusoktól függhet, hanem talán attól is, hogy a történészek feldolgozzák-e az eseményeket, a helyi iskolákban megemlékeznek-e róluk, terjesztik-e a kiadványokat, akad-e, aki a médiában láthatóvá teszi őket – mint láthatjuk, alig. Oromhegyest leszámítva mindenütt hasonló a helyzet, bár másutt kisebb és rövidebb ideig tartó tüntetések zajlottak. A kérdés, hogy a „felgyorsult történelem" korában hogyan vezethető be egy új megemlékezés, amikor így is van már rengeteg? A megszokott, az 1848/49-es forradalomra és szabadságharcra, a zentai csatára és más eseményekre való megemlékezés mellett hol a helye egy újnak, amely a közelmúlt érzékeny, fájdalmas, traumatikus eseményeit idézi fel?

Természetesen mindezek inkább csak kérdések, nem pedig elmarasztalás. Vajon éppen a történészeken vagy más humán tudományok képviselőin kérhetnénk ezt számon? Ahogyan Odo Marquard írja: „A történelem túlságosan is fontos dolog, hogysem rábízható volna egyedül a történészekre" (MARQUARD 2001: 251). De akkor kikre bízhatnánk? Talán beszédes is, hogy az elesetteket húsz évvel az események után a *mainstream* vajdasági magyar sajtóból kiszorult/kiszorított újságíró, Szabó Angéla – tehát nem egy történész – vette számba a történteket a könyvében (SZABÓ 2014). A kutatást és a kötet kiadását a Nemzeti Kulturális Alap támogatta, továbbá Kövér László, a Magyar Országgyűlés elnöke, de a kötet magánkiadásban látott napvilágot.

IV. AZ ELESETTEK EMLÉKE

A nem hivatalos vajdasági magyar emlékezetkultúrának az ellenálláshoz képest még kevésbé része az elesettek története. A 90-es évek elején a VMDK Emberjogi Bizottságában igyekeztek lajstromba venni a vajdasági magyar katonaáldozatokat. A bizottság egyik tagja, Balla Lajos úgy emlékezett vissza, hogy „mi az 56-nál áll-

tunk meg, de azt nem ellenőriztük le, hogy hány más nevű vallotta magát magyarnak, de a fordítottját sem..."[4] Az említett Szabó Angéla által írt kiadvány megjelenésének némi pikantériát kölcsönöz a tény, hogy nem egy vajdasági magyar könyvkiadó jelentette meg. A szerző egy ideig a nemzeti radikális *Délhír* portál munkatársa volt. Ez ismét arra utal, hogy az emlékezetkultúra kialakításában milyen fontos egy-egy ember, a szerző pozíciója az adott politikai-kulturális mezőben.

Szabó a kötetében hatvanhat halottról ír, ám egyikük még a háború előtt, 1990-ben hunyt el rejtélyes körülmények között, egy másikuk valójában túlélte a baranyai harcokat, míg egy harmadik 1999 nyarán, a NATO-bombázás után lett – hivatalosan – öngyilkos. Így voltaképpen hatvanhárom elesettről ír rövidebben vagy hosszabban. Akad, akiről csak az alapvető információkat közli – ennek egyik oka, hogy a hozzátartozók egy része nem akart beszélni, vagy nagyon nehéz volt rokont találni. Ugyanakkor Szabó nem írt arról az öt elesett vajdasági magyar rendőrről, akik hivatásosként haltak meg Koszovóban – négyen közülük 1998-ban, tehát a NATO-bombázás előtt. Hárman közülük zentaiak, egyikük észak-bánáti, az ötödik pedig dél-bánáti, pancsovai. Az ő neveiket megemlítő könyvet az akkori szövetségi kormány adta ki; a szerkesztőbizottság tagjai később a hágai Nemzetközi Bíróság elé kerültek, ketten közülük öngyilkosok lettek (Spomen-knjiga... 2000).

Szabó nem elemzi vagy értékeli az eseményeket a kötetben, csupán az egyes fejezetek előtt álló mottók utalnak a hozzáállására: „A felejtés száműzetés. Az emlékezés szabadulás."; „»Senki sem lehet hős, aki halott.« (Barbara Demick)" A kötethez a temerini/újvidéki Márton Attila újságíró, szerkesztő írt háromoldalas előszót, melyben a korabeli eseményeket, a politikai kontextust elemzi, kiemelve, hogy „a kilencvenes évek mészárlásairól a mai napig nagyon sok »igazság« létezik. Mindenki a magáét mondja, azt, amiben »mi« vagyunk az áldozatok, »amazok« pedig a gonosztevők. [...] Ez a könyv is sokféle »igazságot« mond el. Az áldozatok sokféle igazságát. Mert áldozatok voltak azok is, akiket megbolondított a propaganda, és magyarként mentek el önkéntesen megvalósítani a nagyszerb etnikai »tisztaság« emlékét" (MÁRTON 2014: 7–9). Szerinte áldozatok a kényszermozgósítottak, vagy akik otthon őrizgetik fényépeiket a vályogfalba bevert szögön, s áldozatok az elmenekülők is. Márton előszavában tehát megjelenik az, hogy sokféle narratíva van, említést tesz az önkéntesként hadba vonuló magyarokról, s lírai módon szól az elesett szegényekről, akik vályogkunyhóból indultak a frontra. Szabó is kiemeli, hogy „csak a szegény magyar ember mamlasz, balek, örök vesztes gyereke várta meg, hogy a fogdmegek érte menjenek... A becsei Vajdáéktól 3 testvért vittek el egyszerre, a muzslyai Visi egyedül nevelte a kislányát, mégis elment, mire megjött a felmentés, ő már halott volt."[5] A kötetben szereplők esetében nem mindig derül ki a származás, például, hogy vegyes házasságból származott-e az illető, vagy vegyes házasságban élt, mert ilyenek is voltak, vagy olyan, akinek a gyerekei esetleg nem is tudnak magyarul, illetve az élettörténetből nem feltétlenül derül ki az elesett

4 Interjú Balla Lajossal. Oromhegyes, 2018. február 2.

5 Szabó Angéla személyes elektronikus levelezése a szerzővel, 2018. február 7.

teljes életútja, anyagi, családi körülményei stb. Ám különösen a bánáti származásúak esetében világos, hogy több olyan is akadt, aki mélyszegénységben élt, munka nélkül maradt, és ezért ment el önkéntesnek. Többek sírját ma már benőtte a fű, senki sem gondozza.

Az elesettek szinte fele, harmincegyen 1991 augusztusa és decembere között haltak meg, 1992-ben pedig húszan. 1991-ben hatan voltak önkéntesek a harmincegyből, azaz majdnem negyedük, 1992-ben szintén húsz százalékuk – a hatvanhárom elesettből pedig összesen tizenöten, szinte minden negyedik. Egyikük ugyanakkor a horvát hadsereg tagjaként esett el, miután Moholról Magyarországra menekült a behívó elől, majd onnan ment aztán át a túloldalra. Ritkaságnak számított, hogy vajdasági magyar végül a horvátok oldalán harcolt, főleg Baranyában, de rámutat a téma érzékenységére: Baranyában a vajdasági magyarok egymást is lőhették, s nem pusztán a vajdasági magyarok kerültek szembe az ott, Baranyában élő magyarokkal.

Az önkéntesként elesettek nagy számát, és azt, hogy a közösség miért nem emlékezik rájuk, talán részben megmagyarázza a tény, hogy olyan célért adták életüket, amivel az ottani magyar többség nem azonosult. A kötetben megjelent fényképeket nézve kiderül az is, hogy több esetben nevük a sírkövön szerbül, gyakran cirill betűkkel szerepel. Ez, különösen a szórvány esetében, amúgy sem ritka, de más, például a szabadkai temetőket járva is sok hasonló példát láthatunk – ami felveti a kérdést, hogy ők mennyiben tekinthetők magyaroknak pusztán a nevük alapján. Az elesettek szerb nyelvű sírkövein látható feliratokat olvasva az is érzékelhető, hogy a sírkő „üzenete" a családtól származik, és ez az asszimiláció problémájára utal. Az önkéntesek esetében tehát felvethető, hogy identitásuk kettős vagy többes volt, a mindennapokban, esetleg otthon is szerbül beszéltek, netán jugoszlávnak vagy szerbnek vallották magukat, és ezért is lettek önkéntesek, vagy tettek eleget a behívóparancsnak.

Szabó Angéla kötetében több esetben megjelenik, hogy valaki önként vonult be. A korabeli viszonyokat ismerve ez túlzás a kiskatonák esetében, mert bevett szokás volt, hogy aki tudott, igyekezett minél előbb bevonulni, hisz így mihamarabb visszatérhetett a normális életbe, hogy munkába állhasson, családot alapíthasson. A középiskolát végzetteknek, akik betöltötték a tizennyolcadik életévüket, a 90-es évek elején egyébként sem volt választási lehetőségük. Azok kérelmezték már tizennyolc éves koruk előtt a bevonulást, akik kimaradtak az iskolából vagy hároméves szakközépiskolát végeztek, és a katonahiányban „szenvedő" hadsereg nem válogatott, tehát tizennyolc éves koruk előtt is bevonulhattak – ez azonban aligha értelmezhető önkéntességként.

Egy másfajta kényszer is megjelent a már katonai szolgálatukat letöltők esetében, miután 1992 tavaszán az emberhiányban lévő seregben bevezették a szerződéses katona hivatását. A háború és a nemzetközi gazdasági zárlat miatt sorra mentek tönkre a gyárak, szűntek meg a munkahelyek. A katonaság tehát rövid ideig menekülőutat biztosított a mélyszegénységből, és mindezt nehéz lenne lojalitásként, önkéntességként értelmezni.

Az önkéntesség, a behívóparancsnak való engedelmesség megítélése e kötetben is hangsúlyos, ahogyan a korabeli újságcikkekben, a későbbi *Napló*-kötetben, és általában az értelmiségi diskurzusban is megjelent, hogy mit jelent a bevonulás: egyenesen árulást vagy csak lojalitást, „hazafiságot" abban az országban, ahol születtek, és amit „meg kell védeni az ellenségtől", hiszen „úgy tanultuk" a szocializmusban.

1991-ben a harminc vajdasági magyar halottból tizennyolc származott a tömbmagyar területekről, de egyikük se volt önkéntes (kivéve azt a moholi katonát, aki a horvát hadsereg tagja lett), mind a négy önkéntes viszont bánáti volt. Feltűnő az is, hogy a szórványból milyen sok elesett származott: négyen a dél- és nyugat-bácskai szórványból, kilencen pedig Bánátból. Vagyis az akkor elesetteknek csak valamivel több mint fele származott olyan községből, ahol a magyarok számaránya meghaladta az ötven százalékot – a lakosság területi elhelyezkedését és arányát nézve tehát feltűnő a bánátiak túlreprezentáltsága, bár a szám nagysága messzemenő következtetésekre nem ad lehetőséget. Hogy azzal függ-e ez össze, hogy a bánátiakat nagyobb számban hívták be, vagy inkább tettek eleget a behívóknak, illetve kevesebben menekültek el, azt szintén nehéz megválaszolni. Bánátban nem került sor tiltakozásokra sem, illetve a tilatakozások nem magyar többségű településeken voltak, és a szórványban élő, vélhetően jobban asszimilálódott közösség összefogására nehezebben kerülhetett volna sor. Ennek oka lehetett a földrajzi szétszórtság is, s hogy a menekülés mint minta nem volt jelen, továbbá Bánátban nincs vajdasági magyar értelmiségi központ, média sem, és a VMDK is elsősorban Bácskában volt jelen. A behívó elől menekülők közt ráadásul felülreprezentáltak lehettek az iskolázottabbak és a vagyonosabbak, akiknek volt tőkéjük az új élet elkezdéséhez. Az 1992 és 1999 közt elesettek közt még feltűnőbb, hogy közel annyi bánáti halt meg, mint észak-bácskai (tizennégy, illetve tizenöt), négy elhunyt pedig a dél-bácskai szórványból való volt. (Az arány még inkább módosulna, ha például a Tisza menti, legdélibb községet, Óbecsét is szórványnak tekintenénk, például azt a két bácsföldvári önkéntest, akik Boszniában haltak meg.) Nehezen bizonyítható, de megkockáztatható a kijelentés, hogy a parancsmegtagadást és/vagy az elmenekülést, illetve a behívónak való engedelmességet befolyásolta az iskolázottság, az anyagi helyzet és a származási hely is.

A huszonhárom elesett bánátiból ketten voltak hivatásos katonák, kilencen pedig önkéntesek, ami szintén nagy aránynak mondható. De nézzük, hogyan emlékeznek vissza a motivációikra a hozzátartozók, akiket nem ritkán a lelkiismeret-furdalás is gyötör. Az egyik nagybecskereki áldozat (sírkövén szerbül, cirill betűkkel szerepel a neve) szülei így emlékeztek: „Akkor is, azóta is sokat töprengtünk a feleségemmel azon, hogy mi vezérelhette, milyen célt láthatott maga előtt akkor, amikor egy ilyen lépésre szánta el magát. Magunkat is, egymást is hibáztattuk, kérdőre vontuk, mit csinálhattunk rosszul, hol rontottuk el gyerekünk nevelését" (SZABÓ 2014: 43). Az egyik törökkanizsai önkéntes kapcsán megtudjuk, hogy „a bánáti Törökkanizsáról mások is mentek önszántukból a frontra, nem Varga László volt az egyetlen" (SZABÓ 2014: 62). Akadt olyan eset, amikor már tartalékosként,

a kaszárnyában jelentkeztek önként a frontra. Egy Óbecse melletti tanyáról három testvér együtt ment a harcmezőre: „A mi családunk sohasem viseltetett ellenszenvvel a más nemzetiségűekkel szemben. Itt, a tanyán szerbek között nőttünk fel. Jelenleg is hatféle nemzetiségű dolgozik ezen a birtokon. Mi akkor úgy gondoltuk, hogy ha háború van, és szólítanak bennünket, akkor nekünk kötelességünk katonaruhát ölteni, és akár az életünk árán is védelmezni a hazát, az országot, amelyben születtünk" (SZABÓ 2014: 75). Kiderül, az egyik testvér „kissé tudatlan volt. A szüleink nem járatták iskolába, így sem írni, sem olvasni nem tanult meg" (SZABÓ 2014: 74). Az önkéntesség itt tehát részben összefügg azzal is, hogy többnemzetiségű közegben éltek, lojálisnak, hazafinak gondolták magukat. Az „önkéntesség" viszont itt sem egyértelmű: a három testvér együtt akart maradni, éppen azért, hogy a „kissé tudatlanra" vigyázzanak, ám mégsem ő halt meg. Továbbá tanyán éltek és dolgoztak, viszonylag elszigetelten. A szűkebb közösség nyomását jelzi egy másik eset is. Az egyik észak-bánáti, nagykikindai munkásemberről így ír Szabó Angéla: „Amikor a legújabb kori balkáni őrület szele Boszniát is elérte, a bánáti városból rendszeresen szállították a frontra az önkéntes harcosokat. Mihály cégében is mintha valósággal megbolondultak volna az emberek: tömegesen jelentkeztek a harctérre. Több autóbuszt megtöltöttek az újsütetű zsoldosok. A magyar melósember nem akarta, hogy őt különcnek tartsák, azt meg főképp nem, hogy esetleg még pipogyának, gyávának is nézzék, és persze véget akart vetni az egyre durvább beszólásoknak, hogy magyar létére nem akarja védelmezni a szerb hazát, ezért ő is feliratkozott a háborúba indulók listájára" (SZABÓ 2014: 137). A történet azért is különös, mert miután bevonult, tizennégy és tizenhat éves fiai utána szöktek, és utána ment ezután az anyjuk, Katica is, aki „maga is katonaruhát öltött, puskát vett a kezébe, és három hónapot lehúzott a harctéren" (SZABÓ 2014: 138). A család tehát együtt harcolt Bosznia-Hercegovinában, a férfi 1993-ban esett el, amikor már nem is vittek oda tartalékosokat a Vajdaságból.

A hazafiság motívuma másutt is megjelenik. Egy bajsai magyar „már majdnem harmincéves volt, amikor úgy döntött, hogy elmegy a háborúba szerencsét próbálni. A szerencse pedig mellé is szegődött. Nem is pártolt el tőle teljes három éven át." Édesanyja próbálta lebeszélni, „mindig is kelekótya volt [...] mindent megtettem, hogy lebeszéljem erről a szándékáról, de nem ért semmit sem a szép szó, sem a dorgálás. Ő azt vette a fejébe, hogy a hazának szüksége van rá, és a haza védelme mindennél fontosabb" (SZABÓ 2014: 144–146). A „kelekótyaság" talán a kalandorsággal, a virtuskodással ötvöződik, mint egy másik esetben: a mélyszegénységben élő, népes családból származó, muzslyai ember „felnőtt korában is szerette a kihívásokat, és olyan ember hírében állt, aki nem ijed meg a saját árnyékától. Talán emiatt volt az, hogy amikor bejelentette, szedi a cókmókját és elmegy a háborúba, a szerettei meg az ismerősei körében senki sem lepődött meg rajta" (SZABÓ 2014: 131). Három bácsföldvári testvér pedig együtt indult el. Ketten Boszniában önkéntesként haltak meg már az első napon, a harmadik testvér ekkor visszafordult. Hogy miért mentek önkéntesnek, arról a nővérük így számolt be: „Az biztos, hogy nem a pénz miatt tették. (Ahogy az itteni szóbeszéd tartja.) Igaz, hogy

tanult mesterségük sem volt, de azért állandóan dolgoztak. [...] Valószínűleg a meggondolatlanság, a virtuskodás okozta a vesztüket. Egyik este azzal jött haza Feri meg Tibi, hogy beléptek Vuk Drašković pártjába, és az újonnan szerzett szerb nemzetiségű ismerőseik rábeszélésének engedve, beállnak annak a seregébe is. Önként mennek a harctérre" (SZABÓ 2014: 124). A nővér elbeszéléséből az is kiderül, hogy az önkéntesség a közösségen belül beszédtéma lett: „Sok rosszat mondtak a családunkról az elmúlt húsz év alatt. Csak azért, mert a testvéreim önként mentek el a háborúba. Különböző meséket, rémtörténeteket találtak ki. [...] Rablásra, gyilkolásra, gaztettek elkövetésére nem is lett volna idejük" (SZABÓ 2014: 127). (Ti. már az első napon elestek.)

Hogy az önkéntesek kapcsán ilyen vádak – legyenek azok akár igazságtalanok, hamisak is – hangzanak el, nem egyedi, de mégis meglepő, hogy az önkéntesség – amely a vajdasági magyarok esetében aligha számíthatott megértésre, igazolásra – vádja más elesetteknél is felmerült, noha a hozzátartozók szerint erről szó sem volt. Az egyik bánáti áldozat „gyanús körülmények között" esett el, ám „a bánáti faluban ma is tartja magát az a mendemonda, amely szerint a Balázs gyerek önként jelentkezett a horvátországi frontra indulók csapatába. A családja persze erőteljesen cáfolja ezeket a híreszteléseket" (SZABÓ 2014: 31). Egy erőszakosan mozgósított beodrai áldozat kapcsán, akinek szerb felesége volt, és sírkövén szerbül, cirill betűkkel szerepel a felirat, azt mondja az öccse: „Amikor meghalt, elterjedt a hír, hogy önkéntesnek állt, és csak a zsold miatt ment a háborúba. Ez persze nem igaz, hiszen a saját szememmel láttam, hogy a gyárból, a gép mellől vitték el" (SZABÓ 2014: 85). E két példából pedig az olvasható ki, hogy az önkéntesség a bánáti (részben) magyar falvakban mégsem találhatott egyöntetű elismerésre, sőt. Ám az önkéntesség vádja felmerült Zentán is, pedig testvére szerint ezt a fiatalembert is a munkahelyéről hurcolták el: „akkor rengetegen megtagadták a behívóparancsot. Zoliról elterjedt, hogy önként öltötte magára a katonaruhát. Nem igaz. [...] Apánk nagyon hőbörgött az ilyen szóbeszéd miatt. Többször mondogatta, hogy felmegy a városházára, és kihajít az ablakon egy-két illetékes elvtársat, akik ezt terjesztették Zoliról. Semmi alapja nem volt ennek a találgatásnak. A bátyám akkor nősült" (SZABÓ 2014: 92).

A helybelieket tehát nagyon is foglalkoztatták az események. Az önkéntesség negatív megítélését bizonyítja, hogy egyes papok nem voltak hajlandóak eltemetni őket: az egyik nagykikindai önkéntesről – aki mélyszegény nagycsaládból származott, és Boszniában egy szabadkai magyar társával együtt esett el, s együtt is temették el őket Nagykikindán – mondta a testvére: „Mivel a bátyám önként ment a frontra, az akkori plébános nem vállalta a szertartás elvégzését, ezért egy református lelkészt hívtunk, az temette el" (SZABÓ 2014: 135). Szintén bánáti a másik példa: „A falubeliek elmondása szerint az alkalmi munkákból tengődő családos embert a pénztelenség meg a kilátástalanság késztette arra, hogy magyar ember létére, ráadásul 47 éves fejjel, önként jelentkezzen a frontra." Testvére arra emlékszik még, „hogy mivel a bátyám zsoldosnak állt, az akkori tordai plébános nem akarta

eltemetni. Aztán mégis vállalta. A »fehér sasok« (ti. Šešelj szabadcsapatának a tagjai) nyilván megfenyegették" (SZABÓ 2014: 143).

Mint láthattuk, az elesett önkéntesek motivációjának vélhető okai többfélék voltak: akadt, aki kalandorként indult meg, „unalmában", másokat a nincstelenség kényszerített erre, megint másokat valamiféle hazafiság, lojalitás, vagy mindezek ötvözete. A szűkebb környezet nyomása is jelentős faktor lehetett ott, ahol tömegesen jelentkeztek önkéntesnek a szerbek. S noha láttuk, az elesettek mintegy negyede volt így vagy úgy önkéntes, s ez azokról is elterjedhetett, akiket mozgósítottak, sőt elhurcoltak a frontra, talán mégis rányomja a bélyegét arra, hogyan (nem) emlékeznek az elesettekre.

De akad még egy fontos momentum, és ez az a trauma, ami a hozzátartozókat érte, akik gyakran maguk is beleroppantak gyermekük, apjuk, férjük, fivérük, rokonuk halálába. Tudunk olyan esetről, amikor a testvér öngyilkos lett, mert magát tette felelőssé azért, amiért nem hozta haza a horvátországi kaszárnyából az öccsét, noha szerinte megtehette volna. Az egyik elesett édesapja szintén magát okolta: „Mit mondjak most? Kire haragudjak, kit gyűlöljek, kit hibáztassak? Lelkiismeret-furdalással kell élnem, amíg csak a világon vagyok. Ausztriában élnek rokonaink, hozzájuk kimenekíthettem volna még időben. Ez az én hibám" (SZABÓ 2014: 22). Talán nem túl erős állítás az, hogy a leginkább érintett hozzátartozók azért sem kísérelhették meg, hogy az elesettek emlékét a közösség szintjén is gondozzák, mert erre nem voltak, illetve nincsenek erőforrásaik – falusiak, szegények, betegek, nem rendelkeznek társadalmi tőkével, traumatizáltak és ma már idősek.

Az elesettek hozzátartozói esetében az önmarcangolás, a lelkiismeret-furdalás mellett jelentkezik még egy vád, bár ennek nem feltétlenül adnak hangot, ez pedig a politikai rezsim felelősségre vonása. De a vád mellett megjelenik a felejtés igénye is, ahogyan arról Szabó nyilatkozott: „Olyan túlélő rokonokkal is találkoztam, akik nem kívántak nyilatkozni, az elzárkózásukat pedig leginkább azzal indokolták, hogy ne hánytorgassuk fel a múltbéli eseményeket, mert azokat szeretnék már végre elfelejteni. Vagy azzal védekeztek, hogy még két évtized elmúltával sem beszélnek szívesen az akkori időkről, mert úgy ítélik meg, hogy a 90-es években elkezdődött történetnek, az életveszélyes nemzeti gyűlölködésnek máig sincs vége. Félnek a zaklatástól, a bosszútól, a megtorlástól. Számuk meglepően magas, több mint 10 katonaáldozat hozzátartozója gondolta úgy, hogy bölcsebb dolog lesz kimaradniuk a katonatörténetek sorából" (NAGY 2014).

Noha Szabó könyve a vajdasági viszonyokhoz képest magas, ezres példányszámban jelent meg, a kötet nem váltott ki különösebb sajtóvisszhangot. Öt írás született a könyvről, s ebből csak kettő jelent meg a Vajdaságban. Ebből is az egyik blogbejegyzés, melyben az egyik volt helyi politikus, Margit Zoltán elsősorban a vajdasági magyar politikumot bírálja, mert az emlékezés helyett a pályázati pénzekkel foglalkoznak (MARGIT 2015). A volt háborúellenes aktivista, Nagy Margit cikke pedig voltaképpen Szabó Angéla visszaemlékezése (NAGY 2014). Recenziónak Gerold László írása nevezhető, az azonban Magyarországon, a *Magyar Narancs*ban jelent meg (GEROLD 2014). Jelzésértékű, hogy Gerold negyvennyolc

áldozatról beszél, és e szám csak úgy jöhet ki, ha levonta az önkéntesen elesettek számát – ám erre recenziójában nem utal, mintha szégyellné a magyarországi olvasó előtt, hogy a vajdasági magyar elesettek negyede önkéntes volt. Ugyanakkor úgy véli: „Nem tudom, hány eset alapján szabad egy életjelenséget modellértékűnek tekinteni, de abban bizonyos vagyok, hogy ennek a negyvennyolc vajdasági magyar katonának a története nemhogy elegendő, de sok is ahhoz, hogy általános képünk legyen mindarról, ami az évtized elején Szlavóniában, Boszniában és az évtized végén Koszovóban történt" (GEROLD 2014). Ezzel szemben úgy vélem, modellt ezen esetek alapján nehéz felvázolni, különösen, hogy Szabó kötetében sok esetben nem tudjuk meg az elesettek társadalmi és szociokulturális jellemzőit, de további kutatásokhoz – éppen a túlélő katonákról – jó alapot kínál.

Emellett a kötet kapcsán született még két írás magyarországi lapokban: az egyik a *Magyar Nemzet*ben, a másik a *HVG*-ben jelent meg. Előbbiben megszólalt Szabó Angéla is, éppen az önkéntesek kapcsán: „Többen megkérdezték tőlem, hogy az önkéntesek történeteit miért nem hagytam ki a könyvből, hiszen ők jól tudták, mire vállalkoznak. [...] Számomra ők is áldozatok, nem az én dolgom, hogy megítéljem, ki bűnös és ki nem" (PETHŐ 2014). Laskovity J. Ervin pedig úgy vélte: „Lassan eszméltek, de utána annál keményebben próbáltak ellenállni az erőszakos besorozásnak a vajdasági magyarok az 1990-es évek délszláv háborúiban." De ő is meglepődik azon, milyen nagy volt az önkéntesek aránya (LASKOVITY 2014).

Az elesettekre való megemlékezés érdekes példája, ahogyan Cérna Tiborra emlékeztek, aki Koszovón esett el 1999-ben. Szülőhelyén, a bánáti Torontálvásárhelyen 2017. június 14-én szobrot állítottak neki. A szobrot az anya és Aleksandar Vučić leplezték le katonatisztek és szerb politikusok társaságában. A szerb állami és nem állami televíziók sora volt jelen az eseményen, a legnagyobb szerb napilapok, a politikaiaktól a bulvárlapokig kiemelt helyen számoltak be az eseményről (Otkriven... 2017, Umro je... 2017). Ugyanakkor feltűnő volt, hogy habár a VMSZ minden szinten a hatalmi koalíció tagja, magyar politikust nem láttunk a szoboravatáson, és helyi vezető sem emlékezett meg az áldozatról. A mellszobron Cérnát katonasapkában ábrázolják, a neve csak szerbül, latin betűkkel szerepel. Születése és halála évén kívül a koszorúzás helyét és dátumát tüntették fel, továbbá egy neki tulajdonított üzenetet szintén szerbül: „Ezért az országért érdemes elesni." Cérnát magyar hősként emlegették, aki önként áldozta fel az életét – noha nem volt önkéntes –, ám a vajdasági magyar emlékezetpolitika nem tud vele mit kezdeni.

V. A NEM EMLÉKEZÉS ÉRTELMEZÉSI LEHETŐSÉGEI

A nem emlékezés korántsem azonos a felejtéssel. A két kifejezés lehet ugyan egymás szinonimája, de egy közösség esetében e distinkció fennáll – a mindennapi beszélgetések során az emberek visszaemlékeznek a történtekre, beszélgetések tárgya, hogy mi hogyan történt a kilencvenes években. Hogy azonban az elesettek kapcsán

az emlékezésnek nincs formája, *kultúrája*, egészen más kérdés – végezetül megpróbálunk ezekre néhány hipotézis felvázolásával válaszolni.

Az egyik kézenfekvő válasz, hogy az emlékezetpolitika lokálisan is erősen kötődhet a szélesebb, vajdasági magyar politikumhoz. Márpedig a VMSZ 2008 és az MNT 2010 utáni (miután távozott a párt éléről Kasza József, az MNT éléről pedig Józsa László), illetve jelenlegi vezetői a békemozgalmakban nem voltak jelen. Akik igen, azok vagy elhunytak, vagy kiöregedtek, vagy pedig marginalizálódtak. Nem mellékes, hogy az ellenállás emlékezete Balla Lajoshoz köthető, aki ma csak falusi szinten politizál a helyi közösség elnökeként, és konfliktusban volt vagy van a jelenlegi VMSZ-es csúcsvezetőkkel.

Balla személye példa arra is, mennyire fontos az emlékezetkultúrában egyes személyek vagy kisebb csoportok szerepe, illetve egy másik pozitív példa erre az 1944–45-ös vérbosszúra való emlékezés. Ennek nagyon lényeges eleme, hogy történészek is felkutassák, dokumentálják az eseményeket. A békemozgalmak esetében erről nincs szó, ismét csak Ballát kivéve, aki viszont nem hivatásos történész. Szintén ő az egyedüli példa arra, és talán még Csorba Béla, hogy valaki szándékosan vagy akaratlanul politikai tőkét kovácsolhat a részvételéből, illetve az emlékeket ápolva.

További ok lehet, hogy a béketüntetések mennyire érték el céljukat, mennyire voltak sikeresek. A topolyai békekoncert politikai része érdektelenségbe fulladt, a Zitzer bizonyos értelemben kifulladt. A behívók ugyan később elmaradtak, de nem mindenütt. 1999-ben – érthető okokból, mivel a rendkívüli állapotot is bevezették – az emberek nem is merték felemelni a hangjukat, s vagy elmenekültek, vagy eleget tettek a behívóknak (a két és fél hónapos bombázás pedig időben relatíve rövidnek tekinthető, ahhoz is, hogy ellenállási formák kialakulhattak volna). A szolidaritás ugyan megjelent, de nem bizonyult tartósnak, az élmény egyszeri volt.

Kérdés, hogy ha az újabb és újabb ünnepeknek, hagyományápoló rendezvényeknek van közösségük és közönségük, s az összetartozás élményét nyújtják, az elesettek kapcsán ilyen közösségi igény miért nincs, illetve miért nem akad olyan, aki megteremtené ezt az igényt? A múlt e része teherként jelenhet meg. Különösen fontos megemlíteni, hogy az elesettek hozzátartozói is gyakran inkább felejtenének, illetve közülük sem akad olyan, aki megszervezné a megemlékezést – aminek a szociokulturális hátterük lehet az oka.

De át kell gondolnunk azt is, hogy Pierre Nora szerint ma már: „[h]elyei vannak az emlékezetnek *(lieux de mémoire)*, mivel nincs már valódi közege az emlékezetnek *(milieux de mémoire)*" (NORA 1999). Ha helyen konkrét helyet értünk, úgy mégsem világos, hogy ha Norának igaza van, úgy a 90-es évek eseményeinek miért nincsenek emlékhelyei, és annál a kevésnél, ami van, miért nem koszorúznak, miért nincsenek megemlékezések, illetve alig, s azok is lokálisan elszigeteltek maradnak, továbbá érdektelenek a (helyi) közösség tagjai számára. Emellett az emlékezetnek valódi közege sincs: nincs benne a történelemben, a hagyományban sem. Ha Nora koncepciója posztmodern, azaz szerinte „nem egy valaha volt múlt örökösei vagyunk, annak készen kapott kulturális hagyományával, melyet aztán panelként,

változatlan formában felhasznál gondolkodásunk, hanem mint a jelen résztvevői, egy folytonos interakció folyamán, birtokunkba vesszük a »múltat«, s azt az adott politikai-kulturális-esztétikai konszenzusnak megfelelően *alakítjuk.*" (K. HORVÁTH 1999: 3), úgy adódik a kérdés, hogy vajon a vajdasági magyarság kontextusában beszélhetünk-e a posztmodern korra jellemző gondolkodásról, vagyis, hogy a közösség tagjai folyamatos interakcióban vannak-e a múlttal, azt birtokukba veszik-e és alakítják? Ha a közelmúltat nézzük, azaz témánkat, korántsem beszélhetünk erről – inkább éppen arról, hogy e közösség, elitjével, értelmiségével, politikusaival egyetemben, inkább ragaszkodik a panelokhoz, a változatlansághoz, a készen kapott múlt örökségéhez. Azaz: a vajdasági magyarok kollektív identitásának – ha beszélhetünk ilyesmiről – megerősítéséhez, avagy szimpla továbbéltetéséhez inkább megfelelő „készlet" a régmúlt, s nincs mód, idő, erő a 90-es évek egyébként akár dicsőségesnek, példamutatónak, értékesnek mondható örökségének a társadalmi, kollektív tudatba való beépítésére. Vagy a vajdasági magyar politikusok számára talán azért kényes ez az időszak, mert a közösség fellázadt a hatalom ellen, nem fogadta el a felülről érkező parancsokat? Ez utóbbi kérdés messzire vezet, de talán mégsem értelmetlen – bár ilyen értelemben akár az 1848-as vagy az 1956-os forradalom feleleventése is veszélyes lehet minden aktuális hatalom számára.

Végezetül, de nem utolsósorban, kézenfekvő értelmezésnek tűnik, ha a traumák jelenvalóságával magyarázzuk a felejtést, illetve a nem emlékezést. Talán még túlságosan közeliek az események, valójában még mindenki emlékezik a történtekre, siratják halottaikat, a múlt tehát még korántsem múlt, hanem jelen. Hogy mi fog történni, a történészek feltárják-e a helyi eseményeket, nem tudjuk, bár már akadnak erre tett kísérletek (lásd ezen kötetet is). Talán az is fontos, hogy a háborúra való emlékezés egyik terepe az irodalom, és a vajdasági magyar írók már a 90-es években is sokat írtak, fikciót és naplókat, illetve interjúkban nyilatkoztak a témáról (SZERBHORVÁTH 2005). Szintén előremutató jel, hogy a fiatalabb vajdasági magyar (származású) írók sora – mint Bencsik Orsolya, Danyi Zoltán, Kollár Árpád, Orcsik Roland, Sirbik Attila, Terék Anna – jelentkezett olyan kiemelkedő művel az utóbbi néhány évben, amely a háború témakörét is érinti, illetve a 90-es évek Vajdaságát. Egy 2018 februárjában megtartott konferencián[6] az e művekről szóló előadásokban, illetve az írókkal folytatott beszélgetéseken a talán leggyakrabban előforduló szó éppen a trauma volt.

IRODALOM

ASSMANN, Jan 1999. *A kulturális emlékezet.* Atlantisz, Budapest.
BALLA Lajos (szerk.) 1994. *A Clubtól a Szellemi Köztársaságig.* Logos, Tóthfalu.

6 Fiatal vajdasági magyar írók és a (délszláv) háborúk. A FISZ és a Szegedi Egyetem BTK-jának a közös konferenciája, Szeged, 2018. február 8.

BALLA Lajos 2017. *Kispiactól Oromhegyesig. Lehetett bátran is félni (1991-1992).* Oromhegyesi Faluház Alap, Oromhegyes.

GRAJLAH Emma – KESZÉG Károly – TÓTH Lívia 1997. *Menni vagy maradni?* Napló, Újvidék.

HAJNAL Jenő (szerk.) 2001. *Tíz éve mondtunk nemet a háborúra.* Thurzó Lajos Művelődési Központ, Zenta.

K. HORVÁTH Zsolt 1999. Az eltűnt emlékezet nyomában. *Aetas,* 3. URL: www.aetas.hu/1999_3/99-3-9.htm (Letöltés ideje: 2017. 12. 10.)

KARGE, Heike 2014. *Sećanje u kamenu – okamenjeno sećanje?* Biblioteka XX vek, Beograd.

MARQUARD, Odo 2001. *Az egyetemes történelem és más mesék.* Atlantisz, Budapest.

MÁRTON Attila 2014. Előszó. In SZABÓ Angéla: *Holtszezon. Katonaáldozataink.* Magánkiadás, Novi Sad, 7-9.

NORA, Pierre 1999. Emlékezet és történelem között. A helyek problematikája. *Aetas,* 3. URL: www.aetas.hu/1999_3/99-3-10.htm (Letöltés ideje: 2017. 12. 06.)

OLICK, K. Jeffrey – ROBBINS, Joyce 1999. A társadalmi emlékezet tanulmányozása: a „kollektív emlékezettől" a mnemonikus gyakorlat történeti szociológiai vizsgálatáig. *Replika,* 37. 19-43.

RÁCZ Krisztina 2018. A tankokkal körbevett falu – Legenda és valóság a Zitzer Szellemi Köztársaságban. In LOSONCZ Márk – RÁCZ Krisztina: *A vajdasági magyarok politikai eszmetörténete és önszerveződése (1989–1999).* L'Harmattan, Budapest, 143–164.

Spomen-knjiga, Junaci otadžbine 2000. Kiadó: Savezna Republika Jugoslavije, Savezna vlada - Momir Bulatović, predsednik Savezne vlade. Izdavački odbor: Pavle Bulatović, Zoran Sokolović, general armije Dragoljub Ojdanić, Vlajko Stojiljković. Vojna Štamparija, Beograd

SZABÓ Angéla 2014. *Holtszezon. Katonaáldozataink.* Magánkiadás, Novi Sad.

SZERBHORVÁTH György 2005. Háború, irodalom – háborús irodalom a vajdasági magyar irodalomban (1991–2005). *Regio,* 3. 89–119.

VÁRADY Tibor 1997. Az itthonmaradottak erkölcsi többlete. Keszég Károly interjúja. In GRAJLAH Emma – KESZÉG Károly – TÓTH Lívia (szerk.): *Menni vagy maradni?* Napló, Újvidék, 111.

WEINRICH, Harold 2002. *Léthé. A felejtés művészete és kritikája.* Atlantisz, Budapest.

Napilapok és internetes források:

Batajnica: Osveštana spomen-česma posvećena deci žrtvama NATO bombardovanja. 2015. *Tanjug,* 2015. április 19. URL: http://www.novosti.rs/vesti/beograd.74.html:544249-Batajnica-Osvestana-spomen-cesma-posvecena-deci-zrtvama-NATO-bombardovanja (Letöltés ideje: 2015. 12. 06.)

BOTH Mihály et al. 2006. A zentaiak fellázadtak. I. rész. *Magyar Szó,* 2006. november 5-6. 2-3.

Emléknap az aracsi pusztatemplomnál. 2017. *Pannon RTV*, 2017. július 31. URL: https://pannonrtv.com/rovatok/tarsadalom/emleknap-az-aracsi-pusztatemplomnal (Letöltés ideje: 2018. 01.04.)

Folytatódik a csúrogi emlékmű kálváriája. 2013. *Index*, 2013. augusztus 22. URL: https://index.hu/kulfold/2013/08/22/kecskek_legelnek_a_csurogi_emlekmu_toveben/ (Letöltés ideje: 2018. 01.04.)

GEROLD László 2014. Életek rükvercben. *Magyar Narancs*, 51. 2014. december 18. URL: http://magyarnarancs.hu/konyv/eletek-rukvercben-93056 (Letöltés ideje: 2018. 01. 03.)

Herojski podvig: Otkriven spomenik Milanu Tepiću. 2017. *Alo.rs*, 2017. szeptember 29. URL: http://www.alo.rs/otkriven-spomenik-milanu-tepicu/125037 (Letöltés ideje: 2017. 12. 06.)

LASKOVITY J. Ervin 2014. Téves csatatéren. *HVG*, 2014. augusztus 28. URL: http://www.press-szo.com/teves (Letöltés ideje: 2018. 02. 18.)

MARGIT Zoltán 2015. *Elmúlt a holtszezon*. 2015. január 24. URL: https://zoltan.blogstar.hu/cimke/szabo-angela/ (Letöltés ideje: 2018. 01. 03.)

MEZEI Zsófia 2016. Táblaavató a zentai béketüntetés huszonötödik évfordulója alkalmából. *VajdaságMA*, 2016. november 5. URL: https://www.vajma.info/cikk/vajdasag/20798/Tablaavato-a-zentai-beketuntetes-huszonotodik-evforduloja-alkalmabol.html (Letöltés ideje: 2018. 02. 04.)

MNT 2015. *Vajdasági magyar ünnepnapok és jeles napok*. URL: http://www.mnt.org.rs/dokumentumok/hasznos-tartalom/vajdasagi-magyar-unnepnapok-es-jeles-napok (Letöltés ideje: 2018. 01. 24.)

NAGY Margit 2014. Holt-szezon. *VajdaságMA*, 2014. július 30. URL: https://www.vajma.info/cikk/tukor/6113/Holt-szezon.html (Letöltés ideje: 2018. 01. 03.)

One su rodile sprske heroje! 2017. *Mondo.rs*, 2017. március 24. URL: http://mondo.rs/Comment/StandardComment/975696/Info/Srbija/One-su-rodile-srpske-heroje.html (Letöltés ideje: 2017. 12. 06.)

Otkriven spomenik vojniku sa Košara – „Tibor Cerna umro za svakog od nas". 2017. *RTS, Tanjug*, 2017. június 14. URL: http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/125/drustvo/2768582/otkriven-spomenik-vojniku-sa-kosara.html (Letöltés ideje: 2017. 06. 15.)

PETHŐ Tibor 2014. Fejlövés. *Magyar Nemzet*, 2014. december 13. 27.

Preoblikovanje spomenika „Njihovoj vernosti". 2016. *Grad subotica*, 2016. június 3. URL: http://www.gradsubotica.co.rs/preoblikovanje-spomenika-njihovoj-vernosti/ (Letöltés ideje: 2018. 01. 23.)

Spomenici. é. n. URL: http://www.zrenjanin.rs/1-120-21-0/Spomenici (Letöltés dátuma: 2018. 01. 25.)

SZLOBODA János 2006. A katonai rendőrségről. Kitiltották a válságtörzs tagjait a városházáról. *Magyar Szó*, 2006. november 4-5. 3.

„Umro je za svoju zemlju i za sve nas." Vučić u Debeljači otkrio spomenik poginulom vojniku sa Košara. 2017. *Blic*, 2017. június 14. URL: http://www.blic.rs/vesti/

drustvo/umro-za-svoju-zemlju-i-za-sve-nas-vucic-u-debeljaci-otkrio-spomenik-poginulom-vojniku/jshnvmp (Letöltés ideje: 2017. 06. 15.)

VÍGI ZSOLDOS Zsaklina 2016a. Elfeledtük, mennyire bátrak voltunk. *Szabad Magyar Szó*, 2016. november 6. URL: https://szabadmagyarszo.com/2016/11/06/elfeledtuk-mennyire-batrak-voltunk/ (Letöltés ideje: 2018. 02. 04.)

VÍGI ZSOLDOS Zsaklina 2016b: A háború az emberiség kudarca. Szerény táblaavató és koszorúzás a zentai béketüntetés huszonötödik évfordulóján. *Családi Kör*, 2016. november 10. 12–13.

VÍGI ZSOLDOS Zsaklina 2016c: „Bárcsak meglenne még az a jó erős biciklim…" Találka egy negyed évszázados fénykép szereplőivel. *Családi Kör*, 2016. november 10. 14–15.

Vulin traži dan ratnika: Imamo ratnu istoriju kojom se ponosimo. 2017. *Telegraf*, 2017. december 4. URL: http://www.telegraf.rs/vesti/politika/2916759-vulin-trazi-dan-ratnika-imamo-ratnu-istoriju-kojom-se-ponosimo (Letöltés ideje: 2017. 12. 06.)

ZORIĆ, Jelena 2017. Dan vojnih veterana – proslava za odabrane, a zakona nema. *N1 Tv*, 2017. december 4. URL: http://rs.n1info.com/a346935/Vesti/Vesti/Dan-vojnih-veterana-proslava-za-odabrane-a-zakona-nema.html (Letöltés ideje: 2017. 12. 06.)

ŽESTIĆ, Zoran 2017. Obnovljen park „Milica Rakić" u Batajnici. *N1 Tv*, 2017. július 19. URL: http://rs.n1info.com/a287146/Vesti/Vesti/Obnovljen-park-Milica-Rakic-u-Batajnici.html (Letöltés ideje: 2017. 12. 06.)

8. A tankokkal körbevett falu – Legenda és valóság a Zitzer Szellemi Köztársaságban

Rácz Krisztina

I. BEVEZETÉS

Az oromhegyesi Zitzer Club, illetve a Zitzer Szellemi Köztarsaság[1] néven ismertté vált háborúellenes mozgalom a leghosszabb ideig tartó ilyen jellegű megmozdulás volt Vajdaságban, illetve Szerbiában is a hosszabb és tömegesebb békemozgalmak közé sorolható. Bonyolult társadalmi-földrajzi jelenségek következtében, mint amilyenek Oromhegyes szerbiai viszonylatban perifériikus elhelyezkedése, a lakosság demográfiai összetétele, vagy a tiltakozás gyönge kötődése más szerbiai békemegmozdulásokhoz, a Zitzer Szellemi Köztarsaság meglehetősen elszigetelt maradt. Ennek ellenére a falu és a tágabb környezete, illetve a vajdasági magyarság számára jelentős eseményként él az emlékezetben, specifikus narratívát alkotva, amelyben implicit vagy explicit módon jelen vannak a tanulmányban tárgyalt elemek: az etnicitás, a társadalmi emlékezet, a közösség és a társadalmi nem. Elméleti keretként a tanulmányban az említett, külön-külön tárgyalt, de egymással szorosan összefüggő elemekhez kötődő szakirodalom mellett az interszekcionalitás perspektíváját használom. Ezt az módszertani keretet a 80-as évek második felében a feminista elmélet kezdte el használni (CRENSHAW 1989, MACKINNON 2013), segítségével rávilágítva arra, hogy az identitásjegyek, mint amilyenek a társadalmi nem, az etnicitás, a faj vagy a társadalmi osztály komplex és dinamikus egységet alkotva erősítik vagy éppen gyöngítik egymást, és csak együttes elemzésük tud átfogó képet nyújtani egy-egy társadalmi jelenségről. A vajdasági magyar kontextusban Lendák-Kabók használta az interszekcionalitás perspektíváját, azt vallva, hogy a „nemi sztereotípiák más környezetet teremtenek a nők és a férfiak számára. Amennyiben a társadalmi nemi *(gender)* különbséghez hozzávesszük a kisebbségi létet is, akkor egy új »mátrixot« kapunk, teljesen új különbségeket, melyek önmagukban szemlélve nem átláthatóak" (LENDÁK-KABÓK 2016: 75).

A cím ellenére a jelen tanulmánynak nem célja annak kiderítése, hogy körbe volt-e véve Oromhegyes tankokkal 1992 tavaszán, vagy sem. Egyrészt ennek megválaszolását nem tartom módszertanilag megvalósíthatónak, és a rendelkezésemre

1 Köszönettel tartozom Balla Lajos „Lacinak" a Zitzer Szellemi Köztársasághoz kötődő anyag rendelkezésemre bocsátásáért, valamint a türelmes és pontos válaszadásért a vele készített két interjú során, illetve hálás vagyok Bata Ildikónak és Gazdag Veronikának, hogy őszintén megosztották velem emlékeiket és gondolataikat.

álló adatok sem nyújtanak hozzá kellő alapot, másrészt a tanulmány célja nem az oknyomozás, hanem a narratívák elemzése. Narratíva alatt azokat az írott vagy szóbeli szövegelemeket értem, amelyek egymással összefüggő viszonyban állnak, és amelyek, bár értelmezhetőek a szövegkörnyezeten kívül is, nem függetlenek a beszélő/szerző személyes jelentéstulajdonításaitól (SCHIFFRIN 1994). A köznyelvben a „elbeszélés" jelentése áll a legközelebb a narratívához, abban az értelemben, miszerint az elbeszélés az értelmezés egyik legfontosabb típusa (MISHLER 1986), és nyelvi struktúrája miatt az emlékezés egyik legfőbb kifejezésmódja (IRWIN-ZARECKA 1994). A narratívák elemzése által tanulmányom három kérdés(kör)re kíván választ adni. Milyen szerepet játszik az etnikai identitás, illetve a kisebbségi pozíció a Zitzer Szellemi Köztársaság létrejöttében és alakulásában? Milyen közösségi formája volt a mozgalomnak, és hogyan él tovább ez a közösség a szereplők és a vajdasági magyarság emlékezetében? Hogyan szerveződött az oromhegyesi békemozgalom a társadalmi nem, illetve a nemi szerepek tükrében? Átfogó értelemben tehát a Zitzer Szellemi Köztársaságról szóló narratívákban megnyilvánuló különféle identitáselemek személyes és közösségi hatásaira vagyok kíváncsi. A továbbiakban, annak ellenére, hogy tanulmányom nem történelmi jellegű, a társadalmi-politikai kontextus meghatározása céljából rövid történeti áttekintést nyújtok, majd ezután tárgyalom a három különálló, de csak együtt értelmezhető perspektívát.

II. TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS

1992. május 10-én 17 órától Oromhegyesen falugyűlésre került sor, amelynek célja a faluban zajló tömeges sorozás elleni tiltakozás volt. 1991 őszétől több hasonló megmozdulásra került sor Szerbia- és Vajdaság-szerte, nemcsak a fővárosban, hanem Zentán, Temerinben, Becsén, Pancsován, Magyarkanizsán, Nagybecskereken, Adán, Kispiacon, Bácskossuthfalván, és egyéb vajdasági településeken is. Oromhegyesen azonban mindaddig viszonylag kevés behívót kézbesítettek a hadköteles férfiaknak. Mígnem 1992. április végén vagy május elején (eltérőek a visszaemlékezések) kb. kétszázhúsz katonai behívó érkezett Oromhegyesre, ami – a falu lakosainak számát tekintetbe véve – azt jelentette, hogy a hadköteles férfiak legalább felének a baranyai harctérre kellett volna vonulnia. Hét, a helyi egészségházban dolgozó nő, név szerint Bálint Klára, Gazdag Veronika, Kanyó Erzsébet, Kávai Laura, Bata (született Mészáros) Ildikó, Pekla Eszter és Teslić Gizella ötlete volt a falugyűlés összehívása, mert úgy érezték, hogy „valamit tenni kell ez ellen" (GAZDAG 2018)[2]. Balla Lajos „Laci" iskolaigazgatóhoz, a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége (VMDK) kanizsai körzeti szervezetének elnö-

2 Ebben az alfejezetben csak a szó szerinti idézeteknél jelölöm a forrást, illetve akkor, amikor a visszaemlékezések ellentmondanak egymásnak. A narratíva többi eleménél a különböző források egymással megegyező módon írják le az eseményeket.

kéhez és szövetségi népképviselőjéhez fordultak segítségért, mert tudták, van tapasztalata az ilyen események megszervezésében – Gazdag visszaemlékezése szerint viszont Balla valószínűleg jelen volt az egészségházban, amikor a kezdeményezés megszületett (GAZDAG 2018). A kezdeti ötlet az volt, hogy tüntetést szerveznek, ám a Ballával való konzultáció során a falugyűlés mint szerveződési forma mellett döntöttek, mert azt elegendő volt bejelenteni, tehát nem volt szükséges engedélyért folyamodni (ami hosszadalmasabb adminisztratív folyamat lett volna, és kockázatosabb kimenetelű is). A magyarkanizsai belügyi osztályon egy formanyomtatványt kellett kitölteniük néhány nappal az esemény előtt, és ezen föltüntetni többek között a gyűlés szervezőit, várt résztvevőit és időtartamát. Balla tanácsára igyekeztek ezeket minél homályosabban, de mégis jogszerűen megfogalmazni. Így lettek a formanyomtatványon a falugyűlés szervezői az oromhegyesi nők, a résztvevők a helyi és környékbeli lakosok, valamint a politikai szervezetek képviselői, illetve az lett föltüntetve, hogy a rendezvény előreláthatóan „[l]ehet, hogy egy óráig, lehet, hogy fél napig, két napig, lehet, hogy egy hónapig" tart majd (BALLA 2017a).

A falugyűlés fölszólalói, Balla Lajos „Laci", Bálint Klára, Müller Éva, Nenad Čanak, Ágoston András, Csorba Béla és Varga Zoltán, az iskolaépület melletti lépcsőkről beszéltek, a főleg falubeli résztvevők pedig szétszórtan álldogálva hallgatták őket. Amikor Balla fölhívására közelebb mentek, kiderült, hogy több százan vannak. A szervezők a következő követeléseket fogalmazták meg és olvasták föl: „1. Követeljük, hogy vonják vissza a mozgósítási parancsot! 2. Követeljük, hogy hazajöhessenek azok, akiket már a frontra vittek! 3. Követeljük, hogy a külföldre menekültek büntetlenül hazatérhessenek! 4. Alapítsuk meg Kanizsa község Békeligáját!" (r. n. 1992, BALLA 2017b: 173.)

A falugyűlés közben, illetve már később a Zitzer Clubban (a résztvevők egymástól eltérően emlékeznek) az az információ terjedt el, miszerint a falu körbe van véve páncélos járművekkel. Balla szavaival: „ott tudtuk meg, úgy, hogy egy utazó mesélte, hogy a falut körülzárták páncélosokkal. Az akkori államvédelmis, ismertem, zentai, olyanokat állított a Kovács Pisti filmjében *(Asszonyok lázadása)*, hogy a Vajdaságban akkor nem volt annyi páncélos, hogy a falut körbefogják. Én pontosan tudtam a számot: kilencvenkettő. [...] És honnan tudtuk, hogy pontosan ennyi? Úgy, hogy miközben ezt megtudtuk, az egyik mozgósított tiltakozó fölugrott, beült az autójába (régi 101-ese volt), és elment, körbenézett. A katonák meg nem tudtak mit csinálni. Sőt, elmesélték neki, hogy minden lőfegyver élesre van töltve. S a parancsot várják, hogy mikor kell lőni. Mert annyi tudvalevő, hogy ha itt rendetlenség van, kötelező lőni" (BALLA 2017a). Páll Sádor szerint Csubela Ferenc, Ágoston András és ő népképviselőkként Nikola Mandarić tábornokkal tárgyalva elérték, hogy a tankok visszavonuljanak (r. n. 1992); Balla szerint viszont „[m]ásnap Páll Sándor, Csubela Ferenc és Kasza József képviselők meghallgatást kértek Slobodan Miloševićnél. Verték az asztalt, tudom, mert a Feri mindent elmesélt. Milošević visszarendelte a páncélosokat. Pedig ki volt nekik adva a lőparancs, és élesre volt minden páncélos töltve" (VÍGI ZSOLDOS 2016: 10). Hogy pontosan ki érte el, kivel és hogyan a péncélosok visszavonulását, ha voltak egyáltalán, nem egyértelmű;

mindenesetre Milan Erdeljan nyugalmazott zentai katonatiszt, ahogy erre Balla is utal, tagadja a páncélos járművek jelenlétét Oromhegyes környékén: „Oromhegyes, taktikailag nincs neki értéke, az egy közönséges falu", mondja az *Asszonyok lázadása* című filmben (KOVÁCS 2017).

A beszédek után elérkezett a kritikus pillanat, amikor „már nemcsak beszédeket kell hallgatni egy téren, hanem cselekedni" (KOVÁCS 2017). Balla javaslatára a résztvevő hadköteles férfiak és a szervező nők bevonultak a Zitzer pizzériába. Balla szerint ezt előre megbeszélték mint lehetőséget a vendéglő üzemeltetőivel, akik a helyi közösség tulajdonában levő épületet bérelték, és akik maguk is akkorra már kaptak néhány behívót (BALLA 2017a), míg Bata arra emlékszik, hogy a bérlők azt mondták nekik, hogy meglepetésként érte őket a tömeg megjelenése a helyszínen, de támogatták a tiltakozásnak ezt a formáját (BATA 2018). A helyszínen válságtörzset alakítottak, amelynek tagjai Almási Vilmos, Bálint Klára, Hangya Szretén, Lukácsi Mária, Bata (Mészáros) Ildikó, Sárkány Péter és Szabó Lukács voltak, Ballát pedig főszervezőnek választották. Több mint ötven személyt és intézményt értesítettek arról telefaxon, hogy bevonultak a Zitzer Clubba, és a folyamatos híradás a Clubban történtekről és a háborúval kapocsolatos eseményekről a Zitzer egyik védjegyévé vált. Az értesítéseket, főként az első napokban, Balla kapcsolati tőkéjét kihasználva küldték el a vajdasági magyar közszereplőknek, politikusoknak, újságíróknak, művészeknek, valamint a vajdasági magyar és a szerbiai médiának, (mindenekelőtt ellenzéki) politikai szervezeteknek, és nem utolsósorban a Vajdaságból a háborús helyzet miatt elmenekült ismerőseiknek világszerte. Még azon az első estén megjelentek a Zitzer Clubban Sarnyai Ottó, Kanizsa község elnöke és Újhelyi Lukács, a végrehajtó tanács elnöke, és megígérték, megpróbálják rávenni az illetékeseket a párbeszéd megkezdésére. A jelenlevők ezt az ígéretet már akkor szkepszissel fogadták, és összhangban az eredeti tervvel, miszerint amíg követeléseik nem teljesülnek, a Zitzer Clubból nem jönnek ki, megbeszélték, hogy hazamennek éjszakára, de másnap reggel hattól a behívót már megkapó vagy a behívótól tartó férfiak, valamint a szervezők berendezkednek a folyamatos ott-tartózkodásra (BALLA 2017a, KOVÁCS 2017). Bata ezzel szemben úgy emlékszik, hogy már első éjjel benn aludtak a klubban (BATA 2018).

Bárhogy is történt, másnap reggel több mint kétszáz ember volt a Zitzer pizzériában és udvarán, és másfél hónapig egyáltalán nem vagy csak rövid időre mentek haza. A férfiak eleinte napközben sem jártak otthon, vagy csak „szökve" (BATA 2018). A munkaviszonyban levők, ha nem tudtak szabadságra menni, a pizzériából jártak el dolgozni, és a családjuk délutánonként bejárt a Zitzerbe meglátogatni őket. A mozgalom második szakaszában, amikor már nem érezték annyira veszélyben magukat, mivel a falugyűlés óta nem voltak mozgósítások, éjszakára vagy akár több napra is hazajártak, de még a második héten is több mint százötven emberre főzött Lukácsi Mária (TÓTH 1992). Az irodákban és az étterem nagytermében az óvodából kapott szivacsokon, sőt a biliárd- és pingpongasztalokon is aludtak katonaköteles férfiak, Balla (aki egészségügyi okokból föl vont mentve a katonai szolgálat alól), Bálint és Bata. Az első napok és hetek nagyon intenzívek voltak mind

a közösségi élmény, mind pedig a nyilvános szerepvállalás szempontjából. „Euforikus hangulatban teltek az első napok, mivel fölszabadított bennünket az érzés, hogy megszólalhattunk" – mondja Bata (BERÉNYI 2017). Házirend és munkamegosztás szabályozta a Zitzerben lakók mindennapjait. Többen is kihangsúlyozzák, hogy ez nem buli volt, komoly veszélyben érezték magukat (TÓTH 1992). A mindennapi együttléteken kívül, amelyek beszélgetéssel, főzéssel, étkezéssel, takarítással, biliárdozással, kártyázással, sakkozással, alvással, a hírek és a közlemények megfogalmazásával és azok továbbításával teltek, esténként nyílt programokat szerveztek, például koncerteket, élőújságokat, irodalmi esteket, politikusokkal való beszélgetéseket, amelyekre a Zitzerben lakókon kívül az oromhegyesiek és más vajdasági települések lakói jártak, a félelem ellen így védekezvén (GAZDAG 2018).

Amikor a közösségi szellem lankadni kezdett, megszűnt a Zitzerben való, állandó jellegű bentlakás, és a programok vették át a főszerepet. A Zitzer pizzéria udvarán föllépett Hevesi Tamás, Dinnyés József, Kalapács József, Waszlavik László énekesek, a Csalóka együttes, a Tanyaszínház társulata, a *Napló* szerkesztősége, Végel László író, Bogdán József költő, a politikusok közül pedig megfordult Ágoston András, Nenad Čanak, Csorba Béla, Csubela Ferenc, Hódi Sándor, Nataša Kandić, Kasza József, Páll Sándor, Vesna Pešić, Várady Tibor és mások. Ekkortájt alakult meg Balla javaslatára a Zitzer Szellemi Köztársaság, illetve lett a Zitzerbe járók és a bentlakók közösségéből fiktív entitás. Augusztus második felében esett az eső, ősziesre váltott az idő, és nem mellesleg, állítja Bálint, az aratásnak is meg kellett kezdődnie (KOVÁCS 2017). Augusztus 20-án este volt az utolsó, a Zitzer Szellemi Köztársaság által szervezett program. Politikai tárgyalásokra nem került sor a több mint három hónap alatt, és az állami szervek részéről egyetlen levélre, közleményre, beadványra sem érkezett válasz. A bentlakók és a bejárók úgy döntöttek, berekesztik a további programokat.

III. ETNICITÁS

Balla elmondása szerint Oromhegyest 1852-ben alapították, mégpedig úgy, hogy az 1848/49-es forradalom után egyes szabadságharcosok ezen a területen foglaltak maguknak és családjuknak telket, mert nem voltak hajlandóak béresként dolgozni a földtulajdonosoknak. A földfoglalók között voltak Rózsa Sándor „jó útra tért" betyárjai közül is néhányan (KOVÁCS 2017, BALLA 2017a). Balla szerint a betyár fölmenők óta megvan az oromhegyesiekben az ellenérzés a nagygazdákkal szemben (BALLA 2017a). Ennek ellenére, a Zitzer Szellemi Köztársaság narratívájában nem az osztálybeli a primáris önazonosság-meghatározó és közösségformáló tényező, hanem az etnikai.

Balla elbeszéléseiben nem egyszer kiemeli az etnikai hovatartozást, ha valamely magyar személyről negatívat mond. Így beszél például magyar besúgókról, magyar följelentőkről, egyféle nemzetiségi alapú szolidaritást föltételezve, és csalódottságot érezve, amikor ez nem valósul meg. „[E]zek is magyarok", mondja róluk (BALLA

2017a). Másrészt az *Asszonyok lázadása* című film rendezője és egyben narrátora azt mondja: „a szerbek közül is sokan szolidaritást vállaltak az itt élőkkel" (KOVÁCS 2017). *Az utolsó menedékhely* című cikk újságírőnője is fontosnak tartja leírni, hogy a „tiltakozók az egyik közleményükben külön kiemelik a velebitiek támogatását. Ez azért fontos, mert ebben a faluban főleg szerbek élnek" (TÓTH 1992). A kiemelés tehát nem hétköznapi eseményként ábrázolja az interetnikus szolidaritást.

A délszláv háború bátor magyar asszonyai című riportfilm perspektívája szerint az oromhegyesi mozgalom fő érve a sorozás ellen az volt, hogy a falubeli férfiak magyarként nem akartak részt venni a szerb nemzet nevében és Szerbia területi érdekeiért vívott háborúban. „Egy színtiszta magyar település lakóinak elege lett abból, hogy egy olyan háborúban kell részt venniük, amely nem az övék", mondja a narrátor (BERÉNYI 2017). Balla is ekképpen vall a május 10-ei falugyűlésen: „túszai vagyunk a jelenlegi szerbiai politikának" (r. n. 1992). Balogh a *Virágot ültetni sisakba* című könyvében szintén erre helyezi a hangsúlyt, amikor azt állítja, az oromhegyesi férfiak „téves csatatéren" harcolnak (BALOGH 2012: 102) – ez a teljes vajdasági magyarságra is vonatkoztatható, mint a *Napló* hetilap riportgyűjteményének azonos címe tanúsítja (KESZÉG 1995, lásd SZERBHORVÁTH 2018). Nem a háború tehát az, amit a mozgalom résztvevői erkölcsileg nem tartanak legitimnek, hanem a vajdasági magyarok részvétele a Szerbia érdekeiért vívott háborúban. A Magyar Televízió riportfilmje úgy fogalmaz, hogy a Zitzer megmozdulás indulásakor az „asszonyok nem akarták, hogy férjeik és fiaik egy idegen háborúban vesszenek oda" (BERÉNYI 2017) – tehát a Jugoszlávia területén zajló háborút az oromhegyesi magyarok számára idegennek ítéli meg. Ugyanez a film hangsúlyozza az etnikai specifikusság perspektíváját az egész vajdasági magyarságra kiterjesztve, állítván, hogy az oromhegyesiek megmutatták, hogy „a délvidéki magyarokat nem vihetik el csak úgy golyófogónak" (BERÉNYI 2017). Ezen érvrendszer szerint a vajdasági magyarok magyarságuk okán tagadták meg a sorozást.

Az említett riportfilm tehát a specifikus etnikai perspektívát képviseli a Zitzer céljának meghatározásakor; narrátora kiemeli az oromhegyesiek mozgalma kapcsán, hogy a baranyai fronton előfordulhatott, hogy egy szerbiai magyar egy horvátországi magyar „nemzettestvérrel" találja szemben magát, és ezt akarták elkerülni az oromhegyesiek (BERÉNYI 2017). Ilyen értelemben a Zitzer Köztársaság ugyanazzal az érvvel, amiért a szerb ellenzék „testvérgyilkos" háborúnak *(bratoubilački rat)* tartotta a délszláv háborút, nem magát a háborút veti el, hanem a vajdasági magyarok részvételét benne.

Talán Bata azon okfejtése, miszerint a Zitzer sikertelensége annak is betudható, hogy nem kapcsolódott más békemozgalmakhoz (KOVÁCS 2017), úgy nyer értelmet, ha tekintetbe vesszük, hogy éppen az etnikai specifikum miatt nem kötődtek más háborúellenes megmozdulásokhoz, másfelől azokhoz a tiltakozásokhoz, amelyekhez kapcsolódott – például a Zitzerbe való beköltözés után néhány nappal a Clubban jelen voltak és fölszólaltak a behívót megtagadó moravicai férfiak (r. n. 1992) –, az etnikai azonosság miatt kötődött. Habár Balla szerint a Zitzer Szellemi Köztársaságnak jó kapcsolata volt a Nők feketében (Žene u crnom) háborúellenes

feminista szervezettel (BALLA 2017a), amely támogatta (ZAJOVIĆ 2012, KALITERNA 2013) és méltatta az oromhegyesi nők törekvéseit (GRUHONJIĆ 2007), ez a mozgalomról szóló naratívákban kevéssé van jelen. Balla azt meséli, a Zitzer után létezett összefogási kísérlet más békemozgalmakkal, de nem valósult meg, mert „[ő]k egyszerűen univerzálisnak fogták föl az egészet. Hogy nem számít, hogy magyar vagy szerb", majd ironikusan hozzáteszi: *„[g]ovori srpski da te ceo svet razume"*[3], azt sugallva ezzel, hogy ezek a szervezetek (külön kiemelve, hogy a Nők feketében nem sorolandó ide) a szerb dominancia jegyében képzelték el az egyetemességet (BALLA 2018).

Ezzel ellentétben az angol és német nyelvű forrásokban az etnikai dimenzió nem vagy nagyon kevéssé kap teret (r. i. 1993, FRIEDMAN 1993, PeaceWomen Across the Globe, internet, PACZIAN 1995), ehelyett a Zitzer Szellemi Köztársaságot egy univerzális értékrend, főként a béke képviseletében ábrázolják. A Deutsche Welle televízió például a Zitzerről szóló és a Nők feketében mozgalmat bemutató riportfilmeket közvetlenül egymás után, egy műsoron belül sugározta (r. i. 1993), ezzel erős párhuzamot vonva a kettő között.

Almási is ebből az egyetemes, békeelvű perspektívából beszél, amikor azt mondja, hogy nem akart embertársai ellen fegyvert fogni (BERÉNYI 2017, KOVÁCS 2017). Keszég azt írja a Zitzer Clubba vonultakról, hogy „gyilkolni nem akartak" (KESZÉG 1995). Kosányi Imre is az egyik német dokumentumfilmben a Jugoszláv Néphadseregben szerzett horvát és boszniai társairól mesél, és arról, hogy még mindig barátainak tekinti ezeket az embereket (HAENECKE – LEUTHNER 1997). Almási és Kosányi, mindketten szolgálatmegtagadókként, narratíváikban a többi résztvevőnél erősebben relativizálják a háborút annak teljességében, és állnak ki a béke mint univerzális érték mellett. Ez betudható személyes érzületeiknek is, de annak a ténynek is, hogy nekik nyilvánosan kellett a behívók megtagadása mellett érvelniük, és egy ilyen helyzetben a béke és az embertársi szolidaritás egyetemes érvei helytálóbbnak bizonyultak, mint az etnikai partikularitás elve.

A többnemzetiségű Vajdaságra való hivatkozás egy további stratégia, mellyel mind a kisebbségi, mind a többségi társadalom tagjai megtagadhatják a háborúban való részvételt. Mint az 1991. végi zentai béketüntetés egyik szónoka mondja: „nem nemzetiségi gyülekezet ez, vajdasági gyülekezet" (KOVÁCS 2017). Čanak ugyanezt az argumentumot használja, amikor az oromhegyesi falugyűlés fölszólalójaként azt állítja, minden második hadköteles vajdasági férfi kapott behívót, míg csak minden tizenegyedik szerbiai, és ebből azt a következtetést vonja le, hogy „ez nem a mi háborúnk" *(ovo nije naš rat)* (r. n. 1992). A falugyűlés egyik résztvevője ehhez hozzáteszi: „se a magyaroké, se a szerbeké, ez egyáltalán nem vajdasági háború" (HAENECKE – LEUTHNER 1997). A beszédet mondó édesapa szerint is, akinek fia a fronton szolgált, „egyforma mindnek [a fronton levő katonáknak] a sorsa; szerbnek, magyarnak, mindnek egyforma." Észrevehető tehát egy erősen személyiség-, ideológia- és helyzetfüggő ingadozás a partikuláris etnikai és az általános

3 Szerb mondás, jelentése: „Beszélj szerbül, hogy értsen az egész világ!"

békeelvű nézőpontok között, amelyben teret kap a behívók megtagadásának az etnikai legitimációja és az egyetemes béke-, illetve nemzeti toleranciaelv is.

Az, hogy egy kisebbségi etnikumnak milyen kötelezettsége van egy olyan háborúban, amit az az ország vív, amelynek állampolgára és amelynek területén él, sokkal bonyolultabb kérdés annál, mint hogy csak jogi eszközökkel és érvekkel gondolkodjunk róla. A kérdés szorosan kapcsolódik a polgárság[4] értelmezésének társadalomtudományi diskurzusához, mely a polgárság fogalmát úgy definiálja, hogy az nem csupán statikus és formális állampolgári közösséget jelöl, hanem tekintetbe veszi azt is, hogy miként, milyen elvont és dinamikus mechanizmusok útján alakul ki egy elképzelt közösség (ANDERSON 1983), illetve hogy milyen módon vállalnak benne szerepet a közösség tagjai (VASILJEVIĆ 2016). A vajdasági magyarok közösségi szerepvállalása a jugoszláv, majd a szerb államban erősen változott annak függvényében, hogy maga az állam milyen szerepet szánt a kisebbségi/nemzetiségi közösségeknek. Eriksen fogalmi rendszerére támaszkodva állítható, hogy a kisebbségek részvétele a többségi társadalomban annak függvénye, hogy melyik társadalmi befogadási és kizárási formák a meghatározóak az adott társadalmi-politikai környezetben (ERIKSEN 2007). A Zitzer Köztársaság, illetve Oromhegyes vonatkozásában Balla például békeidőbeli lojalitásról beszél, ami apolitikus hozzáállással párosult, és olyan közegnek írja le Vajdaságot, amelyben az anyagi biztonságon volt a hangsúly (BALLA 2017a, KOVÁCS 2017) – ez változott meg váratlanul 1991-ben (BATA 2018). A 90-es évek eseményeinek személyes megéléséből, akárcsak e periódus történeti földolgozásából, hiányzik a kisebbségi szemszög. A háborús időszakkal és annak emlékezetével foglalkozó tudományos munkák zöme szerb- illetve Belgrád-centrikus,[5] ami megnehezíti egy nem pusztán ellenzéki, hanem ezen túli kisebbségi pozíció artikulálását, amely ráadásul rurális környezetből származik. Mást jelent egy szó, ha államnyelven hangzik el, és mást, ha egy kisebbségi nyelven; mást jelentett háborúellenes aktivistának lenni Belgrádban, és mást Oromhegyesen, ahol mindenki mindenkit ismert, és tudni lehetett, ki a besúgó, ki a katonaszökevény, azaz ahol nem lehetett elrejtőzni – a város által lehetővé tett – anonimitásban.[6]

4 A magyarral ellentétben az angol nyelv megkülönbözteti a *citizenship* fogalmat, amely egy államhoz tartozó kulturális kapcsolódást jelöl, a *nationality* szót, amely jogi értelemben vett állampolgárságot jelöl, és a *citizenry* fogalmát, amely a magyar nyelvben a társadalmi osztályként felfogott polgárság fogalmához áll legközelebb. Azonban az angolban is bonyolulttá teszi az értelmezést, hogy a *citizenship* is használatos az „állampolgárság" szó értelmében, illetve hogy a *nationality* nemzetiséget is jelöl, ezáltal is indirekt módon megismételve az egy ország – egy nemzet – egy terület triádot.

5 Egyébként nagyon értékes és jelentős könyvek a témában például Subotić (SUBOTIĆ 2009) és Obradović-Wochnik (OBRADOVIĆ-WOCHNIK 2013) művei.

6 Köszönettel tartozom Losoncz Alpárnak, aki a 2017 decemberében megtartott konferencián, amelyen a tanulmányok részeredményei kerültek bemutatásra, fölhívta a figyelmem erre a fontos összefüggésre.

IV. EMLÉKEZET-KÖZÖSSÉG-ÉPÍTÉS

A falugyűlésen Balla Oromhegyes lakosairól beszélt, Ágoston és Páll a vajdasági magyarságról, Čanak Vajdaságról, a baranyai fronton szolgáló oromhegyesi magyar katona apja Szerbia polgárairól. A Zitzer Szellemi Köztársaság közössége magát helyi, etnikai és személyes meghatározások fölöttiként definiálta. Balla elmondása szerint a válságtörzs megalakításakor „[a]z emberek saját maguk jelentkeztek, illetve ajánlották azokat, akikben a legjobban megbíztak. Olyan nem volt, hogy »haragszom rá«, abban a pillanatban elfelejtették" (BALLA 2017a), illetve, Bálint szavaival, „elhalványultak az egyéni problémák" (BALLA 2017b: 183). Már a május 10-ei falugyűlésen az hangzik el a Zitzerbe való beköltözés mellett szóló érvként, hogy maradjanak együtt az oromhegyesi behívót kapott férfiak, családjaik és a szervezők, mert, mint Almási mondja, „egységben az erő" (HAENECKE – LEUTHNER 1997).

A klub falán levő föliratok, melyek elkészítését már a beköltözés utáni napon elkezdték a bentlakók, tudatosan a közösségformálást is célozták. Olyan mondatok kerültek a Zitzer falára, mint például az ironikus hangvételű „Tavasz van, és én Szerbiában élek(?)", és a Zitzer Szellemi Köztársaság jelszavává vált „Egyedüli fegyverünk a szó." Egyik fölirat ezt hirdette: „Mi a békéért vagyuk itt, nem a választásokért", ami azt is föltételezi, hogy vannak, akik ha nem is „itt", a Zitzer Clubban, de a háborúellenes tiltakozásokon azért vannak jelen, hogy voksokat szerezzenek a választásokon. Megválasztották a közösség formális vezetőit, és meghozták a házirendet, amelynek két alapköve a Zitzer területén való alkoholtilalom és a rend tisztelete volt. A rendszeres kulturális, szórakoztató és politikai jellegű eseményekről Bálint így vall: „Egymás mellett ültek fáradt földműves asszonyok, férfiak, értelmiségiek, munkások és tanulók. Kötetlen beszélgetések folytak, és megtanultuk egymást becsülni. Megtanultunk figyelni egymásra, érteni a másikat. Egyáltalán nem számított, ki hogyan beszél: parasztosan vagy kifinomult szókincscsel, esetleg ügyetlenül, idegesen; értettük egymás gondolatát, rájöttünk, mennyire ugyanazt akarjuk mindannyian" (BALLA 2017b: 183). Megjelenik tehát a „nép *contra* politikum" ellentét, amelyben a „kisember" a hatalom érdekeivel szemben igyekszik megszólalni, és kiállni az elveiért. Azonban ahogyan a Zitzerben a szórakoztató jellegű programok sem politikai vákuumban zajlottak, hanem mélyen beágyazódva a társadalmi kontextusba, az „egyszerű ember" narratívái és emlékei sem politikailag „ártatlanok", hanem egy bizonyos ideológiai perspektívából érkeznek (SPASIĆ 2009). A Zitzer Szellemi Köztársaság résztvevői tiltakoztak a mindennemű politikai és ideológiai behatárol(ód)ás ellen. „Ha emberi életekről van szó, kit érdekel?", válaszolja Balla a vele készített interjúban arra a kérdésre, hogy milyen ideológiák mentén jött létre a közösség (BALLA 2017a). Ez az „ideológiátlanság" ahhoz vezetett, hogy különféle csoportosulások a Zitzer különféle értelmezéseit emelték ki és tették magukévá, így volt a New York-i CBGB klubban zitzeres témájú anarchista punk-rock koncert (FRIEDMAN 1993), így írta meg Gerhard Schöne német popénekes *Tresnjevac* című dalát (LyricsReg, internet), így

jött létre a vajdasági származású, Berlinben élt festő, Kerekes László kezdeményezésére a Szabadság Földalatti Múzeuma (r. n. 1994), így hozott létre egy svéd békeaktivista házaspár Zitzer Szellemi Köztársaság konzulátust (és találta föl a Zitzer-tortát) a svédországi Orust-szigeten (PeaceWomen Across the Globe, internet), és így alakult meg jóval később a Zitzer Klub nevű versenycsapat a szabadkai Kosztolányi Dezső Tehetséggondozó Gimnáziumban (Zitzer Klub, internet).

Erre a behatárol(hat)atlanságra épített maga a Zitzer Szellemi Köztársaság is. A névben a „szellemi" a terület nélküliségre utal, arra, amit ma virtuálisnak nevezünk, és ez egyben paródiája az akkoriban Bosznia-Hercegovina területén létrejött, szerb fönnhatóság alatt levő területi egységeknek (amelyek közül a mai Boszniai Szerb Köztársaság csak az egyik) (HAENECKE – LEUTHNER 1997, BALLA 2017a). Ez az elnevezés parodizálja a háborút, amelyben területi egységek kiálthatók ki, és habár explicit módon a mozgalmat soha nem határozták meg etnikai jellegűként, a hozzá valamilyen módon kötődők nagy többségben vajdasági magyarok, a Zitzer Szellemi Köztársaság tehát egy virtuális magyar köztársaságnak is tekinthető Szerbián belül. A címer egy körben három biliárdgolyót ábrázol – „ezt senki nem értette. És ez volt a jó. Mindenki úgy értette, ahogy szerette volna. Azt az értelmet adta neki, ahogy ő képzelte el, hogy mi is ez", vallja Balla (BALLA 2017a), bár utána elmagyarázza, hogy a kör a pizza formájára utal, azaz a Zitzer Clubra, a négyzet alakú keret a pingpongasztalra, ami fekhelyül is szolgált a bentlakóknak, a zöld, sárga és kék biliárdgolyók pedig Vajdaság címerének színeire. A Zitzer himnusza Ravel *Boléro* című szerzeménye volt, amire két magyarázat van: olyan szerzemény ez, amelyben a diszharmóniából harmónia válik (BALLA 2017a), illetve halk hangokkal indul, majd egyre hangosabb lesz (ŠPER – ŠINKOVIĆ – LEĐENAC 2014). Mindkét értelmezés szerint a Zitzer a köré csoportosuló közösség összetartozására, egységére és erejére épül.

Egy másik tevékenység, amit a Zitzer lakói szintén közösségépítés céljából (is) végeztek, a hírekkel való „bombázás" volt. Az önmagukról való híradás, akárcsak a *Symposion* folyóirat munkatársai esetében, akik az 1999-es NATO-bombázás idején e-mailekkel „bombázták" egymást és az ismerőseik körét (RÁCZ 2016), nemcsak a jeladást szolgálta, hanem a közösségi érzés kialakítását is. Balla szavaival: „A második nap már olyan közleményt is kiadtunk, hogy »itt vagyunk ennyi és ennyi órája, és nem történt semmi«. [...] Amikor együtt vagy egy csoporttal, az a lényeg, hogy az emberek úgy érezzék, hallgatnak rájuk, és valami érdekeset tettek" (BALLA 2017a).

Részben ez a hatványozott írás- és közlésvágy az, ami nemcsak az adott helyen és időben alakítja ki a közösségi érzést, hanem létrehoz és fönntart egy emlékezetközösséget *(mnemonic community)* is. Olick és Robbins definíciója szerint emlékezetközösségnek tekinthető az olyan egyének csoportja, akik részesei voltak egy eseménynek, és hasonló módon emlékeznek rá (OLICK – ROBBINS 1998), illetve Zerubavel azt is kihangsúlyozza, hogy az emlékezetközösség tagjai azonosulnak a közösségi élménnyel, illetve annak emlékével (ZERUBAVEL 1996). A Zitzer Köztársaság résztvevői, de akár tágabb értelemben véve az oromhegyesiek

és a környékbeliek, akik gyakran részt vettek a Zitzerben szervezett programokon, kétségtelenül emlékezetközösségnek tekinthetők, emlékeik pedig két okból adódóan is kollektivizálódtak – a hatványozott írásbeliség és a repetitív jelleg miatt.

Durkheim elméletét alapul véve, amely szerint a nyelv a társadalmi élmények és tények kifejezésének módja (DURKHEIM 1993), Halbwachs azt állítja, hogy a kollektív emlékezet a jelen szemszögéből konstruálódik (és nem rekonstruálódik), mégpedig verbális elemek által (HALBWACHS 1992). Irwin-Zarecka a nyelvnek azt a szerepét hangsúlyozza, amely a „múlt valóságát" *(reality of the past)* fejezi ki és tartja fönn (IRWIN-ZARECKA 1994). Az emlékezet és a nyelviség tehát elválaszthatatlanok egymástól; az emlékezet létrejöttének föltétele és kifejezésének legfőbb módja a nyelv. A Zitzerre való emlékezetre ez különösképpen jellemző, hiszen az írott narratívák, mint amilyenek a napi szinten kiadott közlemények, illetve az esemény után megjelentetett visszaemlékezések, valós eseményekre épülő fiktív elbeszélések (mint amilyeneket Balogh István *Virágot ültetni sisakba* című kötete tartalmaz), nemcsak kialakítják a kollektív emléket, hanem stabillá is teszik azzal, hogy írott, megváltoztathatatlan „nyomon" alapulnak.

Az egyik kulcsfontosságú kollektív emlék a Zitzerrel kapcsolatban a tankokról szóló elbeszélés. Dégh a mai társadalmakra is jellemző „legendagyártásra" hívja föl a figyelmet; értelmezésében a legenda nagyon fontos eleme az antagonizmus, azaz a vélemények és az érdekek polarizációja: egy legenda elmesélője a hallgatóság meggyőzésének céljával terjeszti elő a történetet, hiszen tisztában van vele, hogy vannak olyanok, akik ellenkezőképpen látják és adják elő ugyanazokat az eseményeket (DÉGH 2001). A falu tankokkal való körbevétele olyan elbeszélés, amelyet több elbeszélő is megemlít, tehát kiemelt jelentőséggel bír az oromhegyesiek identitásában. A kérdés, illetve az arra adott válasz, hogy körbe volt-e véve Oromhegyes páncélos járművekkel vagy sem, azért (is) lényeges, mert arra mutat rá, hogy miben látjuk a Zitzer mint háborúellenes megmozdulás jelentőségét. A tankokról szóló narratíva egyfajta állásfoglalás: azzal, hogy valóságnak hiszi vagy nem, a beszélő a Zitzer Szellemi Köztársaság általa vélt jelentőségéről vall. Az efféle legendagyártás egyféle szubverziója a múltról való domináns diskurzusnak, és egy alternatív történelem létrehozása egy marginalizált és kevéssé, illetve nem megfelelően képviselt *(misrepresented)* közösség perspektívájából (GROHL 1987, BOCK-LUNA 2007).

Ong kiemeli, hogy a közös narratívák erős közösségi élményt és „tudatosan közvetlen stílust" *(self-consciously informal style)* hoznak létre (ONG 1982: 133). A kollektív emlékezet elméletének egyik legfőbb dilemmája, hogy miként válik több individuális emlékezetből egy kollektív (OLICK – ROBBINS 1998). Skultans „kulturális nyelvtannak" *(cultural grammar)* nevezi ezt a hiányzó kapcsot (SKULTANS 1998): bár a múltbeli eseményeket individuálisan éljük meg és meséljük el, ezek az – egy eseményre vagy eseménysorozatra vonatkozó – egyéni narratívák egymáshoz hasonlóvá vállnak és összeforrnak, illetve a narratíva elemei úgy strukturálódnak, hogy kollektív jelentésük is legyen, és beágyazódjanak az adott társadalmi kontextusba (LEMELSON – KIRMAYER–BARAD 2007). Az egyik riportfilmben Almási felesége azt mondja, már annyi televíziós stáb és újságíró szólaltatta meg a férjét,

hogy előre tudta a kérdéseket, amiket föltesznek, és a válaszokat is rájuk (HAENECKE – LEUTHNER 1997). Almásin és Ballán kívül (utóbbi aktívan vesz részt a Zitzerről szóló dokumentumok gyűjtésében, szerkesztésében és írásában), a szervezők közül főként Bálint és Bata azok, akik a dokumentumfilmekben és az írott anyagokban megszólaltak a Zitzer témájában. Az ő narratíváik, bár más-más perspektívából érkeznek, hiszen mások voltak az okok, amiért a mozgalomhoz csatlakoztak, és más-más szerepük volt benne, a többszöri ismétlés révén sok mozzanatban egymáshoz hasonlóakká, repetitívekké váltak, összecsiszolódtak, kollektív emlékezetté kovácsolódtak – ezáltal egyes emlékezetelemek és szereplők hangsúlyossá váltak, mások pedig a peremre sodródtak vagy eltűntek. Ilyen „perifériára szorult" emlék például Kávai Laura története, aki húszévesen a rendőrség több órás tortúráján ment keresztül, amikor a falugyűlést bejelentette, vagy azok a szereplők, akik Ballán, Bálinton és Batán kívül még kezdeményezői voltak a tiltakozásnak, valamint azok, akik három hónapon át végig ott voltak a mozgalomban (BATA 2018).

Az, hogy mi, illetve ki határozza meg a kulturális sémákat (SKULTANS 1998), amelyek az emlékezetnarratívák társadalmi kontextusát alkotják, azaz, hogy miként dől el, hogy milyen jelentések dominálnak egy eseményre való emlékezésben, szorosan összefügg a képviselet kérdésével: kik voltak a közösség szószólói, miért éppen ők, milyen módon lettek erre fölhatalmazva? Képviselni egy közösséget annyit tesz, mint megjeleníteni, reprezentálni annak tagjait akkor is, amikor azok nincsenek jelen, azaz a közösség nevében szólni és cselekedni. Beszélhetünk arról, visszautalva az előző fejezet témájára, hogy az oromhegyesi Zitzer mennyiben tekinthető az egész vajdasági magyar közösség képviseleti „intézményének", illetve mennyiben látta(tta) magát annak. A Magyar Televízió riportfilmje szerint a Zitzer a vajdasági magyarság ellenállásának szimbóluma, egy „kicsi, de erős délvidéki magyar település példaértékű közössége" (BERÉNYI 2017). Hasonlóképpen látta Ágoston András, kiemelve a május 10-ei falugyűlésen, hogy az Európa Tanács képviselői azt mondták neki, hallották, hogy a „vajdasági magyarság a Tisza mentén, másutt is, tömegesen megmozdult, és egy háborúellenes mozgalomban talált egymásra" (r.n. 1992), Balla pedig a Zitzernek tudja be, hogy bár a mozgalom kifulladt, utána már „nem vittek el [a frontra vajdasági] magyar embereket" (r. n. 1992).

V. TÁRSADALMI NEM

A képviselet kérdése a fönt említett közösségi szint mellett személyesebb vonatkozásokban is megnyilvánul – abban, hogy a Zitzerben a résztvevők közül ki képviselte a közösséget, és a kollektív emlékezetben kinek a nevéhez fűződnek leginkább az események. A Zitzerről szóló dokumentumfilmekben és az írott anyagokban Ballán és Almásin kívül leginkább Bálint, Bata és Gazdag szerepelnek. Közülük Balla az, aki leginkább azonosult a köztudatban a Zitzer Szellemi Köztársasággal. A kezdetekkor ő volt az, akinek megvolt az a társadalmi tőkéje, isme-

retségi hálója, jogi ismerete és politikai beágyazottsága, hogy szerepéből adódóan „sokat segített az asszonyoknak a tüntetés szervezésében" (BERÉNYI 2017).

A Zitzer Szellemi Köztársaság gyakorlati célja az volt, hogy megvédje a háború, konkrétan a katonai behívás veszélyétől tartó, vagy a már behívott oromhegyesi férfiak életét – ennek kezdeményezői pedig „a lázadás szikráját kippantantó hét hölgy" (THA 2012), akik a helyi egészségházban dolgoztak. Két dokumentum-, illetve riportfilm címe is a nők kezdeményező és vezető szerepére utal a mozgalomban: a Magyar Televízió Kárpát Express műsorának *A délszláv háború bátor magyar asszonyai* című riportfilmje 2017-ből, valamint Kovács István ugyanabban az évben készült, *Asszonyok lázadása* címet viselő dokumentumfilmje. Tóth Lívia 1992-ben a helyszínen Bálinttal és Batával beszélgetett, és riportja a *Lányok, asszonyok a vártán* alcímet viseli (TÓTH 1995). Keszég Károly újságíró így jellemzi őket: „[a]sszonyok, anyák, feleségek, akik kiálltak a férjük és apjuk mellett, akik egyszerűen csak azt tudták, hogy a körülöttük bűzlő vérhez nem tapadhat a kezük" (BALLA 2017b: 195). A Nők feketében mozgalom Zitzerrel kapcsolatos megnyilvánulásaiban, amelyek egyébként a szerb médiatérben a leggyakrabban foglalkoznak a témával, a Zitzer Szellemi Köztársaság női mozgalomként szerepel (GRUHONJIĆ 2007, ZAJOVIĆ 2012, KALITERNA 2013). A Zitzert konkrétan nem említi meg, de egészen másféleképpen írja le Blagojević az úgynevezett női mozgalmaknak, azaz a női háborúellenes aktivizmusnak a Belgrádon kívülre való terjedését: véleménye szerint a periférián megjelenő női szervezetek gyakran *ad hoc* jelleget öltenek, és ezzel gyöngíthetik a mozgalom eszméit és cselekvőképességét (BLAGOJEVIĆ 1998: 27). Az ilyen jellegű érvelés részben magyarázatot nyújthat arra, hogy a Zitzer Szellemi Köztársaság gyöngén kapcsolódott más, hasonló eszméket képviselő szervezetekhez az országban, amit – elmondásuk szerint – Bálint és Bata is hiányoltak (KOVÁCS 2017, BATA 2018).

A társadalmi nem Yuval-Davis szerint nem valós társadalmi különbségeket jelöl nők és férfiak között, hanem diskurzusmódozatokat, amelyek másként viszonyulnak a két nem képviselőihez, akiknek társadalmi szerepeiket nem csak biológiai jellegzetességeik határozzák meg (YUVAL-DAVIS 1997). Gal és Kligman kiemelik, hogy a társadalmi nem vizsgálata nem pusztán a férfiak és nők közötti viszonyrendszert értelmezi, hanem a társadalmi és intézményi változások módját is (GAL – KLIGMAN 2000). A nemi szerepek az etnikai jellegű konfliktusokban történelmi periódusonként és a helyi sajátosságok szerint változnak, és a nemi sajátosságokból lehetetlen a politikai álláspontokra következtetni (ZAHARIJEVIĆ 2010), de általában véve a konfliktus- és háborús helyzetekben az „affirmatív esszencializmus" (FOX 1996) jegyében a nők szerepe hagyományosan a morális tisztaság megtartása, a béketeremtés és a gondoskodás (Gazdag orvosnő, Bálint és Bata pedig ápolónői, illetve tanárnői végzettséggel és tapasztalattal rendelkeznek, és gondozónőkként is dolgoztak, illetve dolgozik egyikük ma is). Az oromhegyesi nők viszakoztak attól, hogy tevékenységüket politikai jellegűként „pecsételjék meg", és ezzel szemben, mint ez az általuk megfogalmazott követelésekből is látszik, általános humanitárius értékekre, főként a békére helyezték a hangsúlyt. A boszniai háború idején egy olasz

civil szervezet által megjelentetett, nők tanúságtételeit tartalmazó kiadvány címe: *Ez a háború nem az enyém* (CACACE – MENAFRA – MIOZZO 1996, idézi HELMS 2003), amiben visszaköszön, ezúttal a nemi identitásra alkalmazva, a Zitzer esetében etnikai specifikumként tárgyalt érv, miszerint „ez nem a mi háborúnk". Helms azonban kritikusan viszonyul ahhoz az általánosan jelenlevő hithez, amely szerint a férfiak által dominált (párt-)politika „természetszerűen" ellentétes lenne a nők által betöltött áldozati, anyai és/vagy gondoskodói szereppel, amely a háború cselekvésképtelen tárgyaivá redukálja őket (HELMS 2007), ehelyett a nemi rezsimekre *(gender regimes)* és a hatalmi viszonyokra vezeti vissza ezeket a különbségeket.

Szintén Helms a nők által végzett szervezői, humanitárius és érzelmi munkát a férfiak háborúzása utáni, illetve közbeni „feminizált »takarítómunkának«" *(feminized 'clean-up work')* nevezi (HELMS 2003) – köztük azokat a tevékenységeket is, mint amilyeneket a Zitzerben tevékenykedő nők is végeztek. Ezzel összhangban Balla már a falugyűlésen, amikor eldöntötték, hogy a katonaköteles férfiak bevonulnak a pizzériába, ebben a szerepkörben látja a szervező nőket: „[k]érném a jelenlevő hölgyeket, hogy a szervezőkkel együtt szervezzék meg a férfiak életét", mondja (r. n. 1992). Így emlékezik vissza: „átvette a vezetést a válságtörzs, és egyszerűen látszott, hogy vannak benne nők is, mindjárt azzal kezdték, hogy csinosítsunk" (BALLA 2017a). Még inkább romantizálva a Zitzer-beli nők önfeláldozó háziasszonyi szerepét, Balogh egyik elbeszélése arról szól, hogyan értékelték a férfiak feleségeik főztjét a Clubban: „[a] vacsora elkészült, első komoly teljesítménye volt ez egy asszonycsoportnak, hiszen vagy háromszáz adagot tálaltak! [...] Nekem nagyon ízlett, és bevallom, kiéreztem a feleségem főztjének az ízét! [...] [M]indahányan, akinek a felesége főzött a konyhán, akárcsak én, fölfedezte párja főztjének az ízét. Ez talán varázslat volt, mert az asszonyok képesek mindenféle dolgokra, és az Isten segíti őket jócselekedeteikben!" (BALOGH 2012: 74).

A vajdasági és a magyarországi narratívákban a nők szerepe a mozgalomban gyakran pusztán szimbolikus szinten maradt, és kezdeményező attitűdjük ellenére politikai cselekvésük nem nyer legitimációt a közösségben. E narratívák szerint a nők a falugyűlést másokért szervezték, és a fölhívásuk is úgy kezdődött: „mi, oromhegyesi anyák, feleségek és leánytestvérek" (r. n. 1992) – cselekvőképességük tehát nem önmagukból fakadt, hanem férfi hozzátartozóikért való kiállásukból. A gyűlésen elmondott beszédében Bálint így fogalmaz: „száz behívót kaptunk" (KOVÁCS 2017), Bata pedig: „[s]zámunkra nincs több behívó", illetve „kiállunk magunkért és egymásért" (BALLA 2017b: 172). Többes szám első személyt használva egy egész közösségért és annak nevében beszélnek. Mint Bata mondja, „fontos volt, hogy [a férfiak] érezzék, hogy nincsenek egyedül" (BATA 2018).

A Zitzer Szellemi Köztársaságról szóló narratívákban többször fölmerül a gyermekek témája, és ezáltal a társadalmi nem tanulmányozásában meghatározó szerepet betöltő privát/nyilvános dichotómia. A privát családi szférát helyezi előtérbe például Balogh egyik elbeszélése, mely arról szól, hogy egy párnak a gyermeke épp a Zitzer idején fogant meg, amikor a férfi a frontról jött haza Orom-

hegyesre hétvégi szabadságra, a nő pedig a Zitzer mozgalom tagja volt (BALOGH 2012). A gyermekek kérdéskörét tematizálja Bata beszéde is a falugyűlésen, amelyben azt mondja „[n]em akarjuk gyermekeinkbe továbbadni a rettegést és a kilátástalanságot!" (r. n. 1992), vagy Bálint írása, amelyben az áll: „[n]incs jogotok elkobozni a gyermekmosolyokat!" (BALLA 2017b: 55). A narratíva szerint tehát amellett, hogy férjeik védelmében lázadtak, a nők gyermekeik, családjuk számára akartak békésebb, biztonságosabb társadalmat teremteni. Ez az érv a nőket szimbolikusan az otthoni, az anyai, és ezáltal a nemzetfönntartói szerephez köti – ami egy etnikai kisebbségi társadalomban különösen hangsúlyos szerepet kap. A három, gyakran kezdeményezőként említett nő közül Gazdag is ezt a perspektívát képviseli, amikor azt meséli, hogy a szervezésben nem tudott részt venni, mert munkába járt, és a gyermekeiről gondoskodott (GAZDAG 2018). Fölmerülnek tehát a szimbolikus mellett a konkrét hétköznapi (nemi szerepekhez kötődő) munkamegosztási módszerek is, amik a gyermekes anyákat nagyon gyakran „kétszeres jelenlétre" (BALBO 1979, idézi FANTONE 2007), azaz a munkahelyi és az otthoni feladok elvégzésére ösztökélik, és megnehezítik a nyilvános szférába való kilépésüket.

A narratívák Bálintot és Batát mégis inkább a közért való angazsáltságukban lát(tat)ják, és főként az utóbbit, aki kihangsúlyozza, hogy személyesen nem volt érintett a mozgalmat kiváltó okokban, hiszen férje, fivére, s az apja sem volt hadköteles (TÓTH 1992, BATA 2018), tehát az ő angazsáltsága tekinthető leginkább a köz(össég)ért való cselekvésnek. Bálint, bár férje a fronton volt, és erős személyi motivációja volt a Zitzer kezdeményezésében és a benne való részvételben, maga is kiemeli a nyilvános, közösségi perspektívát, amikor a hagyományosan nőiként elfogadott gondoskodói és a béketeremtői szerep, illetve a közösségért való angazsált és vezetői funkció között való ingadozására utal. Amint meséli, bántotta a lelkiismeret, mert amikor a férje hazajött szabadságra a frontról, „üres házra" jött haza: ő a Zitzerben volt, a gyermekükre pedig a nagymama vigyázott (KOVÁCS 2017).

A nőkkel ellentétben, akik szervezőkként és feleségekként jelennek meg leginkább a háborús konfliktusokról szóló diskurzusokban, amikor a férfiakról van szó, a katonai és politikai szóhasználat a leggyakoribb (MOSTOV 1995, ŽARKOV 1999). „Látszott rajtuk, hogy voltak katonák, és tudták, hogy kell viselkedni ilyen esetben", meséli Balla a Zitzer Clubba való beköltözésről és a rend kialakításáról (BALLA 2017a), eképpen leírva a Zitzernek a férfiakra épülő struktúráját, és részben láthatatlanná téve a nőknek a mozgalomban betöltött szerepét. Almási a dokumentumfilmekben szolgálatmegtagadóként, a fegyverviselést megtagadóként, a hadbíróság előtt börtönbüntetésre ítélt személyként, Balla pedig leginkább politikusként és a Zitzer szellemi atyjaként szerepel, annak ellenére, hogy formálisan nem volt döntéshozó szerepe, és ő maga a Zitzer férfilakóit gyakran tartalékosoknak nevezi (KOVÁCS 2017). Bata meg is jegyzi, hogy Ballát a szellemi dolgok érdekelték, de a konkrét problémák megoldása rá, azaz Batára hárult (KOVÁCS 2017) – habár a vele készült interjúban azt is hozzáteszi, hogy ha valaki gyakorlati kérdéssel jelentkezett a Zitzerben, azt Ballához irányította. „Abban a helyzetben az ember nem

élhet avval a luxussal, hogy elvonatkoztasson, hogy ilyen magas régiókban létezzen, és elrugaszkodjon a valóságtól" (BATA 2018).

Azonban éppen a hagyományos nemi szerep volt az, ami a nők kezdeményezését, bizonyos alkalmakkor legalább is, lehetővé tette: nem puszta véletlenszerű döntés eredménye volt, hogy a falugyűlés szervezésekor a nőket tüntették föl az esemény szervezőiként. A nők cselekvőképessége háborús helyzetekben néha éppen abban rejlik, hogy nem tekintenek rájuk veszélyforrásként, fenyegető szereplőkként (HELMS 2003), és ezzel „manőverezési teret" kapnak. Egy másik fontos momentuma a Zitzer Szellemi Köztársaságnak az, hogy habár Balla azt vallja, kezdettől fogva tudta, a falugyűlésen megfogalmazott követelések nem lesznek teljesítve – „[n]evetséges célok voltak. Én ezt tudtam, de rájuk hagytam", (BALLA 2017a) mondja, Bata arról számol be, hogy kezdetben szervezőtársaival együtt hitte, hogy a hatalom képviselői párbeszédbe bocsátkoznak majd velük. Annak ellenére, hogy gyorsan ráébredtek arra, hogy ez nem fog megtörténni (BATA 2018), maga a mozgalom, a tiltakozás folyamata és a helyük benne, főként a nők számára, jelentős volt. Többen ott és akkor léptek ki először a politika szférájába, és érezték meg, hogy tudnak harcolni, Bata szavaival, „nem fegyverrel, hanem szóval" (BERÉNYI 2017). Egy további fontos dolgot Janja Beč Nojman szociológusnő mond ki a *Nisu ćutali (Nem hallgattak)* című dokumentumfilmben: korunk és társadalmunk patriarchális, macsó kultúrájában a férfiak nem mondhatják ki, hogy nem akarnak a harctérre menni, mert félnek (LEĐENAC és mtsai 2015). „A férfiaknak azért olyan a mentalitásuk, hogy ők a családban ezt nem nagyon beszélik meg, ők inkább csak úgy magukban próbálják ezt az egészet letisztázni", mondja Gazdag is, utalva arra, hogy ők viszont nőkként, társadalmi szerepükből fakadóan, amely gyöngének és sebezhetőnek látja őket, megtehették azt, hogy ellenállást kezdeményeznek (GAZDAG 2018). A nők apolitikus(nak titulált) aktivitása tehát épp a politikain hasít rést.

VI. BEFEJEZÉS

E tanulmány szempontjából irreleváns, hogy sikernek könyvelhető-e el a Zitzer Szellemi Köztársaság, vagy kudarcnak, ráadásul az erre a kérdésre adható válasz szereplő-, pozíció- és értelmezésfüggő. Gazdag kiemeli, hogy „az oromhegyesiek közül senki nem halt meg a fronton", és szerinte már ez is hatalmas eredmény egy ilyen kis faluban (GAZDAG 2018). Balla szavaival, 1992. „[m]ájus 10-e után senkit erőszakkal nem vittek se a horvátországi, se a boszniai frontra" (VÍGI ZSOLDOS 2016: 12) – habár egy 1993-as tudósításában Tóth Lívia Zitzer utáni mozgósításokat említ Oromhegyesen (TÓTH 1995). Van viszont, aki arra fekteti a hangsúlyt, hogy az államhatalomnak az ignorálással sikerült kifullasztania a Zitzer Szellemi Köztársaságot. 1992. augusztus közepére „kimerültünk, a hatalom részéről semmilyen visszajelzést nem kaptunk", mondja Bata (BATA 2018).

A Zitzer Szellemi Köztársaság sok szereplőjének életét megpecsételte az esemény, van, akinek a politikai karrierjére lett kihatással, van, aki a Zitzer miatt (is) döntött úgy, hogy nem tesz eleget katonai kötelezettségének, van, aki ott talált menedékre a behívó elől, van, aki ez a három hónap alatt találta meg a saját hangját a közösségben. Ez a hang, ezek a szavak jelentették tehát a résztvevők hatalmát és cselekvési módját, szemben a politikai hatalom háborús propagandájával és fegyvereivel. A Zitzer Szellemi Köztársaság tagjainak szubverzív jellege a hitben rejlik, hogy „számítunk, hogy tényezők vagyunk" (BATA 2018), a kitartó programokban, a reményben, hogy valaki leül velük tárgyalni, és/vagy hogy ellenállásuk egy országos békemozgalmi hálóhoz csatlakozik, ami végül célt ér. A Zitzer Szellemi Köztársaság azonban ugyanolyan fontos volt nemcsak kifelé, a külvilág felé, hanem befelé, a közösség felé is. A magukról való híradáson kívül a közösségteremtést szolgálták a közlemények, amelyeket – az ENSZ-től Slobodan Miloševićen és Eric Claptonon keresztül a községi vezetőségig – megannyi szervezetnek és személynek szétküldtek. Az államhatalom viszont jelentéktelennek minősítette, illetve egyenesen semmibe vette a mozgalmat.

Egy etnikai kisebbségnek nem ugyanolyan a szerepe a társadalomban, mint a többségnek (ANTHIAS – YUVAL-DAVIS 1989), és más pozícióból vesz részt a többségi nemzet nevében vívott háborúban is. Egy fegyveres konfliktusban a nőknek más a szerepük, mint a férfiaknak, és ahogyan a nők között egyéni különbségek vannak azt illetően, hogy miben látják szerepüket, és hogyan élik azt meg (YUVAL-DAVIS 1997), úgy azzal kapcsolatban is eltérések mutatkoznak, hogy a különböző etnikai közösségek milyen narratívákat alakítanak ki pozíciójuk legitimálása érdekében. Az interszekcionális nézőpont segítségével ráláthatunk az etnikum és a nemiség, az egyén és a közösség összetett rendszerére. Miben volt a Zitzer más a többi békemozgalomhoz képest a volt Jugoszlávia területén? Szerbia területén, a többi köztársasággal ellentétben (kivéve Koszovót), nem volt fegyveres konfliktus, azaz Szerbiában a háború elleni küzdelem azt jelentette, hogy nem mentek el a frontra, és nem álltak ki azok mellett, akik így döntöttek, tehát a nők eleve kisebb veszélynek voltak kitéve, és kisebb kockázattal tiltakozhattak nyilvánosan. Ezek a mozgalmak gyakran egyetemes célokat tűztek zászlajukra, mint amilyenek a béke, a szolidaritás és a segítségnyújtás. Miben különbözött a Zitzer más szerbiai békemozgalmaktól? Más hasonló megmozdulásokhoz képest ebben az esetben az etnikai dimenzió is a figyelem fókuszába kerülhet: az oromhegyesi tiltakozók magyarul szónokoltak, magyarul írtak közleményeket, magyarul érveltek amellett, hogy etnikai identitásuk miatt mások a nézeteik az országban zajló háborúról és nemzeti önazonosságukból kifolyólag, nem (csak) politikai elveik okán nem akarnak részt venni benne. Végül pedig felvethető, miben volt más a Zitzer Szellemi Köztársaság a többi, szerbiai nők által szervezett háborúellenes megmozduláshoz képest? Annak ellenére, hogy a mozgalom kezdeményezői zömében nők voltak, etnikai karaktere és a közösség rurális jellege miatt nem feminista mozgalom volt, leglábbis nem abban a szerb ellenzéki, egyszerre urbánus és aktivista értelemben, amelyben például Blagojević (BLAGOJEVIĆ 1998) beszél női mozgalomról, vagy

amilyen a Nők feketében. A Zitzerben résztvevő nők számára az etnikai keret fontosabbnak bizonyult a neminél, és nem problematizálták a hagyományos nemi rezsimet – ehelyett a mozgalmat lehetőségként látták közösségi énjük kifejezésére, illetve a mikroközösségen vagy a kisebbségi társadalmon belül a hagyományos nemi szerep megélésére.

ADATKÖZLŐK

BALLA Lajos „Laci" 2017a. Interjú. 2017. 08. 09.
BALLA Lajos „Laci" 2018. Interjú. 2018. 02. 02.
BATA Ildikó 2018. Interjú. 2018. 02. 02.
GAZDAG Veronika 2018. Interjú. 2018. 02. 02.

FORRÁSOK

BALLA Lajos Laci (szerk.) [1994] 2012. *A Clubtól a Szellemi Köztársaságig (dokumetumgyűjtemény).* Oromhegyesi Faluház Alap, Oromhegyes.

BALLA Lajos (szerk.) 2017b. *Kispiactól Oromhegyesig – lehetett bátran is félni. (1991–1992).* Oromhegyesi Faluház Alap, Oromhegyes.

BALOGH István 2012. *Virágot ültetni siskba.* Oromhegyesi Faluház Alap, Oromhegyes.

BERÉNYI Zsuzsa 2017. *A délszláv háború bátor magyar asszonyai.* Magyar Televízió, Kárpát Express. 2017. 01. 22. URL: https://www.youtube.com/watch?v=-1Eb8UKDBTU (Letöltés ideje: 2018. 01. 25.)

FRIEDMAN, Vanessa 1993. Right On, Log On. *The New Yorker,* 1993. 12. 27. 58. URL: https://www.newyorker.com/magazine/1993/12/27/right-on-log-on (Letöltés ideje: 2018. 02. 04.)

GRUHONJIĆ, Dinko 2007. Trešnjevačka republika – 15 godina. *Deutsche Welle.* 2007. 05. 19. URL: http://www.dw.com/sr/tre%C5%A1njeva%C4%8Dka-republika-15-godina/a-2661433 (Letöltés ideje: 2018. 02. 04.)

HAENECKE, Marc – LEUTHNER, Michael 1997. *Wir wollen lieber hier sterben als in Sarajevo.* [Film] FilmFernsehFonds Bayern, München.

KALITERNA, Tamara (szerk.) 2013. *Žene, mir, bezbednost.* Žene u crnom, Beograd. URL: http://zeneucrnom.org/pdf/podlistak_zene_mir_bezbednost_mart2013.pdf (Letöltés ideje: 2018. 02. 11.)

KESZÉG Károly 1995. Az ellenállás két hónapja. Oromhegyesi jubileum – Nyitány vagy finálé? *Napló,* 1995. 07. 15. URL: https://naplo.org/index.php?p=hir&modul=delvidek&hir=481 (Letöltés ideje: 2018. 02. 04.)

KESZÉG Károly (szerk.) 1995. *Téves csatatéren II.* Napló, Újvidék.

KOVÁCS István 2017. *Asszonyok lázadása.* [Film] Szupermodern Stúdió, Budapest.

LEĐENAC, Maja – OPRANOVIĆ, Branislava – ŠINKOVIĆ, Norbert – ŠPER, Darko 2015. *Nisu ćutali.* NDNV, Novi Sad. URL: https://vimeo.com/124506117/description (Letöltés ideje: 2018. 02. 04.)

LyricsReg. Tresnjevac lyrics, internet. URL: http://www.lyricsreg.com/lyrics/gerhard+schone/Tresnjevac/ (Letöltés ideje: 2018. 02. 04.)

PACZIAN, Werner 1995. Imagine There's A War and No One Takes Part. *Misyon Online*, 1995. jul–aug. URL: http://www.misyononline.com/jul-aug1995/imagine-there%E2%80%99s-war-and-no-one-takes-part (Letöltés ideje: 2018. 02. 04.).

PeaceWomen Across the Globe. Erni Friholt (Sweden), internet. URL: http://wikipeacewomen.org/wpworg/en/?page_id=1832 (2018. 02. 04.).

Rendező ismeretlen 1993. *Ein Dorf will Frieden.* [Film] Deutsche Welle, Bonn, Berlin.

Rendező nélkül 1992. Cím nélkül [Archív fölvétel].

Rendező nélkül 1994. *A szabadság földalatti múzeumának létrehozása.* [Archív fölvétel].

ŠPER, Darko – ŠINKOVIĆ, Norbert – LEĐENAC, Maja 2014. Spomenik neznanom dezerteru. *Novosti.* 2014. 08. 17. URL: http://arhiva.portalnovosti.com/2014/08/spomenik-neznanom-dezerteru/ (Letöltés ideje: 2018. 02. 04.).

THA 2012. Továbbra is él a Zitzer Szellemi Köztársaság. *Hét Nap.* 2012. 05. 16. URL: http://hetnap.rs/mobil/?p=cikk&id=11807 (Letöltés ideje: 2018. 02. 04.).

TÓTH Lívia 1992. Az utolsó menedékhely: Lányok, asszonyok a vártán – Oromhegyesi beszélgetések. *BékeNapló,* 1992. 05. 27. 7.

TÓTH Lívia 1995. Hajtóvadászat egy békés államra. In KESZÉG Károly (szerk.): *Téves csatatéren II.* Napló, Újvidék, 24–26.

VÍGI ZSOLDOS Zsaklina 2016. Teszem a dolgom: Beszélgetés Balla Lajos Lacival a délszláv háborúk kezdetéről, a háborúellenes tüntetésekről és arról, negyed évszázaddal az események után hogyan látja mindezt, megérte-e a harc. *Családi Kör,* 2016. 08. 25. 10–12.

ZAJOVIĆ, Staša 2012. Feministički antimiltarizam Žena u crnom. In ZAJOVIĆ, Staša (pri.): *Od materinske politike mira do feminističko – antimilitarističkog otpora: čitanka za kurs o prisilnoj mobilizaciji i ženskom otporu.* Žene u crnom – ANIMA, Beograd – Kotor, 34–56. URL: https://www.zenskisud.org/pdf/Od%20materinske%20politike%20mira%20citanka%20o%20prisilnoj%20mobilizaciji.pdf (Letöltés ideje: 2018. 02. 11.).

Zitzer Klub, internet. URL: http://zitzerklub.blog.hu/ (Letöltés ideje: 2018. 02. 04.)

IRODALOM

ANDERSON, Benedict 1983. *Imagined Communities: Reflections on the Origins and Spread of Nationalism.* Verso, London – New York.

ANTHIAS, Floya – YUVAL-DAVIS, Nira 1989. Introduction. In ANTHIAS, Floya – YUVAL-DAVIS, Nira (ed.) *Woman – Nation – State.* Macmillan, London, 1–15.

BALBO, Laura 1979. La doppia presenza. *Inchiesta,* 32. 3–6.

BLAGOJEVIĆ, Marina 1998. Ženski pokret u Beogradu 1990–1997: pogled iznutra / pogled spolja. In BLAGOJEVIĆ, Marina (prir.): *Ka vidljivoj ženskoj istoriji: ženski pokret u Beogradu 90-ih.* Centar za ženske studije, istraživanja i komunikaciju, Beograd, 19–42.

BOCK-LUNA, Birgit 2007. *The Past in Exile: Serbian Long-Distance Nationalism and Identity in the Wake of the Third Balkan War.* Lit Verlag, Berlin.

CACACE, Rosaria – MENAFRA, Arcangelo – MIOZZO, Agostino 1996. *This War is Not Mine: From Women for Mostar.* Cooperazione Italiana, Lissone.

CRENSHAW, Kimberle 1989. Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics. *University of Chicago Legal Forum,* 1. 139-167.

DÉGH, Linda 2001. *Legend and Belief: Dialectics of a Folklore Genre.* Indiana University Press – Bloomington, Indianapolis.

DURKHEIM, Émile [1912] 1993. The Cultural Logic of Collective Representations. In LEMERT, Charles (ed.) *Social Theory: The Multicultural and Classical Readings.* Westview Press, Boulder, 98–108.

ERIKSEN, Thomas Hylland 2007. Complexity in Social and Cultural Integration: Some Analytical Dimensions. *Ethnic and Racial Studies,* 6. 1055–1069.

FANTONE, Laura 2007. Precarious Changes: Gender and Generational Politics in Contemporary Italy. *Feminist Review,* 87. 5–20.

FOX, Richard G. 1996. Gandhi and Feminized Nationalism in India. In WILLIAMS, Brackette F. (ed.): *Women Out of Place: The Gender of Agency and the Race of Nationality.* Routledge, New York, 37–49.

GAL, Susan – KLIGMAN, Gail 2000. *The Politics of Gender after Socialism: A Comparative-Historical Essay.* Princeton University Press, Princeton, NJ.

GROHL, Dieter 1987. The Temptation of Conspiracy Theory, or: Why Do Bad Things Happen to Good People. In GRAUMANN, Carl. F. – MOSCOVICI, S. (ed.): *Changing Conceptions of Conspiracy.* Springer, New York, 1–13.

HALBWACHS, Maurice 1992. *On Collective Memory.* University of Chicago Press, Chicago

HELMS, Elissa 2003. Women as Agents of Ethnic Reconciliation? Women's NGOs and International Intervention in Postwar Bosnia-Herzegovina. *Women's Studies International Forum,* 26. 15–33.

HELMS, Elissa 2007. 'Politics is a Whore': Women, Morality and Victimhood in Post-War Bosnia-Herzegovina. In BOUGAREL, Xavier – HELMS, Elissa –

DUJIZINGS, Ger (ed.): *New Bosnian Mosaic: Identities, Memories and Moral Claims in a Post-war Society.* Ashgate, Aldershot – Burlington, 235–253.

IRWIN-ZARECKA, Iwona 1994. *Frames of Rememberance: The Dynamics of Collective Memory.* Transaction Publishers, New Brunswick, London

LEMELSON, Robert – KIRMAYER, Laurence J. – BARAD, Mark 2007. Intergrating Biological, Clinical, and Cultural Perspectives. In KIRMAYER, Laurence J. – LEMELSON, Robert – BARAD, Mark (ed.): *Understanding Trauma: Intergrating Biological, Clinical, and Cultural Perspectives.* Cambridge University Press, New York, 451–474.

LENDÁK-KABÓK Karolina 2016. Az interszekcionalitás vajdasági vonatkozásai. *Létünk,* 4. 73–84.

MACKINNON, Catharine 2013. Intersectionality as Method: A Note. *Signs: Journal of Women in Culture and Society,* 4. 1019–1030.

MISHLER, Elliot G. 1986. *Research Interviewing: Context and Narrative.* Harvard University Press, Cambridge, MA.

MOSTOV, Julie 1995 "Our Women"/"Their Women": Symbolic Boundaries, Territorial Markers, and Violence in the Balkans. *Peace and Change,* 20. 515–529.

OBRADOVIĆ-WOCHNIK, Jelena 2013. *Ethnic Conflict and War Crimes in the Balkans: The Narratives of Denial in Post-Conflict Serbia.* I.B. Tauris, London.

OLICK, Jeffrey – ROBBINS, Joice 1998. Social Memory Studies: From Collective Memory to Historical Sociology of Mnemonic Practices. *Annual Review of Sociology,* 21. 105–140.

ONG, Walter J. 1982. *Orality and Literacy: The Technologizing of the World.* Psychology Press, London.

RÁCZ, Krisztina 2016. Trauma or Entertainment? Collective Memories of the NATO Bombing of Serbia. *Südosteuropa,* 4. 520–543.

SCHIFFRIN, Deborah 1994. *Approaches to Discourse.* Wiley–Blackwell, Oxford.

SKULTANS, Vieda 1998. *The Testimony of Five Lives: Narrative and Memory in Post-Soviet Latvia.* Routledge, London – New York.

SPASIĆ, Ivana 2009. O problemu dostupnosti „privatnih" sećanja, na primeru bombardovanja Srbije 1999. godine (povodom zbornika radova Pamćenje i nostalgija). *Treći program Radio Beograda,* 143/144. 183–196.

SUBOTIĆ, Jelena 2009. *Hijacked Justice: Dealing with the Past in the Balkans.* Cornell University Press, Ithaca.

SZERBHORVÁTH György 2018. A délszláv háborúk emlékezete a vajdasági magyaroknál. In LOSONCZ Márk – RÁCZ Krisztina (szerk.): *A vajdasági magyarok politikai eszmetörténete és önszerveződése (1989–1999).* L'Harmattan, Budapest, 119–142.

YUVAL-DAVIS, Nira 1997. *Gender and Nation.* Sage, London.

VASILJEVIĆ, Jelena 2016. *Antropologija građanstva.* Mediterran Publishing, Novi Sad.

ZAHARIJEVIĆ, Adriana 2010. *Žene u izgradnji mira: istraživanje.* Ženski informacioni-dokumentacioni centar, Beograd.

ŽARKOV, Dubravka 1999. *From 'Media-War' to Ethnic War: The Female Body and the Production of Ethnicity in Former Yugoslavia (1986–1994).* Doktori disszertáció. (University of Nijmegen) Nijmegen. Kézirat.

ZERUBAVEL, Eviatar 1996. Social Memories: Steps to a Sociology of the Past. *Qualitative Sociology,* 3. 283–299.

9. Akik megváltoztatták a várost – A délszláv háborúk menekültválsága a szabadkai magyarok emlékeiben

Vataščin Péter

I. BEVEZETŐ

A tanulmány célja, hogy bemutassa, a délszláv háborúk menekültválsága miként tematizálódik a vajdasági Szabadka magyar lakosainak emlékezetnarratíváiban, és miként hoz létre társadalmi, főként etnikai határokat. A szöveg egyfajta „oldalága" a Szabadkán 2015 ősze óta folytatott kutatásaimnak,[1] amelyek során olyan szerb nemzetiségű személyek és csoportok jelenbeli identifikációs módjait és diskurzusait vizsgálom, akik a délszláv háborúk kényszerítő ereje miatt kerültek az észak-bácskai városba főként Horvátország, kisebb részben pedig Bosznia-Hercegovina, valamint Koszovó területéről. Mivel a köreiken kívüli diskurzusokban is minduntalan megjelenik a „menekültek", szerb/horvát kifejezéssel „izbeglicák" szerepe, ezért nem tudtam elkerülni, hogy ne foglalkozzak – nagyvonalakban, de kellő alapossággal – azokkal a határkonstrukciókkal, amelyekkel esetenként a magyarok, horvátok, bunyevácok és „őshonos" szerbek különböztetik meg magukat tőlük. Noha az e téren folytatott vizsgálódásaim jelen esetben nem tesznek képessé arra, hogy a szabadkai magyarok történeti emlékezetét teljes mélységében megmutassam. Ugyanakkor arra mindenképpen alkalmasak, hogy a domináns tematikai blokkok és narratív szálak megragadásán keresztül kísérletet tegyek azoknak a kulturális képzetrendszereknek (pontosabban szólva: jelenbeli állapotuknak) felvázolására, amelyek nélkül a legtöbb esetben nem jön létre a „menekültekről" való beszéd az említett csoportok köreiben.

I. 1. Domináns/tipikus tematika – diskurzusok, etnikai határok

Theun A. Van Dijk, a kritikai diskurzuselemzés egyik meghatározó teoretikusa, több helyen is foglalkozik egy-egy téma repetitív és állandósult mivoltával a diskurzusokban (VAN DIJK 1995, 2000). A témák *(topics)* vagy más néven a szemantikus makrostruktúrák nézete szerint specifikus ideológiák, illetőleg nyelvi és diskurzusstruktúrák (VAN DIJK 2000: 193). Ezen elméleti keret szerint a mon-

1 A kutatásokat a Pécsi Tudományegyetem Interdiszciplináris Doktori Iskolájának hallgatójaként végeztem/végzem a Néprajz – Kulturális Antropológia Doktori Program keretében.

datok szekvenciái akkor állnak össze diskurzussá, amennyiben teljesítik a koherencia két feltételét (VAN DIJK 2000: 206): a feltételes (a mondatok által jelölt „tények") és a funkcionális relációk meglétét (például általánosítások, kontrasztok, specifikációk). Látható tehát, hogy egy diskurzusban milyen törvényszerűségeket kell keresnünk ahhoz, hogy egy-egy társadalmi környezet domináns tematikáját azonosíthassuk, azaz voltaképpen azt, hogy mi a legrelevánsabb a beszélgetőtársak számára egy-egy társadalmi jelenség értelmezésénél. A szövegben elsősorban az emlékezetben megbúvó diskurzív „tényekre" fogok megkülönböztetett figyelmet fordítani, illetve arra, hogy miként állnak össze egységes szempontrendszerré.

A diskurzuselemzések számos ponton gazdagíthatják a néprajzi és az antropológiai kutatásokat. Amennyiben például a folklór egyik fő területét, az eszmei (ideológiai) állásfoglalásokat tekintjük, mint amilyenek az értékítéletek (ISTVÁNOVITS 1979: 187), úgy nem túlzás azt állítani, hogy egy másik népcsoport sztereotipizált, többé-kevésbé rögzített, különböző variánsokban megjelenő, akár már évtizedek óta fennálló, és ezáltal „plasztikussá" vált képzetének (és ebben az esetben: emlékének) kutatásánál[2] a Van Dijk-i elméleti megfontolások igencsak hasznunkra válhatnak. Ezen a ponton kell megemlíteni, hogy ezek a gondolatok szorosan hozzákapcsolhatóak az etnicitáskutatásokhoz is, amennyiben az etnicitás olyan társadalmi identitást jelöl, amely egymással érintkező és a különbözőség tudatát hordozó csoportok között jön létre (ERIKSEN 2008: 28–29). Az etnikai sztereotípiák esetében például tudható, hogy azok gyakorlatilag képesek szabályozni a személyközi viselkedést, ha beépülnek a csoport kulturális tudásába (ERIKSEN 2008: 41–42).

Ha azokat a releváns esettanulmányokat tekintem, amelyekhez mindenképpen igazodni szeretnék, úgy elsősorban Helena Zdravković koszovói albán és szerb diskurzusokat bemutató kötetét (ZDRAVKOVIĆ 2005) kell kiemelnem, amely ugyancsak a Van Dijk-i elméleten alapszik. A szerb antropológus által felrajzolt kép jól átlátható koordináta-rendszert képez a szerb–albán diskurzusok, azok sztereotípia- és képzetegyüttese megértéséhez. Zdravković meggyőzően bizonyítja, hogy mind a szerb, mind az albán fél diskurzusainak elsődleges célja az áldozati szerep/identitás kihangsúlyozása, amelynek eredményeként tartós etnikai konfliktushelyzetet tartanak fent az etnikai/politikai törésvonalak mentén. Az általa bemutatott tematikus válogatásból (ZDRAVKOVIĆ 2005: 163–232) világosan kiderül, hogy ezek a törekvések erős és sokrétű kulturális beágyazottsággal bírnak, permanensek, rendelkeznek egyfajta belső logikával, valamint hogy fontos szerepet játszanak a csoportidentitás kialakításában.

Zdravković esettanulmánya mellett jelen kiadvány történeti jellege, vagyis a 20. század 90-es éveire való szorosabb fókusz is arra ösztönöz, hogy az erőteljesen

2 A szlovák néprajzban például Eva Krekovičová foglalkozott ezzel a kérdéskörrel. Kutatásaiban a különböző folklórműfajokban tükröződő etnikai sztereotípiákról és mentális képzetekről megállapítja, hogy azok lehetővé teszik a „kis történelem" elmélyítését és közelebbi megismerését. Mi több, ezek a képzetek és attitűdök gyakran nemcsak a 19. századi nacionalista mozgalmak hatását viselik, hanem a történeti emlékezet régebbi rétegeire utal(hat)nak vissza (KREKOVIČOVÁ 2005: 61).

jelenbeli referenciákkal bíró fókusz helyett egy szétszálazottabb, tipologikusabb képet nyújtsak a 90-es években Szabadkára települt menekültek megítélésének kérdésköréről. Hogy a kutatói önkény kockázatát minél inkább csökkentsem, főleg és elsősorban egy-egy téma gyakoriságát, jellegzetességét (a Van Dijk-i koherencia korábban ismertetett kétrétű fogalma mentén) próbáltam figyelembe venni az interjúk és a beszédszituációk feldolgozásánál.

Meg kell még említenem egy második igazodási pontot is az esettanulmányok[3] tekintetében, amely nem más, mint Baumann Tímea nemrég befejezett, és egy monográfiában frissen összegzett kutatása (BAUMANN 2017), amelyben a kopácsi magyarok délszláv háborúra irányuló emlékezetét dolgozta fel. Munkájának egyik alapgondolata, hogy a kopácsi magyarok „hangja" nehezen illeszthető bele a magasabb szintű (nemzetközi, nemzeti/horvát és magyarországi) diskurzusok körébe.[4] Baumann elemzése természetesen – mivel egy monográfiáról van szó – sokkal széleskörűbb, mint a jelen szövegé, amely csak egy fontos referenciapontot, a szerb kényszermigránsok tematikáját vizsgálja. Ugyanakkor joggal feltételezhető, hogy a vajdasági magyar adatközlők háborús emlékei a diskurzusok hierarchiáiba ugyanúgy nehezen illeszthetőek be, mint ahogyan a kopácsi magyarok emlékezete is, hiszen állami, etnikai, jogi és bizonyos értelemben kulturális/társadalmi szempontból is kisebbségről, tehát egyben társadalmi „alrendszerről" is beszélünk, annak minden lehetséges sajátosságával.

I. 2. Kontextus

A téma időbeli kontextusa a 20. század kilencvenes évei, pontosabban annak háborús, 1991 és 2001 között zajló eseménysorozatát[5] jelenti az egykori Jugoszlávia területén. A menekültválság kérdése és emlékezete nem önmagában értelmezhető jelenség. Ellenkezőleg: minden tekintetben része annak a tematikus „szövetnek", amely bonyolult módon hálózza be a délszláv háborúk emlékezetét, vagyis a konkrét háború alatti élményektől kezdve a miloševići rendszer értékelésén át egészen a jelen eseményeinek kommentálásáig terjed. Emiatt szükséges jelezni, hogy a bemutatott anyag elkerülhetetlenül csonka, és érthető módon nem tud kitérni arra a bonyolult szövésű jelentésvilágra, amelybe egyébként szervesen beleágyazódik a háborús menekültek tematikája. Mindazonáltal remélem, hogy a mégannyira

3 E két néprajzi/antropológiai munka mellett érdemes röviden említést tenni a témát érintő egyéb, Szerbiára vonatkoztatható kutatásokról. Az érdeklődők mindenképpen haszonnal forgathatják többek között Aleksandar Pavlović szövegét Kosovka Mitrovicáról (PAVLOVIĆ 2012), illetve a Dušan Ristić, Nagy Imre és Saša Kicošev szerzőhármas által jegyzett temerini esettanulmányt is (RISTIĆ et al. 2013).

4 „[A] legfőbb probléma mind a nemzetközi, mind a nemzeti diskurzusokkal, hogy az »egyéb kisebbségek« helyzetét és szempontjait nem beszélik el, kizárják a történetekből, így narratív sémát sem biztosítanak számukra" (BAUMANN 2017: 17).

5 Az eseménysort az 1991 nyarán lezajlott szlovéniai „tíznapos háborútól" szokás számítani, a lezárást pedig a 2001 végén befejeződött macedóniai fegyveres konfliktus jelenti.

„kimetszett" képszelet is képes betekintést nyújtani a vajdasági magyar imaginárium kevésbé látható részeibe.

Térben azon a Szabadkán járunk, amely Szerbia és a Vajdaság egyik gazdasági és kulturális központja, nem mellékesen pedig egy karakteresen soknemzetiségű település: a magyar, a horvát, a bunyevác és a szerb etnikum is jelentős csoportokat alkot a városban és annak környékén.

A város 90-es évekbeli történetéről (még) keveset lehet tudni, holott, ha másért nem, a település társadalmi összetettsége és földrajzi helyzete miatt érdemes lenne e témának egy nagyobb lélegzetű kutatást szentelni. Azonban egy szöveget mindenképp érdemes megemlíteni, amely a korszak helyi szintű politikáját, pontosabban az önkormányzatnak a nemzetiségi csoportok közötti óvatos, pacifikáló egyensúlyozását vizsgálta (KORHECZ 2000). Korhecz Tamás tanulmánya alapján annyi mindenképpen elmondható a korszakról, hogy a városvezetés aktívan, az etnikai csoportok közti békét szem előtt tartva próbált politizálni, hogy elejét vegye a nyílt konfliktusok kialakulásának.

Ha Szabadka említett történeti periódusa felderítetlen is, a menekültválság országos és tartományi lefolyásáról és annak hatásáról több jól használható szakirodalmi mű is a rendelkezésünkre áll. Közülük mindenképp említést érdemel az a több magyar szerző által összeállított tanulmány, amely a Vajdaság 20. századi migrációtörténetét foglalja össze, külön kitérve a háborús migrációra (TÁTRAI et. al. 2013: 42–45), a kényszermigránsok statisztikai, Szerbia teljes területét lefedő jellemzőiről pedig nemrég alapos áttekintést adott Vesna Lukić (LUKIĆ 2015), de vannak más, haszonnal forgatható szövegek is (például RADUŠKI 2005).

A minket most érdeklő, a Jugoszlávia felbomlását kísérő fegyveres konfliktusok bő egy évtizedének szabadkai demográfiájáról még senki sem írt pontos és részletes elemzést. Részint ezért, részint pedig helyszűke miatt e helyütt csak néhány alapvető, könnyen értelmezhető adat feltüntetésére szorítkozom anélkül, hogy a város egyébként igencsak bonyolult társadalomstatisztikai jellegzetességeit (etnikai, nyelvi, vallási és migrációs téren is többszörösen összetett helyzettel van dolgunk) és az ebből fakadó problémákat, végül pedig a lehetséges végkövetkeztetéseket ismertetném.

Az 1991-es népszámlálás szerint a Szabadkához tartozó teljes adminisztrációs területen 150 266 fő élt.[6] A szűk értelemben vett város esetében ez a szám 100 386, amelyen belül a magyarok képezik a legnagyobb csoportot 39 749 fővel (39,6%), majd őket követik a jugoszlávok 17 454 (17,39%), a szerbek 15 734 (15,67%), a bunyevácok 10 874 (10,83%), majd a horvátok 10 683 személlyel (10,64%). Amit a városba érkezett kényszermigránsok számáról tudni lehet, azt legegyszerűbben a szerbiai Menekült- és Migrációügyi Biztosság (Komesarijat za izbeglice i migracije)

6 Profil zajednice. Grad Subotica. URL: http://www.subotica.rs/documents/pages/4965_7.pdf (Letöltés ideje: 2018. 01. 12.)

honlapján található összefoglalással[7] lehet szemléltetni, amely évente frissül, és az összes, a migrációkra nézve releváns szerbiai népszámlálási és önkormányzati adatot tartalmazza. Eszerint a szabadkai községben 1996-ban, a kényszermigránsok első országos és szakszerű összeírása alkalmával, valamint a boszniai és a horvátországi háborúk befejezése után 12 297 főt tartottak nyilván menekült vagy a háború által veszélyeztetett személy *(ratom ugrožena lica)* jogi státuszával. A koszovói harcokat követő 2001-es összeírásban ez a szám már csak 11 146, ezen felül pedig 2000-ben már regisztráltak 1 641 koszovói származású személyt is, akik az országon belüli kényszermigránsok *(interno raseljena lica)* jogi státuszát élvezték. A 2002-es országos népszámlálás az 1991-eshez képest Szabadkán néhány jelentősebb változást jelez az etnikai arányokban, ám a megfelelő, komplex demográfiai elemzések hiányában ehelyütt nem lehet pontos következtetéseket levonni. Mindenesetre ekkor a városban 34 983 (34,99%) magyart, 26 242 (26,25%) szerbet, 10 870 (10,87%) bunyevácot, 10 424 (10,43%) horvátot és 6 787 (6,79%) jugoszlávot tartanak nyilván. A magyarok csaknem ötezres, illetve a jugoszlávok[8] több mint tízezres csökkenése mellett a magukat szerbnek vallók lélekszáma több mint tízezer fővel növekedett.

Ami a korabeli állam és a városvezetés konkrét lépéseit illeti a menekültek fogadásában, arról szintén nem készült tudományos feldolgozás. A sajtó szórványos szemlézése, illetve beszélgetőtársaim/interjúalanyaim elbeszélései alapján annyi mindenképp rögzíthető, hogy a város fokozatosan helyezte el őket a város tulajdonában lévő ingatlanokban. Így aki kérvényezte, a diákszállókban, a városközpontban található úgynevezett Sárga Házban és a palicsi „vikend-telepen" kapott szállást. Ugyanakkor a 20. század végi menekültválságokra általánosan jellemző módon sokan egyénileg gondoskodtak a szállásukról, és albérletekben, barátoknál, ismerősöknél, rokonoknál tartózkodtak hosszabb-rövidebb ideig, valamint számos esetben kapcsolatba kerültem olyanokkal, akik rövid időn belül – amennyiben elegendő tőkét tudtak magukkal hozni – saját ingatlant vásároltak a városban.

A vajdasági magyarok jelenkori identitását vizsgáló, kvalitatív módszereken alapuló munkák általában csak érintik a szerb menekültek toposzát. A számos szerző tanulmányát tartalmazó, egyfajta reprezentatív céllal készült *Bennünk élő múltjaink* című kötetben például legfeljebb csak néhány mondatos fejtegetésekkel találkozhatunk, és azok is inkább a szerzők véleményét tükrözik, nem pedig a társadalmi csoportét (PAPP – SZARKA 2008). Ezen a téren lényeges kivételnek számít Rácz Krisztina doktori disszertációja, amely részben a kishegyesi magyar fiataloknak a

7 Преглед броја избеглица и интерно расељених лица у Републици Србији 1996–2017. URL: http://www.kirs.gov.rs/docs/statistika/izbirl2017.pdf (Letöltés ideje: 2018. 01. 21.)

8 A jugoszláv identitásnak szövevényes a társadalmi és politikai háttere (a kérdéskör hátteréről lásd DJOKIC 2003). Maga az eszme alapvetően 19. századi gyökerekkel bír, amelyet aztán a két világháború közti királyi Jugoszlávia intenzíven népszerűsített, majd a maga módján a titói állam is. A 90-es években az állam szétesése, illetve az általános etnicizálódási folyamat során töredékére esett vissza a magukat jugoszlávnak vallók száma, jóllehet még ma is releváns identifikációs kategóriáról beszélhetünk (a 2011-es népszámlálás szerint 23 303 főről van szó Szerbiában).

multikulturalizmushoz való viszonyáról szól, s amelyben a faluba betelepült menekülteknek az etnikai határvonások során betöltött szerepeiről is értekezik egy-egy alkalommal, kellő néprajzi/antropológiai mélységekben (RÁCZ 2017: 164, 227). Kishegyes vonatkozásában Szőke Anna is kitért már a menekültek helyi szerepére és megítélésére, de a magyarok idegenkedésének futó leírásán túl nem foglalkozott a kérdéssel (SZŐKE 2011: 42–45).

Végül csak utalni szeretnék azokra a kvantitatív kutatásokra, amelyek egyes magyar csoportoknak a menekültekkel szembeni attitűdjeit vizsgálták (lásd összefoglalásuk GÁBRITY MOLNÁR 2011: 42–49). Írásom terjedelmi korlátai és a kutatásom eltérő módszertana miatt a lehetséges párhuzamokra most nem térek ki.

I. 3. Néhány módszertani gondolat

Az anyaggyűjtést főként félig strukturált interjúkkal végeztem, emellett a résztvevő megfigyelés révén is számos adalékra tettem szert. Utóbbi módszer esetében itt és most a köznapi beszédszituációkban való részvételt, illetve különféle kulturális események felkeresését kell érteni.

A tanulmány tizenhat beszélgetőtárs elbeszéléseinek részleteit tartalmazza. Közülük tizeneggyel félig strukturált, átlagosan egy órán át tartó mélyinterjút készítettem, a többiekkel pedig csak rövid beszélgetéseket folytattam akár néhány mondat, akár egy hosszabb eszmecsere erejéig. Az elbeszélések gyűjtésénél az emlékezetre irányuló fókusz csak részleges volt, mivel főként jelenkutatást folytatok, aktuális eseményekre és folyamatokra is kitértünk. Törekedtem arra, hogy nem, kor és társadalmi státusz szerint is különböző beszélgetőtársak segítségével folytassam a kutatást, így a szövegben fele-fele arányban szerepelnek nők és férfiak, a legidősebb beszélgetőtársam hetven fölötti, a legfiatalabb harmincöt éves, és az aktív egyetemi tanár és a nyugdíjas szakmunkás egyaránt megtalálható közöttük. Habár a bemutatott anyag jól látható módon informális vagy félig formális beszédszituációk eredménye, szükséges megjegyezni, hogy a 2012 óta Szabadkán megszakítás nélkül eltöltött öt és fél év, és az ezalatt kialakult kapcsolathálóm, valamint az ez idő alatt szerzett ismereteim is segítettek az értelmezésben.

Az emlékezés kutatásának buktatói (vagyis hogy a kutató tevékenysége a lehető legkevésbé minősüljön *emlékeztetésnek*) miatt az interjúk kezdetén általános kérdéseket tettem fel a beszélgetőtársaimnak, amellyel az volt a célom, hogy Szabadka változásáról és közelmúltjáról minél sokrétűbb, átfogóbb képet kapjak. Mindezzel azt szerettem volna elérni – a Rogers Brubaker és kollégái által végzett kolozsvári városkutatás tanulságai által inspirálva (BRUBAKER et al. 2011) –, hogy ne tereljem azonnal, mintegy kényszeresen, beszélgetőtársaim figyelmét a menekültválságra, valamint az etnikai különbségekre.

II. TEMATIKUS VÁLOGATÁS

Ahogyan arról a bevezetőben már szó volt, az interetnikus és csoportközi diskurzusok során, amennyiben kitapinthatóak rendszeresen visszatérő témák, illetve az ezekhez kapcsolódó sztereotípia- és képzetrendszerek, úgy azonosításuk és elemzésük sokféle módon járul hozzá egy-egy helyi társadalom megismeréséhez. Az alábbi „példatár", valamint annak elemzése nem törekszik teljességre; elegendő mennyiségű összehasonlító anyag (itt főként más vajdasági magyar közegből származó esettanulmányokra gondolok) híján még azt sem lehet állítani, hogy az itt leírtak minden ízében átfogóan jellemeznék a vajdasági magyarok menekültekről szóló, annak 90-es évekre vonatkozó imináriumát. Az azonban jelen esetben is bizonyos, hogy az interjúkban és a köznapi beszédszituációkban rendre felmerül egy koherensnek mondható tematika, amely nélkül a menekültekről szóló beszéd nem, vagy csak ritkán jön létre.

Végül még azt is meg kell jegyezni, hogy a következő oldalakról hiányoznak a koszovói származású romákra és egyiptomiakra vonatkozó értékítéletek és narratívák. Noha ők az 1999-ben lezárt koszovói háborút követően szinte azonnal megjelentek Vajdaságban, így Szabadkán is, a hozzájuk tapadó diskurzusok mindenekelőtt az elmúlt bő egy évtizedet, valamint a jelent jellemzik, így ez a kérdéskör kívül esik azon a perióduson, amit vizsgálok.

Ahogy arra korábban utaltam, a háború által okozott migrációs mozgások és azok társadalmi „recepciója" jó eséllyel egy lokalitás esetében sem elszigetelt téma. A háborúsorozat magától értetődő módon mély kihatással volt az emberek életére, és ezen hatások értelmezésébe ágyazódik a menekültek témaköre, vagyis van egyfajta szervesült koherencia a korszak emlékezetében. A legalapvetőbb vonásként mindenképpen az elszegényedés kihangsúlyozását kell megemlíteni, amely sajátos tárgyi és gazdasági referenciákhoz kapcsolódik, például a német márka fizetőeszközként való használatához és a hiperinfláció jelenségéhez.

P1[9] *RD*[10]*: [...] mentem ki szórakozni a városba, kocsmába, vagy biliárdozni, vagy pizzéria, akkor tudom, hogy ilyen vasmárkásokat, hogy egy és fél márkával mentem, és akkor ittunk, meg diszkóbelépő, meg pizza, szóval a két-három márkából te dáridóztál egy este. Érted, szóval arra tisztán emlékszek, hogy az milyen durva, hogy egy ilyen apró vas [...]. Mert nem is dinár, már elfogadták mindenhol, a Starába, a Beerbe*[11]*, mindenhol elfogadták a vasmárkákat is. Papírt meg pláne.*

P2 *AN: [...] abban az időben hát egy jó ideig ez a háború volt, jöttek-mentek az emberek, ki merre látott. Nehéz volt. Nehéz volt, mer nagy volt az infláció ugye abba*

9 A „P" az idézeteknél a példákat jelöli.

10 Mivel beszélgetőtársaim többségével úgy egyeztem meg, hogy még véletlenül sem teszem őket azonosíthatóvá a szövegekben, ezért az idézetek elején olvasható monogramokat szabadon „generáltam" a nevükből, tehát nem a vezetéknév és a keresztnév kezdőbetűire vonatkoznak.

11 A Stara egy ma is működő étterem, a Beer pedig szórakozóhely volt.

az időbe, és nehéz volt kijönni a pénzzel, és meg nem is ért semmit. Amit reggel ért, az már este nem is ért. Tele voltunk nullákkal, nem vettünk rajta semmit, egy halom pénz volt, de nem tudtál rajta venni semmit.

A megélhetési gondok alaphivatkozásként való használatát a későbbiek fényében azért is érdemes kiemelni, mert ahogyan az a következő tematikus blokkokból kiderül, az emlékekben a menekültek az egzisztenciáért vívott napi küzdelemben esetenként „vetélytársakként" jelennek meg.

A Jugoszlávia felbomlását megelőző társadalmi és politikai folyamatoknak, illetve erőknek tengernyi szakirodalma van. Gyakorlatilag minden mérvadó kutatás leszögezi, hogy az utódállamok véres háborúsorozattal övezett önállósodásában az etnikai és a nacionalista ellentétek felerősödése kritikus szerepet töltött be, az azonban, hogy ennek mi volt a gyökere, valamint miként következett be, intenzíven vitatott témának számít mindmáig.[12] E szakirodalmi alaptétellel egyező módon a megélhetés nehézzé válása mellett a 80-as és a 90-es évek közti másik markáns cezúrát az etnikai/nemzeti identitások meghatározó szerepének, illetve az erre épülő ellentétek kialakulása jelenti a szabadkai esetben. Míg a visszaemlékezések szerint a városban korábban nem igazán számított, vagy csak szórványosan volt jelentősége annak, hogy kinek milyen az etnikai hovatartozása, és az emberek döntő hányada felváltva tudta használni a magyar és a szerbhorvát nyelvet, addig ez egy évtized leforgása alatt megváltozott. Mind az etnikai hovatartozás (akár önkéntes, akár kényszerű) felvállalása, mind a nyelvhasználat változatosságának csökkenése olyan jelenségek tehát, amelyek az adatközlők szerint alapjában meghatározták a 90-es évek hangulatát és a helyi életet. Ezek éles kontrasztot képeznek a 80-as évek szinte „idilli" nemzetiségi viszonyaihoz képest még akkor is, ha szórványosan már a 90-es éveket megelőző periódus vonatkozásában is említésre kerülnek az esetleges etnikai különbségek.

P3 *AN: Tudod, azelőtt egy időbe nem is lehetett talán mondani, hogy ki kicsoda. Tehát nemzetiségileg.*

VP[13]: Melyik időben?

AN: Hát abban a 90-es [sic!; 80-as] *években.*

VP: És utána ez megváltozott.

AN: Hát most mondjuk rá megváltozott, mert ugye van az, hogy hát az most a magyar, az a szerb, az a horvát, tehát itt most már annyian vannak, hogy aztán nagyon. Horvátok is, meg minden, érted, betelepedtek.

P4 *JM: Úgy nézett ki, hogy aki ökögött-makogott, akkor is amaz megértette. Megértettük egymást.*

12 Hogy ezzel milyen módon próbál megbirkózni a kutatás, arról lásd Sabrina P. Ramet kiváló kutatástörténeti összefoglalóját: RAMET 2005.

13 A kérdések/párbeszédek feltüntetésénél a „VP" a tanulmány szerzőjét jelöli.

VP: Tehát beszélték egymás nyelvét, oda-vissza.
JM: Hát az az hogy, amit tudtam, azt mondtam szerbül, amit nem, azt magyarul, amit ő értett, azt magyarul mondta, vagyis amit tudott, a másikat szerbül. Szóval volt amikor két-három nyelv is ment egyszerre, de akkor is megértettük egymást.
NE: [nevetve] *Preko kerítésа.*[14]
JM: Preko kerítésа most például.

A 90-es évek során általános és/vagy a középfokú oktatásban részesült beszélgetőtársaim kivétel nélkül hivatkoztak a nacionalista légkör megerősödésére a szerb diáktársaik között. A társadalmi légkör általános változását jól szemlélteti az alábbi érettségi bankett emléke, amelyben politikai/nemzeti felhangok bukkannak fel verbális és kulturális (az alábbi konkrét példában zene- és táncbeli) formában is:

P5 *RD: [...] az érettségi, az meg olyan volt, hogy ilyen közös az egész sulinak. És akkor a Patria hotelba, és akkor ott volt az összes magyar osztály, meg az összes szerb osztály, akkor ott el tudod képzelni, hogy milyen zene szólt, meg milyen hangulat volt, meg percenként valaki belekiabált a mikrofonba, hogy „Srbija"*[15]*! Meg mittudomén, meg ilyen hu-hu, meg kólózás, meg érted az a hangulat, azt tényleg nem felejtem. És volt egy, hogy megint indul oda, hogy belekiabáljon, és megfogta a haverom, az osztálytársam, és ő belekiabált, hogy „Srbija". Tudod, megelőzte, hogy ne kelljen emennek megint belekiabálni, hogy „Srbija" [...].*

A menekültek egyik legfontosabb „attribútuma", hogy piacozásból próbáltak megélni, amely aztán gyakran összekapcsolódott a csempészettel. A 90-es években a sokszor előforduló áruhiány és Magyarország közelsége miatt a helyiek a legkülönfélébb módokon próbálták beszerezni (saját használatra és értékesítésre egyaránt) a szükséges javakat a határ túlsó feléről, amelynek következtében a Tompa és Kelebia közti határátkelő szerepe óriásira nőtt. Ami a piacokat illeti, a fő gócpont a Zombori út melletti ócskapiac, vagy más néven bolhapiac *(buvljak)* volt. Itt messze nemcsak szabadkaiak vásároltak, hanem Szerbia és a lassan felbomló államszövetség más részeiből is érkeztek vásárlók, többek között a Szerb Krajina Köztársaságból is, amely komoly ellátási gondokkal küzdött. Az adott időszak jelentős részében a piac egész nap, szünet nélkül üzemelt.

P6 *AN: [...] mikor jött a 90-es év, már nagyon nem dolgozott senki, nem is lehetett. Egyszerűen a svercbe*[16] *ment az egész, csak láttad, hogy jönnek a krajinaiak erre a piacra, nagypiacra*[17]*, szinte folyó irányába, vagy hogy mondjam, annyian jöttek, hogy aztán nagyon vittek mindent, amit vittek, mert ott nem volt semmi. Nekünk meg itten*

14 Preko kerítésа = A kerítésen át.
15 Srbija = Szerbia.
16 Svercbe = csempészetbe.
17 Nagypiacra = az ócskapiacra.

még csak lehetett az üzletekbe ezt-azt kapni, ha odaálltál reggel korán, mert már aztán később nem lehetett, nem volt.

A bevándorlók közül számosan ennek a rendhagyó kereskedelmi konjunktúrának köszönhetően az ócskapiacon kezdtek el dolgozni munkaadóként és munkavállalóként egyaránt, és emellett a város más piacain vagy közterein is kereskedtek, és részben így tették magukat észrevehetővé az emlékek szerint.

P7 *EV: A bolhapiac volt a menekültek mentsvára. Mert mit csináltak volna mást?*

P8 *AN: Árulta a cigarettát. Valamikor árulták abba a 90-es évekbe, árulták a cigarettát kint az utcán. Mert hozták a krajinaiak, vagy a ménkű tudja, ki hozta, és akkor vették érted, oszt akkó dobozszámra lett a cigaretta árulva, mert az üzletben nem lehetett kapni. Cifra, tényleg cifra.*

VP: S hol árult? A tejpiacon[18]*, vagy hol?*

AN: A fene! Itt az önkiszolgáló előtt. Egy kis dobozzal, széken ült vagy a gajbán[19]*, és nála már bejáródott volt, tehát senki nem izélte, hajtotta, hogy menjél onnan te el, vagy mit nem tudom én. Az emberek, akik cigarettáztak, azok tudták, hogy a M-t, azt ott megtalálod [...].*

Ami a különböző árucikkek csempészetét illeti, az interjúalanyaim számos esetben sérelmezték általánosan a szerbek, illetve ezen belül is a menekültekkel szembeni megkülönböztetett bánásmódot a hatóságok részéről. A szerb állam egyfelől az országból való kilépéshez nem kérte el a menekültstátusszal rendelkezőktől a mások esetében szigorúan megfizettetett tíz német márkát, másfelől pedig a szerb nemzetiségű egyének az emlékek szerint nagyobb tételben hozhattak át az országhatáron hivatalosan vagy illegálisan árukat, ha összejátszottak a hatóságokkal:

P9 *RD: [...] meg a svercelés, meg a határon, meg minden lófaszt hozni át, meg vinni, meg nem volt semmi. És mondom, úgy láttad, hogy nyilván a szerbek a piacon is, az ilyen sverc-komerc*[20]*, mert nekik volt vezájuk*[21]*, haverjuk, zemljakuk*[22] *a rendőrségen, meg a vámon, s akkor azok tudtak igazán, érted, megint azzal jobban kereskedni, mind mondjuk rá, a magyarok. Szóval a magyaroknál is akinek volt haverja, az jól van, áthozhatott egy autóval, emez, a szerb, meg áthozott egy kombival vagy egy kamionnal. Gyerekként, ahogy cseperedtél föl, láttad, hogy baszd meg. Meg érted, ő amit szarást csinál, akkor az egy telefon, vagy odaszól, te meg baszd meg,*

18 Szabadka második legjelentősebb piaca. A belváros szélén található.

19 Gajba = söröslada.

20 Humoros szóösszetétel a szerb 'šverc' (csempészet, csempészés) és 'komerc' (a kereskedelmi tevékenység jelöléseként az egykori Jugoszlávia területén számos cégelnevezésben szerepelt és szerepel) kifejezésekből.

21 Vezájuk = kapcsolatuk.

22 Zemljakuk = földijük.

érted... Az mindig látszott, hogy a szerbek olyan magabiztosabbak, vagy hogyan is, leszarják [...].

Ezen a ponton már látszik, hogy az államhatalom működésének érzékelése is kulcsfontosságú diskurzív „tény". Az állami szervekkel szembeni bizalmatlanság gyakorlatilag mindmáig fennáll a vajdasági magyaroknál, és valószínűsíthető, hogy a háborús időszak emlékei alapoztak meg ennek a leginkább.[23]

Széles körben elterjedt vélekedés, egyes esetekben pedig határozott álláspont, hogy az immigránsok java része célzottan a magyar többségű községekben telepedett le a szerbiai politikai vezetés irányításával. Egy esetben sem lehetett hallani, hogy bárki bármit tudott volna arról, hogy Vajdaságban az egykori első, majd második világháború után létesített telepes falvak (Szabadka közelében például Mišićevo, Novi Žednik), a 40-es években csaknem teljes lakosságcserén átesett települések (például Apatin), valamint Újvidék környéke és Szerémség fogadta be a legtöbb kényszermigránst.[24] A konszenzus szerint a „betelepítés" mögött a 90-es évek folyamán a belgrádi vezetés állt azzal a céllal, hogy megbontsa egy-egy település etnikai egyensúlyát a kisebbségek, ebben az esetben a magyarok rovására.

P10 *GY: A szándékosság az... Ezt nyilván bizonyítani kellene, de nem kizárható az, hogy a háború során nyilvánvalóvá vált, hogy ha a terület politikailag nem homogén, amit értsd úgy, hogy nemzetileg nem homogén, vagy nincs nemzetileg domináló lakosság, akkor előállhatnak olyan problémák, mint amilyenek a köztársaságokban előálltak: a leszakadások. Tehát a háború már egyértelmű következménye volt a heterogenitásnak. Énszerintem pillanatok alatt a szerb politikusoknak átment a fején, hogy erre a legjobb gyógyszer a homogenizálás, ami nem oldható meg gyorsan, mert akkor fasizmusnak nevezzük, és gázkamrába történne, de meg lehet oldani lassan, és akkor senkinek semmi észrevétele nincs a dologgal szembe. Ezt nevezem én az élettérből való lassú kiszorításnak.*

P11 *JM: Akkor, amikor a Horvátországból megindult a [...] polgárháború vagy az a háború, és onnan amikor megindultak a szerbek, mivel nem a horvátok jöttek, a szerbek, ottani születésű, ottani lakos szerbek megindultak erre Vajdaságba, mer mind arra, ottan olyan információt kapták, hogy itten nagyon jó minden, és itt kapnak mindent. [...] Utána aztán jöttek több köztársaságokból, mikó hogy folytatódott tovább, ezek a háború tovább terjedt ugyanúgy Boszniába, Horvátországba, Makedóniába, [...] ez mind olyan felső – én ahogy elképzelem – felső utasítás, vagy javaslat, nem mondhatom, hogy parancs vót, nem parancsra gondolok, utasításra, hogy jőjenek Vajdaságba. Ez egy politika volt, ez egy cél. Hogy minél többet betelepítsenek ide Vaj-*

23 Erről a témáról bővebben lásd GÁBRITY MOLNÁR 2005.

24 Erről lásd Vesna Lukić statisztikai összefoglalóját (LUKIĆ 2015), vagy akár a több szerző által készített migrációtörténeti összefoglalót (TÁTRAI et al 2013).

daságba, ezeknek, hogy [...] az itteni lakósokat vagy szolgáknak, vagy leszegényíteni. És ezek éljék, ők legyenek az urak.

Az államhatalom mint tevékeny szereplő képzete felmerül a közszféra munkahelyeinek osztogatásában, amely csak tovább mélyíti az állam és a menekültek összefogásának képzetét, valamint ezzel együtt a magyarok tőlük való idegenkedését. Az elbeszélések szerint a pozíciószerzés együtt járt a „szabadkaiak"[25] kiszorításával a különböző állami szektorokból. Ha egyébként megvizsgáljuk e percepció kérdését, vagyis, hogy mikortól érzékelték a kényszermigránsok megjelenését az emberek, akkor a már tárgyalt piacozás/csempészés jelenségén túl az állami munkahelyek betöltése mindenképpen a másik jelentős pont.

P12 *GY: Akkor kezdett szembetűnővé válni* [a bevándorlás], *amikor az állami munkahelyeken lecserélődtek az emberek. Lásd: posták, bankok, nyilvános intézmények.*

P13 *JO: [...] egy részükkel úgy találkoztunk, hogy az állami hivatalokba odakerültek. Tehát rendőrség, adóhivatalok, ellenőrző szervek, határőrség, [...] vám, tehát egyszerűen minden állami hivatalban lassan a szabadkaiak kikoptak, és oda lassan mind ezek a menekültek jöttek.*

P14 *OS: Minden barátnőmet kidobták a munkahelyeikről, és beültették ezeket.*

P15 *FE: Személyes tapasztalatom nincs, de mások mondták, hogy elvették a munkát a magyar emberektől. De ezt csak hallottam, viszont párszor emiatt éreztem elutasítást az irányukba. De nem tudok konkrét esetről.*

A menekülteknek a piacozásban, csempészetben és az államigazgatási munkahelyeken betöltött szerepe kapcsán érdemes az olvasottak alapján felvetni, hogy mennyiben konzisztens az interjúkból kirajzolódó kép? Láttuk ugyan, hogy például a csempészet esetében is számolhatunk az állami (diszkriminatív) támogatás jelenlétének állításával, de az ócskapiacon tömegesen áruló menekültek nem teljesen azonosak a közszféra állásait betöltő, az államhatalommal összejátszó bevándorlók alakjával. Ez az inkonzisztencia azonban nem bontja meg az elbeszélések koherenciáját, hiszen egyes alanyok elbeszéléseiben nyugodtan megfér a két különböző típusú munkavállalás/megélhetés, akár úgy, hogy kifejezetten ezt a két munkahelyet tartják rájuk nézve tipikusnak, vagy csak egyszerűen egymástól függetlenül emlegetik a két „foglalkozási" típust.

25 Ebben a kontextusban az etnikai és a lokális identitás ismét keveredik, de az előbbi túlsúlyával. Konkrétabban: a diszkrimináció elsődleges elszenvedői alatt a magyarokat értik, de itt és más témák esetében is felmerül, hogy más „őslakosok", tehát bunyevác, horvát és szerb nemzetiségű személyek is így jártak, akik közül a diszkrimináció az utóbbiakat érintette a legkevésbé.

Az állami munkahelyek elfoglalásának magyarázatát gyakran kiegészíti egy konkrét tárgyra tett utalás (vagyis újabb tárgyi referenciáról van szó). Ez az elégett/elveszett diplomák esete, amelyeket az adatközlők fiktívnek tartanak. A konkrét tárgy ebben az esetben is sajátos jelképességet hordoz magában, mivel a csalást szimbolizálja, amellyel újabb hiperbola merül fel: a menekültek tisztességtelenek. A fiktív egyetemi/főiskolai oklevelekkel való mesterkedés ebben a kontextusban – az állammal való összejátszással együtt – érezhetően rendkívüli bizalmatlanságot kelt a menekültek iránt.

P16 *OR: [...] egyszer csak elkezdték benyomni a jó munkahelyekre őket. Általába. És mindenkinek volt valami doktorátus, meg mit tom milyen, a papír neki el volt égve. Azt mind, nagyon rengeteget tudok, aki ilyen mérnök, olyan mérnök, apjafasza, és semmi. Gondolom megkapta a munkahelyet, de a dokument az nem úgy van, hogy nem lehet azt megkeresni.*

P17 *NE: Kórházba voltak orvosok, aki olyan orvos, mint én, aki egyáltalán nem járt* [orvosi] *iskolába.*

P18 *JM: [...] mind el lettek helyezve olyan emberek, akiknek aszondják elégett a diplomája, nem tudja bemutatni, de ő ért, ő az orvos, ő a szakmabeli, meg miegymás, és fölvették a munkahelyre.*

A vajdasági magyar nyilvánosságban egészen a közelmúltig jelentek meg olyan híradások, amelyek arról szóltak, hogy szerb fiatalok csoportjai magyarokra támadtak. Ezek sok esetben fontos beszédtémává váltak a magyarok között (ennek társadalmi hátteréről lásd RÁCZ 2018). Az agresszió magyarázataikor gyakran felmerül, hogy ezeket a „menekültek" követték el. Beszélgetőtársaim azonban a háborús időszak során a menekültek megjelenéséhez kötött fizikai konfliktusokról inkább csak hallomásból szereztek tudomást. Ha az ellentétek közvetlen megtapasztalásáról van szó, azok legsúlyosabb formájukban egy-egy verbális agressziót jelentenek.

P19 *EV: Én atrocitásokról csak az újságokban olvastam, hogy magyarokat leköptek, vagy valami.*

P20 *ER: [...] az egyik, amikor megtudta, hogy én nem vagyok szerb – mert a kiejtésről nem tudta megállapítani, hogy mi vagyok, mert nekem inkább ilyen szlovén, nem az a tipikus magyar kiejtésem van, hanem ilyen szlovénos, magyaros [...] –, és akkor abból valamit kihallott, vagy valami ilyesmi, és akkor rákérdezett, hogy ugye én akkor nem vagyok szerb. Mondom, hogy nem, de ez miért fontos, hát én itt csak segítek, hogy ő beszéljen a mittudomén kivel, érted. Magyar vagyok, ugye? Mondom, hogy magyar vagyok, persze. És mondja, hogy ti is úgy fogtok járni, azt fogjátok kapni*

ti is, amit mi. Érted, tehát mondjuk egy ilyen, ez direktbe szerintem egy fenyegetés volt [...].

A menekültek által jelentett fenyegetettség az általam gyűjtött elbeszélésekben nem annyira a verbális és a fizikai támadások felidézésében nyilvánul meg, mint inkább a „lakosságcsere" által keltett probléma képzetében, amikor is az adott csoport puszta bevándorlását és letelepedését egy másik elvándorlásával hozzák kapcsolatba az adatközlők, amely esetben a saját nemzetiség „vesztesen" kerül ki a helyzetből. A háború alatt számos vajdasági magyar hagyta el szülőföldjét, és ennek elbeszélésekor beszélgetőtársaim külön ki szokták emelni a katonaköteles férfiak menekülését a behívók elől, vagy épp ellenkezőleg, a frontszolgálatukat. A társadalmi nem szempontjából egyébként ezen a ponton mutatkozik meg leginkább a férfi és a női szerepek közti különbség, ugyanis a hadseregben szolgáló vagy az az elől menekülő férj/barát/apa/fivér sorsa gyakran különválik az otthon maradó, a gyerekekre vigyázó feleség/barátnő/anya/nővér alakjától.

Ugyancsak visszatérő magyarázó erővel bír az az állítás, hogy ezt a bevándorlási folyamatot az „őshonos" szerbek is bizonyára idegenkedve szemlélhették. Utóbbi szempont azért is érdekes, mert rámutat arra, hogy a lokális/regionális identitás időnként felülírja az etnikait, a társadalmi határkonstrukciók tehát igencsak összetettek.

P21 *VI: A mi férfiaink, nevezzem úgy, azok meg menekültek innen. De olyan szinten, hogy tehát elejébe ugye mindenki félt, jöttek ezek a behívók, hogy elviszik őket. Akkor csináltak olyanokat, hogy kicserélték, egyik aludt ennél, a másik amannál, tehát így baráti körben megcserélődtek, de hát attól függetlenül ugyanúgy ott voltak jelen, csak ebbe a körbe. Akkor utána voltak, akik elmentek, és nagyon sokan ugye megijedvén, akkor ők elmentek, kimentek az országból. Konkrétan az én volt férjem... Mi is elmenekültünk idézőjelbe mondva kétszer is. Előbb Németországba, akkor jött az öcsém is velünk. Nem tudom, említette-e. A Németországba ugye rokonoknál, azért, mert itt kitört a háború. Akkor ott voltunk egy pár hónapot, öt-hat hónapot, még dolgoztunk is. Én fodrásznőnél, ő építőtelepen. Onnan hazajöttünk, akkor fú, akkor még rosszabb lett az állapot, akkor Horvátországba még rosszabb lett, akkor most mit csináljunk, akkor elmentünk megint csak valamerre, Görögországba elmentünk, mindig várván azt, hogy majd lecsillapodik. Na és akkor az utolsó, utána mindig visszajöttél valahogy, hogy hát nem is olyan szörnyű, visszajöttél. És az utolsó alkalommal, mikor ő az országból még ki tudott menni, repülővel Belgrádból, az utolsó repülővel, ami még kimehetett, amivel még kimehetett ő szerb állampolgárként, el, tehát repülővel menekült ki, és utána letelepedett Magyarországon, és ott volt, haza se mert jönni. No most ebből kifolyólag ugye ez némiképp egy párhuzam, mert akkor történt meg az őnekik meg a bevándorlásuk ide, tehát ők menekültek a háborútól, ugyanúgy mi is [...]. És akkor kialakult egy olyan állapot, amit akkor nem tudatosan csináltad ezt, hanem egyszerűen csak a helyzet adta lehetőségeket próbáltad kihasználni, hogy akkor ő* [a férje] *is elment Magyarországra, ott dolgozott, akkor végül nem tudott mit csinálni, akkor beírta az egyetemet, hogy valamiféle jogi státusza legyen, hogy miért van*

Magyarországon. Akkor ő befejezte, viszont az enyém itt félbeszakadt, utána nem lehetett munkát kapni, nem fejeztem be az egyetemet, jöttek ezek a zűrös... Nem egy ilyet tudok, akinek akkor szakadt meg bármiféle karrierje vagy munkalehetősége, vagy ahogyan azt normálisan az ember eltervezi, hogy befejezed az iskolát, és akkor alakul valahogy az életed. Itt keletkezett egy ilyen káosz, és nagyon sokan ha menekültekről beszélünk, akkor vannak hazai menekültek is, akik kimenekültek külföldre azok elől, akik jöttek. Nem konkrétan azok az emberek elől, hanem egy ilyen csere történt, tehát a hazaiak kimentek, azok a menekültek meg bementek, akik a háború elől menekültek. Tehát ezt szerintem nem lehet különválasztani a kettőt.

P22 *EV: Ahogy jöttek, úgy vándoroltak el idevalósi magyarok.*

P23 *BA: Ma már csak tizennyolc százalék* [a szerbek abszolút számán belül] *Szabadkán a tősgyökeres szerb, azoknak sem tetszthet ez.*

Hogy a bevándorlás egy háborúsorozat által kiváltott folyamat volt, az a leginkább abban jelenik meg, hogy háborús bűnösök jelenlétéről számolnak be, vagy csak valószínűsítik, hogy élnek ilyen személyek is Szabadkán. Ebben az esetben a csoport részleges, de lényegében homogenizáló megszemélyesítéséről beszélhetünk, amennyiben a katonaviselt és a különböző hadszíntereken atrocitásokat elkövető személyeket látnak minden szerb menekültben.

P24 *SA: Azért jöttek ide, mert tán nem kellett volna megölniük a szomszédjukat.*

P25 *OR: [...] miért nem megy vissza a saját lakásába, vagy a vagyonába? Miért nem megy vissza? Szerintem nem mer. Mert fél a megtorlástól. Biztos nem azért jött, hogy nem csinált semmit. Java része szerintem. Az mind azé léptek le, mert hoztak volna mindent, traktortól, kombájntól kezdve mindent. Most hogy övék volt, vagy kié, a fene tudja, mert ott nagy cirkuszokat csináltak [...].*

Figyelemre méltó, hogy a háborús bűnösök emlegetésekor merül fel a legtöbb interjúalanyban a differenciálás igénye. A többi téma esetében – kivéve a piacozás morális dimenzióját, ahogyan azt már láttuk – a „jó" és a „rossz", a „méltó" és a „méltatlan" menekültek megkülönböztetése inkább csak egyéni megfontolás eredménye, míg ebben az esetben már következetesebb koherencia vehető észre a mérlegelésben (erről lesz még bővebben szó alább).

P26 *JO: Nem ismerjük őket, nem tudjuk, hol az a rengeteg gyilkos, aki ott gyilkolt, aki ott rabolt. Ezek mind beszüremlettek, és ezektől félünk, és ma is úgy gondolom, hogy ez egy veszélyes rész. Nagyon sok becsületes ember is jött biztosan.*

Talán az egyik legalapvetőbb – egyszerre etnikai és lokális alapú – különbségtevésnek, illetve összehasonlításnak számít az a kultúrrasszista érv, amikor egy csoport

azt tartja a másikról, hogy az kulturálisan alacsonyabb rendű a földrajzi származása okán. Esetünkben ez a legmarkánsabb módon akkor mutatkozik meg, amikor az alanyok szembeállítják a származási területek természetföldrajzi jellegét, illetve az ehhez kapcsolódó kulturális jegyeket a vajdasági helyszínekkel és kultúrával. Mindenképpen ki kell emelni a „kő", illetve a „hegy" szimbolikáját. Ahogyan azt az alábbi példa is mutatja, ezek a metaforák szemben állnak a „termőföld", illetve a „termékeny síkság" képzeteivel, és ez az ellentét csak fokozódik, amikor szinte kivétel nélkül a gazdasági fejlettség fokai is említésre kerülnek. Amikor vajdasági magyarokkal beszélgettem – még évekkel a 2015-ben kezdődött kutatásom előtt is – az első és a második világháborút követő kolonizációk emlékeiről, ez a kontraszt ekkor is rendre felmerült, vagyis ebben az esetben valószínűleg olyan, a bevándorló szerb csoportokkal szembeni etnikai és lokális alapú határmegvonásról beszélhetünk, amely már hosszabb ideje része a közbeszédnek. Mindez – a kontrasztot csak tovább élesítve – az „őshonos" és a „bevándorló" kultúrák közti minőségbeli, hierarchikus megkülönböztetést is magával vonja, amelynek keretében az előbbi egyértelműen magasabb fokon van, mint az utóbbi.

P27 *JO: [...] történetileg, te ezt tudod, hogy Szabadka, illetve nemcsak Szabadka, hanem Vajdaság egy betelepítős vidék volt. Tehát ide lehetett hozni... Partizánok elűztek embereket, hoztak helyettük betelepítetteket, itt mindig... Hegyekbe nem lehet a semmibe telepíteni, itt volt termőföld, itt volt kit elűzni! Sok németeket tragikusan elűzték, itt maradtak a házak, föld, a fölszerelés, ezt lehetett odaadni, a semmit nem lehet, a követ nem lehet odaadni, a hegyet. Tehát ez egy ilyen hagyomány, hogy mindenki – nem mindenki, de sokan – Szerbiában, és a szerbek úgy gondolják, hogy Vajdaság egy aranybánya, itt mindenkinek jut. Szinte dolgozni se kell, aztán lehet, hogy gyakran csalódnak, na!*

P28 *GY: [...] én a gondot abba látom, hogy sokan valóban háború elől menekültek ide, de aztán pillanatok alatt rájöttek arra is, hogy ahonnan jöttek, az gazdaságilag egy jóval elmaradottabb terület. A környezet olyan volt itt Vajdaságban, ami kedvezett a betelepülőknek, mert befogadó. Nem agresszív a vajdasági nép, tehát lehetőséget ad a beilleszkedésre. De ugyanakkor hagyja magát kiszorítani [...].*

Az etnikai és földrajzi alapú határok meghatározásának jellegét tovább erősíti az, amikor a szakmai tudásra, munkavégzési szokásokra, illetve a fenti példában is megjelenő, a vajdasági népesség toleráns és munkában szorgalmas attitűdjére referálnak.

P29 *AN: Aki akart, az el bírt helyezkedni, ha olyan szakmája volt, de hát én még egy dalmátot se láttam, hogy dolgozik, de hát ezek* [a szomszédok, akik szintén menekültek voltak] *se. Meg a többiek se, mert ők ott elvoltak. Meg a hegyekbű.*

P30 *GY: [...] vannak olyanok, akik az itteni tanult és kulturált lakosságot is pillanatok alatt átugrották. Konkrét példát tudok mondani. Tudok olyan titkárnőt, aki a tavankútit*[26] *kiszorította, és tíz éve van itt, és nem tudja, hogy a [...]* potpovršinski spojevi[27]... *A* potpovršinski*t t-vel írjuk, nem d-vel. Én magyar vagyok, ő pedig szerb.*

Szabadkán nem beszélhetünk olyan emlékművekről, amelyek a 90-es évek emlékezetét az adatközlőim számára jelentőséggel bíró módon képviselnék. A Raichle-park szélén található, a harcokban elesett szabadkai katonák emlékére állított szobor esetünkben teljességgel irreleváns, ugyanis sem a megemlékezések, sem a közbeszéd szintjén nincs funkciója. Nem beszélhetünk tehát olyasmiről, mint a harcok közvetlen tapasztalatára alapuló kopácsi emlékezet helyei (BAUMANN 2017: 65–78), vagy például a Vukovár városát jellemző emlékhelyek és kiállítóterek. Az emlékezetnek azonban határozottan van térbeli aspektusa. A szabadkai beszélgetőtársaim a belváros társadalmi életéhez, egyes utcák, épületek állapotához fűzik magyarázataikat. Amennyiben egy településkép percepciójának kollektív dimenzióiról beszélünk, úgy az érzékelés nyilvánvaló módon előnyben részesít bizonyos helyszíneket, kitüntetett pontokat. Esetünkben az emberek közvetlen lakókörnyezete is megemlítésre kerül, de a legfontosabb vonatkoztatási pontok a város központi részéhez[28] kapcsolódnak. Mindenekelőtt a Korzót kell kiemelni, amely hivatalosan is ezt a nevet viseli, és lényegében a Városházát övező központi teret köti össze a vasútállomással és különböző polgári bérpalotákkal körülvett Raichle-parkkal. Manapság teljes egészében sétálóutcának minősül, és szórakozóhelyek, éttermek, üzletek sorakoznak rajta végig, valamint egyes közintézmények is. Erre a központi térre két, egymással összefonódó képzet vonatkozik: korábban a magyar volt itt a domináns nyelv[29], számos ismerőssel lehetett akárcsak futólag találkozni, valamint a szórakozóhelyek minősége is jobb volt. Ehhez végül gyakran hozzárendelik a Korzó kiürülésének képét is.

P31 *GY: Az az érdekes, hogy megváltozott az elhangzott szavak, a magyar vagy a szerb, mennyisége. Ez az összetételre utal.*

P32 *OR: Akkor hatalmas volt a magyarság, meg esetleg bunyevác volt, szerb nagyon kevés, mondjuk rá tizenöt százalék, nem hiszem, hogy több volt szerb.*
VP: Nagyjából annyi.
OR: Annyi volt abban az időben. Úgyhogy, ha kimentünk a Korzóra, akkor magyarul hallottad, vagy esetleg bunyevác, szerb az nagyon kevés volt. S akkor ez így

26 Tehát valószínűleg egy bunyevác és/vagy horvát személyt, mivel Alsó-, illetve Felső-Tavankút falvakban ezek a nemzetiségek a dominánsak.
27 Potpovršinski spojevi = felszín alatti csatlakozók.
28 Szabadka esetében erről bővebben lásd PAPP 2013.
29 Egy futó gondolat erejéig felvethető, hogy ez a jelenség hasonlít ahhoz, amelyet Brubaker „magyar világnak" nevez Kolozsvár esetében (BRUBAKER és mtsi 2011.)

ment majdnem addig, míg az a háború ki nem ütött, az a polgárháborúféle, tudod [...].

P33 *GA: Hát megváltozott a lakossági összetétel. Megváltoztak a szokások. Hát a nyilvánossági élet. Az egyik dolog, amit állandóan emlegetünk, az a Korzó. Valamikor a Korzó, az be volt népesítve. Most meg teljesen kihalt.*

P34 *FE: Visszatérve Szegedről azt láttam, hogy megváltoztak a szórakozóhelyek. Idegen arcok. De nem kötöttem ezt össze a menekültekkel. Viszont sokszor emlegették akkor a menekülteket. Megjelent ez a kifejezés. [...] Szerettek itt is kimenni az emberek a kávézókba. De ott nem volt národnyák*[30]*, dopicsnyák*[31]*. Laza szabadkai arcok voltak. A Neptun*[32] *például súlyos cirilicás*[33] *hely lett 2000 után.*

A nyilvános nyelvhasználat és a szórakozás etnicizálódása mellett találni olyan példákat is, amelyek arra utalnak, hogy egy-egy lokál tulajdonosa próbált valamiféle etnikailag semleges teret létrehozni.

P35 *SA: Egy magyar volt a tulaj, meg hogy ő ott nem ment bele ebbe, hogy akkor ment nagyon a szerb helyeken a národnyák, meg a turbófolk, meg ami azzal járt, ez az egésznek, a 90-es éveknek ez az esztétikája, a popkultúra, érted a... Hanem őnála ilyen jazz, rock, meg csakis arra ügyelt, hogy nem lehet se szerb, se magyar zene [...].*

A Korzó abban a néhány esetben is fontos hivatkozási pont Szabadka múltjában, amikor az átalakulását nem az „elszerbesülés" számlájára írják, hanem csak egyszerűen a város hanyatló gazdasági helyzetét okolják.

P36 *SA: Egészen más jellegű lett a szórakozás. Nem tom, ott a 80-as évek vége felé még egy dragsztor*[34] *volt a sarkon, akkor már annyira nem volt pénz, hogy a gyerekek oda mentek, ott vették a sört, s a dragsztor előtt itták, mert nem bírtak beülni vagy elmenni sehova. 90-es években volt az már, igen. És akkó így. Így. Most ha összehasonlítom, most mikó végigsétálsz a Korzón, vagy akkó, amikor végigsétáltál a Korzón, az most mint egy szellemváros, olyan esténként. Régen az egész fasza vót. [...] Tele volt emberrel, kint ültek, az egész Korzó az olyan nagy jó volt. Most meg szinte leszűkül csak arra az Engelsovára*[35]*.*

30 A 90-es években divatos (de már korábban és azóta is létező) szerb populáris zenei műfaj egyik gyűjtőelnevezése.

31 A miniszoknya pejoratív szerb elnevezése, szó szerinti fordításban „picsáig érő".

32 Belvárosi szórakozóhely.

33 A cirill ábécé számos vajdasági magyarnál mind a mai napig egyet jelent a szerb nacionalizmussal. Beszélgetőtársam melléknevesítette a „cirilica" szerb kifejezést, jelezve, hogy ami ilyen, az szerb helynek számít.

34 Éjjel-nappali boltot jelent, az angol „drug store" kifejezésből származik, módosított jelentéssel.

35 Engels utca (mai nevén Corvin Mátyás utca).

A módszertani résznél említett kérdezési technikának a legtöbbször az volt az eredménye, hogy előtérbe kerültek a homogenizáló és erősen általánosító narratívák. Ezeket mutattam be eddig. Miután azonban az általános részt követően egyre inkább az interjúalany személyére szabott kérdések kerültek sorra, csaknem mindenki személyesebbé tette a véleményét, ám ez javarészt a jelenre, pontosabban egyes konkrét menekült személyek ismeretére, ritkábban a velük kötött barátságokra vonatkozott. Ugyanakkor, ha a történeti múltról beszélünk, akkor három tipikusnak nevezhető (tehát nem pusztán egyéni) ponton merül fel a differenciálási dilemma, és bizonytalanítja el a domináns tematikát, illetve az értelmezési mezőt. A legmarkánsabb pont úgy tűnik, hogy szociális jellegű, és az „igazi" menekültek általános kulturális képzete (olyan személy, aki a puszta életét mentette, elvesztette vagyonát, esetleg családtagjait stb.) okozza. A háború megpróbáltatásai miatt segítségre szoruló emberek alakja mindmáig elgondolkodásra készteti a beszélgetőtársaimat, és ez talán az egyetlen pont, amely esetében a múltbeli bevándorlási hullám általános, domináns negatív képe elbizonytalanodik.

P37 *JO: Az alap az, hogy nehogyisten, hogy nekem ott kelljen hagynom a házam. Tehát menekültnek lenni, ennek a szerbiai menekültnek, vagy kényszer-idetelepítettnek, az egy nagyon rossz állapot. S úgy gondolom, hogy mi, akik befogadtuk őket, akár kényszerből, akár szívesen, egyáltalán nem szervezetten álltunk hozzá. Nem volt semmilyen kezdeményezés, se civil, se politikai, hogy no most akkor próbáljuk ezeknek az embereknek – hát ezek egy kényszerpályán vannak –, próbáljuk könnyebbé tenni a sorsát, próbáljuk őket beintegrálni. Tehát úgy gyanakodva néztek ők is ránk, mink is, és ebbe maradt, és ennek isszuk meg most a levét. Hogy egyszerűen nincs közöttünk kapcsolat, barátság. Vannak nagyon jó emberek, én is néhányat ismerek, de sem ők nem tartanak igényt barátságra, sem mi. Talán ezt kellett volna valahogy másként, hogy megmutatni, hogy ők sem mumusok, de ehhez valószínű az kellett volna, hogy közülük ki kellett volna a búzát a konkolytól választani.*

P38 *ER: Egy idő után már kezdtem sajnálni szegényeket, mert egy kiló kenyérért vagy egy óra hosszát kellett nekik állni. Szóval ez azért egy kicsikét, na...*

Jellemző más esetekben az is, hogy a differenciáló gondolatokat gyors ütemben olyan érvekkel írják fölül, amelyek mégis elmarasztalják a menekülteket, vagyis lényegében felülírják az empátia lehetőségét. Ezek az érvek szólhatnak a háborús bűnök feltételezett vádjáról, illetve arról, hogy az érintett csoport számlájára (a szociális és karitatív megfontolásokat némileg háttérbe szorítva) milyen életvezetést, viselkedést és kultúrát írnak, amiről szintén szó volt már a tanulmányban.

P39 *OR: [...] ott nagy cirkuszokat csináltak, úgyhogy nem épp így van, hogy az csak az... Na jól van, biztos a horvátok is voltak a... Csináltak cirkuszt azok is, de nem kell a szerbeket sajnálni szerintem, hogy miket csináltak ők. Meg ők voltak ott a hatalmon.*

P40 *GY: És azok, akik idejöttek, egyrészt elszenvedték, hogy az otthoniakat ott kellett, hogy hagyják, amit én emberileg megértek. Másrészt elég gyorsan beletanultak a jólétbe. Na most ezek az emberek egymást is könnyen megtalálják. Ez gyakorlatilag az úgynevezett gettósodás.*

Az elbizonytalanodás másik fajtájáról az előbbiekben már szó volt; ez a háborús bűnösök feltételezett jelenlétéhez kapcsolódik, amely végső soron hasonló logika alapján merül fel, mint a szociális megfontolások. A veszélyesnek gondolt veteránok képzete sokak számára nyilvánvalóan nem egy teljesen általánosítható vélekedés, mivel túlságosan radikális képről van szó, amelyet emiatt szembe kell állítani az olyan „rendes emberek" alakjával, akik valószínűleg szintén megtalálhatóak a menekültek között.[36]

III. KÖVETKEZTETÉSEK ÉS ZÁRÓ GONDOLATOK

A bemutatott anyag alapján – illetve a kutatás még nem publikált fő, a jelenre és a kényszermigránsokra fókuszáló részét is figyelembe véve – világos, hogy a szabadkai magyar beszélgetőtársaim jelentős idegenkedéssel idézik fel a délszláv háborúk menekültjeinek megjelenését és letelepedését. A vizsgált domináns tematikán keresztül rendkívül éles, számos rétegből álló és jól látható határokról beszélhetünk, amelyek vonatkozhatnak tárgyakra, városképre, magatartásra, gazdasági viszonyokra, szórakozási szokásokra, földrajzi különbségekre, diszkriminációra, az állammal szembeni bizalmatlanságra stb. is úgy, hogy közben mindez a 20. század 90-es éveinek általános, határozottan negatív előjelű és traumatikus emlékezetébe ágyazódik. A tematikus blokkokban ekképp felvázolódó „mi–ők" típusú határvonalakat, oppozíciókat rendkívül sűrűekként jellemezhetjük, amelyek egyszerre képesek etnikai, szociális és lokális határként funkcionálni. Mindez magától értetődően arra utal, hogy a menekültektől való elhatárolódás fontos adalékokkal szolgál a vajdasági magyar önkép vizsgálatához. A „mi–ők" kettősség egyúttal azt is jelenti, hogy a magyar emlékekből és diskurzusokból nem azt tudjuk meg, hogy az egykori menekültek voltaképpen „kicsodák" (erről elegendő számú mikroszintű szerbiai

36 A történeti perspektívától egy pillanatra elrugaszkodva érdemes ezen a ponton hozzátenni, hogy ami a jelenbeli domináns diskurzusokat illeti, érdekes kettősségeket lehet kitapintani. Ezeknek leglényegesebb pontja, hogy a menekültekről szóló diskurzus – amikor felmerül – továbbra is lapidárisan homogenizálva, az emlékezet esetében látott logikához hasonlóan ugyancsak alacsony fokú differenciálással minősíti az egykori kényszermigránsok csoportját. Ugyanakkor, amikor a magyar beszélgetőtársaim azokról a konkrét személyekről beszélnek, akiket többé-kevésbé jól ismernek, már nem annyira „menekültekként" hivatkoznak rájuk, hanem egyszerű ismerősökként, akikről mellékesen sok esetben tudják is, hogy boszniai, horvátországi stb. származásúak, és a háború idején, esetleg azt követően vándoroltak be. Ez nem mellékesen erősíti a tanulmány egyik fő megállapítását, hogy a „menekültkérdés" témája bizonyos módon része a vajdasági magyarok kultúrájának, és amikor felmerül, akkor az különböző típusú kulturális automatizmusokkal együtt történik.

esettanulmány híján egyébként is gyér a tudásunk), hanem hogy mit gondolnak róluk a helyi magyarok – domináns jelleggel.

Ez az esettanulmány talán arra is jó példa, hogy ha jobban meg akarjuk érteni egy háborúsorozat utóéletét, akkor megkülönböztetett figyelmet érdemes fordítani a pontosan lokalizált, a képzeteket helyekhez, eseményekhez és személyes élményekhez kötő emlékekre olyan csoportok esetében is (jelen szövegben ezek a szabadkai magyarok), amelyek a konfliktus lefolyása és utóélete szempontjából földrajzilag látszólag „érdektelen" helyen találhatóak, valamint eddig sem a hivatalos és nyilvános diskurzusok különböző színterein, sem az eddigi szakkutatásokban nem jelentek meg igazán.

Végül: a vajdasági magyar emlékezet ismertetett szeletét a délszláv háborúk számos jelenségével érdemes lehet kapcsolatba hozni és összehasonlítani, sőt, a régióban létező más, de rokonítható diskurzusokkal és képzetrendszerekkel is. Konkrétan az olyan kísérletekre gondolok, mint amikor Aleksandar Pavlović az „albanizmus" kifejezés használatára tett javaslatot (PAVLOVIĆ 2015: 17), amely nézete szerint az albánellenességre törekvő szerb diskurzusokban ugyanazt jelenti, mint a Marija Todorova által javasolt „balkanizmus" (TODOROVA 2006) jelensége. Mindkettő olyan diskurzusokat jelöl, amelyek egy adott területre/népre vonatkozóan bizonyos értelemben – gyakran a politikával összefonódva – negatív előjelű minősítéseket generálnak. Az empirikus anyag alapján jó okkal feltételezhető, hogy beszélhetünk „szerbizmusról" is, hiszen a menekültek esetében ez a konzekvens, szinte állandósult, etnikai szempontokat egyértelműen tartalmazó diskurzus nyilvánvaló – ráadásul a „vad rácokról" szóló képzetek ennél sokkal nagyobb múltra tekinthetnek vissza. Mindenképpen meg kellene vizsgálni, hogy a minél specifikusabban meghatározott vajdasági magyar diskurzusok miként illeszkednek a szerbekről való általános magyar diskurzusokba, és hogy ezek milyen viszonyban vannak a balkanizmussal, illetve a térségben jelenlevő más etnikumok közötti diskurzusokkal is.

IRODALOM

BAUMANN Tímea 2017. *„Maradjon emléközet?" A délszláv háború társadalmi emlékezet a kopácsi magyar emlékezetközösségben.* Gondolat Kiadó – PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, Budapest – Pécs.

BRUBAKER, Rogers – FEISCHMIDT Margit – FOX, Jon – GRANCEA, Liana 2011. *Nacionalista politika és hétköznapi etnicitás egy erdélyi városban.* Budapest, L'Harmattan.

DJOKIC, Dejan (ed.) 2003. *Yugoslavism : Histories of a Failed Idea 1918–1992.* Hurst and Co., London.

ERIKSEN, Thomas Hylland 2008. *Etnicitás és nacionalizmus. Antropológiai megközelítések.* Gondolat Kiadó – PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, Budapest – Pécs.

GÁBRITY MOLNÁR Irén 2005. A választópolgárok véleménye a reformtörekvések üteméről. In GÁBRITY MOLNÁR Irén - MIRNICS Zsuzsa (szerk.): *Közérzeti barangoló. Műhely- és előadás-tanulmányok.* Szabadka, Magyarságkutató Tudományos Társaság, 13–36.

GÁBRITY MOLNÁR Irén 2011. *Szociológiai jelenségvizsgálatok a Vajdaságban.* Szabadka, Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar. URL: http://gabritymolnariren.com/SzociologiaiJelensegVizsgalatok.pdf (Letöltés ideje: 2017. 12. 20.)

ISTVÁNOVITS Márton 1979. Folklór. In ORTUTAY Gyula (szerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon,* 2. kötet. Budapest, Akadémiai Kiadó, 187–188.

KORHECZ Tamás 2000. Subotica – Haven of Multicultural Coexistence. In DIMITRIJEVIĆ, Nenad (ed.): *Managing Multiethnic Communities in the Countries of the Former Yugoslavia.* Budapest, Local Government and Public Service Reform Initiative, 411–428.

KREKOVIČOVÁ, Eva 2005. *Mentálne obrazy, stereotypy a mýty vo folklóre a v politike.* Bratislava, Ústav Etnológie SAV.

PAPP Árpád 2013. *A torony alatt – a központ fogalma és használata. Pod tornjem – pojam i korištenje centra grada. Under the Tower – Concept and Use of the Town Center.* Szabadka. Szabadkai Városi Múzeum.

PAPP Richárd - SZARKA László (szerk.) 2008. *Bennünk élő múltjaink. Történelmi tudat – kulturális emlékezet.* Zenta, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet.

PAVLOVIĆ, Aleksandar 2015. Od junaka do divljaka: Albanci u srpskom herojskom i nacionalnom diskursu od sredine osamnaestog do početka dvadesetog veka. In PAVLOVIĆ, Aleksandar et al.: *Figura nepriatelja. Preosmišljavanje srpsko-albanskih odnosa.* Beograd, Institut za filozofiju i društvenu teoriju Univerziteta u Beogradu, KPZ Beton, 15–33.

RÁCZ Krisztina 2017. *Discourses and Practices of Multiculturalism: Hungarian Youth in Vojvodina and Prekmurje.* Doktori disszertáció (University of Ljubljana), Ljubljana. Kézirat.

RÁCZ Krisztina 2018. Fortress under Siege: Narratives of Ethnic Conflict and Discrimination among Hungarian Youth in Vojvodina. *Etnoantropološki problemi,* 1. 135–154. URL: https://www.eap-iea.org/index.php/eap/article/view/817/772 (Letöltés ideje: 2018. 03. 05)

RAMET, Sabrina P. 2005. *Thinking about Yugoslavia: Scholarly Debates about the Yugoslav Breakup and the Wars in Bosnia and Kosovo.* Cambridge, Cambridge University Press

RISTIĆ, Dušan – NAGY Imre – KICOŠEV, Saša 2013. Szerb menekültek Temerinben. Identitás és integráció. *Tér és Társadalom,* 2. 147–158. URL: http://tet.rkk.hu/index.php/TeT/article/viewFile/2536/4674 (Letöltés ideje: 2014. 04. 10.)

SZŐKE Anna 2011. *Etnikai jelenségek Kishegyesen. Fejezetek a település társadalomnéprajzához.* Szabadka, Kiss Lajos Néprajzi Társaság.

TÁTRAI Patrik et al. 2013. A Vajdaságot érintő migráció és annak történeti előzményei. *Tér és Társadalom,* 2. 35–54. URL: http://tet.rkk.hu/index.php/TeT/article/viewFile/2516/4667 (Letöltés ideje: 2018. 01. 10.)

TODOROVA, Marija 2006. *Imaginarni Balkan.* Beograd, Biblioteka XX vek.

VAN DIJK, Theun A. 1995. Discourse Analysis as Ideology Analysis. In SCHÄFFNER, Christina – WENDEN, Anita (ed.): *Language and Peace.* Aldershot, Dartmouth Publishing, 17–33.

VAN DIJK, Theun A. 2000. *Ideology. A Multidisciplinary Approach.* London, Sage Publications.

ZDRAVKOVIĆ, Helena 2005. *Politika žrtve na Kosovu. Identitet žrtve kao primarni diskurzivni cilj Srba i Albanaca u upornom sukobu na Kosovu.* Beograd, Srpski genealoški centar.

LUKIĆ, Vesna [ЛУКИЋ, Весна] 2015. *Две деценије избеличшва у Србији. Попис становништва, домаћинстава и станова 2011. у Републици Србији.* Београд, Републички завод за статистику. URL: http://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/Popis2011/Izbegla%20lica.pdf (Letöltés ideje: 2016. 10. 02.)

PAVLOVIĆ, Aleksandar [ПАВЛОВИЋ, Александар] 2012. Досељеници са подручја јужно од Ибра према ставовима становника северне Косовске Митровице. *Баштина,* 33. 271–287.

RADUŠKI, Nada [РАДУШКИ, Нада] 2005. Значај миграција и националног изјашњавања у промени етничке структуре Србије почетком XXI века. In Оцић, Часлав (ed.): *Зборник Матице Српске за друштвене науке,* Матица Српска, Нови Сад, 383–393.

10. A NATO-bombázás a vajdasági magyar naplóírás tükrében

Ternovácz Dániel

I. NAPLÓ MINT ARCHÍVUM

A Jugoszláv Szövetségi Köztársaság ellen 1999-ben a NATO légitámadást indított, melynek előzményei Jugoszlávia széteséséhez köthetők. A kilencvenes évek elején Szlovénia, Horvátország és Bosznia-Hercegovina függetlenségének kikiáltását is fegyveres konfliktusok követték. Az évtized második felében az ekkor Szerbia részét alkotó Koszovóban éleződtek ki az ellentétek a szerb és az albán lakosok között, amikor az ország déli részén fekvő tartományban felerősödtek a függetlenség kiharcolásának törekvései. Szerbia válaszul katonákat és rendőröket küldött az ország déli részén fekvő területre. Külföldön a szerbiai kormányban látták az agresszort, így a további vérontások elkerülésének érdekében a NATO beavatkozott. 1999. március 24-én kezdődtek a légitámadások, és júniusban értek véget. A szerbiai kormány hadiállapotot rendelt el, lezárták a határokat a hadköteles férfiak előtt, gyakorivá váltak a szirénázások, megváltozott a mindennapi élet, súlyos károkat szenvedett az ország, és a civil áldozatok száma is növekedett.

A vajdasági magyar irodalom történetében egyedi eset, hogy rövid időn belül több napló is megjelenjen, és ezeknek a cselekménye azonos társadalmi kontextust reprezentáljon, viszont a fentebb ismertetett események és a tény, hogy háborús viszonyok uralkodtak, a vajdasági magyar irodalomra is kifejtette hatását. Írók, értelmiségiek úgy érezték, hogy a normalitástól eltérő állapot megkívánja a lejegyzést, a mindennapi tapasztalat történeti dokumentumként szolgálhat. Továbbá az írás alternatív létmód vagy terápia is, mely lehetővé teszi a reflektálást és az önismeretet. Ezek a jegyek jelennek meg az öt naplóban, melyek a bombázások ideje alatt íródtak, majd rövid időn belül kiadásra kerültek. Több aspektus felől közelíthetjük meg ezeket a szövegeket. Felvetődik a kérdés, hogy lenne-e jelentősége különválasztani a formai és a tartalmi jellegzetességek vizsgálatát. Feltételezhető-e történetírói szerep? Ez esetben a valóság hiteles ábrázolásának kérdését helyezhetnénk a kutatás középpontjába, esetleg a reprezentáció morális aspektusait vehetnénk figyelembe. Vagy más perspektívából kellene olvasni a szövegeket, így az identitásmodell szerkezetét vizsgálva: adott a hadköteles férfi alakja, a kisebbségi szerep a hadiállapotban, a politikai gondolkodó és a közéletben aktív egyén, a rezignált író, az értelmiségi az erőszak és a propaganda által uralt társadalmi közegben, a helyben maradt vajdasági magyar azokkal az ismerősökkel, barátokkal szemben, akik a

menekülést választották. Levon-e valamit a szövegek reprezentációs vagy esztétikai jelentőségéből, hogy az imént vázolt identitás vagy alapállás irodalmi műbe integrálása könnyen mesterkéltnek tűnhet? A körülmények, melyeket a szerzők kényszeredetten megélnek, legitimálják-e azokat a rokon narratívákat, amelyek a naplókban említésre kerülnek? Hiteles írói szerep-e az ország átalakulása és az idegen erők támadása közepette az olyan, amely Márai Sándor alakjával próbál azonosulni? Fennáll-e egyéb lehetőség egy vajdasági magyar író számára? A tanulmány arra tesz kísérletet, hogy kontextusba helyezze, reflektálttá tegye a bombázások alatt írt naplókat. Az egyik diskurzus, melyet érinthetnek a szövegek, a vajdasági magyar irodalom állapotával és helyzetével kapcsolatos az 1990-es évek délszláv konfliktusai idején, a másik a NATO-intervenció emlékezetének tematikája. Hogyan illeszkednek a feljegyzések a támadásokról kialakult narratívák közé?

Azon túl, hogy a civil áldozatokat és a hatalmas anyagi kárt követelő katonai beavatkozás tanulsága visszatükröződik a szövegekben, a vajdasági magyarság helyzete és jövője is állandó téma. Olyan gondolatok vetődnek fel, mint az autonómia lehetséges formáinak tárgyalása, a magyar hadkötelesség problémája, az esetleges kettős állampolgárság következményeinek taglalása vagy a szerbiai politikai megnyilvánulások elemzése. Az egyik lehetőség, hogy archívumként vizsgáljuk a naplókat, mint olyan szövegeket, melyek adekvát formának számítottak a helyben maradt magyarság imént sorolt létkérdéseinek és helyzetének ábrázolására. Foucault két jelentést tulajdonít az „archívum" kifejezésnek. Az első a dokumentációs értelemben vett archívum. Ez a fogalom hagyományos használatát jelenti: fizikai értelemben vett iratok. Az ilyen vizsgálat tárgya a dokumentum, ami „interpretált vagy interpretációra való korpuszt jelent" (SUTYÁK 2014: 327). A második jelentés az archeológiai értelemben vett archívum, amely a dolgozat módszertani szempontjaként szolgál. Az alapvető különbség a két típus között a kutatás tárgyának a kezelésében nyilvánul meg. Utóbbi esetben a beszélő szubjektumra vagy a „betölthető szubjektumpozícióra" (SUTYÁK 2014: 338), a diskurzusra helyeződik a figyelem. Az archívum annak a törvénye, ami kimondható, felhalmozott szabályok halmaza, ami egy adott kor és egy meghatározott társadalom számára kijelöli a lehetséges határokat és formákat. Kritériumai a mondhatóság, a megőrzés, az emlékezetesség, az újrafelhasználás, az elsajátítás (SUTYÁK 2014: 332).

Egy másik viszonyulási lehetőség a derridai értelemben vett archívum, melyet a filozófus pszichoanalitikus megközelítésben tárgyal. Az archívum „zálog", a jövő záloga, „az archiválandó jelentést az archiválás struktúrája is eredendően meghatározza. A tartalom a bevésődés eszköze révén nyer értelmet" (DERRIDA 2008: 26). Archívum ott jön létre, ahol az emlékezet csődöt mond (DERRIDA 2008: 20). Nem az élő, spontán emlékezethez kötődik, hanem a technikai hordozó bizonyos „hüpomnézikus és protetikus tapasztalatához" (DERRIDA 2008: 31). A napló pedig ehhez hasonlóan „lejtő az emlékezeten" (LEJEUNE 2009: 201), az autobiográfia és a fikció keveredése. Derrida más kontextusban tárgyalja a fogalom jelentését, mint Philippe Lejeune az autobiográfia és a napló műfaját, ugyanakkor néhány tézis közel

áll egymáshoz a két gondolatmenetben. Ahogy az archívum kínzó vágyat ébreszt az íróban, úgy a napló maga is „megszállottságként" (LEJEUNE 2009: 154) értelmeződik. Lejeune *krízisnaplóról* ír, melynek írója a befejezést kutatja, ami kiút a krízisből, és egyúttal kiút magából a naplóból is (LEJEUNE 2009: 195) – a pillanat művészete, az idő lefagyasztása, atomizálódása (LEJEUNE 2009: 170).

II. A NAPLÓÍRÓK

Az alábbiakban Csorba Béla, Hódi Sándor, Major Nándor, Utasi Csaba és Végel László naplója kerül elemzésre, akik mindannyian a vajdasági vagy jugoszláviai magyar kulturális és irodalmi élet alakítói, nevük egyaránt fellelhető olyan monográfiákban, mint Bori Imre *A jugoszláviai magyar irodalom története* című műve (BORI 1998) vagy Gerold László *Jugoszláviai magyar irodalmi lexikon (1918–2000)* című kötete (GEROLD 2001). Az irodalmi kötődést illetően Hódi Sándor valamelyest kivételnek számít, pszichológusként számos lélektani könyv és tanulmány szerzője. Hódi politikai téren is aktív, egyebek mellett a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közösségének (VMDK) egyik alapítója és alelnöke (1990–1994), a Vajdasági Magyar Szövetség (VMSZ) egyik alapítója, az elnökség és a párt tanácsának tagja (1994–1998), 1999-ben pedig a Magyarok Világszövetsége kárpát-medencei regionális elnökhelyettese. Ennek a tisztségnek a betöltésével kapcsolatos kötelezettségeiről is olvashatunk a naplójában. Utasi irodalomtörténész és kritikus, a bombázások idején az újvidéki Bölcsészettudományi Kar Magyar Tanszékén dolgozik. Végel próza-, dráma- és esszéíró, 1994 és 2002 között a jugoszláviai Soros Alapítvány újvidéki irodavezetője. Major Nándor írói pályája indult a legkorábban. 1957 és 1961 között a *Híd* folyóirat főszerkesztője, 1982 és 1988 között a Vajdasági Szocialista Autonóm Tartomány (SZAT) elnökségének tagja, majd elnöke. A bombázások idején nyugdíjas. A Forum Könyvkiadó korábbi munkatársa, 1999-ben is követi az intézmény történéseit, és a naplója is itt jelenik meg. Csorba Béla az *Új Symposion* folyóirat 1980 és 1983 közötti nemzedékének tagja. Az akkori főszerkesztő, Sziveri János neve, eltávolításának ügye, illetve halála említésre kerül Csorbának a bombázások alatt írt naplójában. Csorba is az újvidéki Magyar Tanszéken végzett, illetve az intézmény munkatársa 1981-től, így 1999-ben is. Továbbá költészete, publicisztikája és néprajzkutatói munkássága is említésre méltó. Csorba, Hódihoz hasonlóan, előbb a VMDK elnökségének tagja, majd a Vajdasági Magyar Demokrata Párt (VMDP) alapítója és az elnökség tagja, naplójában olvasható az utóbb említett párt állásfoglalása a hadiállapotról. Felmerül a hadkötelesség kérdése is, ennek kapcsán megemlítendő, hogy Csorba 1992-ben behívóparancsot kapott, amelynek nem tett eleget, ezért a jugoszláviai rendőrség letartóztatta. Hasonló az álláspontja az 1999-es események kapcsán is: „A magyaroknak nem kell részt venniük ebben a háborúban, minél kisebb veszteségekkel túl kell élnünk az előttünk álló napokat, heteket" (CSORBA 2002: 8).

Bányai János 1996-ban megjelent *Még, talán* című esszéjében annak a kérdését járta körül, hogy milyen szerep tulajdonítható a vajdasági magyar irodalomnak a háborús Jugoszláviában. Prózai vagy költészeti művek lajstromozása vagy elvek megfogalmazása helyett megállapítja, hogy vannak még vajdasági írók, „akiknek nincs más esélyük, csak az, hogy írjanak és publikáljanak". Az irodalom lehetséges létformáinak megmaradt a feltételes mód, a gyenge remény, a „hellyel-közzel azonos közös ismeretek", a nyelv, mellyel arról lehet beszélni, hogy mit jelent a ma, a „mi irodalmunk" és a „mi életünk" (BÁNYAI 1996: 54). Ezen az alapon íródtak a naplók, az időszerűség, az itt és most megragadásával, valamint a saját tapasztalat felértékelődésének tudatával. Végel műve kapcsán írja Bányai, hogy „gyorsan el kell mondani azt, ami ma mondható, mert holnap vagy azután már talán nem lesz mondható" (BÁNYAI 2003: 22). Utasi arról ír, hogy egy rokonintézmény sem kereste fel az újvidéki Magyar Tanszéket, a *Holmi* folyóirat már „néhai jugoszláviai magyar irodalomról" ír, és ezen kijelentések kapcsán összegzi, „hogy a jugoszláviai magyarság olyan homokzátony, amelyet az áradó víz módszeresen körülnyaldos, majd ellep, szétmos" (UTASI 2001: 530). Továbbá a józanság megőrzését említi annak kapcsán, hogy miért kezdett el naplót írni: „A bombázás kezdetén eszem ágába se jutott, hogy naplót kéne írnom. Néhány nap után azonban annyira sűrű lett körülöttünk a levegő, hogy kínomban tollat ragadtam, s kusza mondatokat, félmondatokat vetettem papírra" (UTASI 2001: 351). Végel művének narrátora egyes szám második személyben szólal meg. Ez az írói fogás feltehetően a kritikai önvizsgálat gesztusát és az identitás keresését jelzi, azt, hogy hol a helye az írónak a fennálló társadalmi kontextusban. Csorba szerint a napló a felejtés és a kitörölt emlékek felidézésének műfaja, nélküle a megélt tapasztalat a későbbiekben más formában köszönne vissza (CSORBA 2002: 5). Hódi Sándort az időszerűség motiválta az írásra, annak kérdése foglalkoztatta, hogy mit jelent hadiállapotban élni: „más biztonságban élve mélázni a világ dolgairól, [...] mint egy lezárt országban, tudva azt, hogy állandó megfigyelés alatt tartanak, lehallgatják a telefonomat, ellenőrzik a postámat, cenzúrázzák az e-mail küldeményeimet, követik mozgásomat, bármikor házkutatást tarthatnak, feljegyzéseimet elkobozhatják, és hazaárulás vádjával elhurcolhatnak" (HÓDI 1999: 5–6). Utasi Csaba és Major Nándor feljegyzései az újvidéki tapasztalataikat örökítik meg. Végel László ingázik a tartományi székváros, azaz Újvidék, valamint Szenttamás, Temerin és Szabadka között, a prózai műveiből jól ismert vándorként, elidegenedett hősként, aki belakja Vajdaság tereit, és átfogóan törekszik bemutatni a kontextust. Az *Exterritórium* műfaji szempontból is kivétel a többi szöveghez viszonyítva, sajátságos átmenetet képez a napló, a regény és az esszégyűjtemény között. A kötet kapcsán Bányai a következőképpen foglalja össze, hogy hol helyezkedik el Végel írói törekvése a jugoszláviai történések kontextusában: „kisebbségiként a délszláv népek évszázadok óta ismétlődő véres történetének elszenvedője, de nem alakítója, és nem is részese. Holott regényeiben és elbeszéléseiben, tanulmányaiban és történeti meg politikai elemzéseiben nem múló jelentőségű kísérletet tett a balkáni, a délszláv múlt és a jelen, a történelem és a társadalom történéseinek megértésére" (BÁNYAI 2003: 21). Hódi Sándor adai

naplófeljegyzéseiben kifejeződik a kisebb városokban, falvakban jelentkező félelem érzete, mely a tényleges támadások távolsága ellenére is kifejtette hatását: potenciális célpontnak érezték magukat a lakosok (RÁCZ 2016: 520).

III. A HADIÁLLAPOT TAPASZTALATA

Március 24-én kezdődött el a NATO-beavatkozás, amely dátum az első lejegyzett dátumként szerepel Utasi, Major és Végel naplójában. Mindegyikük szövegén érződik azonban az események időtlensége, az előzmények átláthatatlanságából adódó valós kezdet, a tényleges első fejezet hiánya. Csorba és Hódi egy-egy korábbi napot is elbeszél, s ezzel mindkét szerző a bombázásokat megelőző hangulatot örökíti meg: az égen megjelennek az erődemonstráló szerb harcigépek, a hétköznapi beszélgetésekben pedig az 1990-es évek balkáni konfliktusait illetően egy új, addig ismeretlen fejezet lehetősége formálódik. Általános létkérdések a naplókban: fennáll az általános kisebbségellenesség veszélye, annak lehetősége, hogy a légitámadások nem érik el, hogy megdőljön a Jugoszláviában tíz éve uralkodó, és a korábbi (szlovéniai, boszniai, horvátországi) háborúkban jelentős szerepet vállaló kormány, ezért várhatóan a szárazföldi beavatkozás lehetőségével is számolni kell. Továbbá Magyarország állásfoglalása, a légitámadásokhoz való asszisztálása, illetve az olyan politikai diskurzusok, mint Csurka István határrevíziós tervezete, a szerbek ellenszenvét válthatja ki, bosszújuk pedig a helyben maradt magyarságon csapódhat le. Annak ellenére, hogy Utasi naplója ostromállapotként mutatja be Újvidék helyzetét a bombázások alatt, mégis a jövőtől tart, ami „a fegyverek után" vár a vajdasági magyarságra (UTASI 2001: 353).

A háborús tapasztalatok leírásában megfogalmazódik továbbá az óvóhelyek kérdése. Annak ténye, hogy az ember rejtőzködésre kényszerül, a tehetetlenség érzetét pedig fokozza, hogy nincs beleszólása az eseményekbe, és felveti a kérdést, hogy mi az értelme az alávetettségnek és a megalázottságnak. Míg Végel felvállalja a menhelyi rejtőzködést, addig Utasi elfogadja „a modern, mélyen istentelen világ kényének-kedvének" (UTASI 2001: 354) való kiszolgáltatottságot, és kijelenti, hogy nem tud óvóhelyre menekülni. Több kontextusban tűnik fel a túsz képzete. Hódi egyik levele szerint „forgó egerek vagyunk egy dobban" (HÓDI 1999: 207). Utasi naplója szerint „egy ember túszai vagyunk", akiket „odaát [Magyarországon] nyíltan feláldoznak" (UTASI 2001: 358, 363). Utasinál és Hódinál a börtön körülményei köszönnek vissza. Előbbinél például a „héttoronyba zártság" (UTASI 2001: 536) érzése körvonalazódik. Utóbbi hosszabb gondolatmenetekben foglalkozik a bezártság képzetével: Jugoszlávia „a légicsapásokat jóval megelőzően, valójában már évek óta afféle kényszermunka-telephelyre, a feudalizmusból itt maradt hűbéri birodalomra emlékeztet", majd a „hadiállapottal igazolt szigorú rendeletek meghozatalával egyetlen nagy szögesdróttal elkerített börtönné vált a korábbi kényszermunka-telephely, amelynek lakóival szemben a lágerőrök immár kényükkedvük szerint járhatnak el" (HÓDI 1999: 171). Hódi szerint a lágerben a vaj-

dasági magyarok túszokként való kezelése átmeneti és kiszámíthatatlan. Csorba úgy látja, hogy a hatalomnak Vajdaságban „nem »halott indiánok« kellenek, mint Koszovóban, hanem »túsz-indiánok« a későbbi kereskedelem céljaira" (CSORBA 2002: 57). Martonyi János, az akkori magyarországi külügyminiszter azon ritka politikusok közé tartozott, akinek üdvözölték az álláspontját a vizsgált naplók írói. Martonyi hasonlóan „túszhelyzetként" (HÓDI 1999: 69) jellemezte a vajdasági magyarság szituációját. Ugyanakkor nem nevezhető kizárólag magyar sajátosságnak ez a létérzés és önidentifikációs képzet. Érdemes párhuzamot vonni Jasmina Tešanović naplójával, mely szintén a NATO-bombázások idején íródott (TEŠANOVIĆ 1999), és a bezártság érzését hasonlóképpen többször megemlíti. A szerb írónő a „ketrec" *(kavez)* kifejezést használja, mellyel egy kikényszerített politikai státuszt jelöl, egy perspektívát, melyből a „politikai idióta" a „diktátor" tényked̄ését szemléli. Az ilyen alanynak nincs hozzáférése az információkhoz, nincs képessége az ítélethozásra vagy a választásra, és nincs alkalma arra, hogy megállapítsa saját helyét és identitását az aktuális társadalmi kontextusban. Egyéb szóhasználati megegyezés is felfedezhető: Csorbához hasonlóan Tešanović is arról ír, hogy a menhelyeken meghúzódó társaival együtt az indiánokra hasonlítanak, „valamilyen abszurd módon keményfejűek, nevetségesek és becsületesek: hitványságra, fizikai túlélésre ítélve"[1] (TEŠANOVIĆ, internet).

Tešanović naplójában elhelyezi a NATO-intervenciót a délszláv háborúk kronológiájába és saját személyes időrendjébe is. Arról ír, hogy az első fehér hajszálainak megjelenése az 1980-as évek végéhez kötődik, amikor „a szlovéniai határon" egy részeg határőr sértegette és zaklatta az írónőt szerb identitása miatt. A szirénák hangjára testi reakcióként feltűnő újabb fehér szálak pedig ezen események, a Jugoszlávia szétesését követő etnikai konfliktusoknak az utolsó fejezetét jelentik. Annak kapcsán, hogy ez az első alkalom, hogy Belgrádban (és Vajdaságban) ténylegesen támadásnak lehetnek tanúi az emberek, Tešanović leírja, hogy a háborúról előzetesen milyen képzetei voltak: szörnyű gyilkosságok sorozata, tortúra, erőszak. Naplója szerint ezek a képek üldözték, amikor megszólalt a sziréna hangja (TEŠANOVIĆ 1999). A belgrádi tartózkodása során évekig csak gondolatokban és a televíziós képernyőn megélt háború most Szerbia területein is valósággá vált. Csorba naplója elején írja, hogy a korábbi konfliktusok és atrocitások olyan távolinak tűntek, hogy érzékelésük fikcióként hatott: a három elvesztett és az aktuálisan zajló háború vajdasági perspektívából nézve képregényre emlékeztetett. Az első történés, amely a háború fikciós jellegét kibillenti egyensúlyából, akkor következik be, amikor a kormány a 90-es években első ízben hirdet hadiállapotot Szerbiában, 1999. március 27-én. A szabadságjogok megvonása, az újabb mozgósítást követően a hadkötelesek előtti határlezárások, az oktatási intézmények kiürítése és bezárása, a viharfelhők dörgése és a robbanás hangja közötti különbség relativizálódása, a mindennapi élet degradálódása, a vízhiány és az áramszünet, az időt kitöltő kártyázások, illetve a hatalmilag előírt, a kollektív kommunikációhoz és retorikához

1 Jasmina Tešanović naplójának részleteit saját fordításomban idézem.

igazodó beszédmód a háborús pszichózis működését erőszakolja ki. Csorba szavaival: „A graffitbombák véget vetettek a képregényháborúnak; ami most kezdődött, az már közvetlenül érint mindenkit, a csecsemőktől az aggastyánokig" (CSORBA 2002: 57). Áprilisra már úgy tűnt, az ország bármely részét érheti támadás. Belgrád, Újvidék és Niš mellett bombázták Vranjét, Čačakot, Szabadkát és más városokat, illetve falvakat, ahol katonai objektumok létesültek. Hódi írja, hogy az egész ország fegyvergyárra és lőporos hordóra emlékeztetett (HÓDI 1999: 48), Utasi Csaba pedig a hétköznapokban egyre terjedő viccek közül idéz egyet a helyzet szemléltetésére. A vicc a szerb és az amerikai képzelt beszélgetését tartalmazza. Előbbi kárörvendően szól a másikhoz: „neked nincs történelmed", mire a másik, szintén kárörvendően: „neked meg hamarosan földrajzod nem lesz" (UTASI 2001: 534). Itt megjegyzendő, hogy az eseményekről született viccek gyűjtése vagy kitalálása a többi naplótól sem idegen, ugyanis a valóság sokszor csak a humor és az irónia nyelvi eszközeivel közelíthető meg. Hódi azt írja, hogy nem is beszélhetünk „történésekről", mert azokat „sületlenségek" (HÓDI 1999: 208) váltották fel. Tehát a gondolatmenet alapján racionális képzetek, valós információk és emberhez méltó értelmes kommunikáció szükséges, amelyet a szerb média és a kormány részéről Hódi nem érzékel. Így jut el addig a kijelentésig, hogy „történés" nincs. A képek, amiket a hozzá hasonló egyének megalkothatnak a jelen valóságáról, az a realitáshoz képest csak hozzávetőleges. Utasinál is ez a gondolkodásmód ismerhető fel, a naplója címe ugyanis *Abszurdumok abszurduma,* olyan szószerkezet, mely jelzi, hogy nincs értelmezhető narratívája a délszláv háborúk zárófejezetének; a nyelv eszköztára hiányos, ami a valóságábrázolást illeti.

Utólagos elemzésekben arról olvashatunk, hogy a sorozatos hangrobbanások legalább olyan nehézséget jelentettek a lakosság életében, mint a bombázások; ily módon rettegésben tartották az embereket, és egy befolyásolható tömegmasszát hoztak létre (ATANASOVSKI 2016: 482). Ennek nyomát a vizsgált naplók soraiban is felfedezhetjük, Végel is erre utal: „[...] a háborúban az árnyalatok nem fontosak, nincs alkony és nincs hajnal. Az égboltozat színe sem fontos, csak a hangok és a zörejek minősége, jellege, színe, alakja. A hangok, bizony. Még az állatok is erre figyelnek. A növények is. Ezen túl csak bírni kell idegekkel. Aztán következhet a csönd, amikor csak az a fontos, hogy ne szólaljon meg a lakáscsengő. Semmiféle lépések ne közelítsenek az ajtód felé" (VÉGEL 2000: 82). Utasi naplójában a hangrobbanás lehetősége újra és újra felmerül, s minden esetben feltételezésről van szó. Vagy maga a szerző veti fel, hogy a repülőgépek által generált hanghullámoknak lehettek fültanúi a támadás alatt álló lakosok, vagy a rádió állítja ennek tényét. Egyik esetben sem vehető teljesen biztosra a detonáció valós forrása: „Tizenhárom óra negyvenöt: riadó. Két erős robbanás. Az elsőnél kinn nézelődtem a teraszon. Úgy vélem, északkeletről érkezett a hang. A második, erősebb irányát nem tudtuk megállapítani, mert akkor már az előszobában ültünk, kártya mellett. – A rádió szerint hangrobbanás volt" (UTASI 2001: 528). „Reggel fél hat felé fölkeltem kávét főzni. Szöszmötölés közben repülőzúgás ütötte meg a fülemet, majd távoli detonáció következett. Hangrobbanás?" (UTASI 2001: 536). Utasi naplójában főleg májusra

jellemző, hogy a szirénát követő detonáció észlelését követően a szerző hangrobbanásra gyanakszik, vagy felmerül benne ennek lehetősége. Ebben a hónapban hétszer, majd júniusban még egy esetben vetődik fel naplójában ez a félelmet és szorongást kiváltó jelenség.

IV. NEMZETI FIKCIÓK

Szintén az emlékezetkutatások által feltárt narratívák egyike, hogy a kikérdezett személyek nem tudtak igazán kapcsolatot teremteni a Koszovóban zajló háború és a belgrádi bombázások valós oka között (FRIDMAN 2016: 446). A megállapítás nem csak az emlékezet szintjén érvényes, ugyanis 1999 tavaszán a már létező nemzeti fikciók (így például „az elnyomott szerb nép"-é) felelevenítése és továbbépítése, a nyugatellenes sémák aktiválása (a „romlott Nyugat" és a „dekadens demokrácia" képei) különálló narratívát szerkesztett a rakétatámadások köré. A szerbiai nyilvánosságban nem volt tér a traumatizáltság megfogalmazásához (RÁCZ 2016: 538), ezért nemzeti gyász helyett a viktimizáció és a mesterséges mítoszalkotás lépett működésbe. Felerősödik az oroszbarátság, a keleti „nagy testvér"-től várt katonai támogatás gondolata, amelyet Csorba szemléltet humorosan: az újvidéki NATO-ellenes tüntetések transzparensei között megjelent egy olyan, amely azzal az üzenettel állt elő, hogy a szerbek az oroszokkal együtt kétszázmillióan vannak. A temerini naplóíró az egér és az elefánt közös, viccbeli sétáját említi, amelynek során az előbbi megjegyzi társának, hogy milyen hangosan dübörögnek a lépteik. A szerzők feljegyzései szerint a propaganda jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a valóság a nemzeti mítoszok képzelt, hallucinált világába helyeződjön át. Hódi megemlíti, hogy két szinten folyik a háború: a hadszíntéren és a médiában. És mindannyian utalnak rá, hogy itt nem csak a szerb médiáról van szó, egyik fél sem látja a teljes képet. Tešanović naplójában írja, hogy a BBC, a CNN és a SKY televíziócsatornák szakértői sakkjátszmáról beszélnek, felmerül a jugoszláv politika, a nyugati haderő gépi technológiája, a menekültváltság. A NATO „kollaterális kárnak" nevezi a civil áldozatokat, a Szerbiai Rádió és Televízió (RTS) bűntényszámba menő agresszióról ad hírt (TEŠANOVIĆ 1999). Ennek köszönhetően már 1999 tavaszán sem mutatkozott a hétköznapi kommunikációban annak a jele, hogy Koszovó és a NATO-intervenció egy narratívát képeznének. Végel erről azt írja, hogy Európa magasfokú gyalázása a háttérbe szorította, hogy mi is történik valójában: „senki sem emlékezett már arra, hogy a NATO-támadás előtt lángban álltak a koszovói falvak" (VÉGEL 2000: 66).

A vizsgált feljegyzések rengeteg, közéleti személyektől származó idézetet tartalmaznak, melyek eredeti kontextusukban a történések különálló percepcióját teremtették meg, és a szerb áldozatmítoszt szolgálták ki. A számos példa közül az egyik Milorad Pavić megszólalása, melyben Európa szerbellenességét az antiszemitizmusánál erősebbnek titulálta (CSORBA 2002: 23). Ezzel együtt a szerb katonai erők arányairól is illuzórikus kijelentések hangzanak el a médiában. Hódi naplójá-

ban olvashatunk egy olyan részt, melyben a pszichológus a feleségével tárgyalja a szerb politikusok megszólalásait. Felidézi Momir Bulatović kijelentését, aki 1998 és 2000 között a Jugoszláv Szövetségi Köztársaság miniszterelnöke, miszerint „Szerbia legyőzhetné a NATO-t, de nem akarja" (HÓDI 1999: 115). E felvetés magyarázata abban a képzetkörben mozog, ami Milošević júniusi győzelmi beszédéből is kiolvasható, jelesül, hogy az erőszak került szembe a békével, és utóbbi képviselője, a szerb nép került ki nyertesként. Az agresszor szerepét nemcsak Amerika és a NATO tölti be, hanem, ez a narratíva szerint, gyakorlatilag a világ jelentősebb része felesküdött a szerb nép ellen. Erről írja Végel: „az áldozat-mítosz ereje elkendőzte a valóságot, ami inkább hallucinációra emlékeztetett, mint saját magára" (VÉGEL 2000: 81). Ennek a narratívája helyeződik rá a júniusban bekövetkező a kapitulációra, melyet győzelemként ünnepel a kormány. A rezsim és a nép, a tömegek és a kormány harmóniája, együttlégzése nem szűnik meg. Slobodan Milošević győzelmi beszédében hangzik el, hogy „az agresszió befejeződött. A béke legyőzte az erőszakot" (HÓDI 1999: 237).

Csorba, Utasi és Végel naplójában megjelenik az ostromlott város képe, anakronisztikus jegyekkel: menhelyi történetek, bujkálások a behívók elől, sorbaállás cigarettáért és kenyérért stb. Koncerteket rendeznek, melyek „karneváli hangulatra" és „haláltáncokra" emlékeztetnek (CSORBA 2002: 14). Végel és Csorba a camus-i pestishez hasonlítják a légitámadások okozta közállapotot, és ehhez kötik a már kialakult, és a jelenben megújuló szerb nemzeti mítoszokra épülő együvé tartozást. Azt, hogy a nép jelentős része csatlakozik ehhez a valóságlátáshoz és retorikához, Végel kórnak nevezi. Meglátása szerint egyetlen kollektívum formálódott meg, melybe az emberek nagy apátiával lépnek be (VÉGEL 2000: 174). Az apátia kérdésének nagy jelentőséget Slavoj Žižek tulajdonít, aki szerint a nyugati politikusok túlzottan depolitizált attitűddel közelítik meg a délszláv konfliktusokat, és nem veszik észre, hogy mennyire manipulálják a szerbek és az albánok egyaránt az etnikai mítoszokat. Žižek szerint a bombázások alatt apátia és közöny jellemezte a szerb népet a szentesített nemzeti célok, azaz Koszovó iránt, így a NATO elképzelése, miszerint a bombázások hatására a nép elpártol a kormánytól, hiábavalónak minősül (ŽIŽEK 2001: 231, 235). Végel ezt a közömbös attitűtöd az újvidéki lakosság viselkedésében fedezi fel, és hasonlóan viszonyul a városhoz Csorba, Major és Utasi is. Hódi pedig a média kapcsán von le hasonló következtetéseket. Az ő lélektani elemzése arra a következtetésre jut, hogy a szerbek „ösztönlények" és „gyenge felettes én"-nel rendelkeznek (HÓDI 1999: 78), illetve azt a nézőpontot is felvállalja, amely számos vitát eredményez napjainkban is, hogy „a szerb nép magának okozta a bajt" (HÓDI 1999: 94). Többé-kevésbé homogén nemzetként látják a naplóírók a szerbeket a bombázások idején. A nemzeti mítoszokhoz kritikusan viszonyuló ellenzék szerepére, állásfogalására, megnyilvánulására nem térnek ki, vagy csak nagyon érintőlegesen beszélnek erről a vonatkozásról.

V. KOLLEKTÍV BÜNTETÉS VAGY KOLLEKTÍV JUTALOM

A NATO-beavatkozás idején Párizsban élő Rada Iveković arról ír *Mellette vagy ellene – Európa balkanizálása* című esszéjében, hogy milyen viszonyulások alakultak ki Európában és az Egyesült Államokban a légitámadásokkal kapcsolatosan. Kétoldalú állásfoglalás terjed ki Európára és az Egyesült Államokra: „nem látszik nagy különbség az állásfoglalásokban és az érvelésekben az itteni médiában és magán a Balkánon tapasztalható zűrzavar között. [...] Egészen úgy fest, mintha beindult volna teljesen Európa balkanizálódása, mintha csak a bombák és az »etnikai tisztogatások« közül lehetne választani. »Mellette« volnának eszerint a kosovói albánok, még a legmérsékeltebbek is, »ellene« meg a szerbek, még a nemnacionalisták is" (IVEKOVIĆ 1999). A vizsgált naplók jelentős mennyiségű információval szolgálhatnának egy olyan kutatáshoz, amely a külföldi politikusok, értelmiségiek állásfoglalását, a beavatkozással kapcsolatos véleménynyilvánítást elemezné (olyanokét, mint Peter Handke, Nádas Péter, Slavenka Drakulić stb.). A szövegekben legtöbbször Konrád György neve merül fel, aki ekkoriban a bombázást elutasító publicisztikáival és felszólalásaival tűnik ki. Olyan íróról van szó, akinek a könyveit nagy mennyiségben fordították le szerb nyelvre. Így ez idő tájt benne látta a szerb közvélemény az európaiság és a keletiség közötti összeférhetőség zászlóvivőjét, ikonját, továbbá a bombázások alatt is nagy tisztelet övezte, a szerbiai közélet szemében „egyedül neki volt bátorsága szembeszállni a magyar fasizmussal" (VÉGEL 2000: 65). Konrád ekkor a Berlini Művészeti Akadémia elnöke. Az író úgy látta, hogy a nyugati politikusok végig rosszul közelítették meg a délszláv háborút, a szeparatizmust támogatták, az emberi jogok nevében elismerték az etnikai nacionalizmust. A légitámadások bekövetkezte pedig az állásfoglalásukat meghatározó kettős mércét eredményez: „a Nyugatnak [...] úgy tetszett, hogy az egyik erőszakot feketébbnek, a másikat fehérebbnek lássa, és a saját hibáját – egy végiggondolatlan rendezés támogatását a kilencvenes évek során – a főgonosznak nyilvánított Milosevicsre hárítsa át, őt, és mondhatni, az egész szerb népet, újabban pedig Jugoszlávia valamennyi lakóját a mesebeli gonoszság árnyékával beborítva" (KONRÁD 1999: 14). „Adva volt a gonosz, ellene választani kellett valami jót, kéznél volt az UÇK [Koszovói Felszabadítási Hadsereg], s amit a NATO addig nem tett, odaállt egy szeparatista gerillaszervezet mellé, holott ezt sem a kurd, sem a baszk, sem az északír szeparatisták kedvéért nem tette volna" (KONRÁD 1999: 16). A naplóírók figyelemmel kísérik Konrád kijelentéseit, és többé-kevébé nem értenek egyet vele, úgy vélik, gyenge lábakon állnak ezek az érvek, hiányzik a teljes kontextus ismerete. Utasi az egyetlen, aki NATO-ellenességében eleinte egyezik Konrád nézeteivel, s kijelenti, hogy „senki sem adta a szövetség kezébe a büntetés gyalázatos eszközeit" (UTASI 2001: 357). Viszont később már rámutat az ellentmondásokra: ha vége a bombázásoknak, a rezsim marad (UTASI 2001: 530), sőt hasznot húz a történtekből. Ugyanakkor a naplóírók és Konrád véleményében megegyezik azon elgondolás, melyet a szerbiai ellenzék is hangoztatott, miszerint „a közös csapás összeforrottságot eredményez. [...] Tömörítik a megsértett népet a

nacionalista vezér körül" (KONRÁD 1999: 18). Legbővebben Csorba fejti ki a véleményeit Konrád álláspontjáról, mely azon az elgondoláson alapszik, hogy „nem lehet katonai fenyegetéssel demokráciát csinálni" (KONRÁD 1999: 24). Csorba közismert történelmi példákat sorol, amelyek ellentmondanak Konrád idézett gondolatának, és a naplójában végig kitart amellett, hogy a NATO-beavatkozás „szükséges" és „elkerülhetetlen" volt, a kettős mérce, mely a szerbeket sújtja, létezik, de „a konkrét kérdésben irreleváns". Ugyanakkor rámutat az intervenció hibáira, ezek véleménye szerint „az elhibázott időzítés, a téves módszerek, a kivitelezés slendriánsága és a politikai cél konkrét kijelölésének hiánya" (CSORBA 2002: 104). Amit Konrád ír, a főgonosz kereséséről, Csorba szerint ugyanúgy problematikus elképzelés: „nem démonizálják a szerbeket. Milošević eszközei ugyanis valóban démoniak" (CSORBA 2002: 10). Továbbá ellentmond Konrád azon kijelentésének, melyben kollektív büntetéssel vádolja a NATO-t, mondván, hogy a légitámadás az egyéb nemzetiségeket és kisebbségeket is sújtja. Csorba szerint a vajdasági magyarság kollektív jutalomként éli meg a hidak szétbombázását, mivel így megszűnt annak az esélye, hogy a szerb hadsereg nagyobb, Vajdaságba való átcsoportosításokat hajtson végre (CSORBA 2002: 46).

VI. ÖSSZEGZÉS

Öt vajdasági magyar szerző naplója került vizsgálatra, melyek a Jugoszláv Szövetségi Köztársaság bombázásának idején íródtak. Elsősorban azon volt a hangsúly, hogy milyen diskurzusokban helyezhetők el a szövegek, tárgyalhatók-e archívumokként, jelent-e valamilyen tendenciát vagy irodalomtörténeti vonatkozást, hogy viszonylag több napló is megjelent, melynek cselekménye ezt az időszakot öleli fel. A tanulmány nem törekedett arra, hogy egy-egy partikuláris aspektusát ragadja meg a szövegeknek, hanem az irodalmi és a társadalomtudományi olvasat kettősségére tett kísérletet. Figyelembe vehetők Bányai János azon meglátásai, melyek a délszláv háborúnak a vajdasági magyar irodalomra gyakorolt hatására vonatkoznak. Azt a következtetést vonhattuk le, hogy a „mi életünk" és a „mi irodalmunk" közötti átfedés hadiállapot idején jóval jelentősebb, mint a béke alatt. Így a naplóírás, a személyes vonatkozások megörökítése előtérbe kerül, az irodalom témája pedig a megmaradás kérdése. Ebből kifolyólag a beszédmód politikai jellege megkerülhetetlen. Olyan idézetekkel találkozhatunk a naplókban, miszerint írni nem lehet háború idején, ennek ellenére valamiről írni kell, például a délszláv háborúban jelentős szerepet játszó nemzeti mítoszokról, az emberek apátiájáról, az elhagyatottság és a kivetettség érzéséről, az erőszak szükségességének kérdéséről, vagy azokról a tapasztalatokról, melyek kizárólag a normalitástól eltérő állapotban szerezhetők, mint a rakétatalálatok és a hangrobbanások megkülönböztetése. Továbbá az elméleti kereteken túl kijelenthető, hogy izgalmas olvasmányt kínálnak a naplók: a vajdasági magyar író *alternatív narratívája* (RÁCZ 2016: 542) követhető nyomon, aki hol porszemként, hol Máraiként tekint magára.

KIADÁSOK

CSORBA Béla 2002. *Egy végjáték kezdete.* Kisebbségekért – Pro Minoritate Könyvek, Budapest.
HÓDI Sándor 1999. *Jugoszlávia bombázása. Lélektani és politikai reflexiók. Háborús napló.* Logos grafikai műhely, Tóthfalu.
MAJOR Nándor 2000. *Kosovói Gyötrelem.* Forum Könyvkiadó, Újvidék.
VÉGEL László 2000. *Exterritórium.* Jelenkor, Pécs.
UTASI Csaba 2001. Abszurdumok abszurduma. Háborús napló. *Híd,* 4. 351–367.
UTASI Csaba 2001. Abszurdumok abszurduma (II). Háborús napló. *Híd,* 5. 521–538.
UTASI Csaba 2001. Abszurdumok abszurduma (III). Háborús napló. *Híd,* 6. 717–732.

IRODALOM

ATANASOVSKI, Srđan 2016. 'The Song Has Kept Us': Soundscape of Belgrade during the NATO Bombing. *Südosteuropa,* 4. 482–499.
BÁNYAI János 1996. Még, talán. In BÁNYAI János: *Kisebbségi magyaróra.* Forum Könyvkiadó, Újvidék, 52–60.
BÁNYAI János 2003. Városkép a bombázások idején. In BÁNYAI János: *Egyre kevesebb talán. Tanulmányok, kritikák, tisztelgések.* Forum Könyvkiadó, Újvidék, 19–23.
BORI Imre 1998. *A jugoszláviai magyar irodalom története.* Forum Könyvkiadó, Újvidék.
DERRIDA, Jacques 2008. Az archívum kínzó vágya. Freudi impresszió. In DERRIDA, Jacques – ERNST, Wolfgang: *Az archívum kínzó vágya / Archívumok morajlása.* Kijárat Kiadó, Budapest, 11–104.
FRIDMAN, Orli 2016. Memories of the 1999 NATO Bombing in Belgrade, Serbia. *Südosteuropa,* 4. 438–459.
GEROLD László 2001. *Jugoszláviai magyar irodalmi lexikon (1918–2000).* Forum Könyvkiadó, Újvidék.
IVEKOVIĆ, Rada 1999. *Mellette vagy ellene – Európa balkanizálása.* URL: http://www.c3.hu/scripta/lettre/lettre34/ivekovic.htm (Letöltés ideje: 2018. 01. 05.)
KONRÁD György 1999. *A jugoszláviai háború (és ami utána jöhet).* Palatinus, Budapest.
LEJEUNE, Philippe 2009. *On Diary.* University of Hawaii Press, Honolulu.
RÁCZ Krisztina 2016. Trauma or Entertainment? Collective Memories of the NATO Bombing of Serbia. *Südosteuropa,* 4. 520–543.
SUTYÁK Tibor 2014. Az archívum problémája Foucault gondolkodásában. *Helikon,* 3. 327–343.

TEŠANOVIĆ, Jasmina 1999. *Moralna opera jednog političkog idiota.* URL: http://www.womenngo.org.rs/sajt/sajt/feministicka94/normalnost/n1.htm (Letöltés ideje: 2018. 03. 01.)

ŽIŽEK, Slavoj 2001. *Did Somebody Say Totalitarism? Five Interventions in the (Mis)use of a Notion.* Verso, London.

III. rész
Mélyinterjúk

11. Bevezető a mélyinterjúkhoz

Losoncz Márk – Tóth Szilárd János

Az alábbi hat interjút két és fél esztendő leforgása alatt készítettük. Az első interjúalanyunkkal, Csorba Bélával 2015 augusztusában, 30-án és 31-én beszélgettünk Losoncz Márk temerini házában. A második alanyunkkal, Kasza Józseffel 2015. október 22-én, Szabadkán, a *Subotičke Novine* szerkesztőségében. Várady Tiborral két fölvonásban, 2015. október 17-én pasaréti otthonában, majd pedig 2015. december 28-án Újvidéken, ahol a családi irattár egy része vett bennünket körül. Hódi Sándorral 2018 februárjában Adán, egy kávéházban. Végül Vékás Jánossal interjúztunk 2018. május 3-án Újvidéken, a telepi házában. Míg az említett interjúk készítői Losoncz Márk és Tóth Szilárd János, addig Balla Lajos „Lacival" 2017. augusztus 9-én és 2018. február 2-án Oromhegyes Helyi Közösség épületében Kocsis Árpád és Rácz Krisztina beszélgetett, mindenekelőtt a Zitzer Szellemi Köztársaságra összpontosítva. Nyilvánvalóan számos jelentős szereplőt lehetett volna még faggatni a korról (ketten elzárkóztak az interjúzástól). Az interjúkat időrendben közöljük, hiszen a későbbi alanyainkat több ízben szembesítettük a korábbi alanyok állításaival. Mindannyian türelmesek és készségesek voltak, igyekeztek a legjobb belátásuk szerint felelni a kérdéseinkre (majd utólag, az átiratok elkészülését követően újfent alaposan átgondolni a válaszokat), még akkor is, ha azok kellemetlen, vitatott ügyeket firtattak. Amikor kértük (néha még akkor is, amikor nem), igen fontos dokumentumokat bocsátottak a rendelkezésünkre, nagyban megkönnyítve munkánkat. Mindezekért hálásak vagyunk nekik.

Az volt a szándékunk, hogy megszólaltassuk a korszak kiemelkedő vajdasági magyar politikai szereplőit. A *korszak* kapcsán nem árt pontosítanunk: amikor 2015 nyarán belevágtunk a vállalkozásunkba, úgy hittük, a leendő kötet – amelyet most az olvasó a kezében tart – az 1990-es évek első felét fogja földolgozni csupán, és nem a teljes évtizedet. A kutatásaink előrehaladtával ezt az elképzelésünket módosítottuk, és ebből fakadóan az egyes interjúk részben eltérnek egymástól a fókusz és a kronológiai perspektíva tekintetében. Ettől függetlenül természetesen az anyagunk összefüggő egészet alkot, hiszen nagyjából azonos problémaköröket igyekeztünk körüljárni: az 1989-től megjelenő érdekérvényesítési és önszerveződési stratégiák előzményeit, dilemmáit, azok belső feszültségeit, és helyüket a tágabb jugoszláviai politikai közegben. Ezen fölül arra is kísérletet tettünk, hogy föltérképezzük a tartalmi, eszmei nézeteltéréseket egyes kulcsfontosságú ügyek, így például a vajdasági magyar autonómia vagy a menekültkérdés tekintetében. Az

interjúalanyaink – talán mondanunk sem kell – merőben eltérő, egymással nem ritkán erőteljes feszültségben álló pozíciókat fogalmaztak meg nemcsak a stratégiai, de a tartalmi kérdések terén is, gyakran igen szenvedélyesen. Éppen ezért együtt érdemes az interjúkat olvasni. Reményeink szerint az interjúk támpontot nyújthatnak mind az 1990-es évtized politikatörténetének a megértéséhez, mind pedig – és ez még fontosabb lehet – az újabb nemzedékek számára az alapvető létkérdéseink átgondolásához. Annak a kérdésnek a megválaszolását, hogy melyik ismertetett stratégia tűnik igazoltabbnak, maradandóbbnak, az olvasóra bízzuk.

A kötet szerkesztői, illetve az interjúk készítői nem feltétlenül értenek egyet az egyes interjúkban elhangzottakkal, s nem vállalják értük a felelősséget.

12. Beszélgetés Csorba Bélával

Losoncz Márk – Tóth Szilárd János

Csorba Béla 1950-ben született Temerinben. Itt végezte az általános iskolát, középiskolába pedig Újvidéken és Kaposváron járt. 1975-ben szerzett tanári oklevelet az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén. 1974 és 1975 között a kanizsai Mezőgazdasági és Ipari Középiskolában, 1976 és 1982 között pedig a temerini Május 25-e Általános és Egységes Középiskolában volt tanár. Az 1970-es évektől rendszeresen publikált az *Új Symposion* folyóiratban, 1977-től 1980-ig tagja volt a Danyi Magdolna, majd a Sziveri János által 1980 és 1983 között vezetett szerkesztőségnek. 1982-től 2015-ig, azaz nyugdíjba vonulásáig nyelvi lektor volt az újvidéki Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéken. Pedagógiai tevékenysége mellett költő, néprajzkutató, történész, publicista. Számos könyve foglalkozik Temerin folklórjával és helytörténetével, illetve az 1944-1945-ös délvidéki vérengzésekkel. Több temerini művelődési intézmény (Helytörténeti Múzeum, Művelődési Kör, TAKT) alapító tagja.

1975-től tagja volt a Jugoszláviai Kommunista Szövetségnek, a koszovói események hatására lépett ki 1989-ben. A jugoszláviai egypártrendszer alkonyán az UJDI (Udruženje za jugoslavensku demokratsku inicijativu – Társulás a Jugoszláv Demokratikus Kezdeményezésért) újvidéki szervezetének alapító tagja. Szintén alapító tagja, illetve elnökségi tagja a belgrádi Demokratikus Fórumnak. 1990-ben egyike a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége (VMDK) megalapítóinak, s egyúttal a párt elnökségének és később az emberi jogi bizottságának tagja. A párt Temerini Körzeti Szervezetének elnöke, a párt kéthetilapjának, a *Hírmondó*nak felelős szerkesztője (1990–1996). 1996-tól a VMDK, majd a Vajdasági Magyar Demokrata Párt (VMDP) helyi közlönyének, a *Temerini Hírmondó*nak (1996–2012), illetve a VMDP központi közlönyének, a *Hírlap*nak (1999–2000) a szerkesztője. 1992. február 7-én letartóztatta a szerbiai rendőrség, amiért nem tett eleget a behívóparancsnak. Nemzetközi nyomásra szabadult néhány nappal később. Az 1992. májusi, majd az 1992. decemberi választásokon is mandátumhoz jutott Kis-Jugoszlávia szövetségi parlamentjében, 1996-ig Jugoszlávia Szövetségi Parlamentje alsóházának (Polgárok Tanácsa) a képviselője, majd a parlament emberi jogi bizottságának tagja volt. 1992-től minden önkormányzati választáson bekerült a Községi Képvielő-testületbe (jelenleg is tagja), 2000-től 2002-ig községi alelnök, 2008-tól 2014-ig községi elnöki tanácsadó. 1997-től az újonnan megalapított Vajdasági Magyar Demokrata Párt (VMDP) alelnöke, 2013-tól elnöke.

GYÖKEREK – ALAKULÁS

Losoncz Márk – Tóth Szilárd János: Mi előzte meg a VMDK megalakulását? Az Eltévedt Mezsgyekövek*ben olvashatjuk, hogy a* Képes Ifjúság*ban „csírázott ki a VMDK megalakulásának a gondolata is."*[1] *Ugyanott pedig azt is, hogy „a magyarok vertikális szerveződésének gondolata elsősorban a rehabilitált* Új Symposion *ún. koalíciós szerkesztőségének írásai, valamint Ágoston András* Magyar Szó*ban közölt vasárnapi kommentárjai, és néhány vidéki kezdeményezés nyomán kezdett érlelődni."*[2] *Mik voltak a konkrét források? Amikor Ágoston leköszönt a VMDP éléről, azt mondta, őt Mocsáry Lajos ihlette.*

Csorba Béla: Ha ezt mondta, akkor az bizonyára úgy is volt. Én ebben az esetben csak magamról tudok beszélni. Mindent elolvastam, ami akkoriban elérhető volt Mocsárytól. Megerősítette bennem azt a gondolatot, hogy nem feltétlenül a területiség elvéhez kell kötni a kisebbségi kérdés megoldását. Ezt persze nem mindenki gondolta így a VMDK-ban. Ágoston vasárnapi írásai valóban nagyon fontos szerepet játszottak, de ugyancsak fontos szerepet játszottak azok a beszélgetések, amelyeket kezdetben különösebb célirányosság nélkül folytattunk mi, fiatal értelmiségiek. A nyolcvanas évek közepén Vékás Jánossal úgy éreztük, az akkori politikai válságból talán az lehet a kiút, ha a kisebbségek perszonális elvű autonómiát kapnak. Nyíltan erről nem lehetett beszélni, de a koncepció nem volt ismeretlen. Rehák [László] jóval korábban kiadott könyvéből azért voltak ismereteink a kisebbségi autonómiának erről a modelljéről és a buktatóiról is. Maga az alapelv az osztrák szociáldemokráciától eredeztethető. Ami a forrásokat illeti, Mocsáry mellett megemlíthetnénk Jászi Oszkárt is, akinek a munkáit szintúgy nagyra becsültem. Egyébként ez így van a mai napig is, függetlenül attól, hogy ő, mint aktív politikus, mennyi hibát vétett. Végül az említett „vidéki kezdeményezések" alatt alighanem Hódi Sándor zentai és Siflis Zoltán szabadkai működését érthetjük, de a „valamit tenni kell" gondolata nagyon sok emberben megfogalmazódott szerte a Vajdaságban, és nem csak értelmiségiek körében. A szerb nacionalizmus fellángolása, amely egyébként ekkor még együtt járt a szólásszabadság kiszélesedésével is, ostorcsapásként hatott a magyarokra. Megindult egy olvadási folyamat, viták indultak a sajtóban és más fórumokon. Én 1988-ban nyílt levéllel fordultam a Vajdasági Íróegyesülethez, hogy vizsgálják felül az *Új Symposion*ból eltávolított Sziveri-nemzedék ügyét. Egy évvel később hasonló kezdeményezéssel éltem a veszélybe került kisebbségi oktatás kérdésében, amit december 7-én széles körű vita követett a bölcsészkaron, majd az Ifjúsági Tribünön. Itt már megmutatkoztak, formálódtak egy új kisebbségvédelem körvonalai. December 18-án Ágoston tíz társával átadta a Szocialista Szövetség Tartományi Választmányának a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közösségének megalapítására vonatkozó kezde-

1 BOTLIK József – CSORBA Béla – DUDÁS Károly 1994. *Eltévedt mezsgyekövek. Adalékok a délvidéki magyarság történetéhez 1918–1993*. Hatodik Síp Alapítvány – Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 272.

2 Uo. 327.

ményezést. (Én erről egyébként csupán egy banális ok miatt maradtam le, a temerini busz késve ért be Újvidékre, és mire a találkahelyre értem, addigra a többiek már elvitték átadni a dokumentumot.) Az egyik tribünest után Ágoston, Vékás és én indítottuk útjára azt az ankétot, amely arra vonatkozott, hogy ki lenne tagja egy ilyen szervezetnek. Néhány hét alatt, ha jól emlékszem, több mint tizenhétezren válaszoltak igennel.

LM-TSZJ: Mennyiben volt forrása az autonómia gondolatának a magyarországi liberális értelmiség, illetve utóbb a Szabad Demokraták Szövetsége (SZDSZ)? Kis János, Kőszeg Ferenc és Solt Ottilia például követelték a kisebbségi különjogokat a határon túli magyarok számára, sőt, az SZDSZ utóbb ki is dolgozott egy koncepciót.

CSB: Egyedül én álltam kapcsolatban ezekkel a körökkel, illetve hát sokukkal baráti viszonyt ápoltam. A szellemi produktumaikat is talán inkább csak én követtem, sőt egy időben szerzője voltam a *Beszélő*nek. Előbb álnéven, utóbb a saját nevemen. Azonban fokozatosan eltávolodtam tőlük, s végül egyedül Eörsi Pistával tartottam, ápoltam baráti kapcsolatot, noha politikai nézeteit egyre több dologban nem osztottam.

MÉDIA – INTÉZMÉNYEK

LM-TSZJ: A joghurtforradalom[3] *után a régi vajdasági politikai elit teret veszít, ami egyben azt is jelenti, hogy több teret kapnak az új elképzelések. A pártállam elkezdi megtűrni a pluralizmust, s erről döntés is születik. A számunkra rendelkezésre álló adatok szerint ekkor tizenegy vajdasági értelmiségi a Vajdasági Szocialista Szövetségben a VMDK megalakítását kezdeményezte.*

CSB: Bandi [Ágoston András] ezt a pillanatot várta. A Vajdasági Szocialista Szövetség volt az a fórum, ahol efféle kérdéseket egyáltalán föl lehetett vetni. Ők mindig is egy kicsit lazábbra fogták a gyeplőt, és eltűrtek olyan kezdeményezéseket is, amelyek nem föltétlenül feleltek meg a legdoktrinérebb kommunista elvárásoknak. Ugyanakkor a Szocialista Szövetséget afféle transzmissziónak képzelték el az egypárti elitek és a társadalom között, bár ezt a feladatát sohasem tudta tökéletesen betölteni. A kezdeményezést megelőző, majd az 1990. március 31-ei doroszlói megalakulásig terjedő időszakban a szervezőmunka oroszlánrészét Ágoston András és Vékás János végezte. A szabadkaiakkal, Tisza mentiekkel a kezdeti megbeszéléseket ők folytatták le. Én ezeken a találkozókon nem vettem részt, de néhányukkal már korábban hosszabban eszmét cseréltem a tennivalókról a szegedi Bibó-konferencián (1989. május 12–14.), így világos volt, hogy többé-kevésbé hasonlóan látjuk a helyzetet. Politikai tekintetben viszont kétségkívül Ágoston Andrásnak voltak a

3 1988. október 6-án volt Vajdaságban az úgynevezett joghurtforradalom, amelynek következménye az új alkotmány, amellyel megszüntették Vajdaság autonómiáját a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaságban. Az elsősorban koszovói szerbekből álló tüntetők fellépésének következményeként lemondott a vajdasági vezetőség. Az 1989. évi alkotmánymódosítással és az 1990. évi alkotmánnyal megszüntették Vajdaság és Koszovó autonómiáját.

legvilágosabb elképzelései, emellett a szerb politikai életvilágban is komoly kapcsolati tőkével rendelkezett. Persze mind a tizenegy aláíró fontos volt, hiszen kisebb-nagyobb mértékben, de mindegyikük közvéleményt formáló aurával rendelkezett, ismert magyar értelmiséginek számított. Ágostonnak és Vékásnak emlékezetem szerint mintha lettek volna aggályai Dudás Károllyal szemben – nem utolsó sorban azért, mert meglehetősen gyáván viselkedett a Sziveri-féle *Új Symposion* elleni politikai leszámolás során –, talán azt is mérlegelték, hogy én erre hogy fogok reagálni. Nem voltam oda az örömtől, de észszerűnek tartottam a kompromisszumot.

LM–TSZJ: Ebben a pillanatban alakult meg a VMDK is, de rengeteg magyar más értelmiségi erők, mindenekelőtt az úgynevezett reformisták felé kacsingat. S a VMDK-sok úgy érzik, a Magyar Szó *gyakran ellenük foglal állást.*

CSB: Sőt, részint a *Napló* is. Bár tagadhatatlan, hogy mind a *Magyar Szó,* mind pedig a *Napló* egyes munkatársai rokonszenveztek velünk, és az is, hogy a *Napló* afféle fórumként a legkülönfélébb elképzeléseknek adott teret. Ennek ellenére ezek a lapok, illetve a szerkesztőik az úgynevezett „restaurációs ellenzék" érdekeit szolgálták. Ez a kifejezés Ágoston Andrástól származik, de én találónak tartom. Úgy hiszem, nekem és a VMDK támogatóinak is elsősorban két okból adtak teret. Egyrészt a közvélemény nyomására, másrészt pedig úgy igyekeztek tompítani az ellenfeleik támadásait, hogy közelebb húzták őket magukhoz. Olyan ez, mint a boksz: ha az ellenfél nagyon orrba vág, akkor közel engeded magadhoz, olyannyira, hogy majdnem csókolóztok, holott a szándék nem a barátkozás. Akkor szakítottam a *Napló*val, amikor Keszég Károly, a szerkesztő egy ízben cenzúrázta a szövegem. Ez nem sokkal azután történt, hogy Bódis Gábor és köre először próbálkozott valamiféle értelmiségi párt létrehozásával. Bódis politikai tehetetlensége nyilvánvaló volt, ő ahhoz a vonulathoz tartozott, amely, mint kutya az esővíztől, úgy irtózott a kisebbségi önszerveződéstől, hiszen sok szállal kötődött a bukott tartományi vezetők politikájához.

LM–TSZJ: Csakugyan pártot akart csinálni?

CSB: Hát hogyne, a *Napló* köré csoportosuló szerzők részéről ez megfogalmazást nyert vágyálom volt, de hiányzott mögüle az erő. A magyar szavazók túlnyomó többsége bennünket támogatott. A dolog persze ennél kicsit bonyolultabb, hiszen az is tény, hogy Bódist és a *Napló*t kőkeményen támogatták Ante Markovićék, illetve a reformisták. Ez nem véletlen, az egész áramlat és a hívei is a régi politikai elitből toborozódtak. Ágoston azért nevezte őket „restaurációs ellenzéknek", mert Vajdaság autonómiájának azt a régi modelljét kívánták föléleszteni, amely a joghurtforradalom előtt, Majorék [Nándor] idején fönnállt.

LM–TSZJ: Ejtsünk még néhány szót a magyar nyelvű médiáról. A VMDK egy pillanatban felajánlotta a Magyar Szó*nak, hogy átveszi a lap alapítói jogait. Volt annak bármi realitása, hogy ők ebbe belemennek?*

CSB: Visszatekintve úgy látom, nem volt. Ennek ellenére úgy hiszem, a VMDK ajánlata tisztességes és korrekt volt, különösen a mai állapotok tükrében. Arra gondolok, hogy jócskán lazább ellenőrzést, jócskán lazább befolyást jelentett volna,

mint amilyenhez a Magyar Nemzeti Tanács 2010-ben jutott. A VMDK kérése, emlékezetem szerint, csak annyi volt, hogy erősen korlátozott terjedelemben, szerkesztőségi cenzúra nélkül tegyék lehetővé a szervezet dokumentumainak a közlését. Ezt, akárhogy is nézem, nehezen lehet rátenyerelési szándéknak nevezni. Másrészt az alapítói jogok átvételének volt egy másik akadálya, az első évkönyvben is ezt taglaltam, éspedig, hogy nem lenne jó, ha maga a VMDK, mint szervezet válna az önkormányzatiság letéteményesévé. Én ezt elleneztem, hisz attól féltem, hogy ez megszüntetheti a belső pluralizmust. Manapság láthatjuk, hogy ez még akkor is megtörténhet, ha formálisan elválasztódik egymástól az önkormányzatiság intézményrendszere és a párt.

LM-TSZJ: Bizonyára abban bíztak egyesek, hogy maga a párt válik sokszínűvé, platformok alakulnak.

CSB: Erre jóval később, 1994-ben került sor, a VMDK szétverésének előestéjén. Egyedül Hódi Sándor négy platformot fogalmazott meg tudtommal. Gyakorta ezek a platformok mögött egyáltalán nem is álltak emberek, olyannyira nem, hogy az így megfogalmazott platformok betűnyi eltérés nélkül ugyanazt tartalmazták, csak a fejlécüket cserélték ki. Tényleges szerepük a zavarkeltés volt.

LM-TSZJ: Hódi Sándor egy pillanatban kijelentette, hogy a VMDK elindult a pártosodás útján. Mintha egyesek – köztük ő is – komolyan hittek volna abban, hogy a VMDK valóban alulról szerveződő érdekvédelmi szervezet lesz.

CSB: Sokan gondolkodtak így, vagy azért, mert a korábbi rezsim idejéből a „párt" szóhoz negatív jelentéstartalom tapadt, vagy azért, mert magyar előjelű pártpolitikával, úgy vélték, abban az időben életveszélyes volt foglalkozni.

ÉRTELMISÉG

LM-TSZJ: Visszatérve a „restaurációs ellenzék" kérdésére: egyes szövegek az újvidéki Magyar Tanszéket és a Forumot is megemlítik, mint a restaurációs ellenzék bázisait.

CSB: Igen, ami azt illeti, a Tanszék és a Forum ezer szálon összefüggött, és ez gyakran abban öltött testet, hogy ugyanazon emberek álltak e két hatalmi centrum élén, illetve fölcserélhetőek voltak egymással, lásd például Bányai János esetét. Bányai különben többször vállalt politikai szerepet, nemcsak a joghurtforradalom előtt, hanem utána is. 1989 decemberében az ő neve is ott szerepelt a Szerbiai Kommunista Szövetség elnökségébe javasolt jelöltek listáján, nem mellesleg Dragoje Žarković, illetve a népbolondító Kertész Mihály társaságában, aki múltját feledve egyszerre nagy barátja lett az erdélyieknek, hogy megnyerje a vajdasági magyar párttagok bizalmát. Különben a restaurációs ellenzék már 1988 végén felkínálkozott Miloševićnek. Ekkoriban mondta Böndör Pali, hogy úgy látszik, Bányai lesz az új Major [Nándor]. Rossz jósnak bizonyult, de ez nem Bányain és Várady Tiboron múlott. Akkoriban az a hír járta, hogy felkeresték magát Miloševićet is. A Forum–Magyar Tanszék-duplapassz több évtizedes mechanizmusa afféle pártállami

örökség volt. A lényeg mindenesetre az, hogy a Tanszék és a Forum is a vertikális szerveződés valamiféle formái voltak, az oktatás és a tájékoztatás területeit elég jól lefedték, de nem az önszerveződés és a plurális demokrácia szellemében, hanem végeredményben a vajdasági szerb hatalmi elit kezében tartott, magyar kollaboránsokkal működtetett kontraszelekció jegyében egzisztáltak. Ezenfölül a Forum a tartományi elit inkubátoraként is működött, több politikus pályája itt kezdődött, gondoljunk csak Majorra vagy éppen Bányaira. Ennyiben a VMDK színre lépése számukra veszélyes volt, konkurenciát jelentett. Nem véletlen, hogy a Tanszékről, természetesen rajtam kívül, mindössze egy ember lépett be a VMDK-ba, Ágoston Mihály nyelvészprofesszor. Anekdotikus adalék, de sokat mond: Gerold László például a nem hivatalos tanszéki diskurzusok során csak „Fauemdéká"-nak nevezte a szervezetet.

LM–TSZJ: Érdemes itt szóba hozni azt az esetet, amikor Herceg János „vajdasági írófejedelem" lemondott tiszteletbeli elnöki tisztségéről, mint fogalmazott, „az értelmiség ellen folytatott hadjárat miatt". Ezt hogyan értelmezzük?

CSB: Mindenekelőtt néhány szót ejtenék arról, hogy miként került ő egyáltalán ebbe a tisztségbe. A VMDK doroszlói alakuló közgyűlésén ott volt ő is, ám senki nem számított rá, hogy egy ponton föl fog állni Hornyik Miklós, és mindannyiunk meglepetésére Herceg Jánost javasolja a VMDK tiszteletbeli elnökének. Tudniillik ez nem volt tervbe véve. *Vis maior*ral álltunk szemben, nem mondhattunk nemet. Csak Herceg János utasíthatta volna ezt vissza, de ő nem tette. Közfelkiáltással tehát meg is választottuk. Beszédében Herceg mintha nem is érzékelte volna, hogy aminek éppen most lett tiszteletbeli elnöke, az egy politikai szervezet, a jelenlevőket óvta a politizálástól. Nekem úgy tűnt, nem tudja, miben vesz részt. Nyilván Hornyik javaslata őt is meglepte. Az említett nyilatkozat későbbi, és nyilván a Forum körül csoportosuló értelmiségiek sugallatára születhetett. Azért gondolom, hogy a kutya valahol itt van elhantolva – jelesül a Forum küszöbe alatt –, mert az egészet közvetlenül megelőzte Mirnics Károlynak egy, a Forum köré csoportosuló restaurációs ellenzéket bíráló cikke, amelyet előbb a *Napló*, kicsivel később a VMDK *Hírmondó*ja is közölt. Ez apropó volt ezeknek a köröknek, hogy a VMDK-t, mint értelmiségellenes, barbár társaságot aposztrofálhassák. Ami Herceget illeti, egy pillanatra utaljunk a dolgok gyökerére. Titónak szüksége volt lojális magyarokra, ezek jó része baloldali kötődésű volt egyébként is. Ők ezt szívvel-lélekkel vállalták, mások, így például Herceg, kényszerűségből igazodtak a realitásokhoz. Erről mondta Herceg János egy temerini estjén nem minden önirónia nélkül, hogy „életemnek voltak fehér, fekete és vörös foltjai is". Felismerték, hogy a vesztett háború és a lakosság megtizedelése után a vajdasági magyarság létérdeke, hogy együttműködjön. A kérdés azonban mindenkor a mérték. Hol az a pont, ahonnan az együttműködés már a kisebbségi érdekek és az identitás feladása. Visszatérve Mirnics botrányt kiváltó cikkére: sarkosságát leszámítva, ami nála sohasem ment ritkaságszámba, ma is úgy látom, a lényeget tekintve igaza volt, amikor megalkuvással vádolta az értelmiségi elitet.

LM-TSZJ: Ez az esemény meghökkentően aktuális, gondoljunk bele, hogy a VMSZ-t is azzal vádolják napjainkban, hogy konfliktusban áll az értelmiséggel, úgy általában.

CSB: Van kontinuitás, valóban.

LM-TSZJ: A VMDK más értelmiségiekkel is rossz viszonyban volt. Bódis Gábor és Gyurkovszky S. László például megemlít még egy esetet. „A VMDK vezetése összetűzésbe került a Soros Alapítvánnyal is, melynek vajdasági képviselőjét, Végel László írót, titkos informátorokra hivatkozva azzal vádolta meg Ágoston András, hogy a Borba *nevű független belgrádi napilapnak akarja átjátszani a Forum nyomdáját, és ezzel megfosztani a vajdasági magyarságot egyetlen rotációs gépétől."*[4]

CSB: Ezt nem Ágoston András találta ki.

LM-TSZJ: Nem lehet, hogy csak azt akarhatta, hogy a Borbát *is a Forumban jelentessék meg?*

CSB: Egy, a VMDK-hoz eljutott információ szerint nem.

A VMDK BELSŐ VISZONYAI ÉS A PLURALIZMUS

LM-TSZJ: Kik voltak az igazán meghatározó emberek a VMDK-ban? Milyenek voltak a belső erőviszonyok?

CSB: A két legfontosabb ember Ágoston András és Vékás János volt. A nem délbácskaiak közül pedig Hódi Sándor számított különösen, aki, azt hiszem, elég tisztán látott az autonómia ügyében.

LM-TSZJ: Ágostonnal kapcsolatban gyakorta fölmerül az ellenfelei részéről, hogy autoritatív módon jár el, úgy párton belül, mint párton kívül. Kasza József például azzal vádolta, hogy egy személyben képviseli a pártot.

CSB: Egy vezetőnek bizonyos mértékű autoritásra szüksége van, ez kétségtelen. Megette a fene, ha egy pártelnöknek annyi önállósága sincs, hogy újságírói kérdésre ne felelhessen anélkül, hogy előtte konzultált volna a testülettel. A később döbrögis jelzővel illetett önteltség és dölyf, azt hiszem, nem véletlenül, éppen Kasza Józsefre ragadt rá, és nem Ágostonra. Előfordult persze, noha ez egyáltalán nem volt rá jellemző, hogy Bandi is csökönyösen ragaszkodott a saját elképzeléséhez, és nem hajtotta végre a testületi döntést. Amikor utólag ezért megbírálták, felkínálta a lemondását, amit persze nem lehetett egészen komolyan venni, akkora volt a tekintélye, és ezt ő is tudta. Negyed évszázad során ilyen eset miatt én kétszer kerültem vele komoly konfliktusba, viszont ennek ellenére is azt kell mondanom, a VMDK-n és a VMDP-n belüli munkamódszerét alapvetően a konszenzuskeresés jellemezte. Persze, mint általában mindenki, ő is azt szerette, ha az utolsó szó az övé.

LM-TSZJ: Mennyire volt sokszínű a VMDK? Ágoston András olykor azt sugallja, hogy Hódiéknak maximalista követeléseik voltak, tehát szerintük az autonómia kö-

4 BÓDIS Gábor – GYURKOVSZKY S. László: *Foglalkozása: magyar?* URL: http://beszelo.c3.hu/cikkek/foglalkozasa-magyar (Letöltés ideje: 2018. 01. 09)

vetelése nem volt elegendő, sőt, elősegíthette volna a Magyarországhoz való csatlakozást. Másrészt ott voltak a minimalisták, a Kasza József és Csubela Ferenc neve által fémjelezett vonal, akiknek az autonómia követelése is sok volt. Harmadrészt voltak a középutasok, a temeriniek. Aztán mintha a VMSZ is megörökölt volna valamit a VMDK sokszínűségéből. Egyes vélekedések szerint például Kaszáék pragmatikus, a regnáló hatalomhoz jobban idomuló vonalat képviseltek, ehhez képest pedig Hódiék (Hódi, Tóth-Horti Gábor, Bálint Antal) sokkal inkább jobbra vitték volna a VMDK-t.

CSB: A VMDK sokszínű volt, ez kétségtelen. Ez nemcsak a magyar, de a vajdasági autonómia ügyében is a felszínre bukott. Egyes szabadkaiak erőteljesen támogatták, Hódi viszont, szerintem helyesen, úgy gondolta, hogy a kisebbségek védelmét másra, nem a tartományi autonómiára kell alapozni. Ennek a sokszínűségnek az volt az oka, hogy széles frontot akartunk létrehozni, olyan frontot, amely az egész vajdasági magyarságot tudja képviselni. A tagok felvételekor sem igazán válogattunk, annak ellenére, hogy tartani lehetett attól, hogy sok besúgó, sok tégla igyekszik majd belépni a soraink közé. Azért jártunk el így, mert nem igazán találtunk semmiféle elvet, amelynek alapján bárkit is kirekeszthettünk volna. Tekintettük volna kizáró oknak a kommunista párttagságot? De hát maga Ágoston András is szakszervezeti funkcionárius volt, ez közismert, Hódiról nem is beszélve. De korábban én is párttag voltam, azzal a különbséggel, hogy én nem vártam meg a párt széthullását, ugyanis amikor az albán tüntetők közé lőtt a rendőrség, kiléptem. Ami azt illeti, Bandi szívesen látta a régi káderekt, hiszen úgy gondolta, az ő jelenlétük megnyugtathatja az embereket, hogy talán mégsem akkora zsiványság ez a VMDK. Egy szó, mint száz, nem alkalmaztunk semmiféle szűrőt a beléptetésnél, hogy mennyire nem, az a következő példából világos lesz. Temerinben aláírta a VMDK belépési nyilatkozatát a tartományi belügy legutolsó alfőnöke is, Uracs Pál. Azon emberek közé tartozott, akiket egyfajta lázadás vezetett hozzánk, akik úgy vélhették, a föltörekvő szerb nacionalizmussal szemben mi vagyunk az egyedüli alternatíva. Én mindenesre azt javasoltam neki, hogy ne járjon a gyűléseinkre. Egyetlen ember felvétele ellen viszont lényegében vétót emeltem. A VMDK túl volt a sikeres választásokon, ereje teljében volt már, amikor a Forum egykori vezérigazgatója, Fehér Kálmán Ágostonnak jelezte, hogy szívesen csatlakozna a szervezethez. Én elég egyértelműen fejthettem ki az ellenérzéseimet, mert a dologból végül semmi sem lett. Talán ma már kevesen tudják, de Fehér Kálmánnak komoly szerepe volt a Sziveri-féle szerkesztőség elleni boszorkányüldözésben.

AUTONÓMIA

LM–TSZJ: Ejtsünk néhány szót a hárompilléres autonómiamodellről! Olykor az a benyomásunk, hogy a területi modellt a VMDK észak-bácskai tagsága erőltette, míg a szórványból érkezők inkább a személyi elv mellett foglaltak állást.

CSB: A VMDK minden igénynek igyekezett megfelelni a hárompilléres modellel. Létrehozásában Hódi Sándor játszotta a legnagyobb szerepet. Nekünk, dél-bácskaiaknak, alapvetően három kifogásunk volt a területi modellel szemben. Az egyik gyakorlati volt, szembesültünk a demográfiai mutatókkal, és úgy láttuk, a magyar többség, ahol egyáltalán megvan, ott is meglehetősen vékony. Így pedig nem megy, hiszen a helyi szerbség mindenkor számíthatott volna Belgrád támogatására, ez ellehetetlenítette volna a magyarok hatékony föllépését, az autonómia működésképtelenné vált volna. Másrészt volt egy elvi kifogásunk, éspedig az, hogy a területi autonómia újabb, belső kisebbségeket teremtett volna, konkrétan szerb kisebbséget a magyar területen belül. Harmadrészt a területi autonómia nem lett volna megfelelő arra, hogy az egész vajdasági magyarság érdekeit képviselje, hiszen kívül esett volna a jelentős lélekszámú szórvány. Mi a perszonális autonómia modelljét általános érvényűként fogtuk fel, amit kiegészíthet a területi autonómia, de nem helyettesítheti, hiszen ez utóbbi etnikailag nem egy vegyértékű. Mások viszont a perszonális autonómiát a szórványok számára tartották volna fenn, afféle csökkent értékű önkormányzatiságként. Akik így gondolkodtak, épp a lényeget nem értették meg.

LM-TSZJ: Az 1990-es évek hajnalán, amikor úton-útfélen szeparatizmussal vádolták a vajdasági magyarokat, területi autonómiát követelni legalábbis nagyon veszélyes volt. Nem lett volna jobb elhagyni ezt az amúgy is irreális koncepciót?

CSB: Azért a Carrington-féle dokumentum megjelenése olyan pillanat volt, amikor úgy tűnt, talán nemzetközi nyomásra a szerbek engedni fognak. Egyébként meg mindegy volt, mit teszünk, a VMDK-ra már 1989-ben visszavonhatatlanul rásütötték a szeparatizmus bélyegét, pusztán a léte miatt. Önmagában tehát területi autonómiát követelni nem jelentett nagyobb veszélyt, mint bármi mást igényelni nemzeti alapon.

LM-TSZJ: De fölmerült bárkiben a VMDK részéről a szeparatizmus?

CSB: Nem, még magánbeszélgetésekben sem találkoztam ilyesmivel. Hozzáteszem, komoly demokráciákban ez is legitim elképzelés, és nem látok benne semmi ördögtől valót, az legfeljebb politikailag lehet elhibázott egy adott pillanatban, de mindez hely, idő, társadalmi, demográfiai, hatalmi viszonyok függvénye.

A MÁS PÁRTOKHOZ VALÓ VISZONY

LM-TSZJ: Térjünk rá a VMDK és a belgrádi, illetve újvidéki székhelyű „szerb" pártok viszonyára. Kezdjük az UJDI-val!

CSB: Annak tagjai voltunk, Ágoston és én is, ott voltunk az újvidéki szervezet alakuló vagy egyik első ülésén. Az UJDI volt az első rokonszenves kezdeményezés, megelőzte a VMDK létrejöttét, akkor, amikor Szerbia politikai vezetése még nem foglalt állást a pártpolitikai pluralizmus kérdésében. Az UJDI-t nem a szerbiai törvények, hanem a szövetségiek alapján jegyezték be. Azért csatlakoztunk hozzájuk,

mert úgy láttuk, jobb híján ott is lehet tenni valamit. Nézzük meg, mit akarnak, aztán majdcsak lesz valami.

LM–TSZJ: Ez azt jelenti, hogy egy időben megkísértette a VMDK majdani alapítóit, hogy nem etnikai alapon szerveződő párton keresztül próbálkozzanak a kisebbségi érdekérvényesítéssel?

CSB: Bennünket a demokratizálódás gondolata kísértett meg, és hát egy rövid ideig az UJDI-n kívül nem volt más, amitől ennek a támogatását várhattuk volna. Nem mi voltunk az egyedüli magyarok az UJDI-ban, hiszen ott volt Végel László és Várady Tibor is. Persze ők sosem gondolkodtak magyar autonómiában. Mi – Ágoston és én – gyorsan kikoptunk, én csendben otthagytam őket, mégpedig okkal. Azt tapasztaltuk ugyanis, hogy belgrádi székhelyű párttól nem lehet elvárni a kisebbségi ügyek képviseletét. Az ellenzéki erők ugyanis versenyt futottak a szocialistákkal abban, hogy ki fogadtatik el inkább a szerb nemzeti érdek autentikus képviselőjeként. Magyarán mind nacionalisták voltak. Gondoljuk végig például, hogy annak idején nem más, mint a Demokrata Párt (DP) kezdeményezte a szerb parlamentben a kisebbségi középiskolák megszüntetését. Világos volt, hogy kell a VMDK, nincs más út, nem számíthatunk a belgrádiakra. Volt még egy kisebb, lényegében értelmiségi jellegű szerb tömörülés, amelynek egy rövid ideig a tagja voltam, a Leon Koen-féle Demokratikus Fórum (DF). Ez ugyanaznap (1990. március 31.) tartotta alakuló ülését Belgrádban, amikor a VMDK a magáét Doroszlón. A DF-nek rajtam kívül Végel és Losoncz Alpár is tagja volt. Távollétemben valami vezetőségi tagnak is megválasztottak, ehhez én előzetesen azt a feltételt szabtam, hogy csak akkor vállalom el, ha az albán kérdésben a szervezet a párbeszéd álláspontjára helyezkedik. Ez megtörtént ugyan, de Koenék viszonylag gyorsan a nagyszerb vonalhoz idomultak, én meg küldtem nekik egy táviratot, hogy szakítok velük. Koenéknek később még voltak különféle politikai kanyarjaik, de mindezt már nem kísértem figyelemmel.

LM–TSZJ: Egyáltalán nem tűnt föl olyan belgrádi vagy újvidéki székhelyű erő, amely meggyőzhetőnek tűnt volna a magyar autonómia kívánatosságáról, és amellyel érdemes lett volna jó viszonyt ápolni? Még a Szerbiai Polgári Szövetség (SZPSZ) sem volt ilyen?

CSB: Gyengék voltak, nem láttuk értelmét a közeledésnek. Bár ez így nem egészen pontos, hiszen a kilencvenes években a szerb ellenzék több akciójában is részt vettünk. Egy időben a VMDK erősebb, politikailag hatékonyabb volt, mint a belgrádi liberálisok. Ami azt illeti, inkább ők szerettek volna ránk támaszkodni, mint fordítva. Egyébként Ágoston és Vékás szinte minden politikai alakzattal tárgyalt ebben az időben.

LM–TSZJ: Mégis, voltak magyarok, akik belgrádi vagy újvidéki székhelyű pártokban működtek.

CSB: Főleg a régi establishment emberei, vagyis azok, akiknek volt veszíteni valójuk. Várady Tibor is fontos szerepet játszott a magyar választók bizalmának megszerzésében ezeknek a csoportoknak, pártoknak a részére. Őt egyébként fölkértük, hogy induljon a VMDK listáján, visszautasította.

LM-TSZJ: Milyen viszonyt ápolt a VMDK Nenad Čanakkal, illetve pártjával, a Vajdasági Szociáldemokrata Ligával (VSZL)?

CSB: Čanakot a VMDK szűkebb vezetése bábnak tekintette, aki kizárólag azt a célt szolgálja, hogy ellensúlyozza a magyar törekvéseket. Nem volt mindenütt sikeres, így például Temerinben sohasem tudott bázist építeni. Azt hiszem, ennek az az oka, hogy mi már a kezdet kezdetétől keményen állást foglaltunk a háború ellen, nem volt tehát űr, amit a Liga betölthetett volna. Észak-Bácskában, mindenekelőtt Adán vagy éppen Zentán, ahol az embereink lacafacáztak, ott más volt a helyzet, meg tudott erősödni a VSZL. Sosem felejtem el, hogy az egyik nagygyűlésen hatalmas ovációval fogadták, amikor bejelentette, hogy ő Miloševićtyel egyedül a tűzszünetről hajlandó tárgyalni, tudniillik a Vajdaság Köztársaság nevében. Aztán meg együtt dalolászta a csetniknótákat Arkan különítményeseivel.

LM-TSZJ: És milyen volt a viszony a Szerb Radikális Párttal (SZRP)? Milyen súrlódások voltak?

CSB: A pártpolitikai küzdelemben természetesen nem jelentettek konkurenciát a számunkra, a választópolgárok teljesen más körét szólítottuk meg. Extrém nacionalizmusuk taszította a magyarokat, persze kivételesen egy-egy településen akadtak asszimilálódott magyarok, olykor olcsón megvásárolható lumpenek, akik csatlakoztak hozzájuk, számuk azonban elenyésző volt. Vojislav Šešelj többször járt Temerinben géppisztolyosok kíséretében, de atrocitásra sohasem került sor. A magyar kisebbséggel szembeni pszichológiai nyomásgyakorláshoz viszont jelentős mértékben hozzájárultak. Két példa: a kilencvenes évek közepén az egyik temerini orvos – később a Demokrata Párt színeiben politizált – például bizalmasan értesített, hogy az SZRP helyi vezetősége már elkészítette a likvidálandó magyarok listáját, amin természetesen én is rajta vagyok, meg persze a VMDK helyi vezetői is kivétel nélkül. A másik súlyosabb. A magyarverések eszkalálódása idején az egyik szerb radikális Molotov-koktélokkal felgyújtotta a szomszédságában lakó magyar kiskereskedő boltját. A rendőrség néhány nap alatt leleplezte a tettest, de az esetet eltussolták.

LM-TSZJ: Mi volt a benyomása Dobrica Ćosićról?

CSB: Nem szerettem. Demagóg. Olvastam a magyar ötvenhatról írt publicisztikáját, kétszínű. Végel egy időben erősen kötődött Ćosićhoz. Nyolcvannyolc novemberében, ezt Végel mesélte, öt órán át tanácskozott Ćosićtyal. Közösen, „a hagyományos szerb–magyar értelmiségi barátságra" hivatkozva, levelet szándékoztak írni a szerb oktatási miniszterhez a súlyos helyzetbe került kisebbségi magyar oktatás ügyében. A szándék nem volt rossz, de azt hiszem, hamvába holt, én legalábbis nem hallottam, hogy lett volna bármi folytatása. Nyolcvankilenc októberében együtt jártak Pesten is, meg persze harmadikként Mile Perišić, akit pár évvel később Mirko Kovač leplezett le, de viselt dolgai ekkor még nem voltak ismertek. Különben, Laci elmondása szerint, Ćosićot roppantul érdekelte, hogy miként tekint a magyar közvélemény Kertész Mihályra. Állítólag neki kellett lebeszélnie Ćosićot arról, hogy Kertésznek juttassanak valami funkciót. Tudniillik itt arról volt szó, hogy a joghurtforradalom és Milošević végleges berendezkedése

között volt egy néhány hónapos átmeneti időszak, amikor még nem sikerült minden posztot megkaparintaniuk Milošević híveinek. Ugyanakkor még nem volt vegytiszta a helyzet, vajon Milošević a továbbiakban a liberális vagy a nacionalista utat választja-e. Akkoriban vállalt tartományi pártszakbizottsági szerepet Végel és Hornyik [Miklós]. Velük ellentétben – Végel például kulturális reneszánszról beszélt a *Dnevnik*ben a joghurtforradalom utáni változások kapcsán, ami enyhén szólva is túlzás – én egy pillanatig sem hittem Miloševićnek, az első pillanattól rettentően veszélyesnek tartottam. Ha esetleg addig nem így gondolkodtam volna, akkor már az újvidéki szerb nacionalista tömegtüntetés másnapján a postaládámban talált, kézzel írt, szerb nyelvű fenyegetőzésből is rájövök, hol a helyem. Különben általános eszmei zűrzavar ütötte fel a fejét, az intézményekben, az egypártrendszer még működő struktúráiban és transzmisszióiban a nemzetiségi kulcsrendszer bürokratikus gyakorlata elleni harc ürügyén megkezdték a magyarok eltávolítását. Például az újvidéki bölcsészkar pártkonferenciáján ilyen érvekkel fúrták Mészáros Sándor történészt. Vagy: a Vajdasági Íróegyesület az ifjúsági folyóiratok kapcsán tervezetet készített, Tolnai Ottó és én az utolsó pillanatban kihuzigáltattuk belőle a vertikális szerveződést elítélő mondatokat. Judita Šalgo elnök értetlenkedett, míg meg nem magyaráztuk, hogy demokratikusan létrehozott nemzetiségi vertikális szervezetre, kisebbségi érdekvédelemre nagyon is nagy szükség mutatkozik. Ez még nyolcvankilenc eleje.

LM–TSZJ: Ha már itt tartunk, milyen viszony fűzte a pártot Miloševićhez? 1992 tavaszán nála járt Ágoston, Vékás és Hódi.

CSB: Akkoriban készítettük elő a magyarkanizsai kongresszust. Feszült volt a helyzet, el akartuk kerülni, hogy vérontás legyen. Attól tartottunk, hogy szerb szélsőségesek a hatalom szemhunyása mellett megpróbálhatják szétzavarni a kongresszust, azért utazott tehát a VMDK vezetése Belgrádba, hogy bebiztosítsuk magunkat. Milošević egyik fő kérdése tudtommal az volt, hogy kikiáltjuk-e az autonómiát. Miután Ágostonék megnyugtatták, hogy erről szó sincs, nem az autonómiát akarjuk kikiáltani, hanem a párt autonómiamodelljét, politikai koncepcióját kívánjuk megvitatni és elfogadni, megnyugodott. Magyarkanizsán mindenütt rendőrök posztoltak, az égen helikopter körözött, Vajdaság-szerte rendőrök ellenőrizték az utakat és így tovább. Különben Ágoston – de nem ő volt az egyetlen – 1988–89 táján, de talán még 1990-ben is táplált hiú reményeket Milošević iránt: erősebbnek érezte benne a liberálist, mint a nacionalistát. A VMDK elnökét egyébként először 1990 szeptemberében fogadta Milošević. Ez a tervek szerint előkészítő megbeszélés lett volna egy későbbi találkozóhoz a szerb elnök és a VMDK küldöttsége között. Ágoston Andrásnak a találkozóról született feljegyzései teljes egészében olvashatóak a VMDK kéthetilapjának, a *Hírmondó*nak 1990. szeptember 28-ai számában. A beszélgetésre minden szempontból jó pillanatban került sor: miután Milošević nem tartotta indokolatlannak a VMDK követeléseit – az első pontban ekkor már szó esik a személyi elvű kisebbségi önkormányzatok létrehozásának és működtetésének szükségességéről is –, hozzájárult ahhoz, hogy a júliusban fellángolt magyarellenes hangulat a Vajdaságban lelohadjon. Emlékezte-

tőül: Temerinben és Becsén szerb nacionalisták és második világháborús harcosok némi erőszak és flottatüntetés alkalmazásával próbálták megakadályozni a VMDK-szervezetek létrehozatalát.

LM-TSZJ: A többi kisebbség politikai szervezeteivel milyen viszonyban volt a VMDK?

CSB: A sandžaki muszlimokkal és a bácskai horvátokkal elég szoros kapcsolatot tartottunk, meg a szerb parlamentben az albánokkal. Rajtuk kívül senkivel nem volt említésre méltó együttműködésünk, leszámítva az esetenkénti politikai találkozókat, tanácskozásokat. Az volt az érzésem, hogy a tőlünk kisebb közösségek úgy gondolkodnak, ha a magyarok kiküzdenek valamit, akkor az nekik is jó lesz, ha meg nem, akkor ők minek kockáztassanak.

PARLAMENTI MUNKA

LM-TSZJ: 1992 májusában a VMDK színeiben ketten kerültek be a szövetségi törvényhozásba, Sepsey Csaba és Csorba Béla. Ugyanazon év decemberében pedig hárman, az említettek és Józsa László. Mit jelentett a szövetségi alsóházban folytatott tevékenység?

CSB: A szövetségi szkupstinának ekkor már igen korlátozott volt a hatásköre, a lényegi dolgok a szerb köztársasági parlamentben dőltek el. Nem véletlen, hogy a VMDK „első csapata" azon a pályán játszott: Ágoston, Páll Sándor, Csubela [Ferenc], Nagy Sándor, ha jól emlékszem, Kasza is. Nagy vita előzte meg a szövetségi választásokat. A szerb ellenzék azon a véleményen volt, hogy bojkottálni kell. Sokan a VMDK-ban is erre szavaztak. Ágoston határozatlan volt, hiszen ugyanekkor tartották a helyhatósági választásokat is. Félő volt, hogy a szövetségi választások bojkottja esetén gyengülnek az esélyeink helyi szinten is, hiszen a választópolgár nem kap egyértelmű üzenetet: szavazzon vagy ne szavazzon? A kanizsai szervezet például a kriptočanakista vagy méginkább talán a politikai szeleverdi Balla Lajos „Laci" hatására a bojkottot választotta. Ezzel Magyarkanizsán hatalomra segítette, pontosabban hatalomban tartotta a szocialistákat. A többség mégis úgy döntött, többek között az én érvelésem hatására is, hogy indulunk, így is lett. Ami az alsóházban végzett munkát illeti, talán azt érdemes kiemelni, hogy egy ízben a mi tartózkodásunk miatt nem ment át a szövetségi költségvetés tervezete, de a következő ülésre összeszedték a kellő számú képviselőt. A hadügyre fordítandó kiadásokat sokalltuk. Ezenfelül nem sok. Sepseyvel talán némi sikerrel lobbiztunk, hogy a katonaságot a Duna menti magyar falvakból mielőbb vonják ki, és a kárt térítsék meg. Egyedül Józsa profitált a szövetségi jelenlétünkből, őt Várady Tibor, aki akkoriban igazságügyi miniszter volt, maga mellé vette államtitkárnak. Józsa hamarosan VMSZ-esként lépett elő, de nem hagyta el a képviselőcsoportot, amit a montenegrói prózaíró, Novak Kilibarda pártjának két tagjával alkottunk. Szövetségi képviselői státusomból a legnagyobb haszon talán az volt, hogy 1992 júliusában – majdnem egy évvel az úgynevezett [temerini] múzeumi sztrájk után – mintegy

negyven, a mozgósítást elutasító tartalékos élén tiltakozásképpen három napra elfoglaltam a temerini pártok központi épületét, és a ránk törő rendőrökkel szemben, képviselői mentelmi jogomra hivatkozva, sikerült a front helyett épségben hazajuttatnom a tiltakozókat.

LM–TSZJ: Hadd említsük itt meg, hogy Csubela Ferenc méltatlankodik a naplóiban amiatt, hogy Csorba Béla folyton pulóverben jár a parlamentbe.

CSB: Igaz, sőt egyszer zokni nélkül, szandálban mentem. Ennek nincsenek plebejus vonatkozásai, egyszerűen arról van szó, hogy szeretem a kényelmet. De emlékezetem szerint őt az is irritálta, hogy pulóverben, a zsebemből kivirító papír zsebkendőkkel mentem arra a találkozóra, amit Panić köztársasági elnök és Várady szerveztek, hogy egy választási koalícióval kínálják meg a VMDK vezetőit. Az igazság az, hogy Panić nem is érdemelt többet. Marionettfigurának tartottuk. Én látszottam komolytalannak, de talán mégsem én voltam a bohóc.

GAZDASÁG

LM–TSZJ: 1991 áprilisában az akkori szerb kormány megfogalmazta gazdasági programját. A VMDK ennek kapcsán megrótta a kormányt, amiért nem halad elég intenzíven a piacgazdaság felé, és ostorozza, amiért voltaképpen „államkapitalizmust" épít – gondoljunk csak a társadalmi tulajdonjogi mozzanatainak a megtartására. Egyfelől tény, hogy nem egy szocialista káder volt a VMDK soraiban. Akár miattuk, akár más miatt sem merült föl, hogy szociálisan érzékenyebb irányba terelődjön a VMDK mondandója? Másfelől ebben az időszakban Ön is ostorozza a magyar liberálisokat, így név szerint Tamás Gáspár Miklóst a neoliberális publicisztikája okán. Mégis, a VMDK állásfoglalásaiban nyoma sincs mindennek.

CSB: Abból indultunk ki, hogy ezt a tendenciát – a neoliberális irányba fejlődést – a VMDK így sem, úgy sem tudná befolyásolni, és persze a VMDK különben sem a szociális ügyek megoldása érdekében jött létre. Ami azt illeti, ez a politika, vagyis a piacgazdaság kiépítésébe vetett bizalom, szervesen illeszkedett az 1990-es évek hajnalának közhangulatába.

LM–TSZJ: Kasza József egy beszédében azt mondja, „nem véletlen, hogy elnökünk a szabadkai közgyűlésen körömszakadtáig a gazdasági vállalkozások, valamint a gazdasági program kidolgozása ellen kardoskodott, megosztva a szervezetet, de egy szóval sem reagált az egy évvel későbbi eseményre, hogy a sajtó hasábjain keresztül méltatják a zentai VMDK gazdasági programját, ugyanazokkal a tézisekkel, amelyeket a szabadkai közgyűlés már sokkal korábban, és jóval kidolgozottabb formában javasolt. Az akadékoskodás oka valószínűleg az, hogy az elengedhetetlenül szükséges gazdasági program kidolgozása még jobban megerősítette volna Szabadka pozícióját, s annak ellenére, hogy a vajdasági magyarság javát szolgálta volna, a csúcsvezetőség

ezt semmiképpen sem óhajtotta."[5] *Ma, amikor a VMSZ gazdasági és területfejlesztési programot készít, és folyton azt hallani, hogy nem elég a „magyar kártyára" rájátszani, hanem projekt- és teljesítményorientált párttá kell lennie a VMSZ-nek, s amikor még a Magyar Mozgalom is efelé tendál, a fenti idézet aktualitást nyer. A gazdasági kérdés akkoriban hogyan jelent meg?*

CSB: Itt inkább szimbolikus játszmákról volt szó. A szabadkai erős emberek a gazdasági program hiányára hivatkozva próbálták megszervezni a táborukat, amit aztán szembe lehetett fordítani a dél-bácskaiakkal. Valójában az égvilágon semmi haszna nem származhatott volna a vajdasági magyarságnak az effajta programok kidolgozásából, hiszen mi, kisebbségi pártként, a gazdasági folyamatok befolyásolásához – ahogy már mondtam – egyszerűen nem voltunk, nem vagyunk elég nagy játékosok.

LM-TSZJ: Még lokális szinten sem?

CSB: Nem hinném. Bár Orbánék gazdaságfejlesztő támogatásai hozhatnak pozitív eredményt. Nemcsak a szükség, de a remény is nagy, azonban várni kell még néhány évet, hogy pontosabban láthassuk, mi valósult meg. A kezdet biztató.

JUGOSZLÁVIA FELMBOMLÁSA

LM-TSZJ: Afféle háborúellenes katekizmussá vált 1991-ben az a hét pontos szöveg, amely Az engedetlenség hét aranyszabálya *címet viselte, és a VMDK* Hírmondó*jában jelent meg. E szöveg radikalizmusa mennyire felelt meg a VMDK hivatalos álláspontjának?*

CSB: Ez az én álláspontom volt csupán, nem állt mögötte testületi döntés. Voltam annyira előrelátó, hogy a *Hímondó* viccrovatában jelentettem meg a szöveget, hogyha netán valaki megtámadná, arra hivatkozhassunk, hogy ez egy vicc. Igazam lett, az eset után a Radikális Párt követelte is a VMDK betiltását, hiszen a szöveg mégiscsak a pártközlönyben, majd később a VMDK évkönyvében jelent meg, s mégiscsak a szervezet egy eminens tagja írta. Meg aztán én gyakoroltam is a háborúellenességet, ezért bent is tartottak öt napig a mitrovicai fogdában.

LM-TSZJ: Mi volt a VMDK álláspontja Jugoszlávia fölbomlása kapcsán?

CSB: Hosszú ideig úgy láttuk, ragaszkodnunk kell Jugoszlávia egységéhez, hiszen minél később bomlik föl az ország, annál tovább lesz jó a magyaroknak. Én úgy gondoltam, jugoszláv kontextusban a magyarok számára is nagyobb lehet a mozgástér, mint az elmaradottabb Szerbiában. De ez volt a VMDK általános álláspontja is. Emlékszem, az első, a szabadkai sportcsarnokban megtartott kongresszusunk egyik jelmondata az „egyetemes magyarság" mellett az „egységes

5 BÁRDI Nándor – ÉGER György (szerk.): *Útkeresés és integráció. Határon túli magyar érdekvédelmi szervezetek dokumentumai 1989–2000*. URL: http://adatbank.transindex.ro/inchtm.php?akod=160 (Letöltés ideje: 2018. 01. 09.).

Jugoszlávia" volt. Ma már persze mindez illúziónak tűnik, mint utólag minden, még meg nem holt a remény.

LM–TSZJ: Röviden térjünk ki a menekültkérdésre. A VMDK hónapokon keresztül hevesen tiltakozott a szerbek betelepítése ellen, néha változott a koncepció, eleinte a magyar többségű községekről volt szó, 1995-ben már a magyar többségű településekről.

CSB: Az én javaslatomra.

LM–TSZJ: De mintha ebben az esetben is komoly nézetkülönbség lett volna az észak- és a dél-bácskai vezetők között. Úgy tűnik, hogy az északiak kevésbé kívántak föllépni a menekültek betelepítésével szemben.

CSB: Egyedül Rácz Szabó László volt ez alól kivétel.

LM–TSZJ: Mintha ez a törésvonal, vagyis a menekültkérdéssel kapcsolatos nézeteltérés is egy forrása lett volna a későbbi, 1994-es feszültségeknek.

CSB: Nem zárom ki, de én ezt nem így érzem. Egyébként mi délebbiek Temerinben frontközelben voltunk, éppen a mi községünk – és néhány közép-bácskai község – betelepítésével igyekezett Belgrád szűkíteni a magyar többségű területek körét. Úgy tűnik, tervszerű volt a betelepítés.

LM–TSZJ: Erre van bizonyíték?

CSB: Nincs. Ez csupán visszakövetkeztetés a megvalósulás mikéntje alapján. A peremvidékek betelepítésének tervéről dokumentum nincs. Az viszont tény, hogy számos kisebbségi enklávé hasonló sorsra jutott. Temerin tehát nem magányos eset, gondoljunk csak az Ópazova környéki szlovákságra. Vagy akár a Duna menti magyar falvak sorsára. Ha az elemeket egymás mellé tesszük, abból azért kikerekedik egy koncepció.

LM–TSZJ: És mi a helyzet a magyarok kitelepítésének ügyével? Tudhatunk-e erre vonatkozó tervről, azon túl, hogy egyes nacionalisták ezt ténylegesen szorgalmazták?

CSB: Nyílt politikai koncepcióként ez sem jelent meg a színen. Az biztos, hogy a krajinai menekültek egy része avval a tudattal érkezett Vajdaságba, hogy itt már nincsenek magyarok, de még ha vannak is, hamarosan távozni fognak. Nekik ezt sugallták. Amikor például megérkezett az első, menekültekkel megrakott autóbusz Járekra, a menekültek nyomban Temerinbe akartak jönni, mert a helyi radikális aktivistáktól úgy tudták, van ott ház elég, jelesül a magyarok házai. A rendőrségnek be is kellett avatkoznia, hogy ne kezdjék el rögtön föltörni a nyugaton tartózkodó vendégmunkások házait. Mivel Nyugat-Bácskában éppen ez történt. Jártam is arra, a saját szememmel láttam az ott uralkodó pánikhangulatot. Halálos áldozat is volt, egy horvátot Apatinban agyonvágtak a menekültek, Szilágyin, de más magyar többségű településen is tucatjával foglalták el erőszakkal a magyarok házait. Ágoston Andrással a szerb minisztériumban, Vékás Jánossal az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságának belgrádi vezetőinél jártunk. A Biztonsági Tanács határozatára, amely tiltja az etnikai arányok mesterséges megváltoztatására használni a menekülteket, meg a jó fene tudja, még mi mindenre nem hivatkoztunk... Az ENSZ emberei bólogattak, igazunk van, de a vállukat vonogatták: ők nem tehetnek semmit.

Ma már egyértelmű, hogy a szerb menekültek Vajdaságba irányításával véglegesíteni akarták, be akarták biztosítani a tartomány elszerbesítési folyamatát.

A MAGYARORSZÁGHOZ VALÓ VISZONY

LM-TSZJ: Térképezzük föl a VMDK Budapesthez fűződő viszonyrendszerét! Számos szereplőről kell ehelyütt szólnunk, kezdjük talán a pártokkal.

CSB: Az 1990-ben fölállt magyar kormány nem volt egyöntetűen elragadtatva a VMDK működésével. Olyannyira nem, hogy több vasat tartott a tűzben. Az egyik vas Várady Tibor volt. 1992-ben Ágoston, Vékás, Papp Feri és én jártunk Antall [József]nál – egyébként oda is pulóverben mentem. Csubela nem volt ott, ezért nem tudta megírni az esetet a naplójában. Vajon Antall irodájából kifelé jövet kivel találkoztunk? Várady Tiborral. És itt nem az az érdekes, hogy ők is tárgyaltak, hanem az időzítés. Antall vagy a tanácsadója azt akarta, hogy tudjunk róla, hogy a kormány mindkét féllel kapcsolatban van. Antall, illetve a Magyar Demokrata Fórum (MDF) óvatos volt, hiszen arról a Magyarországról volt szó, amely számára létkérdés volt, hogy elfoglalja helyét az euroatlanti világrendben, így hát nem igazán akarták kiélezni a magyar kisebbségek kérdését. Igazodni akartak az Európai Unióhoz, nem kívántak kockáztatni a határon túli magyarok követeléseinek támogatásával. Ugyanakkor mi sem köteleztük el magunkat egyik magyarországi párt mellett sem, és ezt nem is tehettük volna meg, hiszen maga a VMDK is sokszínű volt ideológiailag. Másfelől a határon túli magyarok ügyeiben a magyarországi politikai elit tokkal-vonóval vagy rendkívül tájékozatlan volt, vagy fölöslegesen habozó. Gondoljunk csak az ukrán–magyar alapszerződéssel elkövetett ostobaságokra, amelyek mostanában köszöngetnek vissza.

LM-TSZJ: A Népszabadság *online archívumában van egy fotó, amelyen Ágoston András látható az SZDSZ küldöttgyűlésén 1993-ban, Markó Béla, Konrád György és Pető Iván társaságában. Az a benyomásunk alakulhat ki, hogy egy darabig mélyebb kapcsolat is volt az SZDSZ és a VMDK között.*

CSB: Az 1990 utáni időszakban mi minden parlamentbe került magyarországi pártot demokratikusnak ismertünk el, tekintet nélkül az örökségükre, s ahogy mondtam, egyformán szoros kapcsolatra törekedtünk velük. Ez persze azt is jelenti, hogy egyenlő távolságot is tartottunk mindegyikkel szemben. Az SZDSZ küldöttsége járt Adán, a VMDK korabeli központjában. Az az igazság, hogy ezt nem mindenki nézte jó szemmel, hiszen a párt sokszínű volt. Sokan az egyenlő távolságtartás említett elvét vallották, így én is, mások jobbra, megint mások pedig balra húztak.

LM-TSZJ: Említette, hogy az MDF óvatos volt a VMDK autonómiával kapcsolatos követeléseivel kapcsolatban. Mintha ezzel bezárult volna a kör, mintha a magyar autonómia ügye ezzel Budapest és Belgrád együttes szorítása miatt kudarcra ítéltetett volna.

CSB: Igen, de ez a többi magyarországi pártra is érvényes volt. Ennek szemléltetésére elmondok egy példát. Már a szocialista–SZDSZ-es kormány regnált, amikor a jugoszláv parlament emberi jogi bizottságának küldöttségét meghívták a budapesti Országgyűlés Magyar Emberjogi Bizottságába. Néhány nappal az indulásunk előtt Belgrádban agytágítást tartott nekünk a szerb külügy egyik embere, és engem külön felszólított arra, hogy Budapesten semmi szín alatt se beszéljek a VMDK autonómiával kapcsolatos követeléseiről. Másrészt, milyen különös, talán éppen az utazás előtti napon fölhívott telefonon Gellért Kis Gábor (a Bizottság MSZP-s elnöke), aki körülbelül fél órán keresztül ugyanerről igyekezett meggyőzni. Ahogy mondta, az Emberjogi Bizottságban – amelyben minden párt képviseltette magát – erről konszenzus van, tudniillik arról, hogy az ügyet nem érdemes bolygatni. Mint ördög a tömjénfüsttől, úgy félt a magyarországi elit a kisebbségi autonómia ügyétől. „Nézd, Gábor", mondtam, „én ezt a kérdést föl fogom vetni, bármit is mondasz." Így is történt.

LM–TSZJ: Valóban konszenzus volt?

CSB: Hogyne, gondoljunk csak bele, hogy a későbbiekben, 1994-ben a Magyar Szocialista Párt (MSZP) azért támogatta a VMSZ létrehozását, mert tőlük remélték az autonómia ügyének takaréklángra helyezését.

LM–TSZJ: A Határon Túli Magyarok Hivatala (HTMH) még náluk is óvatosabbnak tekinthető?

CSB: Ekkoriban igen.

LM–TSZJ: És a Magyarok Világszövetsége (MV)? Mennyire voltak fontosak ebben a konstrukcióban? A szimbolikus tőkéjüknek köszönhették a befolyásukat? Milyen politikát szorgalmaztak? Helyes-e az a benyomás, hogy a VMDK Hódi-féle jobbszárnyát támogatták?

CSB: Helyes a benyomás. Csoóri Sándor, akit kiváló költőnek tartok, csapnivaló politikus volt. Az MVSZ-en belül számos konfliktust generált ő maga, s még inkább egyik tanácsadója, bizonyos Timkó Iván, és mindez a különböző hatalmi játszmák erőterében megpecsételte az MVSZ majdani sorsát.

A TÖRTÉNELMI VMDK SZÉTHULLÁSA

LM–TSZJ: Térjünk a történelmi VMDK széthullására. Nehéz átlátni, hogy milyen szerepük volt a hatalmi konfliktusoknak, és milyen a politikai nézeteltéréseknek. Egyesek szerint a VMSZ – a Hódi-féle jobbszárny kivételével – hanyagolta az autonómia ügyét, pragmatikusan politizált, a menekültkérdésben jóval visszafogottabb volt, továbbá Topolyán és Szabadkán, tehát helyi szinten összefogott a Miloševi-féle szocialistákkal. Abban a pillanatban, azaz 1994-ben, minek volt igazán súlya?

CSB: 1994-95-re enyhült a VMDK-ra nehezedő belpolitikai nyomás, enyhült a háborús hisztéria. Emiatt már nem állt fönn az a lélektani szituáció, ami egyesítette ezt a meglehetősen sokszínű közösséget. Megszűnt a külső nyomás, ami miatt igazán összezárt volna. Tisztázzunk valamit: 1994 elején még nincs VMSZ, csak

VMDK. A VMDK zentai közgyűlésének igazi tétje Ágostonnak és társainak (magam is beleértve) a megbuktatása, vagy ha ez nem megy, legalább meggyöngítése volt. Miután a kétharmados többség Ágostonra szavazott, maradt a B terv, majd új pártot kellett létrehozni. Csubela egy ideig kettős szerepet játszott: már szervezték az új pártot, amelynek aztán ő lett az elnöke, ugyanakkor eljárt a VMDK heti elnökségi üléseire is. Formálisan erre joga volt, hiszen tagja volt a VMDK-nak, én azonban ezt erkölcstelennek tartottam, amit a szemébe is mondtam, tekintve, hogy erre a kellemetlen feladatra más nem vállalkozott. A hatalmi vonatkozás kétségkívül fontos, csak hogy szemléltessem, elmondom, hogy engem is megkeresett az egyik magyarországi diplomata, sugallva, hogy lépjek be a VMSZ-be, de nem én voltam az egyetlen, akinél jártak. A leghajmeresztőbb talán az volt, hogy egyikük megpróbálta kimuzsikálni a VMDK tagságának adatbázisát, és amikor a megszólított személy ettől elzárkózott, burkoltan megfenyegette. Egyszóval komoly játszma folyhatott a háttérben. Az alapkérdés viszont a Hódi-ügy volt. Ennek tisztázását Hódi viszont itthon minden eszközzel megakadályozta. Úgy látszik, komoly oka volt rá. Az sem lehet egészen véletlen, hogy az ügy tisztázására létrehozott magyar országgyűlési bizottság soha nem kezdett el működni. Talán egyszer majd kiderül, miért.

LM-TSZJ: Az Illyés Alapítványnál állítólag elszámolt.

CSB: Igen, visszafizette a pénzt, amikor már hét országra szóló volt a botrány, de a kamatokat tudtommal sokkal később. Viszont Hódinak eredetileg a pénzt nem visszafizetnie kellett volna, hanem kiközvetíteni, céleszközként azokra az intézményekre és programokra költeni, amelyeknek a támogatására érkezett. Ez egyrészt nem történt meg, másrészt, ami az elszámolási kötelezettséget illeti, a VMDK elnökségének ülésein Hódi kizárólag a bevételi oldalt volt hajlandó ismertetni, a kiadásokról hallgatott, és azonnal összeesküvést és belügyes módszereket kezdett sikítani, mihelyt azt is számon kérni merészeltük, mire mennyit költött. Valójában éhkoppon tartotta a vajdasági magyar sajtót, végül az mégis kis híján szentté avatta.

LM-TSZJ: Hódi 1994-es fölszólalásából idézünk: „A civil szervezetekről. A VMDK elnöksége önkényesen beleszól a dolgaikba, leltárba veheti készleteiket, elszámoltathat velük, kisajátíthatja anyagi javaikat, meneszthetí vezetőségüket, fölfüggeszthetí tevékenységüket stb. Ez az őrület a Vox Humana bekebelezési kísérletében csúcsosodott ki január elején, amikor a VMDK balos szárnya meneszteni kívánta a papokat, apácákat, orvosokat, értelmiségieket és más, »VMDK-ellenes« elemeket a segélyszervezetből, hogy a húsosfazék kizárólag a párt felügyelete alá kerüljön."[6] *Kasza József pedig 1994-ben így fogalmaz a VMDK által uralni kívánt szervezetekkel kapcsolatban: „...azokra a szervezetekre gondolok, mint a Kosztolányi Dezső Diáksegélyező Bizottság, vagy a különböző nyári táborok szervezői, vagy tananyagpótló füzetek kiadói."*[7]

CSB: Ezt Hódi vagy álmodta, vagy kitalálta. Egyedül őt és az embereit akartuk kiszorítani a Vox Humanából, és nem a papokat vagy az értelmiségieket. De az ő

6 Uo.

7 Uo.

embereit is csak azután, miután nyilvánvalóvá vált az elszámolás körüli turpisság. Hódi úgy gondolta, ha demagóg módon ideológiai leszámolásként tünteti fel a megkövetelt pénzügyi fegyelmet és elszámolást, akkor nyert ügye lesz. Kasza ezt jó szimattal a saját hasznára fordította, bár egyébként nem szerette Hódit. Természetesen beleszóltunk a Vox Humana ügyeibe, hiszen a VMDK volt az alapító. Azért hoztuk létre, hogy legyen egy szervezet, amely a háborús években gondoskodik arról, hogy a Magyarországról érkező élelmiszer- és gyógyszersegély eljuthasson a kedvezményezettekhez. Amikor antibiotikumot egyáltalán nem lehetett kapni az országban, sőt alapvető élelmiszerekből is hiány lépett fel, ez nagy szó volt. Volt olyan Vox Humana-vezető, akit lemondattunk, mert illetéktelen kezekbe juttatott egy egészségügyi szállítmányt, amit később el is ismert, bár állítása szerint nem a saját hasznára cselekedett. Hagynunk kellet volna talán, hogy folytassa? Egyáltalán nem volt mellékes kérdés, hogy mi történik a Vox Humanával, és hogy ellopják-e, elsikkasztják-e, vagy már Pesten elkanalizálják-e más irányba az oda szánt segélyeket és pénzeket, vagy sem.

LM-TSZJ: Visszatérve a Hódi-ügyre...

CSB: A probléma néhány hét alatt eszkalálódott. Persze nem így alakult volna, ha nincsenek egyéb ellentétek a VMDK-n belül. Mondok egy példát. Amikor Hódinak a VMDK elnöksége előtt kellett volna tisztáznia magát, akkor ő alaptalan vádaskodásnak minősítette Ágoston és Vékás szavait, majd arra hivatkozva utasította vissza a magyarázkodást, hogy a helyszínt, tudniillik a VMDK adai székházát, a rezsim lehallgatja. Erre én azt mondtam, hogy rendben van, tartsuk meg az ülést másutt, egy általa kijelölt helyen. Erre nem került sor, helyette ellentámadásba lendült, és megpróbálta kompromittálni az ellenfeleit. A szabadkaiak, Kasza, Dudás Károly és Siflis Zoltán mind fölsorakoztak Hódi mögé – bár Dudás és Siflis az első, ezzel kapcsolatos tanácsülésen még az elszámoltatásra szavazott, s csak később fordított a köpönyegén –, ez volt a törés kulcspontja. Kihasználták a helyzetet, és időszakos kompromisszumot kötöttek. Másképpen fogalmazva, a Kasza vezette mérsékeltek vagy pragmatisták összefogtak Hódival, illetve a VMDK jobbszárnyával annak érdekében, hogy lenyomják Ágostonékat. Az első vitában még a párttanács minden tagja az elszámoltatásra szavazott – mindössze egy ember tartózkodott, Szekeres László. Kasza embere volt, nagyon sunyi szerepe volt a dologban. Mindenesetre ebben a harcban, vagyis a VMDK vezetéséért vívott belső hatalmi harcban a szabadkaiak a zentai kongresszuson végül nem tudtak felülkerekedni, s éppen ezért fogtak bele egy nyílt ellenerő, a VMSZ létrehozásába.

LM-TSZJ: Milyen szerepet játszott ekkor „Budapest" és „Belgrád"?

CSB: Egyfelől Kaszát támogatta Törzsök Erika, illetve az SZDSZ, az MSZP, az MDF és az MVSZ – állítólag a VMSZ nevét is Csoóri találta ki. Kasza, Szecsei Mihály és a szabadkai körök úgy általában elég jól beágyazottak voltak, a majdani VMSZ erős emberei például a párt megalakulása után nagyon gyorsan sikeres üzleti vállalkozásokat hoztak létre Magyarországon. Szecsei például egy ízben eldicsekedte, hogy kapcsolatai révén miként segített egy belgrádi szocialista politikusnak egy egész tehénfarmot szerezni Magyarországon. Másrészt a belgrádi szocialisták is

támogatták. Ne felejtsük el, hogy Budapestnek és Belgrádnak is szüksége volt egy, az Ágoston-féle VMDK-hoz képest mérsékelt vajdasági magyar pártra. Ami Hódit illeti, ő meglehetősen közel állt Csoórihoz. Csoórinak személyes köze is volt a Hódi-ügyhöz, többek között miatta sem lehetett tiszta vizet önteni a pohárba, hiszen az MVSZ közvetítésével a Hódi-féle alapítványhoz érkezett pénzről is szó volt. Én magam követeltem Csoóritól az elszámolást, de ő mindent megtett, hogy ezt elkerülje. Elfoglaltságra hivatkozott, és hasonlók. Azt mondta: „Béla, ezért az egészért én még felelősségre foglak vonni a költészet nevében". Az én nyelvem is föl volt vágva, azt válaszoltam: „Sándor, talán csak nem a pénzköltészetre gondolsz?" Az ezzel kapcsolatos tájékoztatóm, ha valakit érdekel, megtalálható a korabeli *Magyar Szó*ban.

LM-TSZJ: A vajdasági magyar sajtó milyen szerepet játszott mindebben?

CSB: Fontos, hogy a VMDK nem rendelkezett sem komoly infrastruktúrával, sem sajtóval. Mind a *Magyar Szó,* mind a *Napló* nagy szerepet játszott a VMDK szétverésében, hiszen, bár nem voltak Kasza elkötelezett hívei, egyértelműen Ágostonnal szemben foglaltak állást. Óriási felelősség terheli tehát az akkori szerkesztőket, meg persze azokat az újságírókat is, akik oknyomozás helyett zavarkeltéssel, a közvélemény megtévesztésével foglalkoztak. Ezt csak azért mondom, mert róluk általában megfeledkezünk, mintha a politikai játszmák semleges krónikásai lettek volna. Pedig nem új jelenség a függetlenség látszatával hatalmi harcok katonáiként értelmiségieket harcba küldeni. Hogyan is mondta Lenin: „hasznos idióták"?

BEFEJEZÉS

LM-TSZJ: Visszatekintve mit mondana önkritika gyanánt a saját tevékenységéről, illetve a VMDK-ról? Mit lehetett, kellett volna másképpen csinálni?

CSB: Eredetileg úgy terveztem, hogy pártpolitikával csak addig foglalkozom, amíg föláll és megerősödik a VMDK. Nem akartam politikus lenni, s íme, immáron huszonöt éve az vagyok. Azért alakult így, mert az elmúlt huszonöt évben úgy éreztem, a vajdasági magyarság folyamatos krízishelyzetben volt. Nem akartam cserben hagyni a közösséget. A háborús években sem menekültem el, noha hadkötelezett férfi voltam, viszont nyíltan szembeszálltam Miloševićék politikájával. Azt hiszem, elmondhatom, soha semmilyen körülmények között nem féltettem a bőrömet, a politikában egyéni érvényesülés soha nem vezetett. A politika nekem sok hasznot nem hozott, bajt annál többet, s nemcsak nekem, de a családomnak is. Életveszélyes fenyegetéseket, letartóztatást, bírósági ügyeket, olykor rágalmakat is garmadával. Mégis azt mondom, ez így van rendben. Az értékelést meg majd elvégzi más, ha fontosnak tartja. Például azok a nemzedékek, akik alól – Weörös Sándor szavaival élve – magam is kiszedhettem, és ez elégtétellel tölt el, a húgyos pelenkát.

LM-TSZJ: Figyelembe véve a történelmi VMDK követeléseit, hogyan értékeli a mai helyzetet?

CSB: A vajdasági magyarság helyzetét katasztrofálisnak tartom. A pártjaink, civil szervezeteink mozgástere szűk. A demográfiai tendenciák is rosszak. Persze nem akarom dramatizálni a helyzetet, tudom, hogy száz esztendő múlva is lesznek itt még magyarok, de kérdés, hogy az milyen minőségű közösség lesz. Attól tartok, olyan sors vár ránk, mint a muravidéki magyarokra. Küzdhetünk ellene, de egyre kilátástalanabb a helyzet. Az autonómiatörekvéseink nem élvezik Magyarország támogatását. Tudom, hogy amikor ezt mondom, annak nem mindenki örül, viszont a véleményemet nem szoktam véka alá rejteni, akkor sem, ha az nem népszerű. A Magyar Nemzeti Tanácsnak (MNT) nincsenek kellő hatásköri jogosítványai, hogy kezelje a vajdasági magyarság alapvető problémáit, noha egyébként sok hasznosat csinál. A magyar kormány most gazdasági téren rengeteget segít, ez talán idővel megerősít egy nemzetileg is erősen elkötelezett vajdasági magyar középosztályt, amely később a kisebbségi autonómia ügyének letéteményesévé is válhat, erre azonban nincsen garancia, legfeljebb halvány remény.

13. Beszélgetés Kasza Józseffel[1]

Losoncz Márk – Tóth Szilárd János

Kasza József 1945-ben született Szabadkán. Itt végezte középiskolai és egyetemi tanulmányait. Miután megszerezte a közgazdasági oklevelet, több szabadkai vállalatnál dolgozott, így a szabadkai Vízműveknél és a Zorka Vegyi Műveknél. 1989-ben kezdett el aktívan politizálni, amikor Palencsár József lemondása nyomán őt nevezték ki Szabadka polgármesterévé, s ezt a funkciót 2001 januárjáig megtartotta. Ugyancsak 1989-ben csatlakozott az Ante Marković által vezetett Reformerőkhöz, amely párt képviseletében 1991-ben mandátumot szerzett a szerbiai Népképviselőházban. Miután 1991 decemberétől már nem Marković állt a reformisták élén, kilépett a pártból, és csatlakozott az 1989-ben megalakult Vajdasági Magyarok Demokratikus Közösségének (VMDK) parlamenti frakciójához, majd alig egy évvel később párttag lett.

A VMDK 1994-es válsága idején Csubela Ferenccel az élére állt annak a szabadkai súlypontú csoportosulásnak, amely kulcsszerepet játszott a pártszakadásban, illetve amely megalapította a Vajdasági Magyar Szövetséget (VMSZ). Csubela 1995-ben bekövetkezett tragikus halála után átvette a párt vezetését. A VMSZ az ezt követő választásokon rendre megszerezte a vajdasági magyar voksok többségét, s ezzel átvette a magyar közösség belgrádi és újvidéki politikai képviseletét.

Kasza József 2000. október 5-én részt vett a Slobodan Milošević rendszerével szembeszálló tüntetéseken, s amikor 2001 januárjában megalakult a Szerbia Demokratikus Ellenzék Zoran Đinđić által vezetett egységkormánya, abban alelnöki pozíciót foglalt el Đinđić 2003-as meggyilkolásáig. A vajdasági magyarságért végzett munkájáért 2004-ben megkapta a Magyar Köztársasági Érdemrend nagykeresztjét. 2007-ben lemondott VMSZ-es elnöki posztjáról Pásztor István javára, s a párt tiszteletbeli elnöke volt 2010-ig, amikor a pártvezetés politikáját bíráló kijelentései miatt fegyelmi bizottság fosztotta meg tisztségétől. 2011 és 2013 között a Szabadkai Népszínház igazgatóbizottságának elnöke volt.

2007 és 2011 között az Agrobank szabadkai fiókintézetét vezette. Leköszönése után egy évvel hűtlen kezelés miatt az ügyészség vádat emelt ellene. Csaknem három hónapot töltött vizsgálati fogságban. A 2013-ban megkezdett büntetőeljárásnak a Kasza Józsefre vonatkozó része megszűnt a vádlott halála miatt. Az alább olvasha-

1 Első megjelenése: LOSONCZ Márk – TÓTH Szilárd 2016. „Ha lenne még egy életem, egyáltalán nem foglalkoznék politikával". *Regio*, 1. 190–225. A beszélgetést e kötet formális kritériumaihoz igazítottuk.

tó beszélgetésre mintegy négy hónappal Kasza József 2016. február 3-án bekövetkezett halála előtt került sor. A beszélgetés előtt Kasza elmondta, hogy meg szeretné írni az emlékiratait, s már el is kezdte azoknak az újságcikkeknek, beszédeknek és dokumentumoknak az összegyűjtését, amelyek a segítségére lehetnek.

SZABADKAI KEZDETEK

Losoncz Márk – Tóth Szilárd János: Miként kezdődött a politikai pályafutása, és hogyan ítélte meg akkoriban a vajdasági magyarság helyzetét?

Kasza József: Az 1980-as években eszem ágában sem volt aktívan politizálni, annak ellenére, hogy érdekelt, mi történik az országban, és hogy mi lesz a sorsunk. Mert mind jobban érezhető volt az asszimiláció, az elszlávosítás, az elszerbesítés. A jogaink abban merültek ki, hogy odahaza szépen, nyugodtan beszélhettünk magyarul, de a hivatalokban sűrűn-sűrűn megesett, hogy nem akarták megérteni a magyar szót, vagy lekicsinylően foglalkoztak a magyar ügyfelekkel. Mondhatnám azt talán, hogy izgatott a helyzet… Az, hogy a magyar nyelvű oktatás lehetőségei mind jobban szűkültek, különösen a felsőbb tagozatokon (tehát a negyedik osztályon túl) és a középiskolákban, hogy az egyetemi szintről ne is beszéljek. De azon túl, hogy zavart és idegesített a helyzet, különösebben nem akartam bekapcsolódni a politikai életbe. Passzív tagja voltam a Kommunista Szövetségnek. Még középiskolában, az igazgatóm hatására és édesapám nagy örömére léptem be a pártba, de nem akartam szerepet vállalni, és nem is nagyon aktivizáltam magam. Akkor történt a „pálfordulás", amikor egy Radoman Božović nevű ürge lett a párttitkár Szabadkán, aki teljesen fölforgatta a politikai életet. Božović Crna Gorából költözött föl, kis krédlikakas volt. De olyan terrort vezetett be, hogy rossz volt nézni. Az élet különböző szegmentumaiban érezhető volt, hogy nagyszerb nyomás telepedik rá a lakosokra, a városra, az intézményekre. És ennek Božović volt a hordozója. Összeszedett maga mellé persze „végrehajtókat", akik az elképzeléseit perfid módon végrehajtották. Akkor már a koszovói kérdés igen-igen forrt. A széthúzás a Központi Bizottságban, a köztársasági bizottságok különböző álláspontjai mind jobban előrevetítették, hogy nagy összeveszés készül. De a sajtó azt sugallta, hogy a Kommunista Szövetség megerősödve jön ki a vitákból. Szabadkára ez úgy hatott ki, hogy a képviselő-testület korabeli elnöke, Palencsár József, egy magyar ember, 1989-ben azt mondta, neki elege van Božović diktatúrájából. Lemondott hát, megüresedett a helye. Akkor kaptam a dekrétumot, hogy kötelezően vállaljam el a képviselő-testület elnökének címét, azaz, ahogy később ugrattak: vállaljam a polgármesteri szerepet. Az első reakcióm az volt, hogy ez nem lesz jó, és nem vállalom. Különösképpen azért, mert természetemnél fogva nem tudom eltűrni a diktatúrát, a parancsokat. Szeretek saját fejjel gondolkodni, és legjobb belátásom szerint cselekedni. Erre a válasz az volt, hogy „bravó, pont ilyen ember kell nekünk". „Na", mondom, „ha pont ilyen kell nektek, akkor nézzük, mire jutunk, elvégre lemondani lehet másnap is." Hát nem is másnap, de két-három nap után már kialakult

az első konfliktus Božović és köztem. Ugyanis Ljubiša Ristić, neves művész... Vagy inkább szélhámosnak nevezném... *Koszovói csata* címmel akart rendezni színházi előadást, mégpedig nyílt színen, a Korzón, Szabadka sétálóutcáján. Be akarta mutatni a koszovói helyzetet, mi készül ott stb. És elkezdte a díszleteket hordozgatni. Én kiküldtem az inspekciót, és mondtam, hogy márpedig *Koszovói csata* Szabadkán, a város központjában nem lesz. Ebből olyan konfliktus kerekedett, hogy öröm volt nézni. De nem engedtem az elhatározásomból, és persze jöttek is utána a kísérletek, hogy leváltsanak. Megmakacsoltam magam, ezt csak azért sem engedtem. A testület mellém állt, de az állandó feszültség megmaradt a Kommunista Szövetség és a városvezetés között.

LM-TSZJ: Božović követői, a „végrehajtók" között találunk-e magyarokat?

KJ: Voltak néhányan, de egyikük sem volt különösebben véresszájú. Köztük volt Szántó Pista, nagyon jó eszű közgazdász, később két-három nagyvállalat igazgatója. Ott volt Szám Attila, egyetemi tanár, aki Božović árnyéka volt. Kettőnk közt érdekes kapcsolat volt, ő is és én is reformátusok vagyunk, együtt jártunk hittanra, templomba, egészen addig, amíg „nagy kommunisták" nem lettünk. Mondom neki, „Attila, nem jó ez, amit csinálsz... miért üldözöl?" Azt mondja, „kiskomám, azért, mert a Božović megparancsolta". Soha egyénileg nem vesztünk össze, de politikailag gyilkoltuk egymást. Aztán ott volt Vermes Misi, aki nagyon jó barátom a mai napig is. Ő és Szántó Pista nem közvetlenül Božović embere volt, hanem Mira Marković pártjához, a JUL-hoz (Jugoslovenska udružena levica - Jugoszláv Egyesült Baloldal) tartozott, úgy támogatta a szocialista tábort.

LM-TSZJ: Palencsár miért mondott le?

KJ: Nem tudnám fölidézni. Én abban az időben nemigen jártam gyűlésekre. Nem akartam belefolyni, nem érdekelt. De Palencsár Jóska, amióta lemondott, azóta teljesen visszavonult, a feleségével elzárkózott a világtól, akár egy remete. Kár érte.

LM-TSZJ: Elhangzott Ljubiša Ristić neve, őt is rengeteg támadás érte. Főleg a magyar színészek rótták fel neki, hogy bár színvonalas előadások születtek, mellőzve és elnyomva érezték magukat. Ön miképpen látta az ügyet, mennyire látott bele abba, hogy mi történik a színházban?

KJ: Ristić csakugyan színvonalas darabokat rendezett. De... Hogy azzal a feladattal érkezett Szabadkára, hogy a színházat tönkretegye, ezt merem állítani. Számtalan fölvétel van a tulajdonomban, amelyek alátámasztják a vádat, miszerint borzasztóan megrongálta a színház épületét, amely az érkezése előtt valamennyire legalábbis használható állapotban volt. Ristić mindent megtett, hogy ne legyen többé ilyen. Amikor ezzel végzett, beköltözött a zsinagógába. És megszentségtelenítette a zsinagógát. Lovat vitt be, az oda vizelt, oda piszkított. Ne mondjam. A cél az volt, hogy az épület összeomoljon és eltűnjön. Tudják, mi lett volna a zsinagógával, ha utóbb nem nyúlok bele az ügybe? Beszakad a kupola. Akkor, amikor a városi költségvetés töredéke volt a mainak, kiharcoltam, hogy legalább a kupolát tegyük rendbe, és védjük meg az épületet.

LM-TSZJ: Ristić a JUL-hoz kötődött. Amikor azt mondja, volt valamiféle szándék a színház lerombolására, akkor tehát a JUL, illetve Miloševićék szándékára céloz?

KJ: Persze. Mindent, ami valamennyire is magyar vonatkozással bírt, ami szecessziós, azt el akarták tüntetni. Sokat kellett takarítani Ristić után, ám a színház megmentése még a zsinagógáénál is bonyolultabb volt. Óriási viták voltak, Kaszát akasztani akarták, meg akarják a mai napig is. Legjobban azok gátolták a fölújítási munkát, akik jelenleg a VMSZ vezetését alkotják. Mindaddig, amíg én voltam a színház igazgatóbizottságának elnöke, mindent megtettek, hogy a köztársasági és a tartományi alapból a pénzt ne folyósítsák. Ahogy lemondtam az igazgatóbizottság éléről, Maglai Jenő és Pásztor István kiment a színház elé fényképezkedni, és tájékoztatták a sajtót arról, hogy milyen fontosnak tartják a színház fölújítását. Másnap megnyíltak a csatornák. Akkor a szerbeket kellene szidnom? Nem.

A VMDK KIALAKULÁSA

LM–TSZJ: Az 1980-as évek vége előtt nem volt lehetséges a politikai önszerveződés, elítélték, mint vertikalizmust. Ám ekkor megindult a pluralizálódás. Hogyan került az úgynevezett történelmi VMDK közelébe?

KJ: Sem alapító tagja, sem a későbbiekben elfogadott tagja nem voltam a VMDK-nak. Meg kell, hogy mondjam, Ágostonéknak eszükbe sem jutott, hogy egy Kasza létezik, aki Szabadkán külön harcot vív a diktatúra ellen. Hogy miért lehetett így? Nos, Szabadka többnemzetiségű, magyarok, szerbek, horvátok, bunyevácok és sokan mások lakják. Az általános feszültség akkor már tapasztalható volt. Tudtam, ha ez szikrát kap egy többnemzetiségű közösségben, akkor elszabadul a pokol. Különösképpen azért, mert nagyrészt albán pékek látták, illetve látják el a lakosságot kenyérrel. Az én kiállásom éppen ezért nemcsak a magyarság érdekében történt, hanem az összlakosság, minden itt élő nemzetiség jogaiért. Ezt hangoztattam is. Valószínűleg ezért nem tetszettem Ágostonnak, s még kevésbé Vékás Jánosnak, aki szívből utált, Csorba Bélával együtt. És elég sokáig egyáltalán nem vettek tudomást arról, hogy van Szabadkán egy Kasza nevezetű ürge, aki cirkuszol. Egy alkalommal Ágostonék valamilyen nagygyűlést tartottak a szabadkai Munkásegyetem amfiteátrumában. Úgy éreztem, azért illik ott megjelenni, annál is inkább, mert sohasem szűntem meg magyarnak lenni. Nem éreztem magam kisebb értékű magyarnak, mint a doroszlói alapítók. Nem hívtak, de elmentem. Ahogy megyek be, jön velem szembe Ágoston, és a fülem mellett szépen elnéz. Mintha soha az életben nem is hallott volna rólam, még egy képet sem látott volna rólam. Igaz, személyesen nem találkoztunk azelőtt, de az újságok hozták a képeket, fölismerhetett volna. Semmibe vett. Hát, mondom, jól van, attól még maradtam, sok ismerőssel beszélgettem. És végeredményben helyeseltem mindazt, ami történik. A későbbiek folyamán keservesen, de befogadtak a bandába, méghozzá annak ellenére, hogy én időközben beléptem Ante Marković pártjába. Közgazdász lévén a gazdasági fejlődés, az ország gazdasági fejlődése érdekelt. Marković pártjában találtam meg úgy-ahogy a helyem, legalábbis egy ideig. Főleg, hogy a sajátjaimnak nem hiányoztam. Később a VMDK-sok hívtak a gyűlésekre, be is léptem, talán 1991, 1992 táján. Az elnökségi üléseken

persze elmondtam a véleményem a problémákkal kapcsolatban, és nem is mindig egyezett a véleményem a nagy hármassal, Ágostonnal, Vékással és Hódi Sándorral (vagy Csorbával, aki ott volt mellettük). Voltak vitáink, de ezek nem mérgesedtek el, nem lett belőlük probléma mindaddig, míg ki nem tört a pénzügyi botrány.

LM-TSZJ: Több helyen olvassuk, hogy a VMDK kialakulásának többek között a vidéki kezdeményezések voltak a mozgatói. Volt egy szabadkai kör is, Siflis Zoltán, Dudás Károly, Kovács Frigyes, id. Korhecz Tamás neve merül föl többek között. Kapcsolatban állt ezekkel az emberekkel?

KJ: Erőteljesebb volt a mozgalom a Szabadkán kívüli településeken, mint Szabadkán. Ennek az a magyarázata, hogy Temerin, Bácskossuthfalva, Zenta, Ada, Magyarkanizsa és Orom majdhogynem színmagyar települések. Ezzel szemben Szabadka volt a vegyes társaság. Manapság pedig Szabadka egynemzetiségűvé válik, boszniaiak veszik át a hatalmat, és montenegróiak, akik dolgozni sosem akartak, de mindenütt ők voltak az igazgatók, míg a magyar gürizett. Ezért lett Temerin a VMDK központja, nem pedig Újvidék. Újvidéken is volt persze szervezetünk, méghozzá erős emberekkel. De nagy hibája volt a VMDK-nak, hogy nem tudta bevonni az újvidéki és a szabadkai csúcsértelmiséget. A VMDK kezdeményezői közül Siflis Zolival és Dudás Karcsival nagyon jó kapcsolatunk volt. Siflissel ez meg is maradt, Dudással nem, a VMSZ-ből való későbbi kizárásom miatt. Az idősebb Korheczcel is nagyon jó kapcsolatom volt, együtt vízilabdáztunk. A felesége munkatársam volt a városházán. Ispánovics Pistával, Józsa Lacival, Szekeres Lacival is nagyon jó kapcsolatunk volt. Szekerestől számtalan ötletet, támogatást kaptam, ha hibáztam, mindig figyelmeztetett. A szabadkai szervezet komoly erőt képviselt a VMDK-n belül. Akivel az első pillanattól nem volt jó kapcsolatom: Sepsey Csaba. Örökké izgágáskodott, örökké valami problémája volt. Nem voltunk közös hullámhosszon. Ugyanígy László Gyulával sem, aki a primitivizmusával uralta a mezőnyt.

NYILVÁNOSSÁG, ÉRTELMISÉG

LM-TSZJ: Megemlítette az újvidéki csúcsértelmiséget. Ágostonék elbeszélése szerint sokan közülük, például a Magyar Szó *és a Magyar Tanszék tájáról, az 1980-as években benne voltak a tartományi apparátusban. Eszerint ezek az emberek „szerb" pártokhoz, így például a reformistákhoz kötődtek, s zavarta őket, hogy feltűnt egy önálló magyar szervezet. Hogyan látja ezt a kérdést?*

KJ: Én magam is a reformistákhoz csatlakoztam először. Ennek ellenére nem mondhatom, hogy én vagy akár Bori Imre szerb, s nem pedig magyar kötődésűek lettünk volna. Arról van szó, hogy Bori és én, és sokan mások is, tisztán láttuk Ágoston hibáit, Vékás botladozásait... Sőt, a háttérinformációk az újvidékiek között sokkal inkább megvoltak, mint Szabadkán.

LM-TSZJ: Mind a Naplót, *mind a* Családi Kört, *mind pedig a* Magyar Szót *Újvidéken szerkesztették, a városi értelmiség „bázisai" voltak. Bizonyos VMDK-sok részéről gyakran elhangzott a vád, hogy ezek a lapok ellenségesen viszonyultak a*

párthoz, és hogy inkább a reformistákat támogatták. Vagyis mintha itt is tetten érhető volna, amit említ, a VMDK és az értelmiség közti konfliktus. Van, aki egyenesen azt állítja, hogy Bódis Gábor, a Napló *szerkesztője liberális pártot akart alapítani.*

KJ: Bódis és a körülötte levő társaság nem akart pártot alapítani. De a liberalizmusuk, a nyitottságuk, a széles látókörük nem engedte meg számukra, hogy beskatulyázzák magukat egy keményen kiépített nemzeti védőfal közé. S ebből származott a nézeteltérés Bódisék és a VMDK között. Persze nem csak a *Napló*ról volt szó. Az Újvidéki Televízió szerkesztőségére ugyanez igaz, mint amit Bódisról mondtam. Az újvidéki értelmiség sokkal szélesebb látókörű volt. Arról van szó, hogy a VMDK túl merev politikát folytatott, amit a magam részéről sohasem tudtam elfogadni. Nem féltem attól, hogy meghallgassam mások véleményét. Sajnálatos, hogy manapság a VMSZ teljes testsúllyal ráhasalt a médiatérre.

LM–TSZJ: Volt egy pillanat, amikor a VMDK át akarta venni a Magyar Szó *alapítói jogait, de a szerkesztőség ellenállása miatt erre végül nem került sor.*

KJ: Az én álláspontom nagyon egyszerű. Szabadon kell hagyni a médiateret, és az olvasóra kell bízni a döntést. Emberileg nagyon jó kapcsolataim voltak Csorba Zolival, Purger Tiborral és Kubát Jánossal. Egyikük sem mondhatja rólam, hogy valaha is beavatkoztam volna a szerkesztéspolitikába. Még a saját feleségem sem mondhatja ezt, aki a Pannon Televízió főszerkesztője volt. Mi lett volna, ha beleszólok? Őszintén szólva... [Nevet.]

LM–TSZJ: Önnek milyen kapcsolatai voltak az újvidéki értelmiséggel?

KJ: Losoncz Alpárral, Bányai Jánossal és egy darabig Végellel konzultáltunk, nem olyan sűrűn. Ezek igen kellemes beszélgetések voltak.

LM–TSZJ: Mi okozta a szakítást Végellel?

KJ: Nagyra tartom Végel Lászlót, ugyanakkor volt egy eset. Polgármesterként tudtam, hogy közel áll Soros Györgyhöz, és ezért kértem, segítsen pénzt szerezni a szabadkai Népkör támogatására. „Nem lehet, mondta, mert ez *magyar*."

LM–TSZJ: De hát Végel a Családi Kör *és magyar nyelvű tankönyvek kiadására is juttatott támogatást. Hogyan érvelhetett így?*

KJ: Nem tudom, de ilyen volt. Most a Népkör esete jut eszembe, de két-három témát is felvetettem neki, mindet visszautasította arra hivatkozva, hogy „magyar". Ez Végellel a problémám. Mindenesetre, ha össze nem is vesztünk, az tény, hogy a későbbiekben nem találtuk a közös nevezőt. És olvasva az írásait... Könnyű Európában utazni, és Zürichből véleményt mondani, hogy mit történik Szabadkán.

AUTONÓMIA

LM–TSZJ: Említette a véleménybeli különbségeket Ön és a VMDK vezetősége között. A korabeli dokumentumokat olvasva az a benyomásunk, hogy alapvetően három kulcsfontosságú téren mutatkozott eltérés, ezek az autonómia, a gazdaság és a Horvátországból érkező menekülthullám kérdése. Haladjunk sorban! Az első kérdésünk: miként vélekedett a hárompilléres autonómia modelljéről?

KJ: A perszonális autonómia koncepcióját egy az egyben el tudtam fogadni. De a területi autonómiával gondom volt. Annak ellenére, hogy szerettem volna, a realitást figyelembe véve nem tudtam támogatni. Mit értek realitás alatt? Azt, hogy Észak-Bácska és Észak-Bánát igen-igen tarka nemzetiségi összetételű. Nem lehetett volna igazságosan meghúzni a területi autonómia határait. Egy magyar falu, egy szerb falu, egy magyar falu, egy bunyevác falu... Tehát minden nemzetiség találja meg azt az autonómiaformát, amellyel érvényesíteni tudja az elképzeléseit, jogait. Mi, magyarok, sokkal erőteljesebbek voltunk, mint a horvátok, akik sokszor csak kísértek bennünket, gyengébben szerepeltek, és szélsőségesebb hozzáállásuk is volt e kérdésekhez. Másrészt nem volt válasz arra, hogy mi lesz a szórvánnyal, azokkal tehát, akik kívül rekedtek volna a területi autonóm tartományon. Persze a szórvány fölköltözése az északi tömbbe erőteljes volt, de ez a lényegen mit sem változtat.

LM-TSZJ: Azért hangzik ez furcsán, mert Ágoston, Vékás és Csorba dél-bácskaiakként szintén nem lehettek túl elégedettek a területi modellel. Ki lehetett hát, aki igazán forszírozta?

KJ: Az újvidékiek, Vékás Jancsival az élen. Nem mondhatom kézzelfoghatóan, de a viták során nekem ez volt az érzésem. Ezen túl néhányan a nem értelmiségiek közül. Az értelmiségiek jobban átlátták a helyzetet. Azt viszont soha nem tudtuk megvitatni, hogy mi lesz a szórvánnyal. A felköltözés a déli szórványból akkor is erőteljes volt, amikor még nem jött létre a VMDK. A magyarok elköltöztek Székelykevéről, Sándorfalváról, Hertelendyfalváról, Torontálvásárhelyről... Jöttek északra, vagy mentek Németországba. A szórvány mindig zsugorodott. Erre nem figyeltünk oda, hogy ez mennyire veszélyes, mindaddig, míg mi, szabadkaiak is nem lettünk szórvány gyülekezet, hogy úgy mondjam.

LM-TSZJ: Az autonómiatervezet szerint a harmadik pillér, vagyis a lokális szint lett volna hivatott megoldani a szórvány problémáját.

KJ: Milyen jogkörei lettek volna a lokális autonómiának? Ez nagyon homályos. Bevallom, nekem ez a lokális autonómia kiment a fejemből, akkoriban sem tudtam elképzelni. Ugyanis ugyanazon jogokkal rendelkezhetett volna Mérges horvát faluként, mint Szabadka többnemzetiségűként.

GAZDASÁG

LM-TSZJ: Sorrendben a második a gazdasági kérdés. Bizonyos megnyilvánulásai alapján az a benyomásunk, Ön fontosabbnak tartotta a kisebbségi politizálás gazdasági aspektusát, mint a VMDK vezetése. Egy 1994-es felszólalásából idézünk. „Nem véletlen, hogy elnökünk a szabadkai közgyűlésen körömszakadtáig a gazdasági vállalkozások, valamint a gazdasági program kidolgozása ellen kardoskodott, megosztva a szervezetet, de egy szóval sem reagált az egy évvel későbbi eseményre, hogy a sajtó hasábjain keresztül méltatják a zentai VMDK gazdasági programját, ugyanazokkal a tézisekkel, amelyeket a szabadkai közgyűlés már sokkal korábban, és jóval kidolgozottabb formában javasolt. Az akadékoskodás oka valószínűleg az, hogy

az elengedhetetlenül szükséges gazdasági program kidolgozása még jobban megerősítette volna Szabadka pozícióját, s annak ellenére, hogy a vajdasági magyarság javát szolgálta volna, a csúcsvezetőség ezt semmiképpen sem óhajtotta."[2]

KJ: Ezt ma is tartom.

LM–TSZJ: A VMSZ megalakításakor tehát fontos tényező volt, hogy olyan pártot szerettek volna, amely részletes gazdasági programot is föl tud mutatni?

KJ: Persze. Elvégre ma is az a legalapvetőbb probléma, hogy az itt élő magyaroknak nincs megélhetésük, illetve kevésnek van. Azt nem lehet, hogy egy vajdasági magyar párt ne foglalkozzon ezzel. A gazdasági probléma gyökerét kettősnek látom. Egyfelől arról van szó, hogy nincs bennünk kellő vállalkozói kedv, mint amilyen a szerbekben van, akik a legkisebb lehetőségekbe is belekapaszkodnak. A vajdasági magyar óvatos, kivár, s így kiengedi a lehetőségeket a kezei közül. Másfelől nehezebben találjuk meg a kapcsolatot a tartományi és köztársasági döntéshozókkal, ami miatt nem jutunk elegendő támogatáshoz, és az életképes terveink is elfektetve maradnak a fiókokban. Előbb jut a szerb támogatáshoz, csak azért, mert szerb. Előbb talál kapcsolatot. A magyar beadja a projektet, és várja a sült galambot. Háttérmegkülönböztetések tapasztalhatók állami intézményekben, sőt, egyes bankoknál is.

LM–TSZJ: 1991 áprilisában az akkori szerb kormány megfogalmazta gazdasági programját. A VMDK ennek kapcsán megrótta, amiért nem halad elég intenzíven a piacgazdaság felé, és ostorozta, amiért voltaképpen „államkapitalizmust" épít – gondoljunk csak a társadalmi tulajdon jogi mozzanatainak a megtartására.[3] *Ön hogyan vélekedett ezekről a gazdasági kérdésekről?*

KJ: A VMDK-nak sem, és utóbb sokáig a VMSZ-nek sem volt gazdasági programja. Nem azért, mert nem lett volna hozzá kellő szakértelem, hanem azért, mert hiányzott a bátorság, a vállalkozói szellem. A VMSZ később is csak kínkeservesen küzdötte ki.

LM–TSZJ: Az imént fölolvasottakból úgy tűnik, hogy kezdetleges állapotban, de mégiscsak volt már a VMSZ alakulásakor...

KJ: Volt, de meg is maradt ebben az állapotban. Arról nem is beszélve, hogy a vajdasági magyaroknak nem volt felhalmozott tőkéjük, amiből komolyabb vállalkozások indulhattak volna. És az anyaország sem segített. A privatizációs folyamat úgy zajlott, hogy aki a legközelebb volt az információkhoz, az kapta meg a versenypályázatokhoz, ha voltak egyáltalán.

---

2 BÁRDI Nándor – ÉGER György (szerk.): *Útkeresés és integráció. Határon túli magyar érdekvédelmi szervezetek dokumentumai 1989–2000.* URL: http://adatbank.transindex.ro/inchtm.php?akod=160 (Letöltés dátuma: 2018. 01. 09.).

3 Uo.

MENEKÜLTHULLÁM, HÁBORÚ

LM-TSZJ: Végül térjünk rá a harmadik vitapontra, a menekültek kérdésére, illetve az első, Horvátországból érkezett hullámra. A magyar többségű települések, de akár Szabadka kapcsán is fölmerült, hogy tiltakozhat-e, és ha igen, hogyan tiltakozzon a VMDK a menekültek idetelepítésével szemben?

KJ: Tulajdonomban van egy fénymásolt dokumentumköteg a Szocialista Párt archívumából. Ebben írva vagyon, hogy stratégiai kérdésként kell kezelni a betelepítést északon, a határ mentén. Azzal a célzattal, hogy a magyarokat elvágják a határtól. Ez a dokumentum még a háború előtti időszakból való. Az is benne van, hogy Milošević miként találta ki, és futtatta Vojislav Šešeljt, és hogyan lett belőle radikális vezér.

LM-TSZJ: Sok helyről halljuk, hogy valóban, a telepítések gyakorlatában mintha valamiféle tendenciózusság látszana, hogy volt egy koncepció, ami a külső kisebbségi enklávék elszigetelését célozta meg. Ön szerint tehát ténylegesen létező tervről beszélhetünk? Csakugyan létezett egységes koncepcióként a „magyartalanítás"?

KJ: Így van, tervről, stratégiai elképzelésről volt szó. És az is benne van ebben a dokumentumkötegben, hogy a magyarokat be kell szorítani a Tisza mellékére: Kanizsa, Zenta, Ada, esetleg Becse maradhat meg magyar területnek. A többit el kell vágni a magyar határtól. Ezt a dokumentumot érdemes kutatni. Ami nálam van, az tíz-tizenöt oldalas.

LM-TSZJ: Szabadkán mindez miképpen nyilvánult meg? Milyen helyi konfliktusokat generált a menekültek érkezése?

KJ: Nem értesített itt senki senkit a menekültek érkezéséről. Legalábbis a városvezetést nem. Hogy a belügy és a titkosszolgálat hogyan kommunikáltak egymással, nekem arra nem volt rálátásom. Ezek jöttek. És csak annyit tehettem volna, hogy odaállok a traktorral érkező tömeg elé. Ezek jöttek, és nagyrészt irányítva voltak. Egyesek persze maguk, rokonokhoz. Azokhoz a rokonokhoz, akiket még az első világháború után telepítettek ide. Később olyan információt is kaptam, hogy Milošević és Tuđman között létrejött egy szóbeli megállapodás a lakosságcseréről.

LM-TSZJ: A községi képviselő-testületben napirendre került a kérdés...

KJ: A képviselő-testületben nem igazán generált konfliktusokat a menekültek érkezése.

LM-TSZJ: A VMDK-n belül egyesek szorgalmazták, hogy legyen hevesebb tiltakozás a betelepítés ellen, akár nemzetközi csatornákon, akár más úton.

KJ: Ez áll, nemzetközi csatornákon, illetve az anyaország felé a tiltakozást eljuttattuk. De az áradattal és az állammal szembeszállni nem volt tanácsos, mert aki így járt volna el, az egyszerűen csak eltűnt volna a sötétben, és kész. Ezt nem vállalta sem a VMDK, sem jómagam, sem később a VMSZ.

LM-TSZJ: Tehát a tiltakozásoknak egyáltalán nem volt foganatjuk?

KJ: Nem, úgy ahogy most sincs semmi foganatja, mert a beáramlás most is zajlik, csak most nem olyan szervezetten. És hogy megy-e a tisztogatás? Megy! Még a

portást is, ha magyar volt, azt is leváltották a gyáraknál, magáncégeknél, és bosznia tettek oda. Ezt végig lehet kísérni.

LM–TSZJ: Úgy tűnik számunkra, több koncepció merült föl a sorozások kapcsán is, a VMDK-n belül, illetve a VMDK-n kívül működők körében is. Egyesek amellett érveltek, hogy a magyarokat kisebb arányban sorozzák be, de legalábbis arányosan. Egy másik álláspont szerint a magyaroknak egyáltalán nem lett volna szabad háborúba vonulniuk. Várady Tibor álláspontja szerint viszont jogilag keresztülvihetetlen lett volna, hogy a magyarok kisebb arányban, vagy egyáltalán ne menjenek a harcterekre. Hiszen nincs olyan állampolgári eszmény, ami ezt alátámasztotta volna.

KJ: Vitába szállnék Tiborral. Elismerem, az ő eszmefuttatása jogilag megállja a helyét. Az alkotmányos kötelezettségek alól senki sem lehet kivételezett. De az sincs sehol leírva, hogy testvér testvérre lőhet. Márpedig az itteni magyarok a horvát hadseregbe besorozott magyarokra lőttek. Az etikai aspektus itt azért nagyon lényeges.

EMLÉKEZETPOLITIKA

LM–TSZJ: Emlékművet állíttatott az 1944-ben elhurcolt zsidóknak, majd a délvidéki vérengzések áldozatainak is. Utóbbi abban az időszakban kockázatos lépés lehetett. A vajdasági magyarság abban a pillanatban kísérelt meg szembenézni a múlttal, amikor a szerb nacionalisták nyomása a legerőteljesebb volt. Hogyan emlékszik vissza az ügy körüli konfliktusokra?

KJ: Őszintén megmondom, hogy nem tudom. Nem tudom, hogy honnan volt erőm és bátorságom ezeket a lépéseket megtenni. Nem csak a zsidó emlékműről van szó. Abban az időben az ötágú csillagot levenni a városháza tornyáról nem volt olyan egyszerű dolog. És nem kérdeztem senkit. Hanem azt mondtam, hogy levesszük, és föltesszük a helyére a keresztet. És nem kérdeztem se Ágoston Bandit, se..., se..., se... Hanem, vállalva minden kockázatot, megtettem. Vagy ott van a *Vergődő madár* emlékmű. Akkor sem kérdeztem senkitől, hogy szabad-e vagy nem. Hanem a szobrászművésszel, Kalmár Ferivel megbeszéltük, kiöntettük, és kibigyesztettük. Hogy én mit éreztem az az idő alatt, azt... nehéz megmondani. Áll a szobor, mögötte ott van egy löszfal, egy kis domb, és fönt géppuskás rendőrök. És lent, a gödörben jön a szabadkai nép. Úgyhogy... na.

HORVÁT KÖZÖSSÉG

LM–TSZJ: Térjünk ki külön is a horvát kisebbséghez fűződő viszonyra. Csubela Ferenc naplójából látszik, hogy Belgrádban a Skupštinában jó kapcsolatot ápoltak Skenderović-tyal. Mintha lett volna egy eredendő szolidaritás a két fenyegetett közösség között...

KJ: A horvát közösséggel nagyon korrekt kapcsolatunk volt, annál is inkább, mert a vezetőik baráti viszonyban voltak sokunkkal. Gabrić Josip egyszer azt mondta nekem: „Jóska, ameddig te meg én élünk, addig ez a két közösség összeveszni biztosan nem fog." Skenderović Antun pedig, ahogy elhangzott, a frakciónk tagja volt. A fiatalok között ez a közelség nem alakult ki, most lazábbak a kapcsolatok. Ami még a jó viszonyokat illeti, ezekből egy kicsit kilógott Tonković Béla a vehemenciájával. Lobbanékony, harcias ember volt. Nem lepte meg a horvátországi háború, minket igen. Egy ízben, amikor egy szűkebb körben arról tanácskoztunk, kiáltsuk-e ki a regionális autonómiát, elszólta magát, hogy *Biće tu krvi, i onda do kolena*[4]. Ez figyelmeztető jel volt, mert nem véletlenül mondta, és ha csakugyan kikiáltjuk a regionális magyar autonómiát, akkor a szerb és a horvát erők összeroppantottak volna bennünket.

PARLAMENTI MUNKA

LM-TSZJ: Hogyan emlékszik vissza a parlamenti munkára?

KJ: Az első választásokon jelöltek mint képviselőjelöltet a szerbiai parlamentbe. Az első fölállításban Szecsei Miskával, Farkas Zolival és a többiekkel be is jutottam a képviselőházba. Végeztem a munkám, ami mondjuk abból állt, hogy állandó viszály alakult ki Šešelj és köztem, [Aleksandar] Vučić és köztem, [Dragan] Todorović és köztem. Ez utóbbi tele torokkal, hát ne mondjam, hogy kefélt minket. Ezt én persze lenyelni nem tudtam, úgyhogy kemény „húzd meg, ereszd meg"-viszony alakult ki. Így telt az első mandátumom. Nem mondhatnám, hogy valami nagy, kézzelfogható eredményt értünk volna el, de hallottak rólunk, tudtak rólunk, határon belül és azon kívül. Úgyhogy a VMDK is, és mi, képviselők is a hírnevünkkel azért betörtünk a politikai életbe.

LM-TSZJ: A VMDK 1991-es évkönyvében olvasható az Ön szövege is, amelyben a parlamenti munkáról ír. Megemlíti, hogy a VMDK és a Reformerők közös jelöltjeként került be a szerbiai törvényhozásba, de a frakció szakadásakor a VMDK soraiba ült át. Miért szakadt szét a frakció? És miért döntött a VMDK mellett?

KJ: Egyfelől a magyarságom volt a döntő. Másrészt viszont nem tetszett a Reformerők szabadkai szervezetének vezetési stílusa, Kopilović Blaško és a társasága. Harmadrészt pedig Ante Marković leváltása miatt. Én eredetileg miatta csatlakoztam a Reformerőkhöz, hiszen amit a programban lefektetett, az, úgy gondoltam, kihúzta volna Jugoszláviát a kátyúból. Ante Marković távozása miatt tehát immáron semmi okom nem volt a Reformerők kötelékében maradni. Egyébként azt gondolom, hogy Jugoszlávia szétesésének a gyökerei jóval korábbra vezethetők vissza. Az 1960-as években már azt tapasztaltam, hogy az albánok párhuzamos rendszert építettek ki. A katonaságban pedig láttam, miként csoportosulnak a szlovének...

4 Vér fog itt folyni, térdig.

LM–TSZJ: Csubela naplójából az is kiderül, hogy a VMDK-sok jó kapcsolatot ápoltak az UJDI (Udruženje za jugoslavensku demokratsku inicijativu – Társulás a Jugoszláv Demokratikus Kezdeményezésért) színeiben feltűnő Várady Tiborral. Hogyan emlékszik vissza rá, illetve kivel voltak még jó kapcsolatban?

KJ: A szocialistákon és a radikálisokon kívül mindenkivel. Ami az UJDI-t illeti, ez a tömörülés Vékás szemében vörös posztó volt. És ez ahhoz is kapcsolódik, hogy sem ő, sem a VMDK vezetése nem tudta megtalálni a közös hangot a csúcsértelmiséggel. Váradyt sem szerették, pedig egy végtelenül értékes ember. Nagyon jó viszony alakult ki kettőnk között, ami még talán a mai nap is élne, ha nem vállalja el Szerbia és a miloševići rendszer védelmét. Ezt nem tudtam lenyelni. Sohasem beszéltünk Tiborral erről, de egyszer talán leülünk végre, és tisztázzuk a dolgainkat. Ám minden pillanatban aláírom, hogy végtelenül okos, végtelenül hasznos, végtelenül jólelkű emberről van szó.

LM–TSZJ: Nenad Čanakkal milyen viszonyban volt?

KJ: Čanakkal a mai napig jó viszonyban vagyunk. Rettenetesen irigylem a humorérzékét, a reagálási módját. Sok közös akciónk volt, egy ízben autóbuszokkal mentünk például Belgrádba a szülőkkel, a Generalštab [a Jugoszláv Néphadsereg Vezérkarának épülete] elé, követelve a fiatalok hazaengedését a harctérről. Én a magyar zászlóval, ő pedig a hangjával volt jelen.

LM–TSZJ: Ez az 1999-es eset, igaz?

KJ: Kétszer, háromszor tettem ezt meg. Csubelával kétszer, Čanakkal egyszer. Csubela különösen nagy hanggal, elsőként reagált a háborúra, és a magyar behívók ellen. Keményen kiállt.

A „SZERB" PÁRTOKHOZ FŰZŐDŐ VISZONY

LM–TSZJ: Térjünk rá a szerbiai belpolitikai színtérre. Az interjú során szóba került már Šešelj és Vučić. Hallgattuk Šešelj nyilatkozatait az elmúlt évben, olykor kitér a vajdasági magyarokra is. Azt szokta mondani, hogy Kasza és Ágoston roppant kártékony és szerbellenes elemek voltak. Milyen volt a Radikális Párt és a VMDK viszonya?

KJ: Először kérdezzék meg, miért zártak ki a VMSZ-ből!

LM–TSZJ: Miért zárták ki a VMSZ-ből?

KJ: Azért, mert azt mondtam, hogy az ellenséggel szövetségre lépni nem szabad. Kasza kártékony volt... meg Ágoston is kártékony volt. Az, amit Šešelj elképzelt, Karlobag–Virovitica–..., egészen a Balatonig... Azzal a társasággal leülni, akik egykor Šešelj követői voltak? Hát még holtrészegen sem! Pásztor István szerint Vučić váltani tudott, s tény, hogy nála erőteljesebb politikus nincs, ám én azt mondom, *vuk*

dlaku menja, a ćud ne[5]. Elvégre ezek az emberek annak idején szendvicset kínáltak,[6] a szlovákoknak kettőt, a magyaroknak egyet. Miért kettőt a szlovákoknak? Mert messzebbre kell, hogy utazzanak. Ezekkel koalíciót kötni? Erre én nem lettem volna képes. Hála istennek, hogy kiléptem a politikából.

LM-TSZJ: Miként emlékezik vissza a Skupštinán belüli vitákra? Ha jól tudjuk, a magyarokat folyton szeparatizmussal vádolták.

KJ: Igen, persze. Ezért nem tudták elfogadni a területi autonómiáról, vagy a magyar önkormányzatok szövetségéről szóló tervezeteket. Pedig nem akartunk elszakadni! De más életet képzeltünk el. Egyébként Vučić-tyal annak idején nagyon komoly összetűzéseink voltak a parlamentben. Šešelj helyettese volt, ugyanazt képviselték.

LM-TSZJ: Ejtsünk néhány szót a helyi viszonyokról! Úgy tudjuk, Šešeljhez és másokhoz kötődő félkatonai szervezetek nem egyszer jártak Szabadkán. Sor került összetűzésekre?

KJ: Igen. Egyfelől verbális szinten, ugyebár oda-odamondogattak, meg erre-arra. Másfelől pedig ott voltak a pofozkodások, illetve a magyarverések. Az első pofon, amikor elcsattant, akkor én abból világra szóló fölhajtást csináltam. És arra nagyon büszke is vagyok, hogy amikor javában zajlott a háború, amikor albánok tömegeit űzik el Koszovóról, amikor a horvátokat zaklatják úgy Bácskában, mint Szerémségben, nos, addig Szabadkán egy kirakat be nem tört. Egyetlen albán pék kirakatát sem törték be. Amíg polgármester voltam, senkinek sem eshetett bántódása a nemzeti hovatartozása miatt. Sikerült a várost megőrizni egy csöpp vér nélkül. Voltak persze meleg helyzetek. Egy ízben a visnyeváci telepesek bejöttek a képviselő-testületbe, és azzal fenyegetőztek, hogy fölakasztanak a zászlórúdra. És akkor azt mondtam, akasszatok, ha nektek az jó, de akkor sem lesz Szabadkán verekedés, háború, lövöldözés, gyilkolás.

LM-TSZJ: A képviselő-testületben voltak összezördülések a radikális képviselők és Ön között?

KJ: Nem igazán, ahhoz kevesen voltak. Inkább a szocialisták okoztak fejfájást. Szerencsére a körzeti vezetőjük, Jovičić, topolyai származású fiatalember, amikor érezte, hogy túlfeszül a húr, akkor vagy eljött hozzám a városházára, vagy leültünk egy kávéra, és megbeszéltük a dolgokat. Mindig le tudtuk csillapítani a kedélyeket.

LM-TSZJ: Országos szinten milyen volt a szocialistákkal való viszony? Nyilvánvalóan velük más volt a helyzet, mint a radikálisokkal. Például a kilencvenes évek során Önnek Miloševićtyel is volt közvetlen kapcsolata.

KJ: Hogyne, szidtak is érte. Hogy én Milošević kanapéján üldögéltem, meg hasonlók. De nem bántam meg, hogy leültem arra a kanapéra, hiszen ezek a tárgyalások is hozzájárultak ahhoz, hogy a szabadkai lakosok nem szenvedtek nagyobb kárt a háború során. Két vagy három alkalommal találkoztunk Miloševićtyel.

---

5 Szerb közmondás: a farkas a szőrét elhányja, de a szokását nem.

6 Egy sokat hivatkozott nyilatkozatában Vojislav Šešelj kijelentette, hogy a vajdasági magyarokat buszra kellene pakolni (mindegyiknek adni egy szendvicset az utazás erejéig), és kitelepíteni Magyarországra.

Először Szabadkán, egy hete voltam még csak polgármester, amikor meglátogatott. Fogadtam a városházán, majd együtt vacsoráztunk. Mondhatom, hogy elég korrekt tárgyalás volt. Ígéretet kaptam, hogy a magyar és a többi kisebbségnek nem lesz bántódása. Ugyanilyen korrekt volt a másik két tárgyalásunk is, Belgrádban. Egy ízben Józsa Laci is elkísért.

LM–TSZJ: Volt lokális együttműködés is a szocialistákkal Óbecsén, Topolyán, Szabadkán pedig szintén volt valamiféle együttműködés. Ezekért is támadások érték Önöket.

KJ: Igen, együtt kellett velük működnünk azokban az esetekben, amikor egyedül nem tudtuk megszerezni a mandátumok többségét. Sőt, kötelességünk is volt együttműködni velük annak érdekében, hogy megőrizzük a város békéjét. Mert háborút kirobbantani nagyon könnyű. Megfékezni annál nehezebb. Ne mondjam, hogy milyen érzés volt a főtéren gyűlést tartani, a *Bedem ljubavit*[7] a horvátokkal együttműködve, amikor száz kilométerről visszhangzott az ágyúk dörgése. Ilyen pillanatokat átélni nem egyszerű. Ha hibáztam is, ha semmi mást nem is csináltam helyesen... Szabadkán legalább nem folyt vér.

LM–TSZJ: Az imént úgy fogalmazott, hogy a Skupštinában mindenkivel jóban voltak, a szocialisták és a radikálisok kivételével. Látott olyan erőt, amely nyitottnak látszott a vajdasági magyarság követelései iránt?

KJ: Őszintén szólva, nem. Parolaként, szólamként több párt kifejezte a hajlamát, hogy együttműködjön. De amikor konkrét ügyről volt szó, egyik sem. Szerintem mindannyian azt várták, hogy a magyar lakosság létszáma minimalizálódjon. Többször is hangoztattam, hogy amikor százezer alá esik a számunk, akkor a tenyerükön fognak hordani bennünket, de addig nem.

NEMZETKÖZI VISZONYOK, BUDAPEST

LM–TSZJ: Ejtsünk néhány szót a nemzetközi csatornákról. Voltak olyan nemzetközi kapcsolatai, amelyek megemlítendőek?

KJ: Igen. Az természetes, hogy az anyaországgal tartottam a kapcsolatot. Vállveregetést nagyon sokat kaptam. De túl sok segítségről nem tudok beszámolni. A Fidesz első kormányzati ciklusának idején például, amikor a kettős állampolgárság kérdéséről folyt a vita, a legfelelősebb személy azt mondta, Kasza úr, maga követelheti a kettős állampolgárságot, de tudja mit fog kapni? Ezt! [Fityiszt mutat.] Azt mondtam neki, hogy az országház falait a nagyapám és a dédapám rakták. Később, amikor az úr rájött, hogy a határon túli magyarok szavazataival kétharmados többséget szerezhet a pesti országgyűlésben, akkor szó nélkül megkaptuk az állampolgárságot.

7 A *Bedem ljubavi* horvát békemozgalmi kezdeményezés, 1991-ben alapították. Horvátországban és Szerbiában, sőt Brüsszelben is voltak akciói.

LM-TSZJ: Különbözött-e Ön szerint az MDF-es és az MSZP-SZDSZ-es kormány viszonyulása a vajdasági magyarsághoz?

KJ: Az MDF nyitottabb volt. Bátorítottak, és valamennyivel többet is segítettek. A szocialisták csak hitegettek, de azt a végtelenségig. Kovács László annyi ígéretet adott, hogy Dunát tudnék velük rekeszteni. Az állampolgársággal, gazdasági kérdésekkel kapcsolatban... Amikor itt elindult a privatizáció, visszavásárolhatták volna a magyar vagyont, földeket. Mégsem tettek semmit.

LM-TSZJ: Budapest és a vajdasági magyar politika viszonylatában két fontos intézményt szokás megemlíteni. Az egyik a Határon Túli Magyarok Hivatala (HTMH), a másik a Magyarok Világszövetsége (MVSZ). Először ejtsünk néhány szót az előbbiről. Mit gondol arról a véleményről, miszerint a HTMH alapvetően egy pragmatikus, a szerb államhoz idomulóbb politikát sürgetett?

KJ: Ez így volt.

LM-TSZJ: És arról a véleményről, miszerint az autonómia ügyét igyekezett elfojtani?

KJ: Elfojtani nem, de fékezni igen. Kicsit enyhítsünk. Úgy vélték, nem érett még meg sem a magyar, sem pedig a szerb társadalom arra, hogy elfogadja a kisebbségi autonómia intézményét. Az ilyesmihez föl kell nőni, és persze gazdasági alapok is kellenek. Hogy olyanok legyünk, mint Tirol. Hiába az autonómia, ha a polgárnak nem tudunk egy szelet kenyeret adni.

LM-TSZJ: Térjünk rá a Magyarok Világszövetségére. Olvastuk, hogy nekik is volt egy sajátos VMDK-politikájuk, mégpedig az, hogy a VMDK-n belül egy bizonyos csoportot támogattak. Eszerint volt egy erőteljesen jobboldali vonulat, Hódival az élen, és őket favorizálták például Kaszával szemben. Ennek a sugallatnak van valóságalapja?

KJ: Van, de nem biztos, hogy ez a jobboldali szárny éppen ennyire Hódihoz köthető lett volna. Ugyanis bár Sándor valóban radikálisabb volt az autonómia követelésében, mint én, de ennek ellenére ő is tudta, hogy meddig mehet el. Pragmatikus is volt. Hogy jobb kapcsolatban volt a Világszövetséggel, hát édes Istenem...

LM-TSZJ: Budapest és a vajdasági magyar politika viszonylatában az intézmények mellett néhány név gyakran fölmerül: Törzsök Erika, Tabajdi Csaba és Csoóri Sándor.

KJ: Csoóriról és Tabajdiról (annak ellenére, hogy szocialista volt) csak a legszebbeket tudom mondani. Érzékenyek voltak nagyon a határon túli magyarok problémáira, ahol tudtak, segítettek. A Magyarok Világszövetségéről ezt egy pillanatra sem mondhatom el. Amikor Csoóri kitette onnan a lábát, a Világszövetség elment a fenébe. Törzsök Erika nem lehet most már téma. Sok jót nem mondhatok róla.

LM-TSZJ: Törzsök Erika koncepciója az interregionalizmus volt, amely alapvetően egy nem etnikai jellegű szubszidiarizációt jelentett volna.

KJ: Ez látszólagosan védte volna a magyarságot, de ténylegesen nem. Törzsök Erika egyébként meg akart buktatni, ez ismeretes. Mást akart a VMSZ élére.

LM-TSZJ: Kicsodát?

KJ: Mindegy.

LM–TSZJ: Pedig a vajdasági magyar politikai ellenfelei olykor azt állították, hogy Törzsök Erikának lényeges szerepe volt a VMSZ megalakulásában.

KJ: Nem kimondottan. Csoóri, Tabajdi és Várady támogatta a megalakítást.

A VMDK SZÉTHULLÁSA, A VMSZ MEGALAKULÁSA

LM–TSZJ: A VMDK 1994-es széthullásáról számtalan, egymásnak ellentmondó elbeszélés van. Elég, ha az elszámoltatás kérdésére gondolunk. A felek kölcsönösen vádolták egymást, Ágoston Hódit, ugyanakkor elhangzik, hogy a csúcsvezetés is kaphatott pénzt, amivel nem számolt el. Ön hogyan látta ezeket az ügyeket?

KJ: Lényegében az egésznek a hátterét én nem ismertem, ugyanis a pénz előbb érkezett ide, mint hogy én beléptem volna vagy információközelbe kerültem volna, de keményen kértem az elszámolást. Ez nem nagyon tetszett a vezetőségnek, és itt akkor már élesben ment a dolog. Tehát nincs információm arról, hogy ki kapott, és ki mire költött pénzt. Tulajdonképpen ők hárman, Ágoston, Vékás és Hódi kisajátították az információkat. Úgy a pénzügyek, mint számos más terület esetében. Csak annyit tettek nyilvánossá a tagság előtt, amennyit jónak láttak. És ez volt a forrása a konfliktusoknak, hiszen a tagság értelmesebb része tisztában volt ezzel. Én magam is figyelmeztettem Ágostont a problémára Belgrádban. A parlamentben beszélgettünk, négyszemközt, és akkor bizonyos mértékben egyet is értett velem. Azt mondtam neki: „Bandi, vigyázz, mert ebből szakadás lesz." Erre a válasz az volt, hogy „ha valaki másik pártot tud csinálni, az csak te vagy." Körülbelül igaza is lett. Az elszámolás a VMDK-n belül sehogy sem akart megszületni, és ez komoly belső feszültséget váltott ki a vezetőség és a tagság körében is. Ekkor már komolyan politizált velünk Csubela Feri barátom is. Csubela és én komoly belső ellenzéke voltunk a VMDK-nak, látszott, hogy ez előbb vagy utóbb szakadáshoz vezet.

LM–TSZJ: Azt állítja tehát, hogy a vezetés nem kezelte demokratikusan az elszámoltatás ügyét. Hódi hogyan kerülhetett mégis a VMSZ-be, ha nem számolt el?

KJ: Váltani tudott. Ágoston és Vékás ellenségként, Hódi pedig partnerként kezelt minket. Tárgyalóképes volt, és a végén átcsúszott a VMSZ-be. Különben láttam a HTMH-ban az elszámolás egy részét, Tabajdiék megmutatták. Hát röhej, ahogyan csinálták, de meg is értem, mert valahogy le kellett fedni a kapott pénzeket.

LM–TSZJ: Csorba elbeszélése szerint a botrány kirobbanásakor mindenki azt várta Hóditól, hogy számoljon el, így Kasza József is. Egy idő után azonban ez megváltozik.

KJ: Biztos lefizetett Hódi. [Nevet.] Komolyra fordítva a szót, erre nem emlékszem. Valójában mindvégig követeltem az elszámolást. Látni akartam, hogy mekkora összegről volt szó, és mire költötték el.

LM–TSZJ: Arra nem hajlott, hogy Hódi VMSZ-be lépésének feltétele legyen az elszámolás?

KJ: Nem. És Hódi inkább a tapasztalatával, tanácsadói szerepben volt jelen. Soha nem volt a vezetőségben.

LM–TSZJ: Hogyan értelmezi a pénzügyi botrányt?

KJ: Elmesélek egy személyes élményt. Évekkel a fenti események után, már VMSZ-elnökként egy budapesti tanácskozáson vettem részt. Egy vezető pozíciót elfoglaló egyén kihívott a folyosóra, és azt mondta, „Jóskám, amennyi pénz kell, csak kérdd, és megkapod! Egy feltétel van… hogy a felét készpénzben vissza kell adnod." Akkor én azt mondtam, hogy köszönöm, de nem. Valami hasonló ajánlatot kaphatott korábban a VMDK is.

LM-TSZJ: MDF-es képviselő volt?

KJ: Nem. És még csak nem is szocialista. Kizárásos alapon így meglesz.

LM-TSZJ: Nagyon sok polgármester, nagyon sok helyi szervezet pillanatok alatt otthagyja a VMDK-t, és csatlakozik a VMSZ-hez.

KJ: Mindannyian megelégeltük Ágoston és Vékás diktatúráját. Mi, polgármesterek, dicséretet soha nem kaptunk a VMDK-ban. Fejmosást, elégedetlenséget annál többet. A szabadkai szervezet egyébként az egyik fő hordozója volt az 1994-es szakadásnak.

LM-TSZJ: Balla Lajostól olvasunk föl: „[i]dőközben Szabadkán is megmozdult valami. A Gubás házaspár és a köréjük tömörülő értelmiségiek meghívtak bennünket egy látogatásra. Elmondtuk, mit kívánunk cselekedni, kisebb-nagyobb módosításokkal azt elfogadták, majd megígérték, bekapcsolják a folyamatokba Kasza Józsefet."[8]

KJ: Valami volt benne, de ez a nagy bekapcsolás nem történt meg. Gubás Jenővel nagyon jó viszonyban voltam még fiatal korunkból. Ők mással foglalkoztak. A *Bácsország* nagyon komoly kiadvány volt. Ballával különösebb gondunk egymással nem volt, azzal, hogy én nem vettem annyira komolyan a Zitzer Köztársaságot. Nem tudom megindokolni, hogy miért. Kiesett a látkörömből, vagy a szabadkai voltom miatt.

LM-TSZJ: Balla a következőket írja: „[a]z utolsó találkozáson kitűztük az alakuló közgyűlés dátumát és helyszínét. Az általam megfogalmazott dokumentumjavaslatokat végleges formába öntöttük. Megegyeztünk a következőkben. A tanács és az elnökség tagjaira az ajánlatot mindenki a számára legmegfelelőbb módon fogja megtenni, egyedüli kikötés, hogy dr. Hódi Sándor, Kasza József és Balla Lajos nem lehet az elnökségben a javasoltak között, mivel az ominózus VMDK közgyűlés miatt őket hibáztatják a VMDK-ban maradottak." Az alakuló közgyűlést illetően pedig így ír: „[k]étszáz személy jelenlétében megválasztották elnöknek Csubela Ferencet. Egyedül arra emlékszem, hogy tanácstag lett dr. Hódi Sándor, Kasza József és én, dr. Hódit és Kaszát elnökségi tagnak is megválasztották. Ekkor találkoztunk Csubela Ferenccel, akinek elmondtam, mivel nem tartották be a megbeszélteket, én nem fogok belépni a VMSZ-be, de minden tevékenységet annak szellemében fogok végezni."[9]

KJ: Ez így is van. Volt ilyen előzetes megegyezés, most már emlékszem. Ballával együttműködtünk Csubela és én, de nem „kötelékben". Talán túl messze volt a Zitzer Köztársaság. Lehet, hogy az is közrejátszott, hogy komolytalannak találtam Ballát

8 BALLA Lajos: *Elhallgatott tények. Egy közelgő évforduló margójára.* URL: https://www.vajma.info/cikk/olvasok/167/Elhallgatott-tenyek.html (Letöltés ideje: 2018. 01. 09.).

9 Uo.

megjelenése, viselkedése miatt... Szubjektív ellenérzés lehetett? Nem mondhatom, hogy ellenszenv volt, mert nem haragudtam rá. De nem volt meg vele a közvetlen kapcsolat, mint Csubelával. Sajnálom, hogy Csubela ilyen korán elment. Amikor látta, hogy kezd fortyogni a vérem, mondta, hogy „Józsikám, üljél csak le, gyere, beszélgessünk".

LM–TSZJ: Balla a Gubás házaspárnál történt eseményekről a következőket írja: „[e]zt követően meg kellett látogatnunk Csoóri Sándort is Budapesten, ahol ismertettük az elképzeléseinket. Ő elfogadta az érvelésünket, és megígérte, hogy lehetőségei szerint mindenben a segítségünkre lesz."[10] *Ez a VMSZ alakulása kapcsán azért érdekel bennünket, mert sokan megemlítik, hogy volt valamiféle magyarországi hátszél, de legalábbis vállveregetésnél több.*

KJ: Volt. Ez nem kétséges. Csoóri volt az egyik támpontunk. Rengeteg tanáccsal, ötlettel látott el bennünket. De nem csak ő, hanem a felesége is mellettünk állt. Ez nem véletlen, elvégre Ágoston már korábban konfliktusba került Csoórival, ahogy egyébként szinte mindenkivel. Sűrűn lekezelte a magyarországi vezetőket, és ők ezt nem vették jó néven. Alighanem föllélegeztek, amikor Ágoston végre eltűnt a porondról, és megjelent a VMSZ.

LM–TSZJ: Milyen tippeket adtak Csoóriék?

KJ: Ezt ennyi év után nem tudom visszaidézni.

LM–TSZJ: Magyarországról kik támogatták még a VMSZ megalakítását? Milyen ösztönzés érkezett még?

KJ: Jeszenszky Géza, Tabajdi Csaba, Boross Péter, Németh Zsolt, Martonyi János. Azt azért nem mondhatnám, hogy ösztökéltek volna bennünket, de azt sem mondták, hogy ne csináljuk. Tabajdival mindig volt valamilyen konfliktusunk, de barátok maradtunk. A VMDK felbomlásának nem örültek, mert féltek az erő osztódásától, de annak igen, hogy Ágoston eltűnik.

LM–TSZJ: A kezdeti belgrádi reakciók milyenek voltak?

KJ: Nem nagyon foglalkoztak az üggyel. Én sem foglalkoztam velük.

LM–TSZJ: Igaz, hogy két név, a VMSZ és a Magyar Érdekvédelmi Szövetség között vacilláltak?

KJ: Igen, az utóbbi is felvetődött.

BEFEJEZÉS

LM–TSZJ: Visszatekintve, mit mondana önkritika gyanánt a saját tevékenységéről, illetve a VMDK-ról? Mit lehetett, kellett volna másképpen csinálni?

KJ: Ha lenne még egy életem, egyáltalán nem foglalkoznék politikával. Ez az őszinte és tömör válaszom. Mert a politika nagyon hálátlan dolog. Rengeteg erőt, időt, ideget emésztett föl, amit nem sajnálnék utólagosan, ha az utókor nem tér le

10 Uo.

az október 5-én körvonalazott haladási irányról. Az irányról, amit Đinđićtyel akkor körvonalaztunk. Sajnos az egész ország letért erről, s az országgal a vajdasági magyarság is. Azok kormányoznak, akik egykor ki akartak bennünket telepíteni, s a VMSZ velük tart. Nem, ez... elfogadhatatlan. De van néhány dolog, ami kárpótol. Amikor az országban háború dúlt, mi fölújítottuk a városháza nagytermét. És a padlást is, ahonnan vagonszámra pucoltuk ki a galambpiszkot. És büszke vagyok, amikor végigmegyek Szabadkán, és ott látom a kék szökőkutat. Nézd, Kasza, ezt te csináltad! Ez az érzés kárpótol a sok keserűségért, amit megéltem. Mert nem volt egyszerű dolog farkasszemet nézni a fölhergelt visnyeváci telepesekkel, akik föl akartak húzni a zászlórúdra. Észnél kellett lenni... És hogy az ember miként jár el, az egy dolog, de hogy közben mit érez, az egy másik. Végül az is elégtétel, hogy amikor összetalálkozok a régi ellenfelekkel, azt mondják, „Jóska, veled nagyon nehéz volt. De amikor megegyeztünk, akkor tudtuk, hogy tartani fogod a szavad." Manapság este megegyezünk, reggel már másképp van.

LM-TSZJ: Az 1990 és 1995 közti küzdelmeket szem előtt tartva mi a véleménye a vajdasági magyarság mai helyzetéről?

KJ: Más életet képzeltünk el. Nem ezt az életet, amit utóbb megértünk... Nemrég egy reggel, még félálmosan magyarul kértem két tejet és egy lepényt a péknél, akihez évek óta járok. Erre kaptam kettő lepényt és egy tejet, amit szóvá is tettem. *„Ne razumem"*, kiált rám az eladónő! Erre fölébredtem, és odamondtam, hogy *„mogli ste bar reći, da izvinite, ne razumem mađarski." „Zašto da se izvinjavam?"*, kérdi. *„Ako želiš mađarski, na tri kilometara je granica, i pričaj tamo mađarski!"*[11] Hát ne mondjam, a Kasza Jóskából kitört a négy elemi, olyan ribill[i]ót csaptam, hogy öröm volt hallgatni. Két héttel később telefonált az ügyvédem, hogy menjek el hozzá. Amikor megérkeztem, az irodájában már ott ült a nő meg az apja. Ötvenezer dinár kártérítést kértek, mert én „megsértettem a nőt". Azt válaszoltam, felejtsék el, inkább följelentést teszek ellenük közösség elleni izgatásért. Egyébként meg ilyen tiszta magyar, mint én, a földkerekségen nincs. Apai ágon nagyapám magyar, nagyanyám bunyevác. Az anyai ágon nagyapám magyar, nagyanyám lengyel. Akkor mi más lehetnék én, mint színtiszta magyar? Ebben a térségben azután kutatni, hogy milyen kötődései vannak az embernek, fölösleges. Nemrégiben olvastam Hunyadinak a történetét... Aki ebben a kavalkádban megmaradt tiszta vérűnek, az nagy kivétel. Ma suttogni kell, ha az ember magyarul beszélget a szerb tömegben. Nem ezért vállaltam október 5-ét. Azt az éjszakát, amikor kettőkor összejött az akkori DOS (Demokratska Opozicija Srbije – Szerbiai Demokratikus Ellenzék) vezetése, és vártuk, hogy mikor rohan le bennünket a hadsereg speciális egysége. Akkor még égett bennem az erő, égett bennem, hogy változás kell. Tudtam, hogy ha más világot akarunk, azért meg kell küzdenünk. Nem volt veszélytelen... amikor elindultam Belgrádba, nem tudták, visszajövök-e valaha is. De vállaltam a nemes célért. Mi maradt mára? Šešelj egykori követői dirigálnak, ők mondják meg, kiből lehet ez, kiből az. A magyar fiatalok

11 „Nem értem" [...] „Mondhatta volna legalább, hogy elnézést, nem értek magyarul." „Miért kérnék elnézést?", kérdi. „Ha magyarul akarod, ott van a határ három kilométerre, ott beszélhetsz magyarul!"

számára nincs szórakozási, megszólalási lehetőség. Ha előre tudom, hogy ez lesz, nem biztos, hogy vállalom október 5-ét. Volt persze megkeresés az utóbbi években, hogy térjek vissza a politikába. De bennem már kimúlt az a régi tűz. Úgyhogy maradok a helyemen, és nyugalomban írom az emlékirataim.

14. Beszélgetés Várady Tiborral

Losoncz Márk – Tóth Szilárd János

Várady Tibor 1939-ben született Nagybecskereken. Édesapja Várady József ügyvéd, nagyapja Várady Imre jogász, országgyűlési képviselő, a Függetlenségi Párt tagja, majd – az impériumváltást követően – 1927-től a Magyar Párt országos elnöke. Várady Tibor Nagybecskereken végezte az általános iskolát és a gimnáziumot. Ezt követően a Belgrádi Egyetem Jogi Karán tanult, s magiszteri fokozatát is itt szerezte 1967-ben. 1963 és 1992 között az Újvidéki Egyetem Jogi Karán tanársegéd, docens, majd tanár. 1970-ben a jogtudományok doktora lett az amerikai Harvard Egyetemen. A budapesti Közép-európai Egyetem tanára 1993-tól, s emellett az egyetem jogi stúdiumainak igazgatója (1993–1997) és rektorhelyettes (1994–1997) volt. A Közép-európai Egyetem mellett az atlantai Emory University School of Law professor emeritusa. Vendégtanár volt, illetve vendégelőadásokat tartott több amerikai egyetemen (Harvard University, University of Florida, University of California – Berkeley, Cornell University), valamint a párizsi Sorbonne-on és a kínai Xiamen Egyetemen. 2003-tól a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia rendes tagja. Számos választott bíróság és nemzetközi jogi társaság tagja. Kutatási területe a nemzetközi jog, a nemzetközi magánjog, a nemzetközi kereskedelmi jog és a kisebbségi jogok. Negyven – köztük több újrakiadást megélt, valamint lefordított – könyv, illetve mintegy háromszáz, öt nyelven írt tanulmány szerzője. Szépirodalmi könyvei is megjelentek. 1965 és 1971 között az *Új Symposion* szerkesztője, illetve felelős szerkesztője. 1990 és 1999 között a *Létünk* felelős szerkesztője.

1990 és 1992 között a Szerb Köztársasági Parlament képviselője az UJDI (Udruženje za jugoslavensku demokratsku inicijativu – Társulás a Jugoszláv Demokratikus Kezdeményezésért) színeiben, 1992 és 1994 között a Jugoszláv Parlament képviselője. 1992 és 1993 között Jugoszlávia igazságügyi minisztere Milan Panić kormányában. 1994-től a Vajdasági Magyar Szövetség (VMSZ) tagja. Egyik kezdeményezője, illetve tagja az 1999-ben megalakult Ideiglenes Magyar Nemzeti Tanácsnak (IMNT), majd tagja a Magyar Nemzeti Tanácsnak (MNT) is 2002-től 2014-ig. Szerbia és Montenegró Külügyminisztériumának fő jogtanácsosa 2001-ben. Ő vezette azt a jogászcsoportot, amely Jugoszláviát, illetve Szerbiát képviselte a hágai Nemzetközi Bíróságon a perek hatáskört vitató szakaszában.

SZERBIAI DISSZIDENS ELIT

Losoncz Márk–Tóth Szilárd János: Milyen kapcsolatban volt az 1980-as években a szerbiai disszidens elittel?

Várady Tibor: A szerbiai disszidens elittel még korábban nagyon jó és, mondhatni, természetes kapcsolatot alakítottam ki, de nemcsak én, hanem sokan mások az *Új Symposion* első generációjából. A *Praxis*, az akkori *Indeks* és az Ifjúsági Tribün... ezekkel kommunikáltunk, ezekkel voltunk egy hullámhosszon. És ez nem mondott ellent annak, hogy már az *Új Symposion* szerkesztőségének tagjaiként megfogalmaztuk, hogy kívánatosnak tartjuk nem csupán a magyar identitáskultúrát, hanem a valamiféle magyar önkormányzatiság kialakítását is. Érdekes egyébként, hogy ebben Gerold László merészkedett a legmesszebbre. Ami az én személyes szálaimat illeti, nekem gyermekkorom óta barátom Nebojša Popov szociológus, aki kimagasló figurája volt a szerb disszidens mozgalomnak, a *Praxis* körének legradikálisabb, és erkölcsileg egyik legmagasabb szinten álló szereplője. Neki egy időben élettársa volt Vesna Pešić, akivel szintén jó barátok lettünk. Több más disszidens értelmiségivel (nem csak szerbekkel) is jó kapcsolatot alakítottam ki. Jártam a korčulai összejövetelekre, de nem voltam annyira aktív szereplő, mint mondjuk Nebojša Popov vagy Vesna Pešić.

LM–TSZJ: A szerb disszidens elitben voltak olyanok, akik különösen nyitottak voltak a „magyar kérdés" iránt? Ebben a kontextusban érdekes lehet, hogy Popov jelentette meg a Republikában *a kisebbségek minimális jogairól szóló programszerű szöveget. Vagy inkább arról volt szó, hogy demokratikus embereknek tűntek, akiktől azt lehetett várni, hogy ha egyszer eljön az idő – mondjuk, kormányzati pozíciókat szereznek –, akkor majd nyitottak lesznek?*

VT: Inkább az utóbbi.

LM–TSZJ: Ágoston András és Csorba Béla például azt írja sok helyen, hogy ezek az elitek, lettek légyen bármily nyitottak, bármilyen demokratikusak, a magyar autonómia ügyét nem akarták megérteni, sőt, gyakran szeparatizmusnak, öngettósításnak vélték.

VT: Nem tudom, hogy mire alapozódik ez. Popovval, Pešićtyel, s egy ízben Zoran Đinđićtyel is – utóbbival a horvát tengerparton szilveszteréztünk éppen –, amikor a kisebbségi kérdésről beszélgettünk, nyitottnak mutatkoztak. Persze az igazi teszt máskor jött volna. De nem tudom elképzelni, hogy ha egy Popov vagy egy Pešić, ha tényleg hatalomra jutott volna, ne lett volna nyitott. Đinđić nyitott volt. A belgrádi, egyetemista koromra visszavezethető kapcsolati hálóm révén én ezeket az embereket közelebbről láthattam, és kerestem is ezeket a kapcsolatokat. Érdekes, hogy neki a hatvanas, hetvenes években, szerb politikusokkal sokkal közelebbi kapcsolata volt. De nem tudom, voltak-e szerb értelmiségi barátai. Engem a szakmám is, értelmiségi érdeklődésem is több jugoszláv (és köztük szerb) értelmiségivel kapcsolt össze. Vesna Pešić, Nebojša Popov, Zoran Đinđić, akiket említettem már – és sokan mások is – kétségkívül nyitottak voltak. Ugyanakkor tény, hogy a kisebbségek kérdése nem volt számukra igazán fontos. És ez talán ért-

hető. Ők elsősorban persze Szerbiát akarták megváltani – esetleg Jugoszláviát is. Ha ez úgy könnyebb, hogy a kisebbségi kártyát is beteszik a pakliba, akkor legyen úgy, mert őket nem zavarja, hogy az autóbuszban magyarul beszélnek, hogy vannak magyar iskolák és magyar sajtó is. Úgy láttam, hogy a kisebbségi kérdést azonmód kell az asztalra tenni, hogy ez is egy plusz, ami növelheti az ország nyugati elfogadottságát, és esetleg segítheti a határon túli szerbek ügyét is. Egy nem magyar értelmiségi nem érzelmi szálakon alakít ki rokonszenvet magyar igényekkel. Ehelyett arról kell meggyőzni, hogy az igényeink összhangban vannak azokkal az értékekkel, melyeket egy európai orientáltságú értelmiséginek fel kell vállalnia, és amelyek más célok megvalósításában is hasznosnak bizonyulhatnak. És ez a stratégia hozott bizonyos sikereket. Valami kis elmozdulások még a miloševićista többség (és hevület) által irányított Szerb Parlamentben is voltak. 1990-ben például, amikor egy demokrata párti képviselő (Srđan Miković) segítségével az új nyelvtörvényhez indítványoztunk módosító javaslatokat, még egy szocialista képviselőt is sikerült magam mellé állítanom. Ez azonban – akkor – még kevés volt. A magyar (és kisebbségi) érdekeket pártoló módosító indítványok nem mentek át. Később – Milošević bukása után – több eséllyel lehetett érvelni.

LM–TSZJ: A narratívák egyike szerint Jugoszlávia vesztét éppen a kiterjedt nemzetiségi jogok okozták. Ön nem tapasztalt némi szkepszist a multikulturális politikával szemben a disszidens értelmiség köreiben?

VT: Több belgrádi barátommal beszéltem erről. Valóban volt bennük berzenkedés. De nem a multikulturális politika ellen úgy általában, hanem a titói modell ellen. Ez csakugyan viszonylag széleskörű kisebbségi jogokat biztosított, s ennek, azt hiszem, az az oka, hogy Tito igyekezett valamiféle egyensúlyt tartani az egyes nemzetek és nemzetiségek között (többek között talán azért, mert Tito – horvátként – nem tartozott a „többségi nemzethez", nem támaszkodhatott a nacionalizmusra, mint például Romániában Ceauşescu). Ennek az egyensúlynak ugyanakkor nem voltak demokratikus instrumentumai. Szarajevóban például a Jogi Kar dékánjait kétévente váltották, szerb, muzulmán és horvát nemzetiségű vezetők rotálódtak. A liberális értelmiségiek, még a szarajevói Zdravko Grebo is, aki szintén közeli barátom, úgy látták, hogy a rendszer káros, hiszen a dékáni posztra mindig az éppen soron következő szerbet, muzulmánt vagy horvátot, nem pedig a legalkalmasabb jelöltet helyezte. Voltaképpen a kisebbségi érdekérvényesítés mechanikusan, delegáltakon keresztül történt. A berzenkedés tehát a módszer, a titói módszer ellen irányult, nem a kisebbségi jogok ellen. Tito idejében Vajdaságban viszonylag tűrhetőek voltak (sőt, egy nyugat-európai képlettel összehasonlítva sem álltak rosszul) a kisebbségi jogok, még ha nem is érték el mondjuk a tiroli autonómia szintjét. A kérdés az volt, hogy miután szerepet és tekintélyt vesztettek a titói képletek, mivel lehetne őket helyettesíteni. Valóban nem igazán demokratikus, hogy a szarajevói egyetemeken szerb után bosnyák dékánt kell választani, utána pedig horvátot. De vajon hoz-e etnikai egyensúlyt a liberális „válasszuk mindig a legjobbat" elv – vagy pedig ez az elv, etnikai konfliktusokkal a háttérben, egyszerűen kizár minden kisebbségit? Tehát új képletet kellett találni, és azt a többség számára is elfogadható

retorikával magyarázni. A legmarkánsabb elképzelés persze az autonómia volt, ez került a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége (VMDK) zászlajára is. Egyúttal fontossá vált a részletes jogszabályzás igénye is, amely ellensúlyozhatja, kiegészítheti az „egy ember, egy szavazat" liberális demokrata elvét, a pluralizmus jegyében, kisebbségbarát módon.

LM–TSZJ: Ez a disszidens elit hogyan tekintett a területi autonómia kérdésére? Jugoszlávia ugyebár a föderatív határok mentén hullott szét... Magával vont ez valamiféle szkepszist a területi modellel szemben?

VT: A területi autonómiával kapcsolatban volt szkepszis. A személyi elvvel kapcsolatban sokkal kevesebb. Ez utóbbival kapcsolatban Koštunicával is szót tudtam érteni. És Koštunica nem hazudott. Róla el lehet mondani, hogy mélyszerb volt, de sokakkal ellentétben ő ezen nem gazdagodott meg, és komolyan vett elveket. Koštunicát egyébként még akkor ismertem meg, amikor kidobták a Belgrádi Jogi Karról. Mellette álltam, nem azért, mert egyetértettem volna a nézeteivel, hanem mert a politikai kirekesztés ellen foglaltam állást. (Ugyanígy járt el korábban Tolnai [Ottó] is, aki a nagyszerb Rajko Nogo mellett állt ki hasonlóképpen.) Amikor – sokkal később – az első kisebbségi törvényen dolgoztunk, több beszélgetésem volt Koštunicával, és úgy láttam, neki az volt az elképzelése, hogy bár Vajdaság persze Szerbia integrális része kell hogy maradjon, a személyi elvű autonómia nem túl magas ár azért, hogy cserébe nemzetközi elismerést kapjon az ország. Azt is láttam, hogy tisztességes szintű kisebbségi jogok az ő szemében hozzájárulnak az ország tisztességéhez is, és ez számára fontos volt. Persze ezután következik a kérdés, hogy pontosan milyen jogszabályok fejeznek ki tisztességes szintű kisebbségi jogokat.

UJDI, VMDK – ÉRDEKÉRVÉNYESÍTÉSI STRATÉGIÁK

LM–TSZJ: Hogyan hatottak a Belgrádban töltött évei a kisebbségi politizálásról alkotott képére?

VT: A nyolcvanas évek végén és a kilencvenes évek elején a magam részéről máshogyan láttam a magyar érdekérvényesítés kérdését, mint azok, akik megalakították a VMDK-t, és talán ebben a belgrádi kapcsolataimnak is volt némi szerepük. Akkoriban nemigen láttam esélyt arra, hogy egy magyar párt sikereket érjen el. (Ezt a véleményemet később részben módosítottam.) Az volt ugyanis a meggyőződésem, hogy az érdekérvényesítést a szerbekkel együtt kell csinálni, persze európai támogatással. Úgy láttam, akkor számíthatunk eredményekre, ha a szerb értelmiségi ismerőseimhez hasonló emberek kerülnek kormányzati pozíciókba. Szem előtt tartottam, hogy mit sikerült azelőtt a magyar érdekérvényesítés terén elérnem, és egy pár dolgot sikerült... Mondjuk, amit a legfontosabb személyes sikeremnek érzek, a Jogi Karon sikerült a magyar oktatást bevezetni. Nos, ez nem úgy sikerült, hogy összefogtam az akkor még asszisztens Bordás Bernadett-tel, Ódri Ágnessel vagy Szalma Jóskával. Hanem úgy, hogy a dékánnal, Nikola Vorgićtyal alakítottam ki jó kapcsolatot, azzal a Vorgićtyal, akit egyébként annak idején politikai üldözött

létére az apám fölvett ügyvédbojtárnak. Az ő barátaival is beszéltem, és így sikerült elérni, amit elértünk. Én úgy láttam, hogy az érdekérvényesítésnek nincs más hatékony módja. A zászlólengetés nem elegendő. Ezért csatlakoztam természetszerűen az UJDI-hoz. Amint mondtam viszont, nemsokára láttam, hogy – bár a tárgyalásoknál nincs más út, mint azokkal tárgyalni és azokkal szót érteni, akik a döntéseket hozzák – hasznos és szükséges a kisebbségi párt létezése is.

Szóval, azt hiszem, igazam volt abban, hogy az érdekérvényesítés megkívánja, hogy beszéljünk a többségi nemzet vezetőivel, normális kapcsolatot ápoljunk velük. Azt hiszem, a VMDK ezt nem így látta. Ahogy múlik az idő, lassan eltűnnek vagy elbizonytalanodnak az emlékek. Azt hiszem, jól emlékszem azonban, hogy egy időben a VMDK-s vezetők ellenezték, hogy az autonómiatervezet le legyen fordítva szerbre. Úgy emlékszem, Vékás János mondta, hogy az UDBA (Uprava državne bezbednosti - Állambiztonsági Igazgatóság) úgyis lefordította – ez akár igaz is lehetett. Ez számomra egészen idegen volt. Ügyvédi logikát követve úgy láttam, hogy ha sikert kívánunk, a követeléseket nem úgy kell megfogalmazni, hogy az az ügyfelünknek tetsszen, hanem úgy, hogy a döntéshozókat képes legyen meggyőzni. Amikor a klienshez szólok, ha neki kívánok tetszeni, azt kell mondanom, hogy amiért küzdök, azok a maximális jogok. Ha a döntéshozóhoz szólok, ugyanarról az igényről beszélve jobb, ha azt mondom, hogy csak egy minimumot kérek. Ha egy házat árulok mint ingatlanközvetítő, nem azt mondom a vevőnek, hogy a vételár, amit kérek, a lehető legmagasabb vételár (bár az eladónak ez tetszene), hanem ugyanazt az összeget úgy magyarázom, hogy ezzel csak egy szerény vételár megfizetését kérem. Ez stratégiai kérdés. A VMDK-sok, minthogy a magyar voksokért harcoltak, az előbbi stratégiát, retorikát választották.

LM–TSZJ: Az érdekérvényesítés több pragmatizmust kíván, mint amennyire a VMDK hajlandó volt?

VT: Igen, hiszen a magyar választók támogatása önmagában keveset ér, ha nem tudjuk meggyőzni Belgrádot a követeléseink jogosságáról. Belgrád pedig két okból támogathatja az ügyet. Vagy azért, mert érveink hatására belátja, hogy igazunk van, vagy azért, mert érdeke fűződik ahhoz, hogy ezt tegye, például azért, mert európai tapsot remél. Nem akarom – és nem tudom – tagadni, hogy a történelmi VMDK annak idején csakugyan nagyon fontos autonómiatervezetet tett le az asztalra. Úgy emlékszem, ebben komoly szerepe volt Hódi Sándornak. Ez fontos is volt. De fontos az is, hogy sikerült-e nekik akár csak egy iskolát is alapítani vagy megmenteni? Sikerült-e akár csak egy kultúregyesületet létrehozni? Sikerült-e hivatalossá tenni magyar helységneveket? Volt valami eredmény? Viszont ha érdekvédelem terén nem is voltak kézzelfogható eredményei a VMDK-nak, azt el kell ismernem, hogy a magyar tudatébresztés terén voltak eredményei.

LM–TSZJ: Nyilván azt is figyelembe kell venni, hogy ez egy nagyon nehéz történelmi korszak volt, sokkal nehezebb, mint mondjuk a tíz évvel később kezdődő. 1990 és 1992 között a titkosszolgálat is üldözte a VMDK-sokat, sőt, félkatonai csoportok is megjelentek, ha valahol összegyűltek.

VT: Igen, ez is igaz.

LM–TSZJ: Térjünk rá az UJDI-hoz való csatlakozás részleteire.

VT: Az UJDI-ban egy olyan civilizált, disszidens és kulturálisan nyitott mozgalmat láttam, amely nemcsak a rendszerváltásban, de a kisebbségi kérdés normális rendezésében is érdekelt lehet. Másfelől az UJDI volt az első nem kommunista párt Jugoszláviában. Az UJDI-ba engem főleg az sodort, hogy a kezdeményezőket jól ismertem. A magyar kisebbségi vezetőkkel – és magam nem nevezném ennek –, mondjuk Ágostonnal ellentétben nem Újvidéken, hanem Belgrádban tanultam. Végel sem Belgrádban tanult. Következésképpen már egyetemista koromban kialakult egy kapcsolati hálóm a fővárosban.

LM–TSZJ: Úgy tudjuk, az UJDI működésének kezdeti fázisában nem Ön volt az egyedüli magyar, aki jelen volt. Végel László, Csorba Béla és Ágoston András szintén feltűnt.

VT: Egyikük sem vett igazán részt az UJDI szervezésében, csupán az alakuló üléseken jelentek meg. Végel ennek ellenére az utóbbi időben nagyon sokat hivatkozik UJDI-tagságára. Valóban ott volt az alapító tagok között. Tudtommal azonban sem a későbbi üléseken, sem a bizottságokban nem vett részt sem ő, sem Béla, sem Bandi, a választásokon pedig az UJDI színeiben egyikük sem mérette meg magát, és más magyar sem indult rajtam kívül.

LM–TSZJ: Milyen várakozásokkal kapcsolódott be a jugoszláv közéletbe?

VT: A UJDI alapítói úgy gondolták, köztük én is – igaz, némi kétellyel –, hogy mindazok, akik a korábbiakban nem tudtak kire, majd most mind ránk fognak szavazni. Hát ez nem így lett! Engem is inkább csak azért választottak meg, mert ismert becskereki családban születtem (egyéni választókörzetek voltak). Vagyis sokkal inkább apám és nagyapám ismertsége hozott nekem mandátumot, mintsem az UJDI, vagy a saját kampányolásom. A szerb parlamentben én voltam az egyetlen UJDI-képviselő a kétszázötven között.

LM–TSZJ: A választások idején az elvi ellentét, amely elválasztotta a VMDK vezetőitől, politikai összetűzéssé vált.

VT: Nem tudom, hogy nem túl erős-e az „összetűzés" kifejezés. Tárgyaltunk, sikertelenül. Én felvetettem azt a lehetőséget is, hogy – ha akarják – legyek a választásokon a VMDK és az UJDI közös jelöltje. Ők ezt elutasították, inkább indítottak egy ellenjelöltet, egy muzslyai magyart. Bandinak akkor a „megméretetés" jelentette a kulcsszót. Ez alatt azt érthette, hogy fel kell mérni, hányan támogatják egy magyar párt jelöltjeit. Ha a VMDK és az UJDI közös jelöltjéről lenne szó, nem lenne világos a megméretetés.

LM–TSZJ: A kampányra hogyan emlékszik vissza?

VT: Nem a VMDK-val vitáztam. Sokkal több csörtém volt a kampány során a Milošević-párt jelöltjeivel és a radikálisokkal.

LM–TSZJ: Képviselői mandátuma elején milyen kapcsolatot ápolt az UJDI-val, amíg az fennállt? Kapott-e „direktívákat" Popovtól vagy akár mástól?

VT: Szoros kapcsolataim a párttal nem voltak, már csak azért sem, mert az UJDI nem is vált soha valódi politikai párttá. Direktívát nem kaptam senkitől, Nebojšával és Vesna Pešićtyel inkább csak baráti beszélgetéseket folytattunk. A szerb parla-

mentben szabad manőverezési terem volt. Magam döntöttem, hogy csatlakozom a VMDK-sok frakciójához.

LM–TSZJ: Csorba Béla azt állítja a nekünk adott interjújában, hogy egy ízben fölkérték Önt, csatlakozzon a VMDK-hoz.

VT: A VMDK indulásakor valóban megkerestek, ha nem is hivatalos formában. Nemet mondtam, mert úgy gondoltam, hogy más úton tudnék hatékonyabban magyar érdekeket érvényesíteni.

LM–TSZJ: Mégis volt egy, utóbb kudarcosnak bizonyult közeledési kísérlet Ágoston András és Ön között. A kudarc mértékét elég jól szemlélteti Csorba Béla későbbi írása. „A Demokrata Párt listavezetője, Várady Tibor és közöttem, mint a VMDK képviselője között a kisebbségi kérdésről akkor bontakozhatna ki bármilyen értelmes párbeszéd, ha a DP szakítana a nemzeti kisebbségek elleni politikájával, vagy ha Várady Tibor szakítana a DP-vel. Ebben a pillanatban mindkét megoldás lehetetlen. [...] Várady Tibor, bármi is legyen szubjektív szándéka, bármit is gondoljon a magyarok helyzetéről, de facto *egy nacionalista szerb párt listavezetője, és ezért objektíve a magyarok érdekei ellen munkálkodik."*[1] *Tényleg ennyire reménytelen volt a közeledés?*

VT: Soha nem voltam a Demokrata Párt tagja, tehát ez már az elején sem stimmel.

LM–TSZJ: Listavezetőt ír.

VT: Az sem igaz. Az volt, hogy amikor az UJDI megszűnt, én a Reformerőkhöz csatlakoztam, az UJDI utódjához, a Demokrata Párt pedig támogatott a választásokon, mint a Reformpárt jelöltjét. Mindössze ennyiről volt szó. Listavezető sohasem voltam. Csorba Béla szavaihoz azt fűzném hozzá, hogy magyar érdekeket a konkrétumok mezején lehet csak valóban védeni. Ez pedig a nyelvhasználat, valamint iskolák, kulturális intézmények, magyar sajtó teremtése vagy megőrzése. Én ezt kérném számon. Viszont Csorba Béla elkötelezettsége is ismert számomra. Megismétlem, hogy fontos és pozitív szerepe volt a tudatébresztésben. Azt hiszem, Csorba és a VMDK alapvető hibája volt, hogy nem látták be, a kisebbségi autonómia fölállítása jó stratégiát kíván, melyből nem maradhat ki a döntéshozók megszólítása. Világos volt, hogy Miloševićtől nem várhatunk semmi jót. De ott volt Miloševićtyel szemben a szerb ellenzék. Aki velük is szembefordul, azt ugyan dicsérhetik a vajdasági magyarok, dicsérhetik a magyarországiak, de semmit nem fog elérni. A Demokrata Pártban nagyon különböző álláspontok voltak. Nekünk pedig a realitásokból kellett kiindulnunk ahhoz, hogy valamilyen realitást faragjunk. Én úgy láttam, nélkülük nem megy, a szerb ellenzékiek nélkül nem megy. A nemzetközi tényezőket természetesen nem lehetett kihagyni, de nem is lehetett tőlük megoldást várni – esetleg csak segítséget. A kisebbségi érdekérvényesítés nem működhetett úgy, hogy szembefordulunk a szerb ellenzékkel is.

1 CSORBA Béla 1995. *Ceruza vagy cenzúra. Publicisztikai írások.* Hatodik Síp Alapítvány, Budapest, 142–143.

PARLAMENTI MUNKA

LM–TSZJ: A támadással a VMDK nyilvánvalóan le akarta gyűrni Várady Tibort mint politikai versenytársat. Erre később újabb kísérletet tettek, amikor összefüggésbe hozták Önt Mile Perišićtyel, a háborús bűnössel, akivel Ön Vajdaság-szerte kampányolt. Csorba így ír egy helyen: „[k]ésőbb Perišić a Panić-kormány tájékoztatási minisztere volt, Váradyval és főnökével bejárta Bánátot és Bácskát, fűt-fát ígérve a magyar szavazóknak, akik mit sem tudtak Perišić boszniai viselt dolgairól."[2]

VT: Ezt nem igazán értem. Volt (vagy talán él is még) egy Momčilo Perišić, aki ellen valóban vádat emeltek Hágában, és háborús bűnökért vádolták. Vele soha életemben nem találkoztam. Akit ismertem, az egy Miodrag Perišić, aki Szabadkán született, tagja volt a Demokrata Pártnak, író volt, és a Nemzetközi PEN Klub alelnöke. Ő valóban kampányolt Panić mellett és Milošević ellen. Nem emlékszem, de lehet, hogy volt alkalom, hogy együtt is kampányoltunk.

LM–TSZJ: Csorba Mirko Kovačot idézi, aki elmondja, hogy „Perišić, ez az arc és művek nélküli ember, a Književne novine *főszerkesztője került a PEN Klub elnöki székébe, később a Demokrata Párt központi választmányának is tagja lett, ahol a Szerbián kívüli szerbekkel való kapcsolatokért felelőssé tették. Egész sor disznóságot követett el, mire az is kiderült róla, hogy ezredesi, ha nem magasabb katonai rangot visel. Valamikor 1991 nyarán ez a rangos személyiség eltűnt a közéletből, mindenféle hírek kezdtek róla keringeni Belgrádban, hogy Karadžić közeli barátja volt, hogy mint katonatiszt részt vett a haditervek létrehozásában, és most valamilyen búvóhelyre húzódott vissza."*[3]

VT: Hogy annak a Perišićnek, akiről én beszélek, ilyen háttere is lett volna, azt egészen valószínűtlennek tartom. Ezek a „keringő hírek" hozzám nem jutottak el. Azt tudom, hogy korábban aktív tagja volt a Kommunista Szövetségnek, és lehet, hogy ez segítette is, hogy pozícióhoz jusson az Írószövetségben. Az is egyértelmű viszont, hogy alapító tagja volt a Demokrata Pártnak, és Milošević ellen lépett fel. Most, hogy utánanéztem, látom a Wikipédián, hogy 1991 második felében nem azért „tűnt el a közéletből", mert Boszniában haditerveket készített, hanem azért, mert Amerikába ment a Stanford Egyetem vendégeként, és ott töltötte 1991. őszi szemeszterét is. Én 1992 júliusában ismertem meg, a Panić-kormány tagjaként. Nem ismertem meg közelebbről, de korrekt kapcsolatot tartottunk. A Panić-kormányban pozitív szerepe volt. A kisebbségi igények irányában is nyitott volt. Ami meg a Demokrata Pártot illeti, hozzáteszem, hogy demokrata párti parlamenti többség fogadta el a kisebbségi törvényt.

LM–TSZJ: Csubela Ferenc naplójában[4] *olvashatjuk, hogy a fentiek ellenére nagyon jó kapcsolat volt a VMDK képviselői és Ön között a parlamentben.*

---

2 Uo. 151–152.

3 Uo.

4 Csubela Ferenc 1997. *Naplóm*. Logos Grafikai Műhely, Tóthfalu.

VT: Igen. Azt hiszem, ott [Ágoston] Bandival nem volt semmilyen komoly szóváltás köztünk, de éreztem, hogy nem bízik meg bennem. Csubelával, Körmendivel [Ferenc], Páll Sanyival sokkal jobb volt a kapcsolatunk. Volt háromnégy egybenyíló szoba, és volt egy nagyon rokonszenves titkárnő. Nekem is volt ott egy íróasztalom.

LM–TSZJ: A parlamenti munka során miben támadt mégis nézeteltérés a VMDK és Ön között?

VT: Emlékszem, talán 1991-ben a szerb parlamentnek volt egy bizottsága, és ennek keretében a Koszovóról kisöpörni kívánt albán, és a Vajdaságból kisöpörni kívánt magyar bírók ügyéről tudtunk volna tárgyalni a kormány képviselőivel. Bandi és én is tagjai voltunk ennek a parlamenti bizottságnak. Akkor azt mondtam Bandinak, hogy próbáljunk érvelni, és megmenteni, amit lehet. Ő azt mondta, hogy ez nem megy. Hiszen, ha megjelenünk, azzal részeseivé válnánk a procedúrának, s nekünk egyébként sem az a célunk, hogy mentsük a menthetőt, hanem az, hogy több magyar bíró legyen, mint amennyi korábban volt. És majd eljön a pillanat, amikor ez lehetséges lesz. Ezért ő úgy döntött, nem vesz részt a bizottság munkájában. Én, vele ellentétben, elmentem, és sikerült elérni, hogy a tervezett, körülbelül harminc helyett csupán öt-hat magyar bírót távolítsanak el. Bandi erre úgy reagált, hogy nem hatot kellett volna kidobni, hanem még huszonhatot fölvenni. És, bár igaza volt, ha én sem lépek, én sem veszek részt a bizottság munkájában, akkor valószínűleg huszonöt ember elveszti az állását. Ez is mutatja a köztünk levő különbségeket. Úgy láttam, hogy Bandiék egy „jobb időre" halasztották el az érdekvédelmet (míg meg nem valósul az autonómia...), én pedig nem értettem ezzel egyet: itt-ott lehetett és kellett tenni valamit. Úgy láttam, hogy minden egyes helyért küzdeni kell, minden feliratért, iskoláért. Viszont voltak dolgok melyekben egyetértettünk, és leginkább ugyanúgy szavaztunk.

KISEBBSÉGI AUTONÓMIA

LM–TSZJ: 1990 végén az együttműködésről tárgyalt a VMDK és a Reformerők Koalíciója, az előbbi képviseletében Ágoston András, utóbbi képviseletében Várady Tibor. Az egyik 1991. januári VMDK Hírmondó*ban olvashatjuk, hogy az együttműködési tárgyalások azért futottak zátonyra, mert a Várady által képviselt Reformerők, pontosabban vezérük, Marković, egyfelől nem kívánt kiállni a kisebbségek személyi elvű autonómiája mellett, másfelől pedig ellenezte a VMDK arra való szándékát, hogy az 1944-es vérengzések ügyét behozza a közbeszédbe.*

VT: Azzal kezdeném, hogy 1990-ben az UJDI-nak voltam tagja, és nem a Reformerőknek. Egyébként, családi hagyományt folytatva, természetesen magyar érdekeket akartam érvényesíteni. Elvégre zömmel ezért mentem bele a politikába. Persze, mert én is autonómiát akartam... csak éppen más elképzelésem volt a dolgok menetéről. Nagyon sok levélváltásom volt Ágoston Bandival a közeledés érdekében. Végül később egy képviselői csoportba kerültem a VMDK-sokkal.

LM–TSZJ: Mi más oka volt még, hogy bekapcsolódott a politikai életbe?

VT: Milošević megbuktatása. Ez persze mindnyájunkban munkált. Nem akartam kevésbé, mint mások. De az, hogy belépjek a politikába... Nem keveset töprengtem. Korábban többször úgy döntöttem, hogy a szakmát helyezem inkább előtérbe. Jogászkarrierem elején azon gondolkodtam, hogy az ügyvédi pályát folytassam-e Nagybecskereken, vagy térjek át a tanári pályára Újvidéken. Döntésemet nem kis részben az is befolyásolta, hogy Újvidéken volt az *Új Symposion*. Viszont akkor felmerült a kérdés, hogy mit kéne tanítanom? A szociológia érdekelt, az alkotmányjog is. De akkor, a hatvanas évek elején, úgy láttam, hogy ha én erre a pályára megyek, akkor vagy kirúgnak, és tragikomikus hős lesz belőlem, vagy pedig maradok a pályán, de pártvonalat követve. Nem láttam más opciót. Szociológus és alkotmányjogász előtt, azt hiszem, ez a két út állt 1963-ban – vagy legalábbis én így láttam. És ezért döntöttem végül a nemzetközi magánjog mellett. Úgy láttam, ezen a területen fenn tudok tartani egyfajta értelmiségi integritást, és esetleg a külföldi elismertség is lehetséges. Hasonló okok miatt sokáig vonakodtam politikai pályára lépni.

LM–TSZJ: Visszatérve az érdekképviselet és az autonómia kérdésére... Elhangzott, hogy a módszerekben nem értettek egyet Ágostonnal. De voltak-e elvi ellentétek?

VT: Nem igazán voltak, vagy legalábbis nem ezeken múltak a dolgok. Ugyanakkor a VMDK autonómiatervezetével volt egy nagy gondom – és ez jogászi megrögződés –, éspedig az, hogy olyan képlet kellett volna, amely beleilleszthető a szerbiai jogrendbe (persze úgy, hogy módosítunk is jogszabályokat). A lehetségest akartam elérni – ami tulajdonképpen jóval nehezebb, mint egy álom kinyilatkoztatása. Kezdettől fogva úgy láttam, hogy az autonómia megvalósításának egyik legpraktikusabb módja a kisebbségi intézmények alapítói jogainak átruházása egy autonóm kisebbségi testületre. Mert ez nem is hangzik politikailag fölforgatónak, de képes kulturális autonómiát teremteni. Az autonómiát valósággá kell tenni. Hogy a magyar intézmények magyar kézbe is kerüljenek, azt el is kell érni. A létezőből kell idáig eljutni, nem pedig az égből kiindulva. Egy nemzeti tanács létrehozásához csak konkrét, praktikus lépések vezethetnek. Úgy láttam, hogy ezek a gyakorlati teendők nem voltak igazán a VMDK látókörében. Viszont az is igaz, hogy a VMDK autonómiatervezete látókörön belül helyezte az autonómiát.

LM–TSZJ: Az említett, 1991. januári VMDK Hírmondójában *Ágoston azt is a szemére hányja a Reformerőknek, hogy a gazdasági kérdéseket fölébe helyezik a „nemzeti hovatartozással járó kollektív érdekeknek". Aztán tünetértékű, hogy Kasza József a VMSZ alakulásakor – a VMDK-t bírálva – nagy jelentőséget tulajdonított a gazdasági kérdéseknek...*

VT: A Reformerők célja akkor az volt, hogy megnyerjék a szerbiai választásokat. Nem hiszem, hogy bárki komolyan gondolhatja, hogy valaki győzhet a szerbiai választásokon úgy, hogy a kisebbségi kérdéseket helyezi előtérbe. Ez abszurdum. Itt arról volt szó, hogy egy olyan ember győzelmét kívántuk a választásokon, akitől elvártuk, hogy – ha eljön az idő – nyitottabbnak fog mutatkozni a kisebbségi kérdésben is, mint Milošević.

LM–TSZJ: És Ön mit gondolt a kisebbségi kérdés és a gazdasági kérdések összefüggéséről?

VT: Ezek más kérdések. Gazdasági kérdésekben – ha észszerű programról van szó – helyes, ha a kisebbségi politikusok csatlakoznak, mert ezzel fegyvertársakká válnak, és ennek hozadékai is lehetnek. De a gazdasági megoldások önmagukban persze nem oldanak meg kisebbségi kérdéseket. Néha retorikai/demagógiai összefüggések is vannak. Rendszeresen fölmerül például az az érv, mely a kisebbségi oktatást a többség többletkiadásként percipiálja. Pedig ez egyszerűen nem így van. Ez ellen kellett részünkről felhozni, hogy a kisebbségi iskolák fenntartása nem egy irracionális többletkiadás az adófizetők terhére, mert a kisebbségi polgárok is fizetnek adót. Tehát arról volt szó, hogy a szerbiai magyar adófizetők pénze magyar iskolák fenntartására is legyen fordítva. Egyébként, ha kisebbségi érdekvédő retorikáról beszélünk, azt hiszem, igen fontos, hogy más területeken is felismerjük a kisebbségellenes retorikai eszközöket. A kisebbségellenes retorikának egy visszatérő képlete a felfelé hamisítás. Azért igyekeznek fölfelé hamisítani a kisebbségi igényeket, hogy azok könnyebben elutasíthatóak legyenek. Emlékszem, amikor az újvidéki Jogtudományi Karon magyar oktatást próbáltam bevezetni, egy tanár azt mondta: „Várady a szerb helyett akar magyar oktatást". Ez alaptalan állítás volt, de nem veszélytelen. Én persze a szerb *mellett*, és nem *helyett* kívántam magyar oktatást létrehozni. Egy hasonló retorikai csörtét a „többletjogok" fogalma ihleti. Azt hiszem, ez egy átkos fogalom – és pontatlan is. A kisebbségellenes retorika gyakran használja a „többletjogok" fogalmát azzal a céllal, hogy a kisebbségi jogokat úgy állítsa be, hogy ezek többet igényelnek, mint az általános polgári jogok. Csakhogy ez nem így van. Ha mi magyar iskolát akarunk Vajdaságban, akkor ez nem azt jelenti, hogy többet akarunk, mint a szerbek, hanem csak azt, hogy legyen annyi jogunk az oktatás területén (vagy legalábbis megközelítően annyi jogunk), mint a többségnek. A pesti szerb gimnázium sem azt jelenti, hogy Magyarországon a szerbeknek többletjogaik lennének. A kisebbségi jogok (és a különbözésre való jog) az egyenlőség határain belül helyezkednek el.

LM–TSZJ: Mit gondolt a VMDK hárompilléres autonómiamodelljéről?

VT: Úgy láttam, hogy a perszonális megoldás a legreálisabb, s maga a VMDK (majd a VMDP) is utóbb alapvetően emellett tette le a garast. Úgy láttam, a másik kettőből talán részleteket lehet megvalósítani.

LM–TSZJ: A területi autonómiával szemben voltak elvi ellenvetései?

VT: Sosem voltam a területi autonómia ellen. Úgy láttam, hogy a perszonális autonómia sokkal reálisabb célkitűzés, tekintve, hogy milyen előítéleteket kell legyőzni. Mind a szerb barátok, mind a nyugatiak előbb fogadták volna el, mint a területi autonómiát. Én úgy voltam vele, hogy ha sikerül a területi autonómia, hát annál jobb. De nem igazán harcoltam érte. A perszonálisért igen. Sokat igyekeztem. A perszonális autonómiával kapcsolatban is felmerültek területi kérdések. Amikor lehetségessé vált a nemzeti tanácsokról mint törvényes lehetőségről is vitázni, több tervezet is az asztalra került. Az egyik Goran Bašić tervezete volt, aki elsősorban lokális tanácsokban gondolkodott. Az volt az álláspontom, hogy ez nem reális, mert

akkor Újvidéken volt a legtöbb vajdasági magyar kultúrintézmény, de nem lett volna sem méltányos, sem logikus, hogy ezek az újvidéki magyarok igazgatása alá kerüljenek. A vajdasági magyar kulturális intézmények az egész vajdasági magyarság intézményei kell hogy legyenek. Ez lehet csak kulturális autonómia. A vita során sikerült elérni, hogy a helyi autonómiára épülő tervezet lekerüljön az asztalról.

LM–TSZJ: A minimális jogokról szóló szövegében olvashatjuk, hogy lehetséges „megoldás egy általános szervezet *kialakítása a kisebbség egészének szintjén, mely különbözne egyes politikai pártoktól. Ennek a fölépítésében az általános szavazati jogból kell kiindulni"*[5]*. Ez tulajdonképpen a majdani MNT megelőlegezése.*

VT: Igen, ezt jól látjátok, valóban ebben az irányban kerestem a megoldást. Közben azt láttam fontosnak, hogy legyen perszonális/kulturális autonómia, kevésbé azt, hogy ezt minimumnak vagy maximumnak nevezzük. A szimbólumok tiszteletet érdemelnek, de a valóság fontosabb, mint a szimbólumok. Ezzel kapcsolatban visszagondolva felötlik, hogy bár Milošević idejében kétségtelenül volt egy igen goromba elnyomás, de pártösszejöveteleken nem volt lehetetlen a piros-fehér-zöld zászló. A nemzeti szimbólumokat a titói érában tiltották inkább. Emlékszem, amikor az Újvidéki Színházat alapították, a megnyitást néhány nappal a várt esemény előtt elhalasztották egy hónapra. Gion Nándor akkor elmondta nekem, hogy azért, mert kiderült, hogy piros volt a szőnyeg, zöldek a székek, és fehér a fal. És akkor ahelyett, hogy a szőnyeget cserélték volna ki, barna székeket tettek be. Mert – mondták – a zöld a legmarkánsabban magyar szín. Volt tehát egyrészt egy őrült fóbia a nemzeti szimbólumokkal szemben, de másfelől megalakult egy magyar színház. Milošević alatt a piros-fehér-zöld talán még elmehetett volna, de új színház alapításáról már nem lehetett szó. Márpedig a magyar színház az, ami mégis fontosabb – akkor is, ha barnák a székek.

IGAZSÁGÜGYI MINISZTERKÉNT

LM–TSZJ: Térjünk rá a miniszteri szerepvállalására Milan Panić kormányában. Hogyan került vele kapcsolatba, hogyan került sor a fölkérésre?

VT: Valamikor 1992 elején, amikor már nagyon megromlott a hangulat, eljöttem tárgyalni a CEU-ra, mely akkor indult. Akkor ideiglenes vendégtanári állásban gondolkodtam. Már lakást kerestem. És akkor jött ez a bizarr fordulat, hogy egy amerikai üzletember, aki gyakorlatilag elfelejtett szerbül, lesz – parlamenti többség és logika nélkül – a jugoszláv kormányfő. Ez volt Milošević engedménye a nyugati hatalmak felé. Panić nekem azt mondta, hogy az egyezség úgy szólt, hogy lesznek előrehozott választások, azokon Milošević nem indul, majd büntetlenül félreáll. Panić pedig indul, és remélhetőleg győz. Sohasem láttam ennek az egyezségnek bizonyítékát. Hogy valóban így volt-e, s Milošević utóbb megszegte-e az ígéretét,

5 VÁRADY Tibor 1995. Tézisek a (volt) Jugoszlávia kisebbségeinek minimális jogairól. In Uő.: *Történelemközelben.* Forum Könyvkiadó, Újvidék, 136.

ami teljesen lehetséges... vagy nem is igaz, hogy volt ilyen megállapodás, nem tudom. Mindenesetre, amikor hazatértem Pestről, jött egy felkérés, hogy jöjjek a Panić-kormányba. Ma sem tudom, hogy ki javasolt neki (legalább öten mondták nekem akkoriban: „én javasoltalak téged"). Korábban személyes kapcsolatunk Panićtyal nem volt.

Panić teljes magabiztossággal beszélt – angolul. Láttam benne egy bizarr esélyt, és ma is úgy látom, ő volt akkor az egyetlen esély. Egészen hihetetlen a sikertörténete. Átszökik a határon, Németországban valamilyen menekülttáborban tartják. Aztán nyer a lutrin egy amerikai zöldkártyát, elmegy Kaliforniába, ahol kétkezi munkásként dolgozik, mellette pedig egyetemre jár. Elvégzi az egyetemet, ledoktorál, indít egy reménytelen vállalkozást, mely mégis bejön, és ebből multimilliomos lesz. Körülbelül ez az, amit „amerikai álom"-nak neveznek. Amikor Belgrádba jött, ő volt az ideális ellenzéki közös jelölt, mert – más jelöltekkel ellentétben – senkivel sem volt összeveszve. Azért nem, mert nem is ismert senkit. Úgy láttam, hogy ez egy esély. Ő valamiképpen azt szimbolizálta, hogy elmozdíthatók a lehetséges és a lehetetlen határai. Egy ilyen bátorításra nagy szükség volt. Elfogadtam a meghívását, azzal, hogy álljon ki azért, hogy legyenek előrehozott választások. Ő azt mondta, hogy mindenképpen ezt akarja. Ragaszkodtam hozzá, hogy Momčilo Grubač ott legyen a kormányban miniszterként, és hogy Józsa László államtitkári pozíciót kapjon.

Valóban kiírták az előrehozott választásokat, amelyeket – mint tudjuk – mégsem nyert meg. Több szavazatot kapott, mint amit a felmérések jeleztek, de mégsem eleget. Ha a koszovói albánok elmennek szavazni, Panić nyert volna. Panić naivitása s töretlen optimizmusa valamiféle esélyt adott. Sajnos alapjában véve semmi sem változott, de egyes esetekben valamilyen eredmények mégis születtek. Egy ilyen eset volt a fogolycsere. Nagyon erős volt a nemzetközi nyomás, hogy legyen szerb–horvát fogolycsere. Panić rögtön elfogadta. Én tárgyaltam az ügyben, Genfben és Magyarországon voltak tárgyalások. Milošević egyik tábornoka is ott volt, aki ellenezte az egészet. Panić érvelése nem illett be sem a politikába, sem az emberi jogok retorikájába, inkább meghökkentő volt, de a végén sikerrel járt. Milošević embere azt hangsúlyozta, hogy nem mehetünk bele egy ilyen cserébe, mert egészen más értékekről van szó: a szerbek, akiket a horvátok tartanak fogva, mind hősök, a horvátok pedig, akik Szerbiában foglyok, mind gazemberek. Panić erre ezt mondta (nem éppen kifogástalan szerbséggel): *„Pa to je odličan biznis! Oni nama daju odlični ljudi, mi njima dajemo škart!*[6]". Létrejött a fogolycsere. Genfben 1992. október 18-án írtuk alá a fogolycseréről szóló egyezményt, horvát részről a horvát külügyminiszter, Mate Granić, jugoszláv részről pedig én. Hogy valóban Panić „üzleti" érvelése fordította meg a dolgokat, vagy voltak olyan tényezők is a háttérben, melyekről nem tudtam – ebben nem lehetek biztos. Én voltam jugoszláv részről az aláíró, Panić és én is egy csomó fenyegető levelet kaptunk ezután, leginkább arra hivatkozva, hogy elárultuk a szerbséget.

6 De hát ez kitűnő biznisz! Ők nekünk adnak kitűnő emberek, mi nekik bóvlit!

Furcsa módon Kovács Oszkárnak is írtak kemény fenyegető levelet. Ő is tagja volt a Panić-kormánynak. Szintén becskereki, nálam egy-két évvel idősebb. A családja erősen kötődött a katolikus egyházhoz. Belgrádba került tanárnak a Közgazdasági Karra, egyébként teljesen megérdemelten, hiszen jeles közgazdász volt. És aztán valamiképpen Miloševićhez csatlakozott. A Panić-kormányban zömmel független értelmiségiek/szakértők voltak, politikai háttér (és politikai súly) nélkül. Volt azonban néhány kormánytag, akiket a miloševićista többségű parlament választott meg. Oszkár a gazdasági tárcát vezette. Amikor találkoztunk, kerültük a politikai témákat, ehelyett Becskerekről beszélgettünk. A leggorombább fenyegető levelet ő kapta, holott neki nem volt igazán szerepe a fogolycserés megegyezésben. Nem a logikát követik a fenyegető levelek. Oszkárnak azt is írták, hogy tudják, hogy Újbelgrádban él, és remélik, hogy a fiát nem sikerült még külföldre szöktetni, így ő is, a fia is célpont marad. A nekem írt levelekben is gyakran hangsúlyozták, hogy nem fogom élve megúszni. Visszatérő fordulat volt több levélben az a vád, hogy a CIA és a Vatikán ügynöke vagyok, és vissza akarom csatolni Vajdaságot Magyarországhoz a CIA és a Vatikán segítségével. Nem lehetett tudni, hogy mennyire komolyak a fenyegetések – de azt nem mondhatom, hogy nem féltem.

Még egy kisebb sikerem volt a Panić-kormányban. Konrád György írt, hogy próbáljak valamit tenni, hogy kiengedjék a börtönből egy Lugossy Gyula nevű magyar író ismerősét. A levelet kézzel írta, és persze magyarul, de a megszólítás „Várady Tibor igazságügyi miniszter úrnak", az aláírás pedig „Konrád György a Nemzetközi P.E.N. Klub elnöke". Ezt valahogy sikerült elérni. Persze ez az ügy nem foglalt el nagy teret, Panićnak nem is igazán volt köze hozzá. Arról volt szó, hogy a kegyelmi kérvényt az igazságügyi miniszter adhatja be, az államelnök pedig dönt. Tehát én fogalmaztam meg a kegyelmi kérvényt, Dobrica Ćosić döntött. Ćosićnak elmondtam, hogy Konrád Gyuri barátjáról van szó. S neki jólesett, hogy egy nagynevű író, és a Nemzetközi PEN Klub érdekében tehet egy gesztust. Egyébként Lugossy Bulgáriából jött be az országba, és drogot találtak nála. Vitatott volt, hogy valóban csempészett-e, vagy a tudta nélkül rejtett valaki kábítószert a kocsijába. Az utóbbi változatban hittem inkább, de nem lehettem biztos benne. Konrád György azt írta, hogy a család meg van győződve, hogy egy görögországi autójavító műhelyben helyezhette valaki a kocsiba a kábítószert. A kegyelmi kérvény sikerrel járt.

LM–TSZJ: Pontosan milyen kapcsolat állt fenn Panić és az amerikai kormány között?

VT: Erről nem tudok eleget. Kétségtelen, hogy Panić Szerbiába jövetelében az amerikai diplomáciának szerepe volt. Külön State Department engedéllyel érkezett. A főtanácsadója egy John Scanlon nevű diplomata volt, aki néhány évvel korábban amerikai nagykövet volt Belgrádban. Ez elég közvetlen befolyásnak tűnik, hogy úgy mondjam. Egyébként, ha volt is amerikai befolyás Panić mögött, igazi hatalma/hatalmunk nem volt. Amikor bizalmasabb beszélgetést akartunk folytatni, akkor kimentünk a folyosóra, mert ő úgy tudta, hogy lehallgatják. Pedig hát mi voltunk a kormány. Elvileg. Aztán miután sorozatos fenyegetéseket kaptam, fölmerült, hogy valami rendőri védelmet kapjak. Kiderült azonban, hogy a szövetségi rendőrség

olyan kisszámú, hogy szinte nincs is. Úgyhogy jött egy belügyes, aki, hát... tanácsokat adott nekem. Adott egy szprét, amit ha ráfújok a támadóra, elvakítja. Azt is tanácsolta, hogy a liftből sose azon az emeleten szálljak ki, ahol lakom, hanem mindig egy vagy két emelettel följebb. Így amikor jövök lefelé, láthatom, hogy vár-e valaki az ajtó előtt. Ez azért egy kicsit alatta volt az amerikai biztonsági technikáknak. Na de, hála istennek, nem esett bajom. A szprét egy darabig megőriztem, utána elkallódott. Hogy Panićnak pontosan milyen kontaktusa volt az amerikaiakkal, nem tudom.

LM–TSZJ: Panić választási győzelme esetén jelentős amerikai támogatásra számított, illetve arra, hogy az ország kitörhet a diplomáciai harapófogóból?

VT: Ő biztos volt abban, hogy minden nagyon jó lesz. Hogy emögött mennyi konkrét ígéret állt, nem tudom. Az ő életében az egészen különös rendhagyó sikerek mögött is ott volt ez a naivitást súroló optimizmus. Minden sikerben hitt. Maradéktalanul. Egy ilyen hit segít. Biztos volt benne, hogyha mi nyerünk, akkor minden nagyon jó lesz. Mindenképpen komoly esély alakult volna ki, ha Panić nyer.

LM–TSZJ: Šešelj azt állítja, hogy Panić később, a bombázások idején úgy nyilatkozott, Vajdaságot Magyarországhoz vagy az EU-hoz kéne csatolni.

VT: Panić biztos, hogy nem mondott ilyet. Šešelj szerint én is el akartam volna csatolni egész Vajdaságot Magyarországhoz. Én a lehetséges keretein belül kerestem megoldást. Elsősorban kulturális autonómiát akartam.

LM–TSZJ: Önnek milyenek voltak az amerikai politikai kapcsolatai?

VT: Nem igazán voltak. Bár megbecsüléssel kezelt a belgrádi amerikai nagykövet, igazi politikai kapcsolataim nem voltak. A pesti magyar barátaimmal ellentétben az amerikai külpolitikát nem láttam idillikusnak. Talán azért sem, mert 1967 és 1969 között a Harvardon voltam. Ezek ugyebár a vietnami háború évei. És minden amerikai értelmiségi, akit akkoriban becsültem, ellenezte az amerikai külpolitikát. Pesten ezt nem látták... csak azt, hogy 1956-ot föl kell róni a szovjeteknek. Ezért Amerikának szurkoltak mint a Szovjetunió ellentétének. Természetesen 1956-ot én is forradalomnak látom, büszke vagyok rá, rádió mellett követve életem egyik legnagyobb élménye volt – de nem tartom feltétlenül tökéletesnek a Szovjetunió ellenfeleit sem.

LM–TSZJ: A kormányzati szerepvállalása kapcsán a sorozások és az elől̈ük menekülő magyar dezertőrök ügye kapta a legtöbb figyelmet a vajdasági magyar közéletben. A VMDK sokszor hangsúlyozta, hogy a jugoszláv hatóságoknak speciálisan kéne bánniuk a magyarokkal, azaz kisebb arányban kellene őket besorozni, esetleg egyáltalán nem. Ön hogyan viszonyult ehhez a kérdéshez?

VT: Amikor csatlakoztam a kormányhoz, a katonaszökevények kérdése már keményen jelen volt. 1992 júliusában, vagyis már az első, hivatalban töltött hónapom során írtam egy törvényjavaslatot. Emellett Konrád Gyuri segítségével szerveztem egy híres írók által aláírt nyílt levelet a katonaszökevények érdekében. Az aláírók között volt Grass, Eco, Handke és sokan mások. De ez a próbálkozás sem hozott sikert. Azt egyébként nem tartottam reálisnak, hogy a katonakötelezettséget (illetve a tőle való mentességet) etnikumhoz kössük. Azt hiszem, egy ilyen

kezdeményezés semmilyen nemzetközi támogatást nem kapott volna. A VMDK-nak az említett üzenete inkább a szavazók felé irányult. A törvénytervezetben – és minden más akcióban – általános amnesztiát javasoltam a katonaszökevényeknek, függetlenül attól, hogy milyen etnikumhoz tartoznak. Terveztünk egy népszavazást is, de ehhez a Szerb Alkotmány szerint százezer aláírásra lett volna szükség. Eltettem egy nyomtatványt, melyen szimbolikus módon az első aláíró Cyrus Vance amerikai külügyminiszter volt. (Beírta a nevét, címét, csak a *broj lične karte*[7] rovatot hagyta kitöltetlenül.) Írtam többször az UNHCR-nek (Az Egyesült Nemzetek Menekültügyi Főbiztosa), sok helyen próbálkoztam. Grubač és én megjelentettünk a témában egy nyilatkozatot, melyet a Panić-kormány (volt) miniszterei ként elküldtük több európai ország parlamentjének és bizonyos humanitárius szervezeteknek. Arról volt szó, hogy több országból (Svédországból, Dániából, más országokból is) kezdték kiutasítani azokat, akik külföldön kerestek menedéket. Irataimat lapozva több személyes levél is a kezembe kerül ebben a témában. Látom például, hogy több levelet váltottam egy Svédországban élő Györe Istvánnal. A *Nyilatkozat*ban mi azt igyekeztünk megmagyarázni (jogi érvekkel is), hogy miért ne utasítsák ki azokat, akik a katonai kötelezettség elől menekültek. A szöveg több nyelven jelent meg, a *Híd*ban és *Létünk*ben magyarul is. A bevezető mondatokban többek között ez állt: „[a]kikről szó van, nem egy tisztes kötelességnek, hanem egy esztelen vérontásnak fordítottak hátat."[8] Úgy tudom, ennek a nyilatkozatunknak volt eredménye.

Amíg az amnesztiatörvényt fogalmaztam, Panić maradéktalanul támogatott. Talán pontosabban fogalmaznék, ha azt mondanám, hogy rám hagyta. A kormány meggyőző többséggel fogadta el a javaslatomat – csakhogy el kellett volna fogadnia a parlamentnek is. Erre nem volt esély. A Jugoszláv Szövetségi Parlament úgy állt össze, hogy az ellenzék bojkottálta a választásokat. Az egyedüli ellenzéki párt, amely nem bojkottálta a választásokat, a VMDK volt. A VMDK emiatt akkor nem elhanyagolható számú dél-szerbiai szavazatot is kapott, mert voltak emberek, akik ellenzékre akartak szavazni, bármilyen legyen is az ellenzék. Viszont a parlamenti többség Miloševićé volt. Szóval annak nem volt esélye, hogy a parlament elfogadja azt a törvényjavaslatomat, amely amnesztiát adott volna azoknak, akik nem mentek háborúba.

LM–TSZJ: Csubela említi a naplójában, hogy Panić kormányzása idején Ágoston rendkívül optimista volt, azt remélte, hónapok kérdése, és meglesz a magyar autonómia.

VT: Panićot nem igazán érdekelte az autonómia, de kifogásai sem igazán voltak. Egyszer azt mondta nekem, miután koszovói albánokkal beszélt, akik iskolákat kértek tőle, hogy *„pa da, naravno. Može, može... treba i albanski. Ali ovi jezici... Albanski, pa i srpski... Bolje da svi učimo engleski."*[9] Ebből az is következett, hogy a

7 Broj lične karte = Személyiigazolvány-szám.

8 VÁRADY Tibor – GRUBAČ, Momčilo 1994. Nyilatkozat. *Létünk*, 1–2., 102. Illetve: VÁRADY Tibor – GRUBAČ, Momčilo 1994. Nyilatkozat. *Híd*, 1–4., 264.

9 „Hát persze, természetesen. Lehet, lehet... lehet albánul is. De ezek a nyelvek... Az albán, meg a szerb is... Jobb lenne, ha mind angolul tanulnánk."

többnyelvű iskolák kérdését is Grubačra, Józsára és rám hagyta volna. Ez lehetett az optimizmus oka. Csakhogy a megvalósításhoz igazi hatalom kellett volna – és ehhez meg kellett volna nyerni a választásokat 1992. december 20-án. Nem ez történt.

LM–TSZJ: Miniszterségе alatt kezdeményezték Milovan Đilas elnöki kegyelemben részesítését is.

VT: Igen. Jött néhány katonatiszt azzal a javaslattal, hogy Đilasnak kegyelmet kellene adni. Előbukkantak más vélemények is. Hallottam, hogy Đilas a háború alatt Montenegróban csetnikellenes vérengzésben vett részt partizánként. Voltak olyan hírek (vagy híresztelések) is, hogy olyan kegyetlenkedésekben is részt vett, melyeknek törzsi hátterük volt. Az áldozatok között volt a Tadić-család, akik szintén montenegrói származásúak. Tudom, hogy Ljuba (Ljubomir) Tadić, a filozófus, nem szerette Đilast. Nem tudom, hogy mi volt a fia (Boris Tadić) véleménye. Viszont a kegyelmi kérvényről egyszerűbb talajon kellett dönteni. Amiért Đilast elítélték, azok disszidens írások voltak, tehát nem volt nehéz állást foglalnom. Viszont felmerült bennem a kérdés, hogy tudja-e pontosan Đilas, hogy milyen eljárásról van szó. A kegyelem a rehabilitációval ellentétben nem azt mondja ki, hogy helytelen volt az ítélet, hanem azt, hogy megbocsátunk, tehát nem kell – vagy csak részben kell – letölteni a büntetést. Nem értettem, hogy miért jó Đilasnak a megbocsátás 1992-ben, amikor már rég leülte a börtönbüntetését. Úgyhogy fölhívtam Đilast, majd elmentem a lakására (a Szövetségi Parlament mögött lakott, a Palmotić utcában). Nagyon kedvesen fogadott, igyekeztem neki elmagyarázni, mi a különbség a kegyelem és rehabilitáció között. Ha megkapja a kegyelmet, az azt jelenti, hogy megszabadul az ítélet következményeitől. Viszont nála a következmények már amúgy is lezárultak, befejezte a börtönbüntetés letöltését. Ő erre azt mondta, hogy még mindig vannak következményei a büntetésének, mégpedig az, hogy elvették a kitüntetéseit. És ő szeretné ezeket megmutatni az unokáinak. Akkor azt mondtam, hogy rendben, megcsinálom. Volt egy pár jogi kanyar, de ezeket megoldottam. A végső döntést aztán az Igazságügyi Minisztérium javaslatára a köztársasági elnök, Dobrica Ćosić kellett volna, hogy meghozza. De erre nem került sor. Hallottam, hogy Ćosićnak valamikor konfliktusai is voltak Đilasszal. Lehetséges az is, hogy egyszerűen kifutottunk az időből. A kegyelmi javaslatról nem született döntés.

A MENEKÜLTKÉRDÉS ÉS KOSZOVÓ

LM–TSZJ: Térjünk át a menekültkérdésre. Figyelemre méltó a megosztottság a korabeli vajdasági magyar politikai szereplők között. Eltérően viszonyultak a kérdéshez Topolyán, Szabadkán és Dél-Bácskában. Ágoston és Csorba például attól tartott, hogy a menekültek érkezése át fogja rajzolni az etnikai határokat, konfliktusokat generál, és ez rányomja bélyegét az érdekérvényesítés lehetőségeire is. Ön hogyan viszonyult ehhez a kérdéshez?

VT: A menekültkérdést mindenképpen problémának láttam. Valóban módosultak az etnikai határok, és ez, azt hiszem, valóban a kisebbségek érdekei ellen van. És sok keserűség is érkezett, ami közöttünk méreggé vált. A menekültek úgy jöttek, hogy őket otthon szerbekként utálták, s azt gondolták, ha Szerbiába jönnek, itt már csak szerbeknek kell lenniük. Valamelyest ez érthető, de persze nem igazolható. Ezekben az években nem voltam olyan helyzetben, hogy politikailag tehessek valamit ebben az ügyben. De mások sem tehettek sokat. Van itt egy érdekes kérdés. Éspedig az, hogy Milošević nem írta-e le szándékosan Koszovót? Mert ha valóban meg akarta volna tartani, érdekében lett volna megváltoztatni az ottani etnikai arányokat, s erre soha nagyobb esélye nem volt, mint a horvátországi, boszniai menekültek érkezése idején. Egyszerűen oda kellett volna őket irányítani. Milošević mégsem tett semmit. Szóval felmerül a gondolat, hogy Milošević arra a következtetésre jutott, hogy – ha a retorikán nem is változtathat – Koszovót nem lehet valóban megtartani.

Egyébként Panić engem kért meg a választások előtt, hogy mozgósítsam a kisebbségeket. És akkor persze kampányoltam Vajdaságban. Itt nyitott ajtón kopogtam. A vajdasági magyarok – és más kisebbségek is – persze szívesebben szavaztak Panićra, mint Miloševićre. Ennél sokkal nehezebb feladat volt az albánokat rábeszélni. Kapcsolatba léptem [Ibrahim] Rugovával, és megbeszéltük, hogy eljön hozzám Fehmi Agani. Ő volt a koszovói albánok második számú vezére. Fehmi Aganit vártam az irodámban, de ő nem jött el. Jött egy üzenet, amiben az állt, hogy azzal, hogy ő az irodámba jött volna, elismerte volna azt az intézményrendszert, amelyet nem akar elismerni. Ezután azt javasoltam, találkozzunk a Slavija kávézóban. Igent mondott. Elmondtam neki, hogy Panić győzelme esetén Koszovó visszanyeri az autonómiáját. (Ezt magam is támogattam, már csak azért is, mert könnyebb lett volna visszaszerezni Vajdaság autonómiáját is, ha Koszovó Jugoszlávia része marad, és követendő képletté válik.) Ő hümmögött, mondta, hogy igen... el is hiszi, de a végén azt mondta: nem segít nekünk. Kérdeztem, hogy miért nem? Ekkor valami egészen sokkolót mondott. Azt mondta, nekik jobb, ha Milošević nyer. Megkérdeztem, hogy arra fogja-e biztatni az embereket, hogy reá szavazzanak? „Ha azt mondanám, akkor másnap megölnének", válaszolta. Majd hozzátette: „azt fogom nekik mondani, hogy ne szavazzanak". Megkérdeztem, hogy miért jobb nekik, ha Milošević nyer? Azt mondta, „ha Panić nyer, akkor visszakapjuk az autonómiát, és itt maradunk Jugoszláviában. Ha Milošević, akkor még egy darabig nagyon rossz lesz a sorsunk, ám utána függetlenek leszünk". Szóval úgy látszik, Miloševićnek nyernie kellett, hogy Szerbia elveszíthesse Koszovót.

LM–TSZJ: Minél rosszabb, annál jobb?

VT: Igen, ha az albánok szavaznak, és Panić kerül ki győztesen, kétségtelen javult volna a koszovói albánok helyzete, de a továbbiakban feltehetően nem kaptak volna nemzetközi támogatást a függetlenségi küzdelmükhöz. Az egy másik kérdés, hogy még ha Panić meg is nyeri a választásokat, akkor Milošević átadja-e a hatalmat? Šešelj fenyegetőzött, hogy Panić, Grubač és én börtönben töltjük életünk fennmaradó részét. Voltak olyan fenyegetések is, hogy nem maradunk életben. Panić a

választások napján elutazott Kaliforniába. Mindenesetre. Ha az albánok szavaznak, talán más lett volna a történelem. Kérdés, hogy milyen...

A BÉKEFOLYAMAT ÉS A KOLLEKTÍV JOGOK

LM–TSZJ: Miniszteri megbízatása során szerepet vállalt a jugoszláv kérdés nemzetközi rendezésének elősegítésében is. Az egyes fórumokon – például a genfi konferencián – fölvetette a magyar közösség követelményeit is?

VT: Ahogy intenzívebbé vált a jugoszláv konfliktus, úgy szaporodtak a közvetíteni, békíteni óhajtó szereplők, mint például Lord Owen. Mind Nobel-békedíjat akartak. Úgy láttam, nemzetközi szinten teljesen reménytelen a magyar kérdést izoláltan, csak magyar kérdésként az asztalra tenni. Ehelyett a magyar kérdést csakis a jugoszláviai kisebbségek ügyének részeként lehetett prezentálni. Csak így várhattam támogatást. Hiszen dúlt a háború, és iszonyú szenvedéseket élt át Bosznia, Koszovó stb. Tudta mindenki, hogy a vajdasági kisebbségekkel is rosszul bánnak, de ahol ők éltek, ott nem volt háború. És mindennek tudatában odaállni [Martti] Ahtisaari vagy Vance elé, akiknek az elsődleges céljuk az volt, hogy megoldják a jugoszláv kérdést, odaállni csak Vajdaság, vagy pláne csak a magyarok ügyével... ezt lehetetlennek gondoltam. Általános rendezési képletben kellett ezért helyet találnunk magunknak. A kollektív jogok, az önkormányzatiság ügyét így nem csupán magyar, hanem általános, jugoszláviai jogként tettem az asztalra. Ma is úgy látom, hogy másként nem lett volna eredmény. Szóval értetlenséget váltott volna ki, ha az ember azt mondja, hogy a balkáni konfliktusban magyar problémáról van szó – viszont volt értelme, és volt esélye arról beszélni, hogy a magyar kisebbség sorsa része a megoldandó problémának.

Volt egy genfi konferencia 1991-ben. Egy nyugati – svájci – szerb politológus, Dušan Siđanski pénzelte. Az akkor még létező Jugoszlávia minden részéről jöttek ellenzéki értelmiségiek: Vuk Drašković, Vojislav Koštunica, Mirko Tepavac, Rastko Močnik, Žarko Puhovski, Veton Surroi, Vesna Pešić, Stojan Cerović és mások. Nagyjából egyetértettünk, hogy regionalizációra van szükség, hogy új helyzetben, új eszközökkel kell biztosítani a kisebbségi jogokat – de azt is éreztük, hogy ez most (1991-ben) nem rajtunk múlik.

Aztán később jött egy másik genfi konferencia. Itt a Panić-kormány képviseletében tárgyaltam, és volt egy szakcsoport, amelynek az volt a célja, hogy a kisebbségi kérdéseket – nem kizárólag a magyarokra nézve – tisztázza. Négy kimagasló személyiség volt jelen: Paul Szasz, akkoriban az ENSZ magas rangú tisztviselője (magyar kultúrájú bécsi zsidó – a Cornellen is tanított, ahol én is), Martti Ahtisaari (később Nobel-díjas lett), Cyrus Vance és Lord Owen. Írtam a kormánynak egy följegyzést erről a bizottsági munkáról, amelynek keretében először sikerült behozni a kollektív jogokat a képbe. 1992. október 19-én írtam a följegyzést. Szasz, Vance, Owen és Ahtisaari elfogadta a kollektív jogokat. Azzal érveltem, hogy kollektív jogai a többségnek is vannak, csak azok láthatatlanok.

A hágai Nemzetközi Bíróság egy híres döntésében Tanaka bíró kimondta, az egyenlőség lényege az, hogy az egyformaságot egyformán, a különbözőségeket különbözően kezeljük (tehát választójogban egyenlőek vagyunk, kultúrában különbözőek – s ez nem létezhet kollektív jogok nélkül). Nem akarok túl nagy jelentőséget tulajdonítani ennek a genfi dokumentumnak, de fontosnak éreztem, hogy az akkori nemzetközi politika kulcsszereplői is elfogadták a kollektív jogok fogalmát, és méltányosnak látták ezt az igényt. Ezt követően voltak a nemzetközi konferenciák Athénben, Bécsben, Berlinben és Szabadkán.

LM–TSZJ: Azt olvashatjuk a Történelemközelben *című könyvében a berlini konferencia kapcsán, hogy „különösebb nehézségek nélkül megfogalmazódik itt az az elv, hogy határkiigazítások helyett a nemzetközileg ellenőrzött kisebbségvédelem és regionalizáció a megoldás"*[10].

VT: Ez volt a lényeg, igen. Berlinben jelen volt Mirko Tepavac, ő is teljesen nyitott volt a kisebbségi kérdés tekintetében, mint ahogy Žarko Puhovski is. Milorad Pupovac is ott volt, ő a horvátországi szerbek érdekeit képviselve állt ki a kisebbségi jogok oldalán. Ott volt Sonja Licht is, Branko Horvat is. A jugoszláviai béke lehetőségeiről beszéltünk. Ezután jött Bécs és Athén, végül pedig Szabadka. Ezeknek a konferenciáknak az Allen Kassof által vezetett *Project on Ethnic Relations* volt a szervezője. A *Project on Ethnic Relations* által szervezett konferenciákon a kisebbségi kérdés és az etnikumok közötti viszonyok álltak a figyelem központjában. Rajtam kívül más magyarok is jelen voltak, mint Józsa László, Páll Sándor.

A TÖBBI KISEBBSÉG

LM–TSZJ: Elhangzott, hogy a kisebbségi kérdés nem úgy merült föl az Ön számára, mint szűkebb értelemben vett magyar kérdés, hanem mint a jugoszláviai kisebbségek általános kérdése. A többi kisebbség részéről voltak olyan személyek, akikkel kapcsolatban állt, és akikkel esetleg együtt is működött?

VT: Kerestem az ilyen embereket, és volt is néhány. A szerbiai parlamentben például a preševói albán Behlül (Behljul) Nasufi, vagy a horvát Antun Skenderović, de nem volt igazán jelentős a szerepük. Úgy véltem, a magyar érdekek hatékonyabban érvényesíthetőek, ha más kisebbségekkel együtt lépünk fel. Ez különösen így volt – már jóval később – az első kisebbségi törvény kidolgozásakor, a Koštunica-kormány idején. Nagyon fontosnak tartottam, hogy együtt tudjak működni más kisebbségek képviselőivel. Amikor a Jogi Karon a magyar oktatást szerveztem, akkor is úgy láttam, ha csak magyar lektorátust akarok, akkor nem fog menni. Ha magyar, román, szlovák, ruszin lektorátust, az igen. És ment is. Irracionálisnak tartottam azt a „magyar" gondolkodást, hogy mivel mi, magyarok, rosszban vagyunk a szlovákokkal Szlovákiában, a románokkal Romániában, ezért rosszban kell lennünk velük itthon is. Megjegyzem, az albán képviselővel nehéz volt együttműködni a

10 VÁRADY Tibor 1995. Szövegek. In: Uő.: *Történelemközelben*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 86.

Szerb Parlamentben, a rendkívül nagy albánellenesség miatt. Rokonszenves volt, de nem tűnt racionálisnak elmélyíteni vele a kapcsolatot. A vajdasági kisebbségekkel más volt a helyzet.

ŠEŠELJ

LM–TSZJ: Korábban szóba került Šešelj, ejtsünk hát néhány szót a herkócai atrocitásokról is, amelyeket egyes elbeszélések szerint hozzá köthető félkatonai csoportok követtek el. Nem közismert, hogy Önt a miniszterssége idején megkeresték az áldozatok képviselői.

VT: 1992 augusztusában herkócaiak kerestek föl engem és Grubačot, Nataša Kandić kíséretében. Főleg horvátok, de volt köztük egy magyar és egy szerb is. Panaszkodtak az akkori, tényleg kemény atrocitások miatt. Elmondták, hogy egy templomban a katolikus papnak kést szorítottak a torkához, és megfenyegették, hogyha nem szólítja fel a híveket, hogy távozzanak, akkor elvágják a torkát. A pap nemet mondott, elkezdték vágni, erre mégis mondta, hogy „na, menjünk". Egy más alkalommal megöltek egy horvátot, és valamilyen vetésben hagyták a testét. A magyarokat is zaklatták. A Horvátországból ide, Herkócára menekült szerbek tényleg mindenfélét csináltak a faluban. A herkócaiak neveket is mondtak, magyarázva, hogy kik követtek el atrocitásokat. Úgy láttuk, hogy tényleg történtek és történnek kegyetlenkedések, úgyhogy másnap adtam egy nyilatkozatot, hogy ez etnikai tisztogatás, el kell ítélni. Fölhívtam Zoran Ćetkovićot, aki Milošević embere volt, ám egykori diákom is, ő volt akkor Szerbia igazságügyi minisztere, az ő hatáskörébe tartozott volna a dolog. (Én Jugoszlávia – névleges – igazságügyi minisztere voltam.) Ćetković azt mondta, „tanár úr, tenni fogunk valamit", de aztán nem történt semmi.

A herkócai ügy kapcsán hívtak aztán Hágába tanúskodni Šešelj ellen az ellene folytatott perben. Azt mondtam nekik, hogy nem igazán látom, hogy ez az ügy miként fogja Šešelj bűnösségét bizonyítani. A herkócaiak, akikkel beszéltem, nem említették Šešelj nevét. Tudvalevő volt, hogy az elkövetők Šešelj-pártiak voltak, ez azonban még kevés ahhoz, hogy Šešeljhez legyen kötve a felelősség. A hágai ügyész erre azt mondta, hogy a kapcsolatot bizonyíthatja, hogy az említett nyilatkozatomra éppen Šešelj reagált a leghevesebben. Mutattak nekem több olyan újságcikket is, melyről nem tudtam. Šešelj kijelentette, hogy áruló vagyok, hogy Vajdaságot Magyarországhoz akarom csatolni. Úgy emlékszem, azt is mondta, hogy a cionisták és a Vatikán ügynöke vagyok – elég érdekes kombináció –, és hogy emellett montenegrói terrorista akciókat szervezek. A hágai ügyészség emberei szerint az a tény, hogy Šešelj kikelt a Herkócáról szóló nyilatkozatom ellen, és utána engem támadott, kapcsolatot mutat, és érvként fölhozható ellene. Én úgy láttam, hogy ez jogilag elég gyenge. Bár a herkócai elkövetők valóban Šešelj követői voltak – erről tudomásom volt –, de ez még nem bizonyított konkrét parancsokat. Tudjuk, hogy ki volt Šešelj. De amíg nincsenek ellene bizonyítékok, nem lehet elítélni. Egyébként sem akartam tanúskodni. Azért sem, mert ez valóban nem lett volna kockázatmentes. De főleg

azért nem, mert nem láttam, miként tudnám a megfelelő ítéletet elősegíteni azzal, amit Herkócáról tudok – és amit most elmondtam.

Šešelj egyébként egy ízben azt ordította a Parlamentben a szószékről, hogy *„kako može da predstavlja Srbiju jedan Tibor Varadi?"*[11] Az én replikám az volt, hogy *„tako što, za razliku od tebe, ja sam iz Srbije"*[12]. Ő ugyebár hercegovinai származású.

MILOŠEVIĆ

LM–TSZJ: Olyan helyzetbe került bármikor, hogy közvetlenül Miloševićtyel tárgyalhasson?

VT: Kétszer beszéltem vele. Először 1960-ban. Nebojša Popov volt a belgrádi Jogtudományi Kar párttitkára. Kommunista partizán családból származott, baloldali volt, aztán később, a hatvanas évek közepén, bátor és következetes ellenzéki lett. 1960-ban én voltam a Debatni klub o građanskom pravu (Polgári jogi vitaklub) elnöke. Kértek, hogy írjak ajánlást ebben a minőségben Dragiša Stankovićnak, az Újvidéki Televízió későbbi igazgatójának, hogy fölvehessék a pártba. Viszont én magam nem voltam párttag. Megkérdeztem volna Nebojšát – akiben teljes bizalmam volt –, hogy mit tegyek, de Nebojša nem volt bent az irodájában, csak Milošević, aki akkor a helyettese volt. Úgy tudom, hogy Nebojša Kosta Čavoškit szánta eredetileg erre a posztra, de ezt felsőbb pártszervek megakadályozták, hogy ne két bánáti szerb töltse be a legfontosabb pártpozíciókat a Jogtudományi Karon. Így jött a montenegrói Milošević. A szerb nacionalizmus nagyvezére tehát annak köszönhette első politikai posztját, hogy nem volt szerb származású. Ahogy belépek, mondom: *„tražim Nebojšu"*[13]. Milošević erre: *„nije tu, al' ima ko da ga zamenjuje"*[14]. És akkor én mondom, hogy hát mindegy, majd jövök később. De ő erre, hogy *„ne, ne, ne, mi smo otvoreni"*[15]. Elmondtam neki, miről van szó, amire azt mondta, *„Dragiša je dobar čovek, dobar drug, dobar omladinac, ti ga preporuči"*[16]. Mondom, hogy igen, de hát nem vagyok párttag. *„A zašto nisi?"*[17] – kérdi. Itt megállt a beszélgetés. Ez volt vele az első találkozásom… A második találkozásunk 1992-ben volt, egészen véletlenül, egy repülőn. Úton vagyunk a londoni konferenciára, én Panićtyal, ő a saját embereivel, és ugyanazzal a repülővel megyünk. Elöl ül Milošević és csapata, valamivel hátrébb Panićék. Én Panić mellett ülök. Egy másik részen ülnek az újságírók, akik az út második órájában kezdtek hozzánk beszökni. Valaki interjút kér Panićtól, aki igent mond. Én fölállok, hogy helyet adjak az újságírónak. Hirtelen szólnak, hogy mindenkinek le kell ülnie, mert turbulencia van. A Panić

11 „Hogyan képviselheti Szerbiát egy Várady Tibor?"
12 „Úgy, hogy – veled ellentétben – én Szerbiából való vagyok."
13 „Nebojšát keresem."
14 „Nincs itt, de van, aki helyettesíti."
15 „Nem, nem, nem, mi nyitottak vagyunk."
16 „Dragiša jó ember, jó elvtárs, jó fiatal, te csak javasold."
17 „És miért nem vagy?"

melletti hely foglalt, és nincs máshol hely, csak Milošević mellett. Ülünk, és sokáig csak hallgatunk. És akkor Milošević – aki, mint én is, valószínűleg azon töprenghetett, hogy miként kezdeményezzünk valamilyen beszélgetést – hirtelen egy egészen meghökkentő mondattal indít. Azt mondja, *„Tibore, šta radi Edit?"*[18] Én 1958 és 1962 között voltam egyetemista Belgrádban, ő 1960 és 1964 között, tehát volt átfedés, de soha nem kávéztunk együtt. Igaz, találkoztunk az év legjobb diákjainak szentelt eseményen a dékáni hivatalban. Mindketten a kitüntetettek között voltunk, de sokan voltak a fogadáson, közvetlenül nem beszéltünk egymással. Edit egyébként évfolyamtársam volt, Milošević talán valami barátságosat akart mondani azzal, hogy egy magyar után érdeklődik. Én nem tudom, hogy mi van Edittel, azt mondom, *„mislim da živi u Subotici"*[19]. És erre azt ő mondja: *„da!"*[20] Szerintem semmit sem tudott Editről. Aztán valahogy folytatni kellene, és ismét Milošević indít: *„Ona je imala smisla za pravo"*[21] – mondja. És valahogy folytatjuk, de nagyon hamar mindent kifacsarunk az Edit-témából, és ismét egy kínos szünet következik. Ekkor Milošević – miután már mindent megemlítettünk, amit Editről tudhattunk – hipotézisek irányába indít: *„pa reci Tibore, da je Edita postala asistentkinja, na kom predmetu bi bila?"*[22] Fogalmam sincs, milyen tantárgyon lehetett volna Edit tanársegéd, ha tanársegéd lett volna, de mondom: *„pa možda iz građanskog prava"*[23]. Erre ő, *„jeste, al' mogla je i iz istorije prava"*[24]. Szóval körülbelül húsz percig ültünk egymás mellett, mielőtt Londonban leszálltunk. És húsz percig ezt a szegény Editet nyúztuk.

Ez volt a két beszélgetésem Miloševićtyel.

A VMDK VÁLSÁGA ÉS A VMSZ MEGALAKULÁSA

LM–TSZJ: Hogyan látta a VMDK-n belüli konfliktusokat?

VT: Nem tudtam róluk eleget. A VMDK-t megalapítani bátor és helyes cselekedet volt, és hát soha annyi szavazatot vajdasági magyar párt nem kapott, mint az elején ők. De úgy láttam, hogy egyre nagyobb lett az értelmiségtől való távolság, és másrészt érdekvédelmi eredményeik nem voltak. Harmadrészt jöttek a viták – Hódival a központban. Azt is felhozták ellene, hogy csalt az anyagi ügyekben. Én ezt nem fogadtam el. Nemcsak az ártatlanság védelme miatt, hanem azért sem, mert ezt nem hittem el. Ennek a három tényezőnek az együttese adott esélyt a VMSZnek, de azt hiszem, az első volt a legfontosabb. A VMSZ azért jött létre, hogy legyen olyan politikai alternatíva, amely nyitott az értelmiség felé. Sajnos ez a nyitottság mára nagyrészt eltűnt. De a zentai induló közgyűlésen nagyon sok, eltérő vélemé-

18 „Mondd, Tibor, mit csinál az Edit?"
19 „Azt hiszem, Szabadkán él."
20 „Igen!"
21 „Fogékony volt a jog iránt."
22 „És mondd, Tibor, ha Edit tanársegéd lett volna, melyik tantárgyon lenne?"
23 „Talán polgári jogon."
24 „Igen, de jogtörténelmen is lehetett volna."

nyű ember volt jelen, mind olyanok, akik úgy érezték, a VMDK-ból kiszorultak, vagy nem volt elég motiváció, hogy csatlakozzanak.

LM–TSZJ: Beszéljünk még az értelmiség és a VMDK viszonyáról! Egy 1994-es írásából idézünk (a Létünk*ben jelent meg,* Bevezető megjegyzések a Jugoszláviák magyarságáról *címmel): a VMDK „a többségi döntéshozatal mechanizmusán belül nem jár politikai eredménnyel. A magyar értelmiségiek számottevő része nem ezen az úton indult, nem fogadta el a tisztán etnikai szereposztást, hanem a civil társadalom megmaradó csatornáin keresztül igyekezett a kisebbségi igények irányában befolyásolni a döntéseket."*[25] *Mivel magyarázható ez? Számunkra úgy tűnik, elég heterogén volt ez az értelmiség. Volt egy réteg, amely az 1980-as években a vajdasági hatalmi apparátus része volt, és utóbb elvesztette a pozícióit. De voltak újabbak is, akiknek nem tetszett a VMDK.*

VT: Voltak, akik az 1980-as években részt vettek a vajdasági hatalmi apparátusban, de ezt nem nevezném sem jellemzőnek, sem fontosnak. Miután megalakult, a mai VMSZ-szel ellentétben, a VMDK-nak – és ezt az utóbbi javára írom – nemigen volt klientúrája. Mert nem volt a kezében intézményrendszer. Nemigen lehetett nyerészkedési céllal csatlakozni a VMDK-hoz. Ez a vád a mai VMSZ-szel szemben egy kicsit reálisabb. Viszont a VMDK-ban éreztem a kezdettől fogva valami olyasmit, hogy „mi vagyunk az igaziak, és a másképp gondolkodók nem tartoznak ide". Ezért sokan nem csatlakoztak, többen kiváltak. A VMDK nem igazán volt nyitott a sokszínűségre, nem volt nyitott a másként gondolkodás felé. Azt hiszem, ez vezetett a párt eltörpüléséhez.

A vajdasági magyar értelmiség – különösen azok, akiknek kapcsolataik voltak a Milošević-ellenzékbe tartozó szerb értelmiséggel – ott volt nemcsak a civil társadalomban, hanem később tárgyalópozícióba került Milošević bukása után. Mint más országokban is a rendszerváltás után, mivel nem alakultak ki rögtön igazán alternatív pártok és pártstruktúrák, egy darabig nagyobb szerepet kapott az értelmiség, mint korábban (vagy mint ma) – nagyobb szerepet kapott annál is, melyet az értelmiség nyugati demokráciákban birtokol. Ez teremtett arra esélyt, hogy a Milošević utáni első évtizedben megszülessen a kisebbségi törvény és a nemzeti tanácsokról szóló törvény is. Ebben a folyamatban szerephez jutni és részt venni volt – szerintem – a kisebbségi érdekérvényesítés leghatékonyabb formája.

LM–TSZJ: Csatlakozott az újonnan alakuló VMSZ-hez, míg korábban a VMDK-hoz nem. Miért módosult az álláspontja, miért látta ekkor már úgy, hogy igenis szükség van egy magyar pártra, és hogy ennek a pártnak a munkájában részt is kíván venni?

VT: Abban nem változott a véleményem, hogy az érdekérvényesítéshez a többséget kell meggyőzni, és ehhez belgrádi kapcsolati hálózat szükségeltetik. Viszont 1989-ben még nem láttam elég világosan a többpártrendszer lehetséges hozadékait a kisebbségek tekintetében (hiába láttam sokféle pártot Nyugaton...), jelesül, hogy egy kisebb csoportnak miként nőhet a viszonylagos értéke. Egy parlamentáris

25 VÁRADY Tibor 1994. Bevezető megjegyzések a Jugoszláviák magyarságáról. *Létünk*, 1–2. 12.

rendszeren belül más a súlya a kisebbségi kérdéseknek, ha a törvényhozásban jelen van egy aránylag erős kisebbségi párt, amely napirendre képes tűzni egyes dolgokat. Ennek a jelentőségét 1989-ben még nem láttam eléggé világosan. Másfelől azt is látom, hogy noha a VMDK érdekérvényesítő képessége nagyon szerény volt, a párt mégis fontos szerepet játszott a tudatébresztésben. Így hát végül valamennyire korrigáltam a véleményemet. Továbbra is fontosnak tartom azonban, hogy olyan érveket alakítsunk, melyek nemcsak a saját szavazóinkat, hanem a többségi döntéshozókat is meg tudják győzni.

LM–TSZJ: Miként járult hozzá az alakuló VMSZ tevékenységéhez?

VT: Amikor a VMSZ alakult, én már Pesten és Amerikában tanítottam. Tehát úgy véltem, aránytévesztés volna formális szerepet vállalnom. Ehhez maradéktalan jelenlét kellett volna. Valójában nem is kívántam funkciót. Tudom, hogy mindenki szereti mondani, hogy nem voltak politikai ambíciói, de nekem tényleg nem voltak. A miniszteri pozíciót is csak ideiglenesen akartam vállalni. És ezt nem azért mondom, mert szerény és visszahúzódó ember volnék. Én is kívántam a sikert, de nem ezen a porondon kerestem. Nekem a VMSZ-ben nem volt semmilyen formális szerepem. Beléptem a VMSZ-be, de funkciót nem viseltem. Viszont a vezetők, Kasza, Józsa, mások, sok kérdésben kikérték a véleményem. Az egyik legfontosabb dolog, amiben részt vettem, a kisebbségvédelmi jogi szabályok meghozatala volt. Ott voltam Belgrádban a tárgyalóasztalnál. Mondhatnám, hogy a VMSZ nevében, de elsősorban a szerb kollégák által is ismert szakértőként. Józsának is komoly szerepe volt. Roppant fontosnak tartottam a nemzeti tanácsokról szóló törvény elkészítését/kiharcolását (itt ifj. Korhecz Tamás szerepét emelném ki még). Visszatérő legendája ez utóbbinak a választói névjegyzék, illetve annak elutasítása 2002-ben. Minden híresztelés ellenére, amikor fölmerült a kérdés, akkor Kaszának erről nem volt véleménye, illetve elfogadta volna a névjegyzéket. Az EBESZ (Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet) viszont nem akarta. Az ellenérv az volt, hogy a holokauszt is a kisebbségiek névjegyzékbe foglalásával kezdődött. Ez a párhuzam nem volt igazán helytálló, de határozottan az asztalra volt téve. Abba a helyzetbe kerültünk, hogy az EBESZ álláspontjával szemben kellett volna egy kisebbségi igényt érvényesíteni, és hát ennek nemigen volt esélye. A törvényt fogalmazó csoportban emlékezetem szerint hat kisebbségi és huszonhat szerb szakértő volt. Gyakorlatilag lehetetlen lett volna elfogadtatni egy olyan kisebbségbarát álláspontot, melyet nemzetközi tényezők is elleneznek. Így elfogadtuk az elektori változatot, mely a kevésbé jó opció volt, de lehetővé tette, hogy valósággá váljanak a nemzeti tanácsok. A VMSZ-szel szembenálló magyar pártok azt mondták, hogy ez árulás, és a VMSZ trükkje. De valójában nem így volt. Ágoston Bandi és egy Janko Holik nevű szlovák meg is támadták a nemzeti tanácsok választásáról szóló rendelkezéseket az Alkotmánybíróság előtt, de sikertelenül. Bandiék ezután nem voltak hajlandóak részt venni a választásokon.

Korábban, 1994–1995-ben a másik legfontosabb orvosolandó problémának azt láttam, hogy az előző politikai vezetés, a VMDK vezetése elidegenedett az értelmiségtől. És, azt hiszem, részben sikerült is ezt a problémát orvosolni. Persze az

értelmiség beemelése azóta is visszatérő kérdés. Ahogy megerősödött a VMSZ, már Kasza idején voltak, akik úgy vélekedtek, talán mégsem kellenek a másként gondolkodók. Aztán 1999-ben az Ideiglenes Nemzeti Tanács alakulásakor a VMSZ abszolút nyerő helyzetben volt. Ez volt a helyzet a 2002-es kisebbségi törvény meghozatala után is, mely törvényesítette a nemzeti tanácsokat. A VMSZ-nek azt javasoltam – nem csak én, mások is –, hogy emelje be az értelmiséget. Két koncepció volt. Az egyik, hogy legyen egy külön értelmiségi lista. De ez nehezen kapott volna elegendő szavazatot az elektorok között. Felmerült az a lehetőség, hogy beszéljük meg előre, az elektorok kire szavazzanak. Például, hogy a szabadkai VMSZ-esek szavazzanak az értelmiségi listára. Szinte konspiratív hozzáállás. A másik elképzelés azt volt, hogy legyen a VMSZ listáján legalább tíz-tizenöt független értelmiségi. Végül ez utóbbi koncepció nyert, Kaszának sem volt ellenvetése, én is ez utóbbit támogattam. A probléma lényege az volt (és az maradt), hogy kulturális autonómiát akarunk, melyből nem maradhatnak ki azok, akiknek számottevő szerepe van a kultúránkban – viszont politikai demokrácia és politikai választások eszközeivel alakulnak a nemzeti tanácsok. Ez a probléma ugyanúgy megmaradt azután is, hogy 2009-ben lehetővé vált a névjegyzék szerinti választás.

Visszatérve az Ideiglenes Nemzeti Tanács, majd az első MNT megválasztására, számos kérdéssel kellett szembenézni. Amikor odajutottunk, hogy a VMSZ által támogatott listán legyen tíz-tizenöt független értelmiségi, felmerült a kérdés, hogy miként legyen meghatározva, hogy ki? Emlékszem, Tolnai is feltette a kérdést egy nekem írt levelében, hogy ez hogyan történjen. Logikus volt, hogy ez valamilyen konzultációk nyomán történjen, de ki hívja össze a konzultációt, és kik legyenek pontosan meghívva? Ha Kasza hívja össze, akkor ezt úgy lehet majd magyarázni, hogy Kasza válogat. Mondtam Ottónak, hogy „hívd őket össze te!" – de inkább csak azért, hogy mutassam, hogy ezt mennyire nehéz eldönteni. Listát csak valamilyen szervezettség alapján, szervezetten lehet készíteni. Nem létezik – és nem is igen létezhet – „független értelmiségiek szervezete". Viszont, ismétlem, az MNT mégis a kulturális autonómiát jelenti, az ilyenben jelen kell lennie az értelmiségnek. Néhány értelmiségiben – ezek között volt például Losoncz Alpár – felmerült az a kétely is, hogy nem adja-e fel független értelmiségi státusát, ha csatlakozik egy mechanizmushoz, melynek döntéshozó hatáskörei vannak. Sok levelet váltottunk, és sokat beszéltem erről vele is, Tolnai Ottóval is. Azt hittem, meg tudom őket győzni, végül mégsem sikerült. Ma is úgy látom, hogy a dilemma komoly és valódi volt. Ahhoz álltam – és állok – közelebb, hogy a csatlakozás elengedhetetlen, és ennek a módozatait kell keresni.

Elmondhatjuk azt is, hogy az első MNT-ben jóval több volt az értelmiségi, mint ma. Ott voltak, többek között, Bányai János, Gerold László, Hajnal Jenő, Burány Béla, Dudás Károly, Hódi Sándor, Kunkin Zsuzsanna, Vicsek Károly, Kókai Péter, Bordás Győző, Bori [Ózer] Ágnes. Korábban, azt hiszem, több sikerem volt abban, hogy meggyőzzem a pártvezetőket az értelmiség beemelésének fontosságáról.

LM–TSZJ: Arra nem tett kísérletet, hogy közvetítsen az újonnan megalakult VMSZ és a VMDK maradványai között?

VT: 1995-ben írtam egy közös nyílt levelet [Ágoston] Bandihoz és Csubelához. Banditól negatív választ kaptam, Csubela részéről nem.

BUDAPEST SZEREPE

LM–TSZJ: Hogyan látta Budapest szerepét a VMDK válságában, illetve a VMSZ megalakulásában?

VT: Változtak a hozzáállások, ahogyan változtak a kormányok. Mindegyik kormány igyekezett politikai pontokat szerezni a határon túli magyarok támogatásával. De sokáig a VMDK-nak jobb kapcsolatai voltak Pesten, mint a VMSZ-nek.

LM–TSZJ: Ez meglepő állítás. A VMDK részéről mintha azt sugallták volna, hogy a Határon Túli Magyarok Hivatala egyértelműen a VMSZ-t pártolta kezdettől fogva, a Magyarok Világszövetségével és a nagy pártokkal együtt.

VT: Disztingválni kellene. A Fidesz-kormányok sokáig a VMDK, illetve utóbb a VMDP mellett voltak akkor is, amikor a VMSZ már létezett. Ágostonnak, s még inkább Csorba Bélának volt ott egy elismertsége. Tabajdi Csaba és Törzsök Erika viszont nem fogadta el a VMDK-t, illetve a VMDP-t a vajdasági magyarok egyedüli politikai képviselőjeként, nyitottak voltak mások, így a VMSZ irányában is. Azt is tudom, hogy Ágoston és Tabajdi között voltak eléggé kemény csörték. Arra viszont emlékszem, hogy az első Fidesz-kormány idővel kiegyensúlyozottabbá vált, különösen Lőrincz Csaba révén. Azt hiszem, nem fordítottak hátat a VMDP-nek, de fokozatosan elfogadták, hogy az érdekvédelemben a VMSZ tud valamit csinálni.

LM–TSZJ: Ágoston azt állította, hogy Ön is szerepet játszott a VMSZ létrehozásában a budapesti kapcsolatai révén.

VT: Amikor a menekültek, az autonómiakoncepciók, a katonaszökevények ügye volt terítéken, akkor nekem is voltak kapcsolataim magyar kormányemberekkel. Tabajdival is. Lőrincz Csabával volt egy rendszeres kávézó kapcsolatom. A VMSZ megalakításában azonban igazán komoly szerepem nem volt. Nem volt titok, hogy a VMSZ-szel rokonszenvezek, de nem volt igazán lobbizó tevékenységem. Lőrincz Csabával jó kapcsolatom volt. Arról beszélgettünk, hogyan lehetne konkrétan, sikeresen érdeket védeni – és itt a VMSZ ért el többet.

LM–TSZJ: A HTMH-val milyen kapcsolatban állt?

VT: Törzsök Erikával jó kommunikációm volt és maradt. De a vajdasági magyar pártok közötti dolgokban nekem mindig az volt a – nem mindig reális – elképzelésem, hogy túl kevesen vagyunk, és össze kellene fognunk. Ma is azt mondom, hogy a VMSZ-nek be kellene fogadnia az értelmiségieket, és nem csak a Magyar Mozgalomból.

BEFEJEZÉS

LM–TSZJ: Aki ismeri a történelmi értekezéseket a nagyapja, dr. Várady Imre politikai, közösségi szerepvállalásáról, például Dévavári Zoltán Új partok[26] felé *című, vagy A. Sajti Enikő* Kisebbségpolitika és társadalomszervezés. Várady Imre (1867–1959) bánáti magyar politikus iratai[27] *című könyvéből, kísérteties hasonlóságot fedezhet föl aközött, ahogyan ő járt el, és ahogyan Ön kezeli a vajdasági magyar érdekérvényesítést. Mintha lenne itt valamiféle családi örökség...*

VT: Azt hiszem, igen. Habár az is igaz, hogy 1959-ben, amikor nagyapám elhunyt, még csak húszéves voltam. És húszévesen az embert sokkal kevésbé érdekli a családi múlt, mint később. Azonban valami alapállások ott voltak az asztalon, tudtam róluk. Nagyapám úgy szerzett politikai tőkét, hogy a világháború küszöbén és alatt sok szerbet védett. Nagyon sok mindent el tudott érni az így szerzett kapcsolati hálózat útján. Közeli barátja volt Nikola Bešlić. Szinte minden megoldhatatlannak tűnő kisebbségi kérdést Bešlićhez vitt, aki ráadásul nem is ezzel foglalkozott, közlekedésügyi miniszter volt, de ott volt a kormányban. Bešlićnek magyar felesége volt, ő maga is jól beszélt magyarul, nagyapám egészen közeli barátja volt. Hogy egy példát mondjak, Šabacra vittek magyar tanárokat, ami miatt Szabadkán hiány volt... Bešlić közbenjárt, hogy egyeseket visszahelyezzenek. Száz ilyen eset volt. Más eszközökkel is élt a nagyapám, de ez valóban fontos volt.

LM–TSZJ: Vagyis az informális befolyás szerepe a döntő?

VT: Mindenesetre fontos. Amikor a kisebbségi törvényt és a nemzeti tanácsokról szóló törvényt készítettük elő (olyat, amely jóval több jogot tartalmaz, mint ami mondjuk a romániai vagy a szlovákiai magyarok számára adott), akkor valóban komoly szerepe volt annak, hogy Hágában képviseltem Jugoszláviát. Ennek számottevő szerepe volt abban, hogy el tudtuk érni, amit elértünk. Igen, ez a képlet hasonlít a nagyapáméra. A Milošević-kormányban nem ismertem senkit, ám az utána következő kormányok mindegyikével volt valamiféle kapcsolatom, vagy egy-egy taggal, de nem ritkán a kormányfővel ápoltam jó kapcsolatot. Đinđićtyel, Koštunicával például. Ennek volt hozadéka. Ezekben a kormányokban a valamikori disszidens értelmiség kapott szerepet, s itt kamatoztak a régi barátságaim. Ma ez másképp van, ma már nem az egykori disszidensek vannak hatalmon, nincs is ismerősöm a kormányban.

LM–TSZJ: Visszatekintve mit mondana önkritika gyanánt a saját tevékenységéről? Mit lehetett, kellett volna másképpen csinálni?

VT: Nem sokat. Továbbra is abban hiszek, hogy a kisebbségvédelemben a döntéshozókat kell meggyőzni. Azzal, hogy ez talán könnyebb annak, akinek nem kell

26 DÉVAVÁRI Zoltán 2014. *Új partok felé. Kisebbségi kiútkeresés, szellemi és politikai irányzatok a Délvidéken és a Magyar Párt megalakulása (1918–1923)*, VMMI, Zenta.

27 A. SAJTI Enikő 2016. *Kisebbségpolitika és társadalomszervezés. Várady Imre (1867–1959) bánáti magyar politikus iratai*, Forum Könyvkiadó, Újvidék.

szavazatokért küzdenie. Hogy jobb lett volna-e, ha csatlakozom a VMDK-hoz? Erre aludnék egyet.

LM–TSZJ: Az 1990 és 1999 közti küzdelmeket szem előtt tartva mi a véleménye a vajdasági magyarság mai helyzetéről?

VT: Az a jogi keret, ami a nemzeti tanácsi törvény meghozatalával kialakult, esélyt jelent a közösségünknek. Ez a jogi keret azóta csorbult, nem gorombán, de csorbult. Nagy kihívás volt, amikor az Alkotmánybíróság előtt szinte minden jelentős rendelkezését megtámadták. Korheczet nem engedték be a nyilvános vitába (azért, mert elnöke volt az MNT-nek, és így nem számíthatott független szakértőnek), engem igen. Ott sikerült néhány szerb kollégát meggyőznöm. A végén odáig jutottunk, hogy nem lett drámai a visszalépés. Utána szó volt arról, hogy ezek a jogkörök visszakerüljenek a törvénybe. A VMSZ jó kapcsolatokat tart fenn a mostani kormánnyal, meglátjuk, hogy mi lesz az ígéretből. Most olyan kormány van hatalmon, amelynek a csúcsvezetése igyekszik kapcsolódni az európai normákhoz, de alacsonyabb szintű döntéseknél fennáll a veszély, hogy kisebbségellenesek lesznek. Nem tudom, a mai MNT milyen szakmai csapatot tud felállítani, hogy tárgyaljon. Sokszor, talán túl sokszor is ismételtem már el, hogy túl kevesen vagyunk ahhoz, hogy egymással csatározzunk. Közben még kevesebben lettünk.

15. Beszélgetés Hódi Sándorral

Losoncz Márk – Tóth Szilárd János

Hódi Sándor 1943-ban született Nagytószegen. Az általános iskolát Kisoroszon végezte, a gimnáziumot pedig Nagybecskereken. A budapesti ELTE pszichológia szakán diplomázott, majd ugyanitt bölcsészdoktor lett 1974-ben. Egy évre rá tudományos doktori fokozatát is megszerezte Zágrábban; témája az öngyilkosság pszichológiája volt. Érdeklődési körébe tartozik a néplélektan, a társadalmi devianciák, a nemzeti identitászavarok, az etnopszichológia, a tehetséggondozás, a személyiségfejlesztés és a családkutatás. 1974–1975-ben kutató volt a budapesti Heim Pál Gyermekkórházban, majd 1975 és 1980 között az adai Potisjében dolgozott gyári munkapszichológusként. 1980 és 1994, majd 2004 és 2005 között klinikai pszichológus volt az adai egészségházban. 1989-től 1991-ig az adai Stresszkutató Intézet alapító-igazgatója, 2001-től pedig a tóthfalusi székhelyű Széchenyi István Stratégiakutató és Fejlesztési Intézet alapító-igazgatója. 2003 és 2006 között a zentai Bolyai Tehetséggondozó Gimnázium és Kollégium pszichológusi posztját töltötte be. Mintegy hetven könyv szerzője, társszerzője vagy szerkesztője. A Vox Humana (1992) és a Délvidéki Magyarokért Alapítvány (1992) alapítója, a Magyarok Világszövetsége (MVSZ) elnökségének tagja (1992–2000), az MVSZ Jugoszláviai Országos Tanácsának alapító elnöke (1994–). Az MTA határon túli köztestületi tagja, illetve a Közép-európai Népcsoportok Fórumának elnöke (1991–). Tagja továbbá számos orvostudományi, pszichológiai, művelődési és hagyományápoló szervezetnek.

Tagja volt a történelmi VMDK Kezdeményező Bizottságának, majd a szervezet alelnökeként tevékenykedett (1990–1994). Az ő nevéhez fűződik a magyar autonómiatervezet összeállítása és megjelentetése 1992-ben. 1994-ben a VMSZ egyik alapítója volt, 1996-ig az elnökség, 1996 és 1998 között a választmány tagja, illetve az adai helyi szervezet tiszteletbeli elnöke. A Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom alapító tagja és tiszteletbeli elnöke. Községi képviselő volt Adán (2004–2008), illetve tagja volt a Magyar Nemzeti Tanácsnak (2002–2014).

AZ 1980-AS ÉVEK, A VMDK KIALAKULÁSA

Losoncz Márk - Tóth Szilárd János: Kezdjük az 1980-as évekkel! Ön akkor üzempszichológusként dolgozott, illetve klinikai pszichológusként. Az érdekel bennünket, hogy milyen típusú politikai szerepvállalása volt, mielőtt a VMDK létrejött volna.

Hódi Sándor: Távol álltam a pártos élettől, volt egy szép szakmám. Ma is van. Szakmai vonalon jutottam el ahhoz a felismeréshez, hogy a legtöbb személyiségprobléma abból származik, hogy a gyakorlati cselekvésvállalásnak nagyon szűkek a lehetőségei nálunk. Alapvető emberi igénynek gondolom a közéleti részvételt. Megjelentettem néhány könyvet, számos előadást tartottam. Ezekben amellett igyekeztem érvelni, hogy magán a közösségen, a közösség közérzetén, kapcsolatrendszerén, kilátásain kell valahogyan változtatni. És akkor, az 1980-as évek vége felé már sorban buktak meg az akkori szocialista országok, és látszott, hogy itt is ez lesz. És ezért vágtunk bele az első baráti összejövetelek megszervezésébe. Nem sok szó esik róla, de a VMDK kezdeményezése előtt már hónapokkal, különböző összetételekben, különböző alkalmakkor ezeken az összejöveteleken szóba került, hogy valamit tenni kellene. Itt Adán is, Zentán is már eljutott a dolog addig, hogy nevet kerestünk a gyereknek, megpróbáltuk az irányt is kijelölni. De ezek még persze csak szárnypróbálgatások voltak.

LM–TSZJ: 1989 nyaráról beszélünk, vagy még korábbi időszakról?

HS: 1988-ról. 1989 nyarán már vagy kilenc hónapos volt a „gyerek". Akkor már tudni lehetett, hogy lesz valami, de hogy hol, milyen néven, kikkel... az még bizonytalan volt. 1989 nyarán, Újvidéken meg Szabadkán, Közép-Bácskában meg a Tisza mentén is összejöttünk, vagy a strandon, vagy itt, vagy ott. Vicei Karcsi, Török Zoli, Apró István, Szűgyi Zoli, Tóth János. Sokan voltak. Volt itt vagy száz ember. És akkor már közel voltunk a tényleges induláshoz. Csak hát a magyarság attól a gondolattól, hogy politikailag lépjen föl, enyhén szólva irtózott. Maximum azt lehetett eladni, hogy valamiféle „mozgalom" legyen. A mai napig is, érdekes módon, ez a helyzet.

LM–TSZJ: Milyen konkrét megjelenési formában képzeljük el ezeket az összejöveteleket?

HS: Vendéglőkben, családi házakban folytatott baráti beszélgetések voltak. Próbáltuk körvonalazni, mi legyen. De ennek mindig a „párt" szó kimondása, vagy a „magyar" szó kimondása vetett véget. Akartunk valamit, csak éppen nem óhajtottuk megnevezni azt a valamit, amit akartunk. Szóval nehéz volt. 1989 őszén fölkeresett Ágoston András a rendelőmben, Adán. Előtte, nyáron már többször találkoztunk. És kérdezte, hogy hát nem kellene-e mégis a tettek mezejére lépni, egy kezdeményező bizottsággal fölkeresni az illetékeseket, és előrukkolni az elképzeléseinkkel. És akkor mondom, hogy „persze, itt az ideje, igazság szerint régen itt lett volna". András nyilván úgy gondolta, hogy az én szakmai, közéleti hitelem mozgósító erőt jelenthet, én viszont úgy gondoltam, hogy ezeket a szennyes politikai dolgokat inkább vállalja olyasvalaki, aki jártas ebben, vagy akinek ez kenyere. Szükségem volt egy ügyes politikusra, neki pedig egy hiteles emberre, aki az új világot testesíti meg. És akkor mondom, „András, vegyünk egy papírt, írjunk föl öt-öt nevet, és akkor... ha valaki a másikunk listájáról nagyon nem tetszik, azt kihúzzuk." Ő egy pillanat alatt összeállította a listát, voltak emberei. Én viszont bajban voltam. Bajban voltam, mert azért az a kilencven-száz év megtette a magáét. Nagyon

megfélemlített, lelkében megrontott, óvatos, megfontolt, kicsit félénk, civil kurázsit nélkülöző, nemzeti tudatában megingatott emberanyag volt itt. Az értelmiség pláne.

LM–TSZJ: Ha jól értjük, körülbelül százan voltak jelen már 1988-ban, 1989-ben. Hogyhogy Ágostonnak mégsem tudott öt hiteles embert kapásból megnevezni?

HS: Abban a százban minden volt. A politikai föllépést nem vállalta volna mind. Sokan nem is lettek volna alkalmasak rá. Olyan emberek kellettek, akik nem ijednek meg a tulajdon árnyékuktól. Kovács Frigyes, Dudás Károly, Beszédes Pista... De összességében kevés hozzájuk hasonló, vállalkozó szellemű emberünk volt, és ez is volt a gyenge pontunk, itt estünk seggre. Nem tudtam mozgósítani a nemzeti érzelmű értelmiséget. Azzal kellett beérni, aki volt. Persze azért itt a tömbben élő magyarság valamivel előbbre tartott a civil kurázsi terén. Amikor lementem Újvidékre 1989-ben az *Új Symposion* egyik vitaestjére, akkor is az merült föl, hogy jó..., de mégsem kellene magyar címkével ellátott mozgalmat szervezni. Burkoljuk bele egyéb fogalmakba, nevezzük „demokratikusnak", vagy valami effélének.

Mindenesetre Ágostonnal 1989 őszén rávittünk a lapra öt-öt embert. Összeállítottuk a listát, aztán beszéltünk az embereinkkel. Összeállt a VMDK Kezdeményező Bizottsága. Megvolt az a rizikó, hogy másnap letartóztatják ezeket az embereket. De voltak köztünk olyan, a hatalom által is elfogadott nevek, mint id. Korhecz Tamás, vagy az adai Tóth János. Vagy maga Ágoston. Elég dörzsöltek voltak ahhoz, hogy néhány mérges embertől ne ijedjenek meg. És bizony a pártalapítás a gyakorlati életben elég emberközeli probléma. Különböző törekvések, erők jelentkeznek. Arról nem beszélve, hogy a mozgalomban érdekeltek egy részének volt már politikai múltja is.

LM–TSZJ: Maga Ágoston András szakszervezeti tag volt. Önnek voltak ilyen tapasztalatai, volt szakszervezeti tevékenysége?

HS: Semmi.

LM–TSZJ: Kommunista párttagság?

HS: Semmi, nem voltam párttag. Nagyon kevesen voltunk így, nemzeti elkötelezettségű emberek, akiknek ilyenfajta múltjuk nem volt.

LM–TSZJ: Hogyan látja az 1980-as és az 1990-es évek fordulóján a vajdasági magyar értelmiség helyzetét? Az értelmiség szerepéről szóló 1990-es beszédében a következőt sugallta: „pozícionált értelmiségünk próbált rászolgálni a hatalom bizalmára, egyebek mellett oly módon, hogy megteremtve az anyanemzettől eltávolító, önálló vajdasági magyar kultúra koncepcióját, lehetetlenné tette a nemzettudat ápolását."[1]

HS: Gerolddal ezen vesztünk össze. Hogy én miért emlegetek „pozícionált" értelmiséget? „Hát", mondom, „mert nektek az a kenyeretek, hogy értelmiségiként élhettek, pozícióban vagytok". „De", mondja ő, „értelmiségi úgy nem lehet autonóm, ha politizál". És ezen összevesztünk... Mert mi az, hogy nem lehet? Hát egy népes-

1 HÓDI Sándor 2001. „Az értelmiség szerepéről" – Elhangzott Újvidéken, a Petőfi Sándor Művelődési Egyesület épületében a VMDK helyi szervezetének alakuló gyűlésén 1990. június 17-én. In HÓDI Sándor: *Légüres térben*. Logos, Tóthfalu, 56–59.

ségnek, ha van feje, esze, aki megmondja, jönnek-e a farkasok, vagy nem jönnek, hogy itt gyújtogatás lesz, vagy pedig leánykérés, akkor arra a fejre igenis szükség van, nem maradhat ki.

Ami a jugoszlávság és a vajdasági magyar kultúra koncepcióját illeti... Nyilvánvaló, hogy ez a nemzet szétfejlődéséhez, széttagolódásához vezet. Nem mondom persze, hogy az ezt támogató pozícionált értelmiségünk több évtizedes tényked ésében ne lett volna semmi előremutató. Nem kell kiönteni a mosdóvízzel a gyereket. Nagyon sok jó dolog volt az átkosban... ma összetennénk a két kezünket, ha ezek még meglennének. Mert elúszott minden, amit létrehoztak. Értékes emberek voltak ők is, a törekvéseikben sok igazság volt, nem lehet az mondani, hogy az egész baloldal egy átok. De én egységes magyar nemzetben gondolkodtam. És a kérdés az volt, egységesül-e a nemzet, vagy pedig nem. Már ennek a fölvetése is félelmetesen hatott a baloldaliak számára. Azzal vádoltak, határmódosítást akarok. Pedig dehogy akartam...

LM–TSZJ: A VMDK újvidéki szervezetének 1990-es alakulásakor a beszédében arra panaszkodik, hogy zömében munkások jelentek meg, értelmiségiek alig néhányan.

HS: Az értelmiség nem tartott velünk. Úgy láttam ezt, ahogyan Losoncz Alpár is a visszatekintésében, hogy... noha megszólítottuk az értelmiséget, ők nem merték, vagy nem tudták vállalni a rájuk váró szerepet... úgy gondolták, hogy túl hamar van még, túl kockázatos volna. Bányaival személyesen beszéltem. Mondtam neki, „Jancsi, indul a vonat". Ő azt mondja, „Sándor, csak tudnám, hová tart ez a vonat". Mondom, „én sem tudom, de az a vonat, amin te ülsz, az a szakadékba". Azt mondja, „ha nem látnám, hogy kik ültek fel máris a ti vonatotokra, akkor talán én is fölszállnék". Nekem fájt, hogy hiába szólítottam meg, de nemcsak őt, hanem Bosnyák Pistát, Várady Tibort is, a válasz mindig a „nem" volt. Irtóztak a magyar párt gondolatától. Mély tabu volt a számukra. Rehák László, amikor a *Létünk*nek az első vészjósló írásokat megküldtem, amellett érvelve, hogy szétmállik a közösségünk, ha nem cselekszünk... akkor ő azt mondta, inkább lemond a főszerkesztői tisztségéről, minthogy ezeket megjelentesse.

LM–TSZJ: Egy másik, eredetileg a Magyar Szó*ban megjelent írásában a következőt állította: „Nem más nemzeti pártok, hanem a liberális lepellel letakart kommunisták szemében szálka a VMDK. Azok szemében, akik egy régi szellemi rendszer örökségeként még mindig nemzetfelettiséggel, jugoszlávsággal, internacionális egyveleggel próbálják megtéveszteni a kóbor apácákat."*[2] *Kikre céloz, amikor liberális lepellel letakart kommunistákról beszél?*

HS: A pozicionált értelmiségiekre.

LM–TSZJ: Ugyanarról beszél, mint Ágoston, amikor „restaurációs ellenzéket" emleget, nemcsak személyekre, hanem intézményekre is célozva, például a Forum Könyvkiadó Intézetre, vagy a Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékre?

2 HÓDI Sándor 2001. „Ki osztja meg a magyar szavazókat?" – Elhangzott Újvidéken, a Petőfi Sándor Művelődési Egyesület épületében a VMDK helyi szervezetének alakuló gyűlésén 1990. június 17-én. In HÓDI Sándor: *Légüres térben*. Logos, Tóthfalu, 78–80.

HS: Ezek az intézmények csakugyan keményen, nagyon keményen ellenálltak az önszerveződés mindenféle formájának. Ágoston tudta, hogy ezeket a várakat kell lőni, ezeket a várakat kell bevenni.

A VMDK BELSŐ VISZONYAI

LM–TSZJ: Hogyan látta a VMDK-n belüli erőviszonyokat? Kiket tekintett igazán erős, fontos embereknek?

HS: Volt egy időszak, amikor nagyon erős, ütős szervezetnek bizonyult. Minden ember a maga nemében nélkülözhetetlen volt. Ágoston András, Vékás János, Csorba Béla, Sepsey Csaba...

LM–TSZJ: A VMDK székhelye Ada volt. Miért?

HS: Valahogyan a Szabadka és Újvidék közti viszályt, amiről Szerbhorváth György is írt... azt valahogy fel kellett oldani. Megállapodtunk, hogy a legjobb lenne valahova a közepére szúrni a térképnek.

LM–TSZJ: Hogyan látta a VMDK politikai földrajzát?

HS: Ez a megoszlás felemás volt. Egyfelől, alapjában véve Dél-Bánáttól Zombor környékéig, Horgostól Szerémségig nagyjából ugyanazt tartottuk problémásnak, ugyanaz hajtott bennünket. Másfelől viszont voltak repedések is. Amikor például 1992-ben megpróbáltuk kinyögni a hárompilléres autonómiatervezetet... Az újvidékiek részéről gyakran elhangzott, mivel ők a területi autonómiába nem tartoznának bele, hogy akkor az inkább ne is legyen. De hát miért? – kérdem én. Hiszen ezek – a területi és a személyi – nem egymást kizáró pillérek. Meg lehetett volna csinálni.

LM–TSZJ: Létezett-e csakugyan a némelyek által emlegetett „Hódi-féle kör", olyanokkal, mint Tóth-Horti Gábor vagy Bálint Antal?

HS: A VMDK-n belül nem, csak később, a VMSZ-en belül.

AZ ÜGYNÖKKÉRDÉS

LM–TSZJ: A visszaemlékezéseiben[3] *azt sugallja, a rendszerváltás bizonyos értelemben az ügynökkérdésen bukott el. Ez a VMDK esetében is így volt?*

HS: Ez az egyik leglényegesebb agyonhallgatott kérdés. Bizony, voltak már a VMDK-ban is ügynökök, többek között erre mentünk rá.

LM–TSZJ: A VMDK-ban ki volt ügynök?

HS: Hát azt érezni lehetett, nekem meg is üzenték. Név szerint is, meg szám szerint is. Hogy azokat, akiket a sorstársaimnak gondolok, bármelyik pillanatban hátba döfnek, taccsra tesznek, mert... az arányok olyan rosszak, hogy amit én akarok, azt

3 HÓDI Sándor é.n. *A zentai csata. Volt egyszer egy VMDK.* Elektronikus kézirat. (Ezúton mondunk köszönetet Hódi Sándornak, hogy a mélyinterjú készítése előtt a rendelkezésünkre bocsátotta a kéziratait.)

sem demokratikusan, sem a közvélemény formálásával, sem cikkekkel, sem civil kurázsival keresztülvinni nem lehet. Sajnos, így is történt... Egyszer Kárpátalján beszélgettem egy romániai magyar emberrel, akiről tudtam, hogy tégla, és mondtam neki: „nem az a baj, hogy ti azt csináljátok, amit csináltok... de hát ezt is lehet jól is, meg rosszul is végezni. A temesvári események után miért nem próbálták a magadfajták Erdélyben átjátszani az erdélyi magyar értelmiségnek az információkat, helyzetbe hozni őket, hogy ebből a helyzetből több jó szülessen?" És rám néz, azt mondja, „te nem vagy rendes, hát hogy gondolod, hogy volt független magyar értelmiség Erdélyben? Azok még rosszabb téglák voltak, mint én, meg a többiek." Biztos így van. Sokan két kapura játszottak. Sok volt a fogott ember. Mi sem tudtuk, ma sem tudjuk, nálunk ki mennyire fogott ember.

LM–TSZJ: Arról is ír a kéziratában, hogy a VMDK egy kommunista és egy nemzeti demokrata szárnyra szakadt szét. Ezt hogyan értelmezzük?

HS: Egyrészt egy, az elmúlt rendszer mellett jobban elkötelezett, és egy, az új világot jobban szorgalmazó szárnyra szakadtunk szét. A fogott emberek meg akarták akadályozni, hogy a magyar kérdés élesebben kerüljön napirendre.

VAJDASÁG AUTONÓMIÁJA

LM–TSZJ: Mi volt a véleménye Vajdaság autonómiájának a kérdéséről?

HS: 1974 és 1989 között, amikor a tartomány széles jogkörökkel rendelkezett, az csakugyan nagyobb mozgástérrel, szabadsággal járt. De hát ez nem a vajdaságiak, hanem az albánok érdeme. Ők mozdították el az országot az 1974-es alkotmány irányába. Sokan úgy tartották, hogy majd a tartományi keretek között megoldható lesz a kisebbségi kérdés... Én ebben nem hittem, nem hiszek a mai napig sem. Súlyunkban, arányunkban nem jelentünk semmit. Ez így nem megy, nem életképes. Viszont egyre többen voltak azok a magyarok... sőt, immár abszolút ez a vonal dominált, hogy a vajdasági autonómiát kell erőltetni. De ez tévedés. Minden autonómia nagyon jó. De a mi kisebbségi problémáinkat a vajdasági autonómia nem tudja megoldani.

LM–TSZJ: A VMDK-ban voltak olyanok, akiknek fontos volt a vajdasági autonómia ügye?

HS: Annyira ez az ügy nem éleződött ki. Még id. Korhecz Tamás sem lovagolt ezen.

MAGYAR AUTONÓMIA

LM–TSZJ: Az 1991-es Kisebbségi létünk új távlatai *című írásában olvashatjuk, hogy a „formailag egyszerűbbnek tűnő megoldást, az autonóm körzetek gondolatát velünk együtt – egyelőre – elvetették mások is. Mindenütt ugyanaz a kétely merül föl: a kisebbségben élők szétszóródása, az etnikai tömbök tudatos fellazítása után vajon*

mekkora önrendelkezési jogot tudna biztosítani egy területi autonómia?"[4] *Ezt úgy értelmezzük, hogy abban az időben még Ön is a tisztán személyi elvű autonómia mellett állt?*

HS: Nem. Ágoston az első adai látogatása alkalmából letett egy vázlatot az asztalomra. Ez egy rövid tervezet volt, amely a személyi elvű autonómiára vonatkozott. Azt mondja, „Sándor, nézd át, észrevételezd". Mondom, „ez így rendben van, csak ehhez tegyük még hozzá a területit". Mondja, „jó, csatoljuk". Mondom neki, „ezt bízd rám, ki is dolgozom!" Mindvégig azért küzdöttem, hogy a területi modell bekerüljön a VMDK követelései közé. Nem értettem, milyen megfontolásból erőltetik kizárólag a személyi autonómiát, hiszen ez a túléléshez kevés.

LM–TSZJ: Az 1990-es Program*ban még csak a személyi elv szerepel.*

HS: Igen. Csak az 1992-es kanizsai közgyűlésen szentesítettük a hárompilléres koncepciót. Mert vertem a vasat, hogy a tisztán személyi elvű nem elég. Szakértői bizottságot alakítottunk, hogy kidolgozzuk a hármas autonómiatervezetet. Üléseztünk néhányszor.

LM–TSZJ: A szakértői bizottság tanácskozása során milyen eltérő koncepciók merültek föl, milyen vitás kérdések voltak?

HS: Nem ideológiai, nem is szellemi kérdésekben merültek föl viták. Hanem például... Ágoston Mihály fölvetései nyomán rengeteg idő telt el a nyelvi és terminológiai kérdések megvitatásával. Aztán ott volt például Jasztrebinác János, aki mindenféle statisztikai adattal rendelkezett az iskoláztatásra, a költségvetésre, az adóra, meg mindenre vonatkozóan. Azt akarta, ezek kerüljenek bele a tervezetbe. De érdemi kérdésekről nem igazán volt vita.

LM–TSZJ: A pillérekről konszenzus volt már a szakértői bizottság összeülése előtt? Az Elnökség nagyja nem vett részt a szakértői bizottság munkájában. Mire a közgyűlés elé került a tervezet, addigra már készen állt. Föltételezzük, hogy azzal kapcsolatban, hogy a területi pillér bekerüljön-e, előzetesen egyeztetni kellett az Elnökséggel, különösen azokkal, akik a személyi elvet támogatták volna.

HS: Persze, másfél éven keresztül egyeztettünk erről. Ágoston és Vékás (mindketten újvidékiek) sokáig ellenezték a területi autonómiát, aztán idővel belementek, de inkább csak rám hagyták (jelezték, hogy rám hagyták), azt hiszem, nem gondolták komolyan. A területi autonómia gondolata tulajdonképpen ma is idegen a vajdasági magyar politikumtól.

LM–TSZJ: A szakértői bizottság résztvevőin kívül, illetve a korábbi, másfél éves időszakban, kikkel egyeztetett a magyar autonómiamodell dolgában, kiktől kapott segítséget?

HS: Magyarországon megrendeztek számunkra több találkozót, hogy ottani jogászokkal, szakértőkkel, államtitkárokkal beszélgethessünk. A megfogalmazást kifogásolták... De hát mi politikai döntést akartunk hozni, mondtam, a szöveg kizárólag arra szolgál, hogy a tagságot meggyőzze. Aztán majd ráérünk keresni

4 HÓDI Sándor 1991. Kisebbségi létünk új távlatai – Elhangzott a VMDK II. kongresszusán, Szabadkán, 1991. április 21-én. *VMDK Hírmondó*, 1991. május 11.

jogászokat, akik jogi nyelven megformázzák törekvéseinket. Ma is azon tanakodunk, hogy törekvéseinket bele kell-e illesztenünk a fennálló jogi keretbe, vagy valamilyen módon olyan politikai döntést kell hozatnunk, amely új jogi helyzetet teremt. Az új helyzethez nem elegendő a jogi nyelvezeten lovagolnunk. Politikai akaratról, vagy annak hiányáról szól mindig a történet. Eszembe jut Fodó Sándor, a Kárpátaljai Szövetség elnöke, aki egyszer azt mondta nekem: „Sándor, ne bízd el magad. Ukrajna és Magyarország úgy kötötte meg az államszerződést, hogy engem még csak meg sem kérdeztek, az újságból értesültem róla. Fél életem a kárpátaljai magyarok ügyének szenteltem, és a szerződést előkészítő jogászok még csak meg sem kérdeztek". Sírt.

LM–TSZJ: Ejtsünk néhány szót az 1992-es tervezet egyes tartalmi aspektusairól! Itt van például a harmadik pillér, a helyi közösségi autonómiák hálózata. Hogyan képzeljük el a gyakorlatban?

HS: Nagyobb jogköröket kívántunk szerezni ezeknek a kis közösségeknek, amit részleteiben nem dolgoztunk ki.

LM–TSZJ: De egy szórványfalu esetében, mint például Fehértelep Versec községen belül, mit jelentett volna? A helyi közösségi hatáskörök bővítéséről, esetleg hosszú távon a községi határok átrajzolásáról lett volna szó?

HS: Akkor még a községek kérdését nem nagyon akartuk piszkálni, előbb a helyi közösségek státusát kellett volna Szerbiának rendeznie.

LM–TSZJ: A második pillér a személyi elvű autonómia. A tervezet a kultúra, az oktatás és a tájékoztatás mellett olyan kitételeket is tartalmaz, hogy a magyar autonómiarendszer magába foglalhasson gazdasági vállalkozásokat is, hitelt vehessen föl, kötvényt bocsáthasson ki stb.

HS: Azért került ez be a tervezetbe, mert számítottunk rá, hogy a pénzelés nehézkes lesz. Valamilyen formában gazdasági mozgástérhez akartunk jutni, hogy az autonómia jövedelemhez jusson.

LM–TSZJ: A piacról.

HS: Persze. Ez mind a mai napig probléma. Csak az van, amit Belgrádból leosztanak, vagy ami odaátról jön. De önállóan a jelenlegi MNT nem teremt semmit, nincs gazdasági mozgástere. Várady Tibivel sokat beszélgettünk annak idején arról, hogy az autonómiát lehet, vagy nem lehet a gazdasági életre kiszélesíteni... Én az ifjúság, az egészségvédelem és a demográfia kérdését is felvetettem...

LM–TSZJ: Az 1992-es tervezet eltér az 1990-es programtól abban, hogy immár nem javaslattételi, hanem törvényhozói hatáskört óhajt az autonómiának.

HS: A szándék az volt, hogy valahogy a törvényalkotás lehetőségét megszerezzük. Egyébként elfolyik a víz a hordóból.

LM–TSZJ: Hogyan emlékezik vissza az 1992-es kanizsai közgyűlés közvetlen előzményeire?

HS: Nagyon kiéleződtek a dolgok. Belgrádban a magyarok elszakadásával riogattak. Volt hírverés a nyugati sajtóban is. Szerb szabadcsapatok jelentek meg a Tisza mentén. És akkor jött egy telefonhívás, hogy jelenjünk meg néhány nappal a közgyűlés előtt Miloševićnél. Alighanem kíváncsi volt, meddig megyünk el. Négyen

mentünk el, Páll Sándor, Ágoston András, Vékás János és én. Egy kicsit tartottunk tőle, hogy lecsukat bennünket. Vittem az autonómiatervezetet, amit át is adtam neki. Ismerhette már, nyilván lefordították neki korábban. Mondta is, hogy ismeri. Nyilván, mind a négyen más kérdéseket vetettünk föl. Páll Sándor az albánokkal szembeni kettős mércéről beszélt. Ő volt egyébként az egyedüli képviselőnk, aki vállalta a konfliktusokat a szerb parlamentben. Még olyanformán is kioktatta őket, hogy nem tudnak elég jól szerbül. Mondta, hajlandó különórákat tartani. Nagyon kemény ember volt. Milošević egy ponton a három kísérőmet leintette azzal, hogy őket már jól ismeri. Felém fordult. „Mint a tervezet értelmi szervezője", mondom, „szeretném megkérdezni itt és most, hogy mi van ebben, amit sérelmez". Rendkívül elkomorodott, csend lett egy jó öt percig. Egyszer csak megszólal, azt mondja, nincsen benne tulajdonképpen semmi sem, amivel szemben ellenvetése lenne. A címe viszont nem jó. A kifejezés, hogy „autonómia", nem szerencsés. Mert itt van a népek közti különbség... „a magyar ember, ha valamit gondol, akkor ír egy könyvet. A mienk meg fog egy farönköt, keresztbe fekteti az úttesten, fog egy fegyvert, és odadurrant. Nekünk az autonómia vért és háborút jelent. Maguknak mást." Mondom, „akkor nevezzük úgy, hogy önkormányzat." „Az úgy jó, mehet." „Én", azt mondja, „személy szerint azt szeretném, hogy önök, magyarok, jól érezzék magukat Jugoszláviában." Nagy zsivány volt, mindenkit levett a lábáról. De azért a szavaiban volt valami. Kérdem: „akkor megtarthatjuk a közgyűlést?" Azt mondja, „persze, hogyne. Magam garantálom a bántatlanságukat." És rendbontás nem is történt.

LM–TSZJ: A kéziratában a későbbi, 1996-os és 1999-es VMSZ-es tervezetek kapcsán „önfeladásról" beszél. Másfelől arról is ír, hogy ezek elkészítésében már nem volt olyan befolyása, mint 1992-ben.

HS: Újabb és újabb, egyre hígabb tervezetek készültek azoknak a személyeknek a kiszorítása után, akik az érdekképviseletet még komolyan vették. Megalkuvóbb, simulékonyabb személyek kerültek helyzetbe. Ez a folyamat azóta is megállíthatatlanul tart. A VMSZ-ben az én szellemi munkásságomra nem tartottak igényt. Ez másokkal is megtörtént, Váradyt is lapátra tették.

LM–TSZJ: Pedig ha magukat a VMSZ-es dokumentumokat nézzük, a területi autonómia igenis szerepel bennük.

HS: Szavakban szerepel, de soha nem gondolták komolyan, nem volt politikai akarat mögötte.

A VMDK ÉRDEKÉRVÉNYESÍTÉSI STRATÉGIÁJA

LM–TSZJ: Térjünk rá az érdekérvényesítési stratégiák kérdésére! Időről időre fölmerül a korabeli vitákban, hogy mi a minimum és mi a maximum, amit követelni kell. Várady a minimális jogok tervezetét dolgozta ki. Mások úgy látták, magasra kell tenni a lécet, aztán az majd lejjebb esik. Ön hol helyezné el magát? Kasza József sze-

rint „Sándor valóban radikálisabb volt az autonómia követelésében, mint én, de ennek ellenére ő is tudta, hogy meddig mehet el. Pragmatikus is volt."[5]

HS: A törvényalkotói jogokhoz és a gazdasági aspektushoz vadul ragaszkodtam, mert ezekben láttam a nagyobb mozgástér lehetőségét. Jóskával a körzetesítés kapcsán volt vitám, amelyet én magam kevésnek tartottam, de Kasza tanácsadója, Szecsei Mihály erőltette. Nem vesztünk össze, abban maradtunk, hogy az 1996-os tervezetbe kerüljön a körzetesítés rövidtávú, a területi autonómia pedig hosszú távú célkitűzésként. Így is lett. Az élet nagy drámája, hogy Jóska élete utolsó napjaiban arra készült, hogy eljöjjön Adára, és még egyszer átbeszéljük a múltat és a jövőt. A memoárjai megírását is tervezte. Mondta, hogy „méltánytalanul bánt velem az élet". Aznap, amikor elindult volna Adára, tíz órakor megszólalt a telefon... „Sándor, nem jövünk, mert Szabadkán karamboloztunk." Néhány nappal később kórházba került.

LM–TSZJ: Ágoston András írta Csoóri Sándornak 1994. március 23-ai levelében, hogy: „Dr. Hódi politikai állása a kezdetektől fogva nem változott. Abból indul ki, hogy Európának ebben a részében a határmódosítás reális lehetőség. Ezt szem előtt tartva, az autonómiakoncepció megvalósítása számára a minimum, amit a szerb vezetésnek azért kell megadnia, mert a vajdasági magyarok szervezett politikai ellenállása, és ennek az ellenállásnak a támogatottsága erre őket rákényszeríti."[6]

HS: Azt megítélni, hogy most én minimalista vagy maximalista voltam-e, nagyon szubjektív és viszonylagos kérdés. Hát az tény, hogy az autonómia a minimum volt számomra. Ágoston a határmódosítással vádolva engem butaságot beszélt. A határok újrahúzására semmi lehetőséget nem láttam akkor sem, most sem. Ki tudja, mi lesz a jövőben...? De ezek a számba adott mondatok... szimpla hazugságok.

LM–TSZJ: 1993-ban azt írta, hogy az autonómiát elérni csak offenzív politikai magatartással lehet.[7] *Ugyanakkor, egy másik szöveghelyen írja, hogy „arra alapozni a jövőnket, hogy majd az erősödő szerb demokrácia megfelelő kisebbségvédelmi politikát biztosít számunkra, tragikus tévedés lenne. Nincs szerb demokrácia, s Szerbia a jelenlegi formájában nem is demokratizálható. Mi viszont (még) itt vagyunk. Megmaradásunkhoz, a tisztességes emberi élethez nekünk magunknak kell – nemzetközi segédlettel – a szükséges jogi keretet kiharcolnunk. Ennek útja-módja a vajdasági magyarság autonómiájának a létrehozása."*[8]

HS: Igen. Konfliktusok fölvállalása nélkül nem lehet a problémákat megoldani sem a házasságban, sem az államban, sehol. A konfliktusokat megkerülni nem lehet. Másképp nincs se személyiség-, se társadalomfejlődés.

LM–TSZJ: A VMDK Elnöksége még az ellenzéki erőkkel kommunikálva is mindennemű együttműködést az autonómiatervezet elvi elfogadásához kötött. Például 1990 végén is, amikor közeledni látszott a VMDK a rezsimet leváltani óhajtó Reform-

5 Lásd a kötetben szereplő interjút Kasza Józseffel.

6 Idézi ÁGOSTON András – VÉKÁS János (szerk.) 1994. *A botrány.* VMDK, Újvidék, 132.

7 HÓDI Sándor 2001. „Nemzeti közösség – közéleti elkötelezettség" – Elhangzott a vajdasági magyar képviselők 1993. január 17-ei adai tanácskozásán. In HÓDI Sándor 2001. *Légüres térben.* Logos, Tóthfalu, 165–167.

8 PERTICS Péter 1993. „Túl kell lépni a régi sémákon" – Interjú Hódi Sándorral. *Magyar Szó,* 1993. szeptember 26.

erők Szövetségéhez, a tárgyalások – amelyeken előbbi képviseletében Ágoston András, utóbbi képviseletében pedig Várady Tibor volt jelen – rövid idő alatt zátonyra futottak, az egyik 1991-es januári Hírmondó *szerint többek között pontosan azért, mert a Reformerők Szövetsége és vezérük, Ante Marković, nem kívánta elfogadni a VMDK első autonómiatervezetét.*[9] *Voltak olyan erők a VMDK-n belül, akik ehelyett a „szerb pártokkal" való együttműködést javasolták?*

HS: Mi mindig is nyitottak voltunk a szerb pártokkal való együttműködésre. De az nyilvánvaló volt számunkra, hogy csodát nem várhatunk.

NEMZETKÖZI KÖZÖSSÉG

LM–TSZJ: Elhangzott, hogy az offenzív politizálás közepette az egyik fő segítő partnernek a nemzetközi közösséget tekintette. A VMDK igyekezett kapcsolatokat teremteni Nyugaton, támogatást szerezni az autonómiamodellje számára. Ön például elutazott Ausztráliába, Svédországba, Romániába és máshová előadást tartani.

HS: És másutt is próbáltam tolmácsolni a mi olvasatunkat, meglátásunkat arról, hogy mi történik Jugoszláviában. Svédországba azért mentem, mert oda a háború elől sok magyar fiatal menekült, és ott kért menedéket. A svédek egy ponton vissza akarták ezeket az embereket toloncolni. A külügy bizonyos ottani fórumán léptem föl, és igyekeztem őket meggyőzni arról, hogy ez rossz ötlet, hiszen otthon börtönbe csukták volna ezeket a fiatalokat. Nyilatkoztam néhány svéd lapnak. Volt ennek valami foganatja. Ausztráliában támogatást kerestem, pénzügyi és politikai jellegűt. Itt már nem igazán könyvelhető el siker. Jártam Amerikában és Kanadában is. Romániában az RMDSZ-szel (Romániai Magyar Demokrata Szövetség) kerestük a kapcsolatot. Ezek a külpolitikai utazások nekem itthon többet ártottak, mint használtak, mert voltak, akik irigyek, féltékenyek lettek, úgy gondolták, hogy vezetői szerepre törekszem. Az irigység pedig rossz vért szül.

LM–TSZJ: 1991 januárjában az Európai Tanács Politikai Osztályának igazgatójával tárgyalt Ágoston és Hódi.

HS: Ha csak lehetett, a nyugati tanácskozásokra dr. Körmendi Ferencet küldtük. Akkor még úgy tűnt, ezeken a fórumokon értik, miről beszélünk, lesz is valami foganatja. Bernben egy magas beosztású kormánytisztviselő azzal fogadott, „na, látja, rákerültek a térképünkre". És valóban, zöld csíkokkal jelölve ott voltunk a falára függesztett térképen…

LM–TSZJ: 1992-ben a VMDK eljuttatta az autonómiával kapcsolatos elképzeléseit a Jugoszlávia-konferencián elnöklő Lord Carringtonnak, aki erre válaszul meghívta a VMDK képviselőjét a londoni konferenciára, igaz, csak megfigyelői státusba. Milyen tapasztalataik voltak ezzel kapcsolatban?

HS: Sok ígéretet kaptunk.

9 ÁGOSTON András 1991. Győzött a vajdasági magyarság. *VMDK Hírmondó*, 1991. január 12. 6.

LM–TSZJ: Úgy tudjuk, Ön elég jó kapcsolatot ápolt a Magyarok Világszövetsége (MVSZ) vezetőségével. Csoóri Sándorral mindenképpen. Hogyan látta a szerepüket az itteni magyarság sorsát illetően?

HS: A mi ügyünk támogatását a magyarországi pártok félvállról vették, tiszta szívvel talán még a Magyar Demokrata Fórum sem képviselte. Egyszer a magyar külügyminiszter egy baráti beszélgetésen azt mondta: „Sándor, el kéne hallgatni az autonómiatörekvések emlegetésével. Brüsszelben ezt most rossz szemmel nézik. Rosszul cseng." „Nem azért emlegetjük, hogy nekik megfeleljünk", mondtam. „Mi éltünk itt kilencven éve, az anyjuk keservét". „Á, nem", mondja, „a diplomáciában más szelek fújnak". Még rosszabbá vált a helyzet, amikor előálltunk a Közép-európai Népcsoportok Fórumának ötletével. Durayval [Miklós], aki ennek az alelnöke volt (én az elnöke), föl akartuk keresni Antall Józsefet, hogy segítsen nekünk abban, hogy a határon túli magyarok nevében Brüsszelben előterjesszük a hárompilléres autonómiatervezetet. Ahol irodát is szerettünk volna nyitni a lobbizás érdekében. A miniszterelnök nem fogadott bennünket. Azt üzente, hogy erről szó sem lehet, mert felélesztenénk a „kisantant reflexeket".

LM–TSZJ: A szomszédos országok ellenállását váltaná ki?

HS: Feltehetően. Hogy ezt elkerülje, Antall kizárólag a határon túli „legális" magyar szervezetek „legitim" vezetőivel volt hajlandó tárgyalni. Velük is csak egyenként. Holott tudta jól, hogy a „legálisak és legitimek" többségükben fogott emberek...

Visszatérve a Magyarok Világszövetségére... 1992-től az MVSZ vált a nemzeti önszerveződés fő hordozójává. Sokan szorgalmaztuk, én is, hogy az MVSZ ne váljon központosított szervezetté, magyarországi vízfejjé. Azt akartuk, hogy minden országban, ahol élnek magyarok, legyen helyi országos tanács. És ezek delegálják az MVSZ központjába az embereket és az elképzeléseket. Soha nem valósult meg. Csak Erdélyben, nálunk, meg még egy-két helyen alakult országos tanács. Az MVSZ-ben valóban szerepet vállaltam. A jugoszláviai tanács elnöke voltam. A kettős állampolgárság gondolata is innen indult.

LM–TSZJ: Hogyan látta az MVSZ és a VMDK vezetése közti viszonyt?

HS: Az MVSZ részéről nem volt sok bizalom a pártok felé. A VMDK-val sem volt felhőtlen a viszony. A pozícionált értelmiségünkben sem bíztak meg.

MENEKÜLTEK

LM–TSZJ: A VMDK-n belül eltérő elképzelések voltak azzal kapcsolatban, hogy a párt miként viszonyuljon a menekültkérdéshez. Ön miként látta a kérdést?

HS: A „radikálisabbakhoz" tartoztam, úgy láttam, hogy ha tömegesen érkeznek hozzánk menekültek, akkor ezt aligha tudjuk kiheverni. Se gazdaságilag, se kulturálisan, se demográfiailag. Mondok egy példát. Jött egy jegyzék a kormánytól, hogy melyik községnek hány menekültet kell befogadnia. Behívott az akkori adai polgármester, Fajka Róbert, és tájékoztatott, hogy ez ügyben küldöttség jön Adára. Néhányan összejöttünk, és közöltük a vendégekkel (fejesekkel), hogy nincs módunk

egyetlen menekült befogadására se. Erre nincs fölkészülve a község, így is nagy a munkanélküliség, és félő, hogy a menekültek frusztrált emberek, akik itt feszültséget gerjesztenek. Mi „önként és dalolva" bizony nem vállalunk egyet sem. Kasza Jóska viszont vállalt. És nem csak ő. A betelepítés ugyan politikai nyomásra, de nem erőszakkal történt, csak oda telepítettek, ahol a községi vezetőség részéről volt valamilyen fogadókészség.

LM–TSZJ: Kasza József nekünk azt állította, semmiféle előzetes értesítést nem kapott.

HS: Kétlem. Általában szóltak előre, hogy hová, mennyi embert szeretnének betelepíteni, és ehhez kérik a helyi politikai erők támogatását. Tudtommal erőszakkal sehová sem vittek embereket, hanem csak annyit telepítettek be, amennyiben korábban megegyeztek. Ez így megy ma Nyugaton is, ahová a migránsok ezerszám érkeznek.

LM–TSZJ: Tehát volt mozgástér.

HS: Volt. Nem azt mondom, hogy Adára nem jött senki. Érkezett ide vagy százharminc menekült, ideig-óráig maradtak, aztán a többségük továbbállt. Az ötezer főből álló kontingens, amit eredetileg hozni akartak, soha nem jött meg.

A VMDK VÁLSÁGA

LM–TSZJ: A visszaemlékezéseiben olvashatjuk, hogy 1994 előtt is voltak már súrlódások Ön és Ágoston András között.

HS: Igen. Ennek az egyik oka az, hogy ragaszkodtam a területi autonómia elképzeléséhez. A második, hogy ő nagy jelentőséget tulajdonított a parlamenti képviseletnek, én viszont csak kirakatnak gondoltam az egészet. A harmadik a menekültek ügye, ebben is volt súrlódás. A negyedik a háború elleni tüntetés kérdése volt. Tüntetésre Zentán is, Adán is sor került. Adán épp ülésezett a VMDK elnöksége, kértem a többieket, hogy menjünk ki a térre, elvégre a tüntetés hírét én röppentettem föl. Néhányan kimentünk, amit a téren gyülekező emberek örömmel vettek. Ágoston, Vékás és az elnökség többsége nem mozdult, maradt a fenekén, mintha oda ragadtak volna a székre, nem akarták magukat a hatalom előtt kompromittálni. Féltek. Előzőleg Zentára sem jöttek, ahova én mentőkocsival mentem, mert a városba vezető utakat lezárták a rendőrök. A mentőkocsit átengedték. A helyszínen Čanakkal találkoztam, arról beszéltünk, hogy a tüntetéssorozatot egész Szerbiára ki kellene terjeszteni. Fölhívta Vuk Draškovićot, aki ezt „rossz ötletnek" tartotta. Magunkra maradtunk. Sajnos a VMDK vezetősége is lapított. Világosabbá vált, hogy Szerbiában „demokratikus ellenzékről" beszélni badarság. Vonatkozott ez ránk, magyarokra is.

LM–TSZJ: Mi a helyzet a Vox Humana ügyével?

HS: Megalakult a segélyszervezet. Az Antall-kormány küldött, amit lehetett. A moholi Danyi László plébános lett a szervezet elnöke. 1993 januárjában megjelent egy cikk egy szerb újságban, Danyi plébánost megrágalmazták, hogy csak a hívei-

nek osztogat alamizsnát, más nem kap. A dolog fölháborított. Összehívtuk a Vox Humana elnökségét, kiderült, hogy a rágalmazás mögött a VMDK áll. A régi motorosok nekimentek az egyháznak, és nemcsak a plébánost rágalmazták meg, az ügyvezető titkárnőt is meneszteni akarták. Természetesen nem hagytam annyiban a dolgot. Ezen is nagyon összekaptunk. Nem hagytam, hogy a párt a szavazatok reményében rátegye a kezét a segélyszállítmányra. Elhívtuk Kelemen András államtitkárt, ő képviselte akkor a szociális, egészségügyi és családvédelmi bizottságot. A meghurcolt pap mellé állt, és a botrányt valahogy sikerült elsimítania.

LM–TSZJ: Hogyan értelmezzük a VMDK-n belüli platformok megfogalmazását? Az Ön részéről 1994-ben több ilyen javaslat volt.

HS: Az 1994-es tisztújító közgyűlés közeledtével, nem tudtam, honnan vette, vagy ki ültetett bogarat Ágoston fülébe... attól félt, hogy elnöki aspirációim lehetnek. Holott nekem, Isten látja a lelkem, soha semmiféle politikai vezetői aspirációim nem voltak. Ágoston megijedt... Megijesztették? És arra jutott, hogy jó lenne engem a párton belül háttérbe szorítani, elszigetelni, végső soron eltávolítani. Ezzel párhuzamosan nekiment a magyar önkormányzatoknak is. Mondtam neki, hogy ez rossz vért szül, nem szabad, politikai öngyilkosság. Egy sok lábon álló közösséget nem lehet központosítani.

LM–TSZJ: Ezt nevezi Ön pártosodásnak...

HS: Igen. Az önkormányzatok, a civil szervezetek és a VMDK tagságának színejava rossz néven vette az ellenem indított támadást. És akkor kitalálta Tóth-Horti Gábor, hogy platformosodni kell, és akkor majd a platformok eldöntik a VMDK-n belül a vitát. Nem volt ez rossz gondolat. De hát... ez már a csatára való felvonulás volt.

LM–TSZJ: Térjünk át 1994 tavaszának eseményeire! Három fontos szereplő volt. Az egyik a Délvidéki Alapítvány (DA), amelynek Ön és a felesége is a tagja, továbbá Dudás és Csoóri is. A második az Illyés Alapítvány (IA), a harmadik a VMDK. Tisztázzuk ezeknek az egymáshoz fűződő viszonyát! Mi úgy értelmezzük, hogy az IA itteni, szerbiai pártnak nem adhatott semminemű pénzt, ez ugyanis értelemszerűen pártfinanszírozásnak minősült volna. Ugyanakkor a pénz odaítélésében szerepet játszott, hogy a kedvezményezett közvetett úton a VMDK, s az Ön által vezetett alapítvány közvetít pénzt a VMDK számára.

HS: Nem. Kedvezményezettként az a név, hogy „VMDK", nem szerepelt soha sehol. A VMDK csak – önkényesen – felügyelni szerette volna azokat az intézményeket, szervezeteket, amelyek különböző céltámogatásban részesültek volna. A gondok ott kezdődtek, hogy a VMDK egyes vezetői a konfiskáláson, a kisajátításon, a padlássöprésen szocializálódtak. Mondtam nekik, hogy más világ van már, a párt nem teheti rá a kezét mások javaira. Ez sehogy sem ment a fejükbe. Jött Jeszenszky Géza külügyminiszter, itt járt Törzsök Erika államtitkár, a HTMH (Határon Túli Magyarok Hivatala) elnöke, egymásnak adták a kilincset, és magyarázták, hogy a támogatással majd azoknak kell elszámolniuk, akik azt céltámogatásként kapják. Ez a dolgok rendje, a VMDK-nak ebbe nincs beleszólása, saját dolgával, a magyarság hatékonyabb érdekképviseletével kellene törődnie.

Fontos megemlíteni, hogy a támogatás még át sem jött a határon, amikor az ellenem indított hadjárat már megkezdődött. A pénz egyébként a dr. Körmendy Ferenc nevével fémjelzett alapítvány számlájára került. Több mint körülményes volt az átutalása Szerbiába, mert embargó alatt volt az ország. Az, hogy ki volt tagja és ki nem a kuratóriumnak, teljesen érdektelen ebből a szempontból. A VMDK „baloldali szárnya", neveket hadd ne soroljak, olyan hevesen vetették magukat a kilátásban levő zsákmányra, hogy meg sem várták, hogy a támogatás valahogyan átjusson a határon. Talán azt hitték, hogy valaki zacskóban áthozza? Látva a tébolyt, amely úrrá lett a régi elvtársakon, egyetlen észszerű út kínálkozott: a támogatást kamatostul visszautaltam az Illyés Alapítványnak. Ezt a tényállást az IA írásban, szóban, tévében, sajtóban százszor nyugtázta, de mindhiába. A remélt pénzek visszautalása miatt (többek között a Forum-házat szerették volna megvásárolni rajta, meg új Golfot szerettek volna) az őrjöngés a tetőfokára hágott.

LM–TSZJ: Az IA döntésében, a pályázat odaítélésében csakugyan nem szerepel a VMDK neve. Ugyanakkor, ha jól értjük, az elképzelés az volt, hogy a VMDK bizonyos tevékenységeire, például az Évkönyv *kiadására is jusson a pénzből.*

HS: Persze.

LM–TSZJ: Tehát amikor pályáztak az IA-nál, Ön megegyezett a párt vezetésével azt illetően, hogy bizonyos tevékenységekre a VMDK pénzt kapjon.

HS: Így van, csak nem „a VMDK tevékenységére", hanem a nyomdaköltségekre, az *Évkönyv*et pedig én szerkesztettem, ingyen és bérmentve.

LM–TSZJ: Eszerint Ágostonék ezen előzetes megegyezés alapján kérték azt, hogy az elszámolás a VMDK irányába is történjen meg.

HS: Nem. Ágostonék az „elszámoltatás" ürügyén a pénzre szerették volna rátenni a kezüket. Egyébként az első naptól betekintésük volt mindenbe, az elnökségi üléseken minden számla, kérvény ott volt az asztalon előttük. A félreértés forrása, fogjuk rá, az lehetett, hogy a céltámogatásra mint a párt által szabadon felhasználható pénzre tekintettek. Csakhogy „szabad felhasználású eszközök" nem voltak és nincsenek, csak végtelenül naiv – ne mondjam: ostoba – emberek, akik azt hiszik, hogy valahova csak el kell menni a pénzért, a „járandóságot" zsebre lehet vágni, és azt bárki, bármikor, bármire fel tudja használni. Ma már mindenki tudja, a legtájékozatlanabb ember is, hogy a világ nem így működik, a rendszerváltás elején azonban az agyukkal még nagyon sokan a kommunizmusban maradtak.

LM–TSZJ: Fölolvasunk néhány mondatot a VMDK Elnöksége által összeállított anyagból. „A probléma lényege a következő: dr. Hódi Sándor az elmúlt négy esztendőben önként vállalta a VMDK kiegészítő pénzellátásának megszervezését és lebonyolítását. [...] Tevékenységének egészébe a VMDK vezetőségéből senkinek sincs teljes betekintése. [...] A VMDK Elnöksége szükségesnek mondta ki, hogy a VMDK Ellenőrző Bizottsága dr. Hódi Sándor VMDK-s pénzügyekkel kapcsolatos egész tevékenységét tekintse át, és készítsen róla írásbeli jelentést. Dr. Hódi ezt a követelést elvetette."[10]

10 ÁGOSTON András – VÉKÁS János (szerk.) 1994. *A botrány*. VMDK, Újvidék, 113.

HS: Mindjárt az első mondatnál álljunk meg. Ez egy baromság. A VMDK „kiegészítő pénzellátást" soha, senkitől sem kapott. „Kiegészítő támogatás" nincs. Légből kapott hazugság, hogy valami ilyesmit önként magamra vállaltam volna. Nem is értem ezt a csavaros észjárást. Én programokra, céltámogatásokra pályáztam. A VMDK pénztárosa nem én voltam, hanem Tóth János, aki közgazdászként ezt a feladatot kifogástalanul ellátta. Ennek a kacifántos ügynek semmi köze a VMDK-hoz, legfeljebb annyi, hogy ennek a szervezetnek a létrehozásában (is) élen jártam, és a szervezet alelnöke voltam. No és?

LM–TSZJ: A VMDK számlájához nem volt hozzáférése?

HS: Nem. A VMDK pénzügyeit Tóth János kezelte.

LM–TSZJ: A VMDK-nak semmilyen (jog)alapja nem volt elszámoltatást kérni?

HS: Nem. El akarták venni a pénzt.

LM–TSZJ: „A HTMH elnöke Mák Ferenc főosztályvezető jelenlétében annak a véleményének adott kifejezést, hogy ez a probléma a VMDK belügye. A szóban forgó pénzeket nem dr. Hódi Sándor, hanem a VMDK kapta."[11] *Továbbá „dr. Entz Géza kijelentette, hogy a szóban forgó pénzeket nem dr. Hódi, hanem a VMDK kapta."*[12] *Ezek a szemelvények* A botrány *című könyvből származnak.*

HS: *A botrány* című füzet nem egy könyv, hanem egy „koncepciós perhez" önkényesen összeválogatott papírhalmaz. Ami pedig az idézett gondolatokat illeti: Mák Ferenccel és Entz Gézával ellentétben Szűrös [Mátyás], Csoóri Sándor, Jeszenszky Géza, Törzsök Erika... azt nyilatkozták, hogy a támogatás nem a VMDK pénze, hanem céleszközök, és annak megfelelően lehet csak őket felhasználni. Mindezt az adai látogatásuk alkalmával ismételten a VMDK „vezetőségének" (mármint a rám acsarkodó néhány személynek) a szájába rágták. Százszor elmondták. Mindhiába... Ágostonék minden áron be akartak sározni, le akartak járatni, és ezzel magát a magyar önszerveződést szétverni, kisiklatni. Persze, ehhez kell a társadalmi háttér is. Ha valaki elkiáltja magát, hogy „hol a pénz?", a tájékozatlan emberek egykettőre idiótákként viselkednek.

LM–TSZJ: Visszafizette a pénzt az IA-nak. Ön döntött úgy elsősorban, hogy vissza fogja fizetni, vagy az alapítvány akarta?

HS: Kölcsönös megbeszélésen alapult, hamar egyetértettünk. Aztán a visszautalt pénz körülbelül egyharmadát Tabajdi Csaba a VMDK-nak adta. Hogy milyen jogcímen, én azt nem tudom, nem is érdekel.

LM–TSZJ: Hogy érti, hogy a VMDK-nak adták?

HS: Tabajdi Csaba írta, mondta, kimutatást készített róla, hogy a pénz egy része visszakerült a VMDK-hoz, pontosabban a szakadás után annak a maradványához. Ezt Kasza joggal sérelmezte...

LM–TSZJ: Fölmerült az összeférhetetlenség vádja is. Vékás írja, hogy „Hódi a VMDK Elnöksége nevében írt alá olyan pályázati támogatásokat a VMDK szükségleteire hivatkozva, amelyekről az Elnökség semmit nem tudott. Arra is volt példa, hogy

11 Uo. 155.

12 Uo. 125.

dr. Hódi, mint a Vox Humana igazgatóbizottsági tagja, benyújtotta az IA-hoz a pályázatot, majd dr. Hódi a VMDK Elnöksége nevében azt elbírálta. Természetesen pozitívan. Ugyanígy járt el dr. Hódi Éva és dr. Hódi Sándor a Magyarságkutató Tudományos Társaság esetében."[13]

HS: Blabla, az illető kínjában hetet-havat összehord. Nem tudom ennek az embernek az észjárását követni. A Vox Humana elnöke Danyi László volt. A DMA-ban (Délvidéki Magyarságért Alapítvány) dr. Körmendi Ferenc volt a kuratórium elnöke. A VMDK elnöke meg Ágoston volt. Ezt nem lehet összekutyulni. Természetesen sok mindent aláírtam én is, akárcsak azok, akik különböző szervezeteknek a tagjai, és pályáztak. Nem tudom, Vajdaságban hány szervezet van, de minden értékes ember legalább hatfélének a tagja. Hol van itt az összeférhetetlenség?

LM–TSZJ: Nem sokkal azután, hogy a pénzt visszautalta az IA-nak, sor került a zentai tisztújító közgyűlésre.

HS: Az, hogy visszautaltam a pénzt, nem változtatott semmin. A pénz csak ürügy volt a leszámoláshoz. Ez vezetett menthetetlenül pártszakadáshoz és – hosszabb távon – a magyar érdekképviselet bukásához.

LM–TSZJ: Hogyan élte meg ezeket a vádakat?

HS: Sajnáltam, hogy rámént a VMDK erre a bulira. Talán másként is alakulhattak volna a dolgok. Nem tudom. Túlságosan az elején voltunk még a rendszerváltásnak, aztán itt volt a háború, embargóval sújtották az országot, Kelet-Európában a rendszerváltó pártok sorra megbuktak, a vajdasági magyarság az intézményi hálózat tekintetében csehül állt, ennél nagyobb baj csak az emberek tájékozatlanságával és tudatállapotával volt. Szóval az új világra nem voltunk fölkészülve. Hogy még nagyobb legyen a zűrzavar: Budapesten a hivatalnokok mást mondtak, mint az illetékesek... Mást nekem, és mást a rágalmazóimnak. A vajdasági magyarság meg azóta is ezzel a mondvacsinált cirkusszal van elfoglalva...

LM–TSZJ: Ön is vádolta a VMDK vezetőit, azzal, hogy nem számoltak el például a németországi adományokkal.

HS: Persze, de ezt a vádaskodást nem vittem túlzásba, csak figyelmeztetésként jeleztem, hogy az kiabál, akinek a háza ég.

LM–TSZJ: A zentai közgyűlésen nem fogadta el az Elnökségbe való jelölését.

HS: Nem. Akkor már világos volt, hányadán is állunk. Néhány nappal Ágoston újraválasztása után az Elnökség, és a Választmány tagjai közül hatvanvalahány embert kizártak a pártból. Folyt a tisztogatás, folyt a visszarendeződés. Közben, mondom, Magyarországon és Lengyelországban is megbuktak a rendszerváltó kormányok. Mindenütt visszakerült a hatalom azok kezébe, akiknek a volt rendszerből sikerült átmenteniük magukat az új rendszerbe.

LM–TSZJ: Kik álltak ki Ön mellett a VMDK sorain belül?

HS: Minden magyar önkormányzat, a civil szervezetek és a VMDK tagságának többsége. Ágostonék úgy tudtak a zentai közgyűlésen „győzni", hogy – a jugoszláviai szokáshoz híven – autóbuszokkal vittek ismeretlen embereket Zentára

13 Uo. 155.

szavazni. Ismeretlen arcokkal volt tele a terem. Akik tapsoltak, s amikor kellett, hurrogtak, karikázták, mikor mit kellett. A régi elvtársak értettek a „mitingek", joghurtforradalmak szervezéséhez, és a kormánydöntéshez.

LM–TSZJ: A zentai közgyűlésen Ideiglenes Ügyvezető Elnökség létrehozását javasolta. Azt írja a kéziratában, hogy ezt megbánta. E ponton már érett a VMSZ gondolata?

HS: Még nem. Azt hittem, egy Ideiglenes Elnökség kinevezésével a dolgok megoldhatóak. Beszéltem Páll Sándorral, mondtam neki, „eljött a te időd, neked kell a pártot a kezedbe venned, Ágostonék a történelmi szerepüket már eljátszották." Páll azt felelte, nem meri ezt vállalni. Mert „kitapossák a belem", mondta. „De hát", mondom, „rád vár ez a feladat, ezt neked kell..." És láss csodát, három évvel később mégis ő tette taccsra Ágostont. Ha ez a bátorság korábban meglett volna benne, akkor talán konszolidálódhatott volna a szervezet.

LM–TSZJ: Páll mögé fölsorakoztak volna a polgármesterek, illetve akik a VMSZ-t megalapították?

HS: Nem tudom. Talán némi biztatással igen. A személyi varázsa mindenesetre nem lett volna önmagában elég.

LM–TSZJ: Magyarországról milyen jelzések jöttek ebben az időszakban?

HS: Semmilyenek. Rossz szájízzel mondom ezt, csalódott vagyok. Igaz, hogy Törzsök Erika és Jeszenszky Géza is, meg sokan mások eljöttek Adára, még jóval a szakadás előtt, és magyarázták, hogy nem kéne, nem jó irányba tart a VMDK. De máig nem értem, hogy a tisztújító közgyűlésünkre miért nem jött el akár Szűrös Mátyás, akár Csoóri Sándor, akár Boros Péter, hogy megmondják nekünk, elvesztettük az eszünket, itt a nemzet sorsa a tét. Tudták, hagyták, hogy a nemzetárulók tegyék a dolgukat, s hogy én főjek a saját levemben. Csoóri az utolsó percben írt egy levelet Ágostonnak is, nekem is, hogy találkozzunk Szegeden. Erre nem került már sor. Nem is számított volna sokat. Úgy sejtem, hogy félt Ágostontól. (Aki egyébként a háta mögött többfelé sározta.)

LM–TSZJ: 1994-ben, akár 1989-ben, az önszerveződés új szakasza indult meg.

HS: Jóval a közgyűlés előtt szerveződött már a VMSZ Zentán, Tótfalun és Szabadkán. Mire hivatalosan is megalakult, már ütőképes szervezet volt, benne a VMDK tagságának egy részével, a kidobott emberekkel, az önkormányzati politikusokkal. És a VMSZ néhány évvel később taccsra tette, ripityára törte a VMDK maradványait. Ugyanakkor, sajnos ugyanazokkal a hibákkal rendelkezett, mint a VMDK. Nem tudom, lehetett-e volna ez másként. A pártos hülyítésbe nem kellett volna másodszor is belemenni. A mai eszemmel már sokkal jobban bíztam volna a decentralizáltabb, alulról történő önszerveződésben, mint a felülről történő pártszervezésben.

LM–TSZJ: Kasza József később a VMSZ-en belül is folytatta az elszámolás követelését.

HS: Kasza attól félt, hogy a pozíciója veszélyeztetve lehet az én részemről. Nem győztem megnyugtatni, hogy ilyen (ti. elnöki) aspirációim nincsenek. Azért lebeg-

tette ezt az ügyet, hogy engem a háttérben tartson vele. Szerettem és tiszteltem, de átláttam, hogy mire jó ez. Sajnálom, hogy így tett.

LM–TSZJ: A párton belül igyekezett Önt sakkban tartani?

HS: Így van.

LM–TSZJ: De miért van az, hogy Öntől mindenki fél a VMDK-ban, majd a VMSZ-ben?

HS: Nem tudom, pedig sohasem voltak vezetői aspirációim. Idővel Kaszát rábírtuk arra, hogy azért ezt az ügyet mégse lebegtesse a végtelenségig, hanem keresse meg az illetékeseket, és kérjen hivatalos tájékoztatást. Ezt meg is tette, a hivatalos választ meg is kapta. Miután feketén-fehéren kézhez kapta a dokumentumokat, bizonylatokat, melyek szerint a támogatások körül az égvilágon minden rendben volt és van, Kasza Jóska elég korrektül viselkedett. Közleményt adott ki, amelyben feltárta, kimondta, hogy kacsa volt az egész. De ezzel csak azt érte el, hogy ettől fogva Ágostonék előtt nem volt megállás, rá zúdult minden haragjuk, csaknem megölték. Igaz, korábban sem szívelték.

LM–TSZJ: Részletet idézünk a Kasza Józseffel készült interjúnkból. „Ágoston és Vékás ellenségként, Hódi pedig partnerként kezelt minket. Tárgyalóképes volt, és a végén átcsúszott a VMSZ-be. Különben láttam a HTMH-ban az elszámolás egy részét, Tabajdiék megmutatták. Hát röhej, ahogyan csinálták, de meg is értem, mert valahogy le kellett fedni a kapott pénzeket. [...] Hódi inkább a tapasztalatával, tanácsadói szerepben volt jelen [a VMSZ-ben]. Soha nem volt a vezetőségben."[14]

HS: Várady Tiborral megbeszéltük, hogy a háttérben maradunk, legfeljebb tanácsokat adunk, de nem leszünk az elnökség soraiban. Rácz Szabó László ezt méltánytalannak tartotta, lemondott, hogy átadja a helyét nekem.

LM–TSZJ: A VMSZ kapcsán mennyire helytálló egyfajta „jobbszárnyról" beszélni, benne Hódi Sándorral, Bálint Antallal, Tóth-Hortival?

HS: Sajnos a VMSZ-ben sem jött össze elegendő számú, nemzetben gondolkodó szürkeállomány, mint korábban a VMDK-ban sem. Nem tudtuk ellensúlyozni azokat, akik csak a hatalmukat próbálták átmenteni. Nem tudtam összeszedni elég embert, aki tisztában lett volna vele, hogy történelmi helyzet van, nem babra megy a játék, hanem itt egy közösség sorsa forog kockán. Nézzünk körül ma a Délvidéken, látjuk, hogy ennek mi lett az ára.

LM–TSZJ: Hogyan látta Csubela Ferencet?

HS: Ő azért került a VMSZ élére, mert részben a háború elleni föllépésével nevet szerzett magának, hiszen valóban kiállt... Népszerűnek tűnt, szavaztak volna rá. Be is jött. Ki voltam vele békülve, mert – Kaszával ellentétben – nem rejtette véka alá, hogy szüksége van szellemi emberekre. Jó elnök volt, elvittem több ízben Várady Tiborhoz, hogy vele is beszélni tudjon a dolgokról. Csubela nemcsak a saját feje után ment, figyelt a tanácsadóira is. Tragikus halála kibillentette a történelem alakulását. Jóskával már elszabadultak a lovak. Kevésbé érdekelte a szellemi táplálék, vérbeli politikus volt, aki tudta, hogyan kell győzni. De aztán ő is alulmaradt. Meg-

14 Lásd a kötetben szereplő interjút Kasza Józseffel.

vádolták, börtönbe zárták, belehalt a sérülésekbe, lelkileg nem tudta kiheverni. Egyszer elhívott, és beszélgettünk. Mondta, hogy „Sándor, én itt, mint pártelnök, a végnapjaimat élem. Nem tudom, mi lesz, de a VMSZ elnöke nem leszek. Abban igazad volt, hogy csak kellett volna az elnök mellé valami értelmiségi tanácsadó testület." Fölsorolt néhány embert... köztük engem, Várady Tibort és még néhányat, akinek a szavára adott. Azt mondta, nevezzük ezt Elnöki Tanácsadó Testületnek. „Még a lemondásom előtt ezt kinevezem", mondta. „Az lesz az elnök, aki lesz, de tudom a magam hibájából, hogy milyen veszélyes ez..." [Kasza] lemondott, eltűnt, kitagadták, meghurcolták, minden. Az új elnök [Pásztor István] azért kötelességének érezte, hogy a Kasza által kinevezett Tanácsadó Testületet egyszer összehívja. A legnagyobb meglepetésemre teremnyi ember gyűlt össze, körülbelül huszonöten, ha nem többen voltunk. Mind hozzászóltak, bólogattak, támogatták az új elnök javaslatait, megnyilatkozásait. Fölvetettem, hogy hát ez a testület a tervek szerint négy-öt emberből állt volna. Demokrácia van, felelték kórusban, hallgatni kell minél több ember véleményére. És ezek, gondolom, téglák voltak. Soha többé nem jött össze a Tanácsadó Testület, vagy csak engem nem hívtak meg. Nem tudom.

BEFEJEZÉS

LM–TSZJ: Visszatekintve mit mondana önkritika gyanánt a saját tevékenységéről? Mit lehetett, kellett volna másképpen csinálni?

HS: Rosszul tettem, hogy nem válogattam meg jobban azokat, akikkel összeálltam. Bányainak, mint utóbb kiderült, igaza lett. Eszembe jut a görög Szophoklész bölcs mondása is: „néha az a legjobb, ha valami nem jön létre". Általában az embert a hozzá igen közel állók támadják meg, szúrják hátba. Óvatosabbnak kellett volna lennem. Persze az sem lett volna jó, ha maradok a könyveknél meg a rendelőnél. De a pártok világa nem az én világom – megosztják, elidegenítik, szembefordítják egymással az embereket, én meg negyven évig a segítségükre próbáltam lenni. Ennyi...

Hiba, gyengeség volt a részemről az is, hogy megsértődtem, hiszen az, aki közéleti szerepre vállalkozik, legyen mindenre felkészülve. Itt nincs kegyelem. Pozsgay [Imre] panaszolta egyszer, hogy „a hála nem politikai kategória". Megszenvedett ezért a felismerésért. Én is megszenvedtem... Ma sem értem igazán, hogy hol rontottam el. Miért érte ez meg nekem? Az is megfordult a fejemben, hogy talán többre mentünk volna, ha nem teszünk semmit, csak követjük a történelmi-társadalmi eseményeket. Ezt már sohasem tudhatjuk meg. De talán valamit mégis elértünk. Ha mindez nincs, beleértve a rendre felsült, félresikerült kisebbségi pártosodást, de a nagy magyar összefogást, a Magyarok Világszövetségét is, akkor most, a végveszély órájában más helyzetben lenne a magyar nemzet. A pofonoktól talán józanabbak, ellenállóbbak lettünk...

LM–TSZJ: Figyelembe véve az 1990-es évek küzdelmeit és követeléseit, hogyan értékeli a mai helyzetet?

HS: A rendszerváltás sok mindent, sok mindenkit magával ragadott. Aztán egyszeriben „Nyugaton" találtuk magunkat, nem az anyagi valóságban, hanem vágyainkban, gondolatainkban; az értékrendszerünk radikálisan megváltozott. Ma szinte kizárólag a pénz a fontos, a pénz mellett a hamis szükségletek felülírnak mindent: a barátságot, a nemzetet, Istent, a tisztességet, a tudást. Rejtély számomra, hogy ott, ahol nemzedékek sora élt félelemben, szűkölködve, a mai állapotokhoz képest nyomorban, hogyan lehetséges, hogy az új értékrend szétver mindent, az emberek egymás hegyén-hátán menekülnek hagymát és krumplit pucolni, idős, beteg embereket pelenkázni... Meg vannak győződve arról, hogy ha sikerül több pénzt szerezniük, bármi áron, szebb és jobb jövő vár rájuk. Kétlem, de megértem, ha ebben a kifosztott, szűkölködő-süllyedő világban az emberek nem szívesen maradnak. Nem vagyok megszállott nemzetféltő, de pszichológusként úgy gondolom, hogy az egyének élettörténete, annak célja, értelme a nyelvbe, a kultúrába, a nemzetbe, a „fejfejlődésbe" van ágyazva, és ezeknek a közösségi kereteknek a szétmállása azonos az egyének kórlapjával.

Ma minden történésnek a pénz a démoni motorja. De azért maradt még néhány fűszál... Nincs az a kőből épült város, amit bizonyos idő után be nem nő a fű és az erdő. Nem holnap... Ha csak egy picike, kis hitvány mag a földre hull, hiába taposnak rajta, hiába építenek rá betonutat. Mert egyszer, mit tesz Isten, eltörnek a kövek, és előbújnak a fűszálak. Az Isten tudja, hogyan és miért. Ez az élet... Az, ami ma van, nem a végzet. Minden rossz magában hordja a jót is. Én örömmel konstatálom, hogy harminc év után vannak fiatal kutatók, akik interjúkat készítenek, kutatnak, szeretnék ismerni a múltat, meg ilyesmik. Ez azt jelenti, hogy a fűmag valahol ott van a földben. Manapság a többség nem látja értelmét sem a tanulásnak, sem a diplomának, sem az értelmiségi létnek, sem a Magyar Egyetemnek... De nem biztos, hogy ez holnap is így lesz. Előbb vagy utóbb ez a folyamat megint átcsap az ellentétébe. Nem hiszem, hogy túlélési küzdelmünk jelenlegi feltételei megfékeznék a magunkban hordozott ősi sugallatok érvényesülését...

16. Beszélgetés Vékás Jánossal

Losoncz Márk – Tóth Szilárd János

Vékás János 1953-ban született Újvidéken. Itt végezte az általános iskolát és a gimnáziumot. A Bölcsészettudományi, a Jogi és a Közgazdasági Kar hallgatója volt. 1976-tól az Újvidéki Rádió munkatársa. 1971 decembere és 1973 márciusa között az újvidéki Ifjúsági Tribün magyar nyelvű programját szerkesztette. 1990-ben egyike volt a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége (VMDK) megalapítóinak, egyúttal a párt alelnöke. 1997-ben a Szenttamási Rádió igazgatói, illetve fő- és felelős szerkesztői posztját töltötte be. 1998 és 2002 között Orbán Viktornak, Magyarország miniszterelnökének tanácsadója volt, majd az MTA Kisebbségkutató Intézetének munkatársa 2003-tól 2017-es nyugdíjazásáig. Számos könyve jelent meg, többek között a vajdasági magyarság kronológiáit, illetve a kiemelkedő vajdasági magyarokkal készített interjúit tartalmazóak.

A VMDK MEGALAKULÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

Losoncz Márk–Tóth Szilárd János: Mely 1980-as években kifejtett tevékenysége előlegezte meg azt, hogy később a VMDK-hoz csatlakozott? Mint ismeretes, korábban részt vett az Ifjúsági Tribün[1] *munkájában.*

Vékás János: Az 1970-es évektől kezdeném. A személyes sorsom kezdete úgy alakult, hogy a gimnáziumban jó önképzőköri elnököm volt, Pető (később Sándorov) Franciska, aki egy halom, novellának csúfolt szövegemből egyet összemontázsolt, és elküldette az óbecsei Középiskolások Művészeti Vetélkedőjére. Másrészt ugyanebben az időszakban létrehoztam a gimnáziumban egy színjátszó csoportot, amely Peter Handke műsorra tűzésével kezdte a pályafutását, és amely fölkeltette Végel Pepi [László] érdeklődését. Ő fölajánlotta, hogy menjek hozzájuk az Ifjúsági Tribünre, amelynek akkor a szerkesztője volt, és hozzak ott létre kísérleti színpadot. Ebből azonban, akárcsak a hat vagy hét korábbi próbálkozásból, nem lett semmi, mert jött a bekeményítés időszaka, és felgyorsultak az események. A tribünösök

1 Ifjúsági Tribün – Az újvidéki Ifjúsági Tribün magyar szerkesztősége 1958-ban jött létre a József Attila Művelődési Egyesületből előzőleg kivált Szép Szó ifjúsági csoport bevonásával. Ezzel Újvidék jelentős magyar nyelvű vitafórumot kapott, amelyen heti rendszerességgel tartottak vitaesteket, könyvbemutatókat, irodalmi összeállításokat. Nevét 1985-ben Művelődési Központra változtatták, 1992 után az Ifjúsági Tribünön nem tartottak magyar nyelvű eseményeket.

még 1969 végén meghívtak néhány belgrádi szerb értelmiségit (Brana Crnčević, Matija Bećković, Milovan Vitezović, Ljubomir Tadić), ami nagy vihart kavart a tartományi vezetés körében, le is tiltották ezeket az esteket. Ekkor már egyfajta kulturális hidegháború zajlott Belgrád és Újvidék között. Újvidéken úgy látták, hogy Belgrádból a szerb nacionalisták provokálnak. Hogy provokátorokat küldenek ide, akik zavart akarnak kelteni. És hogy a Tribün is egy ilyen provokációs fészek.

LM–TSZJ: Sőt, leírták magyar nacionalista fészekként is...

VJ: Igen, de az egész kommunista politika egyik módszere az, hogy sose azért ítéltek el, ami a bűnöd volt. Mert azzal esetleg piedesztálra kerülhetnél. Ha valami nem volt nacionalista, akkor a Tribün nem volt, meg az általa kiadott *Új Symposion* sem. Mégis mindkettőt ezzel vádolták. Az *Új Symposion* két számát betiltották, légüres tér keletkezett a Tribün körül is. Szertefutott a társaság.

LM–TSZJ: Rózsa Sándor ügyéről van szó.

VJ: Igen, Rózsa Sándor volt a Tribün magyar szerkesztőségének a vezetője akkoriban, és ő volt az, akinek megjelent egy humoreszkje a folyóiratban, amelynek egyik szereplője azt találta mondani, hogy a magyarok a Vajdaságban olyan helyzetben vannak, mint a négerek Amerikában. Tréfának szánta az egészet, de úgy látszik, voltak, akik, bár értették a tréfát, nem szerették. Persze nem akarták teljesen fölszámolni a magyar szerkesztőséget. Nem akarták, hogy úgy tűnjön, Vajdaságban csorbítják a nemzetiségi jogokat. És akkor engem megtartottak, mint a kísérleti színpad szervezőjét. Új embereket kezdtünk toborozni Csorba Bélával meg Kovács Nándorral, így csakhamar harmincegynéhány emberből állt a magyar nyelvű műsorok szerkesztősége. A Tribünön 1971 májusában Várady Tibor vezetésével létrejött egy bizottság olyan statútum kidolgozására, amely lehetővé tette volna, hogy az alapító, vagyis az Ifjúsági Szövetség a Tribün Tanácsa révén érvényesítse befolyását a műsorpolitikára. Később azonban mégis teljesen felszántották és sóval hintették be a Tribünt, nyilván azt gondolva, hogy ott már a falak is teleszívódtak az „anarcholiberális szellemiséggel". Mindenesetre ebben a közegben ismerkedtem meg Csorba Bélával. Legközelebb mi a Sziveri-féle *Symposion* körüli dolgok során jöttünk össze. Másfelől Tolnai Ottó beszervezett a Vajdasági Íróegyesület mellett létrehozott, a nyílt beszédet támogató egyesületbe, amely szintén előszele volt a későbbi ellenzéki mozgásoknak.

A VMDK MEGALAKULÁSA

LM–TSZJ: Mi volt a VMDK-hoz való csatlakozásának a közvetlen előzménye?

VJ: Amikor a vajdasági vezetőség lemondatása, az úgynevezett joghurtforradalom után megkezdődött az autonomisták kigolyózása, a volt hatalmi apparátusban nagyjából az volt a technika, hogy mindenütt a saját belső ellenzéküket találták meg, és dobták oda koncként. A Forumban Ágoston András lógott ki a leginkább a sorból, és őt szemelték ki áldozatnak.

LM–TSZJ: Mit jelent az, hogy Ágoston „kilógott a sorból"?

VJ: Ágoston nem tartozott a szűkebb értelemben vett forumos klientúrához. Megkerestem Bandit, mondom, „szeretném elolvasni az írásaid, amelyek miatt minősítgetnek. Azt én nem tudom pontosan, hogy te mit gondolsz a Vajdaságról, meg a magyarságról, talán majd még erről is fogunk beszélgetni egyszer. De az, hogy most téged neveznek autonomistának, ez azért már nem fog menni." Ez volt az első találkozásunk ilyen ügyben, korábban még önigazgatási ügyészként segített nekem mint újságírónak ebben-abban. Amikor néhány hónappal később, 1989 közepén elkezdte szervezni a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közösségét, megkeresett. Októberben már jártuk a terepet, decemberben pedig, amikor beadta a VMDK megalakítására vonatkozó kezdeményezést, én is tagja voltam a kezdeményező bizottságnak.

LM–TSZJ: A VMDK eredetileg érdekvédelmi szervezetként alakult meg, később vált egyre inkább politikai jellegű szervezetté. Sokan még a „párt" megnevezést is kifogásolták.

VJ: Ez egy elméleti, mondvacsinált probléma. Úgy voltunk vele, hogy meglátjuk, miként alakul a helyzet, addig megyünk el, amekkora lesz a mozgástér.

LM–TSZJ: A tagtoborzás miként zajlott?

VJ: Még a VMDK megalakulása előtt készült egy új oktatási törvénytervezet. Egy Tribün-vitaesten 1989. december 13-án Ágoston javaslatára mi, ott jelenlevők eldöntöttük, hogy megfogalmazzuk követeléseinket, és aláírásokat gyűjtünk azok alátámasztására. A követeléseket (az általános iskolában megfelelő számú olyan tagozatot, amelyben az oktató- és a nevelőmunka a nemzetiségek nyelvén folyik; előre határozzák meg, mely gimnáziumokban és szakközépiskolákban folyik majd az oktató- és nevelőmunka a nemzetiségek nyelvén; minden gimnáziumban és szakközépiskolában a jelentkezők saját anyanyelvükön tehessenek felvételi vizsgát) a vitaest után Ágoston és Várady fogalmazta meg, és egy héttel később ugyanott osztottuk szét a sokszorosított aláírási íveket. [1990.] január 5-ig, amikor Ágoston átadta a Szerbiai Népképviselőház főtitkárának, tizenhétezren írták alá. Ez a tizenhétezer ember aztán a későbbi VMDK-s tagtoborzás bázisát is képezte. Akkorra ugyanis tudtuk már, hogy körülbelül mit akarunk, és láttuk, kikre számíthatunk. Arra jutottunk, hogy jó lenne egy szervezet, amely folyamatosan föllépne a kisebbséget érintő ügyekben, hiszen így akkor nem kell majd külön akciót szerveznünk minden egyes újabb kérdés kapcsán.

LM–TSZJ: Csorba Béla azt nyilatkozta nekünk, hogy Ágoston szívesen látta a régi szocialista káderek belépését is, „hiszen úgy gondolta, az ő jelenlétük megnyugtathatja az embereket, hogy talán mégsem akkora zsivány ság ez a VMDK."[2]

VJ: Egyszer el kéne végezni a tagság szociológiai vizsgálatát. Nekem megvannak a listák, meg lehetne nézni, kik léptek be. Nem mondanám, hogy törődtünk azzal, kinek milyen múltja volt.

LM–TSZJ: De volt valamiféle szelekciós kritérium, mechanizmus vagy kizáró ok a beléptetésekkor?

2 Lásd a kötetben szereplő interjút Csorba Bélával.

VJ: Nem, semmiféle szelekciós mechanizmus nem volt. Sőt, amikor 1990. március 31-én Doroszlón tartottuk a VMDK alakuló közgyűlését, megkértem Németh Zoltánt (a *Magyar Szó* újságíróját), hogy üljön a bejárathoz, odaadtam neki azoknak a listáját, akik addig aláírták a belépési nyilatkozatot (akkor 6586 név volt a listán), mondván, hogy engedjen be mindenkit, aki a listán szerepel.

LM–TSZJ: Aki akart, jöhetett?

VJ: Persze. Kellett egy kritikus tömeg, amely egységesen lép föl. Sokan persze féltek, nem mertek belépési nyilatkozatokat gyűjteni a VMDK hivatalos bejegyzését megelőzően. Szabadkán volt ez. Bandival elmentünk oda megtárgyalni ezt az ügyet 1990 januárjában. Mondom nekik: „Tudjátok mit? Nekem van egy magán közvélemény-kutató cégem. Hagyjátok jóvá, hogy ezzel a cégemmel végezzek egy kutatást arról, hogy a helyi magyarok mekkora aránya írna alá belépési nyilatkozatot még a párt bejegyzése előtt." A fogukat csikorgatták, mi meg ott ültünk, és utána azért még sok évet el kellett velük tölteni egy szervezetben. Hazafelé Bandival félúton megálltunk halat enni, röhögtünk kínunkban. Senki nem akart nyíltan szembeszállni a szerveződés folyamatával, de érezhető volt, hogy valamilyen formában azért hátráltatni igenis akarták.

LM–TSZJ: A szabadkaiak közül Kasza Józseffel milyen viszonyban voltak az 1990-es évek elején?

VJ: Szegény feje, olvastam az interjút, amelyet készítettek vele, és amely megjelent a *Regio* folyóiratban.[3] Mondta, hogy ha lenne még egy élete, soha nem foglalkozna politikával. Szerintem az elsőben se kellett volna. Nem tudta elviselni a vereségeket. Páll Sándor sem. Márpedig a politikában a vereségek elkerülhetetlenek. Mi néhányan hatvanhatszor fenékre estünk. Miután kitettek a Tribünről, mentem árulni a retket a piacra. Örkény felesége mondta egy interjúban, hogy Örkény valahányszor megírt egy egypercest, azon aggódott, ő még egy ilyen jót soha nem fog tudni már megírni. De aztán mindig sikerült neki. Aki tudja csinálni, megcsinálja újra. Aki meg véletlenül került oda, annak nem megy. Kasza pont emiatt vetette el később a sulykot. Nagyon hatalomféltő volt.

LM–TSZJ: Kasza önmagáról szólva megemlíti, hogy az „én kiállásom [...] nemcsak a magyarság érdekében történt, hanem az összlakosság, minden itt élő nemzetiség jogaiért. Ezt hangoztattam is. Valószínűleg ezért nem tetszettem Ágostonnak, s még kevésbé Vékás Jánosnak, aki szívből utált, Csorba Bélával együtt."

VJ: Ez az értékelés nagyjából helyénvaló [nevet]. Amikor a szabadkai körzeti VMDK-szervezet közgyűlését készítettük elő, megkérdeztem Szekerest [Lászlót], a régészt, hogy mi a teendő, miként zajlik majd a szavazás stb. Erre azt mondja, vele közölte Kasza, hogy ő lesz a helyi elnök, nem fog itt a szavazáson semmi sem eldőlni. Kezdettől fogva tudtuk, hogy az efféle emberekkel küszködnünk kell majd. Csorba még a VMDK megalakulása előtt szervezett egy vitaestet az említett oktatási törvény kapcsán a Bölcsészettudományi Karon. Odajön hozzám Várady Tibor,

3 LOSONCZ Márk – TÓTH Szilárd 2016. „Ha lenne még egy életem, egyáltalán nem foglalkoznék politikával". *Regio*, 1. 190–225.

és mondja, hogy „nem fog ez menni". Nem a magyar autonómiára gondolt, hanem magának a politikai szervezetnek a létrehozására. Kérdem: „már miért ne menne?" „Nem lesz ennek jó vége", mondja. Tibivel bizony sokat vergődtünk. Amikor már végképp nem látta megakadályozhatónak azt, amit mi akartunk, akkor az élére került valahogy. Ez a kisebbségi politizálás egyik fárasztó rákfenéje.

LM–TSZJ: Úgy tudjuk, 1989 nyarán a VMDK-s „kemény mag" toborzása már elindult, Ágoston egyeztetett Hódi Sándorral például.

VJ: Ez hónapokon keresztül folyt, igen... És elég nehezen ment. Ágoston járt Bori Imrénél, Jung Károlynál, ő tudná hitelesen elmondani a tapasztalatait. Megbeszéltük a feladatokat, hogy kit kéne beszervezni. Én is kaptam kettőt, sajnos mindkettő esetében kudarcot vallottam. Az egyik feladatom Tolnai Ottó, a másik Végel László beszervezése volt. Végel simán elutasította azzal, hogy ahol Dudás Károly bent van, oda ő nem megy. Ennyivel le is rázott.

LM–TSZJ: Úgy tudjuk, Csorbának és Önnek is voltak Dudással szemben kifogásaik.

VJ: Végel Dudás nemzeti radikalizmusát nehezményezte, én nem tartottam radikálisnak. Kiváló novellista és riporter lévén tekintélye volt, nem kis mértékben a kisebbségi sors témájához való viszonyulása okán is. Amikor azonban írói tekintélyét politikai befolyásra akarta konvertálni, az már nem volt annyira szerencsés. Amikor például 1992 júniusában Kasza József arra akarta rábírni a VMDK szabadkai körzeti vezetőségét, hogy Szabadkán önkormányzati szinten lépjenek koalícióra a Szerbiai Szocialista Párttal, akkor Dudás egyre a politikai bölcsességre apellálva agitált Kasza mellett. Elmentünk Papp Ferenccel a körzeti elnökség ülésére, érveltünk, elvetették Kasza koalíciós ötletét, az ülés után jó hangulatban beszélgetve mondtam négyszemközt Dudásnak, ő felel azért, hogy egyáltalán megmarad-e Szabadkán a VMDK, mert Kasza az ő írói népszerűségével él vissza.

Végelnek azonban szerintem Dudás nélkül sem felelt volna meg a VMDK. Tolnai bonyolultabb ügy volt. Közeli viszonyban voltunk. Beszélgettünk, győzködtem a[z Újvidéki] Rádióban, ahol mindketten dolgoztunk, már indultunk haza, és egyszer csak az utcán azt mondja ingerülten: „na, akkor adj egy belépési nyilatkozatot, aláírom". Mondom: „Ottó, ilyen hirtelen felindultságból ne írd alá, ha előtte két órán keresztül a szerkesztőségben vitatkoztunk erről a dologról, hanem majd ha lehiggadtál, és továbbra is úgy gondolod, akkor írd alá." Nem jelentkezett többé.

Id. Korhecz Tamás aláírta, hogy tagja kíván lenni a kezdeményező bizottságnak. Reggel, mielőtt indultunk volna Bandival átadni a kezdeményezést, és közölni a hírt a sajtóval, Bandinál csörgött a telefon. Korhecz volt az. Azt mondta, mégis húzzuk ki a nevét. Nekünk, akiknek már volt némi rutinunk a politikában, világos volt, hogy ez mindjárt az elején megakasztja a kezdeményezést, újabb egy hét, amíg elkészül az új lista, amíg embert találunk a helyére, másokat is elbizonytalanít és így tovább. Úgy tettünk, mintha ez a telefonbeszélgetés Korheczcel meg sem történt volna, leadtuk a kezdeményezést.

LM–TSZJ: Szóba került Végel László és Várady Tibor. Mindketten kötődtek az UJDI-hoz (Udruženje za jugoslovensku demokratsku inicijativu – Társulás a Jugoszláv Demokratikus Kezdeményezésért), ahogyan Csorba Béla és Ágoston András is. Kasza

József ennek kapcsán azt nyilatkozta nekünk, hogy az UJDI „Vékás szemében vörös posztó volt."

VJ: Alapvetően magamról sem mondhatom, hogy az egész nagy kelet-európai tektonikus mozgásokra kizárólag nemzeti szempontból néztem volna. Nem. Például az említett, Tolnai Ottó által szervezett, nyílt beszédet támogató bizottságban[4] is volt mindenféle nemzetiségű. Amikor azonban ki akartunk adni egy nyilatkozatot, hogy ellenezzük a szlovén áruval szembeni szerbiai embargót, akkor az öreg Boško Petrović[5] kijelentette, hogy ezt nem írja alá, mert a nemzete most az életéért küzd. Érezhető volt, hogy milyen irányba csúsznak a dolgok. A megelőző évben jártam Prištinában valamilyen újságírói feladattal. Beszélgettem az ottani barátaimmal, és mondták, „eddig koszovói és vajdasági kérdés volt. Ennek vége van." 1987 lehetett talán, vagy 1988 legeleje. „Mostantól albán és magyar kérdés van." Teljesen világos volt számukra, hogy a tartományok csak a jugoszláviai erőviszonyok keretében tudnak fennmaradni, és arról is meg voltak győződve, hogy Jugoszlávia nem fog fennmaradni. Ma, miután megcsináltam a kronológiasorozatom első háromnégy kötetét, már én is tisztábban látok. Azt hiszem, hogy 1958 körül dőltek el a dolgok. Akkor, amikor a külső nyomás csökkenésével és a demokratizálódással felszínre kerültek az ország társadalomszerkezeti problémái.

LM–TSZJ: Mégis, csakugyan vörös posztó volt az Ön szemében az UJDI?

VJ: Nem is jutottam a közelébe. Nem, akkor én csak egy kis vidéki fiúcska voltam. Lehet, hogy el is mentem volna, ha hívnak. Mint ahogy Dušan Janjić Etnikai Fórumába[6] is elmentem, sajnos teljesen fölöslegesen.

A VMDK BELSŐ VISZONYAI

LM–TSZJ: Milyen relevanciája volt a VMDK belső viszonyai dolgában a földrajzi szerkezetnek? Mint ismeretes, az 1990-es évek elején a vezetés dél-bácskai, a tagság nagyobbik része, valamint a helyi közösségekben hatalomra jutott tagság pedig nagyrészt észak-bácskai és észak-bánáti volt.

VJ: Én ezen csak nevetni tudok. Kulturális antropológusok között töltöttem jó tizenegynéhány évet. Tanulmány született arról, hogy lám, egy időszakban mi Bánátba jártunk a magyarittabéi Kossuth-szobrot megkoszorúzni március 15-én – mint ahogy még a VMDK megalakulása előtt is sokan jártak oda titokban –, és aztán később meg Moravicára [Bácskossuthfalvára] került át a központi ünnepség. És

4 A Vajdasági Íróegyesület Nyílt Beszédet Védő Bizottsága (Odbor za otvoreni govor Društva književnika Vojvodine) 1989 novemberében alakult. 1989. december 7-én kiadott közleményét (amelyet Slobodan Beljanski, Sava Damjanov, Vojislav Despotov, Milivoj Nenin, Judita Šalgo, Tolnai Ottó és Vékás János írt alá) lásd A Vajdasági Íróegyesület Nyílt Beszédet Védő Bizottságának nyilatkozata. *Magyar Szó*, 1989. december 8.; Đ. P. [Đorđe PISAREV]: Sačuvati kulturne i ljudske veze. *Dnevnik*, 1989. december 8.

5 Boško Petrović (1945–2001) szerb irodalomtörténész, író, akadémikus.

6 Az Etnikai Fórum (Forum za etničke odnose) 1989-ben jött létre olyan akadémikusok és szakértők hálózataként, akik a nemzetiségi kérdésekkel, az etnikai viszonyokkal és kisebbségvédelemmel foglalkoztak.

aztán ezen keresztül vélték megmagyarázni a Vajdaságon belüli magyar politikai aktivitás területi változásait, a hangsúlyok eltolódását. Pedig hát egyszerűen csak arról volt szó, hogy Csubela Ferenc a saját környezetében akarta építeni az imázsát. És lehoztak a padlásról egy szobrot, utána azt koszorúzták. Bizony, a politikai praxis néha nagyon egyszerű hatalmi megoldásokról szól. Ezért olyan hatékonyak benne a csőlátású emberek.

LM–TSZJ: Teljesen indokolatlan tehát a tagságon belül földrajzi eredetű, vagy a földrajzi aspektushoz köthető érdekellentétekről, vagy nézetbeli különbségekről szólni?

VJ: Nekem a VMDK-ban operatív jellegű dolgokat kellett megoldanom. El akartam kerülni a szerkezeti problémák előidézését vagy elmélyítését. Még meg sem alakítottuk a VMDK-t, már kezdődött a kívülről szított vita arról, hogy területi autonómia kell-e, vagy személyi elvű. Én pedig akkor, amikor kezdték lángba borítani a Balkánt, nem ezt láttam fontosnak az autonómia gondolatában, hanem azt, hogy általa erősítsük meg a fennmaradás belső biztosítékait, amikor minden oldalról kétséges, vagy legalábbis bizonytalan volt a segítség. Amikor nem egész egy hónappal a doroszlói [alakuló] közgyűlés után először írtam a szervezet célkitűzéseiről, akkor igyekeztem mindent belegyömöszölni a definícióba: „A mi viszonyainkat figyelembe véve a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közösségének javaslata: a személyi elven alapuló kisebbségi önkormányzat olyan modellje, amely magában foglalja a területi autonómia és a helyi önkormányzat bizonyos elemeit is."[7] Jusson mindenkinek valami. Mint tudjuk, nem is elvi, hanem egészen gyakorlati ügyekkel bomlasztották szét (vagy ahogy Pesten a szakemberek mondták: „lehetetlenítették el") a szervezetet.

LM–TSZJ: Doroszlóval kapcsolatban is olvashatjuk, hogy a főszervező Ágoston András mellett Vékás János volt. A Tribünön szerzett tapasztalatait tudta kamatoztatni?

VJ: Igen, az első igazi szervezői kihívás, amivel életemben szembesültem, az volt, amikor a semmiből újra létre kellett hozni egy magyar szerkesztőséget a Tribünön Rózsa Sándor ügye után. A légüres helyzetekben – erre kellett rájönnöm – van valami jó is. Éspedig az, hogy nincsenek akadályozó tényezők. Rutint szereztem abban, hogy miként kell „társadalmasítani" a felelősséget, hogyan kell az ügy mellé állítani minél több embert, hogy neked ne essen bajod. Ott alakult ki bennem a beidegződés, hogy sose ültem bele kész munkahelybe, mindig mindent nekem kellett megalapoznom. Mégis, a Tribünnek számomra az volt a legnagyobb értéke, hogy ablakot jelentett a világra. Nélküle semmi se történt volna meg velem abból, ami megtörtént a későbbiekben. Máskülönben viszont igazán az újságírói és dokumentátori munka foglalkoztatott. Nem annyira csinálni akartam a dolgokat, mint látni és megérteni.

Doroszlóra visszatérve: a döntő körülmény az volt, hogy a faluból jelentkezett néhány fiatal, akik nagyon keményen fogtak hozzá a tagtoborzáshoz, és pillanatok alatt majdnem az egész falut, hét-nyolcszáz embert beléptettek. És akkor azt mond-

7 VÉKÁS János 1990. Közösségben gondolkodni (3). *Magyar Szó*, 1990. április 28. 14.

tuk, „na, ez egy megbízható bázis lesz, helyi ellenállás nélkül." Mert a kultúregyesületek vezetői – meg a kocsmárosok is – mindenhol bizalmatlanok voltak velünk szemben. Doroszlón nem kellett attól tartanunk, hogy a régi elit helyi emberei az utolsó pillanatban bezárják előttünk a kibérelt termet.

LM–TSZJ: Doroszlón a VMDK alakuló közgyűlése tiszteletbeli elnökké választotta Herceg Jánost. Miként emlékezik erre vissza?

VJ: Ez Hornyik Miklós ötlete volt. Én évekig jártam Herceghez korábban, mint rádiós újságíró. Vettem föl az anyagait, sok interjút adott nekem, szóval közvetlen kapcsolatba kerültünk, és volt közöttünk némi bizalom is. Doroszlón azt mondta, hogy legyünk óvatosak, mert mi nem vagyunk albánok.

LM–TSZJ: Herceg később távolságot teremtett a VMDK-val szemben, finoman szólva.

VJ: Igen, mert „Mirnics Károly, a VMDK egyik vezetője kollektív népárulás bűnében marasztalja el a vajdasági magyar írókat. Így hát én, legalább ennek tagadásában vállalom velük a szolidaritást" – ahogy Herceg János írta Ágoston Andrásnak címzett lemondó levelében.[8] De azt hiszem, addigra már csak az apropót várta, ki akart lépni egyébként is. Túl bonyolult volt akkor már számára a kép.

ÉRTELMISÉG

LM–TSZJ: Ágoston András következetesen „restaurációs ellenzéknek" nevezte az újvidéki értelmiséget. És csakugyan, az értelmiség és a VMDK viszonya távolról sem volt felhőtlen.

VJ: Az *Utak* második kötetében részletesen írtam erről a kérdésről. A vajdasági magyarság körében a fő polarizálódás, a fő törésvonal a régi, forumos és az új politikai elit, azaz köztünk volt. A régi elit le volt bénulva. Annak idején a Forumot nem csak valamiféle kulturális küldetés céljából hozták létre, mi éppen ezért „kis PK-nak"[9] becéztük. 1989-re ezt a funkcióját elvesztette, kiürült teljesen. Néha azt álmodom, bolyongok a Venac partizánemlékművének[10] a pincéjében, és kong, mert üres belülről. Kérdem magamtól: „honnan ez az álomkép?" Hát onnan, hogy amikor a Szövetségi Végrehajtó Tanács kiürült, akkor néhány újságírót, köztük engem, elvittek oda valamilyen megbeszélésre. Kiürült, és a Forum is tartalmilag kiürült, vagy lebénult. De ők voltak, egészen 1989-ig, a hatalom hordozói, és a lét bizonyos szegmentumaiban még jó ideig később is. Milošević azt játszotta, hogy bennünket politikailag nem lehetetlenített el teljesen, de az intézményeket a régiek kezében hagyta, akik aztán éberen figyeltek, nehogy oda beszivárogjunk. Ők voltak az úgynevezett „független értelmiségiek", akik aztán pofázhattak a rendszer ellen teli

8 *Napló*, 1994. február 9.

9 Pokrajinski komitet = Tartományi Pártbizottság.

10 A Fruška gora (Tarcal-hegység) nevű szerémségi hegyen, 502 méter magasan található az Iriški Venac csúcs, rajta a Szabadság-emlékművel *(Spomenik „Sloboda")*.

szájjal. A lényeg az volt, hogy az anyagi alap és a politikai legitimitás ne kerüljön egyazon intézményes keretbe.

Tett egy megújulási kísérletet a forumos elit egy része is. Néhány hónappal a VMDK után megalapították a Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaságot (JMMT), amellyel elvileg persze nem kívántak politizálni. Tettünk feléjük gesztusokat, felkértük őket az autonómiakövetelésünk támogatására, de őszintén szólva sokan közülünk sem reménykedtek nagy sikerben. Mindenki tudta, hogy van köztünk egy „történelmi antagonizmus". Ágoston Andrásnak arra az 1993. április 13-án keltezett levelére, amelyben a vajdasági magyar intézmények vezetőitől kéri a VMDK autonómiakövetelésének támogatását, Jung Károly például – Csorba Bélának címezve – 1993. április 19-én így válaszolt (hadd idézzek néhány sort a levélből, mert mindennél jobban érzékelteti a légkört): „hogy kikkel kommunikálok – élőszóban vagy írásban –, azt magam szoktam megválogatni, s ha teszem is azt, akkor annak általában az Európában szokásos civilizált módját szoktam választani. Főnököd – gondolom állandó külföldi magyarázkodó hadjáratai miatt – bizonyára nem érkezett megismerkedni a levelezés és az emberi kommunikáció alapvető /ismétlem: civilizált/ módszereivel. Persze tanulni sohasem késő. Mindebből következik, hogy a jelenlegit megelőző kommunista rezsimben is gyakorolt emberi, értelmiségi, írói és tudományos kutatói függetlenségemet a továbbiakban is fönntartom, asztalomra csempészett paksamétáktól függetlenül is."

Nem állt érdekükben az együttműködés. Ültek régi pozícióikban, pénz ugyan kevesebb volt, mint korábban, de – mint Bosnyák István nyilatkozta – „tevékenységünk 90%-át a Soros Alapítvány támogatásával tudtuk kifejteni"[11], várták, hogy elmúljon ez a pillanatnyi rémálom, és arról tanácskoztak, „Hogyan tovább a háború után?"[12]

Akkor is úgy éreztem, de ma még inkább úgy érzem, hogy a „pozicionált értelmiséggel" igencsak szőrmentén bántunk. A fiatalabbak sokkal szókimondóbbak voltak, Bozsik Péter már 1990-ben úgy fogalmazott, hogy „az itt élő irodalmárok »felsőpapsága« [...] kidolgozott egy jugoszlávság (szerintem tév)eszmét, s igencsak jól érezte magát az állampapa adományozta (ál)szabadságban".[13] Bennünket viszont terhelt egy erkölcsi nyomás, hogy ha jobban támadjuk a régi elitet (nem is biztos, hogy az „értelmiségi" a jó kategorizálás, hisz elsődlegesen a hatalompolitikai magatartásukkal volt bajunk), akkor majd azt terjesztik rólunk, hogy Milošević szekerét toljuk. Érdekes, vagy inkább jellemző, hogy éppen azok, akik azt mondták, hogy mi afféle nemzeti radikálisok voltunk, hogy etnikai homogenizálásra törekedtünk, hogy éppen ők „nehezteltek ránk", amiért a „nagy nemzeti összefogás" jegyében nem öleltük keblünkre azokat, akik a halálos ellenségeink voltak. Emlékszem, a megalakulás körüli időkben fölhívott magához Sinkovits Péter, a *Magyar*

11 p. k. k. - né.: Remények és a biztos katasztrófa között. *Magyar Szó*, 1992. június 2.

12 A rendezvénysorozat 1992. szeptember 22-én kezdődött és 1993. június 30-ig tartott a Forum-klubban a JMMT és a *Magyar Szó* szervezésében. Lásd *Hogyan tovább a háború után? A JMMT és a Magyar Szó tribüniklusának dokumentumai 1992/93*. Újvidék, 1993.

13 BOZSIK Péter 1990. Tilalomfák árnyékában. *Napló*, június 20.

Szó akkori főszerkesztője, akivel, azt hiszem, kölcsönösen tiszteltük, ugyanakkor pedig időnként piszkáltuk is egymást, de az is lehet, hogy csak én piszkáltam őt. Azt mondta, nem érti, miért nincs teljes körű összefogás, hiszen a VMDK-nak az volna a feladata, hogy az intézményeinket – a Forumot és a Magyar Tanszéket például – megvédje. Mondom: „Péter, itt valami félreértés van közöttünk. Mert mi úgy látjuk, hogy a VMDK-ra éppen a rendszerváltás megvalósításának a feladata hárult."

Egy kicsit visszalapozva a történelemben: amikor Titóék meghozták a döntést, hogy Szerbiáról lecsatolják a két tartományt [Vajdaságot, illetve Koszovó és Metóhiát], és azt is mondták, hogy ennek a lecsatolásnak az egyik oka a lakosság vegyes nemzetiségi összetétele, eleinte a nemzetiségek számára jelentős jogokat helyeztek kilátásba. Ezzel a nemzetiségeket a konföderális opció mellé állították, ami a felszínen úgy tűnt, mint a nemzeti sokféleség kibontakozása, a mélyben viszont a nemzetállamok konstituálódása folyt. Egy kisebbségnek mindig könnyebb fennmaradni egy többnemzetiségű államban, ahol a nagyoknak is szabályozniuk kell az egymás közötti különbségeket, mint egy homogén és rendezőelvéből fakadóan még nagyobb homogenitásra törekvő nemzetállamban. A csalóka látszat addig tartott, amíg Titóék és Kardeljék keresztül nem vitték 1968-ban az alkotmánymódosítást. Utána, az 1974-es alkotmánnyal végképp bebetonozták az akkor már konföderatív berendezést. A tartományoknak volt beleszólásuk a köztársasági, sőt szövetségi törvénykezésbe, de Belgrád már nem mondhatta meg, hogy Prištinában milyen törvényeket hozzanak. Ennek a konfliktusnak az alapjában a délszláv állam fennállása óta hol lappangó, hol fellángoló horvát–szerb összetűzés volt. Tito a MASPOK[14] idején állítólag mondta is Savka Dabčević-Kučarnak, a Horvát Kommunista Szövetség később leváltott vezetőjének, hogy ne kételkedjen benne, *„i ja sam Hrvat"*[15]. Ez még annak idején kiszivárgott, később Dabčević-Kučar a naplójában is megírta. Nos, ezeknek a folyamatoknak a kontextusában nézek a Forum nevű mammutvállalatra. Meg a Vajdaságra is, amelyről a VMDK-ban szintén szókimondóbban ki kellett volna mondani, hogy Jugoszlávia nélkül nem lesz Vajdaság, ne kergessünk hiú ábrándokat. De a Vajdaság eszméje olyan népszerű volt a magyarság körében, hogy legtöbbünk kockázatosnak tartotta ezzel szembemenni.

LM–TSZJ: Az értelmiség tagjai, akikről beszél, a VMDK „halálos ellenségei" voltak?

VJ: Hát hogyne. Bányai [János] például elég komisz és bosszúálló természetű ember volt, Major [Nándor] pedig élet és halál ura, igaz, még jóval a VMDK színrelépése előtt, amikor az országos pártvezetőség végrehajtó titkára volt. Bár többektől hallottam, hogy utóbbi ma a régi eseményekről is úgy beszél, mintha nem tudná, mi ment az Ifjúsági Tribünön, meg az *Új Symposion* körül. Bori Imrének jóval kevesebb hatalma volt, de pótolta a hangerővel, meg az olyan gesztusokkal, hogy letette Dési Ábel könyvét a dolgozószobája küszöbére, hogy ha valaki a színe

14 Masovni pokret = tömegmozgalom. E mozgalom keretében 1967 és 1972 között Horvátország politikai vezetősége, a horvát értelmiség és a lakosság jelentős részének támogatásával, kedvezőbb pozíciót és nagyobb önállóságot igyekezett kiharcolni a köztársaságnak a jugoszláv szövetségi államon belül.

15 „Én is horvát vagyok."

elé akar járulni, akkor rá kelljen lépnie az általa nem kegyelt szerző könyvére. Nagyon meredek volt a kisebbségi elit piramisának fala, és aki fönt volt, sokat megengedett magának, beleértve az ellenfél legsúlyosabb vádakkal való politikai diszkvalifikálásának kísérleteit is.

Ennek azonban szellemi életünkben nagy hagyományai vannak. Amikor 1950-ben feltört az „áprilisi *Híd*" nemzedéke, Gál László annak egyes szerzőit Szálasival hozta kapcsolatba.[16] Az első *Symposion*-nemzedék modernségére viszont Fehér Ferenc „süti rá az ellenforradalmi és szocializmusellenes bélyeget[17]. Velük szemben Herceg János ideológiailag nem címkézett, hanem egyszerűen csak huligánoknak nevezte őket.[18] Szóval amikor Bori Imre toporzékolt a VMDK miatt, abban nem volt semmi új.

LM–TSZJ: Bányai János „komisz természetét" emlegetve mire céloz?

VJ: Miután beiratkoztam a Magyar Tanszékre, megkértem Bányait, hogy hallgathassam a harmadéveseknek tartott előadásait. Néhányszor beszélgettünk is, de hamarosan elmaradoztam. Soha nem vitatkoztunk, egész életünkben nem volt konfliktusunk, sőt kapcsolatunk se, de azt hiszem, megérezte, hogy blöffnek tartom azt az egészet, amit ő strukturalista műelemzésként előad. Amikor a Szeli Istvánnal készített interjút felkínáltuk a Forumnak önálló könyvként való kiadásra, recenzensként csak annyi velem kapcsolatos konkrét észrevételt tett, hogy egyik kérdésemben „mit ért az alatt"-ot mondtam „mit ért azon" helyett. Elvi kifogása pedig az volt, miért nem a komparatisztikáról kérdeztem Szelit ahelyett, hogy a kisebbségi vertikális szerveződésről és a strukturalizmusról faggattam volna. A könyv megjelenése után viszont megszólalt Gerold László, aki a *Híd*ban olyan minősítéseket engedett meg magának, hogy „Vékás [...] nem érzi szükségét, nincs rá hajlama és képessége, hogy az események mögé nézzen [...]. Újság-, rádió- vagy folyóiratközlésként esetleg – bár kétlem – még elfogadható lenne Vékás munkája, könyvbe szerkesztve azonban kevés, egyoldalú, felemás." És így tovább. Ennyit a személyes tapasztalatról. Amikor a kronológia- és portréköteteimet szerkesztettem, láttam, hogy a Bányai – Gerold – Utasi [Csaba] kritikusi triumvirátus ugyanezt a munkamegosztást és módszert alkalmazta mindenkivel (például Varga Zoltánnal vagy Podolszki Józseffel) kapcsolatban, akiben meglátta a velük szembeni kétely jelét: a teljes ellehetetlenítés módszerét.

LM–TSZJ: Bori Imre elutasította, hogy belépjen a VMDK-ba.

VJ: Igen, állítólag nagyon földdühítette a megalakulásunk. Nem akarom megismételni azokat a tőle eredő vádakat és fenyegetéseket, amelyek hozzám eljutottak, mert a családja ezt kegyeletsértésnek minősítené, de azzal igazán nem vádolható, hogy nem volt szókimondó. És nemcsak az olyan dühkitöréseiben, mint amikor tanszéki értekezleten „gyáva senkiházi embereknek" minősítette tanártársait, hanem

16 Lásd MAJOR Nándor 2010. Kényszerhelyzetben árnyalatokért. *Híd*, 10. 63.

17 FEHÉR Ferenc 1963. Adalék egy helyzetképhez. *Magyar Szó*, 1963. február 17., idézi BOSNYÁK István 2003. *Politikai symposion a Délvidéken I.* Újvidék, 126–129.

18 *A felelőtlenség divatja ellen.* Újvidéki Rádió, Együtt, 1965. április.

írásaiban sem volt az. Évtizedeken át hetente írta jegyzeteit a lapoknak, a[z Újvidéki] Rádiónak. Számomra különösen ez utóbbiak voltak érdekesek. A határidő szorításában, az oldottabb előadásmódban jobban megmutatkozik az ember. Ha időrendbe rakom ezeket, teljesen hitelesen lehet rekonstruálni gondolkodásmódjának változását. Idézem is sokat a kronológiáimban. A legszélesebb látókörűnek tartom a vajdasági magyar értelmiségiek között.

LM–TSZJ: Kik voltak még ellenségesek a VMDK-val szemben az értelmiség részéről, és kik voltak azok, akikkel szemben „radikálisabban kellett volna fellépni"? Korábban fölmerült Várady Tibor neve.

VJ: Várady szerintem azt hitte, hogy Major bukása után ő kerül majd pozícióba. Amíg Sóti [Pál] össze nem veszett annak idején Titóval, ő volt a vajdasági magyar politikai elit első számú embere. Major kapta a feladatot, hogy Sótit kicsinálja. Elvégezte, és meg is kapta a helyét. Várady talán azt képzelhette, hogy Major után majd ő kerül pozícióba. A pimasz Ágoston pedig odapofátlankodott az ambícióival. Szerintem ez dühítette Váradyt. Később, miután az 1990. decemberi választásokon az UJDI jelöltjeként mandátumot szerzett Szerbia Népképviselőházában, Bandi meghívta a VMDK képviselőcsoportjába (nekünk akkor nyolc képviselőnk volt a kétszázötven tagú parlamentben). Ezt a helyzetet mélyen megalázónak érezhette. Nem volt aljas, nem volt ravasz – csak indulatos.

Emlékszem, egyszer együtt tartózkodtunk Budapesten: Hódi Sándor, Várady Tibor, Ágoston András és én. Várady szervezett számunkra egy találkozót Kodolányi Gyulával és Entz Gézával, méghozzá Illyés Gyula házában, miután Kodolányi Illyés veje volt, de nyilván azért is, hogy meghatódjunk a hely szellemétől. Kodolányi Gyula akkor Antall József miniszterelnök politikai tanácsadója, Entz Géza a Határon Túli Magyarok Hivatalának (HTMH) elnöke volt. Kérdezték, hogy miért vagyunk rossz viszonyban az értelmiségiekkel. Mondom, „nem mindegyikkel vagyunk rossz viszonyban. Gionnal például nem." „Na és – kérdi Várady –, amikor te följelentetted Glaugot,[19] amiért részegen magyar nacionalista nótákat énekelt?" Visszakérdezek: „mégis mikor jelentettem én őt föl?" Hazafelé Várady vitt le bennünket autóval a hegyről. Kérdem: „Tibor, miért kellett ez?" Azt mondja, „annyi rosszat mondtál mindenkiről, hogy én is akartam végre valami rosszat mondani rólad." Persze még ott, a többiek előtt megkérdeztem azt is, kitől hallotta, amiről beszél. Azt mondja, Herceg Jánostól. Miután hazaértem, megírtam egy levélben Hercegnek, miket terjesztett Várady. Herceg azt válaszolta, ha Várady ilyet mondott, azt vagy álmodta, vagy kitalálta. Mák Feri akkor a Határon Túli Magyarok Hivatalában dolgozott, megkértem, hogy mindkét levélből küldjön el egy-egy másolatot a beszélgetésen résztvevők mindegyikének.

Tolnai mesélte egyébként, hogy Várady egyszer Szűcs Imre-verseket hozott az *Új Symposion* szerkesztőségébe, hogy közöljék a folyóiratban. „De hát miért, mit akarsz te ezzel elérni?" „Hát ő írja a *Magyar Szó*ba a folyóirat-ismertetéseket",

19 Glaug (Galamb) János költő, az Újvidéki Rádió újságírója. Lásd VÉKÁS János 2010. *Utak*. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta, 67–88.

mondta, „ha közölnénk a verseit, akkor talán nem lenne velünk ilyen durva." Ezek meg az életüket áldozták arra, hogy olyan folyóiratot csináljanak, amiben nem Szűcs Imre-verseket fognak közölni.

LM–TSZJ: Hogyan látta Várady Tibornak a minimális jogokról szóló téziseit, valamint az érdekérvényesítési stratégiáját?

VJ: Renan a maga 19. századi patetikus módján úgy fogalmazott, hogy a nemzetet az teszi nemzetté, hogy a tagjai közösen nagy dolgokat tettek a múltban, és ezt akarják tenni a jövőben is. Azaz, lefordítva a modern szociológia nyelvére, ha nincs közösségi akarat, ha a közösségben nincs meg a megmaradás szándéka, akkor nem megy. Mert ez az alapja mindennek. Nem elegendő az, hogy valaki jogokat adományozzon az emberek egy csoportjának, és hogy ismét valaki arra alapozza vezetői legitimitását, hogy ezeket az adományokat „kijárja". A kisebbségi közösség önmegvalósítási törekvésére van szükség, arra, hogy minden közös döntés és cselekvés egyben az összetartozás kötőszövete is legyen.

Váradynak a megmérettetés, a populista politika nem feküdt. Az ombudsman intézményének volt a híve már a hetvenes években is. Azt akarta, hogy őt a tekintélye vagy a szaktudása alapján „odategyék" az adott pozícióba. Csakhogy amennyiben olyan politikus áll az élen, a kisebbség élén, aki csak úgy „kijár", elintéz dolgokat, akkor az emberek nem tudnak közösséggé formálódni. Amikor a kanizsai közgyűlés előtt elvittük Miloševićnek az autonómiatervezetet, azt mondta, *ali pustite da to mi uradimo na naš način.*[20] Ha ezt hagyjuk neki, passzív elszenvedői lettünk volna a politikának. És bizony az ajándékba kapott jogkiterjesztés – még ha széles is – nem helyettesítheti a közösségi cselekvést, amelyben testet ölt a kisebbség politikai szubjektivitása. A politika nem a kijárásról szól, hanem a választásokon való megmérettetésről.

LM–TSZJ: Várady Nagybecskereken megmérette magát, és győzött.

VJ: Persze, de hogy az egész rendszer azon alapuljon, hogy minden tettedért felelned kell, hogy el kell menned a faluba, ahol felelősségre vonnak, és megkérdik, miért így szavaztál, miért nem amúgy, ez már nem feküdt neki. Van, aki nem úgy nőtt föl, hogy hozzászokott ahhoz, hogy vállalni kell a nyilvánosság előtt a felelősséget.

VAJDASÁGI MAGYAR MÉDIA, SOROS ALAPÍTVÁNY

LM–TSZJ: Hogyan látta a média és a VMDK viszonyát? A Magyar Szó *szerkesztősége – diplomatikusan szólva – nem volt minden történelmi pillanatban a VMDK feltétlen támogatója. Ugyanígy például a* Napló *sem, annak ellenére, hogy hasábjain egyes VMDK-sok rendszeresen publikálhattak.*

VJ: Ezek az intézmények kiszolgáltak egy politikai kurzust, közben pedig függetleneknek adták ki magukat. A tulajdonosok ezt hagyták nekik, mert így nagyobb

20 „De hagyják, hogy mi ezt a magunk módján csináljuk meg."

volt a kredibilitásuk. Minthogy ezt sokan elhitték róluk, élvezték a helyzetüket. Pedig független média, úgy általában, nem létezik. Mihelyt vitális érdekek felmerülnek, mindjárt kiderül, ki az úr a háznál.

LM–TSZJ: Hogyan látta a Soros Alapítvány és Végel László szerepét?

VJ: A VMDK a Soros Alapítványtól egy büdös dinárt nem kapott. Végellel többször beszéltem, tapogatóztam. De miután láttam, nem lesz belőle semmi, nem erőltettem az ügyet. Azt hiszem, rokonszenveztünk egymással. Minek rontsuk el akkor a barátságot?

VAJDASÁGI MAGYAR AUTONÓMIA

LM–TSZJ: Többször szóba került a vajdasági magyar autonómia kérdése, amely körül a VMDK tagságán belül bizonyos nézeteltérések alakultak ki. A személyi elvű modell például, amelyet a párt elnöksége 1990-től előnyben részesített, nem váltott ki egyöntetű támogatást. De mintha szkepszis volna kiolvasható az Ön egyik, 1993. novemberi írásából is: „A kisebbségi politikai szervezetre belpolitikai színtéren leselkedő másik veszély a túlintézményesülés. Ez azzal a veszéllyel jár, hogy maga a szervezet apparátusa elkezdi élni öncélú életét, és harcol a fennmaradásáért. A politikai szervezet sorsától már egy sereg ember egzisztenciája is függ, s ezek nyomást gyakorolnak a politikai vezetésre is, amely a hatalom felé is anyagilag zsarolhatóvá válik. Így valójában könnyen kialakulhat a látszattevékenységgel foglalkozó látszatintézmények rendszere. [...] Ugyanilyen következményekkel jár az is, ha a politikai szervezet igyekszik beintegrálni a kisebbségi intézményrendszer egészét, tehát elsősorban a művelődési, tájékoztatási, oktatási intézményeket. [...] Mindemellett a centralizációs folyamatok túl sok részletkérdésben követelik meg az egységes álláspontot, ami a kisebbségi társadalom belső pluralizálódását akadályozva kedvező talajt jelenthet a megosztási kísérleteknek."[21]

VJ: Egy közösségnek – bármennyi önállóságot is akar – csak annyi autonómiája van, amennyi pénze. Ha fölvállal egy intézményrendszert, mondjuk az oktatási intézményeket, akkor másnap a tanárok tőle követelik a fizetésüket. Ezért hát ha nincsenek önálló jövedelemforrások, nem szabad elköteleződni túlzott mértékig, nem szabad olyan tevékenységeket elvállalni, amelyeknek az elvégzése esetleg meghaladja a képességeket. Vajdaság autonómiájának a – bár nem hivatalos, de – gyakorlati megszűnése például számtalan csapdahelyzetet teremtett. Belgrád önkényesen dönthetett arról, ad-e forrásokat a tartományi intézmények pénzelésére. És ha nem adott, a tanárok ide jöttek tüntetni Újvidékre, nem pedig Belgrádba.

21 VÉKÁS János: „Államnemzeti liberalizmus és nemzetállami demokrácia", *VMDK Hírmondó*, 1993. november 13. 4–7.

LM–TSZJ: A VMDK 1990-es programjában vannak kitételek arról, hogy a perszonális autonómia intézménye vehessen részt gazdasági vállalkozásokban, ezen fölül pedig kötvényeket bocsáthasson ki és így tovább.

VJ: A gondolat nem ördögtől való, Olaszország annak idején egy bank megalapításával segítette a jugoszláviai olaszokat, de ehhez megbízható belső és nemzetközi jogi környezet szükséges, ami már 1990-ben sem volt meg, hát még az azt követő években! Voltak ebben a programban meredekebb dolgok is, az azt összeállító Hódi álmodozó alkatának köszönhetően, például az, hogy „távolabbi célként, nem tartjuk kizártnak azt sem, hogy a VMDK-nak (önállóan vagy másokkal együtt) ENSZ-képviselete legyen"[22]. Az apróságok kevésbé érdekeltek bennünket, ami a dokumentumokat illeti, ha nem érintettek alapvető felfogásbeli inkonzisztenciát.

Én valamivel kevésbé voltam nagyvonalú, mint Bandi, aki a kezdeményező bizottság nevében összeállította a VMDK programcéljait, mondván, nem nyit vitát, aki támogatja, írja alá. Benne volt, hogy „a szerb nemzetnek, amely Vajdaságban évszázadok óta együtt él a magyarokkal, történelmi joga megvédeni államának területi egységét". Az is felmerült bennem, hogy a Tisza menti radikálisaink majd fölvetik, ha történelmi jogról van szó, akkor számunkra a dolognak más aspektusai is vannak. Az alapvető problémát azonban abban láttam, hogy nem tisztáztuk: miből is eredeztetjük a kollektív jogokat. Javasoltam, írjuk bele, hogy „a nemzetiségek jogai emberi jogok, amelyek nemcsak az egyént, hanem a nemzetiséget mint kollektivitást is megilletik". Rögtön elfogadta, mert ezt ő is így gondolta, jó dokumentumot akart, csak nem akarta megnyitni az elhúzódó, parttalan vitát. Haladni kellett előre.

LM–TSZJ: Az egyes tervezetek különféle – a koraiak tisztán személyi, a későbbiek hármas, azaz személyi, területi és helyi önkormányzati – elvű autonómiákat vizionálnak. Ennyiben, úgy tűnik, leképezik a tagságon belüli nézeteltéréseket, vitafolyamatokat. A területi elv fölvállalása kapcsán két ellentétes információnk van. Hódi Sándor elmondása szerint az 1992-es tervezet előkészítését másfél évig tartó párbeszéd előzte meg közte és az elnökség többi tagja között („Ágoston és Vékás sokallták a területi modellt. Úgy érzékelték, hogy eddig nem lehet elmenni, aztán idővel jelezték, hogy mégis belefér."[23]) Ehhez képest Kasza József szerint a területi modell fő támogatói az „újvidékiek" voltak, élükön Vékás Jánossal.

VJ: Az 1992-es tervezet lényegében Hódi Sándor műve, aki magyarországi szakértők bevonásával dolgozott. Föltűnhetett, hogy az előkészítő bizottság névsorában nem szerepel Ágoston András neve. És ez szándékolt. Az enyém szerepel, mert úgy voltam vele, összeszorítom a fogam, lenyelem a békát. Hogy ne legyen frontális elhatárolódás [Hódiéktól]. Mert a politikában nem szabad minden apróságon fönnakadni. Amíg vér nem folyik... Hatvanhat problémát kellett naponta megoldanunk,

22 *A VMDK Programja.* Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége, Ada, 1991. 76.

23 Lásd a kötetben szereplő interjút Hódi Sándorral.

és ez annyi energiát kívánt, hogy az autonómia ügye körül dekázni már nem kívántam.

Őszintén szólva a területi autonómiában nem hittem soha. A technológia mai szintjén nem is látom sem szükségesnek, sem lehetségesnek a szigorú területi lehatárolásokat. És az ilyesmi különben is mindig csak tragédiákat, népirtást, kitelepítést okozott. Az emberek jönnek-mennek. Manapság Kecskeméten ott élnek a németországi mérnökök, akiket a Mercedes-gyárba hoztak, és akik hozták magukkal a családot, a gyerekeknek iskolába kell járni. És ezzel nincsen semmi baj. Majd elmúlik egyszer ez a migránsőrület is, és akkor lehet erről normálisabban beszélni. Mint egy barátom szokta mondani, az ember nem fa, nincs a földbe belenőve. Hanem lába van, folyton mozog. És viszi magával a fejében az identitását.

LM–TSZJ: Említette, hogy azt gondolta, az autonómia körüli viták mellőzése megbosszulhatja magát. Ez azt jelenti, hogy az autonómia kérdése körül releváns politikai nézeteltérések, sőt, blokkok alakultak ki a VMDK-n belül? Vagyis egy, amely a személyi, és egy, amely a területi elvű autonómia elsőbbségét javasolta? Ha igen, ezek az esetleges blokkok megfeleltethetőek-e esetleg a VMDK említett földrajzi megosztottságának? Korábban Ön is megemlítette a „radikális Tiszta mentieket". Velük szemben állhattak például a „mérsékelt dél-bácskai vezetők", így például Csorba, aki szerint „a területi autonómia nem lett volna megfelelő arra, hogy az egész vajdasági magyarság érdekeit képviselje, hiszen kívül esett volna a szórvány."[24]

VJ: Nem, azt hiszem, hogy az autonómia nem volt releváns konfliktusforrás a szervezeten belül.

LM–TSZJ: Ágoston András már a pénzügyi botrány idején írta, hogy a VMDK három szárnyra szakadt az autonómia kérdése körül. Volt egyfelől egy szabadkai, Kasza József által vezetett szárny, amely semmiféle autonómiát nem kívánt, vagy legalább csak rendkívül óvatosan. Aztán volt egy radikális Tisza menti, Hódi Sándor által vezetett szárny, amely egyenesen revizionista álmokat dédelgetett. Végül ott volt a párt dél-bácskai vezetése, az élen önmagával, azaz Ágostonnal, egyfajta arany középútként.

VJ: Bandi az én szívemhez nagyon közel áll, de azt hiszem, néha megszalad a tolla. Egyrészt nem gondolom, hogy a „Hódi által vezetett szárny", ha egyáltalán volt ilyen, revizionista ábrándokat dédelgetett volna. Másrészt Kasza akart valamit, de nem autonómiát, hanem egy jó kis magyar többségű választókerületet északon, ahonnan őt majd mindig megválasztják népképviselőházi tagnak. Persze nem hinném, hogy Kasza sokat hallott volna a kisebbségi autonómia fogalmáról, vagy a válfajairól, mielőtt belépett a VMDK-ba. És minthogy nem volt ezzel egyedül, nem is rovom föl neki túlzottan. Évtizedeken át nemcsak a kisebbségi önkormányzatiság, de még az egyesületi vertikális szerveződés is tabutéma volt.

24 Lásd a kötetben szereplő interjút Csorba Bélával.

A TÖBBI SZERBIAI PÁRT

LM–TSZJ: Helyezzük el következő lépésként a VMDK-t a tágabb szerbiai politikai színtéren! Milyen viszony fűzte a VMDK-t a többi párthoz? Hogyan látta, volt-e olyan szereplő, amely nyitottnak tűnt a magyar autonómia és általában a VMDK célkitűzései felé?

VJ: Úgy láttam, hogy a VMDK-nak mindenkivel tárgyalnia kell, de nem kell semmilyen más párttal szervezeti szövetségre lépnie. A szövetségi politizálást beteges, halva született ötletnek tartottam, elvégre az esetleges „partnereink" valójában a versenytársaink voltak. Ők is a magyar szavazatokat kívánták megszerezni, minket pedig hosszú távon ellehetetleníteni. Ezen fölül azt is gondoltam, hogy ha egyszer létre tudjuk hozni a vajdasági magyar autonómia intézményeit, akkor onnantól kezdve a VMDK-nak a szerbiai népképviselőházban nem is lesz dolga. Éspedig azért, mert egy egykamarás parlamentáris rendszerben nagyon furcsa dolog valamilyen specifikus elv mentén különképviseletre igényt tartani. Természetesen akkor is kell, hogy legyenek ott magyar nemzetiségű képviselők, akik a többiekkel együtt a társadalom egészének problémáit tartják szem előtt, mint ahogy ott vannak a vasutas-szakszervezet vagy az orvosi kamara tagjai is. Igaz, hogy a nemzeti hovatartozás nem hasonlítható össze egy egyesületi vagy más érdekképviseleti tagsággal, de a különbség annyiban és ott jelentkezik, amennyiben és ahol az állam kiemelten kezeli kategorizációs rendszerében a nemzeti hovatartozást. Ezt az önkormányzat hatáskörével kell szabályozni, hiszen az autonómia lényege: az állam túlsúlyának ellentételezése.

LM–TSZJ: Csorba Béla elmondása szerint Ágoston és Ön több alkalommal tárgyalt ezeknek a pártoknak – így például az UJDI-nak, a Reformerőknek (akikhez Kasza József kötődött eleinte), vagy a JSZL-nek – a képviselőivel. Milyen tapasztalataik voltak?

VJ: Beszéltem annak idején „Zsivány" [Živan] Berisavljevićtyel, a Vajdasági Össznemzeti Front (Svenacionalni demokratski front Vojvodine) vezetőjével. Javasolta a közös fellépést a választásokon. Akkor valamilyen bankprivatizálás folyt. Mondom neki: „Nézze csak meg az új tulajdonosi összetételt, egy magyar sincs köztük! Maguknak a magyarok csak azért kellenek, hogy a plakátokat ragasztgassák, széthordják a röpcédulákat!" Azt mondta, ő nem is figyelt föl erre. Különösen a Demokrata Pártot tartottam veszélyesnek. 1991 novemberében dr. Bíró Miklós, a Demokrata Párt vajdasági szervezetének elnöke megbeszélést kezdeményezett a VMDK-val. Felkerestem a székházukban. Kifejtette: nem tesszük jól, hogy olyan szorosra fűzzük az együttműködést a vajdasági horvátok szervezetével, mert: *„ako se zarati, Hrvati će morati da odu."*[25] Mondtam neki, ha a horvátoknak menniük kell, nyilván a magyaroknak se lesz maradásuk. Szakképzettségére nézve pszichológus volt az illető.

25 „Ha kitör a háború, a horvátoknak menniük kell."

LM–TSZJ: Várady Tibor korábban szóba hozott érdekérvényesítési stratégiája ennek a szöges ellentéte volt. Várady úgy látta, hogy a siker csakis akkor garantálható, ha a kisebbség partnereket talál a döntéshozók, a többségi pártok között, és a számukra meggyőzően tud érvelni.

VJ: Mi is akartunk partnereket: a magyar szavazókat, akikkel a hátunk mögött, akiknek a felhatalmazásával magabiztosan szólhattunk a szerb döntéshozókhoz. Várady stratégiája a „kijáró" stratégia, ezt mondtam korábban. „Tibi bácsi elintézi", ugye. És rendben van az is, hogy meggyőzően kell tudni előadnia egy kisebbségi politikusnak a közössége álláspontjait. De a politika nem a meggyőzésről, hanem az érdekek érvényesítéséről szól. Egy magyarországi politikus azt mondta nekem: „tudod, vannak a szerb politikusok között is rendes emberek. Amikor együtt utazunk a kocsiban, olyan értelmesen lehet velük beszélni. Még meg is győzhetőek bizonyos dolgokról. De ahogy kiszállunk a kocsiból, mindennek vége." Magas polcon lévő politikus volt. A szerb útitárs nyilván unta már az egészet, nem akart leállni vitatkozni, hogy még jobban elrontsa a napját.

LM–TSZJ: Közelítsünk akkor az érdekek felől! Volt-e olyan szerbiai párt, amely érdekből nyitott lett volna a VMDK követelései iránt?

VJ: Vártak a kényszerítő körülményre.

LM–TSZJ: A nemzetközi nyomásgyakorlásra?

VJ: Arra, vagy valami másra. Addig nem akartak lépni, hiszen ráléptek a „nagy nemzeti fölbuzdulás" útjára. Pedig hát a többség számára egyáltalán nem mindig rossz stratégia a kisebbségi jogok kiterjesztése. Minden nacionalista ugyanabba a hibába esik. Azt képzelik, a nemzetiségi konfliktusok kiélezése majd jó lesz a nyáj egybentartására. És nem jön be senkinek sem. Az identitás falainak bekeményítése a társadalom hanyatlásának a jele. Ekkor már csak azt igyekeznek megakadályozni, hogy a meglévők ne menjenek el, újonnan jövőkre nem számítanak. A fellendülő társadalomban az identitás falai lazák, mindenki jöhet, aki a teljesítményhez hozzá tud tenni. Kelet-Közép-Európában ezek az ozmotikus áramlások nagyobb mértékben befolyásolják a nemzetek sorsát, mint a natalitás.

LM–TSZJ: 1992 áprilisában a VMDK küldöttsége Miloševićnél járt. Hogyan emlékezik vissza erre?

VJ: Milošević azzal kezdte, hogy számára a nemzetiségi hovatartozás nem lényeges. „Mert lám, itt van az asztalon ez a gyönyörű kristálypohár, én bizony becsülöm a megalkotóját, függetlenül attól, hogy az illető milyen nemzetiségű." Páll Sándor azt mondja, „jó, de akkor mi lesz az albánokkal Koszovóban?" Kis föllángolás látszott Milošević arcán. Azt mondja, „az albánok Szerbia állampolgárai, és ugyanaz érvényes rájuk, mint mindenki másra, nincs semmiféle különleges elbánás."

Átadtuk neki az autonómiatervezetet. „Igen", mondta, „már olvastuk. Alapvetően nincs vele szemben kifogásunk". „Nekünk", folytatja, „az a fontos, hogy ne a szerbek mondják, hogy a magyarok helyzete rendezett, hanem hogy ezt maguk a magyarok mondják." „Azt hiszem, ez képezhetné a megállapodásunk alapját", mondom én, „ezt nevezzük mi politikai szubjektivitásnak." Milošević egy ponton szigorúan Ágostonra nézett, és azt mondta: „de szó sem lehet nemzetközi felügye-

letről!" Nem tudom, erre feleltünk-e bármit, mindenesetre nem ellenkeztünk. Aztán mondtam neki, *„nemojte nam postaviti kvazipredstavnike!"*[26] Rám nézett, *„nećemo, ali onda i vi predstavljajte prave interese Mađara!"*[27] Hódi szerintem nem szólalt meg. Hanem csak kifelé menet, már az utcán kiáltott föl, hogy ebből akkora autonómia lesz, hogy nahát! Mondtuk neki Bandival, csak várjuk ki a végét.

VAJDASÁGI AUTONÓMIA

LM–TSZJ: Ejtsünk néhány szót a vajdasági autonómia kérdéséről is! Ha jól értjük, eltérő álláspontok voltak jelen a VMDK-ban. Az egyik szerint a magyaroknak a saját, önálló intézményrendszerük kiépítésére kell koncentrálniuk, elvégre Vajdaság ügye elsősorban a szerbeké. A másik álláspont szerint viszont a vajdasági autonómiáért is harcolni kell, hiszen ez az autonómia olyan keretet tudna biztosítani, amelyben a magyar autonómia intézményeit is könnyebb lenne kialakítani.

VJ: Igen. Nem tudom, Csorba Béla barátom mondta-e, de az ő neve azért nincs a kezdeményezők között, mert kifogásolta, hogy a dokumentumunk nem szólt a vajdasági autonómiáról. Én a magam részéről úgy gondolom, hogy a Vajdaság jobb keret számunkra az érvényesülés szemszögéből nézve, már csak azért is, mert itt sokkal nagyobb az arányunk, mint országos szinten. Azt ugyanakkor nem hittem, hogy Vajdaság autonómiája helyettesíthetné a különálló magyar intézményrendszert. És abban sem voltam biztos, hogy akik ennek az ellenkezőjét propagálták – vagyis azt, hogy igenis helyettesíthetné –, azoknak a szándékaik tiszták voltak-e. Ők voltak azok, akik szerint nem lehetséges „autonómia az autonómiában". Másrészt abban biztos voltam, hogy az egykori autonómia – amelyben a Vajdaság törvényalkotói jogkörrel is rendelkezett – csak Jugoszláviában volt lehetséges, a föderáción belüli viszonyok folyományaként. A szlovének és a horvátok beemelték a föderációba a két tartományt, amelyek létérdekükként védték a konföderális szerkezetet Belgráddal szemben. Milošević a visszájára akarta fordítani a helyzetet, hogy Szerbiának három szavazata legyen a föderációban. De miután az ország szétesett, tárgytalanná vált az egész játék, a fegyverek vették át a szavazatok szerepét.

TITKOSSZOLGÁLAT

LM–TSZJ: Ha már a szándékoknál és a mögöttes összefüggéseknél tartunk: több mélyinterjúnkban is szóba került a titkosszolgálat kérdése. Hódi Sándor például meg volt győződve arról, hogy a VMDK-t lehallgatják. Ön mennyire érzékelte az ügynökök jelenlétét a szervezet berkein belül vagy a környékén?

26 „Ne hozzanak létre velünk szemben holmi kvázi képviselőket!"

27 „Nem fogunk, de akkor önök is képviseljék a magyarok valódi érdekeit!"

VJ: Ez a mindennapi élet része. Meg lehet szokni, nem szabad félni. Engem 1971 óta figyeltek, azt hiszem. Hogy lehallgatták volna a VMDK-t? Igen, és vigyáztunk is, hogy szépen, érthetően beszéljünk az üléseinken, nehogy félreértsenek valamit, amiből aztán csak baj származik. Ha szerencsénk lesz, megmaradnak és nyilvánosságra kerülnek az iratok, segítenek a vajdasági magyarság történelmét megírni.

MENEKÜLTKÉRDÉS

LM–TSZJ: Ugyancsak vitás kérdés volt a VMDK tagságán belül a menekültekhez való viszony. Egymásnak szögesen ellentmondó értelmezések maradtak fenn az eseményekről. Míg az egyik szerint sem a VMDK, sem pedig a „magyar önkormányzatok" nem tehettek semmit a menekültek beáramlása, és a nemzetiségi határok megváltoz(tat)ása ellen, addig a másik szerint ennek az ellenkezője az igaz: vagyis igenis volt mozgástér.

VJ: Nem hiszem, hogy lett volna központi állami akarat a vajdasági viszonyok destabilizálására, bár ki tudja. Egyesek fejében akár lehetett is. De összességében elég kaotikus folyamat volt ez. Akiknek biztosan voltak ambícióik a nemzetiségi arányok megváltoztatására, azok helyi szerb vezetők voltak. A saját pozícióikat akarták megerősíteni a helyi magyarokkal szemben. Mi odamentünk Papp Ferivel, Csorba Bélával a helyi közösségi ülésekre, és tiltakoztunk. Mondja nekem az apatini községi végrehajtó bizottság elnöke, hogy „márpedig ennek így kell lennie, és így lesz egész Vajdaságban, menekülteket fognak mindenfelé telepíteni". Közben pedig panaszkodtak a helyi embereim, hogy az üresen álló házakat összeírják, és lefoglalják, majd pedig pénzért adják tovább a menekülteknek. Szilágyin egy szerb géppisztollyal, a terepjáró tetejéről terelt egy asszonyt végig a falun, hogy az egyik üresen álló ház kulcsát teremtse elő, mert már ott várnak a menekültek. Történtek ilyesmik 1995 augusztusában. Faxot küldtem [Zoran] Sokolović belügyminiszternek, állítólag volt foganatja.

LM–TSZJ: Volt tehát mozgástér, vagy pedig nem?

VJ: Volt. Ez attól is függött, hogy ki miből élt. Volt, aki abból, hogy a bankban hivatalos árfolyamon kapta a devizát, amit még aznap továbbadott feketepiaci áron. Volt, aki nyulat meg kecskét tartott, vagy méhészújságot csinált. Másrészt a helybeli magyaroknak is erőt akartunk adni. Miloševićnek nagyobb baja is volt annál, mint hogy itt kiélezze a viszonyokat.

LM–TSZJ: Sokakkal egyeztettek ezekről a kérdésekről?

VJ: Elmentünk rengeteg emberhez. Mentünk tanácsot kérni a betelepítések kapcsán. Voltak, akik azt mondták, ez lesz egész Vajdaságban. Csak hogy elbizonytalanítsanak bennünket, hogy elmenjünk. Zavaros idők voltak, folyt a maffiagazdálkodás. Nekünk is kínáltak közvetítői jutalékokat. Én általában úgy oldottam meg, hogy csak annyit mondtam, ne keressen többet az illető, semmi mást. Nem tudta, dolgozok-e valaki másnak, és miattam nyilván nem akart ban-

daháborút kirobbantani. Igyekeztünk keményen tartani a VMDK Belgrádban működő parlamenti képviselőit. És akkor mérges volt az illető, hogy nem hagyjuk érvényesülni. Mert hát Belgrádban lehetett jó üzleteket kötni.

A VMDK-N BELÜLI KONFLIKTUSOK

LM–TSZJ: Térjünk rá bővebben a VMDK-n belüli konfliktusok kérdésére! Kasza azt állította, hogy „Ágoston, Vékás és Hódi kisajátították az információkat. Mind a pénzügyek, mind számos más terület esetében. Csak annyit tettek nyilvánossá a tagság előtt, amennyit jónak láttak. És ez volt a forrása a konfliktusoknak, hiszen a tagság értelmesebb része tisztában volt ezzel."[28]

VJ: Áldom az eszünket a mai napig is, amiért így jártunk el! Azért mondhatom, hogy stratégiai információkat nem hallgattunk el, és nem hazudtunk soha.

LM–TSZJ: A szervezet megalakulása után közvetlenül, 1990 során mely ügyek tűntek a leginkább releváns konfliktusgócoknak?

VJ: 1992 előtt, azt hiszem, nem voltak nézeteltérések a VMDK-n belül. Amik 1992-től vagy 1993-tól lettek, azokat is 90%-ban Magyarországról indukálták. Sok energiát és pénzt öltek az ellenségeink fölépítésébe.

LM–TSZJ: Kik ezek az ellenségek, és milyen vitákra gondol pontosan?

VJ: Az őskonfliktus a Hódi-ügy volt. Jeszenszky [Géza] úgy kívánta a VMDK-t kézben tartani, hogy választott magának egy embert, Hódit, és rajta keresztül adott, vagy pedig nem adott pénzt. Bandit [Ágoston Andrást] és engem ez nem zavart annyira. Megszoktuk a szerény életformát. Nem különösebben idegesített minket az sem, hogy amikor terepre mentünk, és mondtuk, hogy legalább valamit enni kellene, vagy vinni uzsonnát, akkor Hódi elment, és vett nekünk szendvicseket. Tudatosítani akarta bennünk, hogy ő kezeli a pénzt, és ehhez senkinek semmi köze. Akkor kezdett bennünket is zavarni ez, amikor Magyarországról a politikai döntéseinket is befolyásolni akarták.

Nem tudom, Hódi mennyire érezte ezeket a dolgokat. Szerintem ő álmodozó típus volt, olyan, aki az irodájában elképzelte, hogy megcsinál majd egy intézetet, meg ilyesmiket. Kiélte magát a képzelgéseiben arról, hogy egy esetleges birodalom csúcsán áll. Hárman Pesten jártunk Entz Gézánál, mondtam neki, hogy készülünk a közgyűlésre, mindennel el tudunk számolni a pénzügyeket kivéve. Ennyi volt. Visszamentünk a szállodába, Bandi, Hódi és én. Hódi azonnal számon kért: „hogy vagytok ti ilyenek, hogy engem beárultok?" „Mi az, hogy beárulunk, Sándor", feleltem, „hát ez a tényállás. A pénzre nekünk nincs rálátásunk, csak neked". „Na jó", mondja, „majd megcsinálom az elszámolást." Közben Entz Géza is írt neki egy levelet, ő is kérte az elszámolást. Hódi megígérte az egyik elnökségi ülésen, hogy elszámol, aztán megígérte egy másodikon is. A harmadikon azt mondta, hogy

28 Lásd a kötetben szereplő interjút Kasza Józseffel.

mégsem számol el, hanem majd csak az előtt fog, akitől a pénzt kapta, különben pedig visszaadja az összes megbízását ezzel kapcsolatban.

A mai napig sem tudhatom biztosan, kinek, miért állt az érdekében ezt az egészet kirobbantani. Több irányból is kaptam figyelmeztetéseket. Mi a magunk részéről tisztán akartuk tartani a szervezetet, mert láttuk, hogy minden irányból közeledik a veszély. Tóth János, a párt pénztárnoka volt az első, aki fölállt. Belelátott Hódi ügyeibe, és azt mondta, ő ezt nem csinálja tovább. Szecsei Mihály már mondogatta is, hogy ha az elnökség tudott a pénzügyi trükközésről, akkor azért kell leváltani, ha nem, akkor meg azért. Akárhogy is, itt rejlett az igazi ellentét, nem pedig az autonómia válfajai körüli dilemmákban. Azokat szerintem idővel mind megoldottuk volna.

LM–TSZJ: Említette, hogy nem tudja megítélni ma sem, kinek állhatott érdekében a botrány kirobbantása. De hát Önök hozták az ügyet a felszínre. Látva, hogy utóbb a párt szakadásához vezetett, nem merül föl Önben, hogy esetleg más utat kellett volna választani?

VJ: Bandival autóval utaztunk Budapestre. A fél út azzal telt el, hogy mérlegeltük, hogy most robbantsuk-e ki az ügyet, és akkor legalább mi tisztán kerülünk ki belőle, vagy pedig ne, és mind besározódhatunk. Jól megfontoltuk. Azt hiszem, sokan föl akarták számolni a VMDK-t, amiért bele akart szólni a nagyok dolgába. Jeszenszky meg is mondta nekünk egyszer Adán, ne üssük az orrunkat a politikába, foglalkozzunk inkább csak az oktatás ügyével. Így, szó szerint.

LM–TSZJ: Többek szerint a pénzügyi botrány a valóságban csak a felszínt képezte. Kasza szerint a háttérben a kiváltó ok az volt, hogy „a tagság egy része megelégelte Ágoston és Vékás diktatúráját"[29], az információk visszatartását, a polgármesterek folytonos korholását.

VJ: Nem hiszem, hogy jobb lett volna, ha Bandi kevésbé határozott, kevésbé magabiztos. A pártelnöknek döntenie kell, ez a dolga. Másfelől meg kisebb gondunk is nagyobb lett volna annál, minthogy szándékosan kirobbantsunk egy pénzügyi botrányt, ha nem lett volna muszáj.

Nekem sem volt könnyű dolgom. A VMDK-s polgármesterek és a parlamenti képviselők voltak azokon a helyeken, ahol üzleteket lehetett kötni, és egy idő után igencsak magas lóról kezdtek beszélni. Egy éjjel elküldtem egy faxot Csubela Ferencnek. Belgrádban el kellett neki intézni valamit. Fölhív a felesége, kiabál rám, mégis mit képzelek én magamról, hogy én itt utasítgatom Csubelát. Visszakérdezek: „ne haragudjon, de otthonról hív?" Megzavarodik, megáll. Azt mondja, „igen, otthonról hívom." Mondom: „várjon egy pillanatot, rögtön visszahívom." Leteszi, visszahívom. Kérdem: „Csubeláné?" „Igen, igen, én vagyok." Mondom: „újra akartam hívni, nem hittem el, hogy a Csubela Feri felesége ilyen hangnemben beszél velem."

Fölvetettem Bandinak, hogy a legközelebbi parlamenti választáson induljak én is. Megválasztottak, de az első rákövetkező tanácsülésen le is mondtam a mandá-

29 Lásd a kötetben szereplő interjút Kasza Józseffel.

tumomról Nagy Sándor javára azzal a kifogással, hogy én nem győzök Belgrádba szaladgálni. Az egészet csak azért csináltam, hogy nyilvánvalóvá váljék mindenki előtt, honnan származik az, ami nekik, a parlamenti képviselőknek van.

LM-TSZJ: A VMDK pénzügyi botrányáról szóló történet egyik általunk ismert változata szerint valaki bogarat ültetett Ágoston fülébe, elhitette vele, hogy az elnöki széke veszélyben van, mert Hódi a helyére pályázik. Tehát a pénzügyi botrány a hatalomféltésről szólt, megelőző támadás volt Hódi ellen, aki viszont tagadja, hogy lettek volna efféle ambíciói. Azt ugyanakkor nem tagadja, hogy elégedetlen volt az elnökséggel, és Páll Sándort biztatta, hogy induljon Ágoston ellen.

VJ: Ez számomra is új információ. Bandi nekem mondta, hogy Páll nehezményezi, amiért én nem osztok meg információkat, de hogy Hódi biztatta volna, erre nem gondoltam. Úgy tartottam, hogy Bandi nélkül nincs VMDK. Figyeltem a veszélyekre, de ezeket nem Hódiban vagy Pállban láttam. Másrészt Bandit ki kellett szolgálni. Át kellett nézni a levelezését, ki kellett javítani a vesszőhibáit, faxolni a közleményeit, kismillió dolgot kellett neki intézni. Csorbával megcsinálni, szétosztani a *Hírmondót*, nyilvántartani a tagokat, a tagsági díjakat, előkészíteni, lebonyolítani a közgyűléseket, a szavazásokat. A szervezet belső ügyeivel foglalkozni nem egyszerű dolog. Konfliktusok vannak, amelyeket el kell simítani. És az, hogy én az ilyesmiket el is intéztem, biztonságérzetet nyújtott nekem. Bandi tudta, hogy az összes gondja mellé csak még az hiányzik neki, hogy helyettem ezek az emberek dolgozzanak a keze alá. Hódi például, aki elméleti ember volt. Vagy Páll, akiben csakugyan volt féltékenység és szereplési vágy. De összességében nem hiszem, hogy Bandi fejében megfordult valaha is, hogy Pálltól vagy Hóditól tartania kellene. Egy politikai szervezetet vezetni nagyon strapás dolog. Bandi pedig jó politikus volt, éppen annyi hiúság volt benne, amennyi a túléléshez feltétlenül szükséges volt.

LM-TSZJ: Hódi reagált a vádakra. Egy helyen azt írta, hogy a „VMDK vezetésén belüli baloldali kommunista frakció részéről leplezetlenül megjelent a hatalom kisajátítására és a másként gondolkodókkal való leszámolásra irányuló törekvés. [...] A VMDK átalakult párttá, kommunista párttá."[30] *A velünk folytatott beszélgetés során arról is szólt, hogy a VMDK vezetésében kevés „nemzetileg elkötelezett" ember volt, akinek ne lett volna politikai múltja, aki ne köteleződött volna el valamiképpen a korábbi (kommunista) rendszerben. Önmagát a kivételek közé sorolta. Lényegében arra utalt, hogy a személyében szükség volt olyan hiteles emberre, aki legitimálta volna a VMDK-t azon választópolgárok szemében, akik – vele együtt – „új világot" szerettek volna.*[31]

VJ: Hódi szerepzavarral küszködött. Mit kellett neki tisztára mosni? Életidegen az egész föltevés. Ránk nézve pedig mélységesen megalázó és sértő, főleg ha az ember jól ismeri Bandi életútját, vagy az én életutamat, Csorba Béláról nem is szólva.

30 HÓDI Sándor 1994. Szakadás a VMDK vezetőségében? *Magyar Szó*, 1994. március 20., illetve HÓDI Sándor 2001. *Légüres térben*, Logos, Tóthfalu, 215-217.

31 Lásd a kötetben szereplő interjút Hódi Sándorral.

Sokan megrágalmaztak az életem során. Egy újságíró például megírta,[32] hogy a[z Újvidéki] Rádió utolsó párttitkára voltam, ami persze nem igaz. Amikor 1999 novemberében Budapesten a lakásomon találkoztam az illetővel Várkonyi Tibor társaságában, mondtam neki, azt hirdetik, hogy a vélemény szabad, de azt is, hogy a hír szent. Megfogadta, minden további találkozásunkkor bocsánatkéréssel fog köszönteni. Azóta még nem találkoztunk, de már ott a lakásban kezdett kérdezősködni barátom fiától, hogy kié a lakás, és nem vagyok-e idegbajos, amiért állandóan rángatom a fejem. Orbánnak ezen a téren hálával tartozom. Mert amikor miniszterelnöki tanácsadónak kért föl, át kellett esnem a legkeményebb nemzetbiztonsági átvilágításon. Akkoriban szoktam mondani, legalább a barátaimmal tisztáztam, hogy a kisebbségi kérdés nem kizárólag belügy. Az ellenségeknek pedig teljesen felesleges bármit is mondani.

LM–TSZJ: Ha összehasonlítjuk az Ágoston András vezette különböző politikai formációkat az 1990-es évek során, láthatjuk, hogy az évtized elejének (VMDK-s) sikerei után súlyos (VMDK-s, majd VMDP-s) kudarcok következtek. Ennek fényében sem érzi átértékelendőnek az 1994-ben választott stratégiát, a botrány kirobbantását?

VJ: Amikor elindultunk, majd 1990-ben, az első választásokkor nagyon specifikus volt a helyzet. Nem tudták a magyarok, hogy kire szavazzanak. Az ellenzékre, amely majd állítólag hoz valami szabadságot? Vagy a régi hatalomra, amiről már tudják, hogy micsoda? Nem lehetett előre tudni, ki fog győzni. Nehéz volt a döntés, mondjuk, egy politikával nem foglalkozó kanizsai magyarnak. Eszembe jut az egyszeri szerb atyafi, aki először a partizánokat támogatta, amiért a csetnikek összeverték. Ezután beállt a csetnikek közé, erre a partizánok verték meg. Odaállt Sztálinhoz, mire Tito elvitette Goli otokra. Amikor onnan is szabadult, leült egy vendéglőbe, és rendelt egy kávét. „Törököt vagy presszót?", kérdi a pincér. A fejéhez kap, azt mondja, „sima vizet." 1990-ben ránk szavazott a vajdasági magyarok nyolcvan százaléka, ami abnormálisan magas arány. De az egészet nyilván annak tudom be, hogy egyetlen magyar párt volt, és rá szavazva nem kellett ideológiai kérdésekben dönteni. 1994, azaz a pártszakadás éve után bonyolultabbá vált a helyzet. Horn Gyuláék nem csináltak belőle titkot, hogy a VMSZ-t támogatják. Küldtek nekik politikai tanácsadókat, kampánymenedzsereket, akik fölkészítették Kaszáék jelöltjeit. A bácsföldvári Petrović Öcsit [Stevant] kéne erről megkérdezni. De az egész fabatkát se ért volna, ha Kasza nem veszi kézbe a *Magyar Szót*. Akkor az újságírók megtanulták, mi a sajtószabadság.

MAGYARORSZÁG SZEREPE

LM–TSZJ: Az MSZP a VMSZ-t választotta partnerül a VMDK helyett?

VJ: A radikális fordulat akkor következett be, amikor Horn 1995 októberében Belgrádban Miloševićtyel tárgyalt. Gondolom, nem a VMDK és a VMSZ viszonya

32 SZABÓ József 1999. Vajdaság: kik Budapest favoritjai? *Népszabadság*, 1999. július 21.

volt a fő napirendi pont. Azok olyan idők voltak, amelyekről később az Országgyűlésben Arnold Mihály, a Vám- és Pénzügyőrség országos parancsnoka úgy nyilatkozott, hogy annyi olaj ment át Magyarországon, amivel egész Grönlandot föl lehetett volna fűteni. Volt más bajuk is tehát, mint hogy a mi piszlicsáré ügyeinkkel foglalkozzanak. De azt azért világossá tették, hogy mi már nem vagyunk kívánatosak a politikában.

LM–TSZJ: A HTMH-val mi volt a tapasztalat? El lehet mondani, hogy a HTMH általánosságban a követelések mérséklésére intett, különösen az autonómia tekintetében?

VJ: Bandi úgy fogalmazott, hogy mi már azzal meg lettünk volna elégedve, ha Pestre utazván legalább időben szállást foglalnak nekünk. Eleinte egyébként az MDF és a Fidesz határon túli magyarokkal foglalkozó politikusai is paternalista modorral viszonyultak hozzánk. Aztán, miután újra meg újra falakba ütköztek, nem tudtak mindent lenyomni a torkunkon, ez frusztrálta őket, és jó részük agresszívvá vált. Azt mondták, hogy ha nem tesszük meg, amit akarnak, akkor találnak majd új partnereket.

A szocialisták – azok meg már öreg motorosok voltak ezen a pályán. Volt egy beszélgetésem 1995 januárjában Zegnál Jánossal, aki még az 1960-as években dolgozott a külügyben, és akit 1994 novemberében visszahoztak a nyugdíjból, annyira súlyos volt a hiány megbízható káderekből. Számomra ő már történelem volt, a levéltári anyagok között olvastam a Szeli Istvánnal folytatott beszélgetéseiről írt feljegyzéseit. Az autonómiáról kérdezgetett. Mondtam neki: „bizonytalan a megvalósítása, de legalább van egy ideálunk, amelybe a magyarok kapaszkodni tudnak." Azt felelte: „igen, reménykeltésre jó, de a megvalósítása nagyon bizonytalan." Úgy éreztem, hogy az ilyen sokat próbált emberek segítőkészebbek voltak, mint a fiatalok, akik riválisoknak tartottak bennünket, harcolni akartak velünk.

LM–TSZJ: Miként emlékezik vissza Törzsök Erikára és Tabajdi Csabára?

VJ: Törzsök bizalmatlan volt a határon túli vezetőkkel szemben, mintha nem hitte volna el, hogy értelmes ember is lehet az ügy őszinte elkötelezettje. Tabajdinak is volt küldetéstudata. Hajlamos volt kiabálni emberekkel, katonás modorban parancsolgatott volna nekik, rárivallt valakire, aki az ülésen följegyezte az általa közölt bizalmas információt. Ő mondta Ágostonról, hogy „a kenyéradó gazdája kezébe harap". Érthető, hogy az autoritárius alkatú emberek miért vonzódtak az olyan területekhez, amelyeken domináns pozcióban lesznek, de érdekesnek tartom, hogy az államigazgatás ennyiük számára ezt lehetővé is teszi.

LM–TSZJ: A Magyarok Világszövetsége?

VJ: [Csorba] Béla szokta mondani, hogy vannak olyan foltok, amelyeket csak a szövettel együtt lehet eltávolítani. A Magyarok Világszövetsége eredetileg egy ÁVO-s képződmény volt, a nyugati magyar emigráció körében végzendő bomlasztó tevékenységet szolgálta.

LM–TSZJ: Miután Csoóri Sándor átvette a vezetését, nyilván más irányt vett a szervezet.

VJ: Csoórit azért tették oda, hogy legyen valami kredibilitása a szervezetnek, de hát mit tud egy költő kezdeni ezekkel a strukturális problémákkal? Volt egy nagyon megalázó tárgyalásunk vele. Csoóri a VMDK-n belüli konfliktusokról akart velünk beszélni. Bementünk a szobájába, az asztalokon gyümölccsel megrakott hatalmas tálak mutatták a jólétet. Csoóri azt mondja, „fel kellene állítani a Szentháromság téren egy hatalmas perselyt, amelybe az emberek beledobnák a nektek szánt támogatást". Az egyik embere, bizonyos Timkó Iván, a székét Bandi [Ágoston András] széke mögé húzta, és rákönyökölt Bandi székének a támlájára. Csoóri beszél, beszél... Amikor Bandi veszi a levegőt, hogy megszólaljon, Timkó elkezd a fülébe ordítani. Bandi elhallgat. Csoóri megint mondja a magáét. Amikor Bandi újra megszólalna, Timkó újra beléfojtja a szót. Én ülök oldalt. Mondom: „Iván, miért nem hagyod abba ezeket az ÁVO-s módszereket?" Csoóri rászól: „Húzd ide a széked, Iván". Mire Bandi azt mondja: „nem zavar ez engem, semmi gond". Így zajlottak a tárgyalásaink.

ORBÁN VIKTOR TANÁCSADÓJA

LM–TSZJ: Hogyan került sor arra, hogy Orbán Viktor mellett miniszterelnöki tanácsadó legyen?

VJ: Régebbről ismertem Orbánt. Miután visszajöttem Amerikából, a [z Újvidéki] Rádióból kitettek, egy darabig Ternovácz Istvánnal méhészújságot csináltunk. 1996-ban néhány községben győzött az ellenzék, én pedig Szenttamásra kerültem, ahol szintén az ellenzék, igaz, csekély fölénnyel, de győzött. Volt egy ötlet, hogy az ellenzéki önkormányzatok helyi rádióállomásai csináljanak egy hálózatot. Pintér József, a VMDP helyi elnöke szólt, hogy mehetnék oda igazgatónak. 1997 májusától voltam igazgató. Milan Dunđerski volt a polgármester. És akkor a szocialisták megvásároltak két képviselőt, egy szerbet és egy magyart, utóbbi VMSZ-es volt. És ezzel a két képviselővel többséget szereztek a helyi közösségben. Dunđerskit és engem is feléken billentettek 1997 decemberében. Akkor mentem át Magyarországra először úgy, hogy nem tudtam, mikor jövök vissza. Klein András, Orbán egyik bizalmi embere mondta, hallották, mi történt. Pedig a *Magyar Szó* még csak a hírt sem írta meg. És mondja: „akar a Viktor beszélni veled". Elmentem hozzá, a portásfülkében hatalmas dorong állt. Mondom Orbánnak – aki lejött a portára köszönteni –: „jól fölkészültetek". Azt feleli, „hadd legyen mindenkinek világos, aki idejön, hogy mire kell számítania".

LM–TSZJ: Ebben a tanácsadói funkcióban milyennek látta Budapest viszonyulását a vajdasági magyarság ügyeihez?

VJ: Ha öt év múlva újra leülünk beszélgetni, majd beszélek erről is.

BEFEJEZÉS

LM–TSZJ: Visszatekintve mit mondana önkritika gyanánt a saját tevékenységéről? Mit lehetett, kellett volna másképpen csinálni?

VJ: A VMDK-ban néhányan úgy láttuk, vigyázni kell a pénzzel, mert a pénz sok bajt okoz. És nem is segít sokat, ha az ember politikailag bajba kerül. Lám, Ceauşescu már taxist sem tudott magának szerezni, amikor menekülni próbált. Csak az átláthatóság, csak a nyilvánosság lehet valamiféle védelem a politikában. De azt hiszem, hogy összességében jobban kellett volna figyelnem arra, hogy legyen független anyagi egzisztenciám. Arra, hogy ne legyek annyira kiszolgáltatva. Pedig annyi ember mondogatta, hogy „meg lehetne a dolgokat egyszerűbben is oldani", és különböző pénzszerzési lehetőségeket kínált. Én azonban mindig befékeztem az ilyen emberekkel való további együttműködésben.

El kell persze dönteni, mik az ambícióid. Önállóan akarsz politizálni, vagy pedig valami transzmissziós rendszer keretében akarsz a pénz újraelosztásában részt venni. Bandi az egyik szélsőség volt. Azt mondta, amikor válság volt, hogy neki egy zsebpárt kell. Meditáltunk rajta, hogy mi kell a túléléshez. Mérlegelni kellett, mégis valamilyen operatív, gyakorlati tevékenységet vállaljon-e föl a VMDK, adjunk-e ki könyveket, végezzünk-e kutatásokat, hogy „lélegeztető gépen" maradjunk. Attól tarthatott, hogy a nagyobb pártstruktúra fenntartásával végül az addig sikerekhez szokott saját elégedetlenkedőinket fogják majd ellene fordítani.

Nehéz élethelyzeteket éltem meg akkor. Tapasztalatlan voltam. Most jobban vigyáznék a biológiai önfenntartáshoz szükséges anyagi függetlenségemre, és nem várnék el az emberektől olyasmit, ami miatt csalódnom kellene.

LM–TSZJ: Figyelembe véve az 1990-es évek küzdelmeit és követeléseit, hogyan értékeli a mai helyzetet?

VJ: Egy Losoncz Márk nevű illető szerkesztett egy kötetet *Ki vagy te, vajdasági magyar?*[33] címmel. A kötetben közölt esszémben azt próbáltam megfogalmazni, hogy mi az, ami ma hiányzik. Ez az, amiről Tolnai Ottó így írt: „Megrázkódsz, s akárha varázsérintésre, megszűnik a didergésed, megváltozol, új emberré leszel, [...] amikor a végtelen az ólomlemez mögött [...] ismét azt mondja, hogy vagyok, mármint van olyan, ott az orrod előtt kezdődik is már, van olyan, hogy végtelen, már benne is vagy, már bele is zuhantál szinte, már szeded is a horgonyt, már ki is hajóztál, része vagy, kint vagy a halászokkal, átjár a sós és kátrányos vízszag, átnedvesít a pára, s aztán, ahogy visszatérsz, megszédít a robbanó leánder (babérrózsa), a bogumil mételyes illata."[34]

A közös cselekvés élménye hiányzik.

33 LOSONCZ Márk (szerk.) 2017. *Ki vagy te, vajdasági magyar? Esszék az identitásról és annak hiányáról.* Forum Könyvkiadó, Újvidék.

34 TOLNAI Ottó 2004. *Költő disznózsírból. Egy rádióinterjú regénye.* Kérdező: Parti Nagy Lajos. Kalligram, Pozsony, 95–97.

17. Beszélgetés Balla Lajos „Laci"-val

Kocsis Árpád – Rácz Krisztina

Balla Lajos „Laci" 1951-ben született Zentán. Ott végezte az általános iskolát és a gimnáziumot, majd Szabadkán a Tanárképző Főiskola fizika–kémia szakát. Több vajdasági településen dolgozott, 1977-ben tanárként került Oromhegyesre, majd a helyi általános iskola igazgatója volt 1986-tól 1993-ig. A Jugoszláv Kommunista Szövetség tagja, majd 1988–1989-ben a Dolgozó Nép Szocialista Szövetségének (DNSZSZ) tartományi képviselője volt. 1990 elején belépett az alakuló Vajdasági Magyarok Demokratikus Közösségébe (VMDK), annak elnökségi tagja volt 1990-től 1994-ig, és kanizsai községi, illetve tartományi képviselő 1992-től 1996-ig. Részt vett a Vajdasági Magyar Szövetség (VMSZ) megalakításában, és habár hivatalosan nem volt párttag, annak tanácstagja, elnökségi tagja, községi és tartományi képviselője volt 1996-tól 2000-ig, valamint szövetségi képviselője 1996-tól 2004-ig. Kanizsa község képviselő-testületének elnöke volt 2000-től 2004-ig. 1992-ben a Zitzer háborúellenes megmozdulás technikai szervezője és a Zitzer Szellemi Köztársaság meghatározó tagja volt. A *Napló* hetilapba írt, és részt vett annak szerkesztésében 1993-tól a megszűnéséig, 1997-ig. 2017-től a *Családi Kör* nevű lapban, illetve több internetes médiumban jelennek meg írásai. 2008-tól Oromhegyes Helyi Közösség elnöke.

Balla Lajossal Rácz Krisztina és Kocsis Árpád két ízben beszélgettek Oromhegyesen, 2017. augusztus 9-én, amikor főleg a Zitzer Szellemi Köztársaságról kérdezték, és 2018. február 2-án, amikor főként a politikai pályafutása volt a téma. A két beszélgetés átiratát az olvasók itt egybeszerkesztve olvashatják.

BEVEZETÉS, BEMUTATKOZÁS

Balla Lajos „Laci": 1951-ben születtem Zentán. Az általános iskolát és a gimnáziumot Zentán végeztem, persze mindent magyar nyelven. Csupán az óvodában tanultam fél éven át szerbül, de ráuntam, úgy éreztem, többet tudok, mint amit ott tanítottak a szerb gyerekeknek. Tanárképző főiskolát végeztem. Nem sikerült az, amit egész életemben el szerettem volna érni, hogy pilóta legyek. De közben háborúellenes is voltam, hogy hogyan lettem volna pilóta, nem tudom, de előbb-utóbb kialakult volna. Képzőművésznek sem tanulhattam, mert a családunknak erre nem volt pénze. Végül fizika–kémia szakos tanár lettem, és habár általános iskolai tanári

oklevelem volt, középiskolai tanárként kezdtem tanítani Zentán a gimnáziumban. Ott nem nagyon vágódtam be, mert nem szerették azokat, akik másként néznek ki: farmernadrág, póló, hosszú haj stb. A lényeg, hogy nyolc hónapig dolgoztam ott, utána voltam minden: Bánátot is megjártam napszámosként, raktáros voltam Zentán a tejgyárban. Végül Zombor községbe kerültem, előbb Doroszlón és Telecskán tanítottam, de Telecskáról két hónap után áthívtak a zombori gimnáziumba. Négy évvel később válságba került a családi életem, elváltam, akkor jöttem ide, Oromhegyesre, 1977-ben. Pontosan negyven éve.

Rácz Krisztina: Miért pont ide?

BLL: Ide lehetett pályázni. Ez ennyire egyszerű volt akkoriban. Gimnazista koromban a betegségem miatt testnevelésből felmentettek, a sorozatos műtétek után pedig azt tanácsolta az orvos, hogy az operációk helyett kezdjek el inkább sportolni. 1970-ben kezdtem el kézilabdázni, egyből a második ligában, a Spartacusban. Nem tudom, hogyan kerültem be... Úgy tűnik, mégis értettem hozzá, noha előtte fölmentettek. Aktívan kézilabdáztam körülbelül húsz éven át, negyvenvalahány éve edzem a gyerekeket.

RK: Nem Oromhegyesen született, 1977-ben érkezett ide, és ismerte meg a települést. Hogyan mutatná be a falut?

BLL: Az akkori falu egészen más volt, mint a mostani. Arról van szó, hogy itt az emberek talán a mai napig érzik azt a kivetettséget, ami őket a falu alapításakor érte. Ugyanis nincstelen emberek hozták létre a falut. Túlnyomórészt aprópénzért vásároltak földdarabot. Ha minden igaz, Rózsa Sándor bandájának egy része is a településen szerzett telkeket. És így alakult ki 1852-ben, a forradalom után ez a település, amelyet a kanizsaiak erővel meg akartak szüntetni, mert elvették a földet, elvették a járás egy részét, és, mivel földhöz, illetve telekhez jutottak, nem lettek nincstelenek, nem vállaltak béresmunkát, amelyért keveset fizettek azelőtt. Tehát a nagygazdáknak mindig szemet szúrt ez, s ez mind a mai napig benne van az emberekben, a nagygazdákkal szembeni ellenszenv, ez a távolságtartás mind a mai napig él. Lényegtelen, hogyan hívták a nagygazdákat, Huszághnak, Kávainak vagy Dukainak, esetleg Batának, hogy csak az akkori legmódosabbakat említsem. Egyszerűen a tudatukban van, hogy ők akkor nincstelenek voltak, és mind a mai napig él ez a komplexus bennük. Nem vagyok sem szociológus, sem orvos, tehát nem tudom elemezni, csak már akkor észrevettem. S épp ezért itt nagyon nehezen fogadják be az embert. Szűk kis családi körökben élnek, és egymást közt is megvan ez a távolságtartás, családi burkokat alakítottak ki, és ezek nagyon nehezen voltak áttörhetőek már az érkezésemkor is. Ráadásul akkor ebben a faluban senkinek nem volt hosszú haja, senkinek nem volt szakálla, senki nem járt farmerben. Nyakkendőben kellett tanítani, és az volt az első meglepetés, hogy én nem voltam erre hajlandó. A gyerekek elfogadtak, dacból, s utána elkezdtünk kézilabdázni, s egyszer csak a falu is feléledt, egyik napról a másikra elfogadtak. Így éltem mint fizika–kémia szakos tanár, aki tanított minden „hulladékot" is, mert soha nem volt ki az óraszámom. 1986-ban megválasztottak iskolaigazgatónak; én voltam az első iskolaigazgató a környéken, és azt hiszem, egész Szerbiában, Jugoszláviában az egyetlen,

akinek az esetében nem kérték ki a Jugoszláv Kommunista Szövetség jóváhagyását. Mert addig ezt hivatalból ki kellett kérni.

RK: Milyen volt Oromhegyes 1992-ben?

BLL: A kérdés megválaszolásához vissza kell térnem a nyolcvanas évek végéhez. 1988-ban itt nagyon sok ember reménykedett. Elfogadták a titói diktatúrát egyfajta „álomként". Szabadon éltek, viszonylag jól kerestek, a földművesek megbecsültek voltak, itt nálunk több vállalat volt, amely a helyieket alkalmazta. A kőolaj-kitermelő vállalatban dolgozó szakemberek 1500-2000 német márkát kerestek havonta. A földművesek becsülettel tudták eladni a termékeiket. És őket nem érdekelte tovább semmi, a politika sem, az szükséges rossz, azzal nem foglalkoztak. Akkor már látszottak a jelek, de egyszerűen nem törődtek vele. S akkor jött a keserű ébredés, amikor 1990-ben nyilvánvalóvá vált, hogy most már csak háború lehetséges. De ők még reménykedtek benne, hogy minket úgysem fognak bántani.

A ZITZER SZELLEMI KÖZTÁRSASÁG

BLL: És ez a reménykedés tartott 1991 végéig. Addig a faluba, ki tudja, miért, nagyon kevés behívó érkezett. Alkalmanként maximum öt-tíz. Akkoriban én már nyilvánosan ki mertem mondani, hogy nincs joguk mozgósítani minket, nincs joguk elvinni bennünket. S ez az emberekben is tudatosodott, és egyszerűen nem vették át a behívókat. Csak akiket elfogtak, azokat sorozták be.

RK: Hogy történt az, amikor elfogtak valakit?

BLL: Két lehetőség volt. Az egyik, hogy itt, a faluban, amikor az úgynevezett futárok beszámoltak arról, hogy az emberek nem veszik át a behívót, akkor kijött Kanizsáról egy küldöttség két rendőr kíséretében, és ha valakit megfogtak, abban a pillanatban bevitték. Ékes példa Kosányi Imre, aki saját kisgyerekét sem láthatta megszületni, mert a baranyai hadszíntéren volt, pont a Zitzer ideje alatt. A másik lehetőség sokkal durvább volt. Azok a vállalatigazgatók, akik egyik pillanatról a másikra a Jugoszláv Kommunista Szövetségből [szerbiai] szocialista pártiak vagy JUL[1]-osok lettek, azonnal szolgákká változtak – igaz, azelőtt is ugyanezt tették –, és ők jelentették a honvédelmiseknek, hogy ekkor és ekkor gyertek, most jönnek dolgozni azok, akik nem vették át a behívót, és ezeket a munkásokat a vállalatban szedték össze. És itt kitérek még valamire. Engem ötször vagy hatszor kirúgtak a kommunista pártból. Benne voltam tizenhét éves korom óta, ami szabálytalan, mert tizennyolc éven alul nem lehetett volna. De nem azért, mert elfogadtam az ideológiát, s én ezt büszkén vállalom. S azt is vállalom, hogy kirúgtak, utána pedig visszahívtak – nem én mentem. 1988-ban azt szerették volna, hogy én legyek a községi elnök, pedig azelőtt hívtak vissza. Én meg csak annyit mondtam, hogy csak akkor fogom elvállalni, ha a legközelebbi munkatársaimat én válogatom meg, ma-

1 Jugoszláv Baloldal (Jugoslovenska levica), 1994-ben Mira Marković, Slobodan Milošević feleségének vezetésével létrejött párt.

gyarul: a végrehajtó tanács összetételét én állítom össze, nem szólnak bele. Megígértek mindent. S utána jöttek a választások, és Sarnyai Ottó és Újhelyi Lukács lettek a jelöltek. Még azt sem merték a szemembe mondani, hogy nem. Ez a garnitúra a joghurtforradalomban csak akkor maradhatott fönn – noha ezt nem tudom bizonyítani, de sok példa igazolja –, hogy ha a községi vezetés belépett Milošević vagy Mira Marković pártjába, akkor tisztségében maradhatott. Ilyen emberek ma is léteznek, ezek is magyarok, mondjuk ki őszintén. És ekkor kezdett tudatosodni az emberekben minden, s nem csak, hogy tudatosodott: úgy érzem, akkor fogadtak el engem végleg a faluban. A kézilabda volt az első lépés, de ekkor látták meg, hogy nekem elveim vannak, engem nem érdekel senki, aki fenyeget, hadd fenyegessen. 1991. szeptember 13-tól kezdve átestem egy nagyon nehéz betegségen, stroke-on, a bal oldalam teljesen le volt bénulva, és lebénulva is mentem az emberekkel a tiltakozásokra, és vezettem őket a nagygyűlésekre.

RK: Tehát már 1991-ben voltak valamiféle tiltakozások, csak nem a faluban?

BLL: 1991 szeptemberében sorozatos tiltakozások voltak szinte minden településen. A legismertebbeket sorolhatnám, de amelyek közelebb állnak hozzám, azokról beszélek: szeptember 4-én Kispiacon volt a legelső spontán tiltakozás Vajdaságban, az egyik elhurcolt fiú édesanyja hívott segíteni. Magyarkanizsán szeptember 27-én. Onnan tudom, mikor volt, hogy erre az eseményre kiengedtek a kórházból. Ott találkoztam először Nenad Čanakkal és a Ligával. Erővel meg akartak győzni, hogy be kell lépnem a pártba. Én mondtam, hogy nekem nem kell. Ők léptek be hozzám, hiszen utána sok mindent együtt csináltunk. 1991-ben folytatódtak a tüntetések: Zentán, Temerinben, Becsén... Ott voltam, mert hívtak – ha hívtak, akkor nekem mennem kellett. Ezek a tiltakozások 1992-ben kicsit lanyhultak, a vukovári „győzelem" után, illetve Vukovár „visszafoglalása" után lecsillapodott a helyzet. Senki nem akart hinni abban, amit csak pár ember jósolt, hogy a következő célpont Bosznia lesz. Nem értették, hogy miért. Annyira bezárkóztak az emberek, hogy a hírek nem is érdekelték őket. Akkor döbbentek rá, hogy igazat beszélek, amikor egyik napról a másikra, április elején kétszázhúsz behívót kapott a falu. A falu lakossága akkor kétezer körül volt. Ha kivesszük belőle a nőket, kilencszáz-valahány férfi élt itt. Ha ebből kivesszük a tizennyolc évnél fiatalabbakat és a hatvan évnél idősebbeket (akkor hatvan volt a katonakötelesség korhatára, nem hatvanöt), három-négyszáz ember marad. A falu hadköteles lakosságának több mint fele behívót kapott. S akkor egyesek úgy reagáltak, hogy az egyik futárt összevissza verték.

RK: A futár falubeli volt?

BLL: Igen, de nem volt magyar. S őket nem zavarta, hogy nem szerb, hanem horvát – másként beszélt. A másik futár fogta magát, és visszavitte Kanizsára a papírokat, és otthagyta őket. Mindkettőjükkel jóban vagyok, és kérték, hogy a nevüket ne említsem. A másik futár nem tehetett róla, ő egyszerűen úgy döntött, hogy nem akar részt venni ebben, emiatt őt nagyon gyorsan hadbíróság elé állították, és elítélték három hónapra. 1993-ban „már" ki is jöhetett. A lényeg az, hogy a kétszázhúsz behívó miatt háborodtak fel először. És érdekes, hogy itt is valamiféle

politikai-értelmiségi központ jött létre, ugyanis az akkori egészségházban dolgozó hét személy volt, aki összedugta a fejét, mondván, hogy elég volt. Azok közül kettő utána a Magyar Tanszéken végzett, nem maradt az egészségügyben, a többiek egészségügyi dolgozók maradtak, közülük ma már több nyugdíjas. A doktornő még dolgozik, és az egyik nővér, aki akkoriban még csak gyakornok volt, szintén. Nem tudták, mit kell csinálni, bejöttek hozzám, mert tudták, én ezzel foglalkozom, hogy segítsek rajtuk.

RK: Ők személyesen voltak érintve? Mindegyikük hozzátartozója kapott behívót?

BLL: Az egyiknek a férje volt az a futár, aki később börtönbe került. A másiknak a férje már Baranyában volt, erőszakkal vitték el otthonról. A harmadik úgy volt érintett, hogy a férje kapott már hét behívót. A negyedik féltette a férjét, azelőtt nem sokkal ment férjhez, a gyereke viszonylag kicsi volt. Az ötödiknek szintén a férje volt hadköteles, de ő szerencsére Oroszországban dolgozott, nem találták meg. Családilag mindenki érintett volt. Ezek közül, mondjuk úgy, „behozatali", tehát nem itt a faluban született, nem volt. Mind falubeli hölgy volt, itt mentek férjhez, itt élt a férjük, testvérük, vagy teljesen közvetlenül, vagy a családjuk folytán érintettek voltak. S akkor, amikor eljöttek hozzám, elküldték az egyik volt tanítványomat, akinek osztályfőnöke voltam, én pedig elmagyaráztam, hogy mit lehet tenni. Ők nagygyűlésben gondolkodtak. Én meg azt mondtam, hogy ez nem megoldás. Megmagyaráztam, mi ennek a legális útja. Akkoriban csak értesítést kellett leadni bármilyen zártkörű vagy nyilvános rendezvényről, nem kellett bejelenteni, jóváhagyást kérni, semmit, csak értesíteni az illetékeseket. És ezt használtuk ki: hiába írta elő a törvény, hogy pontosan meg kell határozni a résztvevők számát, és hogy ki fog beszélni, annyira liberálisan értelmezte a hatalom is az előírásokat, mi pedig még inkább, hogy könnyedén kijátszottuk. S ez volt az első, amit megmagyaráztam nekik: ha azt kérdezik, hogy mikor lesz pontosan, meg kell határozni, s mivel május 10-én délután fél ötre tervezték, akkor azt írjuk be. S a következő lépés: meg kell határozni, hogy kik a szervezők. Úgy döntöttek, hogy a szervezők a falu női. Tehát liberálisan meg lehetett játszani, nem kellett felsorolni, hogy név szerint kik a szervezők. Hogy kiket várunk a rendezvényre vendégekként? Beírták, hogy a falubelieket, a környékbeliket és a legismertebb politikai szervezetek képviselőit. Megfoghatatlan, de ha ezt kérik, megcsináljuk. Meddig fog tartani? Ezen volt egy kis vita, de ők [a rendőrség] nem tudtak mit csinálni. Hogy meddig tart, nem tudtuk. Lehet, hogy egy óráig, lehet, hogy fél napig, két napig, lehet, hogy egy hónapig. És így ezt is írtuk be. Másnap este bevittük az értesítést a rendőrségre. A rendőrök nem tudtak fogást találni rajtunk.

RK: Kanizsán kellett bejelenteni?

BLL: Kanizsán. Megoldottuk, a hölgyekkel együtt gyorsan átvittük, így nem volt probléma. Maga a rendőr nagyon rendes volt, majdnem úgy gondolkodott, mint mi, pedig szerb volt. Így alakult az egész, s így jött az első úgynevezett tájékoztatás. Ők ebben kérték a segítségemet, mert tudták, hogy nagyon sok külföldi ismerősöm volt. Sajnos 1988-ban sokan rájöttek arra, hogy ha el akar valamit érni az ember, akkor el kell hagynia az országot. Ezek az ismerőseim megvoltak. Szerencsére volt

egy faxgépünk, akkoriban a VMDK vagy a magyarországi kormány biztosított minden településnek egy faxgépet. Pénteken este adtuk át, szombaton elküldtük a világba mindenhova. [Purger] Tibi akkor már Amerikában volt, [Kerekes] Laci Berlinben. Ismerőseim voltak a Transznacionális Radikális Pártból, azokat is értesítettük. A tévéseket is, Szaniszló Feri segítségével, aki akkor még szerintem normálisan gondolkodott... Rég volt, igaz sem volt. Ha jól emlékszem, ötvenvalahány helyre faxoltuk el az értesítést a nagygyűlés megtartásáról. Délután három órától kezdtük az egésznek az élesítését háborúellenes dalokkal. Akkoriban a legnagyobb dal a szarajevói lövöldözés miatt keletkezett, egy szarajevói fiatalember írta, így az a dal, a The Doors dalai, az *Amerikai ima* című lemezről eredetiben, meg magyarul Hobótól, Bródy János legismertebb művei, ezek a fiataloknak szánt legjobb háborúellenes rock számok szóltak folyamatosan, sorban egymás után.

RK: Csak hogy az időrendet lássuk: mennyi idő telt el aközött, hogy felkeresték a hölgyek és a május 10-ei gyűlés között?

BLL: Szerdán jött hozzám a volt tanítványom, csütörtökön fogalmaztuk az értesítést, pénteken vittük, pénteken este, hogy pont az utolsó pillanatban kerüljön be a rendőrségre. A szombat azzal telt, hogy boldognak és boldogtalannak elküldtük az értesítést és a meghívót. A gyűlést vasárnap tartottuk. Itt volt Szloboda János, a Zentai Gimnázium volt magyartanára, Varga Zoli, az író, az egyik legjobb vajdasági magyar író szerintem mind a mai napig, és Vicei Karcsi, a többször is meghurcolt irodalmár. A pártok közül két párt képviseltette magát, a Liga és a VMDK. Normális volt, hogy Čanaknak itt kell lennie. Ágoston András akkor még háborúellenes volt, gyorsan megváltozott, nem kellett egy hónap sem. Čanak akkor már három hónapja ismerősöm volt, [Ágoston] Bandi meg a jó ég tudja, mióta. Csorba Béla is jött. Több mint hétszázan voltak. S az, amit mondtam, a visszahúzódás, a távolságtartás látszott. Úgy vettük észre, hogy a lépcsőkön tartottuk a megmozdulást, az iskola mellett, és az emberek az út túloldalán tömörültek, s lent egy páran. Csak annyit kellett végül nekik mondanom, hogy „nem lenne okosabb, ha közelebb jönnétek?" Akkor láttuk, hogy hányan vannak. Addig szét voltak szóródva. Mindenfelé voltak, kis csoportokban. Amikor lejöttek, látszott, hogy hétszáz-nyolcszáz ember van jelen. Jó, [Csorba] Béla akkor is azt mondta, hogy hétszáz, elég ennyi.

RK: Ki beszélt?

BLL: Boldog és boldogtalan. Sokan. Akkoriban azt beszéltük, hogy ha lehetséges, akkor bejelentjük, hogy átköltözünk a Zitzerbe. Mert előre terveztük... „Jó lenne", „nem lenne jó", tanakodtunk, de félig-meddig megvolt az egyezség. Akkor rájött mindenki, hogy csináltunk egy nagygyűlést, és mi lesz? Semmi. Alakítunk egy Békeligát, és mi lesz akkor? Aláírunk, és...? Semmi. S akkor összenéztünk, s mondtam, hogy „emberek, most akkor vége, és megyünk át a Zitzer Club helyiségeibe." Annyit beszéltünk meg előzőleg a tulajdonosokkal, hogy lehetséges, hogy pár napra ideköltözünk. Mind a három tulajdonosnak volt már addigra öt vagy hat behívója. Azt mondták, hogy „örömmel várunk benneteket". És ott tudtuk meg, úgy, hogy egy utazó mesélte, hogy a falut körülzárták páncélosokkal. Az akkori államvédelmis, ismertem, zentai, olyanokat állított a Kovács Pisti filmjében *[Asszonyok lázadása]*,

hogy a Vajdaságban akkor nem volt annyi páncélos, hogy a falut körbefogják. Én pontosan tudtam a számot: kilencvenkettő. Harmincnyolc északról Velebit (magyar nevén: Fogadjisten) mellett, ötvennégy Adorján mellett. És honnan tudtuk, hogy pontosan ennyi? Úgy, hogy miközben ezt megtudtuk, az egyik mozgósított tiltakozó fölugrott, beült az autójába (régi 101-ese volt), és elment, körbenézett. A katonák meg nem tudtak mit csinálni. Sőt, elmesélték neki, hogy minden lőfegyver élesre van töltve. S a parancsot várják, hogy mikor kell lőni. Mert annyi tudvalevő, hogy ha itt rendetlenség van, kötelező lőni. S még tartott a Zitzer Clubban a megbeszélés, ez a férfi a Velebit melletti és a zentai–kanizsai úton megszámolta mind.

RK: Ő nyilatkozott valakinek?

BLL: Persze. Kovács Pisti filmjében, ő mutatja meg, hol voltak a páncélosok. Kókai Lászlónak hívják. Tehát így kezdődött az egész. Már akkor, kezdetben is megmondtam, hogy mindenben támogatom [a békemegmozdulást], sőt, vállalom a felelősséget is, de a konkrét megoldásokról nem én döntök, mindenkinek a saját felelősségére kell döntenie. A többi felelősség az enyém, a szervezést is vállalom. Bekerültünk a barakkba [a Zitzer Club épületébe], és még az éjjel létrehoztunk egy válságtörzset. Minden nagygyűlés után ez szokássá vált. Az emberek saját maguk jelentkeztek, illetve ajánlották azokat, akikben a legjobban megbíztak. Olyan nem volt, hogy „haragszom rá", abban a pillanatban elfelejtették. Innen kezdtük el a sajtót „bombázni". Úgy hat óra felé vége lett, azt hiszem, hét órakor már elküldtük az egész világba az első közleményt. Elkezdtük számozni a közleményeket: első, második, harmadik, sokadik közlemény... Így jutott el mindenfelé. Másnap reggel megbeszéltük, hogy visszatérünk, ugyanis reggel háromig kártyáztunk az esőben. Úgy beszéltük meg, hogyha komolyan gondolják, akkor visszajönnek. Ha nem akarnak, nem jönnek vissza. Reggel hatra beszéltük meg a találkát. Én voltam az egyedüli, aki háromnegyed hatra ott voltam – sehol senki. Egészen hat óra előtt öt percig sehol senki. És akkor megjött egy-két ember. Mondtam, akkor mégsem leszek magam, nem kell lefújni semmit. És hat óráig kevesebb, mint három perc alatt, több mint háromszázan folytak oda a környező utcákból. Tehát komolyan gondolták az emberek. Szerintem elemezni kellene, hogyan lehetséges az, hogy az az ember, aki fél, egyik pillanatról a másikra meg mer tenni valamit. Nem értettem, de nem is kutattam, az az igazság. De annyi biztos, hogy valószínűleg az összefogással, a csoportos kapcsolatok kialakulásával van összefüggésben. Nem kellett szervezni semmit sem. Én mondtam, hogy „nem beszélek, technikai-szervezési feladatokban minden további nélkül számíthattok rám". Mondtam, „mindenben segítek, mindent megcsinálok, de ti döntsetek".

RK: Nők is jelen voltak vagy csak a hadköteles férfiak?

BLL: Sőt! Ott volt falunk két legjobb szakácsnője! Az egyik benne volt a válságtörzsben. De nem is ez a lényeg, hanem, hogy mindenről azonnali közleményeket adtunk ki.

RK: Faxon?

BLL: A falubeliek még nem ismerték az internetet. Nemhogy a faluban, Szerbiában sem volt. Az első PC ekkoriban érkezett meg Szerbiába, a Soros Alapítvány

segítségével, és a *Napló* kapta. A falunak nem volt még számítógépe sem. Azt is megbeszéltük, hogy mindenről közleményt adunk ki, még arról is, ha nem történik semmi. A második nap már olyan közleményt is kiadtunk, hogy „itt vagyunk ennyi és ennyi órája, és nem történt semmi". Ez ütötte ki egyes irodalmároknál a biztosítékot, Csorba Bélánál például. Hogy ezt hogyan lehet csinálni. Nem a tömegpszichológiára gondolt, honnan! Mert „ennek nincs értelme". Kit érdekel? Amikor együtt vagy egy csoporttal, az a lényeg, hogy az emberek úgy érezzék, hallgatnak rájuk, és valami érdekeset tettek. Béla külön kiadás volt akkoriban.

RK: Az a benyomásom, hogy a Zitzer Club valamikori tagjai kicsit túl szerények a nyilatkozataikban az eredményeket illetően. Hogy a tiltakozás végül is sikertelen volt...

BLL: Ilyet soha nem mondtunk. Azt mondtuk, hogy nem értünk el eredményeket, de ez nem olyan, mint a sikertelenség. Nem tudjuk, hogy minek köszönhető, hogy május 10-e után Vajdaságban erőszakkal senkit nem vittek el. Mindenki döntse el, hogy siker-e vagy nem, nem akarom senkinek sem a szájába rágni, hogy ez siker. Ha egy New York-i anarchista szervezet erre rájön, pedig ők tényleg alig kaptak információt, talán a többiek is képesek arra, hogy valamit leszűrjenek.

RK: Mik voltak a célok?

BLL: Nevetséges célok voltak. Én ezt tudtam, de rájuk hagytam. Hogy velünk szóba álljon valaki? Ugyan... De én mondtam, „ha döntesz valamiről, azt végrehajtom". Az egyik cél majdnem megvalósult: a községi hatalommal való párbeszéd. Már aznap este itt volt Újhelyi Lukács és Sarnyai Ottó. Én tudtam, hogy semmi értelme, hogy eljöjjenek, de nem mindenki gondolkodott így. Hogy ők majd meggyőzik őket, mert ők mindent meg fognak tenni... – végül semmit nem csináltak.

RK: Leírná az első napot a Zitzer Clubban? Tehát reggel hatig megérkezett körülbelül háromszáz ember – utána mi történt?

BLL: Mindjárt átvette a vezetést a válságtörzs, s egyszerűen látszott, hogy vannak benne nők is, azzal kezdték, hogy csinosítsunk. Az egyik boltból abban a pillanatban hoztak is csomagolópapírt, szó nélkül, teljesen ingyen, flomaszterokat (filctollakat), mindent. És úgy döntött a válságtörzs, hogy idézeteket és hasonlókat rakunk ki. Sőt, a klub bejáratával szemben a falra kiírjuk a legfontosabb célunkat. De mivel a legfontosabb célunkat nem tudtuk meghatározni, csak annyit írtunk ki végül, hogy „A mi egyetlen fegyverünk a szó". Látszott, hogy mindenki másképp áll az egészhez, de lényegtelen, hogy valaki a válságtörzs tagja volt, vagy olyan, aki a kétszázhúsz személy közül ott aludt: abban a pillanatban fogták magukat, és írták, amit gondoltak. Volt, aki – akkoriban nagyon híres volt a Gargamel (Hókuszpók) nevű fickó a *Hupikék Törpikék* című rajzfilmből – az egyik rajzfilmbeli mondatát írta ki, amit Gargamel a macskájának mond, miszerint: „Nézd, Sziamiaú, milyen szép kék az ég, milyen szép zöld a fű... Undorító, undorító ez a tavasz." Volt, aki ennél sokkal durvább volt. Más ezt írta ki: „Mi vagyunk a legszebbek, legokosabbak, legszerényebbek. Ha valaki azt gondolja, hogy nálunk szebb, az vagy hazudik, vagy biztosan festi magát." Ilyenek történtek, amik egyszerűen közösségteremtő szempontból voltak fontosak. Az értelmük? Semmi. És akkor már beállítottuk a

hangosítást az udvarban. Az első az volt, szintén nem tudom, kinek az ötlete lehetett, de jó volt, hogy egy A4-es papírra csak annyit írt: „Tavasz van, és én Szerbiában élek(?)!" Jó, ennek dupla üzenete volt szerintem, hogy mi akkor sem mentünk el, s ez volt a legfontosabb üzenete. S ezzel nem akartunk senkit sem bírálni, aki elment. Egyszerűen csak annyit üzentünk, hogy mi akkor is itt maradtunk. Illetve azt, hogy mennyi idő eltelt azóta, hogy Đinđićék sétáltak[2], s még mindig itt vagyunk. Aki akarta, rájött valamelyikre. Melyikre, az az ő dolga. A nők abban a pillanatban megszervezték ez egészet, a főzést, mindent. Mindenki hozott valamit otthonról. És a legnagyobb meglepetés az volt, amikor az egyik pillanatban megérkezett hozzánk az atya Tóthfaluból, Utasi Jenőnek hívják. Mint kiderült, összeült a szomszéd falu [Tóthfalu] pasztorális tanácsa, és mivel náluk létezett egy tábor, tábori konyhával, úgy döntöttek, az élelmiszerük egy részét átadják nekünk. Alighogy elmegy Jenő atya, beállít Magyarkanizsa legismertebb szerb kereskedője, Slobodan Tomin nevű, nemrég halt meg, Slobo. Hozott krumplit, egy teljes utánfutót telerakva, hozta, „ez a tietek". A szomszéd faluból, Velebitről, az a személy, akit a legjobban megbecsültek, ugyanúgy hívják mint a híres építészt, Bogdan Bogdanović, ő is beállított liszttel meg mindennel. Ez futótűzként terjedt. Aki nem tudott ilyet hozni, az hozta a pénzt, mert valahogy ki kellett fizetni a telefonszámlát. Drága volt a fax, akkoriban duplája volt, nem ilyen olcsó. Ez volt az első nap.

RK: Kik vonultak be a helyre, miért épp ők, mások miért nem?

BLL: Azok közül, akik behívót kaptak, majdnem mindenki ott volt. Olyan nem volt, hogy „ő miért nem?" Aki nem jött el, azért nem jött el, mert tényleg földművelésből élt, és nem volt kire hagyni a munkát. Ő is itt akart volna lenni. Azok, akik a téglagyárban dolgoztak, mind eljöttek, nem érdekelte őket, hogy Kaszás[3] mit gondol: most nem megy egy hétig, és kész. Még aznap este szó nélkül az óvodából az óvónéni átküldte az összes matracot; kétszázhúsz személynek aludnia kell valahol. Minden termet átalakítottunk, hogy ott aludjanak. A főszervezőknek, nekem és a válságtörzs vezetőinek nem maradt más, mint a bejárati ajtó melletti kis szoba, ahol egy pingpongasztal volt, és azon aludtunk. Elfértünk rajta öten is.

RK: Akik beköltöztek, azoknak mekkora aránya volt hadköteles férfi?

BLL: Mind. A feleségük, gyerekük jött minden este látogatni, ők is kíváncsiak voltak a műsorra.

RK: És aludtak-e bent nők?

BLL: Csak a szervezők. Tehát [Bálint] Klára és [Bata] Ildikó, más nem. A szakácsnők is hazamentek, és visszajöttek reggel négy órára. Maris néni, Ilonka, a lányom... Ez a kétszáz is alig fért el, még az kellett volna, hogy még jöjjenek!

RK: Milyen volt egy átlagos nap?

---

2 1991. március 9-én tartották az első nagyobb tüntetést Slobodan Milošević rendszere ellen. A tömeg követelte, hogy a Belgrádi Televízió öt igazgatója és a főszerkesztője mondjon le. Március 14-én a tüntetés megismétlődött, a Szabadság téren tartott nagygyűlés résztvevői a Terazije főtérre vonultak, ahol Zoran Đinđić (akkor egyetemi tanár, később miniszterelnök) is beszédet mondott.

3 Kaszás Károly, a kanizsai Potisje téglagyár akkori igazgatója.

BLL: Az emberek megszervezték az életüket. Mindenki vállalt feladatot, senkire sem erőltettek semmit. Megvolt a napi őrjárat, éjjel-nappal ügyeletesek voltak, akik szépen körbejártak, ha valami szokatlan volt, szóltak vagy nekem, vagy a válságtörzs elnökének. Látszott rajtuk, hogy voltak katonák, és tudták, hogyan kell viselkedni ilyen esetben. Mindenki beosztotta magát, nem akart kimaradni semmiből. Vagy segített a főzésnél, vagy takarított, mosogatott. Megosztották a munkát. Az asszonyoknak öröm volt főzniük, mindig akadt, aki segítsen. Így folyt az élet. A válságtörzs általában minden reggel és este összeült, esténként elemezni, megtervezni a következő napot. Az volt az első dolog, amiről döntöttünk, hogy minden este közös összejövetelt szervezünk a falu számára. Nem neveztük el sem művelődési műsornak, sem tájékoztatásnak, hanem esti találkozónak. Ezért lepődtünk meg, hogy már első este több mint négyszázan voltak ott. A vége felé százötvenen voltak, de a legtöbben a legutolsó napon, augusztus 20-án, Szent István napján, több mint kétezren. Idős nénik, bácsik úgy ismerték Waszlavik [László] dalait, mint én, vagy még jobban. Ha eljött egy Dinnyés Józsi, vagy az ellenpólusa, a Hevesi Tamás, nem volt [a mozgalom] sem ideológiailag, sem párthovatartozással megfertőzve. Az idősek ugyanúgy énekelték az összes Omen-számot, vagy régen még nem Omen volt, hanem Pokolgép, mintha örök életükben azt hallgatták volna. Jött Horváth Lehel, Bakos Árpi, Fábri Géza, a Csalóka zenekar.

RK: Ha valaki beköltözött a Zitzer Clubba, nem járt haza?

BLL: Körülbelül jó másfél hónapig nem jártak haza, csak hazaugrottak délutánonként lefürödni, és jöttek vissza. Kezdetben kétszáz-valahányan ott aludtak. Egy idő után rájöttek, hogy senkit sem vittek el, úgy is lehet, hogy egy-két napot otthon alszanak, aztán visszajönnek. Ekkor kellett kitalálni valami újat, valami többletet.

RK: Hogyan lett a kétszázhúsz bennalvóból Zitzer Szellemi Köztársaság?

BLL: Nem múlt el olyan hét, hogy Boszniában ne alakult volna meg valamilyen szerb köztársaság. Néhány ember összefogott, s már lett is egy szerb köztársaság. Ezen már nevettünk, nem tudtunk mit mondani rá. Egyik este a megbeszélésen arra jutottunk, hogy hozzunk létre valami meghökkentőt. Az alapgondolatot közösen találtuk ki, eldöntöttük, hogy nekünk is létre kell hozni olyan államszerűséget, amelynek sem területi, sem másmilyen integritása nincsen, csak virtuálisan létezik. Akkoriban a virtuális szót még nem nagyon ismerték az emberek, legyen hát szellemi köztársaság. Egy nap alatt létrehoztuk az alkotmányt, utána könnyű volt kiválasztani a himnuszt: a *Boléro* Raveltől. Illetve a címert is: középen fekete kör a pizza, arányosan köré a kis körök, a biliárdgolyók, a pingpongasztal, amin aludtunk, a keret. Nagyon sokan azt fogják mondani, hogy ezt senki nem értette. És ez volt a jó. Mindenki úgy értette, ahogy szerette volna. Azt az értelmet adta neki, ahogy ő képzelte el, hogy mi is ez. Ha meghatároztuk vagy körülírtuk volna, abban a pillanatban el is vesztette volna az érdekességét. Így mindenki gondolkodott, mi is akar ez lenni. Tehát az értelmetlenségnek van a legnagyobb értelme. Mindig vallom, hogy a természetben, vagy a világban a legszervezettebb dolog a káosz. Ez igaz. Csak az emberek nem hiszik el, hála Istennek.

RK: Kezdetben csak falubeliek voltak?

BLL: A kezdetén voltak oromiak, völgyesiek, tóthfalusiak, martonosiak, kanizsaiak, sőt, zentai is. Később jöttek albánok, Szabadkáról is egy fiatalember, nem volt sokáig itt, három vagy négy napig, de annyira feltöltődött, mondta, hogy érdemes volt eljönnie. Szerbek, horvátok... Átjáróház volt. Senkit nem köteleztünk, hogy maradjon végig. „Ha úgy érzed, itt a helyed, itt vagy, ameddig akarsz." Egy idősebb moholi ember, aki részt vett a baranyai harcokban, onnan visszatérve a Bezdán melletti kiserdőben táborozott az egységével, s a rádiót hallgatva megtudta, mi történik a falunkban négy-öt napja. Megvárta az estét, s elindult gyalog. A kutya sem őrizte őket. Másnap délelőtt ért ide, se nem evett, se nem ivott, elvittük a doktornőhöz, teljesen kiszáradva, s ő is itt volt három-négy napot. Mielőtt elment, mindent megköszönt. Mondtam, „ezeknek az embereknek köszönje meg". A családját ment haza meglátogatni. Mondtam, „nem volt kötelező, hogy itt legyél, te döntöttél így, most ha úgy döntesz, akkor elmész". Elment haza, és soha többet nem volt hajlandó behívót átvenni. Sajnos később meghalt. Nagyon megviselte az egész.

RK: Melyik média tudósított a Zitzerről?

BLL: Kezdetben, másnap hajnalban, az emberek hallgatták a rádióban azt, amit elküldtünk a médiának, a Kossuth Rádióban, az Újvidéki Rádióban; a zágrábi és a belgrádi tévé is bemondta az oromhegyesi híreket. Hétfőn reggel a fronton lévők már hallhatták a rádiót, és nézték a tévét. Persze bemondták a páncélosokról szóló hírt is, az emberek meg mondták a parancsnokaiknak, hogy ha bármi történik a faluban, fogják a fegyverüket, és jönnek haza. Ez azonnal reakciót váltott ki. A komolyabb reakció hétfőn tíz órakor érkezett. Akkoriban még működött Pesten Fekete Lacinak a *Fekete Doboz*a. Ő már azzal kezdte, hogy küldte a fiatalembert felvételezni, s tudta, jó pénzért el tudja majd adni [a felvételt]. Ha már a zágrábi tévé is bemutatta, azt jelenti, sikerült neki. Ő ilyen ember, elfogadtuk ilyennek. Megcsinálta, jól csinálta. Én már akkor viszonylag jó kapcsolatban voltam az olyan naplósokkal, mint Bódis [Gábor] stb., akik akkor már nem voltak Vajdaságban, elmentek. Vajdaságban Keszég Karcsin kívül már nem igazán maradt a kezdeti naplósokból senki. Karcsival a Tanyaszínház miatt viszonylag jóban voltunk, ő megmondta, hogy ezután minden szerdán bemutatkoznak Oromhegyesen a *Napló*val élőújság keretében. Mondtam neki, „figyelj, Karcsi, nyitva áll az ajtó, jöhettek". De ennek a megoldását nem lehetett megtalálni, mert messze volt Oromhegyes, és benzinhiány volt. Erre Dormán Laci kiírta az útirányt, megadta, hová kell menni, Bezdánba, Törökkanizsára, Palánkára stb. Tudósítani mindenhova Oromhegyesen keresztül mentek. Gion [Nándor] meg jóváhagyta az utazást, még nevetett is, ilyen volt. A *Magyar Szó* képviselői is eljöttek néha, a kezdetben, de aztán jött a Maróti-éra[4]. Itt, nálunk mutatkozott be Kubát[5], majd amikor leváltották [Kubátot], Bálint Sanyi, a kinevezése utáni első héten. Szerencsétlenkedett, az emberek csak nevettek rajta.

4 Maróti Miklós a Forum Lapkiadó és Nyomdaipari Vállalat igazgatója volt 1991 és 1994 között. A Forum volt többek között a *Magyar Szó* kiadója is.

5 Kubát János a *Magyar Szó* főszerkesztője volt.

RK: Milyen volt az esemény megítélése?

BLL: A falu több mint fele támogatta. A bennlévőket nem izgatta a falu véleménye. Különösen azoké nem, akik el sem jöttek, de mindenfélét pletykáltak. Azt érték el, hogy minél jobban pletykáltak, annál többen jöttek fiatalok. Napi négy-nyolcszázan voltak itt. Túlnyomórészt azok, akik ellenezték [a mozgalmat], idősebbek voltak, már meghaltak. A mai fiatalok pedig úgy emlékeznek vissza, mert akkor még gyerekek voltak, hogy az egész falu támogatta az eseményt. Mi tudjuk, hogy ez nem igaz, de hadd emlékezzenek így, jó hallani.

RK: Oromhegyesről nem vonult be ekkor senki?

BLL: Akiket előbb elvittek, azokon kívül senki. Akkor volt a kishegyesi haláleset[6], akkor volt a többi olyan esemény, amely még inkább megingatta az embereket abban, hogy bevonuljanak.

RK: Volt valamilyen strukturált, intézményes viszonyotok más békemozgalmakkal Szerbiában?

BLL: Persze, az első este már itt voltak Wéber Tatić Veráék[7] Adáról, és át akarták venni a vezetést. Megmagyaráztam nekik, hogy „emberek, ha én nem mondom meg nekik, mit csináljanak, milyen jogon mondod meg te?" Komolyabb kapcsolatok két emberrel, Vesna Pešićtyel és Nataša Kandićtyal alakultak ki. Az előbbi elhozta a fiát, aki akkor volt harmadéves a jogon, „neked itt kell lenned", mondta neki. Intézményes kapcsolat csak lassan alakult ki, és komolyabb kapcsolat kettő lett: Szerbiában a Staša Zajović által vezetett Nők feketében szervezettel, Magyarországról pedig az Alba Körrel. A Nők feketében először csak támogatott bennünket. Staša még éppen csak elkezdte működtetni, azelőtt fél évvel alakult meg, és egy-két akció volt Belgrádban. Utána, amikor elkezdtek erősödni, az már később volt egy-két évvel, közösen szerveztünk táborokat Tóthfaluban. Közösen mentünk el, hogy másokat okosítsunk. Létre akartunk hozni egy hálózatot, de az dugába dőlt, mert mindenki ragaszkodott a saját kis elképzeléséhez. Volt Crepaján egy szervezkedés, de egész másként képzelték el, mi pedig nem tolakodtunk sehova.

RK: Miben voltak az eltérések?

BLL: Ők egyszerűen univerzálisnak fogták föl az egészet. Hogy nem számít, hogy magyar vagy szerb. *Govori srpski da te ceo svet razume.*[8]

RK: A Nők feketében is?

BLL: Nem, velük nem volt probléma. Voltak ilyen szervezetek is. Jó, némelyik csak kvázi szervezet volt. Családi vállalkozás. Az Alba Kör abban az időben nagy szerepet játszott, ma már nem létezik sajnos. A [székesfehérvári] BOCS-csal is jó kapcsolatunk volt, ez egy katolikus szervezet. Simonyi Gyula és társai [vezetik]. Mindezt egy embernek köszönhetjük, atomfizikus volt, sajnos meghalt, dr. Farkas Henrik, rajta keresztül alakultak ki a kapcsolatok. Elment mindenhova, olyan ember

6 1992 áprilisában Berecz Lajos kishegyesi tartalékos veszítette életét a baranyai Torjancinál zajlott harcokban. A haláleset után tiltakozások voltak a faluban a mozgósítások ellen.

7 Wéber Tatić Vera és férje voltak a belgrádi Háborúellenes Akció Központja (Centar za antiratnu akciju) adai tagszervezetének megalapítói.

8 „Beszélj szerbül, hogy értsen az egész világ!"

volt, aki szeretett mesélni. Jancsó Miki bácsival is rajta keresztül vettük fel a kapcsolatot.

RK: Nekem úgy tűnik, hogy sok német kapcsolata volt a Zitzernek...

BLL: Akkoriban nem volt még. Meghirdettük, hogy aki állampolgár akar lenni, nyugodtan lehet. Már régen befejeződött az egész, de valahogy csak akkor jutott el a fülekbe. Nem értettük, miért. Később jöttünk rá. Szinte minden országból küldözgették a leveleket, hogy be akarnak lépni állampolgárnak. Hát ha így írt valaki, postáztuk neki [az állampolgárságot igazoló okiratot], ezen ne múljon. Volt egy pakisztáni orvos, megírta, az egész családjával lemondtak a pakisztáni állampolgárságról, és ők csakis Zitzer állampolgárok akarnak lenni. Neki válaszoltam egyedül, hogy ez nem olyan állampolgárság, úgy látszik, nem olvasta el az alkotmányunkat. Utána nem válaszolt többé. Később jöttünk rá, hogy folyamatosan tudósított rólunk a legismertebb amerikai anarchista szervezet. Ők szórták szét a hírét a világba. A legnagyobb dobás, amit csináltak, hogy 1993 karácsonyán eldöntötték, ha már ennyire elterjedt a világban, ők lesznek az elsők, akiknek lesz nagykövetségük. A világ legnagyobb diszkója akkor még működött, a CBGB, ott csináltak partit. Senki nem ihatott mást, mint sört, és nem ehetett mást, mint pizzát. Így kiáltották ki a nagykövetség alapítását. Budapesten nem akartak nagykövetséget. Úgy döntöttek, elég egy, ők megelégednek a konzulátussal. Ebbe sem avatkoztunk bele. Egyetlenegy még ma is működik, Orust-szigeten, Göteborg közelében. Két ismert békeharcosnak (svédek, Erni és Ola Friholt, férj és feleség) ott van nyaralójuk, a nyaralóban kocsmájuk, az volt a központja. 1994-ben be kellett járni egész Németországot, mindenhova menni kellett, kifizettek mindent. [Hívtak bennünket, hogy] menjünk el, mert meg kell alakítani a konzulátust. Tudható volt, hogy a németeknél ez csak pótcselekvés, a német háborúellenes szervezetek mind pótcselekvést csinálnak. Pofázunk, jól érezzük magunkat és berúgunk. 1995-ben meglátogattuk az Orust-szigetet is, ahol befogadtak menekülteket, de csak azokat, akik vajdaságiak voltak, és csak magyarokat. Náluk voltak egy darabig, utána munkahelyet kaptak, elhelyezkedtek. Ez a két ember tényleg megoldotta úgy, hogy külön kiadványokat csinált. Zitzer újság létezik mind a mai napig, csak most más csinálja. Erni, a feleség, jól főzött, és kitalálta a Zitzer-tortát, aki ott volt, annak azt kellett ennie.

RK: Közös politikai ideológiája létezett a Zitzernek?

BLL: Nem létezett, és nem is volt szabad. Nehogy már azon vitatkozzunk, hogy „én konzervatív vagyok, te pedig liberális!" Vagy azon vitatkozzunk, hogy „én nemzeti, te pedig kommunista, szocialista vagy". Ha emberi életekről van szó, kit érdekel? Tisztázzunk valamit! Beszéltünk emberi jogokról ilyen vagy olyan megközelítésben. Engem nem érdekel sem a liberális, sem a nemzeti megközelítés. Durva leszek, pedig nem vagyok vallásos: a tízparancsolatban hogyan van? Ez az egyetlen egy megközelítés. Van benne valami érték, ha nem is sok: tíz parancsolat, ne legyen több. Az emberek ezt fogadták el, semmi többet. Igazuk volt. Ez a legfontosabb. Mindennap ott voltunk kisebb megszakításokkal. Körülbelül három hónapig, kilencvenhat napig tartott ez az egész. A rendőrök szó nélkül jöttek, nem

izgatta őket, küldik-e őket, vagy nem. Azért jöttek, hogy velünk legyenek. Még ha parancsot is kaptak, hogy ott kell lenniük, akkor is azért jöttek, nem azért, mert parancsot kaptak. Együtt étkeztünk, kávéztunk, beszélgettünk velük, aztán mentek vissza. Minden este. Már a nagygyűlésen láttam kettő vagy három államvédelmist, könnyű volt észrevenni őket. Hétfő este kezdtük az első rendezvényt, minden este legalább az egyikük ott volt. Zavart bennünket? Nem zavart. Ha odajött, beszélgettünk. Figyelt, jegyzetelt. 1996-ban idéztek be a katonai ügyészségre, feljelentettek. Mindjárt azzal kezdtem, hogy ha lehet, magyarul akarok válaszolni. „Semmi baj, egy hét múlva találkozunk", mondta a vizsgálóbíró. A fordító rosszabbul tudott szerbül, mint én, így én fordítottam helyette. Annyira nem voltak tisztában a helyzettel, hogy mondták, mutatkozzak be, [és kérdezték, hogy] mikor és hol szolgáltam a katonaságban. Mondtam, „sehol, alkalmatlan vagyok katonai szolgálatra." Akkor lepődtek meg. Ilyen szervezet volt ez, az alapvető adatokat nem tudta. Mikor befejeztük, mondtam, „én nem kívánok élni a mentelmi jogommal". Meglepődve nézett rám [a vizsgálóbíró]. „Miről van szó?" Mondom, „én a Skupština tagja vagyok az alsóházban". Nem is hallott róla. Mondom, „akkor sem akarok élni a jogommal". Jegyzőkönyvbe vette. Megszakította a vizsgálatot. Arra a kérdésre válaszoltam, hogy miért csináltuk. Elmondtam, hogy mindenki a saját felelőssége és meggyőződése szerint [cselekedett], mi senkire sem erőltettünk rá semmit. Befejezte az egészet, és meghívott kávézni. Nem értettem, mit akar. Negyvenvalahány éves volt. Kávézás közben azt monda, „én megértelek benneteket, a lányom most is kinn van Belgrád utcáin tüntetni". Mondom neki, „akkor megnézhetem a bizonyítékokat?" Előszedte, átlapoztam, nem olvastam át, csak átlapoztam. A jelentések mindenről részletesen beszámoltak. Ki, mikor, hánykor, kik voltak a vendégek, a legutolsó helyen a kérdés, ez egy sablon náluk, „történt-e valami rendkívüli dolog?" Rendre az a válasz: „semmi nem történt". Ennyit az államról. Nem volt politikai indokuk, a lelkiismeretük szerint jártak el. Ha politikai lett volna... ugyan!

RK: A katonaság milyen módon volt jelen a történésekben?

BLL: Két napig voltak itt. Akkor már létezett a VMDK köztársasági képviselőcsoportja. Hét vagy nyolc személy volt benne. De azok közül három volt olyan, aki kemény volt, aki nem gondolt a következményekre. Nem akart lavírozni a politikában fölfelé. Csubela Feri, Kasza Jóska, Páll Sándor. Másnap mindjárt kihallgatást kértek Miloševićtől, már hétfőn. Milošević kedd reggel fogadta őket, és a Jóska verte az asztalt, Páll Sanyi elmesélte. „Mit képzel?" Kedd este eltűntek a páncélosok. Ha valaki finomkodott volna, Milošević elküldte volna, Jóskát nem lehetett elküldeni.

RK: Milyen üzenetet küldött az állam azzal, hogy ott volt, de nem keménykedett a Zitzer Clubban élőkkel?

BLL: Nagyon egyszerű: hogy jobban fél a közvéleménytől, mint bárkitől. És a világ előtt szép akar maradni. Látszott, Szerbián belül kemény diktatúra volt, kifelé meg szép akart lenni.

RK: És mit üzent a Zitzer Club?

BLL: Semmit, de azt nagyon. Különben nagyon sokan azt kérdezték, hogy „és nem féltetek?" Ott van a példája annak az embernek, aki elment megszámolni a

páncélosokat, és jelentette az újságírónak. „És nem félt?" (Magázták [Kókai] Lacit, bár ő mindenkit letegezett.) Azt mondta, „Mitől féltem volna? Ha elmegyek katonának, és eleget teszek a behívónak, akkor valahol, vagy Horvátországban, vagy Boszniában lelőnek. Ki találja meg a holttestemet? És most itt vagyok a temető mellett. Ha lelőnek, az asszony megfogja a sarkamat, és behúz a temetőbe, itt van ötven méterre." Többet erre nem tudtak mondani semmit. Ez az üzenet: lehet félni mindenféleképpen, lehet bátran is félni.

RK: Mi vezetett ahhoz, hogy kilencvenhat nap után úgy döntöttek, hogy felhagynak a Zitzerben tartózkodással?

BLL: Hihetetlenül egyszerű. Olyan hideg és esős augusztus még nem volt. Az más, hogy pont úgy jött ki, hogy augusztus 20-án jött Waszlavik, és elbúcsúztattuk azt a hideg, esős augusztust. Szerencsénk volt. A szerencse is segített bennünket, hogy be tudjuk kerek egészként fejezni. Ha nem jött volna Waszlavik, mit csináltunk volna, néztük volna egymást?

RK: A föllépők maguk jelentkeztek, hogy jönnének?

BLL: Némelyik ismerősöm volt, Dinnyés Józsi például, a többiekről meg csak hallottam, és szemtelen voltam, felhívtam őket. Akik régóta ismerőseim voltak, azok még azt is letagadták, hogy ismernek, [kérdezték, hogy] honnan tudtam meg a telefonszámukat, [mondták, hogy] ne zavarjam őket, ők nem szeretnének odamenni, ahol háborúznak, lőnek. Sajnálom szegény Koncz Zsuzsát, sajnálom szegény Cseh Tamást (most már néhai Cseh Tamást), jobban féltek az árnyékuktól, mint önmaguktól.

RK: És a politikusok közül ki volt vendég?

BLL: A hatalmon levők közül egyedül a Kis-Jugoszlávia Panić-kormányának igazságügyminisztere, Várady Tibor volt nálunk, ő mondta, ez volt az egyedüli „külföldi" látogatása – már létezett a Zitzer Szellemi Köztársaság –, máshova nem hívták.

RK: Beszéltek is ilyen alkalmakkor?

BLL: Persze. Várady Tibor, de Čanak is többször jött. Ágoston az elején, utána már csak párszor, valamint Csorba Béla, Páll Sanyi, Kasza Jóska, Csubela Feri voltak itt. Senkit nem érdekelt, hogy [Várady] Tibi melyik pártba tartozott. Mi elfogadtuk volna, ha eljön Molnár Jóska[9] is – miért nem jött el?

RK: Azóta is vannak, láthatjuk a médiában, megemlékezések.

BLL: Hivatalosan nem létezik [megemlékezés]. Ne csodálkozzanak. A mai döntéshozók közül olyanok is vannak, akik akkoriban vagy egérlyukba bújtak, vagy pedig valóságosan vagy hallgatólagosan a másik oldalon álltak.

RK: Ki látogatja ezeket a megemlékezéseket?

BLL: Az emberek, a helyiek meg a vidékiek is. A húszéves megemlékezésen csak annyit kellett szólni [Vujity] Tvrtkónak, hogy „jössz?", azt mondta, „én nem tudok, de megy más". És ezt felvette a TV2. Az már egy másik tészta Tvrtkóval kapcsolat-

9 Molnár József a Magyarok Hazájukért, Szerbiáért, Jugoszláviáért Egyesület elnöke volt.

ban, hogy a bombázásokkor innen, nálam az udvarból adta le azt a híres-nevezetes riportját; ő látott és hallott robbanásokat, én nem.

RK: És mi ma a Zitzer Szellemi Köztársaság?

BLL: Ugyanúgy előbb-utóbb el fog halványulni, mint minden más, ez egyértelmű. De ahogy megmaradt az emlékezetben, hogy valamikor Rózsa Sándor szétvert bandájának tagjai hozták létre a falut, majd valaki emlékezni fog arra is, hogy az egészségházban valaha voltak olyan belevaló nők, mint a doktornő, s a nevét meg is fogják jegyezni, mert falubeli. A szabadkai Kosztolányi Dezső Tehetséggondozó Gimnázium diákjai versenyre jelentkeztek Zitzer Klub néven. Ők is megpróbáltak valami emléket állítani. Ez szép. Ők sem voltak tisztában vele, hogy mi történt itt. Valami történt itt, de pontosan nem tudták, mi.

POLITIKAI PÁLYA

RK: Említette, hogy már tizenhét évesen tagja volt a Kommunista Szövetségnek. Annyira kívánkozott a pártba?

BLL: Nem én. Ekkor már megkezdődött az egyetemista mozgolódás, s példát kellett mutatni, hogy a párt fiatalít. S a tanáraim eldöntötték, hogy kit javasolnak, és meg is mondták nekem, hogy ajánlatos lenne. Kiválasztottak.

Kocsis Árpád: Mi alapján történt a kiválasztás?

BLL: Fogalmam sincs. Az én kiválasztásom abból állt, hogy matematikából, kémiából, fizikából kiváló voltam. A szociológiát és a filozófiát az osztályfőnököm tanította, Sőregi Dezső, úgy hívtuk, Tökszi. Annyira „szerettem", hogy mindent értettem, csak amit ő elmesélt, azt nem. Nekünk nem volt marxizmus-leninizmus [tantárgyunk], nekünk filozófia volt, akkor jöttek rá, hogy létezik filozófia is a világon. Átvettük az ókoriakat, aztán jött Hegel, aztán Marx. A többi ki volt hagyva, minek nekünk az, Nietzsche meg ilyenek. Két évvel később ezért volt furcsa visszatérni ugyanabba a gimibe, csak akkor már tanárként, hiszen egyes tanárok ki voltak akadva, hogy hogyan nézek ki, hogy farmerben járok, miért van szakállam, miért van hosszú hajam. Én meg elküldtem őket boldogabb éghajlatra. Először ezért rúgtak ki. Vissza is hívtak. Semmi nem változott rajtam. Összesen nyolc hónapot dolgoztam a gimiben. Így volt Doroszlón is, ott is kirúgtak, visszahívtak. S akkor jöttem ide. Itt nem rúgtak ki, itt elfogadtak, de – mondjuk így – nem biztos, hogy egyetértettek velem. Nem tudtam azonosulni mindennel, s ezt el is mondtam. Van, aki ezt azzal magyarázta, hogy anarcholiberális vagyok. Mondom, „legyek az". Ez 1977 után volt. A következő az volt, hogy liberális vagyok. „Jó." Aztán, hogy nemzeti liberális. „Az még jobb", mondtam. Egyszerre voltam nemzeti anarcholiberális. Nagyon jó volt. Mi is történt? Az 1970-es években volt az, hogy a községi pártbizottságnak kellett jóváhagynia, ha valakit igazgatónak jelöltek bárhova, legyen az iskola, óvoda, vállalat. És utána, az 1980-as években [ez az eljárás] még tartotta magát Kanizsán, és mi lepődtünk meg, hogy 1986-ban úgy döntött a tantestület, hogy engem ajánlanak, vállaljam el [az igazgatóságot]. Mondtam, hogy elvállalom.

És nem kellett kérni [a jóváhagyást], az első eset volt, addig mindenki kérte, egyszerűen fogtuk magunkat, s mi nem kértük a községi pártbizottságnak a jóváhagyását, és nem is szóltak érte. Iskolaszék akkor még nem létezett, de volt helyette tanács, önigazgatás volt még, s a tanács szó nélkül megválasztott.

RK: De jóváhagyta volna a pártbizottság?

BLL: Nem biztos. Pont azok voltak ott, akik szerettek „benyalni". De nem is jöttek ki ellenőrizni. S ilyen értelemben az akkori Jugoszláviában én voltam az első, akinek nem kellett a pártbizottság beleegyezését kérni. Nem azért, mert nem kellett, hanem mert nem kértük.

KÁ: Tanárként szakszervezeti tag volt az iskolában?

BLL: Itt kötelező volt a szakszervezeti tagság. De az igazgató nem lehetett tag. Igazgatóként én sem lehettem. Addig az voltam, utána nem. De akkor kötelező volt, nem úgy működött, mint most. Egyetlenegy hátrányom volt, hogy soha nem küldtek el Kumrovecbe[10]. Igaz, soha nem is kértem.

KÁ: Meddig dolgozott iskolaigazgatóként?

BLL: 1986-tól 1993-ig. Kivéve azt a több mint fél évet, amikor felfüggesztettem az igazgatóságom, s a helyettesemre bíztam a feladatokat: 1992. május 10-től szeptember 1-ig.

RK: Az, hogy ilyeneket lehetett csinálni, abból következett, hogy Oromhegyes perifériku helyzetben volt?

BLL: Nem tudtak mit csinálni ezekkel az emberekkel. Nem tudtak hogyan reagálni. Ezeket bárhol meg lehetett volna csinálni. Ahogyan az egyetemisták 1968-ban meg tudták csinálni, a kutya sem mert velük ujjat húzni... Az más, hogy utána eladták magukat. Mert találtak köztük olyat, aki hajlandó volt magát eladni.

KÁ: Kérem, ezt fejtse ki bővebben!

BLL: Megvoltak az egyetemisták követelései. És egy-két ilyen-olyan embernek teljesítették ilyen-olyan kívánságát, a többség nem ezt kérte, de rámondták, hogy ezek a követelések teljesültek. De ugyanez érvényes manapság is... Nem véletlen, hogy minden egyes pártban (én nem akarok különbséget tenni a szerb és a magyar pártok között) kik vannak ott? A szófogadók, akik hajlandóak akár fél havi fizetésért is dicsőíteni a pártelnököt. Mert kaptak egy kis munkahelyet. És ők választanak ki mindig családtagokat, barátokat. Lassan a VMSZ-ben nem nagyon van a családtagokon kívül senki. Tito idejében ezt úgy hívták, hogy kontraszelekció. Most nem tudom, hogy hívják.

KÁ: 1968 mennyire határozta meg a világképét?

BLL: Mi akkor a gimnáziumban negyedik osztályosok voltunk. Mi is tüntettünk, de csak a gimnáziummal kapcsolatban voltak követeléseink, s ezeket teljesítették. Zentán ezt úgy oldották meg, hogy a kérelmek egy részét teljesítették, a megtorlás pedig egy személyre esett, Vicei Karcsinak hívják, s ő kapta a feketelevest. Itt nálunk csak a tanítással kapcsolatos követelések voltak terítéken, a tanításhoz való hozzáállás. Csak egy délután tüntettünk, utána minden rendben volt. Nagyon „messze"

10 Josip Broz Tito szülőfaluja, ahol a Kommunista Szövetség kádereinek képzési intézménye volt.

volt a játszótér, pontosan a bejárati ajtóval szemben, addig eldőlt a dolog. Spontán hőzöngés volt. Miért ne teljesítsük? Ez ugyanaz, mint 1848-ban a dán forradalom. Hallottak róla? Összejött húsz ember, akik fölhábordtak, hogy az egész világban mi van, s elmentek tüntetni a király elé. Így forradalom lesz, úgy forradalom lesz. A király kiment közéjük. „Mi a követelésetek?" Elmondták. „Jó, rendben, teljesítem." Fél órán át tartott a forradalom. A Vicein mégis megtorolták vastagon.

KÁ: Milyen volt a VMDK-val való kapcsolata?

BLL: Ágoston Bandiról és Vékásról [János] hallottam, Csorba Bélával néha találkoztam a Kanizsai Írótáborban. Ennyire ismertem őket. Honnan jött az egész? Egyszer üzent Bandi – addig nem is találkoztam vele –, hogy kezdjük [a pártalapítást, és kérdezte], be akarok-e kapcsolódni. S én szó nélkül bekapcsolódtam a VMDK-ba, tag lettem. Nem tudom, hogy beírtak-e az alapítók közé, nem ellenőriztem, de ott voltam a kezdetektől. Elolvastam, mik voltak akkoriban az alapkövetelmények, teljesen egyetértettem velük, majdnem mindennel. Volt egy-két apróság, amivel nem, de ez nem érdekes. Más kérdés, hogy ők honnan ismertek. 1988-ban megválasztottak a Dolgozó Nép Szocialista Szövetsége tartományi képviselőjévé, s olyan szemtelen voltam, hogy ha már a fordítók ott ültek, én bizony magyarul beszéltem. Felháborodás volt, hogy ők nem tudják lefordítani. Ott ültek a fordítók, és senki nem beszélt más nyelven, nem volt munkájuk, de a pénzt megkapták. Én voltam az első, aki magyarul beszélt. Szerintük botrány volt, de akkoriban a *Képes Ifjúság* mellém állt, pozitív példaként mutattak rám. És innen tudták, hogy én létezem. Meg az iskola körül mindig voltak botránszerű valamik, például szintén 1988-ban kiselejtezték a régi, úgynevezett szocialista oktatási irodalmat, és fölkínáltuk, hogy akinek kell, vigye el. Eljött Bozsik Péter, kiválogatta és elvitte, ami ért valamit, a többit kidobtuk. Bozsik elszólta magát a *Képes Ifjúság*ban, és akkor született egy cikk, hogy könyvégetők vagyunk. A cikkre írtam egy választ, utána síri csönd és hullaszag következett. De nagy botrány volt, hogy könyvet égettünk. 1988-ban lettem képviselő, 1990-re meg is szűnt a Szocialista Szövetség, mert a tagjai úgy döntöttek, hogy kollektívan belépnek az új Szocialista Pártba. Mert a kommunista párt is megszűnt. Így a négy évből nehéz egy éven át voltam képviselő.

KÁ: A VMSZ-szel való kapcsolata hogyan alakult?

BLL: 1994-ben volt a zentai tisztújító közgyűlés. Óriási probléma volt már 1993-ban. A pénzek nem folytak át Papp Ferenc és Ágoston András kezén, hogy Vékáshoz érjenek. A Magyarok Világszövetsége és más magyar szervezetek konkrét céleszközöket juttattak [Vajdaságba], s ezek a céleszközök mindig a végrehajtók kezébe érkeztek. S általában Hódi Sándor csinált projekteket, ő csinálta a felméréseket stb., mindent, tehát Hódi kapta a pénzeket. Ezért voltak felháborodva, hogy ezt nem ő kapta, hanem a VMDK, számoljon el vele. Innen kezdődött a veszekedés. De senki nem számolt be arról, mekkora pénzt kapott a VMDK. Senki nem tudta. Hogy mennyi folyt át Papp Ferin keresztül, senki nem tudta. Hanem „Hódit el kell számoltatni". S volt, akit átvertek, mert „biztos, hogy Hódi..." S ezért volt a veszekedés 1993-tól 1994 februárjáig, akkor lett összehíva a közgyűlés. Addigra kialakították azok táborát, akik szófogadók voltak, és mindenben Ágostont vagy

Vékást támogatták. S a zentai közgyűlésen folyt ez. Még a saját maguk által meghozott jogszabályokat sem tartották be. S már az elején simán le akartak söpörni minden másként gondolkodót, ők szavaztak stb. Én olyan szerepet játszottam (lehet, nem vagyok rá büszke, sokan haragudtak utána rám), hogy az általuk elfogadott szakaszokat sorra vettem, hogy mit sértettek meg, mit nem, s vitát generáltam, ez a vita pedig hajnali fél háromig tartott. De a vége az lett, hogy egyszerűen leváltották az addigi vezetőket, s megválasztották az Ágostonhoz hű embereket, ahányan voltak. És én utána másnap visszaadtam a [párt]könyvecskémet. Akkor április végén kezdtük el, Hódi, Csubela Feri meg én... Valamit ki kellett találni, mert így nem mehetett tovább. Csoóri Sándor támogatott bennünket, s akkor eljutottunk odáig, hogy olyan érdekvédelmi szervezetet kell létrehozni, amely politikai érdekvédelemmel foglalkozik, és nem lesz politikai-ideológiai párt. Mi pedig kidolgoztuk az alapvető gondolatokat, s megbíztak, hogy készítsem el a különféle jogszabályokat. Nem voltam jogász, de azért megpróbáltam összehozni. S utána találkoztunk a szabadkai kezdeményezőkkel, akik a Gubás házaspár köré csoportosultak, s az ő felkérésükre kapcsolódott be Kasza Jóska. Tehát a VMSZ-t nem szabadkaiak kezdték el csinálni. Volt egy előzetes megbeszélés, hogy hogyan fog alakulni az alapító gyűlés. Abban egyeztünk meg, hogy jó lenne, ha Kasza, Hódi, Csubela és én még véletlenül se kerülnénk be még az elnökségbe se, semmilyen pártposztot ne fogadjunk el. Én nem tudtam itt maradni, akkor hívtak el Németországba. Visszaértem, s akkor olvastam, hogy milyen döntéseket hoztak. Csubela Feri lett az elnök, az elnökségben benne volt Hódi és Kasza, a tanácsban mindnyájan. Akkor leültem Csubelával, hogy „nem így egyeztünk meg, ti nem tartottátok be, én ezentúl úgy tevékenykedek, mintha tag lennék, de nem lépek be". Elvből. Ha valamit megbeszéltünk, akkor tartsuk be. Én [Csubela] Ferit képesnek tartottam arra, hogy vezető legyen, de azt miért nem lehetett, hogy valakit kinevezünk, tömegesítünk, s utána megválasztjuk azokat, akik megérdemlik? Logika. Hogy el is tudjuk magunkat adni. Mert így az első három hónap kínkeserves volt. Meggyőzni mindenkit, hogy ez nem azért lett, hogy Hódi bosszút álljon. Az megint más kérdés, hogy amikor kirúgtak, miért rúgtak ki. Hogy találtak egy olyan belépési nyilatkozatot, miszerint akkor léptem be a VMSZ-be, amikor még nem is létezett? 2000-ben voltak parlamenti választások, és bizonyíték kellett, hogy a VMSZ tagja vagyok. Mondom, „ne haragudjatok, ott van minden dokumentumon a kezdeményezők közt a nevem". De az így nem volt elég nekik. Mondtam, „csak arra vagyok hajlandó, hogy azt a dátumot írom be, amikor ezeket a dokumentumokat létrehoztam". Ezért írtam be 1994. április 27-ét. Azt hitték, hogy akkor már létezett VMSZ-tagság. Hogyan lett volna, ha a VMSZ júniusban alakult meg? Ez volt a bosszú, na.

KÁ: Milyen kapcsolat fűzte a VMSZ-hez Csoóri Sándort? Úgy tudom, a VMSZ megalakulásakor az első útjuk hozzá vezetett.

BLL: Még létre sem jött a VMSZ, amikor Csoórit már fölkerestük. Mert ő továbbra is a békítést akarta. A zentai közgyűlés előtt egy nappal, szombat reggel hív – már akkoriban ismertük egymást, többször is találkoztunk –, s elmondja, hogy mi a feladatom. Mondom, „Sándor, mondd el, mit akarsz". „Tudnál-e beszélni Ágos-

ton Bandival és Hódi Sanyival?" Mondom, „persze hogy tudok beszélni". Eleget tettem [a kérésnek], fölhívtam Hódit, azt mondta, „állok elébe, találkozzunk nálad". Fölhívtam Bandit, [aki azt mondta,] ő már nem fog senkivel sem beszélni, „holnap majd megtudjuk, mi lesz az eredmény". S Csoórinak ezt elmondtam. Valószínűleg ekkor kezdett el megváltozni a véleménye. Hogy tényleg sima pénzről van szó, s nem Hódi miatt van a pénzről szó, hanem a másik oldal pénzéről van szó. S akkor, amikor már megszületett a gondolat, hogy létrehozzuk [a VMSZ-t], a szabadkaiak is beleegyeztek, akkor mentünk föl [Csoóri] Sándorhoz. S ő végigelemezte az egészet. Ő vezette le, hogy más megoldás nincsen, ezekkel nem lehet együttműködni. Ugyanazt mondta, amit mi. És támogatta, hogy létrejöjjünk. Tehát nem az első utunk vezetett hozzá, [hanem] az elsőt megelőző. Becsültük mindnyájan. Normális gondolkodású volt, függetlenül attól, hogy egyesek azt állítják, hogy az 1970-es években ügynök volt. És az kit izgat? Nem érdekelt. Nem arról van szó, hogy parancs[ba adta], akkor még a Világszövetség elnöke volt, Csoóri a saját véleményét mondta el.

KÁ: Volt a pénzügyi vitán kívül másféle vita is a VMDK-ban?

BLL: Elvi vita is volt. Ágoston mindennel vitatkozott, ami szerinte szélsőséges volt. Én szélsőséges liberális voltam, Müller Éva szélsőséges jobboldali, Dudás Károly fasiszta. Így mondta. A legelső komoly összetűzés sokkal hamarabb volt, 1992-ben. 1992. május 10-én kezdődött nálunk a Zitzer. És május 24-ére írták ki az akkori választásokat. És én tudtam – de nem hangoztattam senkinek, mi köze ehhez az itteni embereknek –, hogy Ágoston megállapodott Miloševićtyel. Tudta Milošević, hogy kicsi lesz a választási részvétel, ha nem mennek ki a magyarok is, nem lesz meg az ötven százalék[os részvételi arány]. Ezért abban egyeztek meg, hogy a VMDK-nak kötelező részt vennie a szövetségi és az önkormányzati választásokon is. S akkor, nem én találtam ki ezt sem, hanem a kanizsai katonakötelesek döntöttek, hogy ilyen választásokon nem vesznek részt. Miről is beszélünk, kit választunk, kire szavazzunk? Kanizsa községben az akkori VMDK elnökségének tagjai ennek hatására – függetlenül, hogy én voltam az elnök – azt mondták, hogy az itteni [Kanizsa községi] VMDK sem a szövetségi, sem az önkormányzati választáson nem vesz részt. Ágoston, egy hétre rá, hogy megszületett ez a döntés, nyilatkozott, s akkor hangzott el a híres-hírhedt mondata, hogy – nem merte szó szerint [mondani], hogy az oromhegyesiek, hanem azt mondta: – „a békeszervezetek kést döftek a VMDK hátába". Nem merte kimondani az én nevemet sem. Nagyon kevesen mentek ki azokon a választásokon a magyarok közül. Nem tudtuk rábeszélni az embereket, hogy menjünk választani, s azért döntöttünk úgy, hogy akkor ne menjünk. Az volt a legfontosabb problémájuk, hogy el akarták őket vinni a hadseregbe. „Minek szórakozni ilyen választásokkal?" Igazat adtam az embereknek. Itt értelmetlen volt kiírni. Az egész kiírás egy húzás volt, hogy elterelje a figyelmet a háborúról. S az egyszerű ember ezt fölérte ésszel, s nem volt hajlandó részt venni benne. Nem pragmatikusan, hanem logikusan gondolkodtak. A választásokon végül 50,1% vett részt a polgárok közül Szerbiában. Hogy a fenében volt 50,1%? Kanizsán, úgy emlékszem, a tíz százalékot sem érte el [a részvételi arány]. A magyarok mind azt

csinálták, amit mi mondtunk Kanizsa községben. A többi községben is nagyon sovány volt a részvétel, húsz-harminc százalék. A VMDK is nagyon kevés szavazatot kapott, akkor lett a legkevesebb szövetségi képviselője, kettő: Csorba Béla és Sepsey Csaba. És ezért volt érdekes, hogy négy évvel később, 1996-ban egyik pillanatról a másikra három képviselője lett a VMSZ-nek. Akkor még kétházas volt [a parlament], a köztársaság tanácsába bekerült Kasza Jóska, emide pedig Józsa Laci és én, a harmadik pedig Pásztor Pista. Azóta másként viszonyul mindenhez [Ágoston], de akkoriban egyértelmű volt, hogy lepaktált, ugyanazt megcsinálta Miloševićtyel, mint most Pásztor Vučićtyal. Hogy mit kapott cserébe, nem hozták nyilvánosságra sosem.

KÁ: Milyen volt a kapcsolata Kasza Józseffel? Kasza többször is ellátogatott a Zitzerbe...

BLL: Soha nem volt töretlen a kapcsolatunk. Önfejű volt ő is, meg én is. A 2000-es évek elején eljutott egy olyan fázisba, hogy azt, amit elképzelt, azt végre kell hajtani. És minket akkor választottak meg Puskás Károllyal Kanizsán községi vezetőknek, én voltam a képviselő-testület elnöke (akkor még nem volt polgármesteri funkció), Karcsi pedig a végrehajtó bizottság elnöke. És mi megfogadtuk, hogy elsősorban mindig a község lakosainak az érdekeit nézzük, s utána – ha lehetséges – a nemzeti és pártérdekeket. És előjött [Kasza] olyanokkal, hogy ezt és azt el kell fogadni, ezt a céget kell fogadni, biztosítanak munkahelyeket, mi meg fogadtuk őket, s szépen elköszöntünk tőlük. Ami nem volt érdekünk, nem csináltuk. Megharagudott, „mert ti rebellisek vagytok". Nem, mi a község érdekeit nézzük először, s utána nézzük a többit. Mert, hogy „előttetek Bacskulin [István] nem ilyen volt". Erre azt feleltük, „Bacskulint miért nem választották meg?" Akkor elhallgatott. Tizenhat szavazatot kapott a választásokon [Bacskulin], és azzal akart polgármester lenni. Amikor megint elutasították Bacskulint, elindult [a választásokon], és vereséget szenvedett, akkor fogtam magam, hogy „köszönöm, tovább nem kérem, befejezem". Ezt elmondtam, másnap ki is zártak. Akkor írtam meg azt a levelet, hogy engem aztán ki lehet zárni ott, ahol nem is vagyok tag. Jóska pedig tudta ezt, nem értettem, miért zárt ki, amikor nem is vagyok tag.

KÁ: 1992-ben a VMDK tagjaként a Tartományi Képviselőházban melyik pártokkal tartotta a kapcsolatot?

BLL: Akkoriban a VMDK még viszonylag jó kapcsolatot ápolt a Ligával, amely akkor még Jugoszláviai Szociáldemokrata Liga volt. Ezt részben annak is köszönhetjük, hogy mi Čanakkal nagyon jó barátok voltunk. Már 1991 óta. Ez akkor történt, amikor a legnagyobb háborúellenes megmozdulások közben stroke-ot kaptam, még sántítottam, a beszédem sem volt teljesen tiszta, az orvosok tanácsának dacára azonban már a következő héten ott voltam Kanizsán a háborúellenes megmozduláson. Čanak akkor hallott róla, hogy lesz valami, s eljött. S amikor meghallotta, hogy miről beszélünk, nem tudott mindennel egyetérteni, talán nem is akart, de a háborúellenességben egyetértett, akkor kezdődött a barátságunk. Utána Zentára [a béketüntetésre] már én hívtam. S később mindenhol együtt jelentem

meg vele. A VMDK rajta kívül viszonylag jó kapcsolatot ápolt Várady Tibor pártjával, az UJDI-val[11] és a reformerekkel, Ante Marković pártjával[12].

KÁ: Hogyan találta fel magát „nemzeti anarcholiberálisként" az 1990-es évek nemzeti-etnikai politizálásában?

BLL: Én mindig a saját elképzeléseim mellett tartottam ki, kivéve amikor meggyőztek, hogy nincs igazam. Sajnos nagyon kevés alkalommal tudtak meggyőzni.

KÁ: Miben tévedett például?

BLL: Nem érdekelt. Elfogadtam, s mentünk tovább. Senkivel nem vitatkoztam az elveim miatt. Az elveim az enyémek, nem vitatkozom rajtuk senkivel. Ne próbáljunk senkit meggyőzni, hogy az én elveim helyesebbek. Ez az anarcholiberalizmusnak a lényege. A szövetségi parlamentben egyetlenegy képviselő mondta, hogy szerinte én az ő barátja vagyok, mert hasonlóképpen gondolkodom. Mit gondolnak, ki volt? Vojislav Šešelj. Odajött hozzám. „Hallod, veled együtt tudok működni." Noha ő éppen inkább nacionalista volt, mint anarcholiberális. Nacionalista anarchista volt. Mind a mai napig az is. A liberális, az elveszett nála. A szövetségi parlamentben csak szerbül volt szabad fölszólalni. Én akkor is magyarul szólaltam fel. S mivel tudtam, hogy nem fogják biztosítani a fordítást, le is fordítottam. Dupla annyi ideig beszéltem, de senki nem mert szólni. Ez már 1996 után volt. Csak láttam a pofájukon, hogy el vannak keseredve. Šešelj bekiabált: *„Ti samo govori mađarski! Ja razumem, a ostali nek se jebu."*[13] A fiatalok ellenszenvesen viselkedtek velem, [többek között Ivica] Dačić, Milošević fiatal utánzata (az örökösének volt kikiáltva), sem merte ő sem kimondani, mit gondol. Látszott a pofáján. Mindez 2004-ig tartott, addig voltam képviselő két cikluson át.

KÁ: A vajdasági autonómia kapcsán hogyan gondolkodott?

BLL: Ha előveszik az 1992-es kanizsai autonómiaelképzelést (az a pici kis könyv), annak a Vajdaságra vonatkozó része az én írásom. Vékásé és Hódié a többi. Az államvédelem elkapott bennünket két nappal a közgyűlés megtartása előtt, hogy ők megkapták az értesítést, hogy a radikálisok jönni fognak Šešeljjel az élen, halasszuk el a közgyűlést. Akkor még az államvédelem vezetője Szabadkán a belügyi főnök volt, [Milan] Jerinkić, s jöttek tizen-valahányan, hogy meggyőzzenek. Én csak annyit mondtam nekik, hogy nem érdekel, a tagság meg van híva, az pedig, hogy minket megvédjenek, nem a mi feladatunk. Ezért volt hatszáz rendőr Kanizsán, s két helikopter, köröztek fölöttünk.

KÁ: Honnan merített ötleteket a VMDK autonómiakoncepciójának megírásához?

BLL: A legtöbbet különféle autonómiamodellekből, Tirol volt a legjobb példa, de az Åland-szigetek modellje is jó volt, Finnországban a svéd kisebbségé. A negyedik, amelyet áttanulmányoztam, a Németországban élő dánok különleges státusa. Nem a legjobb példák, de alapul szolgáltak. Nem tagadom, hogy előszedtem mást is, mert 1936-ig létezett a liberalizmusban egy olyan áramlat, hogy nemzeti

11 Társulás a Jugoszláv Demokratikus Kezdeményezésért (Udruženje za jugoslovensku demokratsku inicijativu).

12 Jugoszláv Reformerők Szövetsége (Savez reformskih snaga Jugoslavije).

13 „Te csak beszélj magyarul! Én értelek, a többiek meg baszhatják!"

liberalizmus, ami a második világháború után eltűnt, mert senki nem lett nacionalista. Ezeket is olvasgattam, a nemzeti liberalizmus eszméit az önrendelkezés különböző formáiról.

KÁ: Kiktől olvasott?

BLL: Nem olvastam én sosem, hogy ki írta. Nem érdekelt. Az érdekelt, hogy amit leírt, jó vagy nem jó.

KÁ: Mennyi időt vett igénybe a Memorandum a Szerb Köztársaságban élő magyarok önkormányzatáról *című dokumentum elkészítése?*

BLL: Fél évet dolgoztunk rajta, a fél év legnagyobb része arról szólt, hogy összejöttek és okoskodtak a bizottság tagjai. Érdemi munkát Vékás János, Hódi Sándor, Csubela Ferenc és én végeztünk. A többiek csak azért voltak, hogy okoskodjanak.

KÁ: Akkor már érezhető volt valami szakadás?

BLL: 1992-ben kezdődtek a komoly ellentétek. Nem csak a békeszerveződések indultak el, Ágoston ekkor úgy érezte, hogy kicsúszik a lába alól a talaj. S ekkor kezdte el a Világszövetség Hódit támogatni különböző programokon keresztül. Tehát nem direkt a pártot, hanem a programokat. Tehát duplán érezte [Ágoston], hogy kezd kicsúszni a lába alól a talaj. Mert a békeszervezetek elviszik a liberálisan gondolkodókat, a szélsőségesebben gondolkodókat pedig Hódi a Világszövetségen keresztül. Érezte ő ezt nagyon. Emellett akkor történt, 1991-ben, hogy nagy nehezen el tudtuk érni, hogy a VMDK hozza létre az Emberjogi Bizottságot. Veszekedni kellett azért is. Ők egyszerűen pótcselekvésnek fogták fel az egészet. Csorba Béla, Sepsey Csaba és én nagy nehezen végül elértük. Akkor kezdtük számolni a veszteségeket.

18. A vajdasági magyarság politikai kronológiája 1989–1999[1]

Wágner Tamás Zoltán

Kronológiám elkészítésekor számos dilemmával kellett szembenéznem. Elsőként fontosnak tartom leszögezni, hogy a korszak meghatározó volt a vajdasági magyarság számára, hiszen hosszú idő után először nyílt lehetősége érdekképviseleti szervezet, a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége (VMDK) létrehozására, ugyanakkor a délszláv háború és a koszovói válság létében fenyegette a közösséget. Mindez előrevetítette, hogy alaposan meg kell szűrnöm az anyagokat. Olyan kronológiát szerettem volna elkészíteni, amely lényegretörő, könnyen áttekinthető, s a politikai eseményeken túl betekintést nyújt a mindennapokba is. Kihívást jelentett továbbá, hogy a korszakot Vékás János már feldolgozta (lásd például VÉKÁS, internet). Éppen ezért arra törekedtem, hogy az ebből levonható tapasztalatok is megjelenjenek. Az volt a célom, hogy minél több álláspont juthasson kifejezésre, elkerülve az egyoldalúság és az elfogultság vádját. Végül az is fontos volt számomra, hogy a magyarországi sajtótermékek és politikusok (beleértve az ellenzékieket is) hangsúlyosabban szerepeljenek a munkámban.

1989

március 28.: Kihirdették a szerbiai alkotmánymódosítást, amely megszüntette Koszovó és Vajdaság tartományok autonómiáját, és centralizálttá tette Szerbiát. A hatalom ezt követően a Szerbiai Kommunista Szövetség (SZKSZ) Központi Bizottsága Elnökségének elnöke, Slobodan Milošević kezében összpontosult.

április 11.: A Vajdasági Dolgozó Nép Szocialista Szövetsége (VDNSZSZ) szabadkai Községi Választmányának Elnöksége megvitatta, és a helyi választmányai, valamint a szakszervezeti alapszervezetek a községi képviselő-testület elé utalta a jelöltek újabb előzetes listáját, s ezzel – Palencsár József februári lemondása óta – másodszor tettek kísérletet az elnöki tisztség betöltésére. A jelöltek között volt Kasza József, a Zorka Vegyi Művek okleveles közgazdásza is.

április 14.: Sor került a Forum Könyvkiadó Alkotók Gyűlésének (AGY) tavaszi plénumára. A testület úgy határozott, hogy beadvánnyal fordul a Tartományi Párt-

1 Ezúton mondok köszönetet Bozóki Antalnak, Friedrich Annának, Habram Máriának, Hódi Sándornak és Vékás Jánosnak.

bizottság Nemzetiségügyi Bizottságához, melyben kifejti, hogy szükségesnek tartja a magyar nyelvű gimnáziumok megnyitását a szerb nyelvű elitgimnáziumok mintájára, s elfogadhatatlannak tartja a *Dolgozók* hetilap megszüntetését is. A beadvány szövegét Hódi Sándor pszichológus, Csorba Béla, az Újvidéki Egyetem Magyar Tanszékének nyelvi lektora, későbbi a VMDK elnökségi tagja, Várady Tibor nemzetközi jogász és Jung Károly, az Újvidéki Egyetem Magyar Tanszékének tudományos munkatársa összetételű munkacsoport fogalmazza majd meg.

április 15.: A *Magyar Szó* beszámolt arról, hogy Mihajlo Jančikin, a Kommunista Szövetség szabadkai pártbizottsága Nemzetiségi Viszonyügyi Bizottságának elnöke elítélte a szabadkai Népszínház magyar társulatának megszüntetését. Szerinte ez politikai katasztrófa, s nincs összhangban a Jugoszláviai Kommunista Szövetség (JKSZ) politikájával.

április 26.: Az újvidéki Magyar Tanszék megvitatta a készülő oktatásügyi törvénytervezeteknek a nemzetiségi oktatásra vonatkozó részeit. Álláspontjuk szerint a tervezetek számos ponton kritizálhatóak, mégpedig:

- a kétnyelvű helyett az anyanyelvi oktatást kellene biztosítani továbbra is, mivel a hatékony anyanyelvi képzésre pusztán az anyanyelvi és irodalmi órák nem elegendőek;
- szorgalmazzák a szerbhorvát nyelv kötelező és a jelenleginél intenzívebb oktatását;
- a nemzetiségi oktatást a törvénynek kell biztosítania, s nem szabad függővé tenni a szülői kezdeményezéstől és a pályázatok esetlegességétől;
- tíz vagy annál kevesebb tanuló esetén is el lehessen indítani a nemzetiségi tagozatokat, szemben a köztársasági törvénytervezettel (harminc vagy húsz), illetve a hatályos tartományi törvénnyel (tizenöt);
- a törvénynek szavatolnia kellene, hogy a nemzetiségileg vegyesen lakott területeken az iskolákban, illetve az iskolaközpontokban állandó nemzetiségi tannyelvű tantestületek is létezzenek;
- a törvénynek rendeznie kellene a nemzetiségi nyelv mint környezetnyelv tanításának a kérdését is.

május 4.: A *Magyar Szó* közölte Srőder Jánosnak, a Vajdasági Szocialista Autonóm Tartomány (VSZAT) Képviselőháza megbízott elnökének a nyilatkozatát, aki szerint a köztársasági alkotmánymódosítás nyomán nem szűnnek meg a tartományok, így Vajdaság jogai sem: nem csökken tehát az autonómia eddigi szintje.

május 8.: A *Magyar Szó* arról írt, hogy a Vajdasági Kommunista Szövetség (VKSZ) tagságának létszáma a korábbi öt évben folyamatos csökkenést mutatott. Emellett kiemelte, hogy a VKSZ nem tükrözi a tartomány nemzetiségi összetételét: a szerbek és a montenegróiak túlreprezentáltak. Ezzel szemben a többi nemzetiség alulreprezentált, például a magyarok a tartomány lakosságának 18,9%-át teszik ki az 1981-es népszámlálás szerint, ennek ellenére a tagoknak alig több mint 10%-a volt magyar 1988-ban.

Ágoston András, az újvidéki Forum-ház igazgatóhelyettese, a Szerbiai Képviselőház Társadalmi-politikai Tanácsának küldötte javaslatot tett egy egységes

köztársasági nemzetiségi törvény meghozatalára. Ennek tartalmaznia kellene a nemzetiségek egyéni és kollektív jogainak katalógusát, valamint azokat az intézményeket, amelyeken keresztül e jogok érvényesíthetőek. Álláspontja szerint ugyanis az érvényben lévő 1974. évi vajdasági önigazgatási modell korrekcióra szorul, mivel a felgyorsult beolvadási folyamatok miatt a nemzetiségek abszolút száma csökken.

Megválasztották Slobodan Miloševićet a Szerbia Szocialista Köztársaság (SZK) Elnökségének elnökévé.

május 9.: A Szocialista Szövetség szerbiai köztársasági választmányának tájékoztatási szakosztálya és a nemzetek közötti viszonyokkal foglalkozó egyeztetőbizottsága együttes ülésén a nemzetiségi nyelveken történő tájékoztatásnak a Szerbia Szocialista Köztársaságon belüli helyzetéről volt szó. Živorad Đorđević, a köztársasági tájékoztatási bizottság elnöke kiemelte, hogy a tájékoztatás céljaira elkülönített pénzösszeg 70%-a a nemzetiségi tájékoztatást támogatja. Éppen ezért valótlanok azok az állítások, miszerint a köztársasági alkotmánymódosítással veszélybe kerültek volna a nemzetiségek jogai. Ennek ellenére a *Magyar Szó* többször is kritikusan viszonyult az alkotmánymódosításhoz, ami lehetővé tette, hogy a külföldi sajtó a vajdasági magyarság vélt „nyugtalanságáról" számoljon be. A vita során Ágoston András azért szállt síkra, hogy a nemzetiségi tájékoztatás koncepcióját köztársasági szinten dolgozzák ki. Emellett ismét hangsúlyozta egy nemzetiségi törvény elfogadásának szükségességét. Ezzel az állásponttal nem értett egyet Vojislav Mićović, a Szocialista Szövetség köztársasági elnökségének tagja, mivel szerinte a nemzeti egyenjogúságot a köztársasági alkotmány szabályozza. Živorad Đorđevićhez hasonlóan bírálta a *Magyar Szó* tevékenységét, mivel cikkeivel visszaél a magyarországi sajtó, valamint túlzott mértékben aggódik a vajdasági magyarság sorsáért.

május 11.: Negyedszeri nekifutásra sikerült megválasztani Szabadka község képviselő-testületének elnökét. Az új elnök Kasza József lett, aki a 197 küldöttből 91 szavazatát kapta meg.

május 12.: A VKSZ Tartományi Bizottsága ülésén vitát rendeztek a nemzetek közötti viszonyokról. A résztvevők hangsúlyozták, hogy nem lehet szó stabil viszonyokról, ha állandóan megkérdőjelezik a Szerbia SZK alkotmánymódosításának lényegét. Vajdaságban a nemzetiségek harmóniában élnek, de ennek ellenére nem szabad figyelmen kívül hagyni a nacionalizmusban rejlő veszélyeket.

május 15.: Danilo Marković szerbiai oktatási miniszter kijelentette, hogy az egységes, az általános és a középiskolai oktatásról szóló új köztársasági törvények tervezetei nem veszélyeztetik a nemzetiségek anyanyelvi oktatáshoz fűződő jogait. Az általános iskolában ugyanis mindenki az anyanyelvén tanulhat, függetlenül attól, hogy egy osztályban hány tanuló van. A középiskolákban pedig ehhez legalább tizenöt diákra van szükség, de ez a szám lehet kisebb is, ha egyes területeken a feltételek így követelik meg.

június 13.: A *Magyar Szó* beszámolt arról, hogy társadalmi vitára bocsátották az általános iskolai oktatási-nevelési törvénytervezetet. A lap kiemelte, hogy az eddigi

gyakorlattal szemben ezentúl a Szerbiai Oktatási Tanács fogadja el a tanterveket, s a Tartományi Oktatási Tanácsoknak csak véleményezési joguk van.

június 18.: A *Magyar Szó* közölte Ágoston Andrásnak az általános és középfokú oktatási törvénytervezetekkel kapcsolatos cikkét. Habár elismerte, hogy ezentúl könnyebb lesz nemzetiségi tagozatokat nyitni az általános iskolákban, szerinte nem küszöbölik ki azokat a hiányosságokat, amelyek hozzájárultak a nemzetiségek egyre gyorsuló asszimilációjához, például alapvetően közigazgatási eljárásban dől el, hogy hol és mikor nyílnak nemzetiségi tagozatok. Éppen ezért fontosnak tartja, hogy a törvények elfogadása után se záruljanak le a viták a jogszabályok nemzetiségi vonatkozásai tekintetében.

július 9.: Ágoston András a *Magyar Szó*ban az új kisebbségvédelmi modellt elemezte. Kiemelte, hogy az 1974-es alkotmány alapján kialakult gyakorlat nem vált be, mivel a társadalomba való beilleszkedés egyre inkább beolvadássá vált. Ennek pedig egyenes következménye lett az egyre gyorsuló asszimiláció. A megoldást a demokratizálás jelentheti, melynek révén a kisebbség nem tárgya, hanem alanya lesz a nemzetiségi politikának.

július 15.: A *Magyar Szó* interjút készített Hódi Sándorral, melynek témája a nyelv és az identitás kapcsolata volt. Hódi kiemelte, hogy a nemzetiségek nyelvének és kultúrájának degradálása legnyilvánvalóbban az államnyelv koncepciójában jut kifejeződésre, mivel óhatatlanul alá-fölé rendeltségi viszonyt eredményez. Ez pedig azt jelenti, hogy az államnyelv nem vagy hiányos tudása az egyén számára társadalmi hátrányokkal jár, ugyanis ha a közéletben a többségi nyelv használata szilárdul meg, akkor a többi nyelv családi körbe szorul vissza. Ez viszont komoly identitászavart okozhat, amivel szoros összefüggést mutat az anyanyelvi oktatásról való lemondás, illetve az identitás feladása is. Szerinte ez nemcsak a nemzetiségek, hanem a nemzeti egyenjogúságra törekvő politika esetében is kudarcnak tekinthető.

július 23.: Ágoston András a *Magyar Szó*ban arról írt, hogy a köztársasági választási törvény és a választási szabályzat tervezeteinek elkészítése során figyelmen kívül hagyták a képviseleti testületek nemzetiségi összetételének a kérdését. Ugyanakkor a nemzetiségi politika demokratikus modelljében a képviselet kérdése alapvető fontosságú. Szerinte a megoldást az jelenthetné, ha az eddigi többes jelölés helyett áttérnének az arányos képviselet elvére. Ebben az esetben viszont a nemzetiségi képviselők formális jelenléte nem lehet végcél: az adott nemzetiség kollektív érdekeit is ki kell fejezniük.

augusztus 20.: Dobroslav Bjeletić, a Szerbiai KSZ KB végrehajtó titkára a *Magyar Szó*nak nyilatkozva tagadta azt a Tanjugban megjelent információt, miszerint „a jövőben csak szerbhorvát nyelven íródnak a tankönyvek, melyeket lefordítanak a nemzetiségek nyelvére". Hangsúlyozta, hogy ez szerencsétlen megfogalmazás volt, másrészt ez elsősorban az albán nyelvű tankönyvek tekintetében merült fel. Emellett megerősítette, hogy egyáltalán nincs szó a tankönyvek unifikálásáról, hanem csak a köztársaság oktatási rendszerének egységesítéséről beszélhetünk, ami nem érinti az eddigi gyakorlatot.

szeptember 14.: A Szerbiai Képviselőház által elfogadott választási törvényben továbbra is a többes jelölés intézménye érvényesül. Ennek ellenére a jogszabály megadja a lehetőséget arra, hogy a jelölő értekezleten szakaszos lista állításával biztosíthassák, hogy a szavazáskor csak egynemzetiségű jelöltek kerüljenek szembe egymással. Ágoston András szerint ez ideális esetben szavatolja a képviselő-testületek megfelelő nemzetiségi összetételét. Azonban ez a gyakorlatban csak akkor valósulhat meg, ha a választási tevékenység egészét irányító politikai tényezők (a párt, a Szocialista Szövetség és a szakszervezeti tisztségviselők) időben és kellő határozottsággal kezdeményezik a választási értekezlet küldötteinél a szakaszos listák felállítását. Összességében véve úgy vélte, hogy az eddigi legdemokratikusabb választási törvény született meg.

október 4.: A szabadkai rendkívüli pártértekezleten szóba került az egyetemi és főiskolai oktatás reformjával kapcsolatos, az Újvidéki Egyetem által kidolgozott tervezet. Ennek kapcsán Savović Margit, a szabadkai Pedagógiai Akadémia pártszervezetének küldötte azt hangoztatta, hogy megengedhetetlen az Akadémia átszervezésének terve, mivel ez előirányozza a Szabadkán folyó magyar nyelvű tanítóképzés átszervezését is, ami annak megszüntetését eredményezheti. Javasolta továbbá, hogy a kérdést a Szerbiai SZK területén egységesen rendezzék, s ne válasszák el a magyar nyelvű pedagógusképzést a magyar környezettől.

október 8.: Ágoston András a *Magyar Szó*ban megjelent cikkében az újvidéki joghurtforradalom óta eltelt egy év kisebbségpolitikáját értékelte. Írásában rámutatott arra, hogy sem a másfél évtizedes vajdasági autonómiapárti dominanciának, sem a mostani időszaknak a megoldásai nem megfelelőek. Előbbi idején ugyanis hiába alkalmazták az ún. nemzetiségi kulcsokat, a nemzetiségek asszimilációja ijesztően felgyorsult. Utóbbi tekintetében viszont szerinte az a legnagyobb probléma, hogy a kérdés továbbra is a párt belügye maradt, ami akadályozza az egyenjogúság tényleges megvalósulását. Ebből fakadnak az új törvények, illetve törvénytervezetek fogyatékosságai is. Előbbire jó példát szolgáltat az új választási törvény, ami ugyan lehetővé teszi a szakaszos lista alkalmazását, de arra nem tér ki, hogy milyen eljárásban és ki kezdeményezheti az erre vonatkozó döntés meghozatalát. A készülő oktatási törvénytervezetek kapcsán azt hangsúlyozza, hogy a nemzetiségi jogok érvényesítését az érdekeltek személyes kezdeményezésétől teszi függővé, másrészt az oktatási hatóságoknak túl nagy teret hagy a kétnyelvű oktatás bevezetése tekintetében. A fenti problémákra a valódi megoldást a demokratizálás folytatása, a jogállamiság érvényre juttatása, illetve a politikai pluralizmus jelentheti.

A *Magyar Szó* cikket közölt a korábban már említett, az egyetemi és főiskolai oktatás reformjával kapcsolatos, az Újvidéki Egyetem által kidolgozott tervezetről. Ebben kiemelte, hogy egyedül az a biztos, hogy megszűnne az anyanyelvi tanítóképzés. A tervezetnek két változata is napvilágot látott: a régebbi szerint a négyből három évig, míg az újabb szerint két évig szerbhorvát nyelven folyna a képzés, s csak utána anyanyelven. Ez a magyar tanítók esetében azt jelentené, hogy a képzés első felét Zomborban, míg a hátralévő részét Szabadkán folytatnák. Az írás továbbá rávilágít arra, hogy a fenti lépést semmilyen pedagógiai érv nem támasztja alá.

október 11.: Csáky S. Piroska, az Újvidéki Egyetem Magyar Tanszékének docense nyilatkozott a *Magyar Szó*nak a könyvtári tevékenységről szóló új törvénytervezetről. Ennek kapcsán kiemelte, hogy a tervezet szerint ezentúl a könyvtárosi szakvizsgát Belgrádban kellene letenni, szemben az eddigi szabályozással, amely megengedte, hogy erre Vajdaságban is sor kerülhessen. Ráadásul nincs arra vonatkozó kifejezett rendelkezés, hogy az érintettek ezt továbbra is az anyanyelvükön tehetik-e meg.

november 5.: A *Magyar Szó* arról írt, hogy Nagykikinda négy középiskolájában egyetlen magyar tagozat sem működik, noha az 1988/1989-es tanévben a városban hatszáznyolcvanhat magyar anyanyelvű középiskolai tanuló volt. Az illetékesek szerint ennek az az oka, hogy a helyiek nem akarnak az anyanyelvükön tanulni.

december 7.: Vitaestet tartott a Vajdasági Íróegyesület az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karán a nemzetiségi oktatás kérdéséről. Csorba Béla kiemelte, hogy a kisebbségi oktatás nemcsak a nemzetiségek ügye, hanem emberi jogi kérdés is. A készülő oktatási törvénytervezetekre utalva megállapította, hogy az elhangzott kritikák közül egyet sem építettek be a javaslatokba. Ha pedig ezekből törvények lesznek, akkor vége a magyar tanítóképzésnek és az iskolák nemzetiségi tagozatai is veszélybe kerülnek. Csorba szerint a kisebbségi érdekérvényesítést egy kisebbségi szervezet létrehozása szolgálná a leginkább.

december 13.: Többszöri nekifutás után és a *Magyar Szó* hosszas kérdezősködésének hatására a nagykikindai középiskolai érdekközösség utasította a város középiskoláit, hogy újra intézzenek körkérdést a tanulókhoz, hogy igénylik-e a magyar nyelv tanításának megszervezését. Ennek nyomán pedig kiderült, hogy bár kis mértékben, de van érdeklődés a magyar nyelv tanulása iránt a városban. Így a nagykikindai középiskolai érdekközösség végrehajtó bizottsága úgy döntött, hogy finanszírozza a magyar nyelv tanulását az első osztályokban. Ennek nyomán a négy nagykikindai középiskola közül háromban megszervezték az anyanyelvápolást.

Az újvidéki Ifjúsági Tribünön az oktatási törvénytervezeteket vitatták meg. Az eseményen részt vett Csorba Béla, Ágoston András, a VMDK megalapításának későbbi kezdeményezője, majd elnöke, és Vékás János, a VMDK későbbi alapító tagja, majd a párt alelnöke is. A jelenlévők támogatták Ágoston András javaslatát, hogy aláírásgyűjtés kezdődjék annak érdekében, hogy a Szerbiai Képviselőház küldötteitől az oktatási törvény azon rendelkezéseinek elfogadását követeljék, amelyek lehetővé teszik az általános iskolákban a szükséges számú nemzetiségi tagozat megnyitását, valamint annak előzetes meghatározását, hogy mely gimnáziumokban és szakközépiskolákban folyik az oktatás a nemzetiségek nyelvén, és hogy minden gimnáziumban és szakközépiskolában a jelentkezők anyanyelvükön tehessenek felvételi vizsgát.

december 18.: A VDNSZSZ Tartományi Választmányának átadták a VMDK megalakítását indítványozó bizottság dokumentumát. Az új szervezet a vajdasági magyarság érdekeinek képviseletére jön létre, új nemzetiségi modell kiépítéséért száll síkra. A bizottság tagjai között találjuk többek között Ágoston András, Hódi Sándort, a VMDK egyik későbbi alelnökét, Dudás Károlyt, a VMDK későbbi ala-

pító elnökségi tagját, id. Korhecz Tamást, a VMDK későbbi alapító tagját és Vékás Jánost.

december 19.: A Tanjug közölte, hogy a VMDK síkra száll a szerbiai változásokért, a pártállamból a jogállamba való átmenetért, a tőke-, az áru- és a munkaerőpiacon alapuló gazdaságért és a demokráciáért, ideértve a többpártrendszert is.

december 20.: A VMDK Kezdeményező Bizottsága megkezdte a Petíció szövegével ellátott aláírási ívek tervszerű szétosztását és begyűjtését:

„Alulírott polgárok kérjük önöket, hogy az oktatási és nevelési törvényjavaslatok megvitatásakor azokat a megoldásokat támogassák, amelyek a nemzetiségeknek biztosítják:

1. az általános iskolában megfelelő számú olyan tagozatot, amelyben az oktató- és nevelőmunka a nemzetiségek nyelvén folyik;
2. hogy előre meghatározzák, mely gimnáziumokban és szakközépiskolákban folyik majd az oktató- és nevelőmunka a nemzetiségek nyelvén;
3. hogy minden gimnáziumban és szakközépiskolában a jelentkezők saját anyanyelvükön tehessenek felvételi vizsgát."

december 21.: A *Dnevnik* című lapban megjelent cikk azt taglalta, hogy vajon a VMDK mint nemzetiségi szervezet lehet-e a jövőben etnikai feszültség előidézője az országban.

december 22.: A topolyai Szocialista Szövetség helyi elnöksége elfogadhatatlannak tartotta az oktatási törvényjavaslatok módosítására szervezett aláírásgyűjtést. Szerintük mindez csak az etnikumok közötti viszonyokat mérgezi.

1990

január 5.: Ágoston András átadta az oktatási törvények ügyében összegyűjtött mintegy tizenhétezer-száz aláírást Vladeta Popovićnak, a Szerbiai Képviselőház főtitkárának.

január 10.: Ágoston András hangsúlyozta, hogy senkinek nem eshet bántódása a petíció aláírása miatt. Akiket mégis retorzió érne, azoknak a párt jogi segítséget fog nyújtani. Biztatónak ítélte, hogy a Szerbiai Képviselőház levette a napirendjéről a nemzetiségi jogokat csorbító oktatási törvényjavaslatok megvitatását az azokra tett számos módosítási javaslat alaposabb tanulmányozása érdekében.

A *Dnevnik* közölte a Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete Tanácsának levelét, amelyben visszautasította a lap december 29-ei számában megjelent cikk vádjait, és kijelentette, hogy az aláírásgyűjtést nem a Magyar Tanszék kezdeményezte.

január 20.: Megkezdődött a JKSZ utolsó, XIV. kongresszusa. A lényegi kérdések megoldásában felmerülő súlyos ellentétek miatt a szlovén és a horvát küldöttség elhagyta a kongresszust, s ez a JKSZ végét jelentette. Az elemzők szerint ezzel kezdődött a Jugoszláviai Szocialista Szövetségi Köztársaság (JSZSZK) széthullása.

január 23.: A Vajdasági Képviselőház vita nélkül jóváhagyta az oktatási törvénycsomagot, s továbbította azt a Szerbiai Képviselőháznak.

január 30.: A *Magyar Szó* beszámolt arról, hogy a Szerbiai Képviselőház által elfogadott új oktatási törvényekbe bekerültek a petíció meglátásai. Azonban a középiskolákba iratkozók anyanyelvi felvételi vizsgája ezentúl nem lesz kötelező, hanem opcionális. A Magyar Tanszék által tett javaslatok esetében viszont pontosan az ellenkezőjét figyelhetjük meg:

- nemzetiségi oktatás esetében a szülőknek nyilatkozatot kell tenniük;
- a nemzetiségi oktatást biztosító szakiskolákat és gimnáziumokat a törvény jelöli ki, de ennek végrehajtására nem szab határidőt;
- anyanyelvi felvételi vizsgák esetében a törvény nem határozza meg, hogy milyen iskolákra irányadó.

február 3.: Mirnics Károly szociológusnak a *Magyar Szó*ban megjelent cikke arra hívta fel a figyelmet, hogy a vajdasági magyarság lélekszáma gyorsuló ütemben fogy: számításai alapján az 1981-es népszámláláson megállapított háromszáznyolcvanötezerről 1997-re háromszázharmincháromezer alá fog süllyedni. Ennek szerinte a legfőbb oka az asszimiláció mellett az alacsony natalitási mutató.

február 15.: Ágoston András a VMDK Kezdeményező Bizottsága nevében levélben fordult Stanko Radmilovićhoz, a Szerbiai Képviselőház Végrehajtó Tanácsának elnökéhez és Radoman Božovićhoz, a Vajdaság SZAT Képviselőháza Végrehajtó Tanácsának elnökéhez. Levelében hangsúlyozta, hogy vissza kell állítani a tisztán magyar gimnáziumokat olyan városokban, mint Szabadka, Óbecse, Újvidék, Nagybecskerek, Zenta, Zombor és Topolya. Emellett teljeskörű anyanyelvi oktatást kell biztosítani a szakiskolák tekintetében, ahol csak ez lehetséges. Ennek érdekében alkotmánybírósági eljárást fog kezdeményezni az ezzel kapcsolatos törvény ellen, továbbá szorgalmazza, hogy még ebben az évben szűnjenek meg mindazok a korlátozások, amelyek a Magyar Köztársaságban továbbtanulni kívánó egyetemi hallgatók előzetes szelekcióját és számának csökkentését szolgálták.

február 22.: A Szerbiai Képviselőház elfogadta a politikai szervezetekről szóló törvénytervezetet. Ennek alapján a polgárok szabadon társulhatnak politikai pártokba, melyek megalakulásához száz polgárnak kell egy meghatározott politikai program alapján tömörülnie.

március 1.: Mintegy kétszázan jöttek össze a VMDK első nyilvános vitaestjén Óbecsén. A központi téma az anyanyelvi középiskolai oktatás szükségessége volt. A jelenlevők ezt az asszimilációs folyamat lassítása fontos tényezőjének nyilvánították. A vita során Ágoston András kifejtette, hogy a nemzetiségi jogok alkotmányos szabályozása és a gyakorlat között jelentős eltérés van.

március 4.: Szigorú feltételeket javasoltak a nemzetiségi tannyelvű gimnáziumok alapítására a legfelsőbb köztársasági és tartományi szervek. A megnyitáshoz szükséges alsó határ ugyanis tizenkét tagozat, vagyis évenként három. Mindezt azzal indokolták, hogy így megszűnnek az észszerűtlen és fölösleges törpeiskolák.

március 8.: A kiszivárgott tervezet szerint nyolc gimnáziumban lesz magyar tagozat, mégpedig a következő városokban: Szabadka, Zenta, Nagybecskerek,

Óbecse, Topolya, Zombor, Újvidék és Kovin. A tervezet szerint a Vajdaságban a jövőben a szakközépiskolák száma várhatóan száztíz körül fog alakulni.

március 14.: Soviniszta felirat jelent meg Szenttamáson: „Halál a magyarokra!" A hivatalos szervek elítélték az esetet, és elrendelték a tettesek elfogását.

március 18.: Ágoston András a *Magyar Szó*nak nyilatkozva kijelentette, hogy a kisebbségi jogok tekintetében lényegesen többet biztosít a pluralista demokrácia, mint az egypártrendszerű totalitarizmus. Ugyanakkor az előbbi időt vesz igénybe, továbbá elengedhetetlenek hozzá a kisebbségek közösségi akciói.

március 23.: A Szocialista Szövetség szabadkai községi választmányának oktatási és művelődési szakosztálya megvitatta a vajdasági középiskolai hálózat tervezetét. A képviselők szerint a tervezetnek számos logikátlan megoldása van.

március 31.: Megalakult a VMDK Doroszlón a több mint hatezer főt számláló alapító tag százötven küldöttje révén. Elnöknek Ágoston Andrást, míg alelnököknek Hódi Sándort és Vékás Jánost választották meg.

április 6.: Vajdaság SZAT Elnöksége közleményében hangsúlyozta, hogy a tartományban nincs szervezett nacionalizmus, csak egyéni próbálkozások tapasztalhatók a nemzeti gyűlölet szítására és az ország szétrombolására. Mindez ellentétes Jugoszlávia más területeivel, ahol egyre inkább teret nyer a nacionalizmus és a szeparatizmus.

április 13.: A *Magyar Szó* interjút készített Bunyik Zoltán újvidéki pedagógussal, a Vajdasági Kommunista Szövetség Tartományi Bizottságának (VKSZ TB) tagjával, aki kiemelte, hogy már korábban is szükség lett volna egy nemzetiségi érdekvédelmi szervezetre. Szerinte a közvélemény figyelmét az alábbiakra kellene felhívni: kedvezőtlen demográfiai folyamatok, nyelvhasználati problémák, anyanyelvi oktatás, a gazdaságpolitika hatása a nemzetiségekre. Ugyanakkor hozzátette, hogy ennek a szervezetnek nem szabad pártjellegűnek lennie, függetlennek kell maradnia, mivel a nemzetiségi kérdés nem pártkérdés.

április 19.: A VMDK vezetése levelet írt a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémiának, valamint a Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémiának, melyben arra kérte az intézmények vezetőit, hogy közösen hozzanak létre hazai és nemzetközi szakértőkből álló bizottságot, mely kivizsgálná az 1941 és 1945 közti időszak eseményeit, különös tekintettel az újvidéki razziára és a vajdasági magyarellenes vérengzésre.

április 24.: Az SZK Elnöksége közleményében egységes oktatási rendszer bevezetését sürgette.

április 25.: Az újvidéki Magyar Tanszék közzétette álláspontját az oktatási törvényekről, melyben hangsúlyozta, hogy azok nem veszik figyelembe a Vajdaság sajátos multikulturális jellegét, látszólagosan biztosítják csupán a nemzetiségi nyelveken való oktatás teljes egyenrangúságát. Csak lehetőséget teremtenek az anyanyelvi középiskolai és egyetemi felvételi vizsgára, de nem kötelezik az adott intézményeket.

április 29.: Ágoston András a nyelvhasználatról szóló törvénytervezet kapcsán a *Magyar Szó*nak nyilatkozta, hogy fontosnak tartja a probléma ideológiamentes,

demokratikus megvitatását. Tisztázni kell szerinte, hogy mit értünk nyelvi egyenjogúság és szabad nyelvhasználat alatt. A párhuzamos nyelvhasználat intézménye tekintetében hangsúlyozta, hogy ez olyan terhet ró az érintettekre, ami ellehetetleníti e jogok tényleges gyakorlását.

május 6.: Dragoljub Petrović, a VDNSZSZ Tartományi Választmányának Nyelvi és Nyelvpolitikai Egyeztető Bizottságának elnöke szerint a szerbhorvát nyelv nem zárható ki a nemzeti kisebbségek nyelvén folyó oktatás egyetlen szintjéről sem. Törvényi szinten kellene tiltani a földrajzi nevek lefordítását, ami ráadásul sehol a világon nem bevett szokás. Emellett tisztán kisebbségi iskolák sem léteznek sehol, így bizonyos tárgyakat szerbhorvát nyelven kell tanítani.

május 22.: Létrejött Magyarországon a Miniszterelnöki Hivatal keretében a Határon Túli Magyarok Titkársága, melynek révén intézményesített formát öltött a kormányzati szerepvállalás a külhoni magyarság felé.

május 23.: Slavko Gordić, a VKSZ TB Elnökségi tagja a *Politika Ekspres*ben kifejtette, hogy Szerbia nem fogja megakadályozni a nemzetiségek politikai szerveződését, ha azok nem kérdőjelezik meg a köztársaság alkotmányos berendezkedését, szuverenitását és területi integritását. E tekintetben negatív példa Koszovó, de Vajdaságban is vannak problémák. Felrótta, hogy a VMDK a nemzetközi színtérre akarja vinni a jugoszláviai nemzetiségi politikát.

június 24.: Újvidéken megalakult a Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság (JMMT), mint az első országos hatósugarú, a szlovéniai, a horvátországi és a vajdasági magyar értelmiségieket átfogó civil szervezet.

június 28.: A VMDK Tanácsa felszólította a tagságot és a vajdasági magyarokat, hogy a július 1-jei, az új alkotmány elfogadásáról szóló referendumon szavazzanak nemmel, mivel a törvényhozó és végrehajtó szerveknek nincs legitimitásuk egy ilyen dokumentum meghozatalára, továbbá hiányoznak belőle a kisebbségvédelmi garanciák.

július 6.: Miroslav Radovanović, a Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémia elnöke a VMDK-nak címzett válaszlevelében arról írt, hogy az Akadémia programjába iktatta *A német és magyar nemzeti kisebbség a Vajdaságban a második világháborúban 1941-től 1945-ig,* valamint *Az ellenforradalmi és quisling erőkkel való leszámolás a második világháború végén és a háború utáni években* című kutatási terveket.

augusztus 27.: Belgrádban tizenöt új szerbiai pártnak adták át ünnepélyesen a bejegyzésről szóló végzéseket, a VMDK is köztük volt.

szeptember 29.: A VMDK Adán megtartotta első kongresszusát, ahol a politikai program mellett elfogadták a *Mit kíván a VMDK?* című kiáltványt is. A dokumentum többek között kitér a kulturális autonómiára, a kollektív jogok törvénybe foglalására, az esélyegyenlőségre, az óvodától az egyetemig biztosított anyanyelvi oktatásra és nevelésre, valamint a nemzeti identitás és a történelmi hagyományok megőrzéséhez szükséges intézményrendszerre.

október 30.: A VMDK Újvidéken és Temerinben is megemlékezett az 1944-ben és 1945-ben lemészárolt vajdasági magyarokról. Utóbbi helyen először koszorúztak nyilvánosan és szervezetten.

november 1.: Ágoston András, a VMDK elnöke kijelentette, hogy a párt mindenhol állít jelöltet, ahol magyarok élnek. Ugyanakkor az első fordulóban senkivel sem lépnek koalícióra. A magyar nyelvű szavazócédulák érdekében nyílt levelet intéznek a köztársasági választási bizottság elnökéhez.

november 6.: A *Politika Ekspres* cikket közölt annak kapcsán, hogy Újvidéken kereszteket állítottak az 1944-es és 1945-ös áldozatok emlékére, amelyeket később az illetékes hatóságok engedély hiányában eltávolították. Az újság szerint a VMDK mesterségesen átpolitizálja a kérdést. Az 1942-es újvidéki razziára utalva azt állította, hogy a megemlékezés összemossa a „magyar fasiszták" rémtetteit az esetleges ártatlan áldozatokkal.

A VMDK Tanácsa Újvidéken elfogadta a *Kezdeményezés a személyi elvű kisebbségi önkormányzat létrehozatalára* című dokumentumot, mely hangsúlyozza, hogy a vajdasági magyarok tiszteletben tartják az ország szuverenitását, ugyanakkor ragaszkodnak a kollektív jogokhoz is. Ennek a legalkalmasabb közjogi formája a perszonális autonómia lenne, melyet a Szerbiában élő magyar választópolgárok választanának meg. Az így felálló kisebbségi önkormányzat szerve a vajdasági magyarok önkormányzati tanácsa lenne, melynek hatásköre kiterjedne az oktatás, a művelődés és a tájékoztatás területére.

november 11.: Milan Paroški, a Vajdasági Műemlékvédelmi Intézet igazgatója egyszerre vádolta a Vajdasági Oktatásügyi és Művelődésügyi Titkárságot, a szabadkai Községközi Műemlékvédelmi Intézetet, valamint a Vajdasági Múzeumot a szeparatista magyar erők támogatásával. Szerinte a tartományi műemlékvédelem a Nagy-Magyarország visszaállítását szorgalmazó erők kezébe került.

A VMDK rendkívüli kongresszust tartott Adán, ahol elhatározták, hogy a kilenc magyarlakta választási körzetben önállóan indítanak jelöltet, itt koalícióról szó sem lehet. Ahol a magyarság kisebbségben van, ott lehetséges más pártok jelöltjeinek a támogatása, de az érintettnek minden esetben nyilatkoznia kell, hogy miként fogja képviselni a magyarság érdekeit. Koalíciókötésre a második fordulóban kerülhet sor. Erre elsősorban a Reformerek Szövetségének és a Demokrata Pártnak (DP) van esélye.

november 22.: Ágoston András a *Magyar Szó*nak adott interjújában arról beszélt, hogy a perszonális autonómia lehet a megoldás a vajdasági magyarság számára. Szerinte a területi autonómiát az államok nehezebben fogadják el. Ráadásul a magyarság egy harmadát sem fedné le, valamint rendezni kéne az így felálló Magyar Autonóm Körzetben élő nem magyarok státuszát is.

december 15.: Sor került az első, bizonyítottan etnikai alapú gyilkosságra Újvidéken, ahol szerb szélsőségesek megölték Somkereki Sándort.

december 23.: Jól szerepelt a választásokon a VMDK: a szövetségi parlamentbe három, a szerbiaiba nyolc képviselője került be. Képviselővé választották többek között Ágoston Andrást, Csubela Ferencet, a párt alapító tagját és Páll Sándort, aki később a párt elnökségi tagja, majd elnöke lett. A VMDK-nak saját frakciója lett, a

párt összesen 132 726 szavazatot kapott, ami a magyar választók 43,8%-nak felel meg. Emellett szerb pártok jelöltjeiként is szereztek mandátumot a magyarok: Mihalj Kertes – aki Slobodan Milošević bizalmasaként a joghurtforradalom szervezésében is aktívan részt vett – és Kovács Oszkár (a közgazdaságtudományok doktora, a Belgrádi Közgazdasági Kar dékánja) a Szerbiai Szocialista Párt, illetve Várady Tibor a Demokrata Párt színeiben.

1991

január 12.: Ágoston András szerint a többpárti választások bevezetésével, valamint a VMDK parlamentbe jutásával új korszak kezdődött a nemzetpolitikában: a vajdasági magyarság részt tud venni a politikai döntéshozatalban, követeléseit közvetlenül előterjesztheti, s szükség esetén a nemzetközi nyilvánosságot is be tudják vonni.

március 24.: Csubela Ferenc, a VMDK parlamenti képviselője Ágoston Andrással szemben azon az álláspontón volt, hogy a vajdasági magyarság nem lehet csak szemlélője a közvetlenül nem magyar színezetű politikai folyamatoknak, hanem aktívan részt kell vennie bennük.

március 28.: Körmendi Ferencnek, a VMDK képviselőjének a tájékoztatási törvénnyel kapcsolatos módosító javaslatát – melyben kérte, hogy rendezzék a nemzeti kisebbségek anyanyelvi tájékoztatását – a Szerbiai Képviselőház elutasította. Ágoston András a parlamenti vita során hiába hangsúlyozta, hogy nem elég a kérdést a területi egységek előírásaival rendezni.

április 19.: Úgy fogadták el az egyházi javak visszaszolgáltatásáról szóló törvényt, hogy a nem ortodox egyházakat kizárták belőle.

április 21.: A VMDK II. kongresszusát Szabadkán tartotta, ahol ezerszáz küldött és háromezer résztvevő volt jelen. Az eseményen részt vett Tőkés László református püspök, a Romániai Magyar Demokrata Szövetség (RMDSZ) tiszteletbeli elnöke is, aki a kisebbségi kérdések rendezésére egyetemes megoldásokat és a nyitott határok rendszerét szorgalmazta. Ágoston András a VMDK-t a vajdasági magyarság egyetlen legitim politikai képviseletének nyilvánította. Elutasított minden más párttal való együttműködést, kivéve a Vajdasági Horvátok Demokratikus Szövetségét (VHDSZ). A VMDK-kongresszus résztvevői tiltakozásukat fejezték ki a tervezett körzetesítéssel szemben, mivel az az észak-bácskai tömbmagyarság megosztását célozza. Emellett kiemelték, hogy az állam immár a legalapvetőbb kisebbségi jogokat sem hajlandó garantálni.

május 22.: A Szerbiai Képviselőház jóváhagyta a Vajdaság Autonóm Tartomány (VAT) Statútumának javaslatát. A korábbi alkotmány helyett ezentúl csak egy alacsonyabb szintű jogszabály határozná meg a tartomány státuszát, jogi- és közigazgatási helyzetét. A Statútum kapcsán a VMDK álláspontja mindvégig ambivalens volt. Vékás János februárban a *Magyar Szó*nak azt nyilatkozta, hogy a Vajdaságban előbb le kellene bonyolítani a többpárti választásokat, és az újonnan

felálló parlamentnek kellene megszövegeznie a tartomány alapokmányát. A VMDK Elnöksége május 25-ei állásfoglalásában rávilágított a javaslat gyenge pontjaira, kiemelve, hogy csak látszatautonómiát biztosít, mivel hiányoznak az intézmények működtetéséhez szükséges pénzügyi források. Ezeket ugyanis köztársasági szinten határozzák meg. Szerintük ezzel az állam valójában köztársasági szinten mentesíti magát a kisebbségi problémával való közvetlen foglalkozás kötelezettségétől. Éppen ezért a párt továbbra is a személyi elvű autonómiában látja a megoldást. Mindezt a vajdasági politikai erők úgy értékelték, hogy a VMDK lemondott a Vajdaságról, s Belgrád felé fordult, hogy ily módon szerezzen érvényt az érdekeinek.

június 18.: A Vajdasági Képviselőház elfogadta a Statútumot.

június 20–21.: A VMDK kezdeményezésére Ópusztaszeren találkoztak a határon túli magyar szervezetek képviselői. A résztvevők elhatározták, hogy nemzetközi szervezetet hoznak létre a kisebbségi magyarság problémáinak kezelésére. Ennek nyomán jött létre 1991. november 30-án a Közép-európai Népcsoportok Fóruma.

június 22.: Megalakult a Magyarok Hazájukért, Szerbiáért és Jugoszláviáért párt, elnöke Molnár József nyugalmazott ezredes lett. Mirnics Károly szerint a párt megalakulása hátterében a szerbiai állambiztonsági szervek álltak, akik megkíséreltek egy, a VMDK-val szembeni ellenszervezetet létrehozni, amely majd megosztja a vajdasági magyarokat. Mindezt az is alátámasztotta, hogy a tagságot főleg belgrádi belügyi tisztek és rendőrök képezték. Az új párt számos alkalommal bírálta a VMDK politikáját, melyet a szerb–magyar együttélést veszélyeztetőnek, szerbellenesnek tekintett. Tényleges támogatásra azonban sohasem tudott szert tenni a vajdasági magyarok körében.

június 25.: Milošević hatalmi törekvései okán Szlovénia és Horvátország kikiáltotta a függetlenségét. Horvátország szerb kisebbsége ellenállt, aminek hatására zavargások törtek ki. A Jugoszláv Néphadsereg (JNH) beavatkozása kiszélesítette a konfliktust. A Horvátországban élő szerb kisebbség a Krajina-területet (Krajinai Szerb Köztársaság) a frissen megalakult Horvátországtól függetlennek nyilvánította. Súlyos harcok bontakoztak ki az országban, miután a szerb felkelőket támogató JNH is beavatkozott a konfliktusba. A helyzet kilátástalansága miatt a horvát kormány – élén Tuđmannal – beleegyezett, hogy három hónapra felfüggeszti függetlenségi nyilatkozatát.

június 26.: A szlovéniai hatóságok meglepetésszerűen átvették a határátkelők ellenőrzését a jugoszláviai hatóságoktól. A JNH vezetése ezt a jugoszláviai szövetségi alkotmány alapján egyoldalú határmódosításnak minősítette, és támadást indított a határellenőrzés visszaszerzéséért. Kitört az ún. tíznapos háború.

június 29.: Göncz Árpád, a Magyar Köztársaság elnöke kijelentette, hogy Magyarország érdekelt Jugoszlávia egységében, már csak azért is, mert ott nagy számban élnek magyarok.

július 3.: Antall József magyarországi miniszterelnök határozottan kiállt a tagköztársaságok önrendelkezése mellett, továbbá hangsúlyozta Vajdaság és Koszovó státusza rendezésének szükségességét. Vajdaság kapcsán kiemelte, hogy a trianoni

békeszerződés nem Szerbiának juttatta a területet, hanem a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságnak.

július 5.: Az Adán székelő VMDK Elnöksége kiadta első békefelhívását, mellyel a párt csatlakozott a háború elleni tiltakozáshoz. A dokumentumban hangsúlyozták, hogy:

- tiltakoznak a testvérgyilkos háború eszkalációja ellen, s követelik az öldöklés azonnali leállítását;
- követelik az összes fegyveres erő visszavonását, a fegyverek beszolgáltatását és a tartalékosok – köztük a magyar behívottak – hazabocsátását;
- elítélik a háborús uszítást és az erőszak alkalmazásának minden formáját;
- szorgalmazzák az ország jövőjéről folyó tárgyalásokat, és olyan politikai megegyezésért szállnak síkra, amely figyelembe veszi a helsinki alapelveket, a népek önrendelkezési jogát, és szavatolja az emberi és kisebbségi jogok maradéktalan megvalósítását.

július 6.: A VMDK tiltakozó memorandumot juttatott el a JSZSZK elnökségéhez, illetve a jugoszláv hadsereg vezérkarához, melyben kijelentette, hogy a hadsereg már nem a külső határokat védi, hanem belekeveredett a délszláv népek közti fegyveres konfliktusba. Követelte a magyar nemzetiségű katonák leszerelését, amíg ez a helyzet fennáll. Továbbá védelmet kért a vajdasági magyarság számára a nemzetközi közösségtől.

Topolyán a behívott magyar tartalékosok szülei tiltakozó akciót szerveztek.

július 7.: Szlovéniában elhallgattak a fegyverek, véget ért a szlovéniai tíznapos háború. A JNH megkezdte egységei kivonását az országból.

július 10.: A kisebbik magyarországi kormánypárt, a Független Kisgazdapárt (FKGP) vezetője, Torgyán József kijelentette, hogy pártja támogatja Szlovénia és Horvátország függetlenségét, emellett hangsúlyozta, hogy a vajdasági magyarok helyzetével nemzetközi konferenciának kellene foglalkoznia, s végre kell hajtani a történelmi korrekciót. Mindezt a baloldali és a liberális ellenzék egyöntetűen elutasította. A Szabad Demokraták Szövetsége (SZDSZ) kijelentette, hogy Torgyán József nyíltan a békeszerződések revíziójáért száll síkra. Követelték, hogy a Magyar Demokrata Fórum (MDF), mint az első számú magyarországi kormánypárt, utasítsa el a koalíciós partnerének nyilatkozatát, mivel ez azzal fenyeget, hogy Magyarország nemzetközi konfliktusba keveredik, s európai tekintélye is csorbul.

július 17.: A *Magyar Nemzet* interjút készített Hódi Sándorral. A beszélgetés központi témája a vajdasági magyarságot sújtó negatív demográfiai spirál és a Vajdaság etnikai képének megváltozása volt. Hódi kiemelte, hogy a magyar közösség nagyon nehezen tud ellenállni a felerősödött nagyszerb nacionalizmusnak. Éppen ezért fontos szerep hárul a VMDK-ra, hiszen a párt intézményes kereteket teremt az érdekérvényesítésnek.

július 20.: A VMDK Elnöksége elfogadta a vajdasági magyar oktatási hálózat modelljavaslatát. A dokumentum szorosan kapcsolódott a VMDK autonómiakoncepciójának személyi elvű pilléréhez. Eszerint ezentúl tanügyi kérdésekben az önkormányzati tanács lesz az illetékes. Emellett szorgalmazta az intézmények ala-

pításának pluralizmusát (önkormányzati, vállalati, alapítványi, magán stb.). Az oktatási hálózat működtetéséhez szükséges forrásokat az államnak kell biztosítania. Kulcskérdés az asszimiláció megállítása, ennek érdekében az önkormányzati tanács megalapította a következőket: egy diáksegélyező alapítványt, az általános és középiskolai kollégiumok hálózatát, valamint a diákbuszhálózatot.

július 23.: Elfogadta a Szerbiai Képviselőház a hivatalos nyelvhasználatról szóló törvényt, melynek következtében gyakorlatilag kizárólag a szerb nyelv és a cirill írásmód vált hivatalossá Szerbiában. Ezt az a tényt is alátámasztja, hogy ettől kezdve a közigazgatási és bírósági eljárásban a nemzeti kisebbségek nyelvhasználata csak az elsőfokú eljárás során biztosított. Emellett a törvény fordítási kötelezettséget írt elő, és előnyben részesítette a szerb nyelvet, ha a felek nem tudnak megegyezni az eljárás nyelvében. A helyzetet pedig tovább rontotta, hogy a jogszabálynak nincs végrehajtási rendelete, s elmaradt a kisebbségi nyelvhasználati törvény kidolgozása is.

augusztus 2.: Gianni de Michelis olaszországi külügyminiszter Dél-Tirollal hasonlította össze Jugoszlávia nemzetiségi problémáit. Hangsúlyozta, hogy a békés megoldáshoz a nemzeti kisebbségek jogainak védelme kell.

augusztus 5.: A délszláv háborúk első magyar áldozata a tizenkilenc éves temerini Baráth Róbert volt, aki a horvátországi harctéren esett el ismeretlen körülmények között.

augusztus 22.: A *Magyar Szó* közölte, hogy Szerbiában a júniusi behívásoknak az újoncok 51,6%-a tett eleget.

augusztus 29.: Megtartották az első háborúellenes tüntetést Temerinben, amelynek egyik szervezője Csorba Béla volt.

szeptember 3.: Antall József szabadkai látogatásán találkozott Ante Marković jugoszláviai szövetségi miniszterelnökkel. A közös sajtótájékoztatón a felek egyetértettek a kisebbségek személyi elvű és helyi autonómiájának szükségességében.

szeptember 6–7.: Béketüntetésekre került sor a vajdasági Kispiacon.

szeptember 8.: Macedónia népszavazáson döntött a függetlenné válásról.

szeptember 16.: A *Magyar Szó* sorozással kapcsolatos kérdéseire Ljubiša Manastirac ezredes válaszolt. Tagadta, hogy az újoncokat háborús övezetbe küldenék, valamint, hogy a magyarokat számarányukon felül hívnák be, továbbá azt a tényt is, hogy az érintettek tömegesen utasítanák el a behívólevelek átvételét.

szeptember 19.: Temerinben a behívottak édesanyjai tüntettek, szerbek és magyarok közösen. A résztvevők hangsúlyozták, hogy nem tartoznak egyetlen politikai szervezethez sem. Ennek ellenére többen is a VMDK kezét vélték felfedezni a tiltakozás megszervezésében, mivel az elhangzott követelések megfogalmazásában Csorba Béla is segített.

szeptember 21.: A *Magyar Szó* ismét egy vajdasági sorkatona halálesetéről számolt be: az áldozat Kudlik Gábornak, a VMDK szabadkai körzeti szervezete alelnökének fia, Kudlik Mihály, aki mindössze tizennyolc éves volt. A szabadkai újonc Eszéknél esett el.

szeptember 25.: Az ENSZ Biztonsági Tanácsa fegyverszállítási tilalmat rendelt el Jugoszlávia területére, amivel tulajdonképpen a szerbeket segítette, hiszen a ju-

goszláviai fegyverarzenál szerb kézen volt, a horvátok és a bosnyákok pedig így nem juthattak fegyverhez.

szeptember 26.: A megelőző néhány napban Szabadkán a helyiek (magyarok, horvátok, szerbek) a Fő téren este összegyűlve tiltakoztak a háború ellen egy-egy szál gyertyát gyújtva az áldozatok emlékére. Azonban az erre a napra tervezett béketüntetést a hatóságok betiltották az esetleges provokációkra hivatkozva. Ennek ellenére többen mégis megjelentek.

szeptember 27.: A szabadkai béketüntetések ürügyén eljárást indítottak a helyi VMDK-s vezetők (Dudás Károly, Fodor János és Kudlik Gábor) ellen. A hírt a Szabadkai Rádió déli híradója jelentette be.

szeptember 28.: A VMDK elnöksége levélben fordult Slobodan Miloševićhez, arra kérve őt, hogy lépjen fel a Vajdaság nemzetiségi összetételének megváltoztatása ellen.

október 6.: Ágoston András a *Magyar Szó*nak nyilatkozva a Miloševićhez írt szeptemberi levelet azzal indokolta, hogy el kell kezdődnie a párbeszédnek. Szerinte ez akkor fog megindulni, amikor egy szakértőkből álló kormánybizottság leül a VMDK-val tárgyalni a fontos kérdésekről. Ezek közül első helyen áll a személyi elvű autonómia. Ugyanakkor továbbra is elutasította azt, hogy a VMDK beleavatkozzon Jugoszlávia általános politikai jövőjébe.

október 10.: Zoran Đinđić szerbiai ellenzéki vezető, a Demokrata Párt egyik alapítója az osztrák APA hírügynökségnek nyilatkozva kijelentette, hogy népszavazásokkal lehetne megoldani Jugoszlávia tagköztársaságainak békés szétválását. Nyilatkozatában a vajdasági magyarokat is megemlítette: esetükben széles körű autonómiát kell bevezetni.

október 14.: A *Magyar Nemzet* a délszláv háborúban részt vett magyar katonákkal készített riportot, melyben elhangzik, hogy a Horvátországba küldött és ott elesettek 20%-a magyar.

november 2–3.: Egyszerre kilencszáz behívót küldött ki a hatóság Zentán, azonban ennek alig több mint kétszázan tettek eleget. Sokan a környező tanyákra, illetve Magyarországra menekültek. Elterjedt a hír, hogy a behívottakat Vukovárra viszik a frontra. Ennek következtében hamarosan hatezer ember gyűlt össze a városháza előtt, ahol a képviselő-testület összehívását és a háború befejezéséről szóló népszavazás kiírását követelték.

november 5.: A zentai béketüntetésen kétezer ember gyűlt össze, amit a tartalékosok feleségei szerveztek. A tüntetők lezárták a városból kivezető utakat, hogy megakadályozzák a behívottak esetleges elszállítását. A lezárt városba bejutott Nenad Čanak, a Vajdasági Szociáldemokrata Liga (VSZL) elnöke, aki így fogalmazott: „Ez nem a mi háborúnk! Megvédjük Jugoszláviát, Szerbiát és a Vajdaságot, de Nagy-Szerbiáért nem harcolunk!" A tüntetők referendum kiírását követelték, amelynek révén dönthettek volna, hogy támogatják-e a háborút. Az eseményt követően három résztvevőt letartóztattak, s eljárást indítottak ellenük. Az ügyben az alkotmánybíróság is megszólalt, és kimondta, hogy egy ilyen referendum alkotmányellenes lenne.

november 6.: Zentai polgárok egy csoportja javaslatot terjesztett a helyi képviselő-testület elé, melyben általános titkos szavazás megtartását kérték a következő kérdésekben:

- Helyeslik-e a jelenleg folyó háborút?
- Egyetértenek-e azzal, hogy polgártársaik abban részt vegyenek?
- Egyetértenek-e azzal, hogy az erőszakkal mozgósított polgártársakat és azokat, akiket a harctéren vagy a kiképzőközpontokban akaratuk ellenére tartanak, azonnal küldjék haza?

A javaslatot egyedül a Szerbiai Szocialista Párt képviselői nem támogatták.

november 7.: Ismeretlen tettesek beverték a zentai Kalmár Mihály házának ablakait, aki a háború ellen tiltakozott. Szintén e napon ismeretlen elkövetők meggyalázták Savoyai Jenő zentai emlékművét, szerb nacionalista jelszavakat firkálva rá.

november 12.: A Vajdasági Területvédelmi Parancsnokság a magyarok egyre jelentősebb tiltakozását és ellenállását látva közölte, hogy a területvédelmi egységeken belül mindössze 7,1% a magyarok aránya.

november 27.: Mind Szerbia, mind Horvátország úgy nyilatkozott, hogy az ENSZ közbelépését kéri, és Jugoszlávia állandó ENSZ-képviselője megegyezett az ENSZ Biztonsági Tanácsával egy békefenntartó erő mielőbbi felállításában.

november 30.: A Közép-Európai Népcsoportok Fóruma a szlovákiai Csölösztőn tartotta alakuló ülését. A szervezet elnökévé Hódi Sándort választották meg.

december 8.: Antall József levélben fordult Lord Carrington volt NATO-főtitkárhoz, Ruud Lubbershez, az Európai Közösség (EK) elnökségi posztját betöltő Hollandia külügyminiszteréhez, valamint Cyrus Vance volt amerikai külügyminiszterhez, melyben javasolta, hogy az ENSZ ne csak Horvátországba, hanem Boszniába, Koszovóba és a Vajdaságba is küldjön békefenntartó erőket, megelőzve az esetleges vérontásokat.

december 20.: A *Magyar Szó* interjút készített Páll Sándorral, a VMDK képviselőjével. A beszélgetés apropóját az adta, hogy a Szerbiai Képviselőház elutasította a Milan Paroški és Dragoslav Petrović néppárti képviselők által közösen benyújtott antidiszkriminációs törvényjavaslatát, mely azoknak a szerbeknek a jogi védelmét szorgalmazta, akik olyan községekben élnek, ahol a nemzeti kisebbségek alkotják a lakosság többségét. Ennek kapcsán úgy vélte, hogy jó esély van a kisebbségvédelmi jogszabályok elfogadására. Kijelentette továbbá, hogy a nyelvtörvényt felül kell vizsgálni, mivel az a cirill írásmódot részesíti előnyben.

1992

január 8.: Antall József George H. W. Bush amerikai elnökhöz írt levelében nemzetközi védelmet kért a vajdasági magyarság számára.

január 9.: A Bosznia-Hercegovinában élő szerbek kikiáltották a boszniai Szerb Köztársaságot, s kimondták, hogy az a föderatív Jugoszlávia része.

január 14.: Az újságok megjelentették az 1991 áprilisában lebonyolított népszámlálás adatait: a Vajdaságban a 2 012 517 lakosból 340 646 fő magyar nemzetiségű. Ez több mint 10%-os csökkenés az előző népszámlálás adataihoz képest.

január 15.: Az EK elismerte Szlovéniát és Horvátországot.

január 16.: Jeszenszky Géza magyarországi külügyminiszter a *New York Times*ban és az *International Herald Tribune*-ben megjelent cikkében javasolta, hogy az USA ismerje el Horvátországot és Szlovéniát független államokként, valamint autonómiát szorgalmazott a koszovói albánoknak, a vajdasági magyaroknak és a horvátországi, illetve boszniai szerbeknek.

január 18.: A *Magyar Nemzet* riportot közölt az erőszakos mozgósításokról. Ennek kapcsán kiemelte, hogy még Csorba Bélának is bujdosnia kellett a hatóságok elől. Egyre inkább tetten érhető volt az a szándék, hogy a külföldre kényszerült magyarok házait a Horvátországból Vajdaságba érkező menekülteknek akarják adni.

január 27.: Behívót kapott Kudlik Gábor, a VMDK szabadkai körzeti szervezetének alelnöke is. A *Magyar Nemzet* szerint mindez része volt a szerbiai hatalom taktikájának, mellyel egyszerre lépett fel a vajdasági magyarság legitim szervezetével szemben és félemlítette meg a közösséget.

január 28.: A Magyar Emberjogi Alapítvány közölte, hogy a szerbiai hatalom behívói célzottan a VMDK vezetői ellen irányulnak.

január 29.: A körzetesítést bevezető kormányrendelet révén szétszakították a korábban természetesnek tekintett régiókat, és a magyarság az új közigazgatási egységeken belül mindenhol kisebbségbe került. Ennek során Ada, Zenta és Magyarkanizsa községeket a nagykikindai székhelyű észak-bánáti körzethez csatolták. A cél kettős volt: mind a jövőbeli választási eredményeket, mind a közösség politikai-gazdasági súlyát gyengíteni akarták.

A *Magyar Nemzet* interjút készített Varga Zoltánnal, a szabadkai Pedagógiai Akadémia igazgatójával, s a VMDK képviselőjével az oktatást érintő új törvénytervezetekről. Kiemelte, hogy a szerbiai hatalom elsődleges célja az anyanyelvi oktatás elsorvasztása, egyfajta kétnyelvű oktatási modell meghonosítása.

február 7.: A rendőrség a nyílt utcán letartóztatta Csorba Bélát, aki hetekig bujdosni kényszerült, mivel nem volt hajlandó eleget tenni a behívóparancsnak. A VMDK Emberjogi Bizottsága közleményben fejezte ki tiltakozását a hatósági önkénnyel szemben, melyben rámutatott arra, hogy mindez része annak a kitervelt hadműveletnek, amit a szerbiai vezetés dolgozott ki a VMDK felmorzsolására. Felszólította a hatóságokat, hogy engedjék szabadon Csorba Bélát.

március 1.: Montenegróban és Bosznia-Hercegovinában népszavazást tartottak a függetlenségről. Előbbiben elutasították, míg utóbbiban a függetlenségre szavaztak (a bosnyákok és a horvátok támogatták, a szerbek ellenezték).

március 27.: A *Magyar Szó* interjút készített Konrád György magyarországi Kossuth-díjas íróval, szociológussal és Végel László későbbi Kossuth-díjas vajdasá-

gi magyar íróval. A beszélgetés során mindketten azt hangoztatták, hogy a kettős állampolgárság bevezetése megoldást jelenthetne a kisebbségi lét viszontagságaira.

március 30.: A belgrádi *Politika* című napilap egy cikke szerint az előző alkotmányos rendből eredő, túl széles körű jogok akadályozzák Szerbia demokratizálását. A kisebbségeknek tehát nem szabad túl sokat követelniük.

április 1.: Vojislav Šešelj azzal fenyegette meg a Szerbiai Képviselőházban a szerbiai horvátok képviselőjét, Antun Skenderovićot, hogy a szerbeket ért atrocitások miatt Szerbia a területén élő horvátokkal szemben is jogosult fellépni, szükség esetén ki is telepítheti őket. Ezzel a radikális képviselő nyíltan az etnikai tisztogatás mellett foglalt állást, ami óriási félelmet keltett az ország nemzetiségei körében.

április 6.: Ómoravicán (Bácskossuthfalván) tiltakozó megmozdulás kezdődött a behívóparancsot megtagadó mintegy nyolcvan magyar férfi részvételével.

Az EK elismerte Bosznia-Hercegovina függetlenségét.

április 7.: Az USA elismerte Bosznia-Hercegovina, Horvátország és Szlovénia függetlenségét.

április 25.: A Kanizsán megrendezett VMDK-közgyűlést megelőzően az állami szervek olyan információval rendelkeztek, hogy a párt kikiáltja a magyar többségű területek autonómiáját, s ennek nyomán a szeparatizmus vádját fogalmazták meg. A VMDK vezetői visszautasították mindezt, s egy nappal a közgyűlés előtt, a Slobodan Miloševićtyel való találkozás során kijelentették, hogy nem törekszenek határrevízióra. A közgyűlésen előterjesztették a magyar autonómia tervezetét, amely három pilléren alapszik: személyi autonómia, magyar helyi önkormányzatok, valamint autonóm magyar körzetek.

április 27.: Kihirdették az ún. žabljaki alkotmányt. Ennek nyomán Szerbia és Montenegró az egykori Jugoszlávia romjain létrehozta Kis-Jugoszláviát. E lépéssel Belgrád is elismerte, hogy a régi Jugoszlávia megszűnt. Ágoston András levelet írt Miloševićhez, amelyben kifejtette, hogy ezzel megpecsételődik a vajdasági magyarság sorsa, mivel az alkotmány nem rendezi a kisebbségek kollektív jogait, valamint nem tér ki a vajdasági magyarság alkotmányos és politikai státuszára.

május 6.: A Szerb Radikális Párt herkócai ülésén felolvasták azok nevét, akiknek a párt szerint nincs helyük a faluban, s felszólították őket, hogy néhány órán belül távozzanak. Aki maradt, azt megverték, sőt kínzásokra is sor került. Mindezek hatására az addig döntően horvát (70%) falu szerb többségűvé (83%) vált, mivel az elüldözöttek helyére azonnal szerb menekültek érkeztek. A horvátok aránya 4-5%-ra, míg a magyaroké 20-ról 12%-ra csökkent. Ezt követően a település nevét Hrtkovciról Srbislavcira változtatták.

május 9.: A délszláv háború újabb magyar áldozatát, Kovács Dejant temették el Csantavéren. Mindössze húsz évet élt.

május 10.: Oromhegyesen a délszláv háború elleni tiltakozásul mozgalom jött létre a helyi Zitzer pizzériában és biliárdteremben. A mozgalom technikai szervezője Balla Lajos, a VMDK elnökségi tagja volt. Megalakulásakor kétszáz behívott tartalékos tagadta meg a parancsot, és élt két hónapig a mozgalom helyszíneként szolgáló épületekben.

május 12.: A *Magyar Nemzet* ismételten riportot közölt az erőszakos mozgósításokról, illetve az egyre erősödő nagyszerb nacionalizmusról, amely teljesen felbolygatta a vajdasági magyarok mindennapjait. Ennek kapcsán Dudás Károly egyenesen úgy fogalmazott, hogy felsejlik az 1944-es tragédia emléke, amikor negyvenezer magyart mészároltak le Tito partizánjai. Szerinte ma a türelem és az önmérséklet a legfontosabb: a felesleges vérontásból ki kell maradni.

május 20.: A szerbiai törvényhozás hosszú és szélsőséges véleményektől sem mentes vita után az oktatási törvénynek a kormány által javasolt enyhébb változatát fogadta el. Eszerint továbbra is folyhat nemzetiségi nyelvű oktatás a középiskolákban.

május 31.: A VMDK önállóan indult a szövetségi, tartományi és helyhatósági választásokon. Két képviselő került be a szövetségi parlamentbe. Összesen 106 831 szavazat érkezett a VMDK-ra, ami a magyar választók 38%-át jelentette. Emellett háromszáz tanácsnok jutott be az egyes önkormányzatokba, és a magyar többségűekben (például Kanizsán, Zentán és Szabadkán) magyar vezetés állt fel. A párt szerint a rosszabb választási eredmények oka a délszláv válság súlyosbodása, s az ebből fakadó gazdasági és társadalmi nehézségek.

június 1.: A Határon Túli Magyarok Titkársága a Határon Túli Magyarok Hivatalává (HTMH) alakult át, és önálló, országos hatáskörű intézmény lett. A magyar államot képviselve diplomáciai tevékenységre is jogosult volt, és a konstruktív partnerség jegyében kívánt a külhoni magyaroknak segíteni.

június 26.: Az oromhegyesi Zitzer Klub köré csoportosuló békemozgalom Zitzer Szellemi Köztársasággá alakult át. A szervezetnek ezután elnöke, alkotmánya, himnusza és címere is lett. A világ számos pontjáról több százan csatlakoztak a virtuális Köztársasághoz.

július 8.: Szerbia Köztársaság Menekültügyi Bizottságának elnöke, Dobrica Vulović rendkívüli állapotot hirdetett, s levélben közölte az érintett polgármesterekkel – köztük a VMDK színeiben megválasztottakkal –, hogy hány menekültet kötelesek befogadni.

július 12.: A Zitzer Szellemi Köztársaság Elnöksége úgy határozott, hogy az éjszakázás és a bennlakás e naptól fogva megszűnik, de ha a helyzet úgy kívánja, továbbra is megszervezhető a polgári engedetlenség ezen formája. A műsoros estek hetente kétszer ezentúl is meg lesznek tartva.

augusztus 4.: A Szerbiai Képviselőház elfogadta az egyetemekről szóló törvényt. Ennek 10. szakasza kimondta, hogy az egyetemeken a tanítás szerb nyelven folyik, a nemzeti kisebbségek nyelvén, illetve a világnyelvek valamelyikén pedig csak akkor, ha ezt a kormány jóváhagyja.

augusztus 7.: Hivatalosan bejegyezték a Vajdasági Magyar Művelődési Szövetséget (VMMSZ), ami egy vajdasági magyar művelődési egyesületeket, kulturális, szakmai és alkotóműhelyeket tömörítő ernyőszervezet. Azzal a céllal jött létre, hogy „életre keltse a Vajdaság minden zugában kihalóban levő magyar kultúrértékeket".

augusztus 19.: Magyarországon kormánynyilatkozat jelent meg a külhoni magyar kisebbségekről, amely elutasította a homogén nemzetállamiság eszméjét, és kiállt a személyi és területi autonómiaformák megvalósítása mellett.

augusztus 28.: A VMDK felhívást tett közzé, melyben felszólította a magyarságot, hogy álljon ellen a betelepítéseknek, valamint az elüldözési és kifosztási törekvéseknek.

október 17.: A délszláv válság következtében tömegesen szegényedtek el Szerbia polgárai, általánossá vált a nélkülözés és a gyógyszerhiány. A gondok enyhítése érdekében a VMDK kezdeményezésére létrejött a Vox Humana Emberbaráti Szolgálat. A szervezet fő célja az önsegélyezés intézményesítése volt. Többek között népkonyhákat üzemeltettek.

október 23.: A *Magyar Szó* arról írt, hogy százhúszezer fős menekültáradat érkezett a Vajdaságba: a szerbek tömegesen hagyják el a Krajinai Szerb Köztársaság területét, ahol véres összecsapások folynak. Ez további megpróbáltatásokat jelentett a vajdasági magyaroknak, mivel a menekülteket a szerb hatóságok tudatosan a nemzetiségek (elsősorban magyarok) lakta településekre irányították, megváltoztatva ezzel az etnikai arányokat. Emellett általánosakká váltak az erőszakos házfoglalások is: az újonnan érkezettek közül sokan nem voltak hajlandóak elfogadni az alapvető együttélési normákat, s arra törekedtek, hogy a helyi lakosoktól – főként a magyaroktól – erővel is elvegyék az ingatlanukat.

november 12.: A *Magyar Nemzet* riportot készített, melyben megszólalt Kasza József, Szabadka polgármestere és Csorba Béla. Előbbi hangsúlyozta, hogy Szabadka újabb terhet kap: a szerbiai kormány azt tervezi, hogy kétszáz lakást épít ezer menekült számára, ami az etnikai arányok további romlásával jár majd. Ráadásul már eddig is háromezer-ötszáz menekült élt a városban. Csorba Béla kiemelte, hogy szerencsére Temerinben alábbhagytak a betelepítési kísérletek. Azonban ez távolról sem jelent nyugalmat: mindennaposak a lövöldözések.

december 7.: Ágoston András hivatalos levelet küldött Lord Owennek és Cyrus Vance-nek, a Jugoszlávia-konferencia – melyet az 1991. augusztus 27-ei brüsszeli tanácskozáson az EK és a tagállamok kezdeményeztek annak érdekében, hogy tartós és békés megoldást keressenek a JSZSZK-n belül zajló válságra – társelnökeinek, melyben arról ír, hogy a szerbiai kormány két és félszer több magyart hívott be, mint amennyit a számarányuk indokolna.

december 14.: Dobrica Vulović menekültügyi biztos megismételte a menekültek befogadásával kapcsolatos júliusi felhívását az elhelyezési szempontokkal együtt.

december 20.: Előrehozott szövetségi, tartományi és helyhatósági választásokra került sor. A VMDK a Szövetségi Képviselőházba tizennyolc (ebből egy képviselő a VMDK és a Vajdasági Demokratikus Reformpárt közös jelöltje volt), a Szerbiai Képviselőházba kilenc képviselőt juttatott. A pártra a szövetségi választásokon 106 036, míg a köztársaságin 140 825 szavazat érkezett (utóbbi a magyar választók 50%-át jelentette). Emellett a VMDK megerősödött önkormányzati szinten.

december 24.: A *Pesti Hírlap* interjút készített Csubela Ferenccel, aki kijelentette, hogy a december 24-re behívott magyar fiatalok otthon maradnak, és inkább

vállalják a büntetést. Kiemelte továbbá, hogy az április 6-án kiadott moravicai mozgósítási parancsok megtagadása óriási hatással volt az egész Vajdaságra: a hatóságok belátták, hogy erőszakkal nem érhetnek célt.

1993

január 16.: A VMDK arra figyelmeztette a képviselőit és a tanácsnokait, hogy a magyar autonómia ügyét kell képviselniük. E tekintetben nincs alku, s ez határozza meg a más pártokkal való együttműködést is. Azonban a szerbiai pártok nem támogatták az autonómia gondolatát.

február 5.: A *Magyar Nemzet*nek nyilatkozott Papp Ferenc, a VMDK újvidéki körzeti elnöke. Kiemelte, hogy a városban a magyarok aránya 10-ről 5%-ra csökkent. A helyzetet pedig súlyosbítja, hogy a szerb lakosok is bizalmatlanok a magyarsággal szemben. A szerbiai hatalom tudatos asszimilációs politikát alkalmaz, ezért kerültek át a magyar intézmények a város peremterületeire.

február 9.: A *Magyar Szó* közölte, hogy Zombor lakosainak már 12%-a menekült.

február 18.: Az oromhegyesi születésű Almási Vilmos – aki a Zitzer Szellemi Köztársaság elnöke is volt – magyarkanizsai VMDK-s tanácsnokot a bevonulás megtagadásáért katonai bíróság elé állították Belgrádban.

február 22.: A *Magyar Nemzet* kiemelte a riportjában, hogy a VMDK egyre inkább szembekerül a szerbiai hatalommal. Emiatt egyre több tisztségviselője kap behívót. Továbbá a magyar többségű önkormányzatokban a hatalom képviselői mindent megtesznek azért, hogy a munkát ellehetetlenítsék. Ennek eklatáns példája Szabadka, ahol Kasza József polgármestert adminisztratív módon akarják eltávolítani.

március 3.: A Szerbiai Szocialista Párt újságja, a *Dani* meghívására Vojislav Šešelj Szabadkára érkezett, és a lapban megjelent cikkével uszított a város magyar és horvát lakossága ellen.

március 10.: A Szerbiai Képviselőház kihirdette Szerbia Köztársaság alkotmányának végrehajtásáról szóló alkotmánytörvény kiegészítését és módosítását, amely hatályon kívül helyezte a tartományok által meghozott törvényeket.

május 30.: A Szarajevóhoz közeli Han Pijesak faluban zajlott harcokban elhunyt a szabadkai Csorba István kiskatona.

június 29.: Csetnikek jelentek meg a Szabadkához közeli Bajmokon egy pravoszláv templom alapkőletételénél, s a jelenlévőket több alkalommal provokálták. Egy csetnikjelvényt viselő személy leütötte Kudlik Gábort, aki eszméletét vesztve a földre zuhant.

július 12.: Laczkó Illésnek, a szabadkai Népkör ügyvezető igazgatójának börtönbe kellett vonulnia, mivel az ügyészi fellebbezés folytán az első fokon a behívóparancs megtagadásáért kiszabott három hónapos felfüggesztett elzárást a bíróság letöltendőre változtatta. A VMMSZ és a VMDK tartományi elnöksége hevesen tiltakozott az ítélet ellen.

július 23.: A kisebbségi autonómiák lehetőségeiről és az együttműködés intézményesítéséről kezdtek tárgyalást Kolozsváron az RMDSZ és a VMDK vezetői.

szeptember 10.: Antall József hivatalában fogadta Ágoston András. A találkozóra a Balladur-terv fényében került sor. A dokumentumot az 1993-as koppenhágai Európai Tanácson mutatták be, s az Európai Unió elkötelezte magát a megvalósítása mellett. A terv névadójaként szolgáló francia miniszterelnök új európai biztonsági rendszert akart létrehozni, s a preventív diplomácia eszközével próbált megoldást javasolni Kelet-Európa két nagy problémájára: a határok sérthetetlenségére és a nemzeti kisebbségek kérdésére (a kollektív jogaikra). A felek áttekintették, hogy a tervezet milyen lehetőséget biztosít a vajdasági magyarság számára. Egyetértettek abban, hogy tárgyalásokat kell kezdeményezni a vajdasági magyar közösség legitim képviselői és a szerbiai hatalom között.

november 18.: A *Magyar Nemzet* a Vox Humana Emberbaráti Szolgálat tagjaival készített interjút. Kudlik Gábor, a szervezet élelmezésügyi bizottságának vezetője kiemelte, hogy már száz aktivistájuk van Vajdaság-szerte, s külön figyelmet fordítanak a szórványra is. Szabó Lajos elnökségi tag hozzátette, hogy az ENSZ-segélyszállítmányok egy része nem a rászorulókhoz kerül, hanem a feketepiacra, amit csak a szervezet közreműködésével lehetne kiküszöbölni. Szabó Lajos szerint az állami szervek és az egyes pártok sokáig ellenségesen kezelték őket, mivel megtörték a szerbiai Vöröskereszt monopóliumát. A legnagyobb gondot a gyógyszerhiány és a megfizethetetlen orvosi kezelési költségek jelentik.

november 22.: Milutin Stojković, a Vajdasági Képviselőház elnöke és Dobrica Vulović szerbiai menekültügyi biztos újvidéki találkozójukon megállapították, hogy azokban a községekben, amelyekben a VMDK győzedelmeskedett, nem tartják tiszteletben a menekültekről szóló törvényt, s nem engedik, hogy területükre új menekültek érkezzenek. Ennek kapcsán a Vajdasági Képviselőház elnöke hatékony intézkedéseket igért.

december 19.: Slobodan Milošević feloszlatta a Szerbiai Képviselőházat, s előrehozott választásokra került sor, amelyeken a VMDK öt mandátumot szerzett. A pártra 112 456 szavazat érkezett, ami a magyar választók 40,2%-a. Ebben az időszakban a Képviselőházban a VMDK a mérleg nyelvét képezte a Szerbiai Szocialista Párt és az ellenzék között.

1994

február 11.: Boross Péter magyarországi miniszterelnök fogadta a határon túli magyarság vezetőit Budapesten. A találkozón részt vett Ágoston András is. A miniszterelnök kiemelte, hogy az elhunyt Antall József nemzetpolitikáját kívánja követni, és támogatja a legitim törekvéseket. Kijelentette, hogy a Magyarország és a szomszédos országok közötti alapszerződések csak a határon túli magyarság bevonásával és igényeinek megfelelően köttethetnek meg. A magyar közösségek szociális és kulturális igényeit Magyarországnak anyagilag is támogatnia kell.

február 13–15.: A VMDK márciusi kongresszusa előtt pénzügyi botrány robbant ki. Ennek hátterében az állt, hogy Hódi Sándor többszöri felszólítás után sem volt hajlandó beszámolni a VMDK pénzügyeiről, és bejelentette, hogy kockázatos volta miatt nem tudja többé vállalni a VMDK kiegészítő pénzellátásának megszervezését és lebonyolítását. A VMDK Elnöksége ennek nyomán felmentette Hódi Sándort az általa önként vállalt feladat alól, és felkérte a VMDK Ellenőrző Bizottságát, készítsen jelentést az ügyről. A történtekről Ágoston András levélben értesítette Entz Gézát, a HTMH elnökét. Az ügy súlyosságát bizonyítja, hogy a VMDK-t mint külföldről támogatott szervezetet be is tilthatták volna.

március 20.: Vékás János a *Magyar Szó*nak nyilatkozva elismerte, hogy a VMDK-n belül ellentétek vannak, de úgy vélekedett, hogy nem áll fenn a pártszakadás veszélye.

március 27.: Tisztújító közgyűlést tartott a VMDK Zentán, ahol módosították az alapszabályt, ami a vezetést az elnök és az elnökség kezében koncentrálta. Ezentúl csak egy tagozat lehetett településenként, megszűnt a társadalmi szervezetek és a polgárok kollektív tagságának lehetősége. A közgyűlés elvetette a VMDK platformosításáról szóló javaslatot. Ennek hatására a párt dezintegrálódott. Ezzel párhuzamosan – a bírálói szerint – egyre inkább elszakadt a választóktól és elveszítette a hátországa jelentős részét: az értelmiséget, a vállalkozókat és a munkásságot.

A februárban kirobbant pénzügyi botrány kapcsán Hódi Sándor feltételezett visszaélései is a közgyűlés napirendjére kerültek. Ágoston András azt állította, hogy Hódi Sándor mintegy hatszázezer német márkát tulajdonított el, melyet a VMDK és a vajdasági magyarság szükségleteinek kielégítésére szántak. Az eset megosztotta a vezetőséget, amelyből az Ágoston-párti tagok kerültek ki győztesen. Hódi Sándor és a vele egyetértők ideológiai vonalon igyekeztek védeni magukat.

április 24.: Csubela Ferenc olyan politika megfogalmazását szorgalmazta, amelynek célja az aktuális szerbiai vezetés megdöntése. Ennek érdekében össze kell fogni a demokratikus ellenzék erőivel, amit a párt eddig nem vállalt fel. Ezt követően már a kisebbségi jogokról is lehet érdemben beszélni.

május 5.: Várady Tibor a Helsinki Bizottsághoz eljuttatott jelentésében arról számolt be, hogy a behívások arra irányulnak, hogy a magyarokat szülőföldjükről elűzzék. Becslései szerint a háború kitörése óta negyvenezer katonakorú magyar fiatal hagyta el a Vajdaságot.

május 6.: A VMDK, az RMDSZ, a szlovákiai Együttélés Párt és a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (KMKSZ) elnökei állásfoglalást írtak alá, melyben kinyilvánították, hogy a határon túli magyar közösségek célja az autonómia elérése, melynek támogatása az összmagyarság erkölcsi kötelessége. Mindehhez viszont elengedhetetlen a határon túli magyarokkal foglalkozó, önálló magyarországi kormányzati intézmények léte.

május 12.: Zentán megalakult a Magyarok Világszövetségének (MVSZ) Jugoszláviai Országos Tanácsa. Elnöknek a szövetség elnökségi tagját, Hódi Sándort választották meg.

május 22.: Hódi Sándor a *Magyar Szónak* nyilatkozva kijelentette, hogy a zentai közgyűlés után nyilvánvalóvá vált, hogy a VMDK nem képes egyszerre pártként és érdekszervezetként működni. A párt a vajdasági magyarság integrálása helyett szétverte a magyar intézményeket, a társadalmi szervezeteket és az önszerveződési törekvéseket. Belső reformokra van szükség.

május 24.: A belgrádi *Politika* is hírt adott arról, hogy a vajdasági magyarok a VMDK-val rivalizáló pártot alapítanak.

június 9.: Ágoston András, a VMDK elnöke levelet írt Mirko Marjanovićnak, a szerbiai kormány elnökének annak kapcsán, hogy a Vajdasági Tartományi Végrehajtó Tanács kérésére a Szerbiai Rádió és Televízió újvidéki részlege felmérést fog végezni a nemzeti közösségek jogairól és helyzetéről. Ágoston András szerint ennek célja a VMDK legitimitásának gyengítése. Levelére Marko Marković, a szerbiai kormány alelnöke válaszolt, aki visszautasította a vádakat, és kétségét fejezte ki a tekintetben, hogy a VMDK képes egyedül képviselni a vajdasági magyarok érdekeit.

június 18.: Az elsősorban a VMDK-ból kilépő politikusok által létrehozott Vajdasági Magyar Szövetség (VMSZ) az alakuló közgyűlését Zentán tartotta meg, ahol a párt elnökévé Csubela Ferencet választották meg.

július 17.: Csubela Ferenc kijelentette, hogy a szomszédos országokkal tervezett alapszerződések megkötése előtt tisztázni kellene az államalkotó nemzet és az ehhez kapcsolódó kettős mérce kérdését, ugyanis a jugoszláviai alkotmány rendelkezéseivel szemben a szerbiai politikai elit nem tekinti a vajdasági magyarságot egyenrangúnak a többséggel.

augusztus 18.: Az FKGP kezdeményezésére tárgyalóasztalhoz ültek a határon túli magyarok képviselői. A *Szent István 1994* nevű konferencia keretében Torgyán József kijelentette, hogy olyan multilaterális szerződésekre van szükség a kisebbségvédelem területén, melynek betartását a nagyhatalmak garantálják. Ágoston András szerint a magyar politikában nincsenek olyan erők, amelyek az autonómiakoncepciók alá licitálnának. A konferencia végén a jelenlévők létrehoztak egy nemzetstratégiai bizottságot, mely a magyarság kulcskérdéseivel foglalkozik majd.

november 15.: A *Magyar Nemzet* interjút készített Mirnics Károllyal. A beszélgetés központi témája a délvidéki magyarság demográfiai válsága volt. Ennek kapcsán a kutató kiemelte, hogy 1961 és 1991 között több mint százezer fővel csökkent a magyarok száma, aminek elsődleges oka az asszimiláció és a kivándorlás.

december 2.: A VMDK vezetői a HTMH-ban tartottak sajtótájékoztatót. Ágoston András beszámolt a Geert Ahrens német diplomatával, a Jugoszlávia-konferencia kisebbségi munkacsoportjának tagjával folytatott zágrábi megbeszéléséről, amelynek során megerősítették, hogy a magyar és az albán autonómiatörekvéseket hasonlóan fogják kezelni. Ugyanakkor kijelentette, hogy magyarországi támogatásokat csak autonómiapárti szervezeteknek szabadna adni. Erre reflektálva Lábody László, a HTMH elnöke elmondta, hogy a támogatásokat konkrét tevékenységi formák, programok nyerik el pályázat útján: nem az autonómiához való viszonyulás a fő mérce.

december 20.: A Vajdasági Képviselőházban különvált a VMDK és a VMSZ frakciója.

december 21.: A VMSZ Magyarkanizsán megtartott II. ülésén támogatta a szabadkai helyi szervezete kezdeményezését, amely nyolc pontban foglalta össze a vajdasági magyarság követeléseit. Ezek között volt egy jugoszláv–magyar bank felállítása, illetve a kettős állampolgárság bevezetése. A kezdeményezés arra is kitért, hogy a magyarországi kormány tegye lehetővé a vajdasági magyar szakemberek magyarországi továbbképzését szabadegyetemeken, illetve a fiatalok táborokban való részvételét.

1995

január 6.: Ágoston András kifejtette, hogy a VMDK-t a szerbiai hatalomnak politikai eszközökkel nem sikerült megtörnie, azonban a párton belüli szakadás új helyzetet eredményezett. Szerinte a VMSZ-t olyan magyarországi politikai erők pénzelik, akik a szerbiai hatalomhoz hasonlóan autonómiaellenesek.

január 11–13.: A Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia szervezésében *A kisebbségek helyzete a JSZK-ban* címmel nemzetközi konferenciára került sor. Elhangzott, hogy az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (EBESZ) és az USA jelenleg a kollektív jogokat szorgalmazzák, s kiemelten kezelik a területi autonómia kérdését. A résztvevők döntő többsége elismerte a kulturális autonómiához való jogot.

január 19.: Várady Tibor nemzetközi jogász, a VMSZ tagja a *Családi Kör*nek nyilatkozva kifejtette, hogy az egykori Jugoszláviában sokkal magasabb szintű volt a kisebbségvédelem. Példaként hozta fel az egyetemi magyar lektorátusokat, a bírósági nyelvhasználatot és a helységnévtáblák kérdését.

január 24.: Ágoston András beszámolt a VMDK Elnökségének Bonnban folytatott tárgyalásairól. Kiemelte, hogy a németországi kormányszervek jól tájékozottak a vajdasági magyarság helyzete és törekvései tekintetében. Emellett találkozott a helyi és a stuttgarti VMDK-szervezet tagjaival is.

január 26.: A VMDK vezetői a szerbiai kormány alelnökeivel találkoztak, és bemutatták a magyar oktatási hálózattal kapcsolatos projektet, amelyet Ágoston Mihály, az Újvidéki Egyetem Magyar Tanszékének bölcsészkari lektorátusa és Balla Lajos, az egykori Zitzer Szellemi Köztársaság technikai szervezője, a VMSZ tanácstagja dolgozott ki. Az illetékesek pozitívan fogadták a kezdeményezést, és felajánlották segítségüket a megfelelő köztársasági pénzforrások biztosításának dolgában is.

február 13.: A magyarországi külügyminisztérium a VMSZ-nek a Kanizsán elfogadott kezdeményezésére reagálva kijelentette, hogy az ENSZ Biztonsági Tanácsa által elrendelt embargó miatt nincs lehetőség a jugoszláv–magyar vegyesbank felállítására, a kettős állampolgárság bevezetése pedig a nemzetközi jog és az érintett országok belső szabályai miatt esélytelen.

február 15.: A *Magyar Nemzet* közölte, hogy a Zitzer Szellemi Köztársaságot kitüntették. A Szövetség '90/Zöldek németországi párt bajorországi ága és más társadalmi-politikai mozgalmak javaslatára Münchenben megkapta a Bajor-békedíjat.

február 23.: A *Magyar Szó* közölte a VMDK anyanyelvi oktatási és nevelési koncepcióját, amelynek értelmében e jogot az óvodától az egyetemig kell biztosítani. A VMDK szerint a szerbiai kormányzat által szorgalmazott kétnyelvű oktatás nem elfogadható, továbbá önálló magyar nyelvű oktatási intézményekre van szükség, amelyekben teljesülnek a minimális létszámkövetelmények.

március 7.: Savović Margit, a Szerbiai Szocialista Párt tárca nélküli jugoszláviai minisztere azt nyilatkozta, hogy a kisebbségeknek nincs önrendelkezési joguk. Szerinte a fennálló problémákat a nemzetközi közösség idézte elő, amikor a szeparatistákat részesítette előnyben a területi integritás híveivel szemben.

március 9.: A HTMH kifejtette álláspontját a vajdasági magyarságot érintő legfontosabb kérdésekben. A VMDK és a VMSZ viszonyát elemezve megállapította, hogy az előbbi szervezet kétségbe vonja az új párt legitimitását, mivel választáson még nem mérettette meg magát. A VMDK nem hajlandó vele választási szövetséget kötni, sőt a párbeszédet is elutasítja. Ezzel szemben a HTMH nem kérdőjelezi meg egyetlen szervezet legitimitását sem, s úgy véli, a tényleges súlyuknak megfelelően kell őket támogatni.

március 11.: VMDK-közgyűlésre került sor Szabadkán, ahol ismét alapszabályt módosítottak, a párt zárt jellegűvé vált, aminek értelmében a tagoknak tilos lett a más politikai szervezetek és pártok munkájában való részvétel és tagság. Emellett szigorú pártfegyelmet vezettek be. A VMDK a VMSZ-t legnagyobb politikai ellenfelének minősítette, amely megosztja a vajdasági magyarokat. Aki belépett a VMSZ-be vagy feltételezhetően tevékenységet folytatott benne, azt kizárták. A cél az volt, hogy az esetleges függetlenedési törekvéseket letörjék. A területi helyett a személyi elvű autonómia került előtérbe. Elfogadták a *Kezdeményezés a Szerb Köztársaságban élő magyarok önkormányzatainak a létrehozására* című dokumentumot, amiben az oktatás, a művelődés, a tájékoztatás és a nyelvhasználat területén kérnek hatáskör-átruházást. E területeken az autonómia szerveinek jogszabályalkotási joguk lenne.

március 18.: Zentán Böröcz József vezetésével megalakult a Vajdasági Magyar Polgári Mozgalom (VMPM), cselekvési programját a „harmadik út" mottóval fogalmazta meg, mely a VMDK háromlépcsős autonómiakoncepciójának alternatívájaként jelent meg. Központi gondolata, hogy „a vajdasági magyarok területi autonómia nélkül is itt kívánnak élni és fennmaradni". Három tanulmányt tartalmaz: egy általános politikai jellegűt, egy oktatásügyit, valamint egy gazdaságit. A programban továbbá külön hangsúlyt fektettek a nemzeti kultúrára és iskoláztatásra (az egyetemire is), valamint arra, hogy azokban a térségekben, ahol a magyarság többségben vagy szórványban él, az államnyelven kívül anyanyelvét is egyenrangúan használhassa a közigazgatásban és a kölcsönös kommunikációban.

március 30.: Ágoston András levelet írt Kovács László magyarországi külügyminiszterhez, melyben a VMDK autonómiakoncepciójának támogatását kéri. Kiemelt cél, hogy a vajdasági magyarság rendezetlen helyzete ne kerüljön le a Jugoszlávia Békekonferencia napirendjéről.

április 5.: Egeresi Sándor, a VMSZ ügyvezető alelnöke a *Magyar Szó*nak nyilatkozva kijelentette, hogy a vajdasági magyar autonómia kölcsönös érdek, a leghatékonyabb eszköz a szeparatizmus ellen. Minderre példaként a koszovói helyzetet hozta fel. Hangsúlyozta továbbá, hogy a majdani autonómiának törvényhozói, végrehajtói és bírói jogkörökkel is rendelkeznie kell.

május 12.: Nagy Margit, a Vajdasági Magyar Pedagógusszövetség (VMPSZ) elnöke levélben fordult a magyarországi külügyminisztériumhoz, amelyben az alábbiak kapcsán kért segítséget:

- a szerbiai iskolák magyar tannyelvű tagozatain egyre több szerb anyanyelvű, magyarul nem tudó tanárt alkalmaznak;
- a középiskolákban hiány van a magyar nyelvű tankönyvekből;
- a szerb Oktatásügyi Minisztérium akadályozza a magyartanárok munkáját, szakmai fejlődését;
- a VMPSZ-t párhuzamos iskolarendszer kialakítására való törekvéssel vádolják.

Az illetékesek az első két kérést elutasították, de az Újvidéki Egyetemen hajlandóak kétszakos magyar nyelvű tanárképzést nyitni.

május 17.: A HTMH illetékesei részt vettek hét vajdasági önkormányzat VMSZ-es polgármestereinek és a Bács-Kiskun Megyei Közgyűlés vezetőinek Veránka-szigeti találkozóján. Beszámoltak arról, hogy a szerbiai hatalom meg akarja bénítani a magyar önkormányzatokat. Felrótták a HTMH-nak, hogy indokolatlanul háttérbe szorítja a VMSZ-t, s idomul a VMDK elvárásaihoz. Utóbbi kapcsán Lábody László, a HTMH elnöke ígéretet tett arra, hogy a támogatáspolitikát felülvizsgálják, és megszűnik a VMDK kedvezményezettsége.

június 14.: Ágoston András levelet írt Tabajdi Csabának, a Miniszterelnöki Hivatal politikai államtitkárának, amelyben több ponton is kritizálta a HTMH tevékenységét (így pl. az autonómiaellenes szervezetek támogatása kérdésében). Felszólította a magyarországi kormányt, hogy támogassa a VMDK autonómiamodelljét.

A VMDK Elnöksége tervezetet dolgozott ki a VMSZ-szel történő együttműködés lehetőségéről, melyet a VMSZ elnökéhez, Csubela Ferenchez is eljuttattak. Három területen ajánlanak kooperációt: magyar autonómia, magyar iskolahálózat, a képviselő-testületekben való közös fellépés. Ugyanakkor feltételül szabták a VMDK hármas autonómiakoncepciójának az elfogadását.

június 17.: Az újabb VMSZ-közgyűlés kimondta, hogy a párt a továbbiakban politikai érdekszervezetként működik.

július 4.: Tabajdi Csaba válaszlevelében visszautasította Ágoston András vádjait. Hangsúlyozta, hogy a HTMH elkötelezett a vajdasági magyarság ügyében. Cáfolta azt az állítást is, hogy ellenezné a VMDK autonómiakoncepcióját.

július 10.: A HTMH beszámolt arról, hogy Balla Lajos szerint magyarellenes koncepciós pert készítenek elő az utolsó, még nem szerb vezetésű közvállalat, a Bratstvo Vagon- és Gépgyár három munkavállalója ellen (Gajódi Antal főigazgató, Sefchich György igazgatóhelyettes és Milan Dago pénzügyi igazgató ellen). Az érintetteket gazdasági titkok kiadásával, ipari kémkedéssel és illegális devizakereskedelemmel vádolták.

július 11.: A HTMH a VMSZ és a VMDK viszonyával kapcsolatban kiemelte, hogy az utóbbi szervezet ádáz kampányt folytat az új párt ellen, nem törődve azzal, hogy ennek során veszélybe kerülnek a szerbiai magyar intézmények. Támadják az önkormányzatokat, a Forum Könyvkiadót, szétverték a Vox Humana Emberbaráti Szolgálatot. Továbbá kizárólagosságra tartottak volna igényt a magyarországi pénzek elosztását illetően is. Az elemzés a VMSZ kapcsán hangsúlyozta, hogy a szellemi hátterük komolyabb, s a vajdasági magyarság többsége (70%) már őket támogatja.

július 29.: Csubela Ferenc a *Népszabadság*nak nyilatkozva kifejtette, hogy a VMDK alaptalanul vádolja a VMSZ-t autonómiaellenességgel. Őszre összeállítanak egy dokumentumot, melyben szerepelni fog, hogy a párt mit kér a szerbiai hatalomtól. Külön autonómiakoncepciót nem fognak készíteni, hanem hasonló jogállást követelnek, mint amit a boszniai és a horvátországi szerbeknek már felkínáltak.

július 30.: Ágoston András a *Magyar Szó*nak kifejtette, hogy a VMDK kezdettől fogva úgy érzi, hogy a napilap a vele szemben álló erőket támogatja. Álláspontja szerint a lap a Vajdasági Demokratikus Reformpárt és a „restaurációs ellenzék" befolyása alatt áll. A VMSZ kapcsán azt hangoztatta, hogy nem tudnak velük együttműködni, s autonómiakoncepciójuk sincs.

augusztus 3.: E hónap során száztízezer krajinai szerb menekült érkezett a Vajdaság területére.

augusztus 14.: Szerbia Köztársaság Menekültügyi Törzskara nevében Andreja Milosavljević miniszter rendeletet adott ki a körzeti elöljáróknak, amelyben felszólította őket, hogy a krajinai szerb menekültek elszállásolása érdekében mérjék fel a lakatlan házakat és lakásokat, továbbá tudják meg a tulajdonosokkal való beszélgetés során, hogy milyen lehetőség van az ingatlanjaik ideiglenes átengedésére.

augusztus 17.: Szabadka képviselő-testülete határozatot hozott, hogy nem vesz részt a lakatlan házak összeírásában.

augusztus 19.: Augusztus 20-a alkalmából Gál Zoltán, a magyarországi Országgyűlés elnöke fogadta a határon túli magyarok vezető politikusait. Hangsúlyozta, hogy kisebbségi kérdésben nincs helye kettős mércének: „Számunkra egyaránt fontos kötelezettség, hogy az itt élő nemzetiségek megfelelő jogaik birtokában otthon érezhessék magukat a szülőföldjükön, a Magyar Köztársaságban, mint ahogy elháríthatatlan felelősséget érzünk azon honfitársainkért, akiknek szülőföldjét a történelem viharai más ország határai közé sodorták." Az eseményen Csubela Ferenc is részt vett, aki rámutatott arra, hogy a magyarországi diplomácia keveset tett a szerb menekültek Vajdaságba való telepítése ellen. Ezzel szemben az albániai kormány sikeresen lépett fel a hasonló törekvések ellen Koszovóban.

szeptember 7.: Három magyarországi ellenzéki párt (Magyar Demokrata Fórum [MDF], Fiatal Demokraták Szövetsége [Fidesz], Kereszténydemokrata Néppárt [KDNP]) közös sajtóértekezleten bírálta a magyarországi kormány nemzetpolitikáját. Csóti György, az Országgyűlés külügyi bizottságának MDF-es alelnöke szerint a kormányzat az euroatlanti integrációnak rendeli alá a határon túli magyarok ügyét. Németh Zsolt, a Fidesz külügyi kabinetjének vezetője sérelmezte, hogy a Horn-kormány nem lépett fel a szerb menekültek Vajdaságba telepítése ellen.

szeptember 16.: Az MVSZ nyilatkozatot adott ki, melyben elítélte a menekültek Vajdaságba történő betelepítését, s kiállt a szerbiai magyarok autonómiája mellett.

szeptember 24.: Az RMDSZ-es Szövetségi Képviselők Tanácsa (SZKT) gyergyószentmiklósi ülésén állásfoglalást tett közzé, melyben szolidaritást vállalt a veszélybe került vajdasági magyarsággal.

október 7.: A *Magyar Nemzet* az ún. házfoglalásokkal kapcsolatban készített riportot. Ennek kapcsán Csorba Béla egyenesen úgy fogalmazott, hogy a szerbiai hatalom egyértelmű célja az etnikai arányok megváltoztatása. Kudlik Gábor hozzátette, hogy Szabadkán tízezer menekültet fogadtak be, ami miatt nemcsak az etnikai arányok tolódtak el, hanem ez komoly terhet ró a helyi iskolahálózatra is. A szerb tanárok érkezésével pedig félő, hogy a magyar tanerő háttérbe szorul.

október 18.: A VMDK megküldte autonómiatervezetét a Szerbiai Képviselőház elnökének, Dragan Tomićnak, aki a Szerbiai Szocialista Párt tagja.

október 20.: Az RMDSZ Bihar megyei szervezete politikai kerekasztal-sorozatának részeként Nagyváradon Dudás Károly tartott előadást *A vajdasági magyarság sorskérdései* címmel. Ennek során beszámolt a VMSZ és a VMDK közötti megosztottságról, az erőszakos betelepítésekről, illetve a szétvert iskolarendszerről.

november 2.: Csoóri Sándor, az MVSZ elnöke levelet írt az ENSZ főtitkárához és a világ számos országának kormányaihoz, melyben tiltakozott a szerb menekültek Vajdaságba történő telepítése ellen.

november 3.: Tudományos tanácskozást rendeztek Washingtonban a Kongresszus épületében *Az európai biztonság, integráció és a nemzeti kisebbségek szerepe* címmel az amerikai Potomac Foundation és a Magyar-Amerikai Koalíció közös szervezésében. Az eseményen a VMSZ képviseletében Józsa László szólalt fel. Elhangzott, hogy a kisebbségeknek autonómiát és nemzetközi jogalanyiságot kell biztosítani.

november 20.: Közlekedési balesetben életveszélyes sérüléseket szenvedett Csubela Ferenc, a VMSZ elnöke.

november 21.: Franjo Tuđman horvátországi, Slobodan Milošević jugoszláviai és Alija Izetbegović bosznia-hercegovinai elnök aláírták a Daytoni Egyezményt, amellyel befejeződött a boszniai háború.

november 27.: Csubela Ferenc Ómoravicán (Bácskossuthfalván) belehalt a sérüléseibe.

december 9.: Csubela Ferenc tragikus halála után a VMSZ elnöke Kasza József, Szabadka polgármestere lett.

december 14.: A párizsi Elysée-palotában aláírták a boszniai háború befejezéséről szóló békeszerződést, melyet a Daytoni Egyezmény előzött meg. A békeszerződést Horvátország, Bosznia-Hercegovina és Kis-Jugoszlávia írta alá. A szerződéssel Bosznia-Hercegovinát két entitásra osztották: Bosznia-hercegovinai Föderációra (horvát és bosnyák entitással), valamint a boszniai Szerb Köztársaságra. A békeszerződés ellenőrzését és a béke fentartását a NATO-erőkre bízták.

1996

január 17.: Kasza József kezdeményezésére a VMSZ autonómiakoncepciót fogadott el. A dokumentum három alappillért fektetett le:

- a multikulturális együttélés kereteinek megteremtése, ami biztosítja a magyar nyelv és kultúra egyenrangúságát a Vajdaságban levő többi nyelvvel és kultúrával;
- személyi elvű autonómia;
- Magyar Autonóm Körzet mint a területi autonómia leképeződése.

A koncepció szerint a személyi és a területi autonómia 1997. január 1-jétől válhat működőképessé. Ennek érdekében a VMSZ kész a VMDK-val közösen fellépni, hogy megindulhassanak a tárgyalások az állami szervekkel az autonómiakoncepció megvalósításáról. Álláspontjuk szerint a tárgyalásokba pártfüggetlen vajdasági magyar értelmiségieket és szakértőket is be kell vonni.

Jugoszlávia Legfelsőbb Védelmi Tanácsa javasolta a szövetségi kormánynak, hogy kezdje meg amnesztiatörvény-javaslatának előkészítését arra a 12 450 személyre vonatkozóan, akik ellen 1995. december 14-ig bírósági eljárást indítottak a hadkötelezettség megtagadása miatt.

február 19.: Budapesten szakmai tanácskozást rendeztek a vajdasági magyar autonómiakoncepciókról. Az eseményen Ágoston András és Kasza József is részt vett. Előbbi azzal vádolta meg a magyarországi kormányt, hogy nem támogatja az autonómiát. Álláspontja szerint a VMSZ koncepciója nem teszi lehetővé, hogy a vajdasági magyarság megválassza a vezetőit. Elutasította a két párt koncepcióinak összefésülését is. A magyarországi kormány nevében a vádakat Tabajdi Csaba visszautasította, s rámutatott arra, hogy a kormány segítette a VMDK-t a koncepciója kidolgozásában.

május 7–8.: Temesvári kongresszusán az Európai Nemzetiségek Föderatív Uniója (FUEN) felvette tagjai közé a VMDK-t.

június 22.: A Régiók Magyar Tankönyvtanácsa meghívására megbeszélésre gyűltek össze a kisebbségi magyar oktatási szakemberek Kolozsváron. Nagy Margit, a VMPSZ elnöke a vajdasági oktatási helyzet kapcsán kiemelte, hogy lényegében véve a vajdasági magyar diákok is szerb szellemű képzésben részesülnek: szerb nyelvű tankönyvek magyar tükörfordításaiból kell történelmet tanítani, a magyar irodalomkönyvek tananyagának elenyésző részét képezik a magyar írók.

július 4–5.: Zártkörű tanácskozást tartott a magyarországi kormány, a parlamenti pártok és a külhoni szervezetek képviselői. A tanácskozáson részt vett a VMDK és a VMSZ is. A résztvevők közös nyilatkozatot fogadtak el, melyben megállapodtak az euroatlanti integráció és az autonómiatörekvések összehangolásáról, valamint a határon túli magyar pártok egyenrangú viszonyáról. A dokumentumot egyedül Ágoston András, a VMDK elnöke nem írta alá, mivel nézőpontja szerint a proklamált elvek és a magyarországi kormány gyakorlati tevékenysége között nincs összhang. Ugyanakkor kilátásba helyezte, hogy esetleg utólag a VMDK Tanácsa mégis a dokumentum aláírása mellett dönt. A magyarországi ellenzéki pártok hiányolták a külhoni pártok vétójogát az alapszerződések megkötésénél.

július 20.: Ágoston András levelet írt Horn Gyula magyarországi miniszterelnöknek, melyben a vajdasági magyar vezetők II. találkozójának összehívását sürgette. Ennek során az érintetteknek nyilvánvalóvá kellene tenniük, hogy akarják-e a kisebbségi magyar közösségek politikai autonómiáját. Ismételten kiállt amellett, hogy csak a VMDK-nak van legitim autonómiakoncepciója, s megvádolta Kasza Józsefet, a VMSZ elnökét, hogy semmilyen autonómiát sem támogat.

augusztus 3.: Horn Gyula az osztrák *Die Presse* című lapnak nyilatkozva kijelentette, hogy kedvezőnek tartja a Jugoszláviában elfogadott amnesztiatörvényt – ami a hadkötelezettséget megtagadókra vonatkozik –, ugyanakkor fenyegetőnek ítélte a Vajdaságba történő további betelepítéseket.

szeptember 7.: Szabadkán megtartották a VMDK közgyűlését, amely 92%-os szavazattöbbséggel úgy döntött, hogy a párt egyedül indul a szövetségi parlamenti választásokon, majd leváltotta Páll Sándort az alelnöki posztról, aki a döntés után is a VMSZ-szel való közös fellépést szorgalmazta. Helyébe Sepsey Csabát választották meg. Ugyancsak szavazás útján meghatározták a VMDK lehetséges képviselőjelöltjeinek sorrendjét a választási listákon.

szeptember 15.: A szabadkai VMDK-közgyűlésen az alelnöki posztjáról leváltott Páll Sándor a *Magyar Szó*nak nyilatkozva annak a véleményének adott hangot, hogy a VMSZ tagjainak egy része nyíltan, a VMDK tagjainak egy része pedig titokban együttműködik a Szerbiai Szocialista Párttal.

november 17.: A szövetségi, tartományi és helyhatósági választásokon a VMSZ és a VMDK külön indult, mivel a VMDK visszautasította a VMSZ által felkínált választási koalíciót. Az eredmények a VMSZ győzelmét mutatták: három szövetségi parlamenti, tizenhárom tartományi képviselője lett, illetve abszolút fölényre tett szert az önkormányzatokban. A párt a szövetségi választáson 81 310 szavazatot kapott. Ezzel szemben a VMDK színeiben egy tartományi képviselőt választottak meg, emellett pedig 42 857 szavazatot tudhatott magáénak a szövetségi választáson. A VMDK szerint választási csalás történt, mivel negyvenezer szavazatot a VMSZ javára minősítettek át. Közleményük szerint ugyanis a választások első fordulójában a szervezők a VMDK kárára „szavaztatták" az elhunytakat és azokat, akik elmenekültek az erőszakos mozgósítások elől. Azonban ezt sem a tudományos elemzések, sem az EBESZ nem erősítették meg.

december 18.: A VMDK Etikai Bizottsága kizárta a szervezetből Páll Sándort, aki nem volt hajlandó átadni az illetékeseknek a VMDK szövetségi jelöltlistájának támogatására Bácsföldváron és Törökbecsén összegyűjtött több mint kétszáz aláírást.

december 21.: Óbecsén a VMDK Alapszabályának megkerülésével Páll Sándornak, a VMDK 1996. szeptember 7-én leváltott és 1996. december 18-án a szervezetből kizárt egykori alelnökének szervezésében összejövetelt tartottak, amelyen a VMDK teljes vezetését leváltottnak és a szervezet alapszabályának a doroszlói alakuló közgyűlés után hozott minden módosítását érvénytelennek minősítették. Elnöknek Páll Sándort, alelnöknek Mirnics Károlyt és Hangya Istvánt, az elnökség tagjának pedig Somorai Zsuzsannát, Tari Istvánt, Deli Ágostont, Petrović Stevant, Sörfőző Károlyt, Papp Zsuzsannát, Zámborszki Jánost és Jasztrebinác Jánost választották meg. Mellettük a VMDK Tanácsának még huszonkét tagját és az öttagú ellenőrzőbizottságot is megválasztották. A szerbiai Igazságügyi Minisztérium a VMDK közgyűléseként ismerte el az összejövetelt.

december 27.: Az EBESZ küldöttsége közzétette a választásokkal kapcsolatos jelentését, amely a vajdasági magyarság kapcsán megemlítette, hogy néhány képviselőjükkel az EBESZ találkozott. Ennek nyomán a dokumentum arra a következtetésre jutott, hogy az egykori jugoszláviai köztársaságokban élő kisebbségek kezelésének a kérdését a nemzetközi normákkal és elvekkel összhangban kellene áttekinteni.

1997

január 26.: Újvidéken Papp Ferencnek, a VMDK helyi szervezete addigi elnökének vezetésével új pártként megalakult a Vajdasági Magyarok Kereszténydemokrata Mozgalma (VMKDM). Szándékaik szerint családközpontú, gyakorlatias és minden jószándékú ember és szervezet számára nyitott pártként kívánnak működni.

január 29.: A Vajdasági Klub nyilvánosságra hozta a *Vajdaság alkotmányos helyzetének megváltoztatásáról* című dokumentumát, melyet nyolc párt és tizenhárom egyesület írt alá. Az aláírók között ott volt a VMSZ, a VMDK, a VMPM, a VHDSZ és a Vajdasági Demokratikus Reformpárt is. A VSZL, bár támogatta a kezdeményezést, mégsem írta alá azt. Ennek kapcsán Nenad Čanak, a VSZL elnöke azt nyilatkozta, hogy „nem szokás aláírni minden könyvet, amelynek a tartalmával egyetértünk".

A VMSZ-nek a Vajdaság autonómiájának támogatására irányuló felhívásához – *Megállapodás Vajdaság és a vajdasági nemzeti közösségek önkormányzatának politikai és jogi kereteiről* – csatlakozott Kasza József és Páll Sándor, a VMDK elnöke. A felhívást elsőként Böröcz József, a VMPM elnöke írta alá.

február 1.: A VMDK és a VMSZ által kiadott közös közlemény hatodik pontja választási együttműködésre buzdította a két pártot. Azonban az utolsó pillanatban Páll Sándor visszalépett, s a VMDK választási vereséget szenvedett.

február 22.: Ágoston András és hívei kiváltak a VMDK-ból, és létrehozták a Vajdasági Magyar Demokrata Pártot (VMDP) a Szenttamáson megtartott alakuló közgyűlésükön. A párt a történelmi VMDK eszmei és politikai örökösének tekinti magát.

március 1.: A VMSZ rendkívüli közgyűlést tartott, melynek célja az 1996-os választások tapasztalatainak összegzése, valamint az elkövetkező feladatok felmérése volt. Az eseményen a VHDSZ, a Vajdasági Klub, a Magyar Szocialista Párt (MSZP) és az FKGP is részt vett. Kasza József kijelentette, hogy a párt a választások nyomán a helyi magyarság egyetlen jelentős politikai szervezete lett, mind belföldön, mind külföldön legitimmé vált. A gyengébb eredmények miatti felelősség a VMDK-t terheli. A közelgő választásokra utalva a partnerkeresést szorgalmazta.

március 19.: A belgrádi Katonai Bíróságon befejeződött Balla Lajos kihallgatása. A büntetőeljárást még 1993. február 26-án indították ellene a mozgósítás megtagadásának vádjával. Eszerint 1991 októberében – mint az oromhegyesi iskola igazgatója – megtagadta, hogy intézkedjen az érvényes készenléti tervekkel kapcsolatban, majd megalakította a Háborús Veteránok Szervezetét, melynek az volt a feladata, hogy megakadályozza a mozgósításokat. A vádiratban emellett az is szerepelt, hogy Balla Lajosnak köze volt ahhoz, hogy 1992 decemberében negyven fiatal aláírt egy olyan nyilatkozatot, miszerint nem hajlandó részt venni semmiféle katonai gyakorlaton. Balla Lajos furcsának nevezte, hogy az eljárást néhány héttel azután indították meg, hogy beválasztották őt a szövetségi parlament honvédelmi bizottságába.

március 24.: Bagi Gábor, a magyarországi külügyminisztérium munkatársa fogadta Várady Tibor és Józsa László VMSZ-es politikusokat Budapesten. Kiemelték, hogy Kelet-Szlavónia, Drávaszög és Nyugat-Szerémség reintegrálása nyomán előreláthatólag százezer menekült Vajdaságba történő átirányításával lehet számolni, ami végérvényesen felboríthatja az etnikai arányokat. Már zajlik a helyi ingatlanok felvásárlása, s az erőszakos kisajátításokat se lehet kizárni. A magyarországi kormánynak fel kellene lépnie a nemzetközi szervezeteknél, illetve hathatós lépéseket kellene tennie a szerbiai vezetés irányába is.

április 19.: Megjelent Aleksandar Kasaš könyve az 1944–45-ös vérengzésekről. A mű a tudományos tárgyilagosság helyett az ideológiára helyezte a hangsúlyt. A szerző szerint az 1942-es újvidéki razzia után senkit sem ítéltek el, a magyarok meggyilkolását a háborús bűnösök likvidálásával azonosítja, valamint a magyar közösség kollektív felelősségét hangsúlyozza.

április 27.: Pásztor István, a VMSZ parlamenti képviselője a *Magyar Szó*nak nyilatkozva kijelentette, hogy a párt nem várja ki a Vajdaság alkotmányos helyzetének megváltoztatását. Folyamatosan építeni kell a meglévő intézményeket, és újakat kell létrehozni. Továbbá kilenc települési (Ada, Topolya, Kishegyes, Becse, Zenta, Csóka, Törökkanizsa, Kanizsa és Szabadka) önkormányzatból álló magyar többségű körzet létrehozását szorgalmazta.

április 28.: Bagi Gábor, a magyarországi külügyminisztérium munkatársa fogadta a Páll Sándor által vezetett VMDK-küldöttséget. Kiemelte, hogy a párton

belüli hatalmi harc törvényes keretek között zajlott le. Szerinte ez a VMDK megítélését kedvezően befolyásolta: támogatottságuk meghaladja a VMSZ-ét. A két párt a választásokon együtt fog indulni, más vajdasági magyar pártokkal azonban nem működnek együtt, partnereket az egyéb szerbiai ellenzéki pártok soraiban keresnek.

május 14.: Tervezet jelent meg a Szerbiai Képviselőházban a helyi önkormányzatokról, melynek lényege, hogy kétkamarás tanácsi rendszert vezetnének be. Ennek alapján az egyik kamarát a nemzeti kisebbségek, míg a másikat a többségi etnikum képviselői alkotnák. A VMSZ szerint mindez megbénítaná a magyar önkormányzatok működését.

június 7.: Módosították a helyi önkormányzatokról szóló törvényjavaslatot. A 104. szakasz nevesítette azokat a községeket (amelyekben a koszovói albánok éltek jelentős számban), ahol az ún. kétkamarás modellt vezetnék be. Kasza József szerint ez sem megnyugtató, mivel egy törvénymódosítással abba a magyar települések is bekerülhetnek.

június 18.: A *Magyar Nemzet* közölte a *Nemzeti megmaradásunk stratégiája* című zárónyilatkozatot, melyet a szabadkai Népkörben megtartott tanácskozáson összegyűlt több mint száz délvidéki magyar értelmiségi fogadott el. A dokumentum kiemelte, hogy a vajdasági magyarság a szülőföldjén kíván megmaradni, melynek előfeltételeként egy gazdasági válságkezelő program elindítását irányozza elő. Nemzetstratégiai alappillérnek az oktatást, a tájékoztatást, a kultúrát és a vallást tekinti. E célból Ideiglenes Magyar Nemzeti Tanács (IMNT) felállítását is szorgalmazta.

július 4.: Tóth Horti Gábor korábbi VMSZ-es alelnök Kereszténydemokrata Tömörülés (KDT) néven pártként jegyeztette be frakcióját. A szervezet deklarálta ugyan, hogy továbbra is tagja a VMSZ-nek, de a VMSZ elnöke ezt nem fogadta el.

augusztus 2.: A VMSZ és a VMDK küldöttségei nem tudtak közös nevezőre jutni a Szabadkán folytatott megbeszéléseken az együttes választási fellépés feltételeiről.

augusztus 30.: Ismét Kasza Józsefet választották meg a VMSZ elnökének a szabadkai tisztújító közgyűlésen.

szeptember 21.: Jugoszláviában köztársasági elnöki és parlamenti választásokra került sor. A VMSZ 50 960 szavazatot kapott, ami négy képviselői helyre volt elegendő a köztársasági parlamentben. A többi magyar párt ugyanakkor nem szerzett mandátumot: a VMDP 16 986, a VMDK 16 812, a VMKDM 2 702, a VMPM 2 181, a KDT 1 772 szavazatot kapott.

október 24–26.: Hatodik alkalommal rendezték meg Szegeden a külhoni szervezetek és pártok tanácskozását. A VMSZ képviseletében Balla Lajos is részt vett az eseményen, aki előadásában arról beszélt, hogy a megosztottság miatt a helyi magyarság elvesztette parlamenti képviselőinek a felét.

november 8.: A VMDP Választmánya Temerinben elfogadta *A perszonális autonómia modellje* című dokumentumot, amely kiemeli, hogy az államnak részt kell vállalnia az autonómia finanszírozásában – ezt a szubszidiaritás elve alapján közvetlenül a költségvetésből, forrásjövedelmek átengedésével kellene biztosítania.

A perszonális autonómia szerveit a választói névjegyzékben szereplő vajdasági magyarok hoznák létre.

december 5.: Ispánovics István képviselő kijelentette, hogy a VMSZ a Szerbiai Képviselőházban közös parlamenti frakciót létesít a Preševo-Bujanovaci Demokratikus Koalícióval. A párt a Preševo, Bujanovac és Medveđa szerbiai községekben (amelyek Koszovón kívül vannak és Medveđa kivételével albán többségűek) élő albánokat képviseli.

december 12.: Három hónapnyi egyeztetés után Szabadkán Ágoston András, Böröcz József és Tóth Horti Gábor hárompárti állásfoglalást írt alá a vajdasági magyarság nyílt és megoldatlan kérdéseinek a rendezésére. A dokumentumban követelték a vajdasági magyarság személyi elvű kisebbségi önkormányzatának megvalósítását, illetve kérték a magyarországi kormányt, s a politikai pártokat, hogy a vajdasági magyarok közül azoknak, akik ezt írásban kinyilvánítják, a magyar állam adja meg a magyar állampolgárságot is. Továbbá kérték a szerbiai és a jugoszláviai kormányt, hogy az országban élő magyarságnak, számarányának megfelelően, biztosítsanak meghatározott számú képviselői helyet a vajdasági, a szerbiai, illetve a jugoszláviai képviselőházban. Emellett arra kérték a szerbiai és a jugoszláviai kormányt, hogy hozzák létre a decentralizált helyi önkormányzatok rendszerét, a közigazgatás demokratizálásának jegyében pedig egy Tisza menti észak-vajdasági körzetet.

december 23.: A VMSZ küldöttsége (Kasza József, Józsa László szövetségi parlamenti képviselő és Szecsei Mihály szerbiai parlamenti képviselő) Slobodan Miloševićnél járt, ahol összefoglaló dokumentumot adtak át, melyben a vajdasági magyarság nyílt problémáinak megoldási lehetőségeit vázolták fel. A dokumentum – melyben első helyen szerepel a magyar nyelv hivatalos és az államnyelvvel egyenrangú használata a közigazgatásban, továbbá az anyanyelvi oktatás kérdése – legfontosabb megállapítása, hogy az elmúlt tíz évben romlott a magyarság helyzete Jugoszláviában, amit párbeszéddel lehet javítani. A beszélgetés során Milošević elnökkel ismertették azokat a problémákat, amelyek miatt a magyarok és általában a kisebbségek hátrányos helyzetbe kerülnek a gazdasági életben és a privatizációs folyamatokban. Ennek kapcsán Szecsei Mihály külön kiemelte, hogy a menekültek foglalkoztatásával egyre több magyar nemzetiségű dolgozó marad munka nélkül. Éppen ezért azt szorgalmazta, hogy a menekülteket az ország területén arányosan kell elhelyezni.

december 24.: Interjút készítettek Csoóri Sándorral, az MVSZ elnökével, aki a beszélgetés során szomorúan állapította meg, hogy a Vajdaságban a magyar pártok képtelenek összefogni, egymással harcolnak, s emiatt eltávolodtak az autonómiáért való küzdelemtől. Szerinte a helyzetre megoldást jelenthetne, ha az MVSZ közvetítőként lépne fel a felek között.

december 29.: A Szerbiai Képviselőház alelnökei közé választotta Ispánovics Istvánt, a VMSZ képviselőjét.

1998

február 26.: Szecsei Mihály, a VMSZ parlamenti frakcióvezetőjének helyettese kijelentette, hogy a párt nem lesz tagja a kormánynak, de támogatja a kormányprogramot, ha úgy vélik, az igazi reformokat és decentralizációt eredményezne.

március: Fegyveres összecsapásokra került sor Koszovóban, miután Milošević csapatokat küldött a helyi szerbek védelmére. Az egységekben hétszáz vajdasági magyar katona is volt.

március 1.: Tabajdi Csaba államtitkár kijelentette, hogy a kettős állampolgárság zsákutca, illetve Magyarország uniós tagságával Jugoszlávia, Ukrajna és Horvátország irányában egyéb megoldásokat kell keresni.

március 31.: Belgrádban kétórás tárgyalást folytatott egymással a Szerbiai Szocialista Párt és a VMSZ, melynek során megállapodtak a vajdasági magyarság problémáinak megoldására tett kezdeményezések teljesítésében. Első lépésként kisebbségi tanácsot hoznak létre, majd megfelelő minisztériumi döntést hoznak az anyanyelv oktatásáról és használatáról.

április 5.: Az MVSZ választmányi ülésén az erdélyi és a vajdasági küldöttek a kettős állampolgárság bevezetését szorgalmazták. Az indítványt ugyan nem tárgyalták meg, de a választmány a megfelelő eszköz kidolgozására szólított fel. Ezzel kapcsolatban Kovács László magyarországi külügyminiszter aggodalmát fejezte ki, s a szomszédos országok reakcióitól tartott.

április 9.: Újvidéken szervezett találkozót a VMKDM, amelyen rajta kívül a VMDK, a VMDP és a VMPM vett részt. A résztvevők szerint a kettős állampolgárság lehetőséget teremt a trianoni trauma feloldására, s lehetővé válik a kárpát-medencei magyarok határmódosítás nélküli politikai integrációja.

április 18.: Kerekasztalbeszélgetésre került sor a Duna TV *Heti Hírmondó* című műsorában, amelyben a szomszédos országok magyar vezetői mellett Kovács László és Németh Zsolt, a Fidesz alelnöke is részt vett. A beszélgetés során szóba került a kettős állampolgárság kérdése, melynek kapcsán Kasza József azon az álláspontón volt, hogy nem szabad elzárkózni a bevezetésétől.

május 14.: A *Magyar Szó* arról tájékoztatott, hogy egyre kevesebb a magyar elsős a vajdasági általános iskolákban, ráadásul sok szülő nem magyar osztályba járatja a gyerekét. Zomborban heten jelentkeztek a város egyetlen magyar tagozatára, Szabadkán háromszáznyolc magyar gyereket és hétszázhetvenkét szerbet írattak be a szülők az általános iskola első osztályába.

június 10.: Megalakították a Vajdasági Tartományi Kisebbségi Tanácsot, mint a vajdasági kisebbségeknek a Tartományi Végrehajtó Tanács mellett működő konzultatív és javaslattevő testületét.

június 25.: Sajtótájékoztatót tartottak az Alba Kör szervezésében Budapesten. Bródy János zenész a Hadkötelezettség Elleni Liga nevében szolidaritását fejezte ki a Jugoszláviában erőszakkal besorozott katonák iránt, továbbá a koszovói konfliktus békés megoldását szorgalmazta.

Szabadkán eltemették Szeles Tibort, a délszláv háború újabb magyar áldozatát. A JNH közlése szerint öngyilkos lett, tizenhárom lövedéket találtak a testében.

augusztus 3.: Kasza József polgári engedetlenséget szorgalmazott, s arra szólította fel a katonaköteles férfiakat, hogy ne tegyenek eleget a behívóparancsnak.

augusztus 6.: Németh Zsolt, a magyarországi külügyminisztérium politikai államtitkára hivatalába kérette Balša Špadijert, Jugoszlávia budapesti ügyvivőjét. A találkozón aggodalmát fejezte ki a vajdasági magyar tartalékos és sorkatonák, rendőrök Koszovóba történő vezénylése miatt, továbbá nyomatékosan kérte, hogy a jugoszláviai illetékesek ettől tekintsenek el.

augusztus 16.: Németh Zsolt a *Magyar Szó*nak nyilatkozva kijelentette, hogy a legfontosabb cél, hogy a vajdasági magyar fiatalokat ne vigyék Koszovóba. Az interjú során a kettős állampolgárság kérdése is szóba került. Ezzel kapcsolatban nem zárkózott el annak bevezetésétől, de ehhez szerinte kétoldalú megállapodás kell.

augusztus 22.: A VMSZ bejelentette, hogy elmarad a Koszovóban szolgáló katonák szervezett meglátogatása, amelyet augusztus 24-re terveztek. A JNH vezérkara ugyanis biztonsági okokra hivatkozva meghiúsította a találkozót.

szeptember 11.: Pokorni Zoltán magyarországi oktatásügyi miniszter találkozott Budapesten a külhoni magyar oktatási vezetőkkel. Az önálló magyar felsőfokú képzés és intézmények támogatására az Oktatásügyi Minisztérium az Apáczai Csere János Közalapítvány létrehozását javasolta. Ifj. Korhecz Tamás hangsúlyozta, hogy az eddigi támogatáspolitika eredménytelennek bizonyult. Ezt támasztja alá az is, hogy időközben a vajdasági magyar diákok 70–80%-a elhagyta a szülőföldjét.

szeptember 21.: A VMSZ memorandumot adott ki, amelyben felhívta a belföldi és a nemzetközi politikai szereplők figyelmét arra, hogy a koszovói albánok gondjainak kezelésével egyidejűleg a vajdasági magyarság problémájára is legyenek tekintettel. Különben a véres konfliktus átterjedhet a magyarlakta területekre is.

október 4.: Temerinben júliusban, augusztusban és szeptemberben etnikai konfliktusok voltak, rendszeresen vertek szerbek magyar fiatalokat. Ennek nyomán Csorba Béla, a VMDP körzeti elnöke az emberjogi szervezetekhez, illetve az ENSZ Albizottságához fordult.

október 10.: A NATO hivatalos jegyzékben kérte a magyarországi kormányt, hogy korlátozások nélkül használhassa a magyar légteret a Jugoszlávia területén végrehajtandó hadműveletekhez. A magyarországi kormány ezt jóváhagyta, de felhívta a szervezet figyelmét a vajdasági magyarság sajátos érdekeire is. A döntést a Magyar Igazság és Élet Pártja (MIÉP) élésen kritizálta.

november 3.: *Magyarnak maradni a Kárpát-medencében* címmel fórumra került sor Budapesten. Az eseményen a határon túli magyar szervezetek és a magyarországi kormány képviselői vettek részt. Kasza József kiemelte, hogy 1991 és 1996 között ötvenezer vajdasági magyar hagyta el a szülőföldjét. Ennek kapcsán Németh Zsolt hangsúlyozta, hogy a magyar nemzetpolitika legfontosabb feladata a szülőföldön maradás biztosítása.

november 28.: A Vajdasági Magyar Nemzeti Tanács megalakítását szorgalmazta a VMKDM, a KDT, a VMDP, a VMDK és a VMPM az Újvidéken megtartott találkozójukon.

december 1.: Németh Zsolt New Yorkban találkozott Richard Holbrooke amerikai különmegbízottal és Henry Kissinger volt amerikai külügyminiszterrel. A vajdasági magyarság kapcsán hangsúlyozta, hogy az elmúlt időszakban számos támadás érte a közösséget szerb szélsőségesek részéről, és a magyar diákok 30%-a szerb iskolába kénytelen járni. Kérte, hogy az amerikai fél kísérje figyelemmel e közösség helyzetét, továbbá szorgalmazta az EBESZ szabadkai missziójának visszaállítását. Holbrooke válaszában kiemelte, hogy elengedhetetlen a kulturális autonómia, illetve a hetvenes években élvezett jogok újbóli érvényesítése.

december 14.: A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karán beszélgetést tartottak a határon túli magyar oktatásról. Az eseményen Gábrity Molnár Irén, az Újvidéki Egyetem tanára is részt vett, aki rámutatott arra, hogy a szerbiai központosítási törekvések veszélyeztetik a kisebbségi oktatást.

december 20.: A *Magyar Szó* interjút készített Ágoston Andrással, a VMDP elnökével annak kapcsán, hogy mint a Szövetség a Változásért Koalíció küldöttségének tagját fogadta őt Brian Donelly, Nagy-Britannia belgrádi nagykövete. Ágoston kiemelte, hogy a koalíció kedvező programmal állt elő a vajdasági magyarok számára, így a VMDP együttműködik velük. Hozzátette, hogy a Hill-terv (a macedóniai amerikai nagykövet nevéhez köthető, s széles körű autonómiát szorgalmaz a koszovói albánoknak; a nagykövet szerint ezt a vajdasági magyarok esetében is lehetne alkalmazni) bebizonyította, hogy a perszonális autonómia az egyenrangúság legjobb biztosítéka.

december 21.: A VMKDM, a VMDP, a VMPM és a KDT tagjai Temerinben megvitatták a VMSZ *Vajdaság önkormányzatának politikai kereteiről szóló megállapodás tervezete* című dokumentumát. Ennek kapcsán kijelentették, hogy továbbra is tartják magukat a Milan Milutinović jugoszláviai elnökhöz eljuttatott javaslatukban leírtakhoz, amely a Hill-terven alapul. Szerintük a VMSZ-nek csatlakoznia kellene a tanácskozáshoz, s egységes vajdasági magyar javaslatra lenne szükség.

december 26.: A *Vajdaság önkormányzatának politikai kereteiről szóló megállapodás tervezete* című dokumentum megvitatására a VMSZ Szabadkára hívta a vajdasági magyar pártok képviselőit. A találkozón azonban a VMSZ-en kívül csak a VMDK vett részt, aki támogatásáról biztosította a kezdeményezést.

december 27.: A *Magyar Szó* beszámolt arról, hogy a VMSZ a Hill-féle koszovói autonómiatervezet mintájára kidolgozta a *Megállapodástervezet Vajdaság önkormányzatának politikai kereteiről* című koncepciót, amely a magyarság mellett a Vajdaság területén élő valamennyi nemzeti közösség számára felkínálta a lehetőséget önkormányzata politikai és jogi kereteinek létrehozására. A tartomány autonómiájának helyreállításával egyidejűleg a perszonális területi autonómia megadását is szorgalmazta a vajdasági magyarság számára a hatalommal való megállapodás útján.

1999

február 15.: Doroszlón megtartotta első kongresszusát a VMDP. Elnöknek ismét Ágoston Andrást választották meg, az alelnökök Csorba Béla és Sepsey Csaba lettek. Ágoston András annak a véleményének adott hangot, hogy a jelenlegi vajdasági magyar pártstruktúra a közösségi érdekérvényesítésre alkalmatlan. Egypártrendszer jött létre, ami ellenőrzése alatt tartja a vajdasági magyar médiát és a magyarországi támogatások elosztását is. Ez a helyzet pedig a szerbiai rezsim, az 1998-ig hatalmon levő Horn-kormány és a VMSZ érdekeinek összefonódása nyomán alakult ki.

március 13.: A huszonegy éves Nemes Zoltán életét vesztette Koszovóban, amikor albán fegyveresek támadták meg katonai egységét. Az elhunytat március 16-án Moholon temették el.

március 19.: Budapesten járt a VMSZ Kasza József által vezetett küldöttsége, ahol azt kérte Martonyi János magyarországi külügyminisztertől, hogy Magyarország ne vegyen részt a NATO-csapatok Jugoszlávia elleni esetleges támadásaiban.

március 23.: Elfogadták a Magyar Állandó Értekezlet (MÁÉRT) megalakulását kimondó határozatot. A parlamenti képviselők ennek kapcsán kiemelték, hogy az új szervezet nemcsak az intézményes magyar–magyar együttműködés kereteit teremti meg, hanem hozzájárul a régió stabilitásához és különösen a vajdasági magyarok helyzetének javításához.

március 24.: A NATO a koszovói szerb agresszióra hivatkozva megkezdte hetvennyolc napig tartó bombázását, melynek következtében a Milošević-rendszer gazdaságilag összeomlott. A bombázások során a vajdasági magyarság is súlyos károkat szenvedett, mivel többször is magyarlakta területeket ért találat.

A VMSZ elnöksége állásfoglalást adott ki a koszovói helyzet kapcsán, melyben egyszerre ítélte el a nemzetközi közösség esetleges beavatkozását, valamint a szerbiai kormány politikáját. A vajdasági magyar közösséget pedig arra szólította fel, hogy a háborús nehézségek ellenére ne hagyja el a szülőföldjét.

március 26.: A VMSZ elnöke felhívással fordult a magyarországi tömegtájékoztatási eszközök fő- és felelős szerkesztőihez, amelyben arra hívta fel a figyelmüket, hogy a vajdasági magyarság hiteles információkat és megnyugtatást vár tőlük.

A VMPM Zentára hívta a vajdasági magyar pártok vezetőit a Nemzeti Tanács megalakításának kérdésével kapcsolatban, azonban a NATO-légicsapások ezt meghiúsították, mivel gyülekezési tilalmat vezettek be.

március 27.: Dani Zoltán, a Belgrád védelméért felelős egyik légvédelmi zászlóalj parancsnokaként lelőtt egy F-117-es típusú amerikai lopakodó repülőgépet, ami szinte észrevehetetlen a radarokon. Rajta kívül zászlóaljának minden tagja kitüntetést kapott. Ezzel szemben Dani Zoltán hamarosan nemkívánatos személy lett a hadseregben: háttérbe szorult, áthelyezték, logisztikai munkát bíztak rá.

március 29.: Ettől a naptól kezdve a hatóságok rendelettel tiltották meg a tizennyolc és hatvan év közötti férfiak külföldre utazását. A lejárt útleveleket nem voltak

hajlandóak meghosszabbítani, ezzel veszélybe került a vajdasági magyar fiatalok magyarországi továbbtanulása.

április 1.: A NATO gépei lerombolták a pétervárади hidat. Ezt követően az összes vajdasági Duna-hidat bombázták. A NATO szerint erre azért volt szükség, hogy megakadályozzák a Vajdaságban állomásozó jugoszláviai erők Koszovóba vezénylését.

április 2.: Szabó Tibor, a HTMH elnöke megbeszélést folytatott Kecskeméten Ispánovics Istvánnal. Szóba került többek között, hogy a hadiállapot kihirdetése óta intenzíven zajlik a mozgósítás, a magyarokat etnikai arányuknak megfelelően hívják be. Ugyanakkor aggasztó, hogy a Koszovóban szolgáló magyar fiatalokról semmit sem tudni. Ispánovics István arra kérte Magyarországot, hogy ne exponálja magát a NATO-akciók támogatásával.

április 3.: A NATO lebombázta az újvidéki Szabadság-hidat.

április 7.: Orbán Viktor miniszterelnök kijelentette, hogy Magyarország befogadja a jugoszláviai menekülteket.

április 15.: A NATO-légitámadás során négy lövedék érte Szabadka északkeleti városrészét. Ebből három katonai jellegű célpontot talált el, ugyanakkor az egyik lövedék lakott területen csapódott be, amelynek következtében tíz ház összedőlt.

április 19.: Szabadka másodszor is légitámadást szenvedett, szerencsére a polgári létesítményeket nem érte találat.

április 25.: A NATO háromszori próbálkozás után felrobbantotta az újvidéki Žeželj-hidat, ezzel Újvidék mindhárom Duna-hídja megsemmisült.

Bús Sándor József, a Magyar Euroatlanti Integráció Tanácsának elnöke telefonon beszélgetést folytatott Juhász Attilával, Zenta polgármesterével. Utóbbi kiemelte, hogy a NATO-támadás nyomán a vajdasági magyarság teljesen kiszolgáltatottá vált. Azt kérte, hogy a magyarországi sajtó ne adjon teret olyan politikusoknak, akik határrevíziót követelnek. Beszámolt arról, hogy az országban egyedül Zenta városa nem ítélte el a NATO-beavatkozást.

május 3.: NATO-találat érte az Újvidéki Televízió épületét.

május 8.: Megkezdődött a Fidesz – Magyar Polgári Párt XI., kétnapos tisztújító kongresszusa. Kövér László, a magyarországi polgári titkosszolgálatokat felügyelő tárca nélküli miniszter hangsúlyozta, hogy a koszovói helyzet rendezése mellett a Vajdaság autonómiáját is biztosítani kell. Az eseményen részt vettek a határon túli magyar pártok vezetői, köztük Papp Ferenc, a VMKDM elnöke. A kongresszust levélben köszöntötte Ágoston András, a VMDP elnöke, aki dicsérte Magyarország kiállását a vajdasági magyar közösségért.

május 10.: Vuk Obradović, a Szociáldemokrácia elnöke és Ágoston András közös nyilatkozatban követelte a Jugoszlávia elleni bombázás leállítását, a belgrádi kormányzatot pedig arra szólította fel, hogy kössön feltétel nélküli megállapodást a nemzetközi közösséggel.

május 21.: Németh Zsolt külügyi államtitkár kijelentette, hogy Magyarország nem vesz részt katonai műveletekben, és nem támogatja, hogy szárazföldi hadmű-

velet induljon a területéről Jugoszláviába. Mindezt a szerb–magyar szomszédság, illetve a vajdasági magyarság biztonsága indokolja.

május 28.: A VMSZ és a VMDK együttműködési szerződést kötött, amivel megszűnt az évek óta tartó szembenállás. Ebben az érintettek vállalták, hogy együtt indulnak a következő választásokon, és közös autonómiakoncepciót fogalmaznak meg.

június 9.: Ágoston András a Németh Zsolthoz írt levelében azt kérte, hogy Vuk Obradović, a Szociáldemokrácia elnöke és a maga számára biztosítsanak meghívót politikai megbeszélésekre. Ugyanis az általa legfontosabbnak tartott szerbiai ellenzéki párt elnöke programja részévé tette a vajdasági magyarság személyi elvű autonómiáját.

június 10.: Végetértek a Jugoszláviát sújtó NATO-bombázások.

június 17.: Zoran Đinđić, a Demokrata Párt elnöke Budapesten kijelentette, hogy a vajdasági magyarok is helyet kapnak az új szerbiai kormányban, ha a választásokon az ellenzék győz.

június 18.: Orbán Viktor magyarországi miniszterelnök Budapesten fogadta Ágoston Andrást, és kijelentette, hogy a nemzetközi fórumokon szeretné elfogadtatni a vajdasági magyarok autonómiakoncepcióját.

július 5.: A VMSZ és a VMDK közzétette a *Vajdaság és a Vajdasági Nemzeti Közösségek önkormányzatának politikai és jogi keretéről* című megállapodástervezetét, amit elküldtek a szövetségi és a szerbiai parlamentnek, valamint kormányoknak. A dokumentum visszatérést jelent a VMDK hárompilléres autonómiakoncepciójához. Létrehoznák a kisebbségi jogok ombudsmanának intézményét, visszaállítanák a Vajdasági Legfelsőbb Bíróságot, Ügyészséget és az Alkotmánybíróságot. Eleinte úgy tűnt, hogy a VMDP is támogatja a kezdeményezést, később azonban fenntartását hangoztatta.

július 6.: A VMDK a JSZK Elnökségéhez és a JNH Vezérkarához fordulva arra kérte az illetékeseket, hogy ideiglenesen szereljék le a besorozott magyarokat. Az illetékesek ezt elutasították.

július 10.: A VMSZ a budapesti kormánnyal történő egyeztetés után véglegesnek tekintette a vajdasági autonómiakoncepcióját. Továbbra is nyitott kérdés volt azonban, hogyan kell összeállítani azoknak a vajdasági magyar szavazóknak a névjegyzékét, akik a közvetlen választásokon a perszonális autonómiát irányító Nemzeti Tanács tagjait választanák meg.

augusztus 10.: A Magyar Köztársaság Külügyminisztériuma a HTMH, a VMSZ és a VMDK által kidolgozott autonómiakoncepciót elküldte az USA külügyminisztériumának, valamint a Nemzetbiztonsági Tanács Európai Főigazgatóságának. A szerbiai kormány ezzel kapcsolatban éles kritikát fogalmazott meg.

augusztus 11.: Szabó Tibor, a HTMH elnöke a washingtoni Kossuth Házban az amerikai magyarok előtt hangsúlyozta, hogy az USA kedvezően tekint a vajdasági magyar autonómia elképzelésére.

augusztus 20.: A VMSZ, a VMDK és a VMPM parlamenti képviselőiből és községi tanácsnokaiból delegálás útján megalakult az IMNT. A VMDP, a VMKDM és

a KDT ellenezte az intézményt, mivel az ötvennégy tagú Tanács túlnyomó többsége VMSZ-tagokból állt. A VMDP szerint a Nemzeti Tanácsnak a vajdasági magyarok szavazatai alapján kellett volna felállnia, tehát szükség lett volna egy külön választásra, amelyen csak a vajdasági magyarok vesznek részt. Szintén éles kritikát fogalmazott meg az MVSZ Jugoszláviai Országos Tanácsa is, mivel meglátásuk szerint teljesen mellőzték a civil szervezetek és az egyházak képviselőit. A jugoszláviai kormány emberi jogi és kisebbségügyi minisztere az IMNT megalakítását egyenesen államellenes cselekedetnek nevezte.

augusztus 24.: Ágoston András levelében azt javasolta a magyarországi kormánynak, hogy utasítsa el a VMSZ háromlépcsős autonómiára vonatkozó koncepcióját, és ne legitimálja a hárompárti IMNT-t.

szeptember 7.: Martonyi János magyarországi külügyminiszter Ágoston András augusztus 24-ei levelére írt válaszlevelében rámutatott arra, hogy a háromlépcsős autonómiakoncepción alapuló egységes tervezet szakértői és egyeztető tanácskozások sorozatán keresztül nyerte el jelenlegi formáját, amelynek keretében valamennyi vajdasági magyar párt, így a VMDP is kifejthette véleményét. Jó esély van továbbá arra, hogy a nemzetközi közvélemény és a szerbiai ellenzék is elfogadja. Az IMNT kapcsán pedig arra hívta fel a figyelmet, hogy ez az autonómiakoncepció megvalósításának első állomása.

október 5.: Ispánovics István, a VMSZ alelnöke lemondott a Szerbiai Képviselőház alelnöki posztjáról. Álláspontja szerint a szerbiai parlament a megalakulása óta korántsem működött úgy, ahogyan az megközelítőleg is elfogadható lett volna. „Nem ülésezik a parlament, a kormány teljesen kisajátította magának a döntéshozatalt; a törvényhozás évente néhányszor összeül, akkor is sebtében előkészített tanácskozást tart" – fogalmazott.

november 4.: Az USA Szenátusa egyhangúlag elfogadta a Szerbia demokratizálásáról szóló S. 720-as törvényjavaslatot, amelynek 502. szakasza a vajdasági magyarság helyzetének rendezését szorgalmazza. A dokumentum többek között megemlítette, hogy az üldöztetések hatására ötvenezer magyar hagyta el a Vajdaságot, illetve, hogy ez a közösség a jogait demokratikus úton akarja kivívni. A dokumentum arra kérte az USA elnökét, hogy a külügyminisztert szólítsa fel, hogy rendszeresen figyelje e közösség helyzetének alakulását.

november 12.: A MÁÉRT II. ülésén Németh Zsolt kijelentette, hogy Magyarország határozottan kiáll a vajdasági magyarok háromlépcsős autonómiatervezete mellett. Ennek kapcsán örömtelinek találja, hogy az USA Szenátusa egyhangúlag elfogadta azt a törvényjavaslatot, amelynek egyik cikkelye a vajdasági magyar autonómiakoncepció támogatására szólítja fel az amerikai kormányt.

december 18.: A vajdasági IMNT kanizsai ülésén felvázolta a vajdasági magyar sajtóval kapcsolatos stratégiai tervét. Ennek keretében megfogalmazták, hogy a vajdasági magyarságnak nemcsak magyar nyelvű, hanem magyar szellemiségű újságírásra is szüksége van. A magyar nyelvű rádiózást tartalmában ismét olyan színvonalúvá és minőségűvé kell tenni, mint amilyen 1998 előtt volt. Ehhez pedig azt is meg kell vizsgálni, hogy minderre hol kerüljön sor (az Újvidéki Rádióban

vagy a Szabadkai Rádióban). A vajdasági magyar sajtó helyzetét csak szerbiai forrásokból lehet tartósan rendezni, a külföldi, illetve a magyarországi pénzeszközök hosszú távon nem jelentenek megoldást. Hangsúlyozták továbbá, hogy biztosítani kell az állami támogatások diszkriminációmentességét, illetve a vajdasági magyarságnak joga van egy állami támogatású napilapra, ugyanolyan minőségben, mint a többségi szerb lakosságnak.

december 22.: Újvidéken, a jelentős számban magyarok lakta Telepre közlekedő autóbuszon megvertek egy kiskorút, mert magyarul kommentálta az aznap esti színházi előadást.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Könyvek

ÁGOSTON András – VÉKÁS János 1994. *A botrány.* VMDK, Újvidék.

BOTTLIK József 2015. *A reménnyel győzködjük magunkat. Magyarok a délszláv háborúban (1991–1998).* Keskenyúton Délvidéki Tragédiánk 1944–45 Alapítvány, Budapest.

BOZÓKI Antal 2001. *Autonómiák I. Elemzések, kommentárok, dokumentumok.* Családi Kör, Újvidék.

BOZÓKI Antal 2013. *A magyar közösség Szerbiában.* Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta.

FRIEDRICH Anna 2006. *2000–1987. 13 év Belgrádtól Hágáig.* Családi Kör, Újvidék.

GULYÁS László 2005. *Két régió. Felvidék és Vajdaság sorsa az Osztrák-Magyar Monarchiától napjainkig.* Hazai Térségfejlesztő Rt., Budapest.

HÓDI Éva 1992. *Sokáig éltünk némaságban.* VMDK, Ada.

HÓDI Éva – HÓDI Sándor 1992. *Esély a megmaradásra.* VMDK, Ada.

KALAPIS Zoltán – SINKOVITS Péter – VÉKÁS János 1990. *Magyarok Jugoszláviában '90.* VMDK, Újvidék.

MÁK Ferenc 2013. *Vesztegzár. Jugoszlávia és utódállamai – Szerbia, Horvátország és Szlovénia – magyarságának sorstörténetéből.* Méry Ratio, Somorja–Budapest.

MÁTYUS Ákos 2011. Vajdaság a magyar kormányok tükrében. In GÁBRITY MOLNÁR Irén (szerk.): *Magyarságkutatás Vajdaságban.* Magyarságkutató Tudományos Társaság, Szabadka, 223–252.

SZABÓ Angéla 2014. *Holtszezon.* Magánkiadás, Újvidék.

Kronológiák

Az Együttélés politikai mozgalom-eseménynaptár, 1990–1998, internet. *Az együttélés nyolc éve 1990–1998.* URL: http://duray.sk/2016/05/az-egyuttelespolitikai-mozgalom-esemenynaptar-1990-1998/ (Letöltés ideje: 2018. 01. 12.).

BÁRDI Nándor, internet. *A budapesti kormányzatok magyarságpolitikája 1989 után.* URL: http://adatbank.transindex.ro/regio/kisebbsegkutatas/pdf/VI_fej_10_Bardi.pdf, (Letöltés ideje: 2018. 01. 12.).

FAZEKAS József – HUNCIK Péter 2005. *Magyarok Szlovákiában. Dokumentumok, kronológia (1989–2004).* Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó, Somorja – Dunaszerdahely.

Serbia insajd, internet. *A délszláv háború krónikája.* URL: http://srbija.blog.hu/2011/10/01/a_delszlav_haboru_kronikaja_1991_oktober (Letöltés ideje: 2018. 01. 10.).

UDVARDY Frigyes, internet. *A romániai magyar kisebbség történeti kronológiája 1990–2009.* URL: http://udvardy.adatbank.transindex.ro/ (Letöltés ideje: 2018. 01. 14.).
VÉKÁS János, internet. *Jugoszlávia 1989–1999.* URL: http://adatbank.transindex.ro/inchtm.php?kod=56 (Letöltés ideje: 2018. 01. 14.).

Folyóiratok

Családi Kör: 1994. március; 1995–1999 (Eseménynaptár)
Magyar Szó: 1989. november–december; 1990. január–május, november; 1991. március, augusztus–december; 1992. március, október–november; 1993. február, november; 1994. március–május, július, 1995. február–március; 1997. április–május, október; 1998. április, augusztus, december.
Pozsonyi Új Szó: 1995. augusztus, 1997. március.

Elektronikus források

BÁLINT Csaba, internet. *Székely, aki legyőzte Amerikát.* URL: http://srbija.blog.hu/2009/04/11/a_szekely_aki_legyozte_amerikat (Letöltés ideje: 2018. 04. 04.).
BÁRDI Nándor – ÉGER György, internet. *Útkeresés és integráció. Határon túli magyar érdekvédelmi szervezetek dokumentumai 1989–2000.* URL: http://adatbank.transindex.ro/inchtm.php?akod=160 (Letöltés ideje: 2018. 03. 24.).
BÓDIS Gábor – GYUROVSZKY S. László, internet. *Foglalkozása: magyar?* URL: http://beszelo.c3.hu/cikkek/foglalkozasa-magyar (Letöltés ideje: 2018. 04. 06.).
CRAVEN, Matthew, internet. *The European Community arbitration Commission on Yugoslavia.* URL: https://eprints.soas.ac.uk/2572/1/Badinter%20Commission.pdf (Letöltés ideje: 2018. 04. 04.).
Fundamentum, internet. *A jog vállaljon több szerepet, mint ami szokásos.* URL: http://epa.oszk.hu/02300/02334/00057/pdf/EPA02334_Fundamentum_1999_03_053-063.pdf (Letöltés ideje: 2018. 04. 07.).
HÓDI Sándor, internet. *Megmérettetés. Választások Kis-Jugoszláviában 1996 novemberében.* URL: http://hodis.vmmi.org/hodi/cikkek/hodi1997vilaglap.pdf (Letöltés ideje: 2018. 04. 02.).
JESZENSZKY Géza, internet. *Magyarország és a délszláv válság.* URL: https://antalljozsef.igytortent.hu/szolgalatban/kormanyfokent/kul-es-nemzetpolitika/a-tortenesz-kulugyminiszter-tanulmanya/112-magyarorszag-es-a-delszlav-valsag.html (Letöltés ideje: 2018. 01. 15).
JESZENSZKY Géza – KODOLÁNYI Gyula, internet. *Az Antall-kormány és a délvidéki magyarság.* URL: https://mno.hu/velemeny/az-antallkormany-es-a-delvideki-magyarsag-697802 (Letöltés ideje: 2018. 02. 15).
KESZÉG Károly, internet. *Az ellenállás 2 hónapja.* URL: https://naplo.org/index.php?p=hir&modul=delvidek&hir=481 (Letöltés ideje: 2017. 12. 29.).

KORHECZ Tamás, internet. *Valóra válhat-e az autonómia-álom? A Vajdaságban megalakult a Magyar Nemzeti Tanács.* URL: http://kisebbsegkutato.tk.mta.hu/uploads/files/archive/1105.pdf (Letöltés ideje: 2018. 04. 06.).

LASKOVITY J. Ervin, internet. *Harcunk a háborúk ellen.* URL: http://www.press-szo.com/teves (Letöltés ideje: 2018. 01. 16.).

Magyar Narancs, internet. *Politikai hírek.* URL: http://magyarnarancs.hu/belpol/politikai_hirek-63103 (Letöltés ideje: 2018. 04. 03.).

Magyar Szó, internet. *Merre haladjon a vajdasági magyar média a stratégia felülvizsgálása tükrében?* URL: http://www.mnt.org.rs/sr/node/374 (Letöltés ideje: 2018. 04. 07.).

MIRNICS Károly, internet. *A vajdasági magyarok politikai önszerveződése.* URL: http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/kulhoni_magyarsag/2010/srb/vajdasagi_marasztalo/pages/014_politikai_onszervezodes.htm (Letöltés ideje: 2018. 02. 26.).

MIRNICS Zsuzsa, internet. *Létezik-e független magyar sajtó?* URL: http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/kulhoni_magyarsag/2010/srb/vajdasagi_marasztalo/pages/012_koldusbotra_jutott.htm (Letöltés ideje: 2018. 04. 08.).

Napló, internet. *A zentai béketüntetés évfordulója – egy tudósítás és egy észrevétel.* URL: https://naplo.org/index.php?p=hir&modul=minaplo&hir=8801 (Letöltés ideje: 2018. 03. 25.)

PATAKI Gábor Zsolt, internet. *Az alapszerződések stratégiai háttere: kényszer és kompromisszum, avagy az euroatlanti integráció lehetősége.* URL: http://epa.oszk.hu/02100/02169/00005/m960403.html (Letöltés ideje: 2018. 04. 05.).

SZABOLCS László, internet. *From the Zitzer Club to the battle of Laslovo.* URL: http://rjsp.politice.ro/sites/default/files/pictures/hunagrian_minorities.pdf (Letöltés ideje: 2018. 03. 02.).

SZILÁGYI Imre, internet. *A magyar külpolitika és a délszláv térség 1990 után.* URL: http://kki.hu/assets/upload/Kulugyi_Szemle_2004_01_Magyarorszeg_ees_a_deelszle_.pdf (Letöltés ideje: 2018. 02. 12.).

Társadalmi Konfliktusok Kutatóközpont, internet. *Szlovénia 10 napos háborúja.* URL: http://konfliktuskutato.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=98:2-szlovenia-tiznapos-haboruja&catid=9:v-a-masodik-jugoszlav-polgarhaboru-1991-1999 (Letöltés ideje: 2018. 04. 19.).

Vajdasági Magyar Művelődési Szövetség, internet. *Rólunk.* URL: http://vmmsz.org/Rólunk%20_%20Vajdasági%20Magyar%20Művelődési%20Szövetség%20Vajdasági%20Magyar%20Művelődési%20Szövetség.html (Letöltés ideje: 2018. 03. 28.).

Vajdasági magyarság és politika. URL: https://barankovics.hu/keresztenydemokracia-adatbazis/mi-micsoda/vajdasagi-magyarsag-es-politika (Letöltés ideje: 2018. 02. 23.).

Egyéb források

Magyar Külgazdasági és Külügyminisztérium Központi Irattár 1995, 1997–99.

TARTALOM

A kötet szerzői 5

1. *Losoncz Márk – Rácz Krisztina:* Előszó 9

I. RÉSZ. KISEBBSÉGPOLITIKA ÉS AUTONÓMIA

2. *Tóth Szilárd János:* Vajdasági magyar autonómia – egy politikai eszme tíz esztendeje (1989–1999) 15

3. *Losoncz Márk:* Vajdaságiság és etnikai politizálás – a vajdasági magyarság regionális önazonosságának kérdéséhez 39

4. *Dévavári Zoltán:* Dilemmák és kisebbségszervezés – a Magyar Párttól a VMDK-ig 63

5. *Kocsis Árpád:* Rögeszmélet – Erőszak és lokalitás Csorba Béla politikai gondolkodásában 79

6. *Zakinszky Toma Viktória:* Tulajdonjogi viszonyok és szerkesztéspolitika a vajdasági magyar írott sajtóban az 1989 és 1999 közötti időszakban 97

II. RÉSZ. HÁBORÚ ÉS EMLÉKEZET

7. *Szerbhorváth György:* A délszláv háborúk emlékezete a vajdasági magyaroknál..... 119

8. *Rácz Krisztina:* A tankokkal körbevett falu – Legenda és valóság a Zitzer Szellemi Köztársaságban 143

9. *Vataščin Péter:* Akik megváltoztatták a várost – A délszláv háborúk menekültválsága a szabadkai magyarok emlékeiben 165

10. *Ternovácz Dániel:* A NATO-bombázás a vajdasági magyar naplóírás tükrében 189

III. RÉSZ. MÉLYINTERJÚK

11. *Losoncz Márk – Tóth Szilárd János:* Bevezető a mélyinterjúkhoz 205

Losoncz Márk és Tóth Szilárd János beszélgetése

12. Csorba Bélával 207

13. Kasza Józseffel 229

14. Várady Tiborral 249

15. Hódi Sándorral 279

16. Vékás Jánossal 301

Kocsis Árpád és Rácz Krisztina beszélgetése

17. Balla Lajos „Lacival" 329

18. *Wágner Tamás Zoltán:* A vajdasági magyarság politikai kronológiája (1989–1999) 353

A vajdasági magyarok újfajta történelmi helyzettel, rendkívüli kihívásokkal szembesültek az 1990-es években: háborús körülmények között, Slobodan Milošević rendszerének árnyékában kaptak lehetőséget a politikai önszerveződésre, autonómiájuk kereteinek előkészítésére. Egy kutatócsoport arra vállalkozott a Magyar Tudományos Akadémia Domus Alapítványának támogatásával, hogy minél alaposabban feltérképezze e különleges, a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közösségének megalakulásától az Ideiglenes Magyar Nemzeti Tanács megalakulásáig tartó korszakot. A kötetben levő tanulmányok különböző diszciplínák nézőpontjait kapcsolják össze, s kiegészülnek a kor jelentős szereplőivel készített mélyinterjúkkal és egy átfogó politikai kronológiával.

4500 Ft
ISBN 978-963-414-479-3
9 789634 144793
webshop.harmattan.hu
L'Harmattan